

BALKAN 3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE TAKVİMİ

Özetlerin gönderileceği son tarih: 22 Kasım 2020
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 1 Aralık 2020
Kongre kitapları yayın tarihi: 15 Aralık 2020

Ayrıntılı Bilgi İçin: www.avrupakongresi.org

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EDİTÖR

DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
28-29 KASIM 2020
EDİRNE

EDİTÖR

DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN

UBAK YAYINEVİ ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

balkankongresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

[https:// www.avrupakongre.org](https://www.avrupakongre.org)

*Bu kitabın tüm hakları UBAK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.*

UBAK Publications – 2020 ©

Yayın Tarihi: 15.12.2020

ISBN: 978-605-60737-9-3

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

28-29 KASIM 2020
EDİRNE

DÜZENLEYEN KURUMLAR

UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi Derneği

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Düzenleme Kurulu Başkanı: Dr Gültekin Gürçay
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Zehra Fırat
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Reyhan Nuran Varışlı
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Leman Kuzu
Düzenleme Kurulu Üyesi: USE Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Euroasia Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi Yayınevi Editörlüğü
Genel Koordinatör: Amaneh Manafidizaji

KATILAN ÜLKELER

Türkiye –Hindistan- Azerbaycan- Malezya - Pakistan- Bosna Hersek- Fas

KONGRE DİLLERİ

TÜRKÇE (Tüm Lehçeleri) - İNGİLİZCE - RUSÇA - FARŞÇA - ÇİNCE - ARAPÇA

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV

Ufa State Petroleum Technological
University

Dr. Lale Sariye AKAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL

Kültür Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi

Dr. Mehmet Fırat BARAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO

Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER

Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI

Tebriz Üniversitesi

Prof. Dr. Ariz Avaz GOZALOV

Moskova Devlet Üniversitesi

Dr. Ahmet GÜMÜŞ

İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA

Bakü Avrasya Üniversitesi

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA

Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU

Başkent Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA

K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge
Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev

Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel

Ghardaia Üniversitesi

Doç. Dr. Tüba KARAHİSAR

Uşak Üniversitesi

Doç Dr. Mehmet KAYA
Dicle Üniversitesi

Dosmukhamedov Atyrau Devlet
Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet AYDIN
Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel SİLİCİ
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Işık SEZEN
Atatürk Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 KASIM 2020
EDİRNE
KONGRE PROGRAMI

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

KONGR PROGRAMI

NOT:

- Sunum süresi her bildiri için 15 dakikadır.
- Otuurm başkanı istediği zaman ara verebilir.
- Sunumlar skype üzerinden ve power point ile anlatılacaktır. Her oturum için SKYPE gurubu oluşturulacaktır. Sunum yapan katılımcı ekranın diğer katılımcılar ile paylaşacaktır.
- (skype ile aradığımızda aşağıda sağ köşede iki tane üst üste kareden ekranı paylaş yapılacaktır.)

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28 KASIM 2020 – EDİRNE

28 KASIM 2020

UBAK 1	UBAK 2	UBAK 3
OTURUM 1 10:00 - 13:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. MELEK AKDOĞAN GEDİK	OTURUM 1 10:00 - 13:00 OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ERGÜN KOCA	OTURUM 1 10:00 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: DR. MEHDİ MESKİNİ HEYDARLOU
DR. AJAY SOLKHE VIKRAM SINGH DR.SMITI JHAJJ EMERGING TRENDS IN BUSINESS & MANAGEMENT-Issues, Opportunities & Challenges	DR. COŞKUN DOĞAN Bir İnsan Eylemi Olarak Çeviri	MOHAMMED MUQTADIR BHUMIKA SHARMA AKASH BHATI Construction Equipments: With Reference To Escorts Construction Equipment

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

<p>DR. ALI UMAR AHMAD UMAR MUHAMMAD DABACHI DR. SURAYA MAHMOOD DR. AHMAD TIJJANI ABDULLAHI</p> <p>The Influence Of Agriculture, Energy Prices, Trade Openness, And Foreign Direct Investment On Economic Growth: Evidence From OPEC Countries</p>	<p>DR. COŞKUN DOĞAN</p> <p>Çevirinin Toplumsal Dönüşüm Rolü</p>	<p>DOÇ. DR. TACETTİN GEÇKİL ÖĞR. GÖR. ZÜLFÜKAR AKSAĞAN DR. ÖĞRENCİSİ CEREN BEYZA İNCE</p> <p>Atık Lastiklerden Elde Edilen Siyah Karbonun Bitümlün Kıvamına Ve Sıcaklık Hassasiyetine Etkisi</p>
<p>DR. SENEM K. DIŞKAYA</p> <p>Korona Virüsü Sürecinde Araba Piyasasında Asimetrik Enformasyon Çözümlemesi</p>	<p>OSMAN KÂMİL ÇORBACI CAVİT ERDEM</p> <p>Balkan Ülkelerinin Din Eğitimine Bakışı</p>	<p>DOÇ. DR. TACETTİN GEÇKİL DR. ÖĞRENCİSİ CEREN BEYZA İNCE ÖĞR. GÖR. ZÜLFÜKAR AKSAĞAN FATMA ZEHRA KIZILET</p> <p>Atık LDPE Katkısının Bitümlü Sıcak Karışımların Marshall Stabilitesi Üzerindeki Etkileri</p>
<p>DR. SENEM K. DIŞKAYA</p> <p>Uluslararası Sermaye Hareketleri Ve Ekonomik Büyüme</p>	<p>HAKAN ÖZKAN CAVİT ERDEM</p> <p>Balkan Ve Avrupa Ülkelerinde Din Eğitimi Yaklaşımları</p>	<p>EBRU GEZO DOÇ. DR. İLHAME AMİRALİ</p> <p>İkinci Tip Fredholm İntegral Denkleminin Yaklaşık Çözümü İçin Bubnov-Galerkin Yönteminin Kullanılması Üzerine</p>
<p>ARŞ. GÖR. DR. ALİ EROL</p> <p>Vergilendirme Yetkisi Ve Kullanımı</p>	<p>OSMAN KÂMİL ÇORBACI HAKAN ÖZKAN</p> <p>Balkanlardaki Din Eğitimi: Benzer İnançlarda Farklı Uygulamalar</p>	<p>SUDE AKSARAY SERENAY AKGÜN NİHAL ARI KORKUSUZ MEHMET EMİN KORKUSUZ</p> <p>Kablosuz Veri Aktarımı Ve Flex Sensör Kullanılarak Öğrenebilen Protez El Tasarımının Geliştirilmesi</p>
<p>ARŞ. GÖR. DR. ALİ EROL</p> <p>Türkiye'nin Taraf Olduğu Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları</p>	<p>NAZİF KUTAY ERDEN DOÇ. DR. GÖKSEL GÖKER</p> <p>Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Kurumsal İmaj Algısının Akademisyenler Örneğinde İncelenmesi</p>	<p>ALPENCER ÖZDEMİR UTKU KUŞ NİHAL ARI KORKUSUZ MEHMET EMİN KORKUSUZ</p> <p>Yakın Kızılötesi Işınlarla Damar Görüntüleme Cihazı Tasarımı</p>

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

DOÇ. DR. MELEK AKDOĞAN GEDİK Vergi Afları Ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi	NAZİF KUTAY ERDEN Pandemi Sürecinde Maske Kullanımının Günlük Sözlü İletişime Etkisi Üzerine Bir Çalışma	YÜKSEK İÇ MİMAR AYSU SARI ÇETİN İslam Dünyasında Kudüs Ve Selahaddin Eyyübi
DOÇ. DR. MELEK AKDOĞAN GEDİK Türkiye’de Kalkınma Carilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	ANAR BABJANOVA Masalların Dil Öğretimindeki Yeri	YÜKSEK İÇ MİMAR AYSU SARI ÇETİN Mekanların Bütünlüğü Ve Mekanlar Arası Bağlantılar
DR. HARUN KARAKAVUZ Covid-19 Pandemisinin Havayolu İşletmeleri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma	DOKTORA ÖĞRENCİSİ .İBRAHİM COZİÇ Bosna Hersek’te İmam Birgivi’nin Et-Tarîkatu’l-Muhammediyye Ve Vasiyetname Adlı Eserleri Hakkındadır	ASSIS. PROF.K.R.PADMA K.R.DON Synergistic Effect Of TiO2 With Nanoparticles Exhibiting Photocatalytic And Antimicrobial Activity
DR. HARUN KARAKAVUZ DOÇ. DR. NALAN ERGÜN How Are Performance Appraisal Systems Institutionalized? An Analysis In The Context Of Micro-Institutional Theory	NAZAN KAYTEZ SAFİYYE MUTLU Özel Eğitim Dersinin Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutuma Etkisi	
TARANA AZIMOVA PHD Risk- Adjusted Performance of Mutual Funds, Evidence from Borsa Istanbul.	SAID OUSSOU Promoting Learner Autonomy: The Case Of Moroccan Secondary EFL Teachers	
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ÖZYEŞİL The Performance of Technical Analysis on Cryptocurrencies. A Research on Selected Cryptocurrencies	GÜLDEN AYNACI Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Esenlik İle Üniversite Yaşamı Arasındaki İlişki	

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

PROF.DR. ALI ACAR Kamuda Çalışan Personelin Verimliliği Üzerinde Presenteizm Faktörünün Yansımaları Üzerine Bir inceleme	PROF. DR. ERGÜN KOCA PROF. DR. AYŞEN KOCA Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Görüntüsel Göstergeler Yoluyla Kültür Aktarımı: “Yedi İklim” Türkçe Öğretim Seti Örneği	
PROF.DR. ALI ACAR Tüketim Faaliyetlerinde Doğal (Yeşil) Ürünlerin Kullanılması		
UBAK 1	UBAK2	UBAK 3
OTURUM 2 14: 00 - 17: 00 OTURUM BAŞKANI: DR. ZEHRA FIRAT	OTURUM 2 14: 00 – 17 : 00 OTURUM BAŞKANI: DR. LEMAN KUZU	OTURUM 2 14: 00 - 17: 00 OTURUM BAŞKANI: DR. MEHDİ MESKİNİ HEYDARLOU
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLDANE ZENGİN DR. ÖĞR. ÜYESİ A. MÜCAHİD ZENGİN Covid 19 Pandemi Sürecinde Sağlık İletişimi: Sağlık Bakanlığının Instagram Paylaşımları Üzerine Bir İçerik Analizi	DR. AZİZA SYZDYKOVA Kazakistan’da Yenilikçi Gelişim Ve Araştırma Faaliyetlerinin Analizi	DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDURRAHMAN EKİCİ PROF. DR. HASAN YILMAZ DOÇ. DR. YUNUS EMRE BEYHAN İnsanlarda Ve Buzağlarda Cryptosporidiosis Yaygınlığının Farklı Yöntemlerle Araştırılması
DR. ÖĞR. ÜYESİ A. MÜCAHİD ZENGİN DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLDANE ZENGİN Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Marka İletişimi: Instagram Örneği	ARMAĞAN ÖRKİ Postkolonyal Feminizm ve Uluslararası İlişkiler	UZM. DR. UTKU DÖNEM GÜNDOĞDU Bir Anket Çalışması: Kolon Kanseri Hastalarının Sağlık Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği İle Değerlendirilmesi
PROF. DİDEM ATIŞ Gagavuzeli Türklerinin Dokuma Sanatı	BHUMIKA SHARMA NAMRATA BALI A Study of Impact Of Covid-19 Vis-À-Vis Reproductive Rights Of Women	ARŞ. GÖR., PINAR DOĞAN DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, ATİYE KARAKUL Term Yenidoğanlarda Topuk Kanı Alma İşlemi Sırasında Uygulanan Non-Farmakolojik Yöntemlerin Ağrıya Etkisi İle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

			İncelenmesi
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ N. HANZADE URALMAN DR. ÖĞRETİM ÜYESİ DENİZ AKÇAY Covid-19 Sonrası Türkiye’de Sanat Galerilerinin Sosyal Medya Kullanımı	YEŞİM BAYINDIRCI İnsan Kaynakları Eğitiminin Çalışanların İç Ve Dış Motivasyonları Üzerindeki Etkisi		NURTEN A. IŞIK UFUK MEMİŞ Opere Toksik Multinodular Guatr Hastalarında Komplikasyon ve Majör Depresyon Sıklığı
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ DENİZ AKÇAY DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ÖZGÜR EVREN ARIK Pandemi Döneminde Distopik Anlatılar Bağlamında Bilgi Ve Yaratıcılığı Önemi: Platform Filmi Üzerine Bir İnceleme	ASSOC. PROF. SEVINJ RUINTAN Review Of The Work Of The Minsk Group Co-Chairs In The Context Of Azerbaijan’s Operation To Force Armenia To Make Peace		GÜNCEL ÖZTÜRK Göğüs Büyütme Operasyonu Geçiren Kadınlarda Sosyal Medya Kullanımı, Benlik ve Beden Algısı
DR. ÖĞR. ÜYESİ ASMAA YOUNİS Eyyüb Aleyhisselam’ ın Kıssasındaki Bilimsel Mucizeler	MUSTAFA YILMAZ FAHRİ ATASOY Bilgi Güvenliği Açısından Endüstri 4.0, Büyük Veri Ve Nesnelerin İnterneti		GÜLDEN AYNACI Postpartum Dönemde Mastit Bilinci Ve Anne Sütü Vermeye Direnç Arasındaki İlişki
DR. PINAR DOĞANAY Rodocuklu Tereke Sahipleri Hakkında Bazı Değerlendirmeler (1785-1790)	HASAN GÖK Orta Asya’da Yaşanan Etnik Sorunlar		UZMA AYAZ Genetic Variability, Association And Diversity Study Among The Sunflower Genotypes At Seedling Stage Based On Different Morpho-Physiological Parameters Under Polyethylene Glycol Induced Stress
AYŞE NUR SEZA USLU Kur’an’da Esmâü’l-Hüsna Çerçevesinde Allah’ın Merhameti Ve Gazabı	ÖĞR. GÖR. MUSTAFA FATİH YÜCEL ARŞ.GÖR. MEVLÜT ÜZÜLMEZ ALKAN KOTRO Koronavirüs (Covid 19) Salgının Havayolu Yolcularının Uçuş İsteklerine Etkisi İle Yolcular Tarafından Algılanan Koronavirüs Tehdidi Ve Yolcuların Havayolu İle Seyahat Etme Niyetlerinin Uçuş Amacı, Uçuş Sıklığı Ve		DR. SAZADA SIDDIQUI Genotoxic and Allelopathic Effect of Aqueous Extract of <i>Acacia nilotica</i> on PMC of Vegetable Crop <i>Pisum Sativum L</i>

BALKAN ZİRVESİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
3. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
28-29 Kasım 2020- EDİRNE

		Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Gösterdiği Farklılıkların İncelenmesi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLHAN GÖKÇE CERAN YILDIRIM Gerçeğin Kıskaçından Kurtulamamış Sürrealist Ressamların Psikanalitik Yorumu: Salvador Dali Örneği	YEŞİM AVUNDUK İş Motivasyonunun İş Performansı Üzerine Etkisi	AHU ALEV ABACI BAYAR SELMA BOYACI Kırşehir İlinde Bazı Meyve Bahçelerinin Beslenme Durumlarının Belirlenmesi	
HALLA AL MALLAH The Situation Of Syrian Refugees Journalists In The Host Societies And Asylum Countries	DR. EMİN GİTMEZ Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakıfları İçin Yeni Bir Kurumsal Model		
	RİFAT YILDIZ Tâcuddin Es-Sübki'nin Usûl Anlayışına Göre Münasip Vasıf Maslahat İlişkisi		

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

KONGRE PROGRAMI

İÇİNDEKİLER

SÖZLÜ SUNULMUŞ BİLDİRİ TAM METİNLERİ

Ajay Solkhe & Vikram Singh & Smiti Jhaji

EMERGING TRENDS IN BUSINESS & MANAGEMENT-ISSUES, OPPORTUNITIES & CHALLENGES

1

VERGİLENDİRME YETKİSİ VE KULLANIMI

Melek AKDOĞAN GEDİK

8

TÜRKİYE'DE KALKINMA CARİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Melek AKDOĞAN GEDİK

20

VERGİ AFLARI VE TÜRKİYE'DE VERGİ AFLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Harun KARAKAVUZ & Nalan ERGÜN

35

HOW ARE PERFORMANCE APPRAISAL SYSTEMS INSTITUTIONALIZED? AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MICRO-INSTITUTIONAL THEORY

Mustafa ÖZYEŞİL

53

THE PERFORMANCE OF TECHNICAL ANALYSIS ON CRYPTOCURRENCIES. A RESEARCH ON SELECTED CRYPTOCURRENCIES

Ali ACAR

77

KAMUDA ÇALIŞAN PERSONELİN VERİMLİLİĞİ ÜZERİNDE PRESENTEİZMFAKTÖRÜNÜN YANSIMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ali ACAR

86

TÜKETİM FAALİYETLERİNDE DOĞAL (YEŞİL) ÜRÜNLERİN KULLANILMASI

Güldane Zengin & A. Mücahid Zengin

97

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE SAĞLIK İLETİŞİMİ: SAĞLIK BAKANLIĞININ INSTAGRAM PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

A. Mücahid Zengin & Güldane Zengin

109

PANDEMİ SÜRECİNDE SOSYAL MEDYADA MARKA İLETİŞİMİ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ

Didem ATİŞ

120

GAGAVUZELİ TÜRKLERİNİN DOKUMA SANATI

Pınar DOĞANAY

131

RODOSCUKLU TEREKE SAHİPLERİ HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER (1785-1790)

Ayşe Nur Seza Uslu

145

KUR'AN'DA ESMÂ'Ü'L-HÜSNÂ ÇERÇEVESİNDE ALLAH'IN MERHAMETİVE GAZABI ÇEVİRİNİN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ROLÜ

Osman Kâmil ÇORBACI & Cavit ERDEM

182

BALKAN ÜLKELERİNİN DİN EĞİTİMİNE BAKIŞI

Hakan ÖZKAN & Cavit ERDEM

191

BALKAN VE AVRUPA ÜLKELERİNDE DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI

Osman Kâmil ÇORBACI & Hakan ÖZKAN

197

BALKANLARDAKİ DİN EĞİTİMİ: BENZER İNANÇLARDA FARKLI UYGULAMALAR

Nazif Kutay ERDEN & Göksel GÖKER

205

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI'NIN KURUMSAL İMAJ ALGISİNİN AKADEMİSYENLER ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

İbrahim Coziç

214

BOSNA HERSEK'TE İMAM BİRGİVİ'NİN ET-TARİKATU'L-MUHAMMEDİYYE VE VASİYETNAME ADLI ESERLERİ HAKKINDADIR

Gülden Aynacı

219

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK ESENLIK İLE ÜNİVERSİTE YAŞAMI

<i>ARASINDAKİ İLİŞKİ</i>	
Armağan Örki	225
<i>POSTKOLONYAL FEMİNİZM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER</i>	
Yeşim BAYINDIRCI & Melek YURDAKUL	234
<i>İNSAN KAYNAKLARI EĞİTİMİNİN ÇALIŞANLARIN İÇ VE DIŞ MOTİVASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ</i>	
Hasan Gök	251
<i>ORTA ASYA'DA YAŞANAN ETNİK SORUNLAR</i>	
Mustafa YILMAZ & Fahri ATASOY	264
<i>BİLGİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ENDÜSTRİ 4.0, BÜYÜK VERİ VE NESNELERİN İNTERNETİ</i>	
Rifat Yıldız	275
<i>TÂCUDDİN ES-SÜBKÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINA GÖRE MÜNASİB VASİF MASLAHAT İLİŞKİSİ</i>	
Coşkun DOĞAN	285
<i>BİR İNSAN EYLEMİ OLARAK ÇEVİRİ</i>	
Coşkun DOĞAN	294
<i>ÇEVİRİNİN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ROLÜ</i>	
Mustafa YILMAZ & Fahri ATASOY	302
<i>BİLGİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ENDÜSTRİ 4.0, BÜYÜK VERİ VE NESNELERİN İNTERNETİ</i>	
ASMAA YOUNIS	311
<i>EYYÜB ALEYHİSSELAM'IN KISSASINDAKİ BİLİMSEL MÜCİZELER</i>	

EMERGING TRENDS IN BUSINESS & MANAGEMENT-Issues, Opportunities & Challenges

Dr. Ajay Solkhe

(Corresponding Author)

Assistant Professor,

University School of Management,
Kurukshetra University, Kurukshetra

Vikram Singh

Research Scholar,

IKG Punjab Technical University, Jalandhar,

Research Assistant, ICSSR Major Research Project

University School of Management, Kurukshetra University

Dr.Smiti Jhaji

Associate Professor, ITFT Education Group, Chandigarh

Abstract

In the current scenario where economic growth is characterised by ups and downs, need is felt of skilled managers, which will give the necessary impetus for the development of progressive sectors of India's economy. It is because of this India needs more business management schools at the moment, no doubt the number is still higher offering the same buffets. One of the other trends which is witnessed besides new educational policy is entry of number of foreign business schools either partnering with Indian business schools or offering exclusive management education which is leading to better education system with the exchange of global ideas. Another factor which gives Indian management education an edge over other countries offering management education is the pricing. India is providing world class management education at very affordable prices, even American and European students are coming here to attain management education at minimal prices. Another thing which validates the quality of management education imparted in Indian business schools is the placement of Indian students in greatest places to work for companies such as Google, Apple,

IBM, Mckinsey, Adobe, World Bank, IMF etc. The present paper focuses on Management Education in India with a special emphasis on figuring out present scenario, innovative, transformative and impactful trends alongwith analysing the futuristic challenges for this discipline. All domain experts recognise that management education is witnessing significant changes both in the country as well as in the rest of the world. A review of the trends suggests that there is enhanced digital disruptions, reliance on e-learning, MOOCs, more blended learning and more flipped classrooms, learning has become more experiential, courses are tailored to individual needs, more specialized MBA degrees, the career climate is focussed on building entrepreneurial intents, big data is getting bigger. Time has proved that what wonders in the past may prove useless in future. Prominent among many other conundrums which is disturbing feature of management education is there is heightened dissatisfaction from both employers as well as students. For employers, a major concern is that while MBA graduates' learn theory, they know very little about implementing solutions in the real world. They are not able to cope with situations where seemingly great plans don't get implemented. As far as students are concerned, an MBA degree from most B-schools in India barring a handful, is no longer a guaranteed ticket to a well-paying job. Therefore if Indian management education has to stay world class, it has not only to challenge it but also to reinvent itself as the time passes to meet the contemporary needs of the dynamics global environment. The present paper attempt to answer many such issues and suggest ways to improve the current scenario.

Key Words: Management, Education, Business Schools, environment.

Introduction

- The Indian economy is growing rapidly, generating tremendous opportunities in the fields of IT, engineering, pharmaceuticals, etc. But we must also remember that fast economic growth across these industries will only take place with the aid of highly qualified management, who will give the nation the desired boost to the development of each industry. That's why there are more and more business management schools in the country. Management education is booming in India, with more than 1,000 business schools providing the same.
- Trends indicates an increase in the number of international business schools in the region, contributing to better education through the sharing of global ideas. However,

you would be shocked to find that the Indian MBA, or even the Indian management diplomas, are much better than any other Asian in the country. Why? Why? Since India tends to teach English, which is a global language not only when it comes to syllabus, but also when it comes to sharing brainstorming sessions by cooperation with business schools abroad. This is not the case in other nations such as China and Japan, where they teach in their national language only.

Changes/Innovations in Teaching Methods @ B Schools

- **Case Study Pedagogy-B-**The IIM Model Practice Schools are very common and the IIMs run the Case Study Pedagogy Training Programs.
- **Emphasis on Entrepreneurship-B-**Schools started to work on Entrepreneurship, but it took some time to raise awareness of entrepreneurship among Indian students.
- **Establishing Incubation Centers** – With the latest start-up boom, B-Schools is once again concentrating on entrepreneurship growth programmes. B-Schools are also able to hire up-and-coming founders and promote their ideas through the 'Incubation Centers.'

Changes/Innovations in Teaching Methods @ B Schools

- **Tech-savvy Schools**

MBA schools have largely integrated new technologies into their curriculum. If lectures or class notes, task solutions, all is accessible on intra-specific digital platforms where students have multiple access to the lectures.

- **Rise of Start Up Education:**

Higher education institutions and even big corporate centres are promoting entrepreneurship, as start-ups are the latest industry pattern. According to both sources, business students of the new generation are more interested in creating their own business concepts than in looking for work because they trust more in their ideas.

- **Ethics and Corporate Accountability:**

The collapse of firms such as Enron, which preceded the 2008 global financial crisis, brought this region into sharp view. The Americans, in particular, were outraged that the same

executives who triggered the 2008 meltdown were compensated with multi-million dollar salaries. India, too had a share of scams like Satyam.

- **Specialized MBA courses**

B-Schools in the USA offer specialisation in fields such as Energy, Brand Marketing, Supply Chain Management and HR. This movement has already made its way to India. (BML Munjal University) BMU is offering an MBA focused on Forensic Accounting and Corporate Fraud – the first in the world. NIIT provides advanced courses in the banking industry.

- **Choice-based Credit System (CBCS)** With the changes taking place in higher education with an emphasis on technological and management education through specific government policies, the B-Schools are shifting steadily from fixed specializations to the Choice-based Credit System (CBCS)

Challenges for Management Education

- **Value-Based Management Education:**
 - The Ancient Indian Education System included the instruction of "moral, spiritual and cultural values" to students. It has provided a profound awareness of human values and has given significance to 'Character.' It was thought that a person's character' was more important than his money. Today, in Management School, students are known to be "customers."
- **Community engagement**
 - In order to build a global reputation as a supplier of state-of-the-art business education, Indian institutions must connect with the business community both nationally and globally. Deep and sustained business relationships provide an opportunity for institutions to gain insight into the ever-changing needs of organisations.
- **Context is key**
 - This will require a combination of principles, cases, exercises and scenarios with topics such as management management, market planning, corporate relations, leadership, business ethics and teamwork. Management education should build the capacity of students to be potential generators of economic

wealth for industry and society at large and to work towards an equitable and competitive world economy.

OTHER CHALLENGES

1. Present management education programme does not instruct students how to face obstacles in the business world.
2. It should not focus on the issues resulting from the exponential development of technologies and the challenges inherent in running an organisation.
3. Unfortunately the best talent is heading to the sector where wages are lucrative.
4. Those who come to academia are those who could not be integrated into the business, or those who come to this field by accident, or those who choose this career out of love.

Future of Education in India

- **Nano-learning**
 - The attention span of the learners is slowly decreasing. With the presence of long, text-intensive, non-interactive learning materials, students are not able to sit in sessions lasting hours. In order to counter this, nano-learning or bite-sized learning is quickly becoming a big movement to promote learning activity and ensure focus.
- **Lifelong Learning**
 - According to the report, by 2022, 9 per cent of India's population is expected to be engaged in job roles that do not exist today, whereas 37 per cent is expected to be employed in new job roles. In order to plan for this transition, it is necessary to realise that learning is not a discreet process, but a continuous and linked process in which the needs of the learners differ with time and the stage of their lives. Every moment offers an opportunity to learn.
- **Growing trend of Digital classroom/Flipped Class rooms**
 - Technology is leading the way to a revolution in the way we read. It helps to overcome the problems of size, standard of education and the capacity of the student to understand. Teachers will now enter the entire classroom via

interactive displays, allowing each child to get the same basic content. Student interest is stronger as it incorporates different types of training.

- **Learning at the speed of need – Access to online learning material & digital content through various devices**
 - Today, thanks to the high-tech network and multimedia, the education sector has emerged as a fast-growing industry. Another critical outcome of the use of technology in education is the widespread shift in teaching and learning techniques, styles and content through many educational institutions in India.
- **Video based learning picking up pace in India**
 - Video-based learning makes teaching attractive, exciting and experimenting. The digital preface of this section enlivens learning with a pedigree of leisure-time learning with imagination, fun and amusement on cards through wonderful apps, podcasts, videos, interactive applications, ebooks and online interactive electronic boards.
- **Popularity of online courses– MOOCS & Other distant learning programs**
 - Talking about the success of MOOCs in India, India is the second largest market for MOOCs in the world, after the USA. However it is expected that India will overtake the USA in the coming years. Our nation has the second largest population in the world after China and the third largest in the world in terms of university enrolment. The US and China are respectively in the first and second place for university enrolment, but this could soon change.

Conclusion

Business schools, where only undergraduate (UG) management programmes are offered, such as BBA/BBM, and teaching is the main role of the faculty. Management universities, where Master's degree is delivered as MBA/PGDM solely or in addition to UG programmes and in combination with teaching, Faculty works in the field of science. Business schools or in the near future, 'B-Schools' which offer exclusively Master's programmes such as MBA/PGDM and work exclusively on teaching, research, training, academic administration and consulting. B-Schools, by their nomenclature, should be independent and self-sustaining.

References

1. <https://www.financialexpress.com/opinion/pli-scheme-will-help-india-nurture-manufacturing-giants/2128992/>
2. <https://www.thehindubusinessline.com/specials/new-manager/How-IIM-A-is-readying-managers-of-tomorrow/article20813482.ece>
3. <http://www.oecd.org/education/cei/GEIS2016-Background-document.pdf>
4. <http://bweducation.businessworld.in/article/Management-Education-Today-It-s-Challenges-Opportunities-Road-Ahead-/29-11-2018-164696/>
5. Balaji, R. (2013). Trends, issues and challenges in management education. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 2(4), 1257-1262.
6. <http://bweducation.businessworld.in/article/Top-10-Trends-Of-2019-Transforming-The-Learning-Experience/16-01-2019-166224/>
7. <https://theknowledgereview.com/emerging-trends-management-education-india/>

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

TÜRKİYE'DE KALKINMA CARİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK

Çukurova Üniversitesi

ORCID ID : 0000-0001-6470-5796

ÖZET

Devletin topluma hizmet edebilmesi ve toplumun kalkınma düzeyini yükseltmek için yaptığı harcamaların tümü kamu harcaması olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamalarının artması aynı zamanda milli gelirin de artmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik olarak reel harcamalar, transfer harcamaları, yatırım harcamaları ve cari harcamaları olarak sınıflandırılmaktadır. Kalkınma carileri reel harcamalar kapsamındadır. Kalkınma carileri diğer bir adıyla yatırım carileri; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi harcamalardan oluşur ve kısa sürelidir. Kalkınma carilerinin faydası uzun yıllara yayılmaktadır. Eğitim bir ülkenin her alanda gelişmesi anlamında önem arz etmektedir. Eğitim seviyesinin yüksek olması, insanların eğitilmiş olması, bireylere eğitim verilerek becerilerinin artırılmasını sağlamaktadır. Böylelikle beceri kazanan bireyler ülkeleri için her anlamda büyük katkılar sağlayabilme şansına sahip olabilmektedirler. Aynı zamanda, ülkenin ekonomik anlamda da büyümesinin önü açılmaktadır. Diğer yandan sağlık bir ülkedeki en önemli alanlardan biridir. Sağlık koşulları iyi olmayan, sağlıkla ilgili yatırımlar yapmayan ülkelerde yaşayan bireyler de ilerleyen yıllarda toplum sağlığı açısından sorunlar oluşmasına neden olabilmektedir. Bu durum insanlardan yeterli verimin alınamamasına yol açabilmektedir. Böylelikle bu insanların bu koşullarda yaptığı işler de çok sağlıklı olmamasına ve ekonominin yeteri kadar gelişmemesine neden olabilmektedir. Bir ülkede sosyal güvenlik harcamalarının önemli bir yeri vardır. Ülke içinde yapılan sosyal harcamalar, sosyal güvenliğin sağlanmasına ve bununla beraber ekonominin gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. Ülkede yaşayan insanlara daha iyi ve daha huzurlu bir ortam sunulması o insanların çalışma kalitesini de arttırarak ekonomiye olumlu etkiye bulduklarını söyleyebiliriz. Bir ülkenin içeriden ve dışarıdan yaşanan sorunlara karşı vatandaşlarını koruması, huzur içinde yaşayabilmelerini sağlaması önemlidir. Ülkeler bu koşulları sağlayabilmek için savunma alanında harcamalar yapmaktadırlar. Savunma harcamaları aracılığıyla toplumsal refah ve huzur ortamının sağlanması hedeflenmektedir. Çalışmamız kapsamında, kalkınma carileri olarak tanımlanan bu harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Yatırım Carileri, Ekonomik Büyüme

GİRİŞ

Devletin topluma hizmet edebilmesi, sosyal gereksinimlerin giderilmesi ve toplumun kalkınmışlık seviyesini yükseltmesi hedefiyle sosyal ve ekonomik yaşama müdahale etmek amacıyla devlet hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için yapılan para ile ilgili harcamaların tamamı kamu harcaması olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamalarının birincil önemi tamamı ya da bir kısmı kamuya ait olan mallar ve yapılan hizmetlerle gerçekleştirilmesidir (Kaya. D. G, Durgun Kaygısız. A & Altıntepe. N, 2005,s.85). Kısaca, devletin topluma

hizmet edebilmesi için yaptığı harcamalara kamu harcaması denir. Bu hizmetler kamunun yararına olmalı ve kamu kuruluşlarınca sıkı denetim altında yürütülmelidir.

Kamu harcamaları artışının milli gelir üzerinde yarattığı etki ile ilgili iki ayrı bakış açısı söz konusudur. Bunlardan ilki literatürde Wagner Kanunu olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre kamu harcamalarındaki artış milli gelirden gerçekleşen artışla doğru yönlü bir seyir izlemektedir. Wagner'e göre kamu harcamalarında ortaya çıkan artış ulusal gelirlerde yaşanan artışla ilişkilidir ve kamu harcamaları milli gelire oranla daha hızlı yükselmektedir.

Bir diğer bakış açısı ise Keynesyen görüştür. Bu görüş kamu harcamalarını dışsal bir unsur olarak değerlendirerek, mali enstrüman halinde isimlendirilen kamu harcamalarının kısa dönemde kalkınmayı ve gelişmeyi canlandıracağını ileri sürmektedir. Bu iki görüşün dışında kamu harcamalarının da büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilmektedir. Yani sağlık, eğitim, altyapı ve savunma gibi harcamalar büyüme üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır. Kamu hareketleri üzerinde bir kaniye ulaşabilmek için cins, özellik ve etkileri bakımından birbirine benzer harcamaları bir arada değerlendirmek gerekebilir. Bu şekilde mali nitelik ve kriterler ele alınarak gerçekleştirilmiş bir sınıflandırma kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki etkileşimlerini değerlendirme şansı sağlamaktadır. Uygulamada ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklı sınıflandırma biçimleri olmakla birlikte kamunun iktisadi yönü üstündeki etkilerini açığa çıkarabilmek için ekonomik sınıflandırma yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Bu sınıflandırma kapsamında, cari harcamalar, memurların aldığı ücretler, harcırahlar, yollukları kapsamaktadır. Mali istikrar içerisindeki söz konusu harcamalardaki değişim olarak belirlenmekte ve ekonominin makro istikrarını etkilemektedir. Diğer yandan kalkınma carileri diye isimlendirilen cari harcamaların seviyesi geniş zamanda büyüme ve kalkınma için önemlidir. Ekonomik sınıflandırma kapsamında değerlendirilen yatırım harcamaları ise sermaye stokuna ekleme yapılan finansal varlık alımlarını içermektedir. . Bu kapsam kurumsal olarak kamu yatırım harcamalarının kısa dönemde toplam talebi, uzun dönemde ise milli geliri benzer şekilde etkilemektedir. Taşıma harcamaları da diğer kamu harcamalarından ayrı bir biçimde bireysel talebin toplamının kazançtaki farklılıkla başka yoldan toplam talebi değiştiren bir diğer harcama olabilmektedir (Aytaç, D & Güran, M. C, 2010, s.132).Kamu harcamalarının eğitim, sağlık ve savunma gibi türlerinin iktisadi gelişme çerçevesinde farklı tesir etmektedir ve böyle bir etki milli gelire katkı sağlamaktadır.

Ülkenin beşeri sermaye stokuna yapılan ve ne kadar cari harcama gibi görünse de uzun dönemde ekonomiye katkı sağlayan harcamalardır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları kalkınma carileridir. Eğitim ve sağlık gibi harcamalar kısa süreli olsa da faydası uzun yıllara yayılır. Böylece bu durumlarda gerçekleşen harcamalar Kalkınma (Yatırım) Carileri olarak tanımlanmaktadır (Akın, İ, 20.11.2019). Eğitim ve sağlık harcamaları cari harcamalar içinde değerlendirilse de, faydası diğer senelerde de etkili olacağı için ve iktisadi büyümeye olumlu etki yaptığından dolayı kalkınma carileri olarak adlandırılmaktadır

2. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Keynes ve Wagner iktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi farklı açılardan değerlendirmişlerdir. Keynes'e göre ekonomik büyümenin sebebi kamu harcamalarının artışıdır. Keynesyençi görüşe göre kamu harcamaları iktisadi gelişmeyi

etkilemek, gelir dağılımında adil ve ekonomik dengeyi kurmak için kullanılan maliye politikası araçlarındandır. Bu bağlamda kamu harcamalarının artışı milli gelir içinde artışa neden olan ve gelişmeyi etkileyen dış faktörlerdendir. Wagner'e göre de iktisadi gelişmenin devlet harcamaları arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığının devlet harcamalarındaki artışın gerçek nedeninin iktisadi gelişme olduğunu açıklamaktadır. Kamu harcamalarını içsel bir etmen olarak gören görüşe göre, bir ulusta birey başına düşen gelir oranı arttıkça kamu harcamaları da artmaktadır. Gelir oranındaki yükseliş kamusal mal ve hizmetlere olan talebi de arttırmaktadır. Dolayısıyla milli gelir arttıkça kamunun cari ve toplumsal harcamaları da artış göstermektedir. Wagner iktisadi gelişmenin kamu harcamalarını da arttırdığını savunur ve bunun üç nedene bağlı olduğunu açıklamaktadır. İlki; kamunun yöneten ve koruyan görevini ulusun iktisadi gelişimini artırmasıdır. Sonraki neden ise; devletin bilhassa sağlık ve eğitim v.b. kalkınma carileri olarak sözü edilen harcamalar arttırmasıdır. Sonuncu neden ise, kamu sektörü dışında kalanlar açısından önem taşıyan teknolojik gelişmeyi destekleyen hizmetleri kamunun üstlenip sunmasıdır. Wagner'in benimsediği görüşe göre, kamu harcamalarının artışı ulusların iktisadi büyümesi ile yakından ilgilidir ve iktisadi gelişme ile birlikte kamu hizmetlerine talep artmaktadır. Toplumsal-iktisadi gelişmeler, altyapı harcamaları, sanayileşme ve kentleşme sebebiyle kamu harcamaları artış göstermektedir. Yaşanan gelişmelerle birlikte devlet tarafından sağlanan mal ve hizmet sayısı artış göstermekte ve gereksinimlerin artması ile mal ve hizmetlerin sunulması kamu tarafından karşılanmaktadır. Sonuç olarak bu gelişmenin ardından, kamu harcamalarının da artış gösterdiği gözlenmektedir (Yaraşır Tülümce. S & Zeren. F, 2017, ss.300-301).

Devletin gelişmesinin kalkınma açısından etkisini değerlendiren çok sayıda ampirik araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sonucunda farklı bulgulara ulaşıldığı gözlenmektedir. James Gwartney'in gerçekleştirdiği ve 90 ulusun araştırıldığı çalışmasında kamunun hızlı bir şekilde gelişmesinin iktisadi gelişmenin hızını büyük oranda düşürdüğü saptanmıştır. Kamu sektörünün orta düzeyde geliştiği uluslarda gerçek Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın gelişmesindeki azalma orta derecelidir. (Işık. N & Alagöz. M, 2005, ss.65-66).

Literatürde iktisadi alandaki gelişme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Wagner Kanununu değerlendiren çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu değerlendirmeler sonucunda çeşitli zamanlarda Wagner Hipotezine dayanan veriler bulunmuştur. Yapılan çeşitli çalışmalarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bazı dönemlerde kamu harcamaları artarken bazılarında ise harcamalar düşüş göstermektedir. Bunun nedeni dünyada yaşanan gelişmelerdir. Ülkemiz açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, 1970 senelerinde, iktisaden fiyatlar genel seviyesindeki artışla bir araya gelmesiyle görülen petrol krizi, 70'li senelerin yarısına gelindiğinde iktisadi genişlemenin hızını kesmiş ve mevcut genişleme seviyesini azaltmaya başlamıştır. 80'li senelerin başlarında gündeme gelen dışa açık piyasa ekonomisine geçilmesiyle iktisadi genişleme seviyesi yükselişe geçmiştir. Fakat 90'lı yılların ardından hem dünyadaki mevcut iktisadi büyüme, hem de yurt içinde görülen iktisadi ve politik dengesizliklerin beraberinde getirdiği ekonomik aksaklık iktisadi büyüme hızını yavaşlatmıştır. 1990-2000 yıllar arasındaysa ülkemiz ekonomisinde kamu bütçe dengesinde borç- faiz ilişkisinden kaynaklanan aksaklıklar gözlenmektedir. İç borç stoğunda yaşanan artış ilerleyen dönemlerde ülkemiz ekonomisinin önemli sorunlarından birine dönüşmüştür. Faiz endekslerindeki yükseliş ve bununla birlikte iç borç sisteminin kamu harcamaları arasında önem arz etmesi açısından iktisadi sorunlara neden olurken diğer bir taraftan ülke içindeki

birikimlerin durağan sermaye yatırımlarına çevrilmesini durdurarak milli ekonominin genişleme olanağını engellemiştir. Yapılan diğer çalışmalarda ise farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi yavaşlattığı savunulurken, bazı çalışmalarda ise kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki yapacağı iddiasında bulunmaktadır. Son olarak yapılan çalışmalarda kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasında bir çatışma olduğu kanısına varılmıştır. Kamu da iç borç oranlarındaki artış ile birlikte görülen mevcut aksaklıklar kamu harcamaları ve diğer harcamaların bilhassa yatırım harcamalarının azalmasına neden olmaktadır (Oktayer. N & Susam. N, 2008, ss.149-150-151-156-157).

Amprik literatürde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde bazı dönemlerde kamu harcamaları artarken bazılarında ise harcamalar düşüş göstermektedir. Bunun nedeni dünyada veya ülkelerin iç işlerinde yaşanan gelişmelerdir. Savaş veya ekonomide yaşanan herhangi bir olumsuz durum kamu harcamalarını olumsuz etkilerken, ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler ve ülkelerin iç işlerinde yaşadığı olumlu gelişmeler kamu harcamalarının da artmasını sağlamaktadır. Yapılan analizlerden bazıları ekonominin gelişmesiyle kamu harcamalarında da artış olacağını, bazıları ise kamu harcamalarının artmasıyla ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini savunduklarından karşılıklı ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dünyada yaşanan ekonomik olumsuzluklar, ülke içindeki siyasi istikrarsızlıklar, enflasyonun ve faiz oranlarında artış görülmesi ekonomiyi ve kamuya yapılan harcamaları büyük ölçüde etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar ekonomik büyümeyi geriletmiş ve bununla beraber kamu harcamalarını etkilemiştir. Bazı dönemlerde istikrar yakalanmışsa da bu uzun sürmemiştir.

İktisadi kapsamda ciddi bir yere sahip olan kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar ve bu çalışmalara ait sonuçlar **Tablo-1** de yer almaktadır (Kanca. O. C, 2011, ss.77-78).

Tablo 1: Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Açıklayan Çalışmalar ve Sonuçları

Çalışma	Ülke	Zaman Aralığı	Değişken	Sonuç
Ram (1986)	110 Ülke	1960-1980	Kamu Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Kamu Yatırım Harcamaları Pozitif Etkiye Sahiptir.
Rao (1989)	48 Ülke	1960-1980	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Kamu Harcaması İle Büyüme İlişkisi Kullanılan Ülkeye Göre Değişmektedir.
Barro (1991)	76 Ülke	1960-1985	Kamu yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Kamu Yatırım Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Olumlu Bir Etkisi Yok.
Oxley (1994)	İngiltere	1870-1913	Kamu Harcamaları İle Ekonomik	Ekonomik Büyümeden Kamu Harcamalarına

			Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Doğru Tek Yönlü Bir İlişki Mevcuttur.
Kelly (1997)	73 Ülke	1970-1989	Sağlık, Eğitim, Savunma, Taşıma, İletişim, Kamu Yatırımı, Sosyal Sigorta Harcamalarının Büyüme Etkisi	Kamu Yatırım Harcamalarının Büyüme Olumlu Katkısı Varken Diğer Harcamaların Herhangi Bir Etkisi Yoktur.
Terzi (1999)	Türkiye	1950-1995	Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Ekonomik Büyümeden Kamu Harcamalarına Doğru Tek Yönlü Bir İlişki Mevcuttur.
Kar ve Ağır (2002)	Türkiye	1926-1994	Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi	Eğitim Harcamalarından Büyüme, Ekonomik Büyümeden Sağlık Harcamasına Doğru Tek Yönlü İlişki Mevcuttur.
Faris (2002)	Körfez Ülkeleri	1970-1997	Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Ekonomik Büyümeden Kamu Harcamalarına Doğru Tek Yönlü İlişki Söz Konusudur.
Bozkurt ve Doğan (2003)	Türkiye	1983-2001	Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi	İlkokullaşma Oranı İle Ekonomik Büyüme Arasında Anlamlı Bir İlişki Mevcuttur.
Kar ve Taban (2003)	Türkiye	1971-2001	Eğitim, Sağlık, Sosyal Güvenlik ve Altyapı Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi	Eğitim ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Pozitif, Sağlık Harcamaları Negatif ve Altyapı Yatırımlarının Büyüme Etkisinin Olmadığını Belirlemiştir.
Iyare ve Lorde (2004)	Dokuz Karayip Ülkeleri	Her Ülke İçin Farklı Dönemler Kullanılmıştır	Reel Kamu Harcamaları, Reel Kamu Tüketimi ve Nüfus Değişkenlerinin Ekonomik Büyüme Etkisi	Genel Olarak Büyümeden Kamu Harcamalarına Doğru İlişki Tespit Edilmiştir.
Şimşek (2004)	Türkiye	1965-2002	Kamu Harcamalar, Cari ve Yatırım Harcamalarının Ekonomik Büyüme	Ekonomik Büyümeden Cari ve Yatırım Harcamalarına Doğru, Kamu Harcamalarından Büyüme Doğru Tek

			Etkisi	Yönlü İlişki Tespit Edilmiştir.
Taban (2004)	Türkiye	1965-2004	Sağlık Harcamaları ve Doğumda Yaşam Beklentisinin Büyüme Etkisi	Sağlık Harcamalarının Büyüme Etkisi Yok, Doğumda Yaşam Beklentisi İle Büyüme Arasında Çift Yönlü Nedensellik İlişkisi Belirlenmiştir.
Işık ve Alagöz (2005)	Türkiye	1985-2003	Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik ilişkisi	Kullanılan Modele Göre İlişkinin Yönü Değişmektedir.
Arısoy (2005).	Türkiye	1985-2003	Cari, Yatırım, Transfer, Transfer Dışı Toplam ve Toplam Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Toplam Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişki Anlamsızken, Büyümeden Kamu Harcamalarının Alt Kalemlerine Doğru Tek Yönlü İlişki Mevcuttur.

(Kanca. O. C, 2011, ss.77-78).

Bu çalışmalara göre Türkiye'de genel olarak yapılan harcamaları ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan araştırmalarda iktisadi gelişmelerden kamu harcamalarına doğru bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. . Ekonomik büyümenin artışı ile birlikte kamu harcamalarında da artış gözlenmektedir. Genel itibariyle kamu harcamaları arasında yer alan eğitim harcamalarının artmasıyla ekonomik büyümenin pozitif yönde artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. . Türkiye ekonomisi ile yatırım harcamaları arasındaki ilişki üzerine çeşitli yıllarda yapılan çalışmalarda sosyal alandaki kamu harcamalarının, cari harcamalar yatırım ve transfer harcamalarının ve sanayi ve ulaşım alanındaki kamu harcamalarının ekonomi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu kanısına varılmıştır.

3. Türkiye'de Kalkınma Carileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

3.1. Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi:

Eğitim kavramı; kişinin bilgi seviyesinde, davranış ve düşünce biçiminde kabiliyetlerinde istenen alanda değişimler gerçekleştirme aşaması şeklinde adlandırılmaktadır. Yani; eğitim, kişinin sosyalliğini ele alarak, bireyi hayata ve topluma eş bir birey olarak hazırlayan süreçler biçiminde düşünülmektedir. Bir ulusta kişi başına düşen kamu geliri düzeyinin yüksek olması, ülkenin gelişmişliği açısından yeterli değildir. Gelir seviyesi artmış olmasına rağmen, toplumsal sorunların çözüme ulaşmadığı ulusların varlığı, insani gelişme ve ekonominin büyümesi arasındaki bağın iyi bir şekilde kurulması gerekmektedir. Bu ilişkinin oluşmasında gerekli işlevi eğitim sistemi yüklenmektedir. Böylelikle ülkenin ekonomik anlamda da büyümesinin önü açılmaktadır. Bu nedenle, eğitim yalnızca ekonomik alanda sağladığı getiri haricinde; kültürel, siyasi

vb. alanlardaki etkisiyle de ulusların gelişmesine olumlu bir etki sağlamaktadır (Çalışkan. Ş, Karabacak. M & Meçik. O, 2013, ss.31-32).

Eğitim sayesinde kazanılmış olan bilgi, beceri ve yeteneklerin bireylerin refah ve gelir seviyesinin yükselmesinde, önemli bir katkısı söz konusudur. Bireyler eğitim sayesinde emeğinin parasal değerini artırmaktadır. Nitelikleri artan bireyler, potansiyel iş gücünü oluşturmaları sebebiyle iş gücünün verimliliği ve yaratıcılığını da harekete geçirerek milli gelir düzeyini yükseltmektedir ve yaratılan gelir daha adil paylaşılır seviyeye gelmektedir. Kişilerin eğitim seviyesinin artırılması teknolojik ve bilimsel yeniliklere de hız kazandırmaktadır. Eğitim toplumdaki kişilerin beceri seviyelerini geliştirdiği için kazandıkları beceri aynı zamanda sermaye birikiminin de artışına neden olmaktadır. Sermaye birikiminin artması, fiziksel sermaye birikimini tamamlayarak ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir etki sağlamaktadır. Eğitim seviyesi artan ülkelerde idare daha demokratik niteliğe sahip olmaktadır. Ekonomik ve siyasal dengeyi elde etmek kolaylaşmaktadır. Suç işleme oranları düşüş göstermektedir. Eğitimin yarattığı pozitif dışsallıklar da göz önünde bulundurulduğunda, eğitime ayrılan harcamalar uzun dönemde büyüme ve kalkınmayı hızlandırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyinin de çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu ülkelerde eğitime büyük harcamalar yapılmakta ve yapılan bu harcamalar sonucunda da her anlamda büyük gelişmeler gerçekleştirilmektedir. Eğitimin sosyal yapıya ve beşeri sermayeye sağladığı önemli katkılar ve bu katkıların ekonomik büyümeye doğrudan etkide bulunması sebebiyle eğitim hizmetinin sunumu ve yapılacak harcamaların kamu tarafından üstlenilmesi zorunlu hale gelmiş ve kişisel tercihlere bırakılmamıştır. Bu nedenle kamunun eğitimde gerçekleştirdiği etki sürekli artış göstermektedir. Eğitim harcamalarının gelişmelerine baktığımızda Türkiye’de Tablo 2’de gösterilen eğitim harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla veya merkezi yönetim bütçe içindeki büyüklükleri inceleme altına alındığında 2006 da % 2,8 olan eğitim harcamalarının gayrisafi hasılaya olan oranı 2016 da % 4 artmıştır. 2006 da % 12,5 olan eğitim harcamalarının bütçe içindeki payı 2016 da %17,8’e yükselmiştir. Tablo 2’de yer alan verilerde 2006-2016 yılları arasında Türkiye’de eğitim harcamalarına ayrılan kaynakta önemli bir artış söz konusudur. Eğitim düzeyinin yüksek olması, insanların eğitilmiş olması, bireylere eğitim verilerek becerilerinin arttırılmasını sağlamaktadır. Devletin eğitim harcamalarını arttırmalarının nedenlerinden bir tanesi de kişilerin farklı gelir düzeyine sahip olmalarıdır. Kişiler arasında eşitliğin sağlanabilmesi amacıyla devlet eğitim harcamalarını artırmaktadır (Akıncı. A, 2017, ss.389-390).

Tablo 2: Eğitim Harcamalarının Oranları (%)

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eğitim Harcamalarının GSYH'ye Oranı	2,8	2,9	3,1	3,6	3,6	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7	4,0
Eğitim Harcamalarının Bütçe İçerişindeki Oranı	12,5	12,6	13,4	13,3	14,1	15,4	15,7	15,9	16,9	17,2	17,8

Eğitim sistemlerinin iyileşmesi, artan öğrenci ihtiyaçlarını ve eğitim binalarının inşaatını karşılamak için büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim seviyesinin yüksek olması, insanların eğitilmiş olması, bireylere eğitim verilerek becerilerinin artırılmasını sağlamaktadır. Eğitim harcamalarının büyük çoğunluğu çalışanların maaşlarının cari harcamalardan meydana gelmektedir. Sürdürülebilir şekilde harcama seviyesine ve artan eğitim talebine çözüm bulmak için maliyet artışını engelleyecek politika gereksinimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle ülkenin ekonomik anlamda da büyümesinin önü açılmaktadır. Tüm bu ölçütleri gerçekleştirebilmek ve arzulanan eğitim seviyesine gelebilmek beşeri sermaye yatırımlarında düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomi büyüdükçe eğitim harcamaları payının daha fazla artması beklenir. Beşeri sermayenin niteliklerinin artırılması aynı zamanda ekonomik büyümeyle sağlanabilir (Eriçok. R. E & Yılcı. V, 2013, s.90).

Eğitim bir ülkenin her alanda gelişmesi anlamında çok önemlidir. Eğitim seviyesinin yüksek olması, insanların eğitilmiş olması, bireylere eğitim verilerek becerilerinin artırılmasını sağlamaktadır. Böylelikle beceri kazanan bireyler ülkeleri için her anlamda büyük katkılar sağlamaktadırlar. Böylelikle ülkenin ekonomik anlamda da büyümesinin ve kalkınmasının önü açılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyinin de çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu ülkelerde eğitime büyük harcamalar yapılmakta ve yapılan bu harcamalar sonucunda da her anlamda büyük gelişmeler gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de eğitim harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla ve merkezi yönetim bütçesi içerisindeki oranı her geçen yıl artış gösterse de henüz tam hedefine ulaştığı söylenememektedir. Ekonomi büyüdükçe eğitim harcamaları payının daha fazla artması beklenir. Ülkemizde kamu kaynaklarının ne düzeyde eğitime ayrıldığı net değildir.

3.2. Türkiye'de Sağlık-Ekonomi Büyüme İlişkisi:

İktisadi gelişmelerle sağlık arasında gerçekleşen ilişkiyi ifade edebilmek için sağlık kavramının ayrıntılarına inmek gerekmektedir. Sağlık, kişilerin hayatları süresince kendi kabiliyetlerini yükseltecek potansiyelleridir. Sağlık kişilerin korumaları gereken en değerli

varlıkları ve kalkınmanın unsuru kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık bireyin; bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma hali olarak tanımlanmaktadır. Sağlık açısından yapılan hizmetlerin insanların sağlığını yükseltmek ve ilerletmekle alakalı olgulardan biridir. Sağlıklı bir biçimde yaşamlarını idame ettiren kişiler ve topluluklar, mevcut kaynakları etkili bir biçimde işleterek daha fazla üretim yapmaktadırlar. Bu sayede sosyal kalkınmanın gerçekleşmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır. Günümüzde gelişmişlik düzeyine yükselmiş toplumlar, sağlığa ayrılan hizmetlerin iyi hale gelmesi sebebiyle her sene sağlık harcamalarına belirli bir pay tahsis etmektedirler. Ekonomik büyümenin asıl unsuru olan insanların sağlıklarının koruma altına alınması, gelişmesi ve hastalıklarının iyileştirilmesi için gayrisafi yurtiçi hasıladan daha fazla pay tahsis etmektedirler. Buna göre, sağlık alanına aktarılan kaynaklar 'üretken yatırım' şeklinde anılmaktadırlar. Sağlık harcamaları aracılığıyla, emek gücünü koruyup ileride oluşabilecek sorunların oluşumunu engelleyerek sağlık harcamalarında tasarruf sağlanabilmektedir. Belirli iktisadi gelişme seviyesine ulaşmış ülkelerde sağlığa ayrılan kaynağın yükseldiği ve kişilerin sağlığa ilişkin bilincin arttığı gözlemlenmiştir. Sağlık harcamalarının artış nedenleri, sosyal, ekonomik, kültürel ve teknolojik etkenler şeklinde sıralanmaktadır. (Aydemir. C & Baylan. S, 2015, ss.418-419).

Sağlıkla ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarıyla iktisadi büyüme aralarındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalar farklı iktisadi göstergeler kullanılarak çeşitli bulgulara ulaşıkları gözlenmektedir. Bu göstergelerden bazıları; çocuk ve bebek ölüm oranları, sağlık harcamaları, birey başına düşen sağlık personeli, sağlık kurumları, vd.dir. Bu noktada Bloom, Sab ve Smith, Mayer, Chacraborty, Bhargava(2001) , Wilson ve Brempong (2003) araştırmalarında doğumda yaşam beklentisi ve iktisadi büyüme ve kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Özetle, sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran literatürde yer alan bazı ampirik çalışmalar ve bu çalışmalara ait bulgular Tablo 3'de yer almaktadır (Ay. A, Kızılkaya. O & Koçak. E, 2013, ss.164-165).

Tablo 3: Ampirik Kaynak Özeti

Çalışma	Ülkeler	Dönem	Sağlık Göstergesi	Yöntem	Bulgular
Bloom vd (2001)	104 ülke	1960 - 1990	Doğumda yaşam beklentisi	Panel veri	Pozitif
Mayer (2001)	18 Latin Amerika Ülkesi	1950 - 1990	Doğumda yaşam beklentisi	Nedensellik	Doğumda yaşamdan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi
Bhargava vd (2001),	92 ülke	1965 - 1990	Doğumda yaşam beklentisi	Panel Veri	Pozitif

Sab ve Smith (2001)	100 ülke	1970 - 1996	Doğumda yaşam beklentisi	EKK	Pozitif
Chacraborty (2003)	95 ülke	1970 - 1990	Doğumda yaşam beklentisi	EKK	Pozitif
Brempong ve Wilson (2003)	44 ülke	1975 - 1994	Doğumda yaşam beklentisi Sağlık harcamaları	Panel veri	Her iki değişken için pozitif
Taban (2006)	Türkiye	1968 - 2003	Doğumda yaşam beklentisi, sağlık kurumları sayısı, yatak sayıları, sağlık personeli başına düşen kişi sayıları	Nedensellik	Sağlık kurumlarının sayısı dışındaki değişkenler ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik
Kar ve Ağır (2006)	Türkiye	1926 - 1994	Eğitim ve sağlık harcamaları	Eşbütünlük eşme ve Nedensellik	Uzun dönemli bir ilişki elde edilmiş Beşeri sermaye nedensellik ilişkisine duyarlı

(Ay. A, Kızılkaya. O & Koçak. E, 2013, ss.164-165).

3.3 Sosyal Güvenlik Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi

Toplumsal harcamalar yatırımların artmasına böylelikle iktisadi büyümeye ve toplumsal refahın artmasını sağlamaktadırlar. Bu gibi harcamalar, bölgesel, toplumsal, gelir dağılımı vb. eşitsizliklerin en aza indirilmesini ve refah seviyesinin artırılmasını hedeflemektedir. Yoksulluğun azaltılması ve sosyal refahın artırılması iktisadi büyümeye de katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyümeyi etkilen diğer bir unsur da sosyal güvenlik harcamalarının artışıdır. Literatürde sosyal harcamalar ve iktisadi büyüme ilişkisini araştıran çok az sayıda ampirik bulguya rastlanmakla birlikte mevcut çalışmalar sosyal güvenlik harcamalarındaki artışın ekonomiyi pozitif yönde etkileyeceğini vurgulamaktadırlar. Bu alanda yapılacak çalışmalar alana katkısı itibarıyla önem arz etmektedir (Kar. M & Taban. S, 2003, s.154).

Bir ülkede sosyal güvenlik harcamalarının önemli bir yeri vardır. Ülke içinde yapılan sosyal harcamalar, sosyal güvenliğin sağlanmasına ve bununla beraber ekonominin

gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. Ülkede yaşayan insanlara daha iyi ve daha huzurlu bir ortam sunulması o insanların çalışma kalitesini de arttırarak ekonomiye olumlu etkide bulduklarını söyleyebiliriz. Türkiye sosyal güvenlik harcamaları konusunda da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir.

3.4. Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

İç ve dış tehditlere karşı vatandaşların koruması, huzur içinde yaşayabilmelerinin sağlanması üretim kapasitesinin artırılması açısından önem arz etmektedir. Savunma harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişki iki şekilde değerlendirilir. Bu yaklaşımlar Neo-Klasik Yaklaşım ile Keynesçi Yaklaşımdır. Neo-klasik yaklaşım savunmaya ayrılan harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerini savunmaktadır. Buna göre, savunma harcamaları özel sektöre ayrılan yatırımları dışlamaktadır. Keynesçi teoriye göre, savunmaya ayrılan harcamalar ekonomide çoğaltan etkisine sahiptir. Talep, savunma harcamalarının kapasite yönetimini artırır. Sonuçta, yatırımlar, büyüme ve sermayenin getirisi artış gösterir. Eğitim, sağlık ile savunma harcamaları arasındaki ilişki savunma düzeyinde gerçekleştirilen harcamalar aracılığıyla alternatif maliyet olarak düşünülebilir. (Aksoğan. G & Elveren. A. Y, 2012, ss.265-266-267).

Sonuç:

Dünyada ve ülkemizde gözlenen ekonomik değişim ve dönüşümlere ilişkin yapılan iktisadi analizler içerisinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki neden – sonuç ilişkisi önem arz etmektedir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, savunma, vb. gibi kalkınma carileri olarak adlandırılan kamu harcamalarının beşeri sermayenin üretim kapasitesi artışı sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceği konusunda literatüründe dikkat çeken iki ayrı görüş söz konusudur. Bunlardan ilki olan Wagner Kanunu ekonomik büyümede meydana gelen artışların kamu harcamalarında artış meydana getirdiğini savunurken, Keynesyen görüş kamu harcamalarında meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi artırdığını vurgulamaktadır.

Toplumsal refahın artırılmasında kamu sektörünün rolü ve etkileri yaygın yazında tartışılan bir konu olarak yerini almaktadır. Özellikle kamu sektörünün ekonomik sistem içinde sürekli olarak payını artırması ekonominin kamu üzerinden şekillendiği ve etkinliğin belirlenmesi yönündeki tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Maliye politikası arasında yer alan kamu harcamaları geliştirmekte olan ülkelerin iktisadi yapılarına dayalı olarak ulaştırma, alt yapı, eğitim, sağlık gibi yatırımları destekleyici harcamaların yapılması önerilirken ekonomik büyümeyi engelleyecek, kaynak israfına neden olacak harcamalardan kaçınılması gerekliliği önem arz etmektedir. Özellikle az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler gibi tasarruf açığı olan ülkeler için yatırıma yönlendirilecek kamu harcamaları ve kaynaklarını etkin kullanımı konusunda özen gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye’de sağlık ve eğitim başta olmak üzere kalkınma carilerinin ekonomik büyümeye etkisi değerlendirildiğinde, merkezi yönetim bütçesi içerisinde bulunan payları her geçen yıl artış gösterse de henüz tam hedefine ulaştığı söylenememektedir.

Kaynakça:

Akıncı. A, (2017), Türkiye'de Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Maliye Dergisi, ss. 389-390

Aksoğan. G & Elveren. A. Y, (2012), Türkiye'de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008) Ekonometrik Bir İnceleme, Sosyoekonomi Dergisi- Cilt 17 (Sayı:17), ss.265-266-267

Ay. A, Kızılkaya. O & Koçak. E, (2013), Sağlık Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi- Cilt 6 (Sayı:1), ss. 164-165

Aydemir. C & Baylan. S, (2015), Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi- Cilt 7 (Sayı:13), ss.418-419

Aytaç. D & Güran. M. C, (2010) Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkileri Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz, Sosyoekonomi dergisi - Cilt 100207 (Sayı:2), s.132

Çalışkan. Ş, Karabacak. M & Meçik. O, (2013), Türkiye'de Eğitim- Ekonomik Büyüme İlişkisi 1923-2011 (Kantatif Bir Yaklaşım), Yönetim Bilimleri Dergisi- Cilt 11 (Sayı:21), ss.31-32

Eriçok. R. E & Yılcı, V, (2013), Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi- Cilt: VIII (Sayı:1) s.90

Işık. N & Alagöz. M, (2005), Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (Sayı:24), ss. 65-66

İsmail AKIN 20 Kasım 2019. <https://pratikvergi.com/kamu-harcamalarinin-siniflandirilmesi-nasil-yapilir/>

Kanca. O. C (2011), Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi 1980-2008 (Ampirik Bir Çalışma), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi- Cilt 25 (Sayı:1), ss. 77-78

Kar. M & Taban. S, (2003), Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi- Cilt 58 (Sayı:3), s.154

Kaya. D. G, Durgun Kaygısız. A & Altıntepe. N, (2005), Türkiye'de Kamu Harcamalarının Toplam İstihdama Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, AKÜ İİBF Dergisi - Cilt XVII (Sayı:1), s.85

Oktayer. N & Susam. N, (2008), Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi- Cilt 13, (Sayı:1), ss.149-150-151-156-157

Yaraşır Tülümce. S & Zeren. F, (2017) Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi ile Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi - Cilt 13 (Sayı:2), ss.300-301

VERGİ AFLARI VE TÜRKİYE'DE VERGİ AFLARININ DEĞERLEDİRİLMESİ

Doç. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK

Çukurova Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-6470-5796

ÖZET

Devletin gelir kaynaklarının en başında şüphesiz, kamu harcamalarını finanse etmek için kişi ve kurumlardan, egemenlik hakkını kullanarak, yasalar çerçevesinde aldıkları karşılıksız ekonomik değer olan vergiler yer almaktadır. Devletlerin gelir kaynakları arasında ilk sırada yer alan vergilerin tanınan süre içinde, kayıpsız biçimde tahsil edilmesi önem taşımaktadır.

Vergilerin tahsilinde zaman zaman eksiklikler görülmekle beraber vergi gelirlerde azalmalar görülür. Devletler vergilerin tahsilini sağlamak ve vergi uyumunu sağlamak amacıyla bazı yollara başvurmaktadır. Bu yollardan biri de bir kanun neticesinde devletin vergi ya da vergi cezaları dolayısıyla ortaya çıkan alacaklardan vazgeçmesi olarak tanımlanan vergi aflarıdır. Gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde vergi aflarına sıklıkla başvurulduğu görülmüştür. Af uygulamasına gidilmesinin siyasî, ekonomik, mali olmak üzere birden çok nedeni söz konusu olabilmektedir. Af uygulamaları uzun dönemde incelendiğinde vergilerden elde edilen gelirlerin azalmasına neden olur, dürüst mükellefler üzerinde negatif etkiler yaratır ve bu mükellefleri vergi ödevini yerine getirmeyen mükellef tipine dönüştürebilir. Vergi sorumluluğunu yerine getiren mükelleflerin, maddi kayıplar verdiği ve yerine getirmeyen mükelleflerin ise ödüllendirildiği bir görüntü ortaya çıkar ki bu da vergilemede adalet açısından arzu edilmeyen durum arz etmektedir. Bununla beraber ülkemizde yıllar içerisinde birçok vergi affına başvurulmuştur. Bu aflar çıkarıldıkları dönemlerde vergi uyumunda ve tahsilatında kolaylık sağlama amacına hizmet etmekle birlikte, zaman içerisinde siyasî ve ekonomik yapıya göre farklı amaçlara hizmet ettikleri gözlenmektedir. Türkiye'de belirli dönemlerde çıkarılmış olan vergi afları ise kimi zaman yapılandırma kimi zaman ise hazineye gelir sağlama amacıyla kullanılmakla beraber insanların vergi sorumlulukları, vergi ahlakları ve yasalara olan inançları üzerinde negatif etki yaratmıştır.

Bu çalışmada vergi affı kavramı, vergi aflarının yarattığı fayda ve maliyetler, tarihsel süreç içerisinde vergi afları, vergi aflarının gerekçeleri, çıkarılma nedenleri, vergi aflarına ilişkin görüşler, vergi aflarının türleri, mükellef tipleri ve ülkemizde uygulanan vergi aflarına ilişkin bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Affı, Vergi Adaleti, Vergi Uyumu

GİRİŞ

Devletlerin gelir kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan vergilerin zamanında ve kayıpsız biçimde tahsil edilmesi önem taşımaktadır. Vergilerin tahsilinde zaman zaman eksiklikler görülmekle beraber vergi gelirlerin de azalmasına neden olmaktadır. Devletler vergilerin tahsilini ve vergi uyumunu sağlamak amacıyla bazı yollara başvurmuştur. Bu yollardan biri de vergi aflarıdır. Gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde vergi aflarına sıklıkla başvurulduğu gözlenmektedir. Vergi, devletlerin yapacakları kamu harcamalarını finanse etmek için kişi ve kurumlardan, egemenlik hakkını kullanarak, yasalar çerçevesinde aldıkları karşılıksız ekonomik değerler olarak tanımlanmaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010, s.25). Af kavramı, dar anlamda incelenecek olduğunda işlenmiş bir suçun veya yapılmış olan bir hatanın affedilmesi anlamına gelirken; geniş anlamda işlenmiş veya işlenecek bir suçun kovuşturmadan hüküm sürecine kadar geçen sürecin toplum faydası için yerine getirilmesi şeklinde ifade edilebilmektedir (Yılmaz, 2017, s.265).

Vergi ile ilgili cezaların affedilmesi sadece çıkarılacak bir kanun dolayısıyla mümkün görüldüğünden çoğunlukla bu tip kanunlar için detaylı birtakım düzenlemelere gidilmektedir. Bunun nedeni ceza hukuku ilkelerinden afla ilgili olanların genellikle bağlayıcı niteliğe sahip olmasıdır. Vergi cezaları incelendiğinde çok farklı bir yapıya sahip olduğu, vergi cezalarının affının bağlayıcı cezaların tam aksine para cezalarına benzer nitelikler taşıdığı gözlenmektedir. Bu nedenle vergi ve para cezalarının affında benzeri nitelikte düzenlemeler yapılmaktadır. Her iki durumda da devletin alacağından vazgeçtiği görülmektedir (Çağan, 1972, s.115). Vergi alacağının ortadan kalkmasının en temel ve arzu edilen yolu ise mükellefe yüklenen vergi borcunun mükellefçe ödenmesi olacaktır. Ama zamanaşımaları ve aflar gibi bazı nedenlerden vergiden kaynaklanan alacakların ortadan kalktığı gözlenmektedir (Doğan ve Besen, 2008, s.24).

Vergi affı uygulamasının siyasî, ekonomik, mali sebepler olarak sıralanabilecek birden çok sebebi vardır. Vergi affı uygulamaları uzun dönemde incelendiğinde vergilerden elde edilen gelirlerinin azalmasına neden olması ile birlikte, dürüst mükellefler olumsuz etkiler yaratarak ve bu mükellefleri vergi ödevini yerine getirmeyen mükellef tipine dönüştürebilir. Vergi sorumluluğunu yerine getiren mükelleflerin, maddi kayıplar verdiği ve yerine getirmeyen mükelleflerin ise ödüllendirildiği bir görüntü ortaya çıkabilmektedir (Eroğlu, 2013, s.174).

Kişiler genel olarak vergi ödemekten hoşlanmaz vergilerin ortaya çıkardığı borçlarda azalmaya gitmek amacıyla birtakım seçeneklere başvurur. Bu seçeneklerden bir kısmı yasalara uygun olmakla beraber bazıları yasaya uygun değildir. Yasalara uygunluk gösteren seçenekler; vergi ertelemeleri, vergi arbitrajları, vergiden kaçınma olarak karşımıza çıkarken, yasalara aykırı bir davranış olarak tanımlanan vergi kaçırma ise vergi yüklenicilerinin üzerindeki vergi yükleri nedeniyle yükümlülükleri azaltmak için

başvurdukları bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenlerden vergi uyumunu sağlamak amacıyla hükümetler bazı yollara başvurmaktadır. Başvurulan bu yollardan biri de vergi aflarıdır.(Ayrançöl ve Tekdere, 2011, s.421-422).

Çalışmamız kapsamında vergi affı kavramı, nedenleri, tarihsel süreç içinde vergi afları, vergi affının fayda ve maliyetleri, vergi affı yanlısı ve vergi affına karşı görüşler, vergi affının türleri ve vergi affının uygulandığı mükellef tipleri hakkında bilgi verilerek ülkemizde uygulanan vergi afları bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.Vergi Affı

Vergi affı, çıkarılan bir kanun neticesinde devletin vergi ya da vergi cezaları dolayısıyla ortaya çıkan alacaklardan vazgeçmesi olarak tanımlanabilir (Yelman, 2017, s.69).Vergi hukuku için af kavramı, kanunlara uygun olarak belli süreler içinde ödenmesi şartıyla tarh edilmiş olan vergilere ait cezaların ve bu cezaların gecikme zamlarının tahsilinden vazgeçilmesidir. (Tekin ve Tuncer, 2013, s.3).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının 73. Maddesinde kanunilik ilkesi sonucu vergiler ve vergi cezaları kanunlarla düzenlenmektedir. Ayrıca bu vergi ve afların ortadan kaldırılabilceği sonucunu doğurabilecek afların da kanunlarla düzenlenmesi mecburidir. Türkiye Cumhuriyet Anayasa'nın 87. maddesi hükmü gereği af çıkarma yetkisi yasama meclisine aittir. Dolayısıyla Türk Hukukunda af yetkisi kaynağını Anayasa'dan alır. Af çıkarma yetkisi yasama organına aittir. Ancak Vergi Usul Kanunu'nda af ile ilgili bir hüküm mevcut değildir (Özgüven, 2018, s.35).Af ile ilgili düzenlemeler anayasada 87. ile 104. Maddelerde yer almaktadır. Vergi afları üzerinde yasama organının sahip olduğu haklar anayasal hükümler kapsamında ele alınmaktadır (Taşkın, 2010, s.125).

Ekonomik krizler ile ekonominin sağlıklı işleyişine neden olan sorunların yaşandığı dönemlerde toplumun her alanında çeşitli problemler ortaya çıkmakta ve bunlar alınan olağandışı tedbirlerle aşılmaya çalışılmaktadır. Böyle dönemlerde kamu alacaklarının tahsilinde yaşanan sorunların ortadan kaldırılması amacıyla devletler tarafından vergi afları çıkarılmaktadır (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.100). Vergi affıyla birlikte tahsilatın kolaylaştırılması amaçlanmakta ve eski uygulamaların sonucunda ortaya çıkan vergi uyuşmazlıkları ortadan kaldırarak vergi yönetimine yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Vergi afları mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen ana unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2007, s.173).

Vergi afları birçok fayda ve maliyeti beraberinde getirmektedir. Vergi gelirlerindeki ani yükselme, yönetim maliyetinde ve yargı yükündeki azalma, gönüllü vergi uyumunda gözlemlenen artışlar elde edilen bazı faydalar olarak görülürken gönüllü vergi uyumundaki ve vergi gelirlerinde görülen uzun dönemde azalmalarla vergi bilinci ve ahlakında görülen tahribatlarla karşılaşma durumları ise vergi afları sonucunda oluşabilecek maliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır (Öz ve Buyrukoğlu, 2011, s.2).

Tarihi süreçte vergi afları çok eskilere dayanmaktadır. Mısır'da bulunan ve görülen yazılı olan ilk belgeler milattan önce 200 yılında toplumsal amaçla vergi'ye isyan eden vatandaşların affedilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bunun yanında Roma İmparatorluğun'da da zaman zaman vergi affına başvurulduğu görülmüştür (Ayrangöl ve Tekdere, 2011, s.253).Antik Roma döneminde afların uygulanması ve uygulamadan kaldırması vatandaşlar tarafından *Comitum* adı verilen halk meclislerinde kararlaştırılmaktaydı.. Bu kararlar genellikle affın eski haline dönüştürülmesi biçiminde veya cezalı olanların cezalarının son bulması ya da sürmekte olan davanın neticelendirilmesinin önüne geçilmesi biçimde karara bağlanmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde afların genel ya da özel af biçiminde uygulanması hükümdarın kararına bağlanmıştır (Şenlik, 2008, s.8).

Vergi afları, devlet yönetimindeki değişikliklerin görüldüğü zamanlarda, bunalım zamanlarında iyileştirici etki gösterebilir. Vergi aflarına sadece siyasi olarak değil ekonomik ve mali kriz dönemlerinde de ihtiyaç duyulabilir ve bu kriz dönemlerinde olağanüstü birtakım yasalara başvurularak süreç atlatılabilir. Krizlerin görüldüğü zamanlarda vergi affına başvurulması, önüne geçilemeyen birtakım adaletsizliklere karşı toplumsal barışa katkı sağlama görevi üstlenir (Kargı ve Yüksel, 2010, s.31).Krizleri sadece siyasal özellikleriyle ele almak ve sadece siyasal kriz dönemlerinde vergi aflarına başvurmak yanlıştır. Ekonomik nitelik taşıyan krizlerin yaşandığı dönemlerde de vergi aflarına başvurmanın zaruri olduğu düşüncesi önem kazanabilir. Bu dönemlerde, normal zamanlarda mevcut bulunan yasalarla değil krizlere karşı uygun nitelik taşıyan yasalara başvurulabilir.(Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.102)

Vergi aflarına başvurulmasının altında birçok sebep yatmakla birlikte ekonomik, sosyal, siyasal, psikolojik nedenler ağırlıkla önem taşımaktadır (Ayrangöl ve Tekdere, 2013, s.257). Vergi affı uygulamalarındaki ekonomik nedenler; piyasalara canlılık kazandırmak finansman sağlamak, varlıkların, servet ve sermayenin ekonomiye kazandırılması, ekonomik krizler sonucunda mükellefler üzerindeki olumsuz etkileri giderme potansiyeline sahip olabilme gücüdür (Çetin, 2007, s.173). Mali afların çıkarılmasında yatan iktisadi sebeplerin en başında beyan edilmeyen birtakım servet unsurlarının yatırıma dönüştürülmek amacıyla ekonomik hayata kazandırılması, ekonominin daha güçlenmesi gelmektedir.(Yelman, 2017, s.70). Bir diğer sebep ise yaşanan ekonomik krizler nedeniyle gelirleri azalan işletmelerin vergilerini ödeyemeyecek noktaya gelmesi sonucu yeni bir af kanununa ihtiyaç duyulmasıdır. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak ve piyasaya canlılık kazandırmak amacıyla vergi aflarına başvurulabilmektedir(Yelman, 2017, s.70).

Devlet, kamu ihtiyaçlarının maliyetine gönüllü katılımdaki isteksizlik sebebiyle ortaya çıkan finansman ihtiyacını giderme ve aynı zamanda idare ve yargının iş yükündeki artış gibi bazı sebepler nedeniyle mükelleflerin yükümlülüklerinin belli bir kısmını ortadan kaldırmak için vergi affına başvurulabilir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.102).Devletlerin vergi aflarına gitmek istemesinin başlıca sebebi, mükelleflerin vergiler aracılığıyla kamu finansmanına katılmak istememesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelir gereksinimi gidermektir. Başta

denetimlerde görülen eksiklikler, bilgilerin elde edilmesi ve toplanmasında belirli bir sistematığın olmaması sonucunda vergilerden elde edilen kazançlarda önemli düzeyde bir azalma görülmektedir (Doğan ve Besen, 2008, s.29).

Hükümetler, sempati kazanmak, vergi afları aracılığıyla seçmenleri ile yaşadığı birtakım problemleri çözebilmek ve toplumsal uzlaşmaya ulaşmak amacıyla afları siyasi bir araç olarak kullanma yoluna gidebilirler. Ülkemizde de görüldüğü üzere bazı nedenlerden siyasi parti ve politikacılar vergisel afları seçim zamanları içerisinde bir koz gibi kullanmaktadırlar (Doğan ve Besen, 2008, s.26). Ülkemizde vergi affı konusu sürekli olarak gündemde tutulmuş, seçim dönemlerinde siyasi partiler için bir sempati toplama aracı olarak görmüştür. Sürekli olarak vergi affına başvurulması ise, mükelleflerin kanunlara duydukları güven zarar görmektedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.103).

Vergi affına ilişkin yasaların çıkarılması konusunda bazı idari sebeplerinde etkisi de gözlenmektedir. Aksamış durumda olan ve karışıklara sebep olan mevcut düzenin değiştirilmesi ve sağlam temellere sahip olması için vergi afları bir araç olarak kullanılabilir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.103). Kamunun vergi ve diğer alacakları, yargı ve idarenin himayesindeki işlemlerin Yoğunluğundan dolayı kamunun alacaklarının tahsili ve mükellef ve devletin arasında çözülemez duruma gelen alacakların yargıdan geçerek sonuca bağlanmasının uzun süre alması teknik nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan birtakım eksikleri düzeltmek için vergi affına başvurulabilir (Çetin, 2007, s.173).

Vergi afları, sosyal nedenlere de dayandırılmaktadır. Vergi sorumlulukları denetlenmeyen mükellefler karşısında vergi sorumlulukları denetim altında olan mükellefler için adaleti tahsis etmeye çalışarak, idare ve yargıda ortaya çıkan adaletsizlikleri ortadan kaldırmaktır (Doğan ve Besen, 2008, s.26). Vergi aflarıyla mükellefler üzerindeki psikolojik baskının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Mükellefler tarafından yapılmış olan yanlışların düzeltilmesi, vergilendirilebilecek durumdayken sistem içerisinde bulunmayan mükelleflerin sistem kapsamına alınmasıyla birlikte idare ve yargısal özellik taşıyan hatalar giderilerek vergi adaleti sağlanmaya çalışılmaktadır (Tekin ve Tuncer, 2013, s.8).

Vergi afları mükelleflerin davranışları üzerinde etkili olarak onların ekonomik hayata katılımlarını sağlayarak ekonomik, mali, sosyal, siyasi, idari ve teknik nedenleri olumlu yönde etkilemektedir. Vergi aflarına başvurulmasının psikolojik sebepleri vergi sorumluluklarını yerine getirmeyen mükelleflerin vergi affının ardından vergi sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamak ve mükelleflerin daha dürüst bireyler olmalarını sağlayarak onların vergiye katılımlarını sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda vergi mükelleflerinin daha sıkı takip altına alınacakları düşüncesine sahip olması sağlanacak ve kayda girmeyen mükellefler üzerinde caydırıcı bir etki oluşturularak beyan edilmeyen servet ve kazançlar ekonomiye kazandırılacaktır. Tüm bu etkilerin yanında mükellefler üzerinde yeni bir af çıkacağına dair bir intiba oluşturulması ve hükümetlerin vergi aflarını

politik bir çıkar aracı olarak kullanmaları mükellefler üzerindeki psikolojik etkileri ortadan kaldırmaktadır.(Doğan ve Besen, 2008, s.31)

2. Vergi Afları Hakkındaki Görüşler

Vergi affı konusundaki görüşler af yanlısı ve af karşıtı görüşler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Af yanlısı görüşler siyasal ve ekonomik özellikler taşıyan bunalım dönemlerinin ardından affa gerek duyulması, vergi ile alakalı mevzuatın karışık olması görüşü, başka suçlarla karşılaştırıldığında vergisel nitelik taşıyan suçların az tehlike taşıdığına dair görüş, idare ve yargı üzerindeki iş yükünde azalmanın amaçlanması, gelir yönetimi için affın hızlı özellik gösteren bir araç olması, affın vergi kanunlarına gönüllü uyumun sağlanması amacıyla kullanılması olarak sıralanabilmektedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.104).

Vergi affı hakkındaki olumlu görüşler, ana hatlarıyla ekonomik ve mali suçlar, aflar aracılığıyla vergi gelirlerindeki artış, vergilerin tahsilatının hızlandırılması, vergi idaresi ile yargı kurumlarının iş yapmaya elverişli hale gelmesi üzerinde durmaktadırlar. Bütün ülkelerde ekonomik mali ve siyasi bazı krizler görülmekle birlikte, krizler sonucu bir takım suçlar ortaya çıkabilmektedir. Vergi affı aracılığıyla, söz konusu krizler sonucu ortaya çıkan olumsuz etkiler azaltılabilir. Aynı zamanda vergi afları siyasi ve ekonomik istikrarsızlık zamanlarında ortaya çıkan gizli vergi kaynaklarını gün yüzüne çıkarabilir ve vergi gelirlerinde artış görülmesine ön ayak olabilir. Bunların sonucunda vergi afları, vergi kaçakları suçlarında azalış görülmesine bunun yerine ise vergiden kaçınma seçeneğine yönelmelerine sebebiyet verebilir. Bunun sonucunda vergi kanunlarına uyumda artış görülebilir. Ekonomik kriz zamanlarında çıkarılmış kanunlarla mükelleflerin vergi yükümlülükleri ile yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden doğan cezalar ağır özellikler taşıyabilir. Kriz döneminde artan bu yükümlülükler, kriz sonrasında sürdürülmemeli ve krizlerin ortaya çıkardığı adaletsizlik ve hatalar aflar ile telafi edilerek toplumsal barış ortamı sağlanmalıdır (Tekin ve Tuncer, 2013, s.4).

Vergi sistemleri genel olarak kayıtların tutulmasında beyan sistemine dayalı olarak mükelleflere biçimsel ve maddi bazı vazifeler yükler. Bu vazifeleri doğru şekilde yerine getiremeyen mükellefler sistemden kopmakla beraber vergi suçları işlemektedirler. Sorumluluklarını yerine getiren düzgün bir vergi mükellefi olmayı amaçlamalarına rağmen birtakım sebeplerle hata yapmaları ve bu hataların affedilmesi sonucunda sisteme tekrar dahil olabilecekleri düşünülmektedir.(Kargı, 2011, s.106)

Affa karşı olan görüşler, afların adalet ve eşitlik üzerinde olumsuz etki yaratacağı görüşü, afların vergi mevzuatına olan uyumu azaltacağına dair görüş, vergi suçlarının aflara uygun olmadığına dair görüş, afların idare ve yargı üzerindeki iş yükünü hafifletmeyeceğine dair görüş olarak sıralanabilmektedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.108).

Vergi afları, yükümlülüklerini yerine getiren mükellefler ile yükümlülüklerinden kaçan mükellefler arasında olumsuz bir ortam oluşturmaktadır. Vergi cezaları affedildikleri zaman dürüst mükellefler için adaletsiz bir ortam oluşur, vergi adaletinin sağlanamadığı düşüncesi ortaya çıkar. Farklı bir durumda ise yükümlülüklerini yerine getiren mükelleflerin servetlerinden ödedikleri vergiler vergilemede rekabet eşitliği ilkesini olumsuz yönde etkiler. Bunun sonucunda yükümlülüklerinden kaçan mükellefler, yükümlülüklerini yerine getiren mükellefler karşısında avantaj sağlamaktadırlar (Tekin ve Tuncer, 2013, s.5).

Vergi suçları hukuka aykırı olmaları dışında maddi kayıplara sebebiyet verme gibi birtakım sorunları beraberinde getirir. Çıkarılmış ve çıkarılacak olacak vergi afları onların suç oldukları gerçeğini değiştirmemekle beraber mükelleflerin iyi niyetlerini zedeleyerek mükellefler üzerinde kötü etkiler bırakır. Bundan dolayıdır ki çıkarılacak vergi afları kamu zararına olmaktan öte gidermeyecektir (Kargı, 2011, s.108).Sıklıkla vergi affına başvurulması vatandaşların adalete ve kanunlara duyduğu güveni zedeler, cezaların caydırıcılıklarında görülen azalmayla beraber vergi suçu işlemek için uygun bir ortam ortaya çıkmış olur. Bunun yanında vergi suçu işleyen bir mükellefin sürekli olarak affedilmesi, mükellefler üzerinde ceza görmeyecekleri düşüncesinin hakim olmasına neden olacak ve kanunlara uyulması konusunda mükellefler üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır.(Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.108),

3.Vergi Aflarının Türleri ve Mükellef Tipleri

Vergi aflarını birçok sınıf altında toplamak mümkün olmakla beraber genel olarak vergi afları üç gruba ayırabiliriz. Ülkemizde son dönemlerde çıkan aflar incelendiğinde inceleme, kovuşturma ve düzeltme affı bu gruplar içinde yer almaktadır. Vergi afları kapsam açısından incelendiğinde genel olarak vergi aflarının hangi vergileri kapsamına aldığı görülebilmektedir. Çıkarılan vergi aflarının kapsamı farklı olabilmektedir. Örneğin, uygulama esnasında sistemde yer alan bütün vergiler yerine yalnız gelir veya kurumlar vergisi hatta bazen sadece ülke sınırları içinde bulunmayan servet ve sermaye ögeleri dahi affın kapsamında yer alabilmektedir (Yelman, 2017, s.72). Vergi afları çıkarıldıklarında afların hangi süreleri kapsayacakları belirtilmektedir. Genel anlamda çıkarılan aflar belirli bir süreye bağlı olarak çıkarılmaktadır ancak bazen vergi sistemlerinde bu durum farklılık göstererek kesintisiz af uygulama mekanizmalarına da rastlanabilmektedir.(Yelman,2017, s.72)

Mükellefler dar ve tam mükellef olarak ele alınır ve bununla birlikte yerli ve yabancı mükelleflerin aflardan faydalanabilme olanakları belirlenir. Düzeltme affı ile mükelleflerin eksik beyan etmiş oldukları matrahları ceza ödmeden beyan edilebilir. Devletin mükelleflere ödeme fırsatları sunduğu ve alacağının belirli bir kısmından vazgeçtiği aflardır (Tekin ve Tuncer, 2013, s.7, Yelman, 2017, s.73)

İnceleme aflarında devlet ile mükellef belirli bir af kanununa dayanarak anlaşmaya varır. Belirli koşullar içerisinde devlet mükelleflerin matrahta bazı değişikliklere gitmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanında devlet, af kanununun sisteme dahil olduğu zaman zarfı

içinde aftan faydalanan mükelleflerin hesaplarına dair incelemelerinden vazgeçmekte, devlet ise çıkarılmış olan afların sistemde bulunduğu dönemde içerisinde istediği takdirde hesapları ve yapılan işlemleri inceleyebilmektedir. Fakat dönem içerisinde mükelleflerin matrahlarını gizleme ve vergi kaçırma gibi yollara sapması durumunda ceza uygulama yoluna gidememekte ve kaçırılan vergiyi mükelleften hiçbir şekilde isteyememektedir (Yelman, 2017, s.73)

Vergi sorumluluklarını üstlenmekten kaçınan bazı mükelleflere yeni bir başlangıç yapma şansı vermek amacıyla vergi aflarına başvurulabilmektedir. Günümüzde ya da gelecekte vergi affına katılması beklenen mükellef ve kişilerin, kanun koyucu organın devreye soktuğu vergi aflarının ne oranda başarıya ulaşacağı konusunda etkisi asla göz ardı edilemez. Söz konusu mükellefler geçmişinde yasa dışı yollara saparak vergi kaçakçılığı gibi yasal olmayan çabalarının gün yüzüne çıkacak olması ihtimalinin ve vergi cezalarının aşırı miktarda artışının gerçekleşeceğine inananlar, geçmişte yapmış olduğu hatalı hareket ve davranışlarından dolayı suçluluk hissedip bundan kurtulmak isteyen mükellefler, af kapsamında olmayan birtakım vergilerde düşük miktarda kaçakçılık yapıp af sonucunda başka kaçakçılık eylemleri konusunda endişe etmeyenler olarak ayrılabilirler (Tuncer ve Tekin, 2013, s.8).

4. Türliye'de Vergi Afları

Ülkemizin vergisel anlamda yakın geçmişini değerlendirdiğimizde vergi affı, varlık barışı, yapılandırma gibi isimlerle af özelliklerine sahip birtakım düzenlemelere gidildiğini gözlenmektedir. Bu düzenlemeler aracılığıyla bazı mükellefler, vergi sorumluluklarını daha rahat ve kolay şekilde yerine getirmektedirler. Daha önce bildirmek zorunda olmalarına rağmen bildirmedikleri parasal servet unsurlarını daha uygun yükümlülükler altında bildirerek gelir ve servet kaynaklarının irdelenmesinden kurtulabilirler. Ekonomik kriz ve bunalım zamanlarında bazı mükellefler zor duruma düşmekte ve durumlarını düzeltmeleri için yeni bir şans verilerek sonraki zamanlarda vergilerini daha düzenli ödeyen bir mükellef haline gelmeleri amaçlanmaktadır (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.113).

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre zarfında vergi affı düzenleyen çok sayıda kanun çıkarılmıştır.(Bknz.Tablo 1). Çıkarılmış olan vergi aflarının gösterdiği özelliklere göre verginin aslı, verginin cezası, verginin gecikme faizini ve zammı bir şekilde yok eden ve ödemelerde kolaylıklar sağlanmasına yardımcı olan ya da bahsi geçenlerden daha hafif nitelikte yeni sorumluluklara yol açan bazı uygulamalar olmuştur. Ayrıca 1960 öncesine ve 1960 sonrasına bakıldığında bu dönem içerisinde uygulanmış olan af kanunları hedefi ve özellikleri açısından değişiklikler göstermektedir. 1980 sonrasında çıkarılan vergi aflarında ise, başvuru metotlarında bir takım farklılıklar görülebilmektedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013, s.113).

2002 senesinde önce başvuru vergi aflarının bazıları için hangi miktarda tahsilat yapılmış olduğuna dair bilgilere ulaşılamamıştır. 2002 senesi sonrasında ise sadece 2003

yılında çıkarılmış olan 4811 sayılı yasaya ait açıklama gelir idaresi başkanlığı tarafından internet sitesinde paylaşılmıştır. Buna rağmen sonraki yıllarda çıkarılan vergi af yasalarına dair resmi bir yayına ulaşılamamış, ilgili bakanlık tarafından basına yapılan açıklamalardan bilgi elde edilebilmiştir (Şanver, 2018, s.48).

Tablo.1 1924 Sonrası Ülkemizde Çıkarılan Vergi Afları

Sıra	Tarih	Açıklama
1	17.05.1924	İlk Vergi Affı
2	05.08.1928	ElviyelSelsed Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa
3	15.03.1934	4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa
4	04.07.1934	2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
5	29.06.1938	3568 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
6	13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa
7	21.01.1947	5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
8	26.10.1960	113 Sayılı Af Yasası
9	28.12.1961	281 Sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Yasa
10	23.02.1963	218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa

11	13.06.1963	252 Sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affi Hakkında Yasa
12	05.09.1963	325 Sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Yasa
13	16.07.1965	691 Sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa
14	03.08.1966	780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
15	28.02.1970	1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunıyla Getirilen Af
16	15.05.1974	1803 Sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
17	20.03.1981	2431 Sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa
18	02.03.1982	2431 Sayılı Yasaya Ek
19	22.02.1983	2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu ile Tahsili Hakkında Yasa
20	04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 Sayılı Kanunun Geçici 4. Maddesi
21	03.12.1988	3505 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
22	28.12.1988	3512 Sayılı Yasa
23	15.12.1990	3689 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
24	21.02.1992	3787 Sayılı Yasa
25	05.09.1997	400 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği
26	22.07.1998	4369 Sayılı Yasa

27	06.02.2001	414 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği
28	07.03.2002	4746 Sayılı Yasa İle Emlak Vergisi İle İlgili Af Düzenlemesi (Emlak Vergisi Yasasının Geçici Madde 21)
29	27.02.2003	4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu
30	22.11.2008	5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (Varlık Barışı)
31	13.02.2011	6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
32	29.05.2013	6486 Sayılı Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Bazı Yasalarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, sigorta primlerinin ödenmesi hususunda teşvik edilmektedir
33	10.09.2014	6552 Sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
34	19.08.2016	6736 sayılı Bazı Alacakların Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
36	27.95.2017	7020 Sayılı Vergi dairelerine ödenmesi gereken vergi ve diğer borçların gecikme zamları ve faizlerinde Yİ-ÜFE (Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi) oranında güncelleme yapılması, yapılandırılan tutarların ikişer aylık dönemler halinde 36 aya varan sürelerde taksitle ödenmesi, peşin ödemelerde Yİ-ÜFE oranında hesaplanan tutardan ayrıca %50 indirim uygulanmasını içermektedir
36	18.05.2018	7143 Sayılı 31. 03.2018 tarihi itibariyle gecikmiş vergi borçlarında Yİ-ÜFE oranında güncelleme, Motorlu Taşıtlar Vergisi'nde büyük oranda ödeme kolaylığı, trafik para cezaları ve diğer idari para cezalarında önemli indirim, peşin ödemelerde Yİ-ÜFE oranında hesaplanan tutardan ayrıca %90 indirim kapsar

Kaynak : <https://www.alomaliye.com/2016/08/19/cumhuriyet-tarihimize-cikartilan-vergi-aflari/> ve Güner 2020,s.264'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 2 : 1980'den Sonra Ülkemizde Aflardan Elde Edilen Gelir.

Sıra	Tarih	Kanun No	Af Kapsamında Elde Edilen Gelir
1.	20.03.1981	2431	48.349 TL
2.	22.02.1983	2801	47.101 TL
3.	04.02.1985	3239	3.829.000 TL
4.	03.12.1988	3505	1.544.000 TL
5.	28.12.1988	3512	
6.	15.12.1990	3689	
7.	21.02.1992	3787	9.440.000 TL
8.	05.09.1997	400 S.T Teb	300.000.000 TL
9.	22.07.1998	4369	
10.	06.02.2001	414 S.T Teb	2.000.000.000 TL
11.	07.03.2002	4746	
12.	27.02.2003	4811	4.714.760.611 TL
13.	22.11.2008	5811	1.000.000.000 TL
14.	13.02.2011	6111	7.908.887.740 TL
15.	10.09.2014	6552	10.200.000.000 TL
16.	19.08.2016	6736	16.700.000.000 TL
17.	27.05.2017	7020	9.500.000.000 TL

Kaynak :Şanver, 2018, s.50,

27 Şubat 2003'de 4811 Sayılı Vergi Barışı Kanununu çıkarılmıştır. Kanun sonucunda tahsil edilen gelirler rakamsal olarak Gelir İdaresi Başkanlığının resmi internet sayfasında duyurulmuştur. (GİB 2017). GİB resmi sayfasında paylaşılan açıklamalara göre çıkarılan af yasası sonucunda 4.714.760.611 TL tutarında gelir elde edilmiştir.(Şanver , 2018, s.48)

Affin çıkarıldığı dönemde vatandaşların alım gücünde meydana gelen düşüşün sonucunda tüketime bağlı talepte bir eksiklik meydana gelmiş, istihdam ve üretimde meydana gelen azalmalar, işletmelerin iflası ya da mali yapılarının zarar görmesi sonucunda işsizlik ortaya çıkmıştır. Mükellefler borçlarını özellikle de vergi borçlarını ödeyememişler ayrıca borçlarını ödeme konusunda büyük sıkıntı yaşamışlardır. Meydana gelen ekonomik kriz sonucunda vergi yükünde ortaya çıkan artış vergilerin toplanması amacıyla yeni bir vergi affi kanunu tartışılıp gündem konusu olmuştur. Bunun sonucunda TBMM'de kabul edilmiş olan 4811 sayılı vergi barışı kanunu çıkarılmıştır.(Öz ve Buyrukoğlu, 2011, s.8-9)

Bu vergi barışı kanunu, devletin gelir elde etmesine ön ayak olmakla birlikte son derece karmaşık ve zor uygulanabilir bir yapıya sahiptir. 31 Aralık 2003 ve 30 Eylül 2004 arasında 4811 sayılı vergi barışı kanunu sonucu yapılan tahsilatlarda artışların olduğu ve borcun %60 oranında tahsil edilerek başarı sağlandığı söylenebilir.(Tuncer ve Sönmez, 2014, s.38)

3 Şubat 2011 tarihli 6111 sayılı af kanunu için dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek 2 Temmuz 2011'de; Af Kanun'dan istifade etmek için 5.241.542 mükellefin başvuruda bulunduğu ve bununla birlikte yapılandırılan 6.179.441 tane dosyada 39,4 milyar TL tutarında alacak görüldüğü, rakamları verilen ve yapılandırılmış olan bu alacağın kesinleşmiş olanlarının 27 milyar 123,4 milyon lira, ihtilafli olan, inceleme ve tarhiyat evresindeki alacakların 5 milyar 641,7 tutarında olduğu, 1 milyar 545,3 milyon liralık stok beyanının ve 5 milyar 122,6 milyon liralık matrah artışının gerçekleştiğini kamuoyuna bildirmiştir. 2016'da yapılan bir başka konferansta bakan Naci Ağbal bu af kanunu sonucu tahsil edilen tutarın 26,5 milyar TL olduğu ve %67,17 oranında bir kısmının hazineye aktarıldığı bilgisini kamuoyu ile paylaşmıştır .6552 sayılı af kanunu 10 Eylül 2014'de yürürlüğe girmiştir. Af kanunu hakkında Bakan Naci Ağbal 05 Ağustos 2016'da yaptığı açıklamada 2014'de çıkarılmış olan 6552 Sayılı Kanun'a ait taksit sürelerinin devam ettiği ve (açıklamayı yaptığı tarih itibariye 10. taksit ödemeleri gerçekleşmişti), 4,5 milyon kişinin başvuruda bulunduğunu söylemiştir. Açıklamayı yaptığı yılda 10,2 milyar liralık bir tahsil, 43,7 milyar liralık bir yapılandırma olduğunu kamuoyu ile paylaşmıştır.(Şanver, 2008, s.49)

6736 sayılı Kanun iş dünyası ile mükellefler için büyük beklentiler yaratmıştır. Birçok borcun yapılandırılması ve fer'i alacakların merakla büyük beklentiler ile beklediği pek çok konuda borçları yeniden yapılandırmakta ve af kanunu olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi asla bağlı fer'i alacaklar için af özelliği göstermesi ve bazı neticeler ortaya çıkarmasıdır. Buna rağmen özelliklerine bakılacak olduğunda bir vergi affı değil de daha çok kamu alacaklarının yapılandırılmasına yardımcı olan bir kanun olarak tanımlanabilir 6736 sayılı af kanununda yapılan yapılandırmalar hakkında kamuoyuna açıklama yapan dönemin Maliye Bakanı Aralık 2017 merkezi yönetim kapsamındaki idarelerin tahsilatlarının 13,7 milyar lira, SGK'nın tahsilatlarıyla beraber toplamda yaklaşık 16,7 milyar lira olduğunu beyan etmiştir (Yelman, 2017, s.80)

SONUÇ

Ekonomik, mali, sosyal ve siyasi sebeplerle vergi affına başvurulmaktadır. Vergi afları birçok fayda ve maliyeti beraberinde getirmektedir. Bununla beraber ülkemizde yıllar içerisinde birçok vergi affına başvurulmuştur. 1924-2018 yılları arasında 36 vergi af kanunu çıkarılmıştır. Bu aflar çıkarıldıkları dönemlerde vergi uyumunda ve tahsilatında kolaylık sağlama amacına hizmet etmiştir. Yıllar içerisinde siyasi ve ekonomik yapıya göre farklı amaçlara hizmet etmişlerdir. Türkiye'de belirli dönemlerde çıkarılmış olan vergi afları ise kimi zaman yapılandırma kimi zaman ise hazineye gelir sağlama amacıyla kullanılmakla beraber insanların vergi sorumlulukları, vergi ahlakları ve yasalara olan inançları üzerinde olumsuz etki yarattığı gözlenmektedir.

Vergi aflarının uygulamada başarısız olması vergisel ve siyasi anlamda başarılı bir uygulamaya göre vatandaşlar üzerinde kötü bir izlenim oluşturur ve kamuoyunun güveninin

kazanılmasında zarar verici etkiye sahiptir. Bunun yanında gerçekleştirilmek istenen planlar ve amaçların gerçekleştirilmesi konusunda engel teşkil edebilmektedir. Vergi aflarının başarılı olması için vergisel aflar sıklıkla hayata geçirilmemeli ve geçici olduğu asla akıldan çıkarılmamalıdır. Kaynaklar yönünden belirlene sınırlar vergi affında belirtilmelidir. Vergi sisteminin güçlü bir yapıya kavuşması için gerekli tedbirler alınmalı ve aflarla beraber eş zamanlı olarak yürütülmelidir. Vergi afları sonrasında ihtiyaç duyulan bazı reformlar hayata geçirilmelidir. Sağlanacak kolaylıklar affa katılımı teşvik edici düzeyde olmalıdır. Vergi aflarının uygulandıkları süreler, dönemler yeterli uzunluğa sahip olmalıdır. Vergi afları her yönüyle yeterli şekilde tanıtılmalı ve iyi anlaşılabilir olmalıdır

KAYNAKÇA

Atçeken, F. Altundemir, M. Turan, A. (2018) Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi: Kocaeli Örneği. Maliye Araştırmaları Dergisi, 4.1.

Ayrangöl, Z. Tekdere, M. (2013) Potansiyel Etkileri Ve Gönüllü Uyum Açısından Vergi Afları: 6111 Sayılı Kanunun İrdelenmesi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6.2: 249-269.

Çağan, N. (1972) Türk Hukunda Vergi Cezalarının Affı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29.1.

Doğan, Z. Besen, R. (2008) Vergi Aflarının Nedenleri Ve Mükellefler Üzerindeki Etkileri. Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 1.1: 23-39.

Edizdoğan, N. Gümüş, E. (2013) Vergi afları ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. Maliye Dergisi, 164: 99-119.

Eroğlu, O. (2013) Vergi Ceza Hukuku Açısından Kanunilik İlkesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2013, 8.3: 157-180.

Güler, Hünkar (2020) “Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Olay Analizi İle Ölçülmesi” Gaziantep University Journal of Social Sciences 19(1), s.256-273

Kargı, V. (2012) Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 7.13: 101-115.

Kargı, V. Yüksel, C. (2010) Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti Ve Mükellefler Üzerine Etkileri. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 54: 23-44.

Öz, E. Buyrukoğlu, S. (2011) Cumhuriyet Tarihinde Vergi Afları: Maddi Ve Manevi Erozyonlar.

Özgüven, A. (2018) Vergi Etiği Açısından Vergi Afları. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17.

Şanver, C. (2018) Türkiye’de 1980 Sonrası Vergi Afları Ve Kamu Gelirleri Açısından Etkinliği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1.2.

Şenlik, K. (2008) Türk Ceza Kanunu Açısından Vergi Afları. PhD Thesis. DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

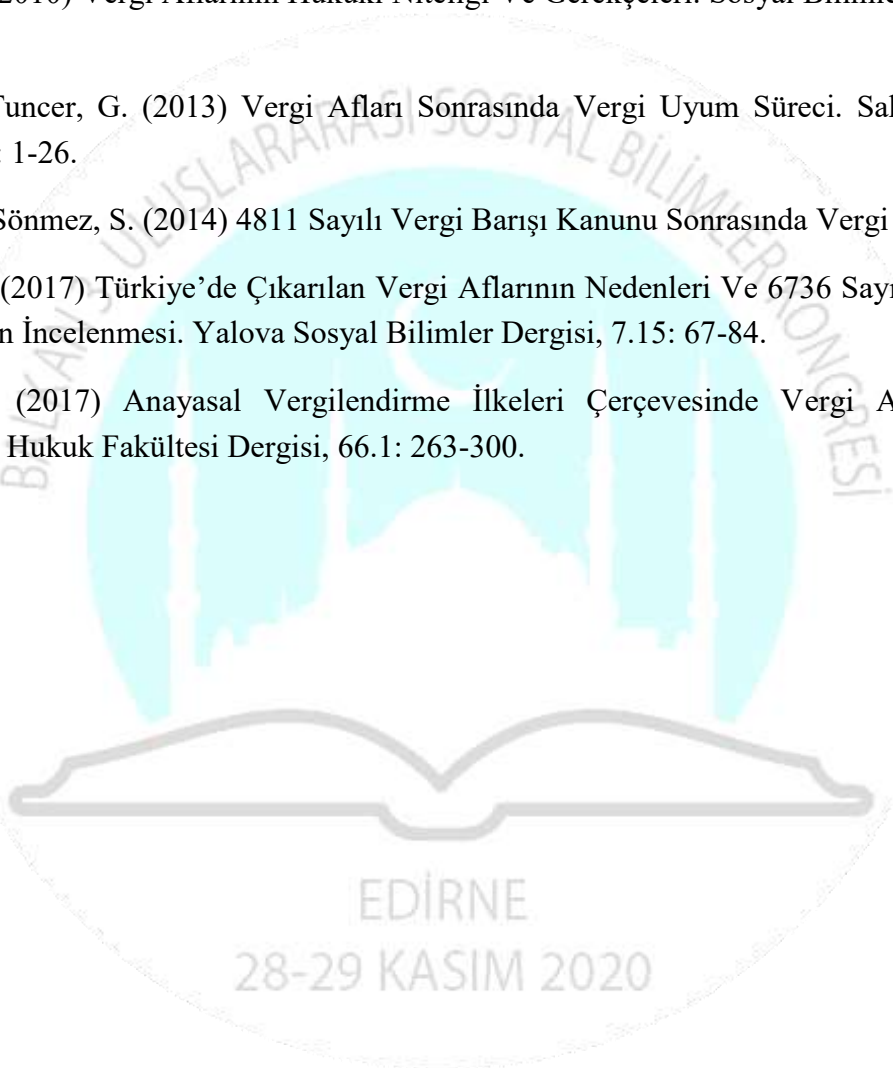
Taşkın, Y. (2010) Vergi Aflarının Hukuki Niteliği Ve Gerekçeleri. Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 122-128.

Tekin, A. Tuncer, G. (2013) Vergi Afları Sonrasında Vergi Uyum Süreci. Sakarya İktisat Dergisi, 2.2: 1-26.

Tuncer, G. Sönmez, S. (2014) 4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu Sonrasında Vergi Uyumunu.

Yalman, E. (2017) Türkiye’de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri Ve 6736 Sayılı Kanun’un Mali Yönden İncelenmesi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7.15: 67-84.

Yılmaz, S. (2017) Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Vergi Affı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 66.1: 263-300.

HOW ARE PERFORMANCE APPRAISAL SYSTEMS INSTITUTIONALIZED? AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MICRO- INSTITUTIONAL THEORY¹

Dr. Harun KARAKAVUZ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

- 0000-0002-3989-5249

Doç. Dr. Nalan ERGÜN

Eskişehir Teknik Üniversitesi

- 0000-0002-4703-3972

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the institutionalization processes of performance appraisal systems applied to cabin attendants in airline companies. In the study, the assumptions of the new institutional theory and micro-institutional theory were used to achieve the research purpose. Research data were collected from a medium-sized airline company operating in Turkey. Qualitative research method was used in the study and the collected data were analyzed by qualitative data analysis method. Both primary and secondary data sources were used for data collection. Data were analyzed by inductive analysis with qualitative data analysis program NVivo12. As a result of the research, it was revealed that the airline company examined had designed the performance appraisal system itself, but the performance appraisal system was partially affected by the pressures of the regulatory institutions. In this context, it has been determined that the airline company has adopted the performance appraisal system rationally. In addition, it has been determined that the non-organizational actors that are effective in the design of the performance appraisal system are regulatory institutions such as ICAO, EASA and DGCA, and the actors in the organization are cabin services department managers and employees. The existence of the rewarding system, ensuring employee participation, keeping the communication channels open, ensuring formalization, organizational commitment, openness to criticism, low power distance, the presence of performance appraisal training, being open to the development of the employees and the system, objectivity and reliability contribute to the institutionalization of the performance appraisal system. In addition, factors such as the effective feedback mechanism, the qualifications of the evaluators and the use of the appraisal results in other HRM functions also affect the institutionalization process.

Key words: New institutional theory, Micro-institutional theory, Performance appraisal, Airlines, Institutionalization

¹ This study was derived from a doctoral thesis titled "The Evaluation of Performance Appraisal Systems Applied To The Cabin Crews In Airline Companies Via The Micro Institutional Theory Perspective" which was conducted at Anadolu University by written Harun KARAKAVUZ

1. Introduction

Organizations have to become legitimized in their environments in order to survive and increase their efficiency. There are various organizational theories that strive to explain how organizations establish legitimacy in their environment. One of these theories is new institutional theory. New institutional theory claims that organizations have come to resemble each other in the institutional environment which they operate due to the coercive, normative or mimic pressures. In other words, they have become isomorphic (DiMaggio and Powel, 1983). According to new institutional theory, organizations try to make their structures and processes compatible with their environment in order to survive. When organizations establish required relations with the institutions present in organizational field in a rational or ceremonial way and act in a manner compatible with those institutions, they get the chance to obtain some of the rewards required to survive and become legitimized (Baum and Oliver, 1992). As is seen, analysis level of new institutional theory is inter-organizational and proposes no hypothesis with regard to institutionalization process of a practice within the organization (Taşçı, 2013). This point of view can make one think that individuals accept the changes emerging in organizational field without questioning and changing. According to Berger and Luckmann (1967), however, social realities take place with interpersonal interaction. According to Zucker (1977), many common understandings are formed by individuals through interactions between individuals at a basic level. Therefore, any practice or policy is not really institutionalized until it becomes a common path created by individuals at the lowest level (Moseley & Charnley, 2014; Reay et al. 2013).

According to Faizal (2005), institutionalization of a practice is established with the effects of certain topics such as organizational culture, formal interactions, motivation, leadership, socialization processes, organizational commitment, information change processes within the organization, superior-subordinate relationship and organizational learning. Similarly, Goodman and Dean (1981) state that institutionalization of a practice or a thought is established with socialization processes, organizational commitment, allocation of rewards within the organization, diffusion sensing and recalibration processes. Buntrock (2008) states that institutionalization is realized thanks to formal and informal interactions at individual level. Consequently, institutionalization emerges in beliefs, values, routines, roles, and skills (Bitar & Hafsi, 2006) with the repetitive production of practices (Powel & Rerup, 2017) as a result of individuals' interactions with each other.

The aim of this study is to reveal how performance appraisal systems (PAS) and criteria applied to cabin attendants (CA) in airline operations are institutionalized. Within this scope, it would be a more accurate approach to examine the institutionalization of PAS with Micro institutional theory which focuses on inter-organization level and can be described as a sub-branch of the new institutional theory. Micro-institutional theory strives to reveal the structural effects of the changes that emerge in institutional environments of organizations, what kind of interactions they bring out and how these changes are institutionalized by forming an addiction for the individuals. Having said that, it wouldn't be an appropriate approach to analyze the institutionalization process of a practice solely with micro-institutional theory. According to Leblebici et al. (1991), changes that occur within the organization should be considered as macro processes that

take place due to external shocks (Bitar and Hafsi, 2006). As the new intuitional theory does not provide adequate information on how a new policy or a practice that emerge at a macro level due to external shock become a habit and a routine for individuals and organizations (Suddadby et al. 2013), micro-institutional theory and new institutional theory should be examined together. Zucker (1977) states that macro and micro factors that affect the institutionalization process are intertwined in a way that can't be separated. In the literature, there are various studies that examine the new institutional theory and micro institutional theory together (Goodman et al., 1993; Tsamenyi et al., 2006; Powel & Colyvas, 2008; Song, 2015). In this sense, hypotheses set forth by both the new institutional theory and the micro-institutional theory are assessed in the context of PAS applied to CA. Research questions determined to achieve the targets of the study are as follow;

- How are performance appraisal systems applied to cabin crew in airline operators formed?
- Who are the key actors within organization or organizational area that are effective in forming performance appraisal system?
- Do airlines adopt performance appraisal systems in a rational or ceremonial way?
- How are performance appraisal systems (criteria) applied to cabin crew in airline operators diffused and institutionalized within the organization?

2. Method

This study aims to evaluate PAS applied to CA in airline companies in the context of micro institutional theory. Consequently, it is believed that an in-depth data collection should be performed and these data should be interpreted and associated with each other in order to understand the changes occurring in the value, belief, routine, role and skills of the creator and implementer of PAS. Thus, qualitative research method which allows an in-dept data collection (Hall ve Harvey, 2018; Clifton ve Handy, 2003; Moser ve Korstjens, 2017) was found appropriate for the course of the study.

For the study, literature was reviewed first and then semi-structured interview questions were determined with the data collected at this stage. 2 different pilot studies were conducted in order to test the questions. Semi-structured interview questions were modified using the data acquired from pilot studies and put into final form. In addition to semi structured interview questions, document analysis was made for the documents obtained from airline operators in order to triangulation the data and collect in-depth data (Turner, III, 2010). Data was collected using semi-structured interviews made with employees working at human resources department and cabin services directorate in a medium-sized airline company in Turkey. 12 employees were interviewed using semi-structured interview questions. Information related to semi-structured interviews are shown in Table 1.

Table 1. Information related to semi-structured interviews

	Code Name	Date	Time	Duration of Interview	Place of Interview
Airline Operator	A1	9.04.2019	09:00	1:04:40 min	Meeting Room
	A2	9.04.2019	11:00	1:08:58 min	Meeting Room
	A3	9.04.2019	14:00	49:35 min	Meeting Room
	A4	9.04.2019	16:00	52:16 min	Meeting Room
	A5	10.04.2019	09:00	54:35 min	Meeting Room
	A6	10.04.2019	11:00	1:28:42 min	Meeting Room
	A7	10.04.2019	14:00	32:03 min	Meeting Room
	A8	10.04.2019	16:00	49:48 min	Meeting Room
	A9	11.04.2019	09:00	1:07:49 min	Meeting Room
	A10	11.04.2019	11:00	40:30 min	Meeting Room
	A11	11.04.2019	14:00	45:15 min	Meeting Room
	A12	11.04.2019	16:00	34:58 min	Meeting Room
	A13	24.07.2019	10:00	46:06 min	Office

Various methods were used in the study in order to ensure the trustworthiness proposed by Lincon and Guba (1994) for qualitative studies. The fact that more than one researchers were involved in coding and thematisation process during the analysis of data enabled triangulation. Similarly, the fact that both semi-structured interviews and document reviews were carried out enabled triangulation in data collection. It is thought that credibility and dependability were ensured with data triangulation. In addition, expert review method was used to ensure credibility in the study. In order to ensure transferability, direct quotations are included in the study as much as possible. All materials and documents used in the research process were recorded and stored to ensure confirmability. In addition, all the processes followed in the study were explained in detail, allowing another researcher to do a similar study.

In this study, inductive analysis method was used for data analysis. Processes of coding data, creating themes, organizing codes and themes and interpreting the findings - four stages of qualitative research (Yıldırım & Şimşek, 2013) were followed. After the coding process was completed and a code list was obtained, similar codes were associated and brought together, and categories were created. Similarly, themes were revealed by associating similar categories with each other and bringing them together.

3. Findings and comments

In order to protect the confidentiality of the airline company examined during the reporting of the findings, the "A" code was defined for the airline company. In this context, this code was used both for the airline company and for the employees of the airline company. As a result of the analysis, 5 main themes, 15 categories and 10 subcategories were obtained regarding the PAS of the airline company. The theme, category and sub-categories revealed are shown in Table 2.

Table 2. Themes, categories and sub-categories

The Style Of System Creation	Adoption Processes of The System	Integration Processes of System	Success Criteria of The System	Application of The System
	Adoption via Rewarding System	Structure of the Organization	Openness to Development	Appraisal Frequency
	Adoption with Employee Participation	-Style of Communication	-Openness of Employees to Improvement	Appraisal Period
		-Information diffusion	-Openness of System to Improvement	Use of Outputs
		-Formalization	Objectivity	
		Culture of Organization	Reliability	
		Processes of Organization -Educational Processes -Information flow processes -Operational Processes	Feedback -Performance Feedback -System Feedback	
		Compatibility of system to the work	Qualification of Evaluators	

3.1. Style of System Creation

The first theme which was effective in the process of institutionalization was the style of system creation. Two different approaches -Shaping with compelling pressures and designing the most appropriate tool for the needs – were found in the style of system creation. Regulatory institutions such as International Civil Aviation Organization (ICAO), European Union Safety Agency (EASA), European Civil Aviation Conference (ECAC) and General Directorate of Civil Aviation (DGCA) do not have any regulation or recommendations in terms of the PAS implemented by airline company. The participant's statement regarding A12 is as follows;

A12: "...I don't think regulatory institutions are involved that much as it is not an obligation. They leave it to company's discretion. Most of the companies do not have it anyways."

Consequently, airline company forms its own PAS in a way that meets its needs most. The regulations made by regulatory institutions in air transport market regarding safety and security in particular affect the duties and responsibilities of CA. Within this scope, the regulations made by regulatory bodies regarding safety and security have an effect on PAS. Compliance with the regulations of the regulatory bodies is controlled by Safety Assessment Foreign Aircraft (SAFA) and Safety Assessment National Aircraft (SANA) audits. The results of these audits are evaluated in performance criteria such as "duty and responsibility" and "individual awareness" during the performance appraisal (PA). Regarding the subject, participant A1 said, "For example, flight attendants have basic duties and responsibilities. All that issue you name safety and emergency information are evaluated within that scope".

Although there is no regulation regarding PAS in line with the expressions of the participants, it is understood that the subjects examined by the regulatory bodies in the inspections they have carried out are within the duties and responsibilities of the cabin crews. In this context, it would not be wrong to say that the regulations of the regulatory bodies affect the PAS or its criteria, even if not directly. Therefore, it can be said that the airline company shapes the PAS or criteria applied to CAs with compelling pressures, even if indirectly.

3.2 Adoption Processes of The System

In order for a management practice to be successful, employees must adopt that management practice as well as managers do. Ensuring employee participation is the first activity that must be carried out for employees to adopt an application. For example, in studies investigating the success factors of total quality management (TQM) (Saraph et al., 1989; Ahire et al., 1996; Black & Porter, 1996; Coyle-Shapiro & Morrow, 2003), one of the success factors was defined as employee engagement. On the other hand, another activity that needs to be carried out for employees to adopt an application is the establishment of a reward system. Again, in studies on TQM (Ehigie & Akpan, 2004; Ehigie & McAndrew, 2005), it is stated that a rewarding system should be established for employees to adopt a practice. In airline A, it is seen that there is both a reward system and employee participation for PA. Regarding the subject, participant A12 says "... the reward system is encouraging, all my friends say 'it should be me this month', 'how is my overall performance' or 'did I or my superior make a mistake today at work?'" Regarding employee involvement, participant A3 said, "You can come up with an idea about things you believe should happen or things you want to change. They respect your opinion. That's why I share it easily".

As a result, it is aimed for employees to implement PAS or its practices in a more effective way by establishing a performance-oriented reward system in airline company A, in other words, it is aimed for them to adopt the PAS. On the other hand, it can be mentioned that employees' level of adoption of the PAS may increase if they will be able to convey their opinions regarding PAS and if their opinions will be realized.

3.3 Integration processes of the system

Another theme which is effective in institutionalization processes according to analysis results is the integration processes of the system. The categories formed under this theme are structure of the organization, culture of organization, processes of organization and compatibility of system to work.

3.3.1 Structure of the organization

The structure of organization can be considered as an organizational anatomy which forms a basis for the functions of organization (Dalton et al. 1980). Elements within this anatomy can be listed as purpose, division of labor and expertise, degree of formalization, area of control, number of levels, degree of centralization, degree of complexity, departmentalization, forming chain of command and staff bodies, committees and groups, and communication channels and forms (Koçel, 2010). In this context, it can be said that the structure of organization can affect PAS. As a result of analysis, findings regarding style of communication, information diffuse and formalization were acquired and sub-categories were created.

3.3.1.1 Style of communication

Style of communication defines how communication between employees of the organization occurs. Styles like disputative, dramatical, open, careful, meticulous or stimulant can be adopted during communication process (Norton and Pettegrew, 1977). According to the analysis of data, open communication method is used regarding PA in airlines A. Regarding the issue, participant A said *“It is definitely an open communication. This is very important for our company. Cabin crew could have a justified reason for something that purser observers. S/he definitely has right to answer or vice versa.”*

As a result of the analysis, it has been revealed that the open communication method used in the airline business is usually carried out face-to-face, and this situation contributes to the elimination of misunderstandings and problem solving. Regarding the subject, participant A8 says;

“If PA result is unfavorable, there won't be a sanction. I personally never experienced such thing but considering some events in the past, they ask you how it happened. It is not destructive. On the contrary, it is constructive.”

3.3.1.2 Information diffuse

Information dissemination refers to how the information coming from outside the organization diffuses within the organization and which departments are involved in the process. The quality department, the SAFA coordinator and the documentation unit are effective in the dissemination of information coming from outside the organization in the airline business. Regarding the subject, the participant A1 use the following statements;

A1: “Our quality department informs our other departments on Regulations made by institutions such as ICAO, EASA and SHGM, and they share it through the system. Quality unit keeps all the executives posted about the issued or informs the related department directly. Also, our documentation unit informs us as new documents are updated. They put it on the digital market and tell us that we can reach them there”

3.3.1.3 Formalization

Formalization refers to when, how, where and by whom a task should be completed with predetermined principles and methods (Koçel, 2010). As a result of analysis, it can be said that a guide was created on how PA should be carried out in airlines A, which means that there is an effort to formalize PAS. Regarding the issue, participant A9 said;

“...even a guideline was prepared by our company for us to observe it in a more detailed way. With more effective and real content, it was prepared for us to get help from it” and “I told you about the guide. There had been some gray areas before, like the situations where you don't know how to evaluate. This guide shows us the details. It shows us where to look at when we are in trouble. It is very good.”

3.3.2 Culture of organization

Organizational culture is defined as the philosophies, ideologies, values, beliefs, norms, expectations and attitudes that keep the individuals within the organization together and have evolved since the existence of the organization (Allaire and Firsirotu, 1984; Kilman et al., 1985). In this context, in order for a new application to be institutionalized in organizations, either a cultural change should be experienced or a culture should support change. As a result of the analysis, it is seen that the culture of airline company A supports the

change. For example, participant A11 explains that one of the PA criteria currently implemented in airline A is organizational culture;

“We have an article called corporate culture within our performance criteria. I am talking about the things that are not written but are practiced. It is a part of criteria. When our colleagues carry out evaluations, they consider the things that are not written but should be implemented by the nature of company manners. If they are not practiced, they consider it as substandard. If it comes into prominence, they consider it as above standard. I mean, they surely have an impact.”

Another issue evaluated within the scope of organizational culture in the study was the subject of openness to criticism. Aasland and Førde (2005) state that the discussion among colleagues about the work is vital in understanding what went wrong, therefore it is an important factor in improving quality, and this environment can be provided with openness to criticism. As a result of the analysis of the data, it was found that the employees in the airline company A are open to criticism, and even they should be open to criticism due to the nature of the work done. Regarding the subject, participant A4 says;

“... Being open to criticism especially during debriefing is one of our items. It is very important. Although we do not brief during flight, it is important as a motivational element” and “we don't brief someone during flight but if something is not going right and if that person is not open to communication, that person loses his/her motivation, which is something we don't want during a flight. For this reason, being open to communication means a lot to us.”

Another finding about organizational culture within the scope of the study is the finding that cabin crews see PAS as a disciplinary tool. According to the analysis results, cabin crews think that PAS contributes to the increase of their performance by disciplining them. Regarding the subject, participant A9 says;

“This leads us to discipline. This helps us get our acts together” and “when PA is carried out, the personnel who knows that s/he will be assessed acts according to it. This can also help that person get promotion. It serves to a good purpose.”

3.3.3 Processes of the organization

As a result of the analysis carried out, training processes, information flow processes and operational processes subcategories were created under the category of the organization's processes that are effective in the institutionalization of the PAS or criteria in airline A.

3.3.3.1 Education Processes

It is stated that with the trainings given in organizations, the organizational commitment and motivation of the employees increase, the employees do their jobs more effectively and efficiently, development of organizational goals and strategies are improved and staff turnover and lack of continuity are mitigated. (Aguinis & Kraiger, 2009; Gürbüz, 2017; Bingöl, 2016). Regarding the existence of PD trainings in the airline company analyzed, participant A13 says;

A13: “Cabin crews who started working for our company this year are trained on the performance system. I think you talked to Mrs. *** at the last day of the education, Mrs. *** gives training and talk about the performance system.”

Participant A4 says that training continues if there happens a major change in PAS, and continues as follows; “Of course it happened. The system changes every year. This time it was a significant one. We trained them step by step.”

3.3.3.2 Information flow processes

Information flow processes refer to the communication channels used for communication with individuals within the organization. The SERA system, which is used for safety management system, and e-mail is used for communication purposes in A airline business. Participant statements regarding the subject are as follows;

A4. "Regarding the performance system, we contact with people via e-mail but we also use a system."

A10: "It is sent via e-mail. But we have also Sera system. It is a system that our company bought. It was bought by SMS. Issues that need to be read urgently are published by Safety Management System there and they ask for confirmation. If there happens a change, trainings are also provided."

3.3.3.3 Operational processes

Operational processes refer to the processes that may affect the PA defined by airline operators while fulfilling the duties and responsibilities of cabin crews. The first of these processes is the issue of having a checker² who inspects the cabin crews before and during the flight. Checker help cabin crew pay more attention to PA criteria and help them find out about their weaknesses and improve them. Regarding the issue, participant A2 says;

"If it is a check flight, there will be 5 people including the checker. Checker observes the whole team. But if checker comes to check one person, checker observes everything starting from service car to uniform instructions, required documents, appearance, communication with cockpit, communication with the team, your tasks during the flight etc. I mean, everything."

As can be understood in the statement of the participant, it can be thought that cabin crews pay more attention to the criteria or applications of the PAS thanks to the checkers involved in the operational process, thus make it easier to internalize these criteria.

Another issue revealed in the operational processes sub-category is the existence of safety audits carried out by the airline company within the organization. The EASA and DGCA aim to increase the safety levels of airline companies by performing SAFA and SANA audits. Airline companies also carry out the audit called Safety Assessment Company Aircraft (SACA) in order to meet the minimum requirements of audits such as SANA and SAFA, and even to increase the safety levels by setting higher standards than these audits. In this context, the criteria regarding the duties and responsibilities of cabin crews evaluated within the scope of PA during audits such as SAFA and SANA are also included in SACA audits. Regarding the subject, participant A13 says;

"... as company, our aim is to mitigate these findings that could emerge during SANA and SAFA inspections. As SACA thinks 'If we find, they can find, too', they evaluate using these same criteria. However, as SAFA and SANA carries out a general assessment, things that they don't consider could be important for us due to or corporate procedures."

Another issue that was revealed under the operational processes sub-category as a result of the analysis of the data was the subject of pre-flight briefings by cabin crews. Cabin crews come together in an area determined by the airline company before each flight and hold a small meeting about the things to be done for the flight, the distribution of duties and the

² Checkers are the employees of airline company. They are experienced cabin personnel who check the duties and responsibilities of cabin crew before, during and after the certain flights operated by that company.

status of the cabin crew. Regarding the subject, participant A11 says *"We have briefing topics, the cabin supervisor gives information about the flight, informs us about the checks and what kind of action we should take if SANA and SAFA comes. Supervisor reminds us again and gives us the emergency code."* As can be understood from the statements of the participant, the information regarding the duties and responsibilities of the cabin crews is kept up-to-date thanks to the pre-flight briefings. It is thought that this situation will help the adoption of PAS and criteria, including the duties and responsibilities of cabin crews, more easily.

Another issue revealed in the organizational processes sub-category as a result of the analysis of the data is the teamwork issue arising from the nature of the work of cabin crews. It is a fact that every activity in the air transport sector is carried out with teamwork. In this context, cabin crews are required to carry out teamwork in order to achieve the desired efficiency, increase their performance and help achieve operational objectives while fulfilling their duties and responsibilities. Regarding the subject, participant A7 *"So; we are not doing this job alone or as two people. It's all teamwork. It is not just a cabin and supervisor. Cockpit is also included in this team. If they work in harmony, it means the flight is successful"*. As can be seen in the statements of the participant, it is considered that the performance of cabin crews will increase and PA adoption will be easier thanks to an improved team spirit and work.

3.3.4 Compatibility of system to the work

Compatibility of system to the work means that the roles and responsibilities of cabin crews and PA criteria meet each other. It is not possible to accurately measure performance with a PAS that does not include correct evaluation criteria and where the work done and the evaluation criteria differ from each other (Gürbüz, 2017). Considering that the main objectives of airline operators in their operations are to ensure safety and passenger satisfaction, it can be mentioned that there should be safety and passenger satisfaction criteria in the evaluation criteria of cabin crews. In this context, when the secondary data sources obtained from airline company are examined, it is seen that the criteria by which both cabin supervisors and cabin attendants are evaluated are aimed at ensuring safety and passenger satisfaction. While there are criteria such as "duty and responsibility awareness, pre-flight briefing adequacy, individual awareness" among the evaluation criteria for cabin crew members, there are criteria such as "passenger service, smiling face, passenger communication" regarding passenger satisfaction. Similarly, when the criteria by which cabin supervisors are evaluated are examined, there are criteria regarding safety such as "high individual awareness, setting a good example with CCM knowledge". Regarding passenger satisfaction, there are criteria such as "with the principle of ensuring passenger satisfaction, managing the resources effectively and adopting and protecting the flight operation. In this context, it can be said that according to the data obtained from secondary data sources, the PA criteria applied to cabin crews comply with the requirements of the work performed.

3.4 Success criteria of the system

Another theme that emerged as a result of the analysis of the data obtained from the airline company A was the theme of the success criteria of the system. Under the theme of success criteria of the system, categories of openness to development, objectivity, reliability, feedback and qualifications of the evaluators were created.

3.4.1 Openness to development

It is stated that individuals who are open to development have better job performances, have low prejudices, are more likely to be successful in training, and that they increase the functionality of their teams (Mount & Barrick, 1998; Flynn, 2005; Homan et al. 2008). On the other hand, it can be thought that a management system or application that is open to improvement will be suitable for the work done and that its weaknesses can be easily eliminated. As a result of the analysis, the subcategories of openness of employees to improvement and openness of the system to improvement were formed.

3.4.1.1 Openness of employees to improvement

As a result of the analysis, findings showing that cabin crews working for airlines A are open to improvement were obtained. Regarding the issue, participant A4 said; *“There is something very interesting about us. Yes, we have personnel who have been working here for a long time but our cabin crew teams are one of the departments that are open to improvement most”*.

On the other hand, cabin services managers should be open to improvement as well for cabin crew teams to improve themselves. Participant A1 says that executives working for airlines A are open to new ideas and continued as follows; *“I like to set new targets and do different things each year. I like improving myself with my own means”*.

As a result of the analysis of the data, it was revealed that there were some activities carried out by the managers of the airlines A in PA applications to improve the capabilities of cabin crews. For example, cabin crew members whose performance is lower than expected are asked for a plan on how to improve themselves under the name of an action plan and are supported by managers. Regarding the subject, participant A4 says *“We are following a program, my manager prepares me a plan about how to change the situation, and I follow that action plan monthly”*. Thanks to the existence of cabin crews open to improvement and the activities carried out to ensure that cabin crews are open to improvement, it can be evaluated that the employees will easily adopt the changes that will occur in the PAS and applications and the success of the system will increase.

3.4.1.2 Openness of system to improvement

It has been found that PAS was developed over time in airline A and that missing or faulty applications were corrected with feedback. One of the resources used in airline business to improve the system is inspections. Regarding the subject, participant A13 states that *“The problems detected through inspections and findings are elaborated so that they do not occur in other flights.”* On the other hand, employees are giving feedback to improve the system. Participant A13 said *“Some measures were taken because we detected something. Cabin attendants could see the grades given by their superiors instantly, which was causing them to miscalculate the situation”*, which shows that system is constantly improved.

3.4.2 Objectivity

In the study, objectivity is used to mean that the person is free from his / her emotions and does PA in an impartial and equal manner. In this context, it was found that various practices were carried out in airline company to be objective during PA, and that cabin crews think objective evaluations should be made. Regarding the subject, participant A1 said, *“It is*

necessary to establish a system on trust. That is to say, I have to know and trust that my superiors evaluate from an objective and correct point of view".

3.4.3 Reliability

Within the scope of this study, reliability refers to the mechanisms established for PAS to reveal correct results and to prevent non-objective evaluations of individuals. In this context, it was found that the confidentiality of PA notes was ensured and the internal control mechanism of PAS was established in order to ensure reliability in the airline business. Participant A5 says everyone behaves more objectively thanks to keeping the PA notes confidential from each other;

“We could see our grades within 1-2 days in the past. As there were less flights back then, we could figure out their opinions on us. At the end of the day, you know which flights didn't go so well. Then they realized that this system is not working, they changed it. Pursers complained a lot. Because there happened problems between cabin managers and the cabin attendants. Now we have a different system. Cabin attendants can see their grades 1 month later. Thus, you do not know who gave you that grade. Both managers and attendants are satisfied with the solution now.”

On the other hand, one of the applications implemented to ensure objectivity is the establishment of an internal control mechanism of the system. Thanks to the internal control mechanism, cabin crews cannot give each other arbitrarily low or high grade, and if they do, they have to explain why they gave that grade through the system. Thanks to this practice, the reliability of the system is increased. Regarding the subject, participant A1 says;

“If you give 1 point from 1 to 4, the system expects an answer as to why you gave 1 point. After the response, it asks you if you have provided feedback to the relevant person. So if I am giving feedback about you and making such a statement to the system, it is important whether you know it.

3.4.4 Feedback

It has been stated that feedback has an impact on issues such as improving employee performance, organizational commitment, teamwork, innovation, compliance with organizational goals, and self-efficacy (Battistelli et al.2013). Employees must be given feedback on their performance so that they can improve themselves, their behavior and increase their performance, and thus contribute to the achievement of the organization's goals. In this context, in the study, it was found that a feedback mechanism was established both for the performance of the employees and for the system.

3.4.4.1 Performance feedback

While positive feedback shows that the employee's performance is satisfying and is supported, negative feedback indicates that the performance is not favourable and needs to be improved (Çankır, 2016). A positive and negative feedback mechanism is also observed in the airline business. For example, the participants A4 and A6 says;

A4: “Cabin manager gives the attendant feedback about his/her performance during debriefing. If the manager finds the performance good or poor, s/he tell it. We generally expect them to share these anyways.

A6: “There is a certain level. If you are below that level, cabin base managers calls you to interview. They give you feedback about the problematic issues at these face-to-face meetings. This could be about uniform, communication etc.

3.4.4.2 System feedback

Feedback on the PAS is as important as the importance of feedback on the performances of the employees in terms of the success of the system. Regarding the issue, participant A12 says; *“Our feedback is coming from cabin crews, who are dealing with customers. We are improving our system with the feedbacks coming from them.”* Participant A6 says they are able to improve the system with the feedbacks from employees; *“I said before, this system was established between 2011-2012. It has evolved a lot since then. It was shaped depending on the feedbacks of our colleagues who use this system.”*

3.4.5 Qualifications of evaluators

For the PAS and its process to be successful, it is thought that the qualifications of the evaluators such as job-related knowledge levels, communication skills, and leadership characteristics are important. As a result of the analysis, findings related to the subject were encountered. For example, participant A10 explains the importance of the evaluators' communication and information sharing skills saying *“... you can complete your personal development better with someone who can be contacted, if you have weaknesses... sharing information, getting information easily without hesitation are effective factors”*. Participant A7 states that the leadership characteristics of the evaluators are important;

“Because you need to get better mentally. If you have a chance to improve things for your colleague to work smoothly, we need to show empathy towards each other. Because you are in a flight. There is no department or anyone else there. Cabin manager deals with the crew. If his/her managements skills are inadequate, s/he can't show empathy and create a good working environment for crew”

3.5 Implementation of the system

The last theme that was revealed as a result of the analysis of the data collected from the airline companies was the implementation of the system. The theme of implementing the system includes categories of evaluation frequency, evaluation period and use of outputs.

3.5.1 Appraisal frequency

The frequency of appraisal indicates how often airline operators subject their cabin crew to PA. According to the analysis results, cabin crews are subjected to PA by cabin attendants and cabin crews at the end of each flight. Regarding the subject, participant A1 states, *“Flight attendants and cabin crew members connect to this system at the end of each flight and evaluate each other with the questions.”*

According to the statements of the participant, cabin crews evaluate each other within 12 hours from the end of the flight. Considering that cabin crews usually perform at least 2 flights a day in airline companies, it is understood that PA is carried out more than once a day. In this context, the PA performed at the end of each flight keeps the perceptions of cabin crews about PD constantly alive, contributing to the adoption of PA applications more easily, mitigating PA problems and increasing the success of the system.

3.5.2 Appraisal period

The appraisal period indicates the periods in which PA reports are shared with cabin crews. According to the statements of the participants, two different approaches have been adopted in airline A for PA reporting. Reports are prepared monthly for cabin attendants and

quarterly for cabin managers. On why a monthly reporting is carried out for cabin crew, participant A4 says;

“The reason why it is reported monthly is that we expect our crew to see where they are. Because there multiple performance grades and if that person is have lower grades, we want him/her to make an effort. If there was a system in which they got report every 6 months, it could have been late for them. That’s why there is a monthly reporting system.”

Cabin attendants get to see their evaluation reports monthly and try to overcome their weaknesses, thus increasing the success of the system.

3.5.3 Use of outputs

The use of outputs refers to whether the data obtained from PAS are used in other functions of human resources. According to the analysis of the data, the main objectives of PAS, which is applied in airline operations, are career development, rewarding cabin crews, promotion and personal development. For example, participant A1 said “*What we are trying to explain them is that this is not a discipline process. How can we be better? How can we do our job better? How can we reach our career goals*”. Participant A7 states that PA results are used in promotions;

“Promotions are what they are looking for most. It is the main source of motivation in terms of work satisfaction, responsibility and salaries rather than discipline. This being the case, they see it as a means of promotion and get their act together.

4. Conclusion, discussion and suggestions

The aim of this study is to examine the institutionalization processes of PAS applied to cabin crew working for airlines. In order to achieve the targets of study, micro institutional theory, which can be defined as a sub-branch of new institutional theory which tries to explain the structures and operations of organizations is used. As a result of the analysis of the data collected from airline company A, the institutionalization processes of the implemented PAS have been revealed. The airline company has established and designed the PDS for its own purposes, but a partial impact has emerged as a result of the pressures of the regulatory bodies in the organizational field. In this context, it can be evaluated that PAS is affected by coercive pressures. The airline company responded to the coercive pressures arising in the organizational field with a compulsory compliance tactic within the scope of the acquiescence strategy. On the other hand, when the PA criteria of the airline company are examined, it is seen that some criteria are about passenger satisfaction. In this context, it would not be wrong to say that the PAS implemented by the airline company are also affected by competitive pressures. Therefore, it can be thought that the airline operator is trying to legitimize both by complying with the safety and security regulations and by ensuring passenger satisfaction. In this context, it would not be wrong to say that the airline operator adopts PAS rationally.

It has been determined that actors in organizational field that are effective in establishing PAS are regulatory institutions. As a result of the analysis, it is seen that institutions which have indirect effects in establishing PAS are ICAO and EASA in international field and DGCA in national field. Inter-organization actors which are effective over PAS are cabin services directorate executives and cabin crews. Cabin services directorate come up with some ideas in forming the system, ask for their own teams’ opinion and configure the system. During the development process of the system, views of cabin crews are reflected upon the system.

As a result of the analysis, the institutionalization processes of PAS were also revealed. A airlines tries to make the system adopted with the reward system and employee participation. Quality department, SAFA coordinator, documentation unit and cabin services management work in coordination in the diffusion of information within the organization. E-mail and SERA system are used in the diffusion of information. In addition, it is seen that the evaluation guide is used to carry out the PA in a standard way. As cabin crews are open to criticism and their power distance is low, it becomes easier to tell the flaws or deficiencies regarding PA.

Trainings on PAS are offered in the airline company, and these trainings are aimed at increasing the belief and commitment of cabin crews to the system. On the other hand, it benefits from SACA inspections, pre-flight briefings and teamwork to practice PA regularly. The airline company ensures the integration of the organization and the system by adapting the PAS to the requirements of the work. In addition, applications are made permanent by using the checker system that performs pre-flight checks.

On the other hand, both cabin crews and PAS are open to development in airline A. Thanks to the system's openness to development, changes can be easily adapted to the system, and thanks to the openness of the cabin crews for improvement, changes can be easily accepted. In addition, thanks to the fact that the current PAS is objective and reliable, the belief and commitment of cabin crews to the system can be increased. The establishment of feedback mechanisms regarding the performance of the system and cabin crews facilitates the development of both the system and cabin crews. All these ensure the success of the system and therefore help the successful system institutionalize. In addition, qualifications such as motivation, leadership, communication and business knowledge of cabin crews, who are the evaluators of the system, contribute to the system to produce more accurate results.

The airline business uses the PA results in some of its human resource functions. The main purpose of the current PA is to provide personal development and to reward. PA outputs are used for career development, promotion and rewarding. Thanks to the fact that PA results are a criterion for promotions and that they are used in rewards, the participation and commitment of cabin crews to the system increases, thus making the institutionalization of the system easier.

The results of this study are thought to contribute to the new institutional theory literature in terms of showing how airline companies are affected by the organizational field. On the other hand, the main contribution of the study is to reveal the diffusion and institutionalization processes of the PAS and its applications applied in airline companies. This is the first study which was carried out in terms of both micro institutional theory and aviation sector in the context of Turkey. Therefore, it is thought that a small contribution has been made to the understanding of institutionalization with the data obtained from this study. However, in order to understand the nature of institutionalization, other researches should be carried out both in the aviation sector and in other sectors. In addition, the relative importance of the factors affecting the institutionalization process was not investigated in this study. A study to be carried out on the importance levels of the factors affecting the institutionalization process in future studies will reveal which factors organizations should attach more importance to. Finally, the principles of research and publication ethics were strictly adhered to at every stage of this study.

References

- Aasland, O. G. & Førde, R. (2005). Impact of feeling responsible for adverse events on doctors' personal and professional lives: the importance of being open to criticism from colleagues, *Qual Saf Health Care*, 14, 13-17. doi: 10.1136/qshc.2002.003657
- Aguinis, H., & Kraiger, K. (2009). *Benefits of Training and Development for Individuals and Teams, Organizations, and Society. Annual Review of Psychology*, 60(1), 451–474. doi:10.1146/annurev.psych.60.110707.163505
- Ahire, S. L.; Golhar, D. Y. & Waller, M. A. (1996). Development and validation of TQM implementation constructs, *Decision Sciences*, 27, pp. 23-56
- Allaire, Y. & Firsirotu, M. E. (1984). Theories of Organizational Culture. *Organization Studies*, 5(3), 193-226. doi:10.1177/017084068400500301
- Baum, J. A. C. & Oliver, C. (1992). Institutional embeddedness and the dynamics of organizational populations. *American Sociological Review*, 57, 540-559
- Battistelli, A.; Montani, F. & Odoardi, C. (2013). The impact of feedback from job and task autonomy in the relationship between dispositional resistance to change and innovative work behaviour, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22 (1), 26-41
- Berger, L. P. & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*, Harmondsworth: Middlesex; Penguin Books
- Black, S.A. & Porter, L. J. (1996). Identification of critical factors of TQM, *Decision Sciences*, 27, pp. 1-21
- Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (10. Baskı). Beta: İstanbul
- Bitar, J. Hafsi, T. (2009). Practice Innovation: Micro-Dynamics of Institutionalization, https://www.researchgate.net/publication/265285135_Practice_Innovation_Micro-Dynamics_of_Institutionalization (Erişim tarihi: 11.09.2020)
- Buntrock, O. (2008) 'Problem-oriented micro-institutionalization': A requisite approach to cross-national problem-solving, *Journal of European Public Policy*, 15 (2), 282-299
- Clifton, J. K. & Handy, L. S. (2003), Qualitative Methods in Travel Behaviour Research, http://www.des.ucdavis.edu/faculty/handy/Qualitative_paper.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2020)
- Coyle-Shapiro, M. A.J. & Morrow, C. P. (2003). The role of individual differences in employee adoption of TQM orientation, *Journal of Vocational Behavior*, Volume 62, Issue 2, April 2003, Pages 320-340, [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(02\)00041-6](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(02)00041-6)
- Çankır, B. (2016). Geri Bildirimin Araştırma Görevlilerinin Öz-Yeterlilikleri Üzerindeki Etkisi, *İş ve İnsan Dergisi*, 3 (1), 21-30
- Dalton, R. D.; Todor, D. W.; Spendolini, J. M.; Fielding, J. G. & Porter, W. L. (1980). Organization Structure and Performance: A Critical Review, *The Academy of Management Review* 5 (1), 49-64
- DiMaggio, J. P. & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields, *American Sociological Review*, 48 (2), 147-160

- Ehigie, B.O. & Akpan, R.C. (2004), "Roles of perceived leadership styles and rewards in the practice of total quality management", *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 25 No. 1, pp. 24-40.
- [Ehigie, B.O. & McAndrew, E.B. \(2005\), "Innovation, diffusion and adoption of total quality management \(TQM\)", *Management Decision*, Vol. 43 No. 6, pp. 925-940. <https://doi.org/10.1108/00251740510603646>](#)
- Faizal, M. (2005). *Institutionalization of performance appraisal system: A case study of the Maldivian public service*, (Yüksek Lisans Tezi), Department Of Administration and Organization Theory, University of Bergen, Norway
- Flynn, F. J. (2005). Having an open mind: The impact of openness to experience on interracial attitudes and impression formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88 (5), 816-826
- Goodman, S. P. & Dean, W. J. (1981). The process of institutionalization, [https://kilthub.cmu.edu/articles/The Process of Institutionalization/6708701](https://kilthub.cmu.edu/articles/The_Process_of_Institutionalization/6708701) (Erişim tarihi: 13.04.2020).
- Goodman, M. R.; McLeroy, M. K.; Steckler, B. A. & Hoyle, H. R. (1993). Development of Level of Institutionalization Scales for Health Promotion Programs, *Health Education Quarterly*, 20 (2), 161-178
- Gürbüz, S. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Teori, Araştırma ve Uygulama*, Seçkin: Ankara
- Hall, R. & Harvey, A. L. (2018). Qualitative research provides insights into the experiences and perspectives of people with spinal cord injuries and those involved in their care, (From the editorial) *Spinal Cord*, 56, 527
- Homan, A. D., Hollenbeck, J. R., Humphrey, S. E., Knippenberg, D. V., Ilgen, D. R. & Van Kleef, G. A. (2008). Facing differences with an open mind: Openness to experience, salience of intragroup differences, and performance of diverse work groups. *Academy of Management Journal*, 51 (8), 1204-1222
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*, (12. Baskı). Beta: İstanbul
- Kilman, H. R. (1985). Corporate Culture: Managing the Intangible Style of Corporate Life May Be the Key to Avoiding Stagnation, *Psychology today*, 19(4) 62-28
- Meyer, W. J. & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure As Myth and Ceremony, *The American Journal of Sociology*, 83 (2), 340-363.
- Moseley, C. & Charnley, S. (2014). Understanding micro-processes of institutionalization: stewardship contracting and national forest management, *Policy Science*, 47: 69-98
- Moser, A. & Korstjens, I. (2017) Series: Practical guidance to qualitative research. Part 1: Introduction, *European Journal of General Practice*, 23 (1), 271-273, DOI:10.1080/13814788.2017.1375093
- Norton, R. W. & Pettegrew, L. S. (1977). Communicator Style as an Effect Determinant of Attraction. *Communication Research*, 4 (3), 257-282
- Powel, W. W. & Rerup, C. (2017). Opening the Black Box: The Microfoundations of Institutions, (İçinde *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*), 2. Baskı, (Ed: Royston Greenwood, Christine Oliver, Thomas B. Lawrence, Renate E. Meyer,

Sage, USA <https://woodypowell.com/wp-content/uploads/2016/02/Powell-and-Rerup-Feb-9-Final.pdf> (Erişim tarihi: 10.10.2020)

- Powel, W. W. & Colyvas, A. J. (2008). Microfoundations of Institutional Theory, (içinde *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*,) (Ed: Royston Greenwood, Christine Oliver, Roy Suddaby, Kerstin Sahlin-Andersson), Sage, USA
- Reay, T.; Chreim, S. ; Golden-Biddle, K.; Goodrick, E. ; Williams, E. B.; Casebeer, A.; Pablo, A. & Hinings, R. C. (2013). Transforming New Ideas into Practice: An Activity Based Perspective on the Institutionalization of Practices, *Journal of Management Studies* 50 (6), 963-990
- Saraph, J. V.; Benson, P.G.& Schroeder, R. G. (1989). An instrument for measuring the critical factors of quality management, *Decision Sciences*, 20, pp. 810-829.
- Song, Y. E. (2015). *Connecting the Micro and Macro in Institutional Theory: Structural Mechanisms and the Field Development of Animal Welfare in the United States*, (Doktora Tezi), University of New South Wales School of Management UNSW Business School, Sydney, Avustralya
- Suddaby, R.; Seidl, D. & Kle, J. (2013). Strategy as Practice meets with Neo-Institutional Theory, *Strategic Organization*, 11 (3), 329- 344.
- Taşçı, D. (2013). *Örgüt Kuramlarına Giriş* (içinde *Örgüt Kuramı*), (Ed: Deniz Taşçı ve Erkan Erdemir), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir
- Tsamenyi, M.; Cullen, J. & Gonzalez, G. M. J (2006). Changes in accounting and financial information system in a Spanish electricity company: A new institutional theory analysis, *Management Accounting Research*, 17 (4), 409-432
- Turner, D. W., III (2010) . Qualitative interview design: A practical guide for novice investigators. *The Qualitative Report*, 15 (3), 754-760.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (8.Baskı). Ankara: Seçkin.
- Zucker, G. L. (1977). The Role of Institutionalization in Cultural Persistence, *American Sociological Review*, 42 (5), 726-743

28-29 KASIM 2020

THE PERFORMANCE OF TECHNICAL ANALYSIS ON CRYPTOCURRENCIES. A RESEARCH ON SELECTED CRYPTOCURRENCIES

Mustafa ÖZYEŞİL

İstanbul Aydın University,

Anadolu Bil Vocational School, Business Management Department

Orcid No: 0000-0002-4442-7087

Abstract

In this study, the effectiveness of technical analysis, one of the analysis methods used in portfolio management, on the cryptocurrency market is measured. Technical analysis is a type of analysis used for the timing of buying and selling of financial instruments to the portfolio. The main aim of this study is to test whether the technical analysis gives the buy and sell signals in a timely and correctly. For this purpose, a study is conducted on the longest possible time series of 5 cryptocurrencies with the highest transaction volume. In order to perform technical analysis, RSI technical indicator consist is used separately for each cryptocurrency. Analyzes are performed on Excel 2016, and the success of these indicators is observed and interpreted through charts.

Keywords: Technical Analysis, Cryptocurrencies, RSI, Trading, Technical Indicator, Bitcoin, Ethereum, XRP, Bitcoin Cash, Tetherum

Jel Codes: G10, G11, G12, G14, G17

1. Introduction

There are 2 main types of questions that investors have to answer in the process of investing in financial instruments. The first of these is the "What or Which" question, states which instruments will be invested or removed from the portfolio. Which financial asset will be included or excluded from the portfolio is put forward with this question. The name of the analysis used in portfolio management to answer this question is Fundamental Analysis. The fundamental analysis reveals which financial instruments investors will invest in their portfolio baskets and what their weight will be in the portfolio. Fundamental analysis is a fairly comprehensive and complex type of analysis and is conducted in a specific order. Fundamental analysis consists of three stages: macroeconomic analysis that reveals the risk

profile of the country to which the relevant financial instrument belongs / originated, industry analysis that analyzes the characteristics, advantages and constraints of the sector in which the issuer of the financial instrument operates, and finally the financial and operational performance analysis of the issuer of the financial instrument.

At the end of the basic analysis, the investors have a clear idea about their portfolio allocations, and thus they will be ready to answer 2nd main question. This question is the "When", which sets out when financial instruments that are considered to be purchased or excluded from the portfolio will be bought and sold. This question is answered with Technical Analysis used for market timing in portfolio management. Technical analysis can be defined very generally and simply as an analysis technique based on the investor buying a financial asset when its price is cheap and selling it when it is expensive.

Technical analysis is a very old analysis method that has been used for many years in investment management. This method is carried out through historical price movements of the relevant financial asset, statistical indicators derived from the past price movements and the shapes called formation in the chart. The analysis is performed entirely visually on the chart and the future price movements are tried to be predicted based on the past price movements.

According to many studies in the literature, technical analysis produces successful results / signals in traditional financial instruments. In this study, it is aimed to evaluate the effectiveness of technical analysis on cryptocurrencies. Since there are few studies on this subject in the literature, it is believed that the results of this study will make a significant contribution to the literature.

In the second part of the study, the concept of cryptocurrency is briefly examined, and the technical analysis method is briefly explained in the third part. In the fourth part of the study, the effectiveness of selected technical indicators on cryptocurrencies has been analyzed using a retrospective backtest method, and the findings obtained are interpreted and explained in detail in the final part.

2. Theoretical Framework

2.1 Cryptocurrency Concept

Cryptocurrencies can be defined as a digital and virtual money used for medium of exchange through strong cryptography to make sure financial transactions are being performed in very secured manner, control the creation of additional units, and verify the transfer of assets

(coinmarketcap, 2020). Cryptocurrencies are actually digital exchange tools that have a value like fiat money (TL, dollar, euro, etc.), used to buy or sell things (bfmedia.io, 2020). Cryptocurrency refers to the virtual currency that is used via the internet and is not connected to any central authority or intermediary institution (Çetinkaya, 2018).

The basic comparison can be made between cryptocurrencies and fiat currencies in Table 1 as follows:

Factors	Cryptocurrency	Conventional Currency (Fiat Currency)
Supply	Limited. The number of outstanding coins are determined at beginning when these are created.	Not Limited. Governments depending on their needs, can issue these currencies as they wish.
Issuance	Issed by any player includes individuals, firms and governments.	Issued only by governments.
Authority	It doesnt based on central authority. Decentralized.	It is both issued and managed by central authority.
Medium of Exchange	It is used as digital medium of exchange.	It is used as digital physical of exchange.

Source: <https://www.bfmedia.io/>

Due to the lack of a centralized structure in cryptocurrencies, the control is carried out by the BlockChain system (Pirinçiçi, 2018).

2.2 Blockchain Technology

The foundation of blockchain technology was laid in the early 1990s with the work of cryptography experts Stuart Haber and Scott Stornetta. Starting from the concept of "hash tree" patented by Ralph Merkle in the 1970s, the two experts managed to approach the modern definition of blockchain even though they did not fully conceptualize their work. For this reason, according to many, the inventor of this technology is Haber and Stornetta, not Satoshi Nakamoto.

The first blockchain in today's sense is the same as the first cryptocurrency in history, Bitcoin. When the calendars showed October 31, 2008, it was stated in the white paper "Bitcoin: Peer-to-Peer Electronic Cash System" published by a person or group named Satoshi Nakamoto, that the BTC infrastructure was completely based on blockchain technology (btcturk.com)

The most important features underlying the working principle of blockchain technology are that although it is anonymous, distributed, decentralized and public, it cannot be broken and hacked. The fact that a chain of information records is both accessible and indestructible causes everyone, especially computer scientists, to approach this technology with admiration. A simple logic underlies the unbreakable and unchangeable records of the blocks. All blocks in this registry, which has billions of copies, need to be changed in order to break the blocks. It is almost impossible to make such an intervention.

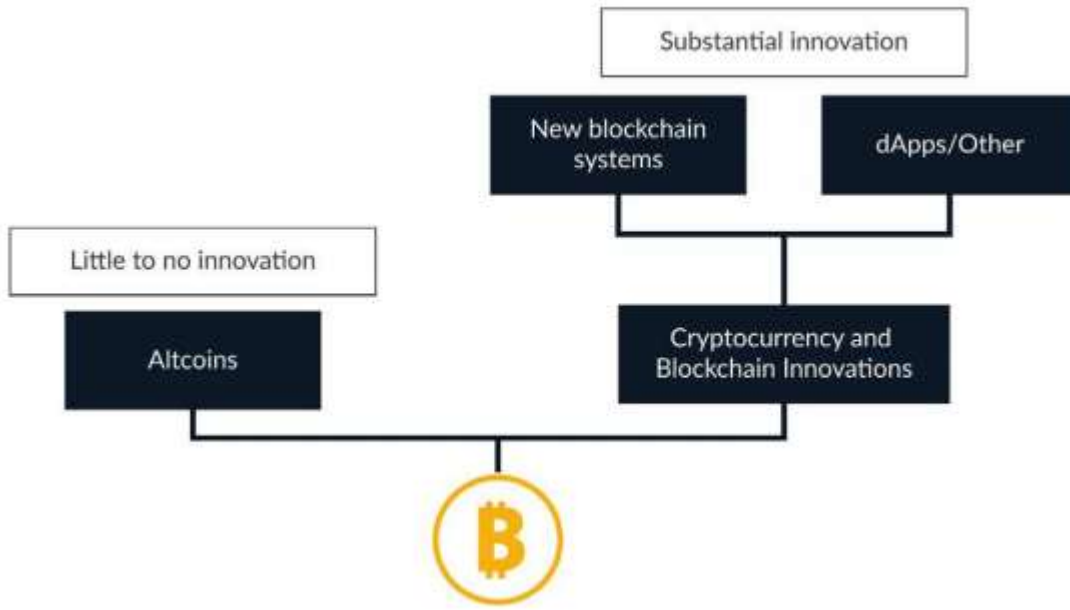
2.3 Cryptocurrency and Bitcoin

The first example of the cryptocurrencies is Bitcoin which was generated by a person or a group called Satoshi Nakamoto in 2008. First trading of Bitcoin was performed in 2009. Thanks to being first, Bitcoin has gained much more attention compared to following cryptocurrencies examples.

General features of the Bitcoin can be outlined as follows (Iwamura et.al, 2014):

- There is central authority interference to either issue or manage the system.
- System based on peer to peer transactions that make sure participants are not making double spend coin.
- Participants of this system are authorized to mine and they can mine new block to add new transactions.
- Proof of work is solving problem associated determining representation in majority decision making. As the system work over time, it arises some technical issues related to increasing hardware speed and varying interest. To compensate all these factors, the difficulty degree of the proof of work is arranged by a moving average that sets an average number of block hourly basis.

The Relationship between Bitcoin and Cryptocurrencies World can be shown in Figure 1 as follows:

Source: (Hileman and Rauchs, 2017)

2.4 Technical Analysis

Technical analysis tries to predict future price trends with the help of historical price movements of a financial instrument and chart formations and statistical indicators derived from this price information. Technical analysis also known as charting, although it has been taking a part in portfolio management field for decades it has not grabbed enough attention of scholars yet compared to other traditional methods like fundamental analysis (Lo, et al., 2000). Technical analysis is used for the timing for trading of a financial instrument. Technical analysis and fundamental analysis are not rivals. Rather, these two types of analysis complete each other. According to the results of the fundamental analysis, it is determined which instrument will be included in the portfolio, while technical analysis determines when this instrument will be included in the portfolio.

Today's modern technical analysis has its roots in the Dow Theory developed by Charles Dow (Achelis, 2003).

The principles on which the Dow Theory is based can be summarized as follows (cmcmarkets.com):

1- The price includes every information. All other assumptions are invalid.

2- There are 3 main trends in the market

Primary Trend

It can occur in the form of an uptrend and a downtrend. If the newly formed price is higher than the old price, the main trend is upward. If the newly formed price is lower than the old one, the main trend is moving in a downward direction. They are trends that last from one year to several years.

Secondary Trend

While the secondary trend is forming, the rising and falling main trends do not deteriorate, but on the condition of sticking to the trend on an ascending trend, significant decreases may occur, and significant increases may occur on a falling trend without breaking the trend line. Secondary trends are also named as "Intermediate Trends". Intermediate trends lasting from one month to several months usually move between 1/3 and 2/3 of the previous intermediate trend move.

Minor Trend:

They are short-term trends. An intermediate trend consists of a few minor trends.

3- Main Trend Consists of 4 Stages

The 4 stages of the Rising Trend:

Stage One

It usually starts in bad market conditions, it is the period when buying transactions based on the long-term positive expectations of conscious investors are seen.

Second Stage

It is the stage when economic conditions begin to improve. Since the improvement in economic conditions is reflected in company profits, other buyers step in at this stage and prices begin to rise.

Third Stage

It is the last stage. Market conditions are favorable and there is a general belief that prices will rise further. Investors who buy in the first stage start selling at higher prices at this stage.

4 Stages of the Rising Trend

Stage One

It starts with the sales of investors who want to realize their profits in good market conditions.

Second Stage

It is the stage at which economic conditions begin to deteriorate. As the deterioration in economic conditions reflects negatively on company profits, sales accelerate and prices begin to decrease rapidly.

Third Stage

Panic atmosphere prevails in the market. It is the stage where investors sell regardless of the level of prices.

4- Indices, indicators and averages must confirm each other.

For a trend to be confirmed, different indices must move in the same direction and confirm each other.

5- Transaction volume must approve prices. To be able to talk about the beginning of a trend, the number of participants must increase. If the trading volume of an uptrend is weak, prices are likely to be consolidated.

6- Sometimes the markets move in the opposite direction of the trend but continue to move in the direction of the main trend again. The trend continues until there is a definite turn signal that the direction is changing in the market. It is not very easy to determine whether a movement in the opposite direction of the trend is a new trend or a temporary movement. Technical analysis methods try to determine whether trend reversals are real. In order to talk about the reversal of the trend, the trend of different indices must also change.

Technical analysis is carried out through chart formations and technical indicators.

Technical indicators are indicators that help investors by giving buy or sell signals about financial instruments. Price data and volume data are used in the calculation of indicators. Using it for trading alone may not always give accurate results. However, using too many indicators can also lead to false results. Indicators frequently used by investors and their explanations are listed below (halkyatirim.com, 2018).

1. RSI (Relative Strength Index)

The RSI indicator, published by J. Welles Wilder in 1978, is an indicator used to determine whether a financial instrument is overbought or oversold. RSI takes a value between 0 and 100. Two boundary lines are drawn at 30 and 70 levels. Usually the 14-day period is used.

2. MACD (Moving Average Convergence Divergence)

MACD Indicator: It was found by Gerald Appel in 1979 and has become one of the most frequently used indicators in technical analysis since those years. It is an indicator that is based on moving averages and gives an idea about the direction of the trend. Calculations resulting from the decrease or increase of the difference between the exponential moving averages (12 and 26 days) form the MACD line, while the 9-day exponential moving average (trigger level) of the difference is also used as the signal line.

3. CCI (Commodity Channel Index)

It is the indicator developed by Donald R. Lambert for the commodity markets. It can catch the start of trends in short-term markets, especially in markets with a horizontal motion. When calculating the CCI, it is calculated by the average created by adding the lowest, highest and closing values in the specified period and dividing them by three. It shows how far prices are moving away from the moving average. +100 and - 100 are reference values and generally 14-period average is used.

4. Stochastic Oscillator

The stochastic oscillator is an oscillator that measures closing prices for a selected period according to their daily highs and lows and specifies the turning points of prices. It is an indicator that gives successful results in markets that generally do not show a horizontal or very strong trend. It is classified as an oscillator as it signals the overbought and oversold areas of the market and it may be suggested to use the generally accepted 5-day time frame. It consists of two lines specified as % K and % D. % K is our baseline, and % D is its moving average.

5. Moving Average

It is the most used indicator among indicators. Although it has a trend-following feature, it shows how far the current price is in the trend by taking the average of a certain time period in the last past.

6. Bollinger Bands

Bollinger Band, which was developed by John Bollinger in the early 1980s and named after the author, is an indicator that is formed by defining the historical average deviation value of the price with border lines above and below the price. The simple price average plotted on the middle of the indicator is usually 20 periods. Upper and lower boundary lines are drawn by adding +2 and -2 deviation values to this price average. Thus, a channel that is likely to move within the possible deviation values of the price is created.

3. Literature Review

Neely and Weller (2011), discussed technical analysis in foreign exchange market and tried to point out its crucial importance regarding questions of efficient market hypothesis. Technical analysts consider studies of price patterns as utilizing traders' psychological orders. The current literature on technical analysis has revealed that simple technical analysis trading rules provided to investors positive risk-adjusted returns over the 1970-1980 period. Traditional explanations based on risk adjustment and / or central bank intervention do not reasonably justify the excess returns observed following simple technical trading rules. However, psychological biases can contribute to the profitability of these rules. The author consider the observed surplus return pattern of technical trading rules consistent with the world's adaptive market view.

Kamrat et.al (2018), tried technical analysis rules on cryptocurrencies in their studies. They tested the ability of the technical analysis disciplines, which they formed on the basis of selected technical indicators, to generate trading signals timely and correctly. They modified the classic Turtle Trading System to suit cryptocurrency trading. As a results of the analysis, they found out that based on backtest results on major cryptocurrencies, the expanded Turtle Trading System achieved an average net profit margin of 114.41% and an average profitability of 52.75%, which is higher than the original system. Then they applied trading strategy in a mobile application.

Hudson and Urquhart (2019), examined the performance of technical trading disciplines on Bitcoin and other 2 cryptocurrencies. They carried out 15.000 trading disciplines from 5 major sections of the technical trading rules. They found out that all these rules are working properly and they can predict future price movement efficiently on each selected cryptocurrencies. To guard against data polling, they implemented a series of multiple hypothesis procedures that validate their findings that technical trading rules offer investors significant predictive power and profitability. They indicate that trading rules of the technical analysis may provide significantly higher risk-adjusted returns than a typical buy-and-hold investment strategy, and protect against long and severe drops associated with the cryptocurrency markets. They concluded that although predictability remains in other cryptocurrency markets, they couldn't confirm predictability for Bitcoin in the out-of-sample period.

Corbet et.al (2019), applied several technical trading disciplines such as moving average oscillator and trading range breakout strategies to measure their signal producing performance for trading timing. Therefore, they used resistance and support levels and they tested that whether these disciplines can predict these lines correctly or not. Based on their findings, they considered moving average as more successful. They formed variable length moving average rules and found out that these are working more efficiently in buy signals than sell signals.

Uyar et.al (2020), tested performance of selected technical indicators such as MACD, BBand and RSI based on daily price data on BTC and ETH which are most traded one in the cryptocurrency market. They tried to see how these technical indicators are helpful to make efficient prediction for market timing. Based on their findings, they calculated returns of investors for these cryptocurrencies. As a result their analysis, all these indicators may give conflicting results with each other. Since each technical indicators are working correctly in different type of markets (some provide true signals on flat market while the others are successful in bullish or bearish trend market), they have these different results. They concluded that these investor's returns may vary depending on selected technical indicator.

4. The Performance Analysis of Technical Analysis Indicators for Providing Efficient Trading Signals

4.1 Dataset and Sample Structure

In this study, time series consisting of daily closing prices of 5 cryptocurrencies with the highest market value are used for the longest possible analysis period. Summary information of the cryptocurrencies used in the analysis is summarized as in Table 1 below.

Table 1: Summary Information of Cryptocurrencies Included in the Sample

Rank	Name	Closing Price	Market Capitalization	Circulating Supply	Transaction Volume
1	 Bitcoin	\$13.619,70	\$252.345.818.857	18.528.006 BTC	\$32.089.881.292
2	 Ethereum	\$404,21	\$45.749.280.130	113.182.973 ETH	\$13.650.725.218
3	 XRP	\$0,251000	\$11.361.784.220	45.266.091.298 XRP	\$2.228.910.854
4	 Tether	\$1,00	\$16.377.510.584	16.369.460.603 USDT	\$49.036.567.385
5	 Bitcoin Cash	\$263,59	\$4.891.249.254	18.556.044 BCH	\$2.648.004.221

Source: (Coinmarketcap, 28/10/2020)

Descriptive statistics of the sample is provided in Table 2 as follows

Table 2: Descriptive Statistics of the Sample

<i>Cryptocurrency</i>	<i>BTC</i>	<i>ETH</i>	<i>XRP</i>	<i>TETH</i>	<i>BTCcash</i>
Mean	2749,064836	213,5801706	0,192914121	1,000632803	534,4262267
Standard error	63,53730923	5,191874326	0,005839575	0,000199782	15,1114049
Median	466,09	175,2	0,029948	1	316,96
Mod	0	11	1,14	1	233,62
Standard deviation	3893,442717	226,8439158	0,30015641	0,009093917	519,5335288
Sample Variance	15158896,19	51458,16215	0,090093871	8,26993E-05	269915,0876
Kurtosis	0,576217607	3,967776609	27,68779586	29,40818716	7,447480316
Skewness	1,307776935	1,77069041	4,097939638	-2,497183805	2,504208857
Range	19497,4	1395,985171	3,37719	0,166405	3845,7
Min	0	0,434829	0,00281	0,913595	77,37
Max	19497,4	1396,42	3,38	1,08	3923,07
Total	10322738,46	407724,5458	509,679108	2073,311168	631691,8
Obs	3755	1909	2642	2072	1182
Confidence Level(95,0%)	124,5710017	10,18234592	0,011450604	0,000391794	29,6481942

4.2 Methodology

In this study, the RSI technical indicator's performance will be investigated based on the historical price chart of 5 cryptocurrencies included in the sample, and therefore a back test will be performed. The price charts of cryptocurrencies and the RSI chart that will be derived from these price charts will be compared and the signal generation performance of the RSI indicator will be examined visually. Closing price data will be used in the price chart of cryptocurrencies. The analysis period covers the widest period from the first transaction date (issuance date/trading date) of each crypto currency up to the date of this analysis.

RSI will be used as a statistical indicator to be derived from the 14-day averages of these closing prices. Analyzes will be conducted on Excel 2016 tables and graphics.

The RSI indicator is one of the most famous technical indicators used in determining the overbought and oversold levels of the relevant financial instrument. RSI is calculated by taking the price of the financial asset monitored in the chart at the highest and lowest levels according to the period determined by the investors.

The following formula is applied to calculate the RSI indicator is shown in Equation 1 (Achelis, 2003).

$$RSI = 100 - \left(\frac{100}{1 + \frac{Max}{Min}} \right) \quad (1)$$

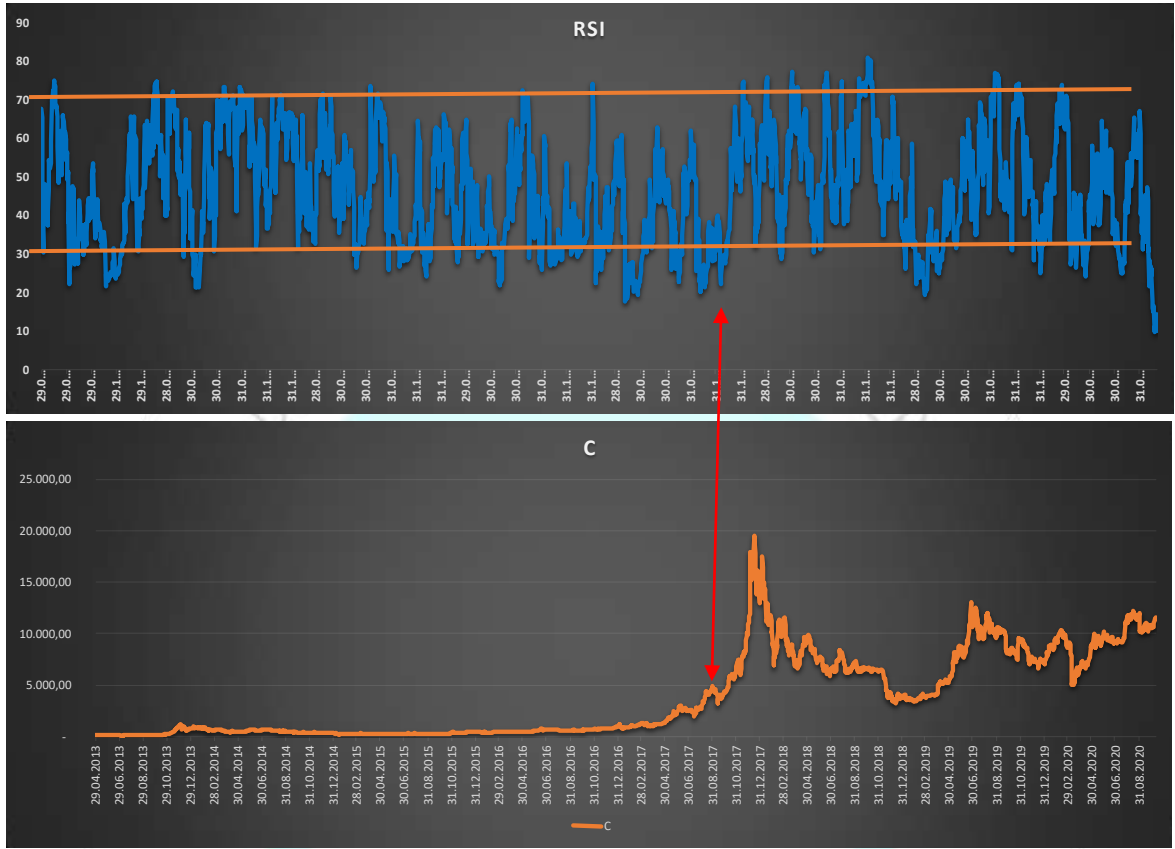
RSI is used to predict the overbought and oversold levels of the relevant financial instrument as explained above. It is calculated on the average of the 14-day closing price data. The 14-day period was recommended by Welder, the developer of this indicator. However, customization can be made by choosing a shorter or longer period according to the characteristics of the instrument under examination. The basic trading discipline in the RSI indicator is shown in equation 2 below.

If $RSI \geq 70$ Then Overbought is experienced. Therefore any downward trend may begin

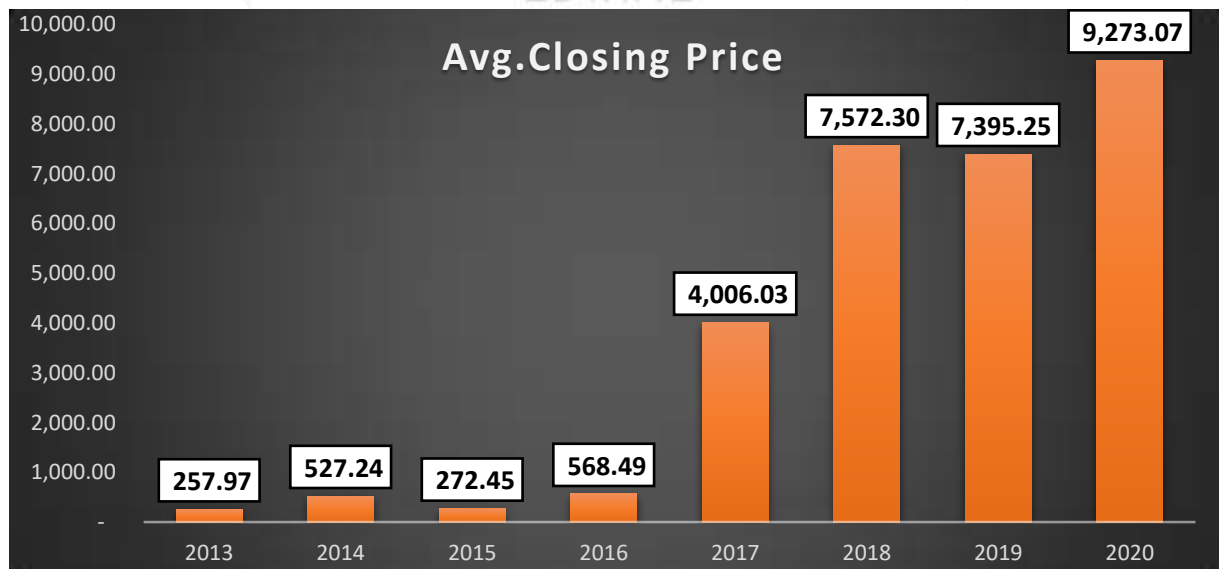
If $RSI \leq 30$ Then Oversold is experienced. Therefore any upward trend may be expected (2)

4.3 Test Results and Findings

The closing price and RSI indicator data for Bitcoin for the period 29.04.2013- 27.10.2020 are provided in Chart 1 below.

Chart 1: Closing Price and RSI for Bitcoin for the period between 29.04.2013 - 27.10.2020

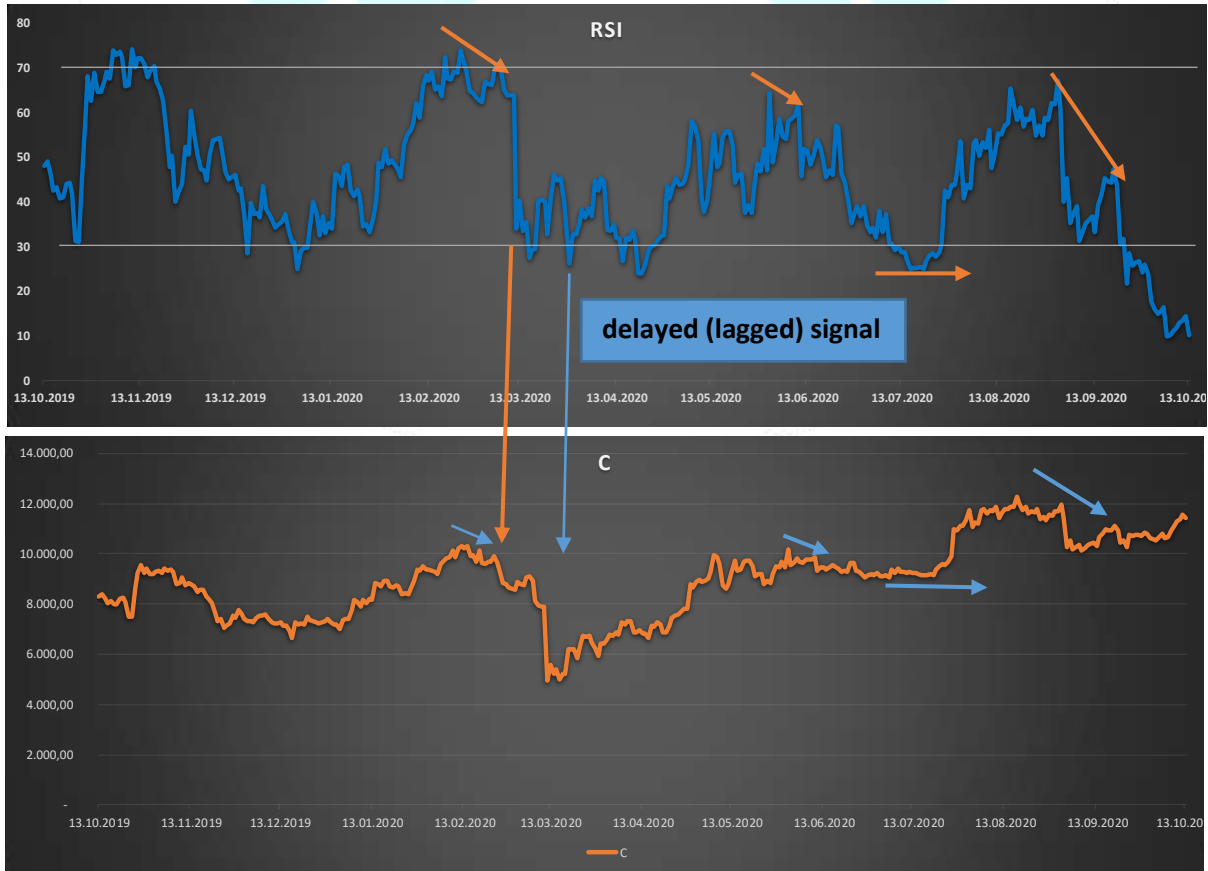
As it is known, Bitcoin is a cryptocurrency that shows extreme volatile price movements (huge fluctuations). Chart 3 indicates comparative price movements of Bitcoin by years as follows:

Chart 2: Comparative Price Movements of the Bitcoin by Years

As explained in the previous sections, the RSI indicator does not produce very successful results in trending (bullish or bearish) markets, rather it gives more successful results in markets that are relatively flat. Despite of this fact it still can be said that trading disciplines of RSI that suggests the 30 - 70 pivot levels are working correctly in general. An investor who buys Bitcoin when the RSI is 30 and sells at 70 is likely to make a profit from this trade. In addition, it can be stated in the chart that the RSI gave the correct signal even with a delay of a few days on the dates when the prices showed a serious increase. Finally, there is no major divergence between the RSI and the price chart.

Due to the very long analysis period, there are many extremely volatile price movements and outlier price levels during this period. In order to eliminate them and make a more efficient analysis in this way, Bitcoin's closing data and RSI indicator data for the last one year are given in Chart 3 below.

Chart 3: Closing Price and RSI for Bitcoin for the period between 27.10.2019 - 27.10.2020

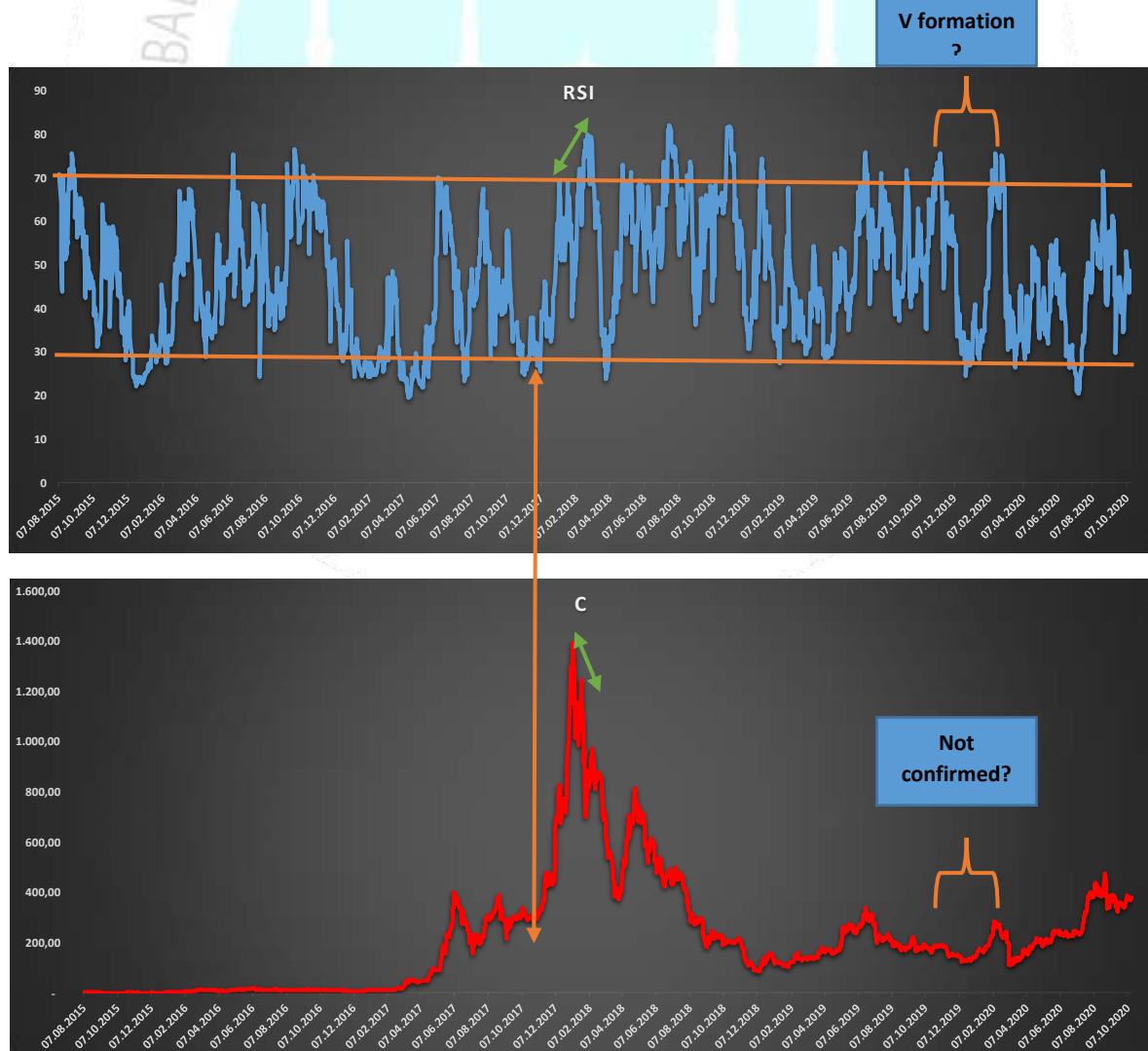

Looking at the chart for the last 1 year, it is observed that the trading discipline of the RSI indicator, 30-70 pivot levels, gives relatively more successful results. The main factor in the emergence of this

result is that the price movements did not show radical fluctuations as much as the previous periods. The convergence between the RSI and the price indicator is shown with the help of arrows. In other words, there is no positive or negative divergence that investors can use as a signal for market timing. However, as can be seen from the chart, the changes in the RSI indicator are more than the price chart, meaning that a small change in price caused more movement in the RSI. However, in the big decline experienced at the beginning of March 2020, the RSI signaled both with a delay (lagged signal) and the RSI 70 level rule did not work here. This still highlights drawback of RSI in trending markets.

The closing price and RSI indicator data for Ethereum for the period 07.08.2015 - 27.10.2020 are provided in Chart 4 below.

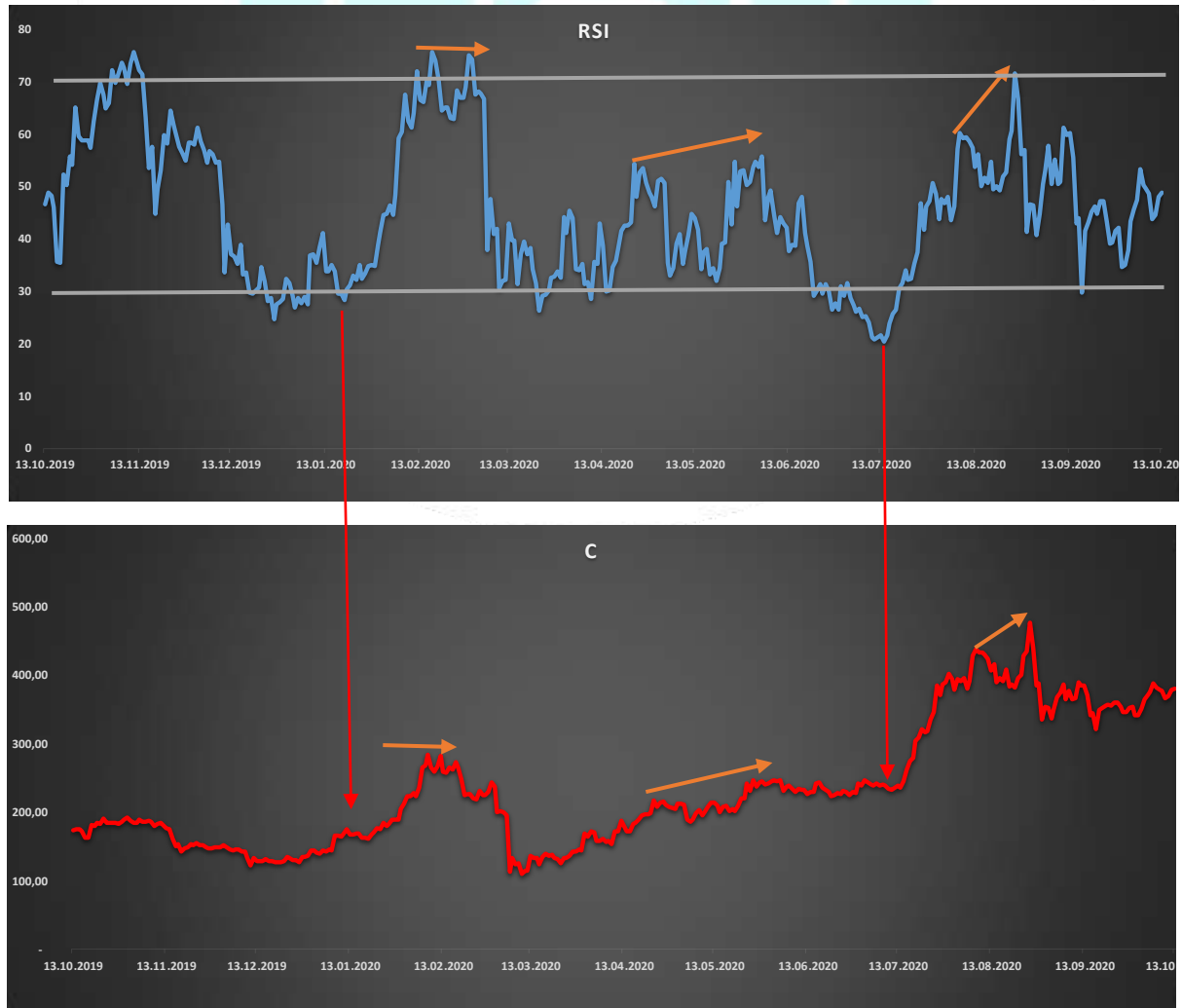
Chart 4: Closing Price and RSI for Ethereum for the period between 07.08.2015 - 27.10.2020

Although 30-70 general levels are observed to work partially successfully, it is once again revealed in this graph that the RSI gives a delayed signal in big rises and falls. In addition, there was a positive divergence between the RSI and the price indicator on the dates indicated by the green arrow in the chart (the price chart decreased while the RSI increased). In this case, while the prices are expected to increase in the short term, as can be seen from the chart, the prices have decreased too much. In this case, it can be stated that RSI divergence patterns even produce misleading signals. While the V pattern signal was received on the RSI chart in December 2019, there was no movement on the price chart to confirm this.

Similar to Bitcoin, due to the very long analysis period, there may be many extremely volatile price movements and outlier price levels during this period. In order to eliminate them and make a more efficient analysis in this way, Ethereum's closing data and RSI indicator data for the last one year are given in Chart 5 below.

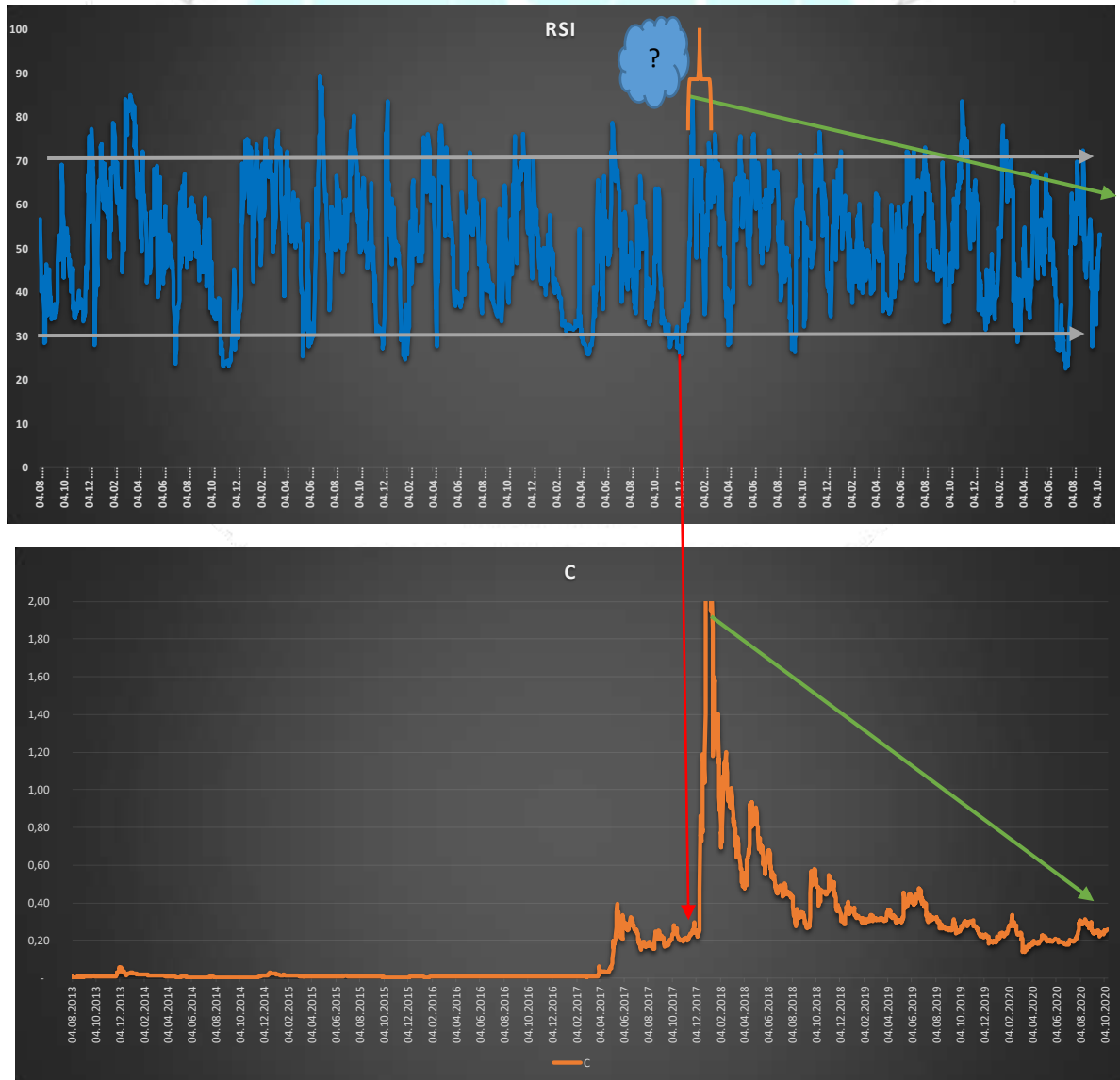
Chart 5: Closing Price and RSI for Ethereum for the period between 27.10.2019 - 27.10.2020

As can be seen in Bitcoin, it is observed that RSI gives more successful results on the last 1-year chart of Ethereum. It is observed that the RSI indicator produces more efficient signals thanks to the decreasing price volatility with the decreasing time duration. First of all, 30-70 pivot levels are more successful. There is also a full convergence between the RSI and the price chart, as shown by the small orange arrows. Successful buy signals with a delay of a few days were produced in the 2 main bullish trends indicated by red arrows. Especially in the 1st uptrend, this delay is more obvious.

The closing price and RSI indicator data for XRP for the period 04.08.2013 - 27.10.2020 are provided in Chart 6 below.

Chart 6: Closing Price and RSI for XRP for the period between 04.08.2013 - 27.10.2020

It is observed that the pivot levels of the RSI indicator, 30-70, are also successful in XRP. It showed the bull market, which started in April 2017, with a delay as usual. When we look at the chart as a whole, it is observed that the RSI indicator generally did not show a significant difference before and after the April 2017 uptrend, in other words, it could not give a preliminary signal when the related instrument started to trend. In the period from June 2013 to April 2017, XRP prices followed a flat course and the RSI indicator performed relatively well in this period. However, it is seen that the RSI indicator gives a delayed signal in the upward and downward trends after April 2017.

Same analysis for the XRP will be conducted for the last 1 year in Chart 7 as follows

Chart 7: Closing Price and RSI for XRP for the period between 27.10.2019 - 27.10.2020

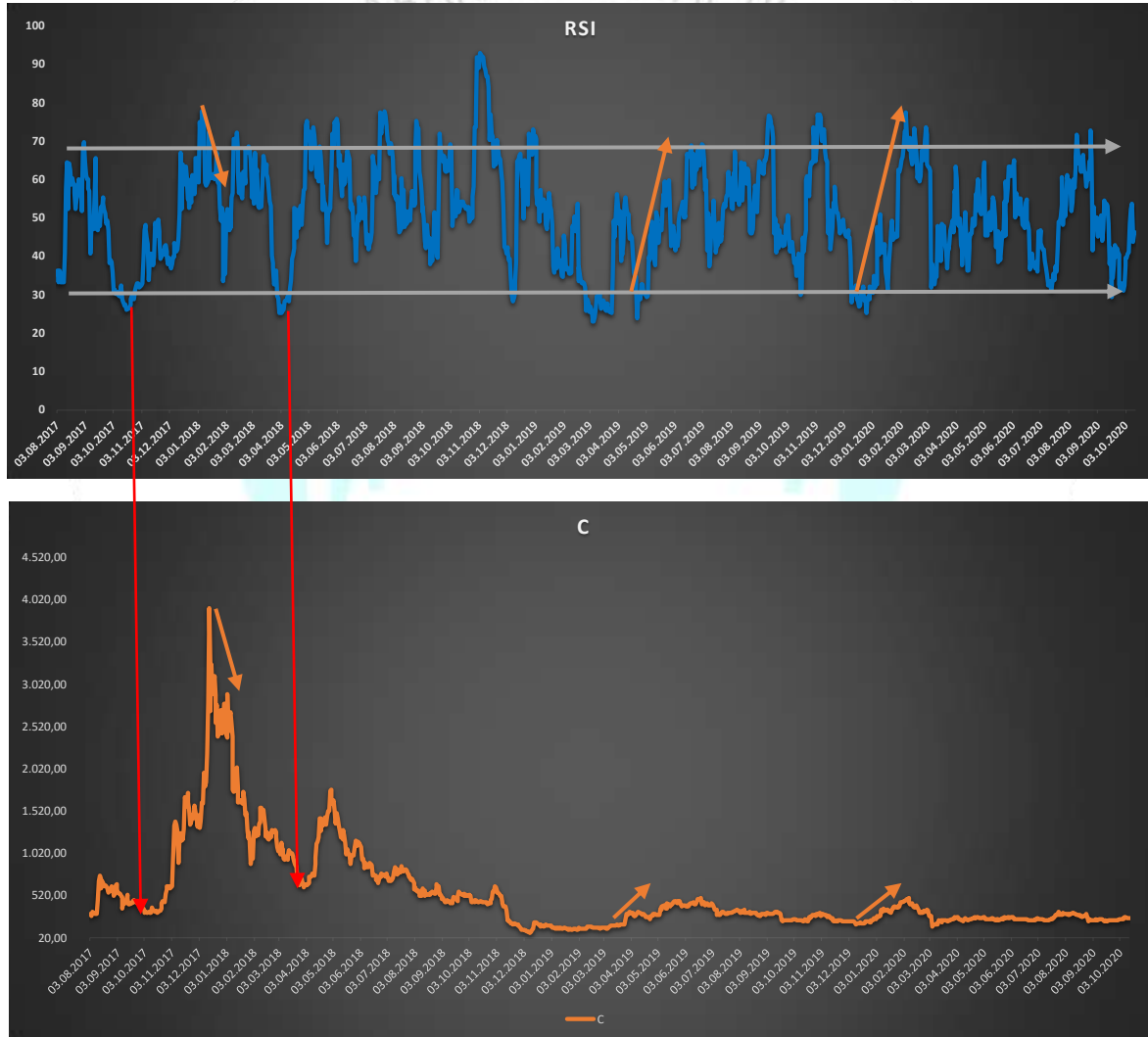

It is observed that the pivot levels of 30-70 produce more successful results on the XRP's graph for the last 1 year. As indicated by the orange arrows, there is a convergence between the RSI and the XRP price chart. The RSI indicator produces a lagging signal in bullish and bearish trends, as in other price

charts. As stated by the RSI indicator developer J. Welles Wilder, it has once again been demonstrated that it gives more successful results in horizontal markets.

The closing price and RSI indicator data for BTC Cash for the period 03.08.2017 - 27.10.2020 are provided in Chart 8 below.

Chart 8: Closing Price and RSI for BTC Cash for the period between 03.08.2017 - 27.10.2020

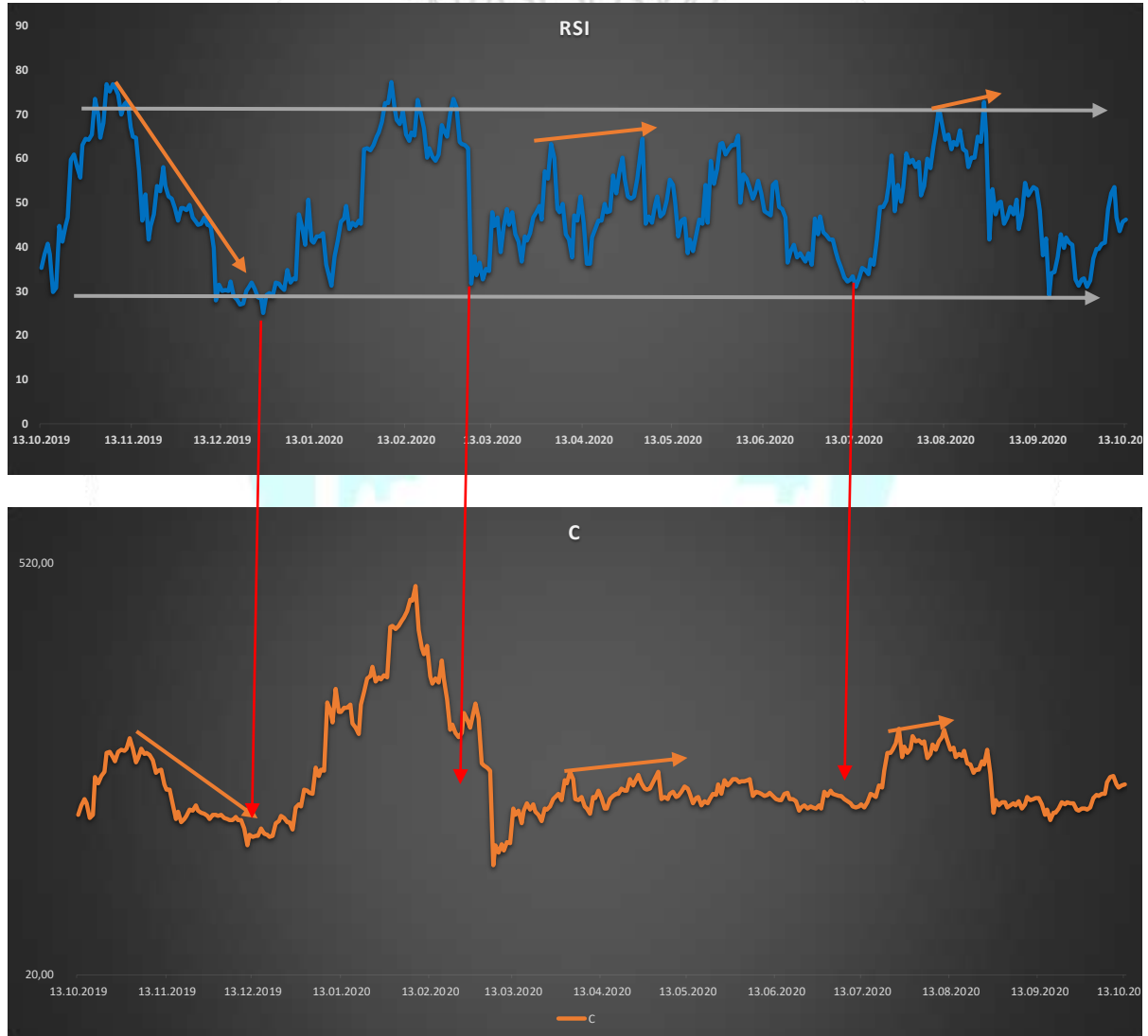

Similar to other cryptocurrencies, here RSI provides signal late for the both upward and downward trends. RSI indicated same movement in biggest bullish trend started on October 2017 and other minor upward trends. This shows that RSI provides misleading information for the market timing. When the prices reached highest level by trading 4.000 USD approximately, RSI value was around 80. On other hand, when RSI reached its highest level by around 90, prices were too low and still far from their highest value level. This finding

indicates that RSI is not good indicator to provide correct signal for market timing for BTC Cash.

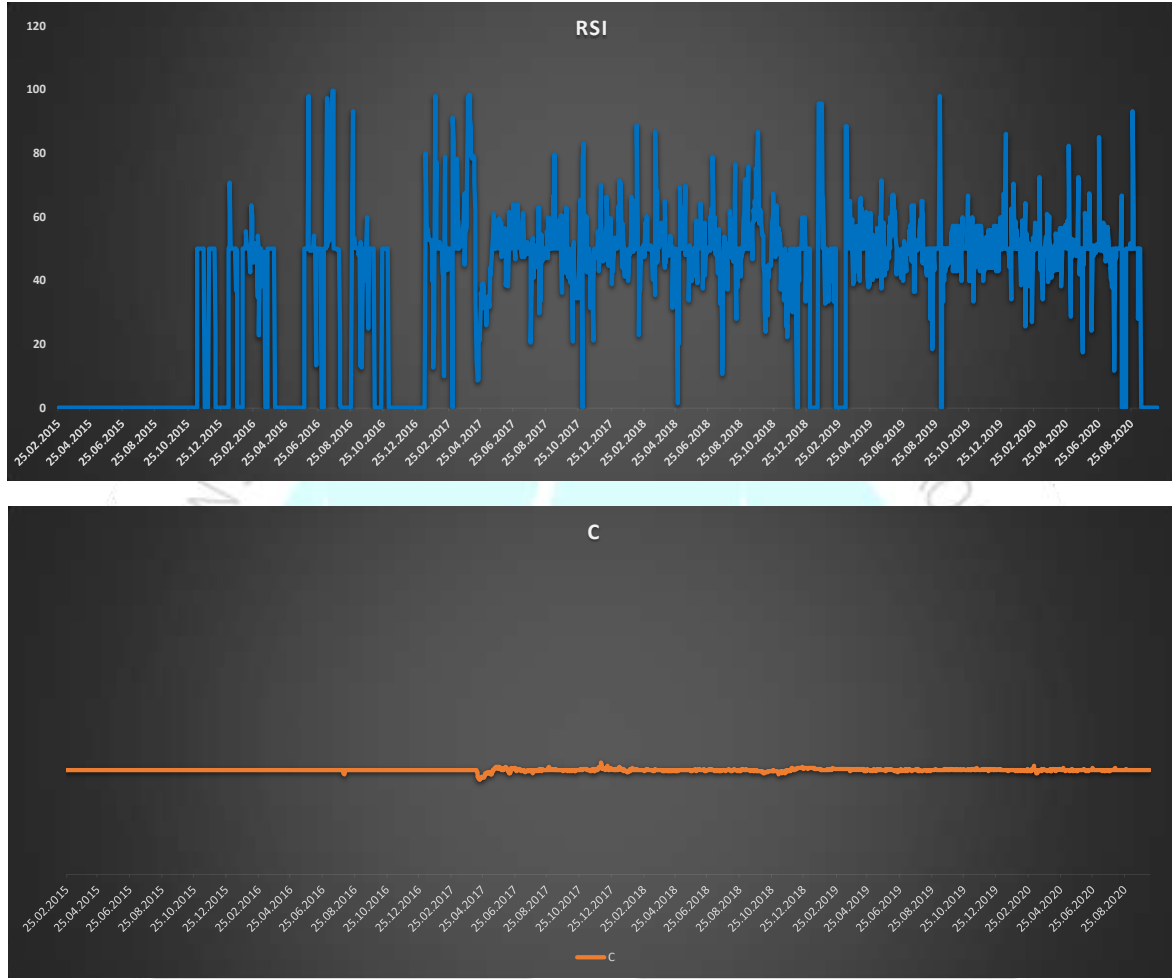
Same analysis for the BTC Cash will be conducted for the last 1 year in Chart 9 as follows

Chart 9: Closing Price and RSI for BTC Cash for the period between 27.10.2019 - 27.10.2020

In the last 1-year chart of BTC cash, it is seen that the RSI indicator is relatively slightly more successful. It is observed that 30-70 pivot levels are working more accurately. However, it is seen that RSI produces the signals late in the upward and downward trends. The RSI, indicated by red arrows, cannot generate buy-sell signals on time at trend turning points.

The closing price and RSI indicator data for Tetherum for the period 25.02.2015 - 27.10.2020 are provided in Chart 10 below.

Chart 10: Closing Price and RSI for Tetherum for the period between 25.02.2015 - 27.10.2020

It can be clearly seen from the chart that the movement shown by the RSI indicator for Tetherum, where prices remain relatively the same, is meaningless and misleading. Since the same situation can be seen in the graph of the last 1 year of Tetherum, it is considered that is not necessary to examine the graph of the last 1 year separately.

5. Conclusion and Recommendations

Technical analysis is one of the most classical analysis methods used by investors. In technical analysis, investors try to predict future price steps by examining the past price movements of the financial instrument they are examining on the chart. It is preferred by almost all investors today, as technical analysis is easy to apply and gives successful results when applied within a certain trading discipline on conventional instruments.

In this study, the performance of technical analysis is investigated on cryptocurrencies, one of the most discussed topics in the financial world today. As it is known, cryptocurrencies and especially Bitcoin have attracted great interest among investors with their high price mobility, in other words volatility. The fact that price steps are wider than traditional financial instruments, that is, volatile, has raised concerns about the predictive power of technical analysis on cryptocurrency price movements. The power of technical analysis in predicting the future price movements of cryptocurrencies is examined. For this purpose, a trading discipline has been developed over RSI, one of the oldest known and classical technical indicators, and has been applied on the longest possible time series of 5 cryptocurrencies with the highest transaction volume.

It can be stated that the RSI indicator is more successful in the last 1-year charts of 5 cryptocurrencies, except for Tetherum, compared to the main charts of the entire analysis period. Although it is observed that 30-70 pivot levels are working correctly in general, it is seen that the RSI indicator is insufficient, in other words, it produces a late signal especially in trend transformations. In addition, it is observed that a volatility that is much higher than the volatility in the price chart is seen in the RSI indicator, which sometimes leads to misleading signals. This was especially seen in Tetherum and led to the generation of meaningless signals.

Either positive or negative discrepancy has not been observed between the price charts of sample cryptocurrencies and the RSI, which investors can use for trading timing.

In general, it is possible to state that the predictive power of the RSI indicator is insufficient, as the cryptocurrencies in the sample are trending instruments.

Limitations of this study and suggestions about future studies: This study does not include a complete technical analysis study, but only a performance analysis of a single technical indicator. However, with the application of more than one technical indicator at the same time, the analysis to be made can give more holistic results. It was calculated over the 14-day moving averages suggested by Welder, the RSI developer used in the analysis. However, it is possible to increase or decrease this time, in other words customization, according to the characteristics of the instrument under examination. This study is also not included. In addition, in order to confirm the findings of technical indicators, the formations, ie figures, formed on the chart should also be examined. Since the charts were formed as line graphics,

the candlestick chart could not be obtained and the aforementioned formations could not be produced and interpreted.

References

Achelis, S.B. (2003). Technical Analysis from A to Z, Equis International.

Corbet, S., Eraslan, V., Lucey, B., Sensoy, A. The effectiveness of technical trading rules in cryptocurrency Markets, Finance Research Letters, 31, pp. 32-37.

Çetinkaya, Ş. (2018). Kripto Paraların Gelişimi Ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi İle İncelenmesi, Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(5), pp.11-21.

Hileman, G., Rauchs, M. (2017). Global Cryptocurrency Benchmarking Study, pp.1-114.

Hudson, R., Urquhart, A., (2019). Technical trading and cryptocurrencies, Annals of Operations Research, pp.1-30. <https://doi.org/10.1007/s10479-019-03357-1>

Iwamura, M., Kitamura, Y., Matusumoto, T. (2014). Is Bitcoin the Only Cryptocurrency in the Town? Economics of Cryptocurrency and Friedrich A.Hayek, Institute of Economic Research Hitotsubashi University, Discussion Paper Series A No.602, pp. 1-15.

Kamrat, S., Suesangiamsakul,N., Marukatat, R. (2018). Technical analysis for cryptocurrency trading on mobile phones, The 2018 Technology Innovation Management and Engineering Science International Conference (TIMES-iCON2018), pp. 1-4.

Lo, A.W., Mamaysky, H., Wang, J. (2000). Foundations of Technical Analysis: Computational Algorithms, Statistical Inference, and Empirical Implementation, The Journal Finance, 4(4), pp. 1705-1765.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system., <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Neely, C.J., Weller, P.A. (2011), Technical Analysis in the Foreign Exchange Market, Research Division Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper Series, pp.1-41

Pirinççi, A.E. (2018). Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin'in Değerlendirilmesi, International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences, 1(1), pp. 45-52.

Uyar, U., Kelten, G.,S., Morali, T. (2020), Technical Analysis For Investors: Bitcoin And Ethereum Applications, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12(23), pp.653-671. DOI: 10.14784/marufacd.785878

Web Sites

<https://halkyatirim.medium.com/teknik-analizi-ndi-kat%C3%B6r-e%C4%9Fi-tim-notu-fb4e31448477>

<https://www.btcturk.com>

www.bfmedia.io

<https://kriptokoin.com/>

<https://coinmarketcap.com/>

www.halkyatirim.com.tr

KAMUDA ÇALIŞAN PERSONELİN VERİMLİLİĞİ ÜZERİNDE PRESENTEİZM FAKTÖRÜNÜN YANSIMALARI ÜZERİNE BİRİNCELEME

Prof. Dr. Ali ACAR

Selçuk Üniversitesi

alacar@selcuk.edu.tr 0000-0001-6478-2206

Kamu da çalışan personelin meydana getirdiği verimlilik kaybı oranının presentizm faktörleri sonucu yüksek olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla örgütlerde presentizm kaynaklı verimlilik kaybının yarattığı maliyetlerin de iş devamsızlığına göre daha büyük olduğunu ileri sürmektedir. Günümüzde işgörenlere ödenen ücretlerden sonra işletmelerdeki en önemli gider kaleminin sağlık ve tedavi giderleri olarak gösterilmektedir. Bu durum presentizmin sadece işletme gelirlerini değil ülke ekonomisini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de presentizm ile ilgili yapılmış araştırmasayısının son derece az olmasına rağmen, literatürde yeni bir konu olan ve giderek önemi artan bu kavramın araştırmacıların daha çok dikkatini çektiği görülmektedir. İşletmelerin verimlilik kaybının önüne geçerek rekabet avantajını sağlamak ve yaşamlarını devam ettirebilmeleri için örgütlerinde presentizme neden olan faktörleri incelemeleri ve presentizm ile mücadele yöntemleri geliştirilmeleri son derece önemlidir. İşletmelerde iş tatminsizliği birçok farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. İş tatminsizliği hem işletmeler hem de çalışanlar açısından son derece önemli konulardan biridir. İş tatminsizliği birçok durumun bir sonucu olabileceği gibi, sonuçları itibarıyla da birçok soruna da sebebiyet verebilmektedir. İşinden, görevinden, statüsünden ve kazancından memnun olmayan işgörenler zamanla işletmelerine karşı olumsuz duygular beslemeye başlamakta ve bu olumsuz duygu ve tutumlar tekrarlı bir şekilde işletmelerin eleştirilmesine yönelik bir alışkanlık haline dönüşebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Presentizm, iş tatmini, çalışanlar

AN INVESTIGATION ON THE REFLECTIONS OF THE PRESENTEISM FACTOR ON THE EFFICIENCY OF THE PUBLIC STAFF

ABSTRACT

It is stated that the rate of productivity loss caused by public employees is high as a result of presentism factors. thus suggesting that the loss of productivity due to presenteeism in organizations is greater than the absence of work. Today, after the salaries paid to the employees, the most important expenditure structure in the enterprises is shown as health and

treatment expenses. This situation reveals that presenteeism is not only affects business income but also country economy. Although extremely small number of researches related to presenteeism in Turkey, which is a new subject in the literature and are increasingly attracted more attention of researchers observed that the growing importance of this concept. It is of the utmost importance that enterprises review the factors that cause presenting in their organizations and how to combat presenteeism so that they can gain competitive advantage and sustain their lives by avoiding productivity loss. In business, job dissatisfaction can emerge in many different ways. Job dissatisfaction is one of the most important issues in terms of both businesses and employees. Job dissatisfaction can be a consequence of many situations, but it can also cause many problems as a result. Employees that are not satisfied with their job, job status, and earning are beginning to feed negative feelings towards their business over time; and these negative feelings and attitudes can become a habit to criticize of businesses repeatedly.

Keywords: Presenteeism, job satisfaction, employees

GİRİŞ

Presenteeism çalışanların işlerinin başında olmalarına rağmen, görevlerini tam olarak yerine getirememelerinden kaynaklanan bir sorunu ifade etmektedir. Çalışanlar işlerinin başında olmakta ancak verimli olamamaktadırlar. Bu durumda birey iş yapmama mazeretlerin genel olarak hastalık, moral ya da iş göremezlik durumlarına atıfta bulunmalarının bir sonucudur.

Kurumların amaçlarına ulaşabilmek için hizmet ve ürünleri verimli bir şekilde çıkarılmasında, çalışanların ortaya koyduğu efor ve çaba önemli bir etkidir. İşletmenin çıktılarının olumlu olarak addedilmesi, üretme gücünün niteliği çalışanların verimli olmasına doğrudan bağlıdır. Bu nedenle çalışanlardan kaynaklanan verimlilik kayıplarının önlenmesi işletmelerin devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Yapılan çalışmalarda çalışan verimliliğini etkileyen birçok faktör olduğu ortaya konulmuştur. Presenteeizm olgusu da çalışan verimliliğini etkileyen faktörlerin arasında yer almaktadır; kimi durumda verimliliği etkileyen temel neden konumuna gelmektedir. Presenteeizm olgusu işletmelerde belirli bir amaç doğrultusunda çalışanların fiziki olarak işyerinde bulunmaları ancak buna karşı psikolojik açıdan işlerine bağlı olmamaları; işlerinin başında bulunmamalı anlamında gelmektedir (Oruç, 2015: 4; Erbaş ve Yeşiltaş, 2017: 122). İşletme yöneticileri belirli hastalık ve sağlık meselelerine ek olarak çalışanların iş yerlerinde psikolojik olarak bulunmama durumunun iş verimliliği ve olumlu çıktıları doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda verimsizliğin nedenleri, ortaya çıkış sürecine ilişkin araştırma ve ölçüm metotları geliştirmişlerdir. Ancak verimsizliğin ölçülmesi ve belirlenmesi; arından yatan nedenlerin ortaya çıkarılması sürecinde farklı olgular ortaya atılmış ve yöntemler geliştirilmiştir (Goetzl, 2004: 398).

Kamu kurumlarında çoğu zaman bir sorun olan Presenteeism (İş Yerinde Bulunmama) olgusu bu süreçte ortaya çıkan ve Örgütsel Bağlılık olgusundan gün geçtikçe öncelenen bir kavram olmuştur. Presenteeizm genellikle sağlık problemi ile karşılaşan çalışanların bir sorunu olarak görülmektedir. Ancak kavram temelde fiziki olarak herhangi bir problemi bulunmayıp psikolojik, ruhsal açıdan işinin başında var olmayan, bulunmayan

çalışanlarında bir problemidir. İşletmeler açısından işe belirli nedenlerle gelmeyenlerin yanı sıra işine gelen ancak verimsiz bir şekilde çalışanlar da sorun teşkil etmektedir. İşletmelerde işinin başında bulunmayanlar kadar işe gelip çeşitli sebeplerden dolayı verimli bir şekilde faaliyet yürütemeyen çalışanlar da sorun teşkil etmektedir. Ayrıca Presenteizm problemi yaşayan örgütlerden yapılan birtakım çalışmalar, bu çalışanlarında oluşturdukları ortamın ve meydana gelen atmosferin etkisinde yaşanan kayıpların işyerlerinde bulunmayan kişilere nazaran daha çok olduğunu saptamıştır. Ancak sorunu sadece verimlilik ve maliyet açısından değerlendirmemek gerekmektedir. Çünkü bunlarında dışında çalışanların ruhsal açıdan yaşadığı meseleler ve bunun işletmelere yansımaları da önemlidir. Örgütsel bağlılık ile birlikte Presenteizm kavramlarının temelinde insanın el alınması ve işletmelerinde başarıya ulaşmadaki en önemli kaynağının insan olması nedeniyle bu kavramlara yöneticiler tarafından gereken dikkat gösterilmek durumundadır (Baysal, 2012: 1-2).

İnsanların ihtiyaçlarının karşılanmasında Maslow'un ihtiyaçlar teoriye göre belli bir hiyerarşi içerisinde en temel ihtiyaçlardan hareketle alt seviyedeki bir ihtiyaç karşılanmadan bir üst basmağa geçilemeyeceği belirtilmektedir. Bu durum aslında insanın fizyolojik ihtiyaçlarından statü tabakalarına doğru bir yaşam doyumunun genel tanımıyla örtüşmektedir. İnsanın yaşam doyumu tek yönlü bir boyutta ele alınmadığı gibi bireyin yaşamına dair genel bir değerlendirme söz konusudur. Ancak yaşam süreci içerisinde her şeyin bireylerin istediği gibi gitmediği olağan bir durum olarak görülmekle birlikte, burada bireyin yaşamına dair yaşam basamaklarının ve olumlu duygularının baskın ve egemen olması hiyerarşi basamaklarını şekillendirmektedir (Acar, 2006: 100). Genel anlamda kişi yaşamından memnuniyet duyması ve kendisini gerçekleştirme yönüyle yeterli bir doyuma gelebilmesi beslenme – barınma – giyinme gibi temel gereksinimlerini karşılanması silsilesine bağlı olmaktadır. İnsanlar zaman içinde bu aşamalardan geçerek en üst basamağa ulaşabilmesi için değişik alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Zaman süreci içerisinde çalışanın sağlığı ve güvenliği kavramları toplumların gündeminde yer almamıştır. Çalışma hayatında sağlık ve güvenlik kavramları madenciliğin başlamasından sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden sonraki dönemde çalışma hayatında iş ortamının ve diğer sosyo-ekonomik faktörlerin etkileri yoğunlaşmaya başlamıştır. Çalışma ortam koşulları yetişkinlere göre düzenlenmiş olduğundan çocuklar ve gençler bu ortamdaki olumsuz etkilenmişler ve sağlıkları kısa zamanda bozulmuştur. Sağlıkları bozulan ortamlarda çalışanlar da çalışma hayatından tatmin olmayarak çalışma isteğinde olmamaktadırlar.

1. İşte Varolmama Sebepleri

Çalışanların verimliliğini ve performansını etkileyen örgütsel ve bireysel pek çok faktör bulunmaktadır. İşte varolamama da örgütte çalışanların verimliliğini ve performansını etkileyen faktörlerden biridir. Bu yüzden son yıllarda işgücünün verimliliği ile ilgili tartışmaların odak noktası işe devamsızlıktan işte varolamamaya doğru kaymıştır (Halbesleben v.d., 2014:179) İşte varolamama, çalışma yeteneğinin hastalıktan dolayı düşmesine rağmen, kişinin işe gelmesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Vingard v.d., 2004). Benzer bir diğer tanım, istirahat etmesi ve işe gelmemesini gerektirecek sağlık problemleri olduğu halde bireyin hala işine gelmesi ama iş verimliliğine bir katkısı olmaması (Aronsson, 2000:503) şeklindedir.

İşte varolamamanın iki önemli sonucu vardır. Birincisi işte varolamamanın çalışanın performansını azaltması ile ilgilidir. Yani, hasta olarak işyerinde bulunan çalışanlar sağlıklı olanlar kadar verimli olmayacaktır. Bu kişiler işlerini yapmak için daha çok zaman ve çaba harcayacaklardır. İkincisi, şimdiye dek gerçekleştirilen ortak performans zarar görecektir ve bu durum kendi görevlerine odaklanması gereken ortak çalışanların hasta arkadaşlarına yardım etmek için onun işlerini de yapmalarına yol açacaktır (Abasilim vd., 2015:81). Sonuç olarak, işte varolamamanın çıktıları aşağıdaki gibi değerlendirilebilir (Abasilim v.d., 2015:82):

- Görevi yapmak için ilave zaman,
- İşin nitelik ve niceliğinde azalma,
- Yürütme işlemlerinde engellenme,
- Performansta azalma,
- Çalışma arkadaşları ile ilişkilerin bozulması,
- Motivasyonun azalması,

Konuyu farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Abasilim v.d. (2015:76), işte varolamamayı çalışanın işyerinde olması fakat zihinsel ya da davranışsal açıdan işyerinde olmaması şeklinde tanımlamaktadır. İşte varolamama, çalışanların işyerinde bulunduğu fakat işgünü içerisinde kişisel işlerine daha çok zaman harcadıkları zaman meydana gelmektedir. (Akdoğan, Harmancı, Bayram:2018) Dolayısıyla çalışan bedenen işyerinde ama zihnen başka yerlerde olmayı işaret etmektedir. Arkadaşlara e-posta göndermek, internette dolaşmak, çevrimiçi sohbet etmek, faturaları ödemek, telefon görüşmeleri yapmak gibi siber kaytarma davranış etkinlikleri gün içinde ve işyerinde olmaktadır.

Yani çalışanlar işyerinde bulunmakta ancak zaman dilimini doldurma sürecine girildiğinden Çalışma hayatında esnek çalışma modellerine geçişin sağlanması gerekir. (Acar, 2006:58). Zaman dilimine hapsolmuş bir çalışan yüksek düzeyde performans sergilememektedirler (Abasilim 2015:81-82).

Yapılan araştırmalarda kendine güvenen, benlik duygusu gelişen kişilerin kendini gerçekleştirme düzeyi yüksek olan kişilerin tatmin olmaya daha fazla yatkın oldukları bulunmuştur. İşe yönelik şartlarda ise işin niteliği, ücret, yükselme fırsatları, kabul görme, denetim, birlikte çalışılan kişiler, örgüt ve yönetim etkili görülmektedir.

Prenseteizmle ilgili bazı örnek davranışlar şu şekilde görülmektedir.

Arkadaşlar veya aile fertleriyle internet yoluyla haberleşmek,

İnternette iş dışında zaman geçirmek,

Kişisel ödemelerde bulunmak (online işlemler)

Doktor, kuaför vb. randevuların bu saatlerde ayarlanması,

Televizyon izlemek,

Bilgisayar oyunu oynamak,

Müzik dinlemek,

Online alışveriş gerçekleştirmek vb.(Özmen,2011).

2. İşyerinde Presenteizmi Önleyecek Mutlu Olmayı Etkileyen Faktörler

Çalışanın bedenen işyerinde olması fakat zihinsel ya da davranışsal açıdan işyerinde olmaması konumuz açısından önemli bir unsurdur. Dolayısıyla İşte varolamama, çalışanların işyerinde bulunduğu fakat işgünü içerisinde kişisel işlerine daha çok zaman harcadıkları zaman meydana gelmektedir. Çalışma ortamı ve koşulları çalışanın üzerinde etkili olmaktadır. Çalışanlarda adalet algısı stresi azaltmakta, bu durum işte varolamamayı engellemektedir.

Her yıl yayınladığı çalışan memnuniyeti anketiyle iş yaşamının dünya çapındaki mutluluk kaydını tutan Gallup'un verilerine göre, ABD'de çalışan nüfusun yüzde 70'i, Türkiye'de yüzde 85'i, dünya genelinde ise yüzde 87'si iş yerinde mutsuz olduğu görülmüştür.

Gallup'a göre bu mutsuzluğun dünya ekonomisine yıllık maliyeti ise 450 - 500 milyar dolar.Peki Türkiye'de çalışan kesimi bunca mutsuz eden sebepler neler? Capital Dergisi Gallup'un araştırması (Gallup ,Research Reports (2010) biraz daha derinleştirmiş ve çalışan mutsuzluğunun sebeplerini irdelenmiş. Dergiden Hande Yavuz Çalık, anket sonuçlarında Türkiye'de çalışanları en çok mutsuz eden sebeplerin şöyle olduğu belirtilmektedir. (Capital dergisi,2010,Araştırmalar)

Tablo: Türkiye'de çalışanları en çok mutsuz eden sebepleri

Yönetici veya iş arkadaşlarıyla olan ilişki	% 27
Maaş	% 25
Kariyer olanaklarının sınırlı olması -	% 15
Yeterince takdir görememe - -	% 13
Aynı işi yapmaktan dolayı sıkılma -	% 7
Şirket kültürü ile olan uyumsuzluk -	% 6
Çalışma ortamının fiziksel iş yapmaya engel olması	% 4
Eğitim olanaklarının yetersiz olması	% 3

Yapılan araştırmalar göre iş yerinde can sıkıntısını önleyecek kişiye mutluluğu sağlayan faktörler şöyle sıralanabilir.

- Birlikte çalışılan iş arkadaşları
- Değerli hissetmek
- İyi kazanç

- İyi çalışma saatleri
- Hafta sonu tatili veya sosyal haklar haklar
- Birlikte ekip çalışması yapan yönetici
- Az stres, işiyle kendisiyle barışık olmak
- Saygın bir çevrede çalışmak

Yapılan araştırmalarda öne çıkan bir başka konu ise, katılanların üçte ikisi daha iyi bir teklif alsalar bile saygı duydukları ve sevildikleri iş ortamına sahiplerse bu teklifi geri çevireceklerini belirtmesi. İş yerine bağlılığı yüksek olan kişilerin yüzde 86'sının iş arkadaşlarıyla daima veya genellikle olumlu etkileşim içinde olduklarını ifade ettiğini belirtiyor. Bununla birlikte, çalışan bağlılığı yüksek kişilerin yüzde 76'sının işyerinde aralarının çok iyi olduğu bir arkadaşları olduğunu ifade edilmektedir. İş arkadaşlıklarının iş ortamının daha olumlu ve güvenli olmasını sağladığına dikkat çekilmektedir.

3. Çalışanlara mobbing Prsenteizmi Teşvik etmektedir.

İşyerinde yaşanan gerilim ve stresin derecesi yapılan işin özelliğine göre değişmektedir. Eğer bir iş, çalışanın üzerinde doyumsuzluğa neden oluyorsa, bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığı bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir.

Stresin doğal bir sonucu olan tükenme, kendini olumsuz algılama, olumsuz iş davranışlarında bulunma, ilgi kaybı ve müşteri/müracaatçılara karşı olumsuz duygular hissetme ile karakterize edilmektedir. Dolayısıyla gerilim stres tükenmenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Herhangi bir işyerinde yaşanan stres ne kadar fazla ise tükenmenin derecesi de o kadar fazla olmaktadır

4. Sağlıklı İletişim Ortamı

Bir işyerinde çalışanların iletişim yeteneği olan kişiler olması o işyerindeki başarı oranını her yönden etkiler. Bu özelliğe sahip olan insanların kendi aralarındaki koordinasyonu iyi olacaktır. Sağlıklı iletişimin kurulması ve iletişim kanallarının açık olması işlerin daha hızlı yürütülmesine olumlu katkıların sağlayacağı kaçınılmazdır. Sağlıklı iletişim ortamı ve çalışanlara eşit davranma ilkesine dayanan eşitlik teorisi, kişilerin kendi özelliklerini ve iş performanslarını diğerlerinin girdi/çıktı oranı ile karşılaştırarak bilişsel bir değerlendirme yaptıklarını ve bu değerlendirme sonucunun işgören motivasyonunu etkilediği görülmektedir. Çalışanlara adil tavır sergilenmesi, işgörenlerin pozitif çıktıları maksimize, negatif çıktıları ise minimize edecek biçimde olumlu gelişmelere katalizör işlevi yapabilmektedir.

Çalışma ortamında ücret sisteminin iyi olmasının ötesinde sağlıklı ilişkilerin oluşması ekip çalışması ,uyumlu, problemsiz bir çalışma ortamı olduğu kadar verimli bir çalışma ortamı oluşturduğu sonucuna varılmaktadır.(Acar,2002:69)

Çalışanlar iyi bir iş çevresine sahip olmanın en az önemli bir işte çalışmak kadar önemli olduğunu belirtiyor. Katılımcıların yüzde 65'i işyerinde sevdiği çalışma arkadaşlarıyla çalıştıklarında çok daha mutlu ve üretken olduklarını anlatıyor. "Arkadaşlık ilişkileri üretkenlik noktasında önemlidir. Çoğu zaman çalıştığı işyerindeki arkadaşlık

ilişkileri, işten ayrılma niyeti üzerinde dahi olumlu etki gösterir. Yani arkadaşlar ile olan açık iletişim çalışanın işten ayrılma eğilimleri azalabilir. Bunun yanı sıra artık işletmeler takımlar halinde çalışmak zorunda olan organizmalar Bu takımları oluştururken, arkadaşlık ilişkilerini bir olumlu unsur olarak değerlendirilmesi gerekir.

Yöneticilerin çalışanlarıyla olan ilişkisinin çalışan bağlılığına odaklı bir kurum kültürü ve yönetim anlayışından sonra çalışan bağlılığını etkileyen en önemli unsurlardan biri olmaktadır. Yöneticiyle çalışanı birbirini ne kadar iyi tanır, anlar ve severse çalışanın o kadar motive olduğunu görülebilecektir. Dolayısıyla sosyo-psikolojik yapıya sahip lounduğundan verimliliğin sağlanmasında,duygular ve ilişkilerin burada çok büyük bir rol oynadığının altı çizilmelidir.,“Çalışanların sevilmesi, anlaşılması, işe kattığı değerin görülmesi, fikirlerine değer verilmesi, takdir edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması çalışan bağlılığını çok etkilemektedir.. Yöneticinin tutumu çalışanın kariyerini çok olumlu etkileyip kuruma bağlılığını arttırabilir veya tamamen tüm kuruma olan bağlılığını yok edebilir

5. Meslek Seçiminde Yanılma

Ülkemizde ortaokul düzeyinden itibaren belirli dönemlerde eğitim ve öğretim kurumlarına girebilmek için çeşitli sınavlara girmektedirler. Bazen kişiler istemediği alanda eğitim kurumlarına hatta mesleklere girmektedirler. Eğitim sistemindeki LGS,LYS KPSS,ALES,KPDS gibi sınavlar kişileri istediği alanda istihdam edilmesini engelleyebilmektedir.Bu değerlendirmelerin ışığında kişilik ve karakterinize uygun bir doğru meslek seçimi, hayatınız boyunca size bir avantaj olarak geri döner. Yanlış bir mesleği seçip sevmediğiniz, beceremediğiniz bir işte çalışmak size de çevrenize de zarar verecektir. Yaptığınız işten zevk alınmayacak ve kişinin işi ile yabancılaşmasına yol açabilecektir.

Yapılan işten zevk alınması, öncelikle meslek seçiminin akıllıca yapılmasıyla mümkündür. Eğer kişi, kendi seçtiği mesleğinde veya yapmak istediği bir işte çalışıyorsa, verimi ve performansı oldukça iyi olmaktadır. Çünkü yapılan iş, stresle karşılaşma ve stresle mücadeleyi belirleyen en önemli kaynaktır. Ancak bireyler, işe girmeden önce zihinlerinde canlandırdıkları örgüt yaşamını, genellikle işe girdikten sonra bulamamaktadırlar. Beklentilerini iş yaşamında bulamayan birey düş kırıklığına uğrayarak, bunalıma girebilmektedir (Acar,2002.76).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kamu Kurum ve Kuruluşlarında çalışma ortamı ve şartları iyileştirme çalışmaları sonucu emeğin değerinin hak ettiği yeri bulması sağlanabilirse, bu çalışanları yüreklendirecek kendilerini çok daha verimli ve mutlu hissedip beraberinde başarıyı daha üst seviyelere taşıyabileceklerdir

Çalışma hayatında adil olunmadığı süre içerisinde birçok çalışan kendisini çalışarak daha verimli olmaya katılmamaktadır, Bunun yanısıra çalışanların yöneticiler tarafından adil muameleye tabi tutulmamaları neticesinde, çalışma hayatları çekilmez bir hal alabilmektedir. Burada çalışan ın kurum kültürünü kazanması aidiyet fikrinin oluşması gerekir. Bu oluşmadığı zaman bedni işyerinde zihniyet dünyası başka yerde olacağı için ve verimliliğe katkısı da olmayacaktır.

Çalışma dünyasında gerilim ve stress, bireyin sağlığını ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyen önemli unsurlardan biridir. İş yerinde baskı ve çalışanlar arasındaki eşitsizlik ve çatışma birer stres faktörüdür. Stres; işyerinde veya çevrede yer alan, sağlığa zararlı olarak görülen olay ve durumlar yüzünden ortaya çıkan belirtileri kapsamaktadır. Stres her düzeydeki çalışmanı türlü boyutlarda etkisi altına almakta, bu durum ise kurumsal etkinlik ve verimlilik yönünden presenteeizmi doğuran ve olumsuz bir tablonun oluşmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde de yanlış meslek seçen ve işinden memnun olmayan binlerce insanımız bulunmaktadır. İstemediği alanda veya kurumda, işkolunda personelin çalışması veya çalıştırılması presenteeizmde de etkili olmaktadır. İnsanın yaşam tarzı, alınan eğitim, yaşanılan çevre, bulunulan yerin ekonomik ve sosyal durumu gibi pek çok faktör, meslek tercihlerini ve işinizi etkileyebilecektir.

KAYNAKÇA

Acar,A.(2006),Sosyal Politika ,Ocak mat.Konya

Acar,A.(2002),Kamu Personelinin Ücret seviyesi ve Verimliliğe Etkisi,Doğuş Yay,

Akdoğan. A. Harmancı Yasemin Kaya Bayram,Ali Algılanan “Örgütsel Adalet Ve İşte Var Olamama (Presenteeism) İlişkisinde Stresin Aracı Rolü” MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,2018,c:7,sAYI:2

Aronsson, G., K. Gustafsson, M. Dallner (2000). “Sick But Yet At Work: An Emprical Study of Sickness Presenteeism”. Journal of Epidemiology Community Health. Vol. 54:502-509.

Baysal, İ. A. (2012). *Presenteeism (işte varolmama sorunu) ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Adnan Menderes Üniversitesi akademik personeli üzerinde bir uygulama* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çelik,Hande Yazuz Araştırmalar,Capital Dergisi,2006

Erbaş, K., & Yeşiltaş (2017). M. Presenteeizm ile Duygusal Bağlılık Arasındaki ilişki: Seyahat Acentaları Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 121-135.

Goetzel, R. Z., Long, S. R., Ozminkowski, R. J., Hawkins, K., Wang, S., & Lynch, W. (2004). Health, absence, disability, and presenteeism cost estimates of certain physical and mental health conditions affecting US employers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 46(4), 398-412.

Halbesleben, J. R.B., Marilyn V. Whitman, W. S. Crawford (2014). “A Dialectical Theory of teh Decision to Go to Work: Bringing Together Absenteeism and Presenteeism”. *Human Resource Management Review*. (24):177-192.

Gallup ,Research Reports (2010)

- Jon Clifton and Jenny Marlar, (2011)Good Jobs: The New Global Standard Gallup,
Oruç, Ş. (2015). *Presenteizm İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*,
Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
Vingard, E., K. Alexanderson, A. Norlund (2004). “Sickness Presence”. *Scandinav Journal of
Public Health*. (32):216-221

TÜKETİM FAALİYETLERİNDE DOĞAL (YEŞİL) ÜRÜNLERİN KULLANILMASI**Prof.Dr. Ali ACAR***Selçuk Üniversitesi*

0000-0001-6478-2206

Özet

Genel olarak tüketim faktörleri Küresel tüketim seviyeleri ve kalıpları nüfus yapısına ve ekonomik durum bağlı olarak gelişmektedir. Hızlı küresel nüfus artışı Nüfusun gelir düzeyine bağlı refah ve buna bağlı tüketimde artışlar görülmektedir. Tüketim grupları arasında, küresel tüketimin kişi başına en büyük payını oluşturduğu bir “tüketicilik” kültürü ve bilincine göre şekillenmektedir. Tüketiciler çevresel, sosyal ve ekonomik konular hakkında giderek daha fazla bilinçlenmeye başlamışlardır. Çevre bilinciyle tüketim yapmayan insanlar - kullanılabilirlik, satın alınabilirlik, uygunluk, ürün kalitesi, sağlıklı olup olamadıklarına bakılmadan ürünleri satın almaktadırlar.

Yeşil ürünlerin üretime ve pazarlanmasında işletmeler önemli rol üstlenmektedirler. – Bunlardan birincisi sürdürülebilir kent bağlamında sürdürülebilir tüketimi yaygınlaştırmaktır. Bunun sağlanması için inovasyona ilişkin çalışmaların yapılması gerekir. Dolayısıyla yeni ve geliştirilmiş ürün, hizmetlerin doğa dostu çevreye uygun üretilmesi hedeflenmesini içermektedir. Üretim sürecinde çevresel maliyetleri değerlendirip en aza indirgenerek - tüketicilerin ürünleri daha verimli ve sürdürülebilir şekilde seçmelerini ve kullanmasını sağlamaktır. Yeşil ürünlerin teşvik edilmesi için pazarlama ve bilinçlendirme kampanyalarının yapılması önem arz etmektedir

Anahtar kelimeler: Yeşil ürün, tüketim, Doğal ürün**USE OF NATURAL (GREEN) PRODUCTS IN CONSUMPTION ACTIVITIES****ABSTRACT**

Consumption factors in general Global consumption levels and patterns develop depending on population structure and economic situation. Rapid global population growth There is an increase in welfare and consumption depending on the income level of the population. It is shaped according to a culture and consciousness of “consumerism” where global consumption has the largest share per capita among consumption groups. Consumers are becoming increasingly aware of environmental, social and economic issues. People who do not consume in an environmentally conscious manner - buy products regardless of availability, affordability, convenience, product quality, health or not.

Businesses play an important role in the production and marketing of green products. - The first is to promote sustainable consumption in the context of sustainable cities. In order to achieve this, studies on innovation should be done. Therefore, the new and improved product includes targeting the production of services in an environmentally friendly environment. By evaluating and minimizing environmental costs in the production process - to enable consumers to select and use products more efficiently and sustainably. It is important to carry out marketing and awareness campaigns to promote green products.

Keywords: Green product, consumption, Natural product

GİRİŞ

Günümüz dünyasında çevre sorunlarına ilişkin duyarlı stratejiler geliştirilmesinde temel kilometre taşlarından birisi de doğal ürünlerin kullanımına yönelik tüketicilerdir. Çevreye ilişkin sorunlar fertten topluma, toplumdan ferde tüm katmanları etkilemektedir. Çevreye duyarlı olunmasında tüketicilerin satın alma davranışları ve tüketim meyilleri değişime uğramaktadır. Tüketiciler için 1960 lı yıllar bilinçlenme sürecinden sonra günümüzde doğal kaynakların sınırlı olduğunu ve çevreye sorumluluklarının üzerine aldıkları gözlemlenmektedir. Tüketiciler çevreye zarar vermeyen ürün ve maddeleri kullanmaktadırlar. Yeşil tüketiciler, standart alternatiflerin ötesinde çevreye zarar vermeyen yeşil ürünleri satın alan ve yeşil ürünleri tüketen kitleyi ifade etmektedir. Yeşil tüketiciler kullanım meyilleri açısından farklılık göstermektedir.

Yeşil tüketim bilinci, tüketicilerin ürün seçimini ve satın alma davranışını etkilemektedir. Birçok tüketici ürünü kategorisindeki çevre dostu ürünün, çok düşük seviyede pazar payına sahip olduğu araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Çevre bilinci 1. Gelir düzeyine göre 2. Yaş ve eğitim düzeyine göre değişebilmektedir. Yaş itibarıyla değerlendirildiğinde, 20 yaşından küçük olanların çevre bilincinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu, en yüksek çevre bilincinin 50-59 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Yaş seviyesi yükseldikçe yeşil tüketim meyli artmaktadır.

Doğal çevre ve çevrecilik kavramları da tüketici satın alma davranışlarını etkileyen birçok içsel ve dışsal faktörlerle çevrenin korunması bilinci oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar çevrecilik sadece doğal hayatı korumak olarak kullanılırken, günümüzde geniş kitleler tarafından desteklenen ve daha geniş anlam ve alanları içeren bir faaliyetler dizisi haline gelmiştir. Doğanın tahrip edilmesi sonucu gelişen çevre bilinci tüketicilerin ürün tercihlerinde ve satın alma sürecinde yeşil tüketim meyli etkili olmaya başlamıştır.

1. Doğayı korumada yeşil tüketicilerin işlevleri

Yeşil tüketici çevreyi koruma bağlamında “çevreyi koruyalım, çevre önemlidir, yarınlar güzel bir gelecek bırakalım” ifadesinin bir yansımasıdır. İnsana, çevreye, geleceğe nesillere zarar vermeyecek ürünleri tercih eden tüketicidir.

Bu bağlamda yeşil tüketim her açıdan sürdürülebilir ve temiz anlamını taşımaktadır (Hess, 2012: 23), Yeşil tüketim tek başına var olan bir kavram değildir. Bu kavramı oluşturan dört temel unsur vardır. Bu unsurlardan ilki, yeşil ürün, ikincisi yeşil ürünlere talep edecek olan yeşil müşterilerdir. Üçüncü unsur, ürünün üretim aşamasından son tüketiciye kadar çevreye duyarlı koşullarda taşınması gerekliliği ve son unsur ise çevreye duyarlı pazarlama koşulları ile sunulmuş olmasıdır.

Yeşil tüketim bilinci, tüketicilerin ürün seçimini ve satın alma davranışını etkilemektedir. Birçok tüketici ürünü kategorisindeki çevre dostu ürünün, çok düşük seviyede pazar payına sahip olduğu araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.

Yeşil tüketiciler, mal ve hizmetlerin hem üretim aşamasıyla hem de tüketildikten sonra oluşan atıkların zararlı olup olmadıklarıyla ilgilenirler. ABD'deki bir yeşil tüketicinin profili şu özelliklerinden meydana gelmektedir “

Toplumda aktif rol oynar, haber ve politikaya ilgi duyar.

Fikirlerini açıklamaktan kaçınmaz ve bazen gazetelere görüşlerini yazar.

Arkadaşları ile ürünleri tartışır, tüketici raporlarına ve yayınlanmış diğer bilgilere danışır.

Dengeli beslenmeden yanadır.

Sosyal sorumluluk taşıyan, bilgilendirici, açıklayıcı, cinsellik ve şiddet içermeyen reklâmlardan yanadır.

Çevre kirliliğinin sağlık için bir tehdit oluşturduğuna ve hayat standardını düşürdüğüne inanır.

Kirlilik standartlarının katılaştırılmasından ve sonuna kadar uygulanmasından yanadır.

Çevrecilik akımının moda olmadığına inanır.

Son yıllarda çevre bilincinin giderek önem kazanması yeşil üretim bağlamında yeşil pazarlamayı da etkisi altına almasına neden olmuştur. Çevreye az zarar veren ürünlerin üretilmesi, çevresel ambalajlar ya da kimyasal ürünlerin yerine bitkisel ürünlerin tercih edilmesi tüketici davranışlarında çevreci ürünlerin tercih edilmesinin bir yansımasıdır.

1.1.Yeşil tüketimin öncelikleri

Yeşil işletmecilik olarak da bilinen çevreye duyarlı işletmecilik, karar alma süreçlerinde çevreyle ilgili çevreyi önemli ve etkili bir unsur olarak göz önüne alan, işletme faaliyetlerinde doğaya verilen zararın en düşük seviyeye indirilmesini veya tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlaması tüketicilerin ürün tercihlerinde etkili olmaktadır.

Türkiye’de yetiştiricilerin organik üretime geçmelerinde ekonomik faktörlerin (özellikle prim fiyat ve pazar garantisi) en etkili motivasyon unsuru olduğu görülmektedir (Kenanoğlu ve Miran, 2002).

Bu çerçevede, ürün ve hizmetlerin tasarımını, paketlenmesini ve üretim aşamalarını değiştiren, çevreyle ilgili çevrenin korunması felsefesini işletme faaliyetlerine uygulayabilmek için çabalayan, sosyal sorumluluk kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayış olarak tanımlanmaktadır.

Bu nedenle işletme yöneticileri, çevre dostu ürün ve hizmetlere olan talebi tahmin etmek, ürünlerinin çevreye duyarlılığını belirlemek, daha güvenli, sağlıklı ve çevreyi daha az kirlüten daha az kaynak kullanan üretim süreçleri tasarlamak, tehlikeli atıkları minimize etmek, çalışanlarının ve toplumun sağlığını korumak zorundadırlar.

Halkın, vatandaşların “ürünlerin ve üretim sistemlerinin sosyal ve çevresel negatif etkilerini azaltma teşebbüsü ve kötü etkisi olan ürün/hizmetleri tercih etmeleri hava ve su kirliliği gibi doğal çevreyi ve insanları etkileyen kimyasal ya da zararlı ürünlerin yerine çevre dostu yeşil ürünlerin tüketimi ” önem kazanmaktadır.

- Müşteri memnuniyeti
- İşletme memnuniyeti
- Çevreye zararın azaltılması

Son yıllarda sadece kâr elde etmeye çalışan kurumlar olarak değerlendiren eski anlayış yerini sosyal sorunlara duyarlı, kaliteyi ve sürekliliği hedefleyen kurumlar olarak değerlendiren yeni bir anlayış karşısında hızla önemini yitirmektedir

Çevreci tüketiciler için yeşil ürünler tasarlanmaktadır. Örneğin, alternatif yakıt teknolojisi ile çalışan otomobiller, çevreye zarar vermeyen ürünler gibi.

Tüketicilerin Organik Ürün Tercihleri tüketicilerin organik ürün gruplarından hangilerini tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcıların en çok satın aldığı ürün grubu organik yaş sebze ve meyveler ile organik içeceklerdir (çay, süt, meyve suları). Taze sebze ve meyveler, meyve suları hem daha kolay bulunabilmekte hem de çeşit sayısındaki fazlalıktan dolayı ürün grupları içinde daha çok tercih edilmektedirler.

Yeşil pazarlama toplumun ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamaya istekli değişimlerin meydana getirilmesi ve kolayca uygulanması maksatıyla doğal çevreye en düşük oranda zarar vermek suretiyle oluşturulmuş faaliyetler topluluğudur (Uydacı, 2011: 130)

1.2. Doğal Ürünlerin Tercihi

Doğal ürünlerin tercihi için toplam 9 tüketim malları üzerinde alınan yanıtlar doğrultusunda ağırlıklı puan yoluyla önem derecelerine göre sıralandığında katılımcıların organik ürün satın alırken mağaza tercihlerini etkileyen en önemli faktör % 90 oranında organik sebzeler tercih edilmektedir.

Organik Ürünler	%
Organik içecekler(çay,süt, meyve suyu...)	56
Organik salçalar ve zeytinyağları	74
Organik sabunlar ve güzellik ürünleri	64
Organik kurutulmuş meyve ve	82
Organik tahıllar ve baklagiller	85
Organik sebzeler	90
Organik bebek Mamaları	65
Organik kuruyemişler	68

Diğer önemli olan bir özellik ise doğal ürün üreten Firma isminin güvenilir olması da bunu desteklemektedir.

2. Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Tüketici davranışlarının incelenmesi, özellikle pazar fırsatlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde ortaya konması, hedef

kitlenin belirlenmesi ve bu hedef kitleye yönelik olarak gerçekleştirilecek pazarlama faaliyetlerinin başarısında büyük rol oynamaktadır.

Yeşil tüketici, standart alternatiflerin ötesinde yeşil ürünleri satın alan ve çevreye zarar vermeyen kişilerdir. Yeşil tüketici iç kontrolü daha fazla yapan, çevreyi koruma işinin sadece hükümete, iş çevrelerine, çevrecilere ve bilim adamlarına bırakılmayacağını düşünen, tüketici olarak kendilerinin de sorumluluk taşıdıklarını düşünen bilinçli tüketicilerdir. Yeşil tüketici işletmelerin uygulamalarını çevreci yaklaşım içinde sürmesi gerektiği üzerinde baskı uygulamakla birlikte satın alma gücünü kullanarak işletmenin çevreyi kirletmeyen ürünleri pazarlama çabalarını da etkilemektedir.

Tüketici davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden biri kişisel faktörlerdir. Doğal/yeşil ürünler hakkında tüketicilerin bilgi sahibi olması ve bunun sonucu oluşacak talebin belirlenmesi, bu ürünlerin yurt içinde pazarlanma olanaklarını ortaya çıkaracak ve bu ürünler için bir iç piyasa oluşturulması yönündeki çalışmaları yönlendirici bilgiler sağlayacaktır.

1. Gelir düzeyine göre
2. Yaş ve eğitim düzeyine göre değişebilmektedir.
Yaş itibarıyla değerlendirildiğinde, 20 yaşından küçük olanların çevre bilincinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu, en yüksek çevre bilincinin 50-59 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Yaş seviyesi yükseldikçe yeşil tüketim meyli artmaktadır

Kişisel faktörler; Yaş ve yaşam dönemleri, meslek, ekonomik özellikler, ve kişilik olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir:

Yaş ve Yaşam Dönemi: Alıcı kararları, kişilerin yaş aile yaşam dönemi içindeki buldukları aşamalar, yaşam stili kişilik vb. gibi dışa dönük özelliklerinden etkilenir. İnsanların farklı yaşlarda farklı hayat tarzları olur. Aynı zamanda, hayat tarzları ne tür ürün ya da hizmetleri talep edeceklerini belirler.

Psikolojik faktörler: İç değişkenler olarak da adlandırılan psikolojik faktörler tüketici davranışına etki eden faktörlerden biridir. Tüketicilerin ne tür duygusal ihtiyaç, tepki ve güdülerle satın alma davranışı içerisine girdiği pazarlama bilimi açısından incelenmesi gereken bir konudur. Psikolojik faktörler öğrenme, güdülenme, tutumlar, inançlar ve algılamadan oluşmaktadır.

Güdüleme: Güdü ise bir davranışı başlatan ve bu davranışın yön ve sürekliliğini belirleyen içsel (bireye ait) bir güç olarak tanımlanır. Pazarlama çalışmaları, tüketicilerin ihtiyaçlarını belirlemek ve bu ihtiyaçları cevaplamak için tüketiciyi güdülemek olarak nitelenebilir.

Algılama: Algılama işinin gerçekleşmesi için duyu organlarına ihtiyaç vardır. Duyu organları, insan çevresinde gelişen tüm olayların anlamını kazandırır. Tüketici açısından ihtiyacı olan ürünün görmeden, dokunmadan, tatmadan veya duymadan tatmin olunabilirlik düzeyini anlamak zor olur.

3. Araştırma Hakkında Genel Bilgi

Yeşil ürünlerin tüketicilere sunulmasıyla tüketiciler; ürünler, hizmetler, markalar, şirketler veya reklamlar hakkında konuşmak ve birbirlerine olumlu ya da olumsuz şeyler anlatmak suretiyle yeşil ürünlerin tüketilmesinde etkili olmaktadır. Tüketiciler kullandıkları ya da satın aldıkları ürün veya hizmeti birbirlerine aktarmaktadırlar. Bu

çalışmanın konusu, yeşil tüketim faaliyetlerinin tüketici satın alma davranışına etkisini belirlemeye yöneliktir. Araştırma Konya bölgesinde yapılmıştır)

3.1.Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi

Yeşil tüketiciler; ürün pazarlamalarında ya da satın almalarında öncelikle önemli ölçütler arasında

1. Fiyat
2. İhtiyacını karşılama
3. Kolay ulaşım

Yeni geliştirilen ürünler, rakiplerine kıyasla kesin bir fiyat veya yüksek performans avantajına sahip olmalıdır. İnsan ve çevre sağlığına zarar verilmemesi gerekir.

Ancak tüketici davranışlarında öncelikli olarak fiyat konusu ön planda olmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Yeşil ürünlerin tüketimi faaliyetlerinin Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisi Üzerine hazırlanmış olan anket soruları 5' li Likert ölçeği ile hazırlanmış sorulardır. Katılımcılardan “kesinlikle katılmıyorum,” “katılmıyorum,” “kararsızım,” “katılıyorum,” “kesinlikle katılıyorum,” gibi soruları cevaplamaları istenmiştir. Anket Beyşehir ilçesinde yapılmıştır. Anket 250 kişi ile mülakat yüzyüze görüşme ile yapılmıştır.

3.2.Araştırma Sonuçları

Yeni geliştirilen ürünler, rakiplerine kıyasla kesin bir fiyat veya yüksek performans avantajına sahip olmalıdır. İnsan ve çevre sağlığına zarar verilmemesi gerekir. Bu konuda yeşil pazarlama bağlamında tüketici davranışları ve tercihleri analiz edilmiştir.

Tüketicilerin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Tablo:1 Medeni Durum Tüketici Sayısı (n) Oran (%)

	N	%
Kadın	110	44
Erkek	140	56
Toplam	250	100

Ankete katılanların %56 sı erkek grubundan, %44'ü ise kadın grubundan oluşmaktadır.

Tablo: 2 Ankete Katılanların yaş durumu

	N	%
18-24	35	14
25-44	88	35
45-60	70	28
60 +	57	23

Anketi cevaplayıcıları oluşturan tüketiciler nispeten orta yaşlardan oluşmaktadır. Cevaplayıcılar içinde; birinci sırada %35 oranı ile 25-44 yaş ,ikinci sırada %28 oranı ile ise 45-60 yaş takip etmektedir

Tablo:3 Doğal çevreye uygun olarak tüketilen ürünleri kullanmada duyarlı olmaya katılım oranı

	N	%
Katılmıyorum	5	2
Kararsızım	25	10
Katılıyorum	140	56
Kesinlikle katılıyorum	80	32
TOPLAM	250	100

Doğal çevreye uygun olarak tüketilen ürünleri kullanmada duyarlı olma oranı % 88 'e çıkmaktadır.Duyarlı olmama oranı ise %2 gibi çok küçük oranda kalmaktadır.

Artan insan nüfusu ve tüketim alışkanlıklarının giderek kötüye gitmesiyle birlikte doğal çevrenin yok edilmesi çevre kirliliğini giderek artırmaktadır. Bunların sonucu olarak ekolojik sistemdeki tüm canlıların hayatını riske atan çevre kirliliği, zamanla gelişen teknoloji ve değişen şartlara göre tüketim faaliyetlerinde bilinçli olunmasını gerekli kılmaktadır..

Tablo:4 Satın Alacağım Ürün/Hizmet Hakkında Önceden Fiyatlara Bakma Durumu

	N	%
Katılıyorum	95	38
Az katılıyorum	65	26
Katılmıyorum	90	36
TOPLAM	250	100

Vatandaşlar satın alacağı ürünler hakkında önceden fiyatlara bakara marketler arasında fiyat denetlemesi ve tercihi yaptıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo:5 Kullanılan ürünlerde çevreye az zarar veren bitkisel ürün kullanma durumu

	N	%
Önemsemiyorum	110	44
Az önemsiyorum	80	32
Önemsiyorum	60	24
TOPLAM	250	100

Yapılan her bilinçli tasarruf çevreye daha duyarlı bir şekilde yaşamaya ilişkin önemseme oranlarında artış görülmektedir..

Tablo: 6 Tüketicilerin Alışverişte Dikkate Ettiği Faktörler ve Cevaplayıcı Yüzdelerine Göre Dağılımı (tercih sırasına göre düzenlenmiştir)

	N	%
Kalite	75	30

İşlev	65	26
Fiyat	50	20
Çevre	32	13
Marka	27	11

Tüketicilerin Alışverişte Dikkate Ettiği unsurlar anket sorusuna verilen cevapların incelendiğinde Yüzde ürünlerin kaliteli olması ön plana çıkmaktadır. Ürünlerin çevreye uyarlı olması 4. sırada gelmektedir.

Tablo:7 Doğa İle Dost (Yeşil Ürün) Ürünlerin Satın Alınmasında Çevrenin Korunmasına yardımcı olup olmadığı

	N	%
Evet	180	72
Kararsızım	59	24
Hayır	11	4
TOPLAM	250	100

Doğa ile Dost (Yeşil Ürün) Ürünlerin Satın Alınmasının Çevrenin Korunmasına Yardımcı Olur Mu ? Sorusuna Verilen Cevapların Yüzde 70'in üzerine çıkmaktadır. Tüketim için alınan tüm ürünlerin çevre dostu olduğuna özen gösterme oranları olumlu yönde artmaktadır.

Çevreye duyarlı üretici ve tüketiciler, karar alma süreçlerinde çevreyle ilgili çevreyi önemli ve etkili bir unsur olarak göz önüne alan, işletme faaliyetlerinde doğaya verilen zararın en düşük seviyeye indirilmesini veya tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlar. Bu çerçevede, ürün ve hizmetlerin tasarımını, paketlenmesini ve üretim aşamalarını değiştiren, çevreyle ilgili çevrenin korunması faaliyetlerini uygulayabilmek için çabalayan, sosyal sorumluluk

kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayış son yıllarda gelişmektedir. (Acar,2018:86) Diğer bir anlamıyla çevreye duyarlı üretici ve tüketiciler, çevre bilimiyle ilgili dengeye en az zarar verecek, hatta bu zararı tamamen bertaraf edecek alternatifler üzerine odaklanmalıdır. İşletmeler tedarikçilerini veya tedarikçilerini bu anlayışa dayanarak seçmeli, yeşil ürün ve hizmeti bir pazarlama stratejisi olmaktan öteye götürmeli ve yeşil yaşam kalitesinin yaratıcısı olması gerektiği belirtilmektedir. Bu göre işletmelerin yeşil sorumluluğu ve yeşil ahlakı, başta tüketiciler olmak üzere, toplumların diğer kesimlerinde de yeşil anlayışının yayılmasına olanak sağlamaktadır (Emgin,Türk, 2004:2)

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Doğal çevre ve çevrecilik kavramları da tüketici satın alma davranışlarını etkileyen birçok içsel ve dışsal faktörlerle çevrenin korunması bilinci oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar **Yeşil Tüketim** sadece çevrecilik sadece doğal hayatı korumak olarak kullanılırken, günümüzde geniş kitleler tarafından desteklenen ve daha geniş anlam ve alanları içeren insan sağlığını da kapsayan bir faaliyetler dizisi haline gelmiştir.

Doğanın tahrip edilmesi sonucu gelişen çevre bilinci tüketicilerin ürün tercihlerinde ve satın alma sürecinde yeşil tüketim meyli etkili olmaya başlamıştır. Yeşil tüketim ürünlerinin son zamanlarda kullanılmaya başlaması, yeşil tüketicilerin daha da bilinçlenmesine yol çmiştir

Her geçen gün tüketicilerin internet kullanım oranının artması, firmaların yeşil pazarlama uygulamalarına yönelmesi düşünüldüğünde yeşil ürünlerin Türkiye’ de ilerleyen dönemlerde daha ön plana çıkacağı düşünülmektedir. Firmalar pazarda maliyet ve etkili olma konusunda, marka bilinirliği ve farkındalığı konusunda, tüketicilere pazarlama mesajlarının daha hızlı bir şekilde ulaştırılması ve daha fazla kişiye ulaşılması, çevre ve insan sağlığı açısından yeşil pazarlama uygulamalarına sıcak bakmaktadır.

Türkiye’ de yeşil tüketici oranlarında pazarlama faaliyetlerinin bu yönde eğiliminin artması yeşil pazarlamanın önemini artırmaktadır.

1. Tüketici öncelikle fiyat açısından ucuz olan ürünleri satın almakta bunun sonucunda pazarlama eğilimleri de buna göre şekillenmektedir. Çevre dostu ürünlerin fiyatlarında maliyetlerinden dolayı biraz fiyatlarda artış görülmektedir.

2. İnsan yaşamını kolaylaştırmak için üretilen birçok kimyasal, üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar, insan sağlığı ve çevre açısından küresel bir tehdit oluşturmaktadır. Dünyadaki kimyasal sanayi üreticileri para kazanma içgüdüleriyle ve çoğunlukla insan sağlığı ve çevreye olan etkilerini ciddi boyutlarda araştırmadan her yıl binlerce kimyasal bileşiği üretilip piyasaya sürmektedir. İnsan yaşam kalitesini arttırmak amacıyla kullanılmakta olan kimyasallar ve özellikle tarımsal üretimde kullanılan pestisitler; kontrolsüz, bilinçsiz ve gereksiz yere kullanılmaları sonucunda bireyin yaşamını ve yaşadığı çevreyi çok ciddi anlamda tehdit eder konuma gelmiştir. Dünyada tarım ilacı üretimi 3 milyon ton, yıllık satış tutarı ise 25-30 milyar \$ arasında değişmektedir

3. Yeşil tüketim son yıllarda halkın bilinçlenmesiyle artmakta fiyatı biraz yüksek olmakla beraber ama kalite açısından tüketiciye tatmin edilebilir düzeyde karşılığını alabilmektedir. Dolayısıyla Çevre dostu yeşil tüketicilerin sayısı arttıkça yeşil tüketim oranlarında da oransal artışlar görülmektedir. Çevre dostu yeşil ürünlerin kullanılması Bu alanda bitkisel ürünlerle dezenfekte edilen sebze deneyinde bu sebzelerin kalitesinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Acar,A. Acar,Asiye “Green Consumer And Green Consumption” Mediterranean International Conference on Social Sciences MECAS IV University of Donja Gorica Podgorica, September 2018

Acar;A.Yerel Yönetimler Maliyesi, Konya 2017

Emgin, Övgü ve Türk, Zehra (Haziran 2004). Yeşil Pazarlama. Mevzuat Dergisi, 7 (78), Issn:1306-0767

Kenanoğlu Z.,ve Miran B., (2002), Ege Bölgesinde Organik Tarım Tercihini Belirleyen Çiftçi Özellikleri: Kuru İncir Ve Çekirdeksiz Kuru İncir Örneği, Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi, 18-20 Eylül, Erzurum.

Koç, Erdoğan. (2012). Tüketici Davranışı Ve Pazarlama Stratejileri (4. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özguven Tayfun, Nihan ve Öçlü, Burak (2016). Çevreci Ürünlerin Tüketicilerin Satın Alma Kararlarındaki Yeri Üzerine Bir Uygulama. Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 (3), 186-196.

Şahin, Ahmet, Meral, Hüseyin ve AYTÖP, Yeşim (2016). Yeşil Pazarlama Tüketici Algısı: Kahramanmaraş Örneği. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 31 (1)

Tirkeş, Çiğdem (2008). Yeşil Pazarlama: Türkiye’de Organik Gıda Ürünlerinin Kullanımını Attırmaya Yönelik Stratejiler. Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul

Uydacı, Mert. (2011). Yeşil Pazarlama. İstanbul : Türkmen Kitapevi

Üstündağlı, Ebru (2015). Gençlerin Yeşil Tüketim Profili: Farkındalık Tutum Ve Davranış Pratiklerine Yönelik Analiz. Global Media Journal Tr Edition, 5 (10), 341-361.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE SAĞLIK İLETİŞİMİ: SAĞLIK BAKANLIĞININ INSTAGRAM PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Güldane Zengin

Selçuk Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-6816-1618

Dr. Öğr. Üyesi A. Mücahid Zengin

Necmettin Erbakan Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1976-2748

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, sağlık iletişimi için geleneksel mecraların yanı sıra sosyal medyayı da aktif bir şekilde kullanmaktadır. Türkiye nüfusunun %64'ünün sosyal medya kullanıcı olduğu (We Are Social, 2020) göz önünde bulundurulduğunda, bu mecranın insan yaşamını küresel çapta tehdit eden yeni bir salgın hastalık hakkında haber alma ve bilgi edinme kaynağı olarak ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın popüler sosyal medya platformlarından Facebook, Instagram, Twitter ve YouTube üzerinde profilleri bulunmaktadır. Bu çalışmada T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram üzerinde yaptığı gönderi türü paylaşımlar ele alınmıştır. Çalışmaya platformun "Hikayeler" (Stories) özelliği aracılığı ile yapılan paylaşımlar dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Covid-19 pandemi sürecinin başlangıcı sayılabilecek olan, ilk vakanın görüldüğüne dair Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından basın açıklamasının yapıldığı 11 Mart 2020 tarihi temel alınmıştır. Bu tarihten itibaren 11 Mart 2020 ile 11 Mayıs 2020 arasındaki iki aylık süre ile 1 Eylül 2020 – 1 Kasım 2020 tarihleri arasındaki iki aylık süre içerisinde T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram hesabı üzerinde yapılan paylaşımlar örnekleme dahil edilmiştir. Bu tarihler, Covid-19 pandemisinin ülkemizde görülmeye başlandığı ve dolayısıyla kısıtlamaların arttığı ilk dönem ile kısıtlamaların kaldırıldığı ve insanların nispeten rahat hareket ettiği ikinci bir dönemi kapsamı açısından önem arz etmektedir. Bu süre zarfındaki 120 günde toplam 297 adet gönderi paylaşılmıştır. Bu gönderilerin 207 (%69,7) adedi çalışmada ele alınan ilk dönemde, 90 (%30,3) adedi, ikinci dönemde paylaşılmıştır. Bu paylaşımların içerisinde Covid-19 pandemi süreci ile ilgili olanlar ayrılarak T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram gönderileri ile halkı bilgilendirirken hangi mesaj temalarına değinildiği, hangi çekiciliklerden faydalandığı, hangi hashtag'lerin kullanıldığı, mesajların rasyonel ya da duygusal olma durumu açısından içerik analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Covid-19, Pandemi, Sosyal Medya, Instagram.

GİRİŞ

Bir toplumun sağlık düzeyini artırmada, toplum bireylerinin kendi sağlıkları hakkında bilgi sahibi olmalarını ve sağlıklarını korumalarını sağlamak en önemli etkenlerden biridir. Sosyal medyanın bunu sağlamada oldukça başarılı olduğu söylenebilir. İnternetin ve dolayısıyla

sosyal medyanın yaygın kullanımı Sağlık 2.0 kavramının doğmasına yol açmıştır. Sağlık 2.0 ile insanlar internette ve sosyal medyada kendileri ile aynı rahatsızlıklara sahip kişilerle bir araya gelip bilgi alışverişinde bulunabilmekte; insanlar daha çok bilgi edinebildiği için sağlık durumlarının takibi ve tedavisinde aktif bir rol alabilmekte; sağlık durumlarında aracısız bir şekilde bilgi edinebilmekte; sağlık profesyonelleriyle bir araya gelerek onlarla daha fazla iletişim kurabiliyor ve işbirliği halinde olabilmekte; birçok veriye açık ve şeffaf bir şekilde bilgiye erişebilmektedir.

Pek çok kişi kendi sağlığı hakkında bilgi edinmenin yanı sıra içinde bulunduğumuz Covid-19 salgını ve etkileri hakkında bilgilenmek için ilgili hizmet veren kuruluşları takip etmektedir. Sosyal medyanın yapısı gereği açık, şeffaf ve anlık paylaşımlar yapılabilen, paylaşımı yapan ve takip edenin aktif katılımını içerebilmektedir. Bu konuda T.C. Sağlık Bakanlığı önemli bir rol üstlenmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı sosyal medya hesaplarında en güncel verileri paylaşmanın yanı sıra salgın durumunda neler yapılması gerektiği konusunda bilgilendirici paylaşımlar yapmakta ve yer yer uyarılarda bulunmaktadır.

Sosyal medyada paylaşım yaparken mesajda neyin nasıl söylendiği ve kimin tarafından söylendiği oldukça önemli bir husustur. Mesaja dikkat çekmek ve ikna ediciliğini artırmak için mesaj çekiciliklerinden (reklam çekiciliklerinden) faydalanılır. Bu çekicilikler daha çok özelliğe ve faydaya odaklanan rasyonel çekicilikler; hislere ve duygulara seslenen duygusal çekicilikler olarak ikiye kategoride ele alınır. Mesajın yanı sıra mesajın kaynağının kredibilitesi mesajın kabul edilmesini kolaylaştırır. Zira güvenilir, alanında uzman ve saygı duyulan kaynağın verdiği mesajlar çok daha ikna edici olacaktır.

Bu çalışmada T.C. Sağlık Bakanlığının Covid-19 pandemi sürecinde popüler sosyal medya platformlarından biri olan Instagram'da yaptıkları paylaşımlar içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda 11 Mart-11 Mayıs 2020 ile 1 Eylül 2020-1 Kasım 2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımlarda hangi mesaj temalarına değinildiği, hangi çekiciliklerden faydalandığı, hangi hashtag'lerin kullanıldığı, mesajların rasyonel ya da duygusal olma durumu açısından değerlendirilmiştir.

SAĞLIK 2.0 KAVRAMI

Sağlık İletişimi Centers for Disease Control and Prevention'a (Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi) göre sağlık iletişimi "sağlığı geliştirmek, kişilerin ve toplumun sağlıkla ilgili kararları üzerinde etkili olmak ve bilgilendirmek amacıyla iletişim bilimine ilişkin kural ve stratejilerin uygulanması" olarak tanımlanmıştır (Çayırılı, 2004:48). Sağlık iletişiminde internetin ve sosyal medyanın yaygın bir şekilde kullanılmasıyla birlikte Sağlık 2.0 kavramı doğmuştur (Tosyalı ve Sütçü, 2016:13). Sağlık 2.0 ile birlikte bireyler sağlıkla ilgili ihtiyaçlarında daha fazla aktif katılım göstermelerini sağlar. Sağlık kuruluşları geleneksel olarak kapalı sistemler şeklinde çalışmıştır ancak Sağlık 2.0 aşağıdaki 5 maddeyi öne çıkararak herkesin katılımı ile bunu değiştirmeyi amaçlar (USF Health, 2020):

1. Sosyal Ağlar: Diyaloğu artıran bir platformdur ve insanlara kendileriyle aynı durumda olan insanların neler yaptığını görme imkânı sağlar.
2. Katılım: Hastalara kendi sağlık bilgilerinin kontrolünde ve tedavi seçeneklerinde daha fazla söz sahibi olma imkânı vererek onlara aktif bir rol yükler. Böylece tedaviyle ilgili kararlarını daha bilinçli bir şekilde alabilmelerini sağlar.
3. Aracısızlaştırma: Hastalara sağlık konusuyla ilgili sağlık profesyonellerine danışmaya ve internette araştırma yapmaya ek olarak üçüncü bir opsiyon verir; Uzmanlar, araçlar ve

hizmetler. Burada kastedilen, örneğin Apple watch'larda yer alan EKG (kalp ritmini ölçme) özelliği insanlara, kalpleriyle ilgili bir problem olduğunu aracısız bir şekilde söyleyebilir. İnsanlar bunun üzerine bir hekime danışabilir.

4. İşbirliği: Araştırmacıların, sağlık profesyonellerinin ve hastaların bir araya gelerek işbirliği içerisinde ilerlemesini sağlar.

5. Açıklık: Daha önceden kamuya açık olmayan sağlık kayıtlarına, araştırmalara ve çeşitli verilere erişilebilmesini sağlar.

SAĞLIK İLETİŞİMİNDE SOSYAL MEDYANIN YERİ

Sosyal medya kullanıcıları, hastalıkları ilgili yaşadıkları deneyimleri, edindikleri bilgileri çevrimiçi bir şekilde paylaşabilmektedir. Özellikle gençlerin sosyal medyayı sağlık iletişimi amacıyla kullanım oranları diğer yaş gruplarına oranla daha yüksek düzeydedir (Huo vd., 2019:5). Pek çok sağlık kurumu, sağlık kampanyalarında geleneksel mecraların yanı sıra sosyal medyayı da kullanmaktadır (Moorhead, 2013:2). Bununla birlikte birçok sağlık kurumu ve sağlık çalışanı sosyal medya aracılığı ile halkı bilgilendirmekte; sağlık davranışında olumlu yönde değişikliğe yol açmaktadır.

Özellikle içinde bulunduğumuz Covid-19 salgınında sosyal medya çok daha önem kazanmıştır. Zira sosyal medya ile ulaşılmak istenen bilgiye anında erişme kolaylığı vardır. Türkiye nüfusunun %64'ünün sosyal medya kullanıcı olduğu (We Are Social, 2020) göz önünde bulundurulduğunda, bu mecraanın insan yaşamını küresel çapta tehdit eden yeni bir salgın hastalık hakkında haber alma ve bilgi edinme kaynağı olarak ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Sosyal medya kullanımında T.C. Sağlık Bakanlığı oldukça aktiftir. T.C. Sağlık Bakanlığının Instagram'da 3.1 milyon, Twitter'da 1.9 milyon, Facebook'ta 1.7 milyon, YouTube'da 52.2 bin takipçisi vardır.

REKLAM/MESAJ ÇEKİCİLİKLERİ

Belch ve Belch'e göre (2018:303) reklam çekiciliği tüketicilerin dikkatini çekmek ve ürüne ve hizmete yönelik hislerini etkilemek için kullanılan yaklaşımlardır. Elden ve Bakır (2010:75) bu kavramın iletişim literatüründe ikna çekicilikleri ve mesaj çekicilikleri olarak da anıldığını belirtmektedir.

Reklam çekicilikleri genellikle iki temel kategoriye ayrılır (Belch ve Belch; 2018:303):

- Rasyonel çekicilikler: Tüketicilerin ürüne dair pratik, fonksiyonel, faydacı ihtiyaçlarına odaklanır; ürünün özelliklerini, faydalarını ve sahip olma sebeplerini vurgular. Bu tür mesajlar bilimsel olma eğilimi gösterirler.
- Duygusal çekicilikler: Ürün ya da hizmetlerin satın alınmasının ardındaki psikolojik sebeplerle ilişkilidir. Tüketicilerin pek çok satın alım kararının ardında duygusal sebepler olabilmekte ve markalara dair hisler, markalar hakkındaki bilgilerden daha önemli olabilmektedir.

Reklam çekicilikleri ile ilgili pek çok farklı sınıflandırma söz konusudur. Hetsroni (2000:60-61) macera, güzellik, kolektivizm, rekabet, mükemmellik, kolaylık, nezaket, tasarruf, etkinlik, mutluluk, aile, sağlık, bireysellik, boş zaman, modernlik, yardımseverlik, vatanseverlik, popülerite, kalite, güvenlik, cinsellik, gelenek, zenginlik, bilgelik ve gençlik ruhu şeklinde isimlendirdiği 25 adet çekicilik belirlemiştir. Elden ve Bakır (2010:90-114) ise aralarında mizah, korku, kıtlık, sihir, nostalji, çevrecilik ve olgunluk (büyüklere saygı) çekiciliklerinin de olduğu 31 adet çekicilikten bahsetmiştir.

MESAJIN KAYNAĞI

İletişimde mesajın kaynağının kim olduğu ve bu kaynağın sahip olduğu özellikler önem arz etmektedir. Zira kaynağın bilgisi, deneyimleri, daha evvel söyledikleri, geçmişi, görünümü gibi faktörlerden ötürü hedef kitlede güven oluşturmuyorsa, verilen mesaj yerine ulaşmayabilir (Gökçe vd., 2001: 62). Copley (2004:30) bir mesajın kaynağının aktarmak istediği bir mesaj olan bir kişi, bir grup insan, bir firma ya da bir organizasyon olabileceğini belirtmektedir.

Bir mesajın kaynağına inanma ve güvenme eğilimine “kredibilite” adı verilmektedir (Shimp, 2007:304). Ohanian (1991) kaynak kredibilitesinin ölçümünde “ATE – Attractiveness (Çekicilik), Trustworthiness (Güvenilirlik) ve Expertise (Uzmanlık)” ölçeğini geliştirmiş ve ünlü kullanımı bağlamında ele almıştır. Shimp (2007:304) ise bu ATE bileşenlerine “Respect (Saygınlık)” ve “Similarity (Benzerlik)” bileşenlerini ekleyerek TEARS modelini geliştirmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram üzerinde yaptığı gönderi türü paylaşımlar üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Çalışmanın örnekleme, kodlama cetveli, sınırlılıkları ve araştırma sorularına dair bilgiler bu başlık altında yer almaktadır.

Örnekleme

Bu bağlamda Türkiye’de Covid-19 pandemi sürecinin başlangıcı sayılabilecek olan, ilk vakanın görüldüğüne dair Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca tarafından basın açıklamasının yapıldığı 11 Mart 2020 tarihi temel alınmıştır. Bu tarihten itibaren 11 Mart - 11 Mayıs 2020 arası çalışmada “İlk Dönem” olarak, 1 Eylül - 1 Kasım 2020 arası “İkinci Dönem” olarak isimlendirilmiştir. Bu tarihler arasında T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram hesabı üzerinde yapılan paylaşımlar arasından Covid-19 pandemisi ile ilgili olanlar örnekleme dahil edilmiştir. Bu gönderiler geriye dönük olarak incelenmiştir. Çalışmaya platformun “Hikayeler” (Stories) özelliği aracılığı ile yapılan paylaşımlar dahil edilmemiştir.

Bu tarihler, Covid-19 pandemisinin ülkemizde görülmeye başlandığı ve dolayısıyla kısıtlamaların arttığı ilk dönem ile kısıtlamaların kaldırıldığı ve insanların nispeten rahat hareket ettiği ikinci bir dönemi kapsamı açısından önem arz etmektedir. İkinci dönemin ilk günü olan 1 Eylül, kısaca “turkuaz tablo” adı da verilen “Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu”nun sosyal medya üzerinden paylaşıldığı son gündür.

Kodlama Cetveli

Bu çalışmada T.C. Sağlık Bakanlığının Instagram gönderileri kullanılan reklam/mesaj çekicilikleri, gönderide kimin seslendiği, gönderide kimden bahsedildiği, kullanılan #hashtagler, mesajların rasyonel ya da duygusal olma durumu, gönderi türleri ve mesaj temaları açısından ele alınmıştır. Kodlama iki kodlayıcı tarafından yapılmıştır ve kodlayıcılar arasındaki uyum oranı %97 olarak hesaplanmıştır.

Sınırlılıklar

11 Mart-11 Mayıs 2020 arasındaki iki aylık süre ile 1 Eylül-1 Kasım 2020 tarihleri arasındaki iki aylık süre içerisinde T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Instagram hesabı üzerinde yapılan paylaşımların sadece Covid-19 pandemisiyle ilgili olanları ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada Instagram'ın hikâyeler özelliği ile yapılan paylaşımlar değerlendirmeye alınmamıştır.

Çalışmada gönderilerin geriye dönük olarak incelenmesi de bir sınırlık olarak sayılabilir. Geriye dönük olarak inceleme yapıldığında, daha önceden gönderilmiş, ancak belirli bir süre sonra silinmiş olan gönderiler tespit edilememektedir.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Çalışmada ele alınan iki dönemde T.C. Sağlık Bakanlığının Instagram hesabında paylaşılan gönderiler arasında ne gibi farklar bulunmaktadır?
2. Gönderilerde hangi çekicilikler ve temalar kullanılmıştır?
3. Gönderilerde okuyucuya kim seslenmekte ve kimden bahsetmektedir?

Bulgular

Çalışmada ele alınan tarih aralığında 123 gün vardır ve bu süre zarfında 297 adet gönderi paylaşılmıştır. İlk dönemde 207 adet gönderi vardır ve bu sayı toplam gönderilerin %69,7'sini oluşturmaktadır. İkinci dönemde ise 90 adet gönderi bulunmaktadır ve toplam gönderilerin %30,3'ü bu dönemde paylaşılmıştır.

Tablo 1. Gönderi oranları

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
Tüm gönderiler	207	100	90	100	297	100
Pandemi ile ilgili olanlar	163	78,74	35	38,89	198	66,67

Tablo 1'de görülebileceği gibi, ele alınan 297 Instagram gönderisinden 198 adedi Covid-19 pandemi süreci ile ilgilidir. Çalışmada bu gönderiler baz alınmıştır. İlk dönemde gönderilerin %78,7'si pandemi ile ilgili iken, ikinci dönemde bu oran %38,8'e düşmüştür.

Tablo 2. Gönderilere dair genel bilgiler

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
Video	45	27,61	11	31,43	56	28,28
Rasyonel*	152	93,25	33	94,29	185	93,43
Duygusal*	45	27,61	3	8,57	48	24,24
Hashtag 1	43	26,38	19	54,29	62	31,31
Hashtag 2	6	3,68	0	0	6	3,03

* Bazı gönderiler hem rasyonel hem duygusal ögeler içerebildiği için, toplamlar 100'ü aşmaktadır.

Tablo 2'de gönderilere dair temel bilgiler listelenmektedir. Gönderilerin %28,2'si video formatındadır. Gönderilerin %31,3'ünde hashtag kullanımına rastlanmıştır.

Gönderilerin rasyonel ya da duygusal içeriğe sahip olma durumu incelendiğinde, büyük bölümünün (%93,4) rasyonel olduğu görülmüştür. Pandemi gibi toplum sağlığını ilgilendiren bir konuda mantığa hitap eden, bilgilendirici paylaşımların yoğun olarak yapılmasının bu sonuca sebep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, gönderilerin %24,2'si ise duygusal içeriğe

sahiptir. Covid-19'un yayılma şekli, hızı ve bunun sonucunda sosyal hayatta oluşan değişimler değerlendirildiğinde, toplumsal dayanışmanın sağlanabilmesi ve toplumun ruh sağlığının korunabilmesi için duygusal içerikli mesajlara da ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Gönderi türleri

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
Genel bilgilendirici	147	90,18	28	80	175	88,38
Turkuaz tablo	44	26,99	1	2,86	45	22,73
Kamuoyu duyuruları	20	12,27	3	8,57	23	11,62
Uygulama tanıtımı	8	4,91	0	0	8	4,04
Hatırlatma servisi	6	3,68	1	2,86	7	3,54
Covid-19 sözlüğü	0	0	6	17,14	6	3,03

T.C. Sağlık Bakanlığının Instagram gönderileri incelendiğinde, gönderilerin çeşitli kategorilere ayrılabilceği görülmüştür. Pandemi ile ilgili gönderilerin %88,3'ünün bilgilendirici gönderiler olduğu, %22,7'sinin "turkuaz tablo" adı verilen vaka/hasta sayısı tablosu olduğu, %11,6'sının ise kamuoyu duyuruları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Gönderi türlerinin tamamı Tablo 3'de listelenmektedir.

Tablo 4. Gönderilerde kullanılan hashtag'ler

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
#HayatEveSığar	31	19,02	0	0	31	15,66
#BizBizeYeterizTürkiyem	1	0,61	0	0	1	0,51
#SağlıkElimizde	3	1,84	7	20	10	5,05
#SorunKüreselMücadeleUlusal	1	0,61	0	0	1	0,51
#BirlikteYeneceğiz	1	0,61	0	0	1	0,51
#COVID19Sözlüğü	0	0	6	17,14	6	3,03
#BirlikteDahaGüçlüyüz	0	0	3	8,57	3	1,52
Diğer	6	3,68	3	8,57	9	4,55

Gönderilerde kullanılan ilk hashtag'ler Tablo 4'te ele alınmıştır. #HayatEveSığar hashtag'inin ilk dönemde 31 gönderide kullanılırken, ikinci dönemde hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir.

Tablo 5. Gönderilerde hedef kitleye kimin seslendiği

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
Sağlık Bakanı	63	38,65	6	17,14	69	34,85
Cumhurbaşkanı	4	2,45	0	0	4	2,02

Ünlü	2	1,23	0	0	2	1,01
Doktor	5	3,07	4	11,43	9	4,55
DSÖ	2	1,23	0	0	2	1,01

Tablo 5’de gönderilerde hedef kitleye kimin seslendiğine dair bulgular listelenmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığının Instagram hesabında gönderilerin %34,8’inde Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca’nın sözlerine yer verildiği görülmektedir.

Tablo 6. Gönderilerde kimlerden bahsedildiği

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım		Tüm Gönderiler	
	n	%	n	%	n	%
Genel	130	79,75	24	68,57	154	77,78
Sağlık çalışanları	14	8,59	6	17,14	20	10,1
Çocuklar	10	6,13	9	25,71	19	9,6
Yaşlılar	15	9,2	0	0	15	7,58
Kronik hastalıkları olan vatandaşlar	15	9,2	0	0	15	7,58
Aile	4	2,45	0	0	4	2,02
Gençler	2	1,23	1	2,86	3	1,52
Bağışıklık sistemi zayıf olan vatandaşlar	2	1,23	0	0	2	1,01

Pandemi süreci toplumun her kesimini ilgilendirse de özellikle vurgulanması gereken bazı kesimlerin olduğu söylenebilir. Tablo 6’da T.C. Sağlık Bakanlığının gönderilerinde hangi gruplardan bahsettikleri listelenmektedir. Gönderilerin %77,7’si toplumun geneline hitap etmekte, özel bir gruba vurgu yapmamaktadır. Gönderilerin %10,1’i sağlık çalışanlarından, %9,6’sı çocuklardan, %7,5’i yaşlılardan ve yine %7,5’i yaşlılardan bahsetmektedir. Gençlerden bahsedilen gönderilerin oranının %1,5 olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, ilk dönem gönderilerde bahsedildiği halde, ikinci dönem bahsedilmeyen kesimler de bulunmaktadır. Yaşlılar, kronik hastalıkları olan vatandaşlar, aile ve bağışıklık sistemi zayıf olan vatandaşlardan ilk dönemde bahsedilirken, ikinci dönemde bahsedilmemiştir.

Tablo 7. Gönderilerde kullanılan çekicilikler

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım		Tüm Gönderiler	
	n	%	n	%	n	%
Güvenlik / Önlem / Tedbirler	107	65,64	16	45,71	123	62,12
Rahatlatma	52	31,9	4	11,43	56	28,28
İyimserlik	38	23,31	2	5,71	40	20,2
Toplumsal Dayanışma	20	12,27	3	8,57	23	11,62
Korku / Tehdit	19	11,66	1	2,86	20	10,1
Mücadele	16	9,82	2	5,71	18	9,09
Sağlık Çalışanlarına Saygı	9	5,52	5	14,29	14	7,07
Boş Zaman Değerlendirme	2	1,23	0	0	2	1,01

Gönderilerde kullanılan çekicilikler Tablo 7’de listelenmektedir. Güvenlik / Önlem / Tedbir çekiciliği %62,1 ile en yüksek düzeyde rastlanan çekiciliktir. Bu çekiciliği rahatlatma (%28,2), iyimserlik (%20,2), toplumsal dayanışma (%11,6) ve korku / tehdit (%10,1) izlemektedir. Gönderilerde rahatlatma ve iyimserlik çekiciliklerinin korku / tehdit çekiciliğinden daha yüksek oranda kullanılıyor olması dikkat çekicidir.

Tablo 8. Mesaj temaları

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
El yıkama	25	15,34	12	34,29	37	18,69
Genel tedbir ifadesi	33	20,25	3	8,57	36	18,18
Evde kalma	36	22,09	0	0	36	18,18
Maske kullanımı	25	15,34	6	17,14	31	15,66
Temastan kaçınma	22	13,5	3	8,57	25	12,63
Sosyal mesafe	14	8,59	6	17,14	20	10,1
Genel hijyen	17	10,43	2	5,71	19	9,6
El antiseptiği kullanımı	13	7,98	4	11,43	17	8,59
Semptom bilgisi	15	9,2	1	2,86	16	8,08
Ruh sağlığını korumak	14	8,59	1	2,86	15	7,58
Ortak kullanılan eşya ve alanların temizliği	12	7,36	1	2,86	13	6,57
Ortamı havalandırma	12	7,36	0	0	12	6,06
Sağlık kuruluşuna başvurma	12	7,36	0	0	12	6,06
Yüze dokunmaktan kaçınmak	8	4,91	4	11,43	12	6,06
Seyahat yasakları	11	6,75	0	0	11	5,56
Dengeli beslenme	10	6,13	0	0	10	5,05
14 gün karantinada kalmak	10	6,13	0	0	10	5,05
Yüzey temizliği	10	6,13	0	0	10	5,05
Dezenformasyonu engelleme	7	4,29	2	5,71	9	4,55
Uzaktan selamlaşma	9	5,52	0	0	9	4,55
Ziyaretçi kabul etmeme	8	4,91	0	0	8	4,04
Kıyafet temizliği	8	4,91	0	0	8	4,04
Kalabalıktan uzak durma	5	3,07	0	0	5	2,53
Evde karantina kurallarına uyma	5	3,07	0	0	5	2,53
Öksürürken ağzı kapatma	5	3,07	0	0	5	2,53
Bağışıklık sistemini güçlendirme	4	2,45	0	0	4	2,02
Tütün ürünlerinden uzak durma	3	1,84	0	0	3	1,52
Sokağa çıkma sınırlandırması	3	1,84	0	0	3	1,52
Ayrı odalarda kalma	3	1,84	0	0	3	1,52
Eldiven kullanımı	2	1,23	0	0	2	1,01
Kontrollü sosyal hayat ifadesi	2	1,23	0	0	2	1,01
Toplu taşımadan uzak durma	1	0,61	0	0	1	0,51

Tablo 8’de listelenen 32 adet mesaj teması içerisinde gönderilerde en sık rastlanan üç tema olan el yıkama (%18,6) genel tedbir ifadesi (%18,1) ve evde kalma (%18,1), birbirine yakın oranları ile dikkat çekmektedir. Ancak bu üç temanın kullanım düzeyleri iki dönem arasında önemli farklılıklar göstermektedir. İlk dönemde %15,3 oranında kullanılan el yıkama temasının kullanım oranı ikinci dönemde %34,2’ye çıkmıştır. Genel tedbir ifadesi ise %20,2’lik kullanım oranından, %8,57’ye düşmüştür. İlk dönemde en çok evde kalma (%22) temasına vurgu yapılırken, ikinci dönemde bu konudan hiç bahsedilmemiştir. Maske kullanımı temasının kullanımında ise ikinci dönemde hafif bir artış olmuştur.

Tablo 9. Gönderilerde ele alınan sosyal mesafe tedbirleri

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım		n	%
	n	%	n	%		
Evde kalma	36	22,09	0	0	36	18,18
Temastan kaçınma	22	13,5	3	8,57	25	12,63
Sosyal mesafe	14	8,59	6	17,14	20	10,1
Seyahat yasakları	11	6,75	0	0	11	5,56
14 gün karantinada kalmak	10	6,13	0	0	10	5,05
Uzaktan selamlaşma	9	5,52	0	0	9	4,55
Ziyaretçi kabul etmeme	8	4,91	0	0	8	4,04
Kalabalıktan uzak durma	5	3,07	0	0	5	2,53
Evde karantina kurallarına uyma	5	3,07	0	0	5	2,53
Sokağa çıkma sınırlandırması	3	1,84	0	0	3	1,52
Ayrı odalarda kalma	3	1,84	0	0	3	1,52
Toplu taşımadan uzak durma	1	0,61	0	0	1	0,51

Tablo 9’da, bir önceki tabloda ele alınan bulgular arasından sosyal mesafe tedbirlerine odaklanılmaktadır. Tabloda görülebileceği gibi, gönderilerde ilk dönemde çeşitli sosyal mesafe tedbirleri detaylı olarak ele alınırken, ikinci dönemde sadece genel sosyal mesafe ve temastan kaçınma ifadeleri ele alınmıştır.

Tablo 10. Gönderilerde ele alınan hijyen tedbirleri

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım		n	%
	n	%	n	%		
El yıkama	25	15,34	12	34,29	37	18,69
Genel hijyen	17	10,43	2	5,71	19	9,6
El antiseptiği kullanımı	13	7,98	4	11,43	17	8,59
Ortak kullanılan eşya ve alanların temizliği	12	7,36	1	2,86	13	6,57
Yüze dokunmaktan kaçınmak	8	4,91	4	11,43	12	6,06
Yüzey temizliği	10	6,13	0	0	10	5,05
Kıyafet temizliği	8	4,91	0	0	8	4,04
Öksürürken ağız kapatma	5	3,07	0	0	5	2,53

Tablo 10'da ele alınan hijyen tedbirleri özelinde yüzey temizliği, kıyafet temizliği ve öksürürken ağız kapatma temalarının ikinci dönemde hiç ele alınmadığı görülmektedir. El yıkama her iki dönemde de en çok kullanılan temadır. El yıkama teması ikinci dönem içindeki gönderiler arasında birinci döneme göre daha fazla kullanılmış olsa da (%34,2), bu tema ile ilgili toplam gönderi sayısının ilk dönemin yarısı olduğuna dikkat edilmelidir (n=12).

Tablo 11. Gönderilerde ele alınan tedbirler

	İlk Dönem		İkinci Dönem		İki Dönemdeki Tüm Gönderiler	
	11 Mart - 11 Mayıs		1 Eylül - 1 Kasım			
	n	%	n	%	n	%
Genel tedbir ifadesi	33	20,25	3	8,57	36	18,18
Maske kullanımı	25	15,34	6	17,14	31	15,66
Semptom bilgisi	15	9,2	1	2,86	16	8,08
Ruh sağlığını korumak	14	8,59	1	2,86	15	7,58
Ortamı havalandırma	12	7,36	0	0	12	6,06
Sağlık kuruluşuna başvurma	12	7,36	0	0	12	6,06
Dengeli beslenme	10	6,13	0	0	10	5,05
Dezenformasyonu engelleme	7	4,29	2	5,71	9	4,55
Bağışıklık sistemini güçlendirme	4	2,45	0	0	4	2,02
Tütün ürünlerinden uzak durma	3	1,84	0	0	3	1,52
Eldiven kullanımı	2	1,23	0	0	2	1,01
Kontrollü sosyal hayat ifadesi	2	1,23	0	0	2	1,01

Maske ve eldiven gibi koruyucu materyallerin kullanımı, bağışıklık sistemini güçlendirme ve ruh sağlığını koruma gibi, sosyal mesafe ve hijyen başlıkları altına girmeyen temalar, Tablo 11'de listelenmektedir. İlk dönemde genel tedbir ifadesi en yüksek düzeyde iken (%20,2), ikinci dönemde en yüksek düzeyde maske kullanımı (%17,1) bulunmaktadır. Ruh sağlığını koruma ve semptom bilgisi temaları ikinci dönemde sadece birer gönderide bulunmaktadır. Ortamı havalandırma, dengeli beslenme, bağışıklık sistemini güçlendirme, tütün ürünlerinden uzak durma ve kontrollü sosyal hayat ifadesi ikinci dönemde paylaşılan gönderilerde yer almamıştır.

SONUÇ

Çalışmada ele alınan ilk dönemde pandemi ile ilgili gönderiler, dönem içerisindeki toplam gönderilerin %79'unu oluştururken, bu oran ikinci dönemde %39'a düşmüştür. İlk dönemde her gün vaka sayılarına dair paylaşımlar yapılmıştır. İkinci dönemde ise bu tür paylaşımlar sadece bir kere yapılmıştır. 1 Eylül tarihinde son kez turkuaz tablo paylaşılmış ve bu verilere bir daha sosyal medya üzerinde yer verilmemiştir. Oluşan farkın sebebi olarak bu durum gösterilebilir.

Gönderilerin büyük çoğunluğu rasyonel içeriklidir. Tüm gönderilerin %93,4'ü rasyoneldir. Tüm gönderilerin %31'inde hashtag kullanımına rastlanmıştır. En çok kullanılan hashtag %15,6 ile #HayatEveSığar hashtag'idir. Ancak bu hashtag'in ikinci dönemde hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Benzer şekilde, ilk dönemde gönderilerin %22'sinde kullanılan evde kalma teması da ikinci dönemde hiçbir gönderide kullanılmamıştır.

Tüm gönderilerin %35'inde okuyucuya Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın seslendiği görülmüştür. Bunun oranın yüksekliğinin sebebi, vaka sayılarının açıklandığı gönderilerin içerisinde Sağlık Bakanının sözlerine yer verilmesidir. Kaynak kredibilitesi açısından ele alındığında bu yaklaşımın doğru olduğu söylenebilir.

Gönderilerin çoğunda (%78) toplum genelinden bahsedilmiştir. İlk dönemde çocuklardan bahsedilen gönderi oranı %6 iken, okulların açılmasının da konuşulduğu ikinci dönemde bu oran %26'ya çıkmıştır. Gençlerden ise sadece üç gönderide (%1,5) bahsediliyor olması araştırmanın kayda değer bulgularından biridir.

En çok kullanılan reklam/mesaj çekiciliği %62 ile "Güvenlik / Önlem / Tedbirler"dir. Korku çekiciliği gönderilerin %10'unda kullanılırken, rahatlatma %28'inde kullanılmıştır. Gönderilerin %20'sinde ise iyimserlik söz konusudur. Mizah çekiciliğine yer verilmemiştir. Toplumsal dayanışma çekiciliği gönderilerin %11,62'sinde kullanılmıştır. Toplumun tedbirler hakkında bilinçlenmesinin ve dayanışma ruhunun güçlendirilmesinin amaçlandığı, ancak geleceğe dair endişe oluşturmaktan kaçınıldığı söylenebilir.

Gönderilerin %18,7'sinde el yıkama, %18'inde evde kalma, %15,6'sında maske kullanımı temaları ele alınmıştır. Gönderilerin %30'unda sosyal mesafe tedbirlerinden en az biri, %24'ünde hijyen tedbirlerinden en az biri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın sonunda araştırmacılara daha geniş bir dönemin ve T.C. Sağlık Bakanlığının kullandığı farklı sosyal medya platformlarının ele alınması; farklı bakanlıkların konu ile ilgili gönderilerinin araştırılması önerilebilir. T.C. Sağlık Bakanlığına ise, turkuaz tablo paylaşımlarının bitmesi ile azalan gönderi sayısının, çocuklar, çocuklu aileler, gençler, yaşlılar, yalnız yaşayanlar, evden çalışanlar vb. farklı hedef kitlelere pratik çözümler sunarak artırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Belch George E.& Belch, Michael A. (2018). *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective*. New York: McGraw-Hill.

Copley, Paul (2004). *Marketing Communications Management: Concepts and Theories, Cases and Practices*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Çayırılı, İnci (2004). *Sağlığın Geliştirilmesine Sağlık İletişimi Yöntemleri Olarak Sosyal Pazarlama, Medyada Savunuculuk ve Halkla İlişkilerin Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Elden, Müge & Bakır, Uğur (2010). *Reklam Çekicilikleri Cinsellik, Mizah, Korku*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hetsroni, Amir (2000). The relationship between values and appeals in Israeli advertising: A smallest space analysis. *Journal of Advertising*, 29(3), 55-68.

Huo, Jinhai & Turner Kea (2019). Use of social media in health communication: Findings from the health information national trends survey 2013, 2014, and 2017. *Cancer Control*, 26, 1-10.

Moorhead, Anne & Hazlett, Diane E.& Harrison, Laura & Carroll, Jennifer K. & Irwin, Anthea & Hoving, Ciska (2013). A New Dimension of health care: Systematic review of the

uses, benefits, and limitations of social media for health. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4), e85.

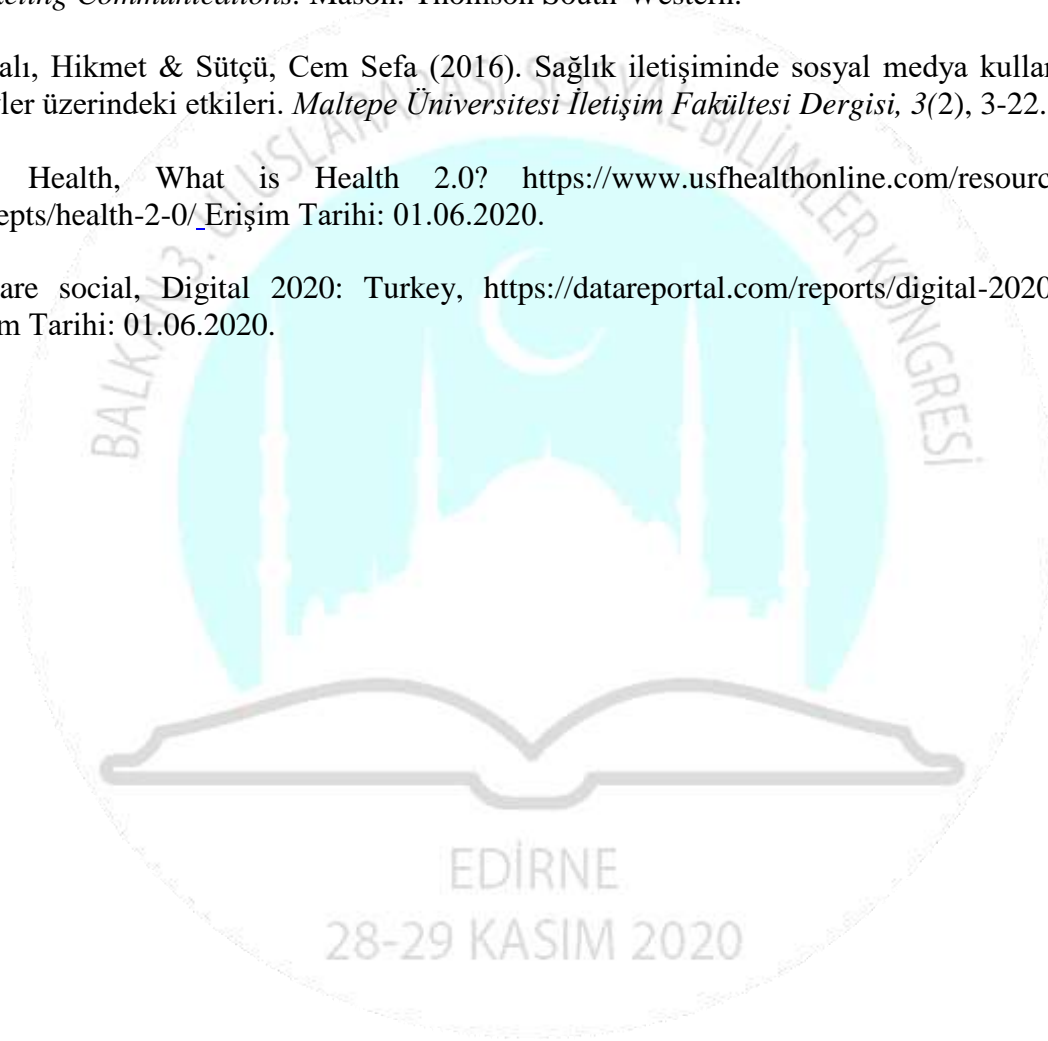
Ohanian, Roobina (1991). The impact of celebrity spokesperson's perceived image on consumers' intention to purchase. *Journal of Advertising Research*, 31(1), 46-52.

Shimp, Terence A. (2007). *Advertising, Promotion, and Other Aspects of Integrated Marketing Communications*. Mason: Thomson South-Western.

Tosyalı, Hikmet & Sütçü, Cem Sefa (2016). Sağlık iletişimde sosyal medya kullanımının bireyler üzerindeki etkileri. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 3-22.

USF Health, What is Health 2.0? <https://www.usfhealthonline.com/resources/key-concepts/health-2-0/> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

We are social, Digital 2020: Turkey, <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

PANDEMİ SÜRECİNDE SOSYAL MEDYADA MARKA İLETİŞİMİ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ**Dr. Öğr. Üyesi A. Mücahid Zengin**

Necmettin Erbakan Üniversitesi

mzengin@erbakan.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1976-2748

Dr. Öğr. Üyesi Güldane Zengin

Selçuk Üniversitesi

guldane@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-6816-1618

ÖZET

Pandemi sürecinin başlaması ile markalar bu sürece dair sosyal medya hesaplarında paylaşımlar yapmaya başlamışlardır. Günümüzde Instagram, en çok kullanılan sosyal medya platformlarından biri olarak markaların tüketicilerle iletişim kurması için önemli araçlardan biridir. Markaların sosyal medya aracılığı ile tüketicilere hitap etme şekillerindeki “yeni normal”i ortaya çıkarabilmek için, bu çalışmada Brand Finance’in 2020 yılı Türkiye’nin en değerli markaları listesine giren beş markanın Instagram gönderileri içerik analizine tabi tutulmuş ve reklam çekicilikleri, kullanılan temalar ve yaratıcı yaklaşımlar açısından ele alınmıştır. Listenin bir numarasında yer alan Türk Hava Yolları markası, Instagram hesabı global bir hedef kitleye yönelik olduğu için değerlendirmeye alınmamış, sıradaki markalar olan Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Turkcell, Arçelik ve Türk Telekom markaları çalışmaya dahil edilmiştir. Markaların Covid-19 pandemi süreci ile ilgili yaptıkları ilk paylaşımından, 1 Eylül 2020 tarihine kadar toplam 501 gönderi yaptıkları; bunların 171 adedinin (%34,1) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içerdiği bulunmuştur. Bu gönderilerde kullanılan reklam çekicilikleri incelendiğinde, sağlık çekiciliğinin gönderilerinin %51,5’inde bulunduğu, onu kolaylık çekiciliğinin (%36,3) ve güvenlik/önlem çekiciliğinin (%19,3) takip ettiği görülmüştür. Ele alınan temalarda ise evde kalmak (%46,8) ve sosyal mesafe (%29,2) öne çıkmaktadır. Bunlara ek olarak maske kullanımı %12,9; dezenfektan kullanımı ve dezenfekte etmek %9,4; ekonomik destek %7,6 oranında gönderilerde yer almıştır. Yaratıcı yaklaşımlardan ise kullanım durumu %43,9’luk oranı ile öne çıkmaktadır. Markaların 1 Haziran 2020 tarihinden sonra ise pandemi süreci ile ilgili bileşenler içeren gönderiler paylaşmayı önemli düzeyde azalttığı görülmüştür. Markaların Covid-19 pandemi süreci ile ilgili yaptıkları ilk paylaşımından 1 Haziran 2020 tarihine kadar yaptıkları Instagram paylaşımlarının %60’a yakını pandemi ile ilgili bileşenler içerirken, 1 Haziran 2020 ile 1 Eylül 2020 tarihleri arasında bu oran %5’e düşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marka İletişimi, Covid-19, Sosyal Medya, Pandemi, Instagram**GİRİŞ**

Markalar için hedef kitlelerinin bulunduğu yerde bulunmak önemlidir. Sosyal medya, markalar ile tüketicileri buluşturan, tüketicilerin markalarla ilgili gelişmeleri anlık takip edebilecekleri, markalar ile etkileşim kurabilecekleri önemli bir platformdur. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19

pandemi sürecinde markaların tüketicilere farklı şekillerde seslenmeye başladığı görülmektedir (Valinsky, 2020). Bu çalışmada markaların pandemi sürecinde Instagram üzerinde paylaştıkları gönderilerin ne kadarının pandemi ile ilgili bileşenler içerdiği, bu tür gönderilerin hangi reklam çekiciliklerini, mesaj temalarını ve yaratıcı stratejileri kullandığı içerik analizi yapılarak incelenmiştir.

SOSYAL MEDYA

Sosyal medya insanlara internette fikirler, içerikler, düşünceler, ilişkiler paylaşma imkânı sağlar. Herkesin içerik üretebilmesi ve üretilmiş içeriklere yorumda ve katkıda bulunabilmesi ile geleneksel medyadan ayrılır. Metin, ses, video, görüntü ve topluluk formatında olabilir (Scott, 2020:62).

Tüketicilerle iletişim kurmak için sosyal medyanın kullanılmasının markalar açısından pek çok avantajı bulunmaktadır. Shimp ve Andrews (2013:381) bu avantajlardan bazılarını aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Esneklik: Sosyal medya gönderilerin ve reklamların hızla düzenlenebilmesi sayesinde pazarlama ve reklam planlamasında esneklik sağlar.
- Erişim Seçenekleri: Demografik hedefleme seçenekleri sayesinde çok geniş ya da çok dar kitlelere erişim olanakları sağlar.
- İki Yönlü İletişim: Tüketici geribildirim ve yeni ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma fikirleri elde edilebilir.
- Entegrasyon ve Trafik Yönlendirme: Sosyal medya içerikleri tüketicileri markanın diğer sitelerine yönlendirmekte yardımcı olabilir.
- Maliyet Etkinliği: Geleneksel mecralarda reklam yapmanın maliyetine kıyasla, sosyal medya oldukça avantajlı olabilir.

Markalar sosyal medyada yer alarak daha bilinir olabilir ve satışlarını artırabilir, itibarlarını ve imajlarını koruyabilirler (Laman ve Topçu, 2019:11). Bunun yanı sıra markalar sosyal medya aracılığı ile potansiyel müşterilere erişebilir, müşteri desteği sağlayabilir, müşterilerle ilişkili daha kapsamlı analizler yapabilir, müşterilerden yeni fikirler edinebilir, sosyal medya hesaplarını ziyaret eden kişileri markanın web sitelerine yönlendirebilir, dar bir hedef kitleye reklam yapabilir ve kriz iletişimi yapabilir (Newberry, 2018). Markalar sosyal medyada istedikleri kadar paylaşım yapabildiklerinden kendilerini daha iyi ifade edebilmektedirler. Bu şekilde tüketici marka hakkında daha kolay fikir edinebilecek ve marka, tüketici zihninde belirgin bir şekilde yer edinebileceklerdir (Aydın, 2017:327).

MESAJ STRATEJİLERİ

Mesaj stratejisi bir reklamın temel fikri, fikrin nasıl hayata geçirileceği ve gerekçesi ile ilgilidir. Üç bileşeni vardır: (1) Sözlü bileşen: Reklamın ne söyleyeceği, kelimelerin seçimini etkileyebilecek noktalar, metin ile medya arasındaki ilişki (2) Sözsüz bileşen: Reklam grafiklerinin genel yapısı, kullanılması gerekli olan görseller, görseller ile medyanın ilişkisi (3) Teknik bileşen: Tercih edilen uygulama yaklaşımı ve zorunluluklar (Weigold ve Arens, 2018:198).

Reklam alanında çalışan araştırmacılar reklam mesajlarını genellikle iki kategoriye ayırarak incelerler. Aaker ve Norris (1982:61) bu durumu ele alırken rasyonel kategorisi ifade etmek için kimi zaman bilgisel ya da bilişsel ifadelerinin kullanıldığını, duygusal kategorisini ifade etmek için ise imaj

ya da hissetme kelimelerinin tercih edilebildiğini aktarmaktadır. Kimi araştırmacılar da bu ayrımı bilgisel ve dönüşümsel şeklinde yapmaktadır (Puto and Wells, 1984:638).

Reklam çekicilikleri de rasyonel ve duygusal başlıkları altında kategorize edilebilmektedir. Kimi zaman mesaj çekicilikleri ya da ikna çekicilikleri (Elden ve Bakır, 2010:75) kimi zaman da iletişim çekicilikleri (Copley, 2004:124) adı ile anılan reklam çekicilikleri, tüketicilerin dikkatini çekmek ve ürüne, hizmete veya fikre yönelik hislerini etkilemek için kullanılan yaklaşımlar (Belch ve Belch, 2018:303) olarak tanımlanabilir. De Pelsmacker vd. (2013:213), rasyonel reklam çekiciliklerin özellikler, pratik bilgiler, değerlendirme kriteri olabilecek test edilebilir iddialar içerdiğini, duygusal çekiciliklerin ise ana imajının duygusal tepkiler oluşturmak ve bir imajı aktarmak olduğunu belirtmektedir.

Çekiciliklerin sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Pollay (1983:80-84) 42 adet çekicilik, Hetsroni (2000:60-61) 25 adet çekicilik, Elden ve Bakır (2010:75) 31 adet çekicilik belirlemiştir. Bununla birlikte bu sayısı çok daha düşük tutan araştırmacılar da bulunmaktadır. Clow ve Baack (2018:181) toplam yedi adet temel çekicilikten bahsetmektedir: Korku, mizah, cinsellik, müzik, rasyonalite, duygular, kıtlık.

YÖNTEM

Bu çalışmada markaların Instagram üzerinde yaptığı paylaşımlar üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Çalışmanın örnekleme, kodlama cetveli, sınırlılıkları ve araştırma sorularına dair bilgiler bu başlık altında yer almaktadır.

Örneklem

Uluslararası marka değerlendirme kuruluşu Brand Finance'in Türkiye'nin en değerli markaları sıralamasına göre 2020 yılında ilk 10 marka: Türk Hava Yolları, Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Turkcell, Arçelik, Türk Telekom, Akbank, İş Bankası, Yapı Kredi, Ford Otosan. Bu markalar arasından değerlendirmeye alınanlar ve Instagram hesaplarına dair genel bilgiler tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Markaların Instagram hesaplarına dair genel bilgiler

Marka	Takipçi Sayısı	Gönderi Adedi
Ziraat Bankası	202 bin	996
Garanti BBVA	114 bin	963
Turkcell	324 bin	1507
Arçelik	208 bin	718
Türk Telekom	187 bin	431

Brand Finance'in listesinde birinci sırada olan Türk Hava Yolları'nın Instagram hesabı sadece Türkiye'ye değil, tüm dünyaya yönelik yayın yaptığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

Bu çalışmada 13 Mart – 1 Eylül tarihleri arasında Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Turkcell, Arçelik ve Türk Telekom markalarının Instagram hesaplarında paylaştıkları toplam 501 gönderi incelenmiş, bu gönderiler içerisinden pandemi süreci ile ilgili bileşenler içeren 171 gönderi çekicilikler, temalar ve yaratıcı yaklaşımlar açısından ele alınmıştır.

Kodlama Cetveli

Bu çalışmada reklam çekiciliklerinin kodlanmasında Hetsroni (2000:60-61) tarafından ortaya konulan reklam çekicilikleri sınıflandırması temel alınmıştır. Bu sınıflandırmada bulunmayan korku ve mizah çekicilikleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte ön test sonucunda elde edilen verilerden hareketle, nezaket çekiciliğine ek olarak “Büyüklerle Saygı”, “Sağlık Çalışanlarına Saygı” ve “Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı” başlıkları ile ele alınmasına karar verilmiştir. Güvenlik çekiciliği ise “Güvenlik / Önlem” olarak adlandırılarak, Covid-19 ile ilgili tedbirler bağlamında değerlendirilmiştir.

Kullanılan temalar başlığı altında maske kullanımı, sosyal mesafe, evde kalma gibi tedbirlere dair maddelerin yanı sıra, evden eğitim ve evden çalışma gibi maddeler de bulunmaktadır. Yaratıcı yaklaşımlarda ise Laskey ve arkadaşlarının (1989:38-40) çalışmasından faydalanılmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan dönüşümsel yaklaşımlardan üç tanesi; kullanıcı imajı, marka imajı kullanım durumu yaklaşımları ele alınmıştır. Kodlama iki kodlayıcı tarafından yapılmış, anlaşmazlıklar konusunda tartışılarak uzlaşmıştır. Kodlayıcılar arasında uyum düzeyi %95 olarak hesaplanmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma 13 Mart – 1 Eylül tarihleri arasında Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Turkcell, Arçelik ve Türk Telekom markalarının Instagram hesaplarında paylaştıkları gönderiler ile sınırlıdır. Çalışmada Instagram'ın hikayeler özelliği ile yapılan paylaşımlar değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Markaların 1 Haziran 2020 öncesi ve sonrası pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderilerinde ne gibi farklar bulunmaktadır?
2. Markalar pandemi sürecinde tüketicilere hangi çekicilikleri kullanarak seslenmişlerdir?
3. Markalar pandemi sürecinde hangi temaları ele almışlardır?
4. Markalar pandemi sürecinde hangi yaratıcı yaklaşımları kullanmışlardır?

Bulgular

Çalışmada ele alınan gönderilere dair bulgular bu başlık altında ele alınacaktır.

Tablo 2. Tüm markaların gönderi oranları

Marka	İlk Gönderi	1 Haziran Öncesi			1 Haziran-1 Eylül Arası			Tüm Gönderiler		
		Gönderi	P. Gönd.	%	Gönderi	P. Gönd.	%	Gönderi	P. Gönd.	%
Ziraat Bankası	17.Mar.20	43	26	60,5	47	0	0	90	26	28,9
Garanti BBVA	17.Mar.20	54	39	72,2	51	3	5,9	105	42	40
Turkcell	13.Mar.20	79	37	46,8	64	4	6,3	143	41	28,7
Arçelik	19.Mar.20	51	23	45,1	47	1	2,1	98	24	24,5
Türk Telekom	20.Mar.20	40	34	85	25	4	16	65	38	58,5
Toplam		267	159	59,6	234	12	5,1	501	171	34,1

* P. Gönd.: Pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderi

Tablo 2 tüm markaların 1 Haziran 2020 öncesi ve 1 Haziran 2020-1 Eylül 2020 arası gönderi sayılarını ve bu gönderilerden pandemi ile ilişkili olanların sayılarını ortaya koymaktadır. 1 Haziran sonrasında pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderilerin oldukça azalmış olması dikkat çekicidir. 1 Haziran öncesinde tüm gönderilerin %59,6'sında bu tür bileşenler kullanılırken, 1 Haziran ve

sonrasında bu oran %5,1'e düşmüştür. Ziraat Bankası'nın Instagram hesabında 1 Haziran ve sonrasında pandemi ile ilgili bileşenler içeren hiçbir gönderi paylaşılmamıştır.

Tablo 3. Gönderilere dair genel bilgiler

	Ziraat Bankası		Garanti BBVA		Turkcell		Arçelik		Türk Telekom		Tüm Gönderiler	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Rasyonel	24	92,3	34	81	31	75,6	15	62,5	26	68,4	130	76
Duygusal	2	7,7	12	28,6	12	29,3	10	41,7	20	52,6	56	32,7
Video	2	7,7	22	52,4	33	80,5	18	75	20	52,6	95	55,6
Ürün-Hizmet Tanıtma Amaçlı	4	15,4	14	33,3	30	73,2	16	66,7	18	47,4	82	48
Reklam Spotu	2	7,7	3	7,1	16	39	6	25	9	23,7	36	21,1

Markaların pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderilerine dair genel bilgiler, Tablo 3'de listelenmektedir. Gönderilerde tabloda listelenen değişkenlerin birden fazlası bulunabilmektedir, bu yüzden toplamlar 100'ü geçebilmektedir. Rasyonel bileşenler içeren gönderilerin tüm markalar için daha yüksek oranda olması dikkat çekicidir. Bu tür bileşenleri en yüksek oranda kullanan markalar Ziraat Bankası (%92,3), Garanti BBVA (%81) ve Turkcell (%75,6)'dir. Duygusal bileşenlerin kullanıldığı gönderiler tüm markalarda rasyonel bileşenlerin kullanıldığı gönderilere göre daha düşük orandadır (%32,7). Bu tür bileşenleri en çok kullanan markalar Türk Telekom (%52,6), Arçelik (%41,7) ve Turkcell (%29,3)'dir.

Gönderilerin %55,6'sı video, %21,1'i reklam spotu, %48'i bir ürün ya da hizmeti tanıtma amaçlıdır. Markaların pandemi ile ilgili gönderilerinin neredeyse yarısının bir ürün ve hizmetle ilişkilendirilmiş olması dikkat çekicidir.

Tablo 4. Ziraat Bankası'nın gönderilerinde kullanılan çekicilikler

Çekicilik (Ziraat Bankası)	n	%
Sağlık	22	84,6
Kolaylık	9	34,6
Modernlik / Son Teknoloji	6	23,1
Vatanseverlik	3	11,5
Toplumsal Dayanışma	2	7,7
Yardıms severlik	2	7,7
Aile	1	3,8
Sağlık Çalışanlarına Saygı	1	3,8
Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	1	3,8
Büyükklere Saygı	1	3,8
Mutluluk	1	3,8

Ziraat Bankası Covid-19 ile ilgili ilk gönderisini 17 Mart'ta yapmıştır. 1 Haziran'a kadar toplam 43 gönderi yapılmış. Bunların %60,5'i (N=26) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. 1 Haziran-1 Eylül arasında 47 gönderi yapılmıştır ancak bunların hiçbirisi pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermemektedir. Tablo 4'te görülebileceği üzere markanın pandemi ile ilgili bileşenler

içeren gönderilerinde en çok kullanılan çekicilikler %84,6 ile sağlık, %34,6 ile kolaylık, %23,1 ile modernlik / son teknolojidir.

Tablo 5. Garanti BBVA'nın gönderilerinde kullanılan çekicilikler

Çekicilik (Garanti BBVA)	n	%
Sağlık	32	76,2
Kolaylık	21	50
Güvenlik / Önlem	12	28,6
Yardımsverlik	6	14,3
Toplumsal Dayanışma	5	11,9
Sağlık Çalışanlarına Saygı	5	11,9
Vatanseverlik	5	11,9
Evde Boş Zamanda Yapılabilecekler	4	9,5
Modernlik / Son Teknoloji	3	7,1
Fırsat	3	7,1
İyimser Gelecek	2	4,8
Çevrecilik	1	2,4
Nezakət	1	2,4
Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	1	2,4
Büyükklere Saygı	1	2,4
Korku	1	2,4

Garanti BBVA Covid-19 ile ilgili ilk gönderisini 17 Mart'da yapmıştır. Bu tarihten 1 Haziran'a kadar toplam 54 gönderi yapılmıştır. Bunların %72'si (N=39) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. 1 Haziran-1 Eylül arasında ise 51 gönderi yapılmıştır ve bunların %5,9'u (N=3) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. Tablo 5'te Garanti BBVA'nın pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderilerinde en çok kullanılan çekicilikler ortaya konulmaktadır. Buna göre en çok kullanılan çekicilikler %76,2 ile sağlık, %50 ile kolaylık, %28,6 ile güvenlik / önlemdir. Garanti BBVA'nın gönderilerinden birinde korku çekiciliği de kullanılmıştır. Korku çekiciliğinin kullanıldığı gönderilere diğer markalarda rastlanmamıştır.

Tablo 6. Turkcell'in gönderilerinde kullanılan çekicilikler

Çekicilik (Turkcell)	n	%
Kolaylık	16	39
Sağlık	14	34,1
Mutluluk	11	26,8
Fırsat	9	22
Aile	7	17,1
Toplumsal Dayanışma	7	17,1
Evde Boş Zamanda Yapılabilecekler	7	17,1
İyimser Gelecek	6	14,6
Güvenlik / Önlem	6	14,6
Sağlık Çalışanlarına Saygı	5	12,2
Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	2	4,9
Yardımsverlik	2	4,9

Kalite	2	4,9
Nezaket	1	2,4
Büyüklerle Saygı	1	2,4
Nostalji	1	2,4
Vatanseverlik	1	2,4
Modernlik / Son Teknoloji	1	2,4

Turkcell Covid-19 ile ilgili ilk gönderisini 13 Mart'ta yapmış, 1 Haziran'a kadar toplam 79 gönderi paylaşmıştır. Bunların %46,8'i (N=37) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. 1 Haziran-1 Eylül arasında 64 gönderi yapılmıştır ve bunların %6,3'ü (N=4) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. Dolayısıyla Turkcell'in pandemi ile ilgili bileşenler içeren toplam 41 gönderisi bulunmaktadır. Bu gönderilerde en çok kullanılan çekicilikler %39 ile kolaylık, %34,1 ile sağlık, %26,8 ile mutluluktur. Markanın gönderilerinde kullandığı tüm çekicilikler Tablo 6'da listelenmektedir.

Tablo 7. Arçelik'in gönderilerinde kullanılan çekicilikler

Çekicilik (Arçelik)	n	%
Kolaylık	16	66,7
Sağlık	14	58,3
Mutluluk	11	45,8
Fırsat	9	37,5
Aile	7	29,2
Toplumsal Dayanışma	7	29,2
Evde Boş Zamanda Yapılabilecekler	7	29,2
İyimser Gelecek	6	25
Güvenlik / Önlem	6	25
Sağlık Çalışanlarına Saygı	5	20,8
Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	2	8,3
Yardımsızlık	2	8,3
Kalite	2	8,3
Nezaket	1	4,2
Büyüklerle Saygı	1	4,2
Nostalji	1	4,2
Vatanseverlik	1	4,2
Modernlik / Son Teknoloji	1	4,2

Arçelik Covid-19 ile ilgili ilk gönderisini 19 Mart'ta yapmıştır. 1 Haziran'a kadar toplam 51 gönderi yapılmıştır ve bu gönderilerin %45'i (N=23) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. 1 Haziran-1 Eylül arasında ise 47 gönderi yapılmıştır. Bunların %2'si (N=1) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. Arçelik'in pandemi ile ilgili bileşenler içeren gönderilerinde en çok kullanılan çekicilikler %66,7 ile kolaylık, %58,3 ile sağlık, %45,8 ile mutluluktur.

Tablo 8. Türk Telekom'un gönderilerinde kullanılan çekicilikler

Çekicilik (Türk Telekom)	n	%
Mutluluk	17	44,7

Fırsat	15	39,5
Kolaylık	12	31,6
Toplumsal Dayanışma	10	26,3
Aile	9	23,7
Güvenlik / Önlem	8	21,1
Sağlık	7	18,4
Büyüklerle Saygı	6	15,8
Evde Boş Zamanda Yapılabilecekler	6	15,8
İyimser Gelecek	4	10,5
Vatanseverlik	4	10,5
Sağlık Çalışanlarına Saygı	3	7,9
Nezaket	2	5,3
Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	2	5,3
Modernlik / Son Teknoloji	2	5,3
Nostalji	1	2,6

Covid-19 ile ilgili ilk gönderisini 20 Mart'ta yapmış olan Türk Telekom, 1 Haziran'a kadar toplam 40 gönderi yapmıştır ve bunların %85'i (N=34) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. 1 Haziran-1 Eylül arasında idr 25 gönderi yapılmıştır ve bunların %16'sı (N=4) pandemi süreci ile ilgili bileşenler içermektedir. Dolayısıyla Türk Telekom'un pandemi ile ilgili bileşenler içeren toplam 38 gönderisi bulunmaktadır. Tablo 7'de görülebileceği üzere bu gönderilerde en çok kullanılan çekicilikler %44,7 ile mutluluk, %39,5 ile fırsat ve %31,6 ile kolaylıktır.

Tablo 9. Tüm gönderilerde kullanılan çekicilikler

Çekicilik	n	%	Çekicilik	n	%
Sağlık	88	51,5	Vatanseverlik	15	8,8
Kolaylık	62	36,3	Modernlik / Son Teknoloji	15	8,8
Güvenlik / Önlem	33	19,3	Büyüklerle Saygı	13	7,6
Mutluluk	32	18,7	Nezaket	6	3,5
Fırsat	29	17	Markanın Kendi Çalışanlarına Saygısı	6	3,5
Toplumsal Dayanışma	28	16,4	Nostalji	3	1,8
Aile	23	13,5	Çevrecilik	2	1,2
Evde Yapılabilecekler	22	12,9	Kalite	2	1,2
Sağlık Çalışanlarına Saygı	17	9,9	Korku	1	0,6
İyimser Gelecek	16	9,4	Mizah	0	0
Yardımseverlik	15	8,8			

Tablo 9'da tüm markaların pandemi ile ilgili bileşenler içeren tüm gönderilerinde kullanılan çekicilikler listelenmektedir. Sağlık çekiciliğinin %51,5 oranında kullanılıyor olmasının gönderilerin doğası gereği beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ikinci sırada kolaylık çekiciliğinin (%36,3) bulunuyor olması dikkat çekicidir. Markaların kullandıkları çekiciliklere dair tablolarda (Tablo 4-8) da kolaylık çekiciliğinin tüm markalar için en çok kullanılan ilk üç çekicilik arasında olduğu görülebilir. Güvenlik / Önlem çekiciliği ise gönderilerde %19,3 oranında kullanılmıştır.

Tablo 10. Tüm gönderilerde ele alınan temalar

Ele Alınan Temalar	n	%
Evde Kalmak	80	46,8
Sosyal Mesafe	50	29,2
Maske Kullanımı	22	12,9
Dezenfektan Kullanımı ve Dezenfekte Etmek	16	9,4
Ekonomik Destek / İhtiyaç Karşılama	13	7,6
Evden Eğitim	11	6,4
Çalışma Saatleri Düzenlemesi	7	4,1
Evden Çalışma	6	3,5
Eldiven Kullanımı	4	2,3

Tablo 10’da tüm gönderilerde ele alınan temalar listelenmektedir. Evde kalma temasının %46,8 ile gönderilerin neredeyse yarısında kendine yer bulduğu söylenebilir. Sosyal mesafe gönderilerin %29,2’sinde, maske kullanımı ise gönderilerin %12,9’unda kullanılmıştır.

Tablo 11. Markalara göre gönderilerde ele alınan temalar

Ele Alınan Temalar	Ziraat Bankası		Garanti BBVA		Turkcell		Arçelik		Türk Telekom		Tüm Gönderiler	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evde Kalmak	1	3,8	29	69	21	51,2	5	20,8	24	63,2	80	46,8
Sosyal Mesafe	20	76,9	9	21,4	6	14,6	6	25	9	23,7	50	29,2
Maske Kullanımı	0	0	9	21,4	6	14,6	4	16,7	3	7,9	22	12,9
Dezenfektan Kullanımı ve Dezenfekte Etmek	0	0	1	2,4	4	9,8	7	29,2	4	10,5	16	9,4
Ekonomik Destek / İhtiyaç Karşılama	2	7,7	6	14,3	2	4,9	2	8,3	1	2,6	13	7,6
Evden Eğitim	0	0	1	2,4	6	14,6	1	4,2	3	7,9	11	6,4
Çalışma Saatleri Düzenlemesi	0	0	2	4,8	2	4,9	1	4,2	2	5,3	7	4,1
Evden Çalışma	0	0	2	4,8	2	4,9	0	0	2	5,3	6	3,5
Eldiven Kullanımı	0	0	0	0	1	2,4	3	12,5	0	0	4	2,3

Tablo 11’de markalara göre gönderilerde kullanılan temalar ortaya konulmaktadır. Evde kalma temasının Ziraat Bankası markası haricindeki markalar tarafından yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 12. Gönderilerde kullanılan yaratıcı yaklaşımlar

Yaratıcı Yaklaşım	Ziraat Bankası		Garanti BBVA		Turkcell		Arçelik		Türk Telekom		Tüm Gönderiler	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kullanım Durumu	22	84,6	12	28,6	18	43,9	9	37,5	14	36,8	75	43,9
Marka İmajı	3	11,5	12	28,6	9	22	8	33,3	9	23,7	41	24
Kullanıcı İmajı	0	0	0	0	2	4,9	2	8,3	13	34,2	17	9,9

Gönderilerde kullanılan yaratıcı yaklaşımlar Tablo 12’de listelenmektedir. Kullanım durumu yaklaşımı gönderilerin %43,9’unda, marka imajı yaklaşımı gönderilerin %24’ünde, kullanıcı imajı yaklaşımı gönderilerin %9,9’unda kullanılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 2020 yılında Brand Finance'in Türkiye'nin en değerli markaları sıralamasına giren ilk markalardan olan Ziraat Bankası, Garanti BBVA, Turkcell, Arçelik ve Türk Telekom markalarının Instagram hesaplarında paylaştıkları 501 adet gönderi içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada 1 Haziran 2020 öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Her markanın 1 Haziran öncesi pandemi ile ilgili bileşenler içeren ilk gönderisi temel alınarak 1 Haziran’a kadar yaptıkları gönderiler ele alınmış, ardından 1 Haziran – 1 Eylül arası gönderiler incelenmiştir. 1 Haziran'a kadar yoğun olarak pandemi süreci ile ilgili paylaşım yapılırken, 1 Haziran – 1 Eylül arası dönemde bu paylaşımların oldukça azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. 1 Haziran'a kadar olan dönemde gönderilerin %60'ında pandemi ile ilgili bileşenler bulunurken, sonraki dönemde yapılan gönderilerin sadece %5'inde bu tür bileşenlere rastlanmıştır. 1 Haziran'a kadar azalan yeni vaka sayıları ile virüsün yenildiği algısının markaların bu konuda paylaşımlarına son vermelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Gönderilerde en çok işlenen temaların evde kalma (%47), sosyal mesafe (%29) ve maske kullanımı (%13) olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, dezenfektan kullanımı ve ürünleri / mağazayı dezenfekte etme teması gönderilerin %9,4'ünde, eldiven kullanımı teması ise gönderilerin %2'sinde kullanılmaktadır. Pandemi dolayısıyla çalışma saatlerinin yeniden düzenlendiğine dair gönderiler %4 oranındadır. Markalar evden eğitim (%6,4) ve evden çalışma (%3,5) temalarını da işlemektedir. Gönderilerin %7,6'sında markanın ekonomiye nasıl destekler verdiği veya toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için neler yaptıkları ele alınmaktadır.

Toplum sağlığını önemli ölçüde tehdit eden, hem sosyal hem de ekonomik olarak “yeni normal”lerden bahsedilen bir dönemde rasyonel gönderilerin (%76), duygusal gönderilere (%33) göre daha fazla olması şaşırtıcı değildir. Buna ek olarak, gönderilerin hiçbirinde mizah çekiciliğine yer verilmemiştir. Korku çekiciliği ise, sadece bir gönderide yer almaktadır. En çok kullanılan çekicilikler, sağlık (%51,5), kolaylık (%36) ve güvenlik / önlemdir (%19). En çok kullanılan yaratıcı yaklaşım ise kullanım durumudur (%44). Buradan hareketle markaların pandemi sürecinde çeşitli kısıtlamalarla karşı karşıya kalan tüketicilere ürün ve hizmetleri ile sundukları kolaylıkları aktarmaya çalıştığı söylenebilir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle araştırmacılara kamu kuruluşları ile özel kuruluşların mesaj stratejilerindeki farkların incelenmesi önerilebilir. Bu çalışmada Brand Finance'in Türkiye'nin en değerli markaları sıralaması temel alınmış, bu sıralamadaki ilk markalar incelenmiştir. Örnekleme giren iki bankadan biri kamu bankası, diğeri özel bankadır. Çalışmada dikkat çeken sonuçlardan biri, kamu bankasının 1 Haziran 2020 tarihinden sonra pandemi ile ilgili bileşenler içeren hiçbir gönderi yapmamış olmasıdır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda daha fazla banka ele alınarak karşılaştırmalar yapılabilir. Buna ek olarak Sağlık Bakanlığının gönderileri üzerinde çalışacak araştırmacılara farklı sosyal medya platformlarını ele almaları ve karşılaştırmaları önerilebilir. Markalara ise pandemi süreci ile ilgili önlemlerin alınmasını teşvik edecek gönderilerin kesilmemesi önerilebilir. Markaların topluma olan sosyal sorumlulukları kapsamında koronavirüsün daha fazla yayılmasını engellemek için ne gibi önlemler aldıklarını anlatmaları ve hedef kitlelerini önlemlere dikkat etmeye çağırılmaları önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaker, David A. & Norris, Donald (1982). Characteristics of TV commercials perceived as informative. *Journal of Advertising Research*, 22(2), 61-70.
- Aydın, Ali Fikret (2017). Sosyal medya kullanımı ve kurumsal markalaşma: Vodafone örneği. *Global Media Journal*, 8(15), 320-345.
- Clow, Kenneth E. & Baack, Donald (2018). *Integrated Advertising, Promotion, and Marketing Communications*. Harlow: Pearson.
- Copley, Paul (2004). *Marketing Communications Management: Concepts and Theories, Cases and Practices*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- De Pelsmacker & Geuens Maggie; Van Den Bergh, Joeri (2013). *Marketing Communications: A European Perspective*. Harlow: Pearson.
- Elden, Müge & Bakır, Uğur (2010). *Reklam Çekicilikleri Cinsellik, Mizah, Korku*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hetsroni, Amir (2000). The relationship between values and appeals in Israeli advertising: A smallest space analysis. *Journal of Advertising*, 29(3), 55-68.
- Laman, İsmayilzade & Topçu, Özge (2019). Sosyal medyayla birlikte markanın dijitalleşmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 3(1), 10-21.
- Laskey, Henry A. & Day, Ellen; Crask Melvin R. (1989). Typology of main message strategies for television commercials. *Journal of Advertising*, 18(1), 36-41.
- Newberry, Christina (2018). 23 benefits of social media for business. <https://blog.hootsuite.com/social-media-for-business> Erişim Tarihi: 01.12.2020.
- Pollay, Richard W. (1983). Measuring the cultural values manifest in advertising. *Current Issues and Research in Advertising*, 6(1), 71-92.
- Puto, Christopher P. & Wells William D. (1984). Informational and transformational advertising: The differential effects of time. *Advances in Consumer Research*, 11(1), 638-643.
- Scott, David Meerman (2020). *The New Rules of Marketing & PR*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Shimp, Terrence A. & Andrews J. Craig (2013). *Advertising, Promotion, and Other Aspects of Integrated Marketing Communications*. Mason: South-Western.
- Valinsky, Jordan (2020). McDonald's and other brands are making 'social distancing' logos. <https://edition.cnn.com/2020/03/26/business/social-distancing-brand-logos-coronavirus/index.html> Erişim Tarihi: 01.12.2020.
- Weigold, Michael F. & Arens, William F. (2018). *Advertising*. New York: McGraw-Hill.

GAGAVUZELİ TÜRKLERİNİN DOKUMA SANATI**Prof. Didem ATIŞ**

Sakarya Üniversitesi

ORCID ID 0000-0002-4827-9237

ÖZET

Gagavuz Türkleri, günümüzde eski Sovyetler Birliği, Ukrayna, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde Gagavuz Otonomisi'nde yaşamaktadırlar. Toplam nüfusları 600 bin kadar olan Gagavuzların yaklaşık 200 bin kadarı otonomide yaşamaktadır. Hıristiyan Ortodoks olan ama kurban kesen, Hidrellezi kutlayan ama Nevruz'u kutlamayan bu Türk topluluğunun kökeni Orta Asya'ya kadar dayansa bile, tarihleri hala büyük eksiklikler ve karmaşalar içermektedir.

Yazılı kaynaklar, Gagavuz Türklerinin ancak 1957'den sonra kendi alfabelerini kullanmaya başlayana kadar yazılı bir edebiyatları olmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda 1945 yılında başlayan kuraklıkla birlikte, 1946-47 yıllarında her kasabada açlıktan 1000'in üstünde ölüm olduğu, sağ kalanların erzak için her şeylerini sattıkları da öğrenilmiştir. Buna bağlı olarak da günümüze ulaşabilmiş çok az sayıda dokuma örnekleri mevcuttur.

Bildiride; Komrat, Çeadır-Lunga, Vulcaneşti, Kongaz, Avdarma, Beşalma, Cazaklia, Gaidar ve Çeşme Köyü'ndeki dokumaların teknik ve desen özellikleri hakkındaki sonuçlar görsel verilerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sanat, Dokuma, Gagavuz Türkleri, Desen, Renk, Teknik Özellikler.

GİRİŞ

Gagavuz Türkleri ve onların dokuma sanatı üzerine yapılan çalışmalar çok azdır. Bu nedenle literatür taramalarında fazla kaynak bulunmamaktadır. Çalışma daha çok sahada yapılan derlemelere dayanmaktadır. Alan araştırmasında Gagavuzeli'nde Türklerin yaşadığı tüm köylere gidilmiş; müzeler ve evlerdeki dokumalar tespit edilmiştir. Dokumaları hakkındaki bilgiler kaynak kişilerden karşılıklı görüşme yoluyla derlenmiştir.

GAGAVUZ TÜRKLERİNİN KÖKENİ

Gagavuzların kökeni hakkında birçok hipotez bulunmaktadır: Araştırmacılar Türkleştirilmiş Hıristiyanlar, Hıristiyanlaştırılmış Türkler, Türk dilini kabul eden Bulgarlar, X. yüzyıldan itibaren Balkanlar'a yerleşen Kuzey Türk boylarının (Peçenek, Uz) soylarından geldiklerini, XIII. Yüzyılda Sultan Keykavus önderliğinde Dobruca'ya göçen Küçük Asya Türklerinin torunları olduklarını belirtirler (Radova-Karanastas, 2012, s. 143).

“Balasçev'in kullanmadığı Yazıcı oğlu Ali'nin Selçuknâmesi'ni esas alarak Balasçev'de gördüğü eksikliği tamamlayan Wittek, Gagavuzların Anadolu Selçuklu Sultanı 2. İzzedin Keykavus'u takip eden Dobruca'ya yerleşen Selçuklu Türklerinin torunları olduklarını,"Gagauz" adını da Balasçev'in ileri sürdüğü gibi "Keykavus'tan" geldiğini kabul etmektedir. Gagavuzların Anadolu'dan geldikleri ve Selçuklu Türklerinden oldukları görüşü Osman Tutan, Halil İnalçık, Kemal Kaypak, Faruk Sümer, W. Zajaczkowski ve İstafan Cansızof tarafından da benimsenmektedir. Bu görüşlere karşı çıkan Claude Cahen, adı geçen teoriler konusunda bir takım soru işaretlerinin varlığına dikkat çekmektedir. Çek tarihçi ve araştırmacı Constantin Jirecek ise, Gagavuzları Moğol istilasından sonra Bulgaristan'a yerleşmiş olan Kıpçakların bakiyyeleri olarak kabul etmektedir” (Perçemli, 2011, s. 7).

Prof. Dr. N. Demir ise bir makalesinde “Gagavuzların büyük bir bölümü, IV.-X. yüzyılda Avrupa'ya göçen Hunlar ve Bulgarlardır. Bir bölümünün de IX.-XI. yüzyıllar arasında Selçuklulardan önce batıya, Karadeniz'in kuzey tarafından göçen Türkler olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir” yazmıştır (Demir, 2011, s. 7).

Comrat Müzesi'nde ise; Gagavuzların Tuna'dan gelerek boş Basarabya kıyılarına hem 1806-1812 yıllarındaki Rus-Türk Savaşı'nda, hem de sonra geldikleri bilgisi alınmıştır. 1822 yılında Tuna'dan gelenler beş yere yerleşmiştir: Yukarı-Bucak, İzmayıl, Aşaakı -Bucak, Kagul, Prut. “Bugün kendilerine Gagavuz Türkleri denilen Hristiyan Türkler, bahsi geçen Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak ve Anadolu Türk'ünün karışımı sonucu ortaya çıkmış Hristiyan bir Türk topluluğu olarak varlığını devam ettirmektedir” (Anzerlioğlu, 2004, s. 76) (Resim.1).

Resim.1: Yöresel giysileriyle Gagavuz Türkleri (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Günümüzde Gagavuzlar; Gagavuz Özerk Bölgesi'nde Comrat, Dezginja, Congazcic, Avdarma, Chirsovo (Başköy), Tomai, Besalma, Gaidar (Haydar), Congaz, Ceadir-Lunga, Svetlii, Baurci, Cazaclia (Kazayaklı), Taraclia (Taraklı), Aluat, Cahul (Kohul), Copciac

(Kıpçak), Vulcanesti, Cismchio (Çeşmeköyü) ve Etulia (Tülüköy) köylerinde yaşamaktadırlar.

GAGAVUZLARDA DOKUMACILIK

Gagavuzlarda dokumacılık iki türlü tezgâhta yapılmaktadır: Gücülü tezgâha “yer düzeni”, “düzen”, “palatar” (Resim.2); dikey tezgâha ise “kilim” veya “ramka” denilmektedir (Resim.3).

Resim.2: Gücülü tezgâh. (Foto: Didem Atış arşivi, 2013)

Kayıtlı belgelerde yıllara göre belgelenmiş tezgâh sayıları, Gagavuzların önemli miktarda dokuma yaptığını göstermektedir. Yıllar ve tezgâh sayıları incelendiğinde; 1829: 1999 adet, 1830: 1439 adet, 1831: 1538 adet, 1832: 2621 adet (tüccarlar tezgâh verdikleri için), 1833: 2528 adet, 1834: 3138 adet, 1841: 4136 adet, 1843: 5375 adet, 1845: 5557 adet, 1846: 5100 adet, 1849: 4810 adet, 1850: 4810 adet, 1851: 1851 adettir (Özhekim, 2015, s.87).

Resim.3: Motorlu kilim tezgâhı (Foto: Didem Atış arşivi, 2013) .

Gagavuz Özerk Bölgesi'ndeki alan araştırmasında incelenen örneklerin yaşlarının 15 ile 100-160 yıl arasında olduğu belirtilmiştir. Dokumaların çözgü ipliklerinin genelinde pamuk kullanıldığı, bunun dışında yün, kıl ve naylon çözgülerin de bulunduğu görülmüştür. Çözgülerde bükümün S, iplik katının ise 2 ile 4 arasında değiştiği, beyaz, renkli veya gri ipliklerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Buna karşın atkı iplikleri yün ve 2 kattır. Dokumalar çözgü sıklığı açısından incelendiğinde; desimetrede minimum 30, maksimum 90 ipliktir. Ortalaması alındığında ise sonuç 45'tir. Atkı sayısı olarak da desimetrede minimum 50, maksimum 110 sıklıkla ortalama değer 85,5 olarak elde edilmiştir.

İncelenen örnekler çeyiz kilimi, duvar kilimi, yastık, kapılık (paspas), divan kilimi, taban kilimi, tabla kilimi ve yolluk olarak sınıflandırılabilir. Elde edilen veriler ışığında kullanım alanlarına göre; çeyiz kilimlerinin 150 x 250 cm., duvar kilimlerinin 79 x 380 cm. ile 250 x 450 cm. arasında, yastıkların 49 x 82 cm. ile 55 x 103 cm. arasında, kapılık (paspas) 55 x 144 cm., divan kilimlerinin 140 x 200 cm., taban kilimlerinin 190 x 400 cm., tabla kilimlerinin 250 x 400 cm. ve yollukların 110 x 330 cm. olarak üretildiği görülmüştür. Dokumalarda kenar kilimi, çiti, genellikle başlangıç ve bitiş kilimleri yoktur. Saçakları örgüsüz olup, 5 cm. ile 8 cm. arasında değişmekle birlikte, önemli oranı da günümüze ulaşmamıştır (Tablo.1).

GAGAVUZELİ DOKUMALARININ TEKNİK ÖZELLİKLERİ		30 senelik	80 senelik	60 sene	60 senelik	50 senelik	25-30 senelik	25 senelik	35 senelik	İNCELEMİYEN YAPILAN YAN	1962 (58 senelik)	100-160 senelik	1980 (40 senelik)	1960 (60senelik)	1970'ler (50 senelik)	1970'ler (50 senelik)	?	?	?	?	1942 (78 senelik)	1936 (84 senelik)	70 senelik	90 senelik	
Örnek No	Açıklama	1	2	3	4	5	6	7	8		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
Bulunduğu yer:	A=Atölye, K=Köy, M=Müze	A	A	A	K	K	K	A	A		K	M	M	M	M	K	M	M	M	M	M	M	M	M	
Dokuma türü:	K=İlki kilim, C=Cicim, Z=Zili	K	K	K	K	K	K	K	K		K	K	K	K	K	K	C	K	C	C,Z	C,Z	K	K	C	
Etnik kaynağı:		G	G	G	G	G	G	G	G		G	G	G	G	G	G	G	G	B	B	G	G	G	G?	
Objenin cinsi:	C=Çeyiz kilimi, D=Düvar kilimi, Y=Yastık, B=Belirsiz, K=Kapılık, D.K=Divan kilimi, T=Taban kilimi, TA=Tabla kilimi, YO=Yolluk	Ç	B	K	D.K	D	D	D	D		T	D	TA	D	D	D	Y	B	Y	Y	Y	D	YO	Y	
En (cm.):		151	87	55	142	143	190	79	186		193	99	250	250	250	142	49	99	48	55	55	160	110	50	
Boy (cm.):		249	80	144	204	253	282	388	339		410	450	400	450	400	200	82	113	108	85	103	395	330	95	
Kenar kilimi:		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Çiti:		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Başlangıç kilimi (cm.):		Y	Y	Y	1	1,5	1	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	1	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Bitiş kilimi (cm.):		Y	Y	Y	1	1,5	1,5	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	1	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Saçak boyu (cm.):	Y=Yok, V=Var	6	Y	Y	7	8	5	7	7		7	7	7	7	7	Y	Y	Y	Y	Y	Y	6	Y	Y	
Saçak örgüsü:		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Ek işlemler:		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	V	V	V	V	V	Y	Y	V	
ÇÖZGÜ																									
Malzemesi:	P=Pamuk, Y=Yün, K=Kıl, N=Naylon	P	P	P	P	P	P,N	P	P		P	K	P	P	P	P	Y	P	Y	Y	Y	P,K	P	Y	
Rengi:	B=Beyaz, R=Renkli, G=Gri	B	B	B	B	B	R	B	B		B	G	B	B	B	B	R	R	R	R	R	R	S,B	B	R
İplik katı:		4	3	3	3	3	3	3	3		3	2	2	2	2	2		3	3	3	3	3	3	2	
İplik bükümü:		S	S	S	S	S	S	S	S		S	S	S	S	S	S		S	S	S	S	S	S	S	
İplik sayısı / dm.:		30	34	33	33	33	35	35	40		40	30	35	37	30	32	80	45	80	80	80	30	35	90	
ATKI																									
Malzemesi:	Y=Yün	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	P	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	
Atkı katı:		2	2	2	2	2	2	2	2		2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	
Atkı sayısı / dm.:		105	84	94	96	87	85	89	93		79	72	78	69	78	110	80	50	80	80	80	90	110	90	
DESEN ATKISI	Y=Yok, V=Var	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	V	V	V	V	V	Y	Y	V	

Tablo.1: Gagavuzeli Dokumalarının Teknik Özellikleri

Dokumalar renk kullanımı açısından son derece geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Eski örneklerde doğal boyarmaddelerle iplikler boyanırken; daha sonra tüm dünyada olduğu gibi kimyasal boyarmaddeler tercih edilmeye başlanmıştır (Resim.4).

Resim.4: Doğal boyarmaddelerle boyanmış yünler (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Alan araştırması sırasında örneklerde zemin renginin ağırlıklı olarak siyah veya gri olduğu gözlemlenmiştir. Motiflerde ise açık kırmızı, orta kırmızı, koyu kırmızı, narçiçeği, bordo, sarı, gri, krem, açık yeşil, koyu yeşil, çimen yeşili, somon, açık pembe, orta pembe, koyu pembe, turuncu, devetüyü, açık kahverengi, koyu kahverengi, kızıl kahve, açık mavi, orta mavi, turkuaz, kobalt, lacivert, lila ve mor renkleri kullanılmaktadır. İncelenen örneklerin en az 8, en çok 19 renkle dokunduğu tespit edilmiştir (Tablo.2) .

GAGAVUZELİ DOKUMALARINDA RENKLER			30 senelik	80 senelik	60 senelik	60 senelik	50 senelik	25-30 senelik	25 senelik	35 senelik	İNCELEME YAPILAN YAR	58 senelik (1962)	100-160 senelik	40 senelik (1980)	60 senelik (1960)	50 senelik (1970'ler)	50 senelik (1970'ler)	50 senelik (1970'ler)	?	?	?	78 senelik (1942)	84 senelik (1936)	70 senelik	90 senelik
RENKLER:	ÖRNEK NO	KULLANIM SIKLIĞI	1	2	3	4	5	6	7	8		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
kırmızı		20																							
nar çiçeği		3																							
bordo		15																							
sarı		19																							
gri		4																							
siyah		18																							
krem		14																							
açık yeşil		16																							
koyu yeşil		17																							
çimen yeşili		12																							
somon		3																							
açık pembe		6																							
orta pembe		12																							
koyu pembe		8																							
turuncu		12																							
deve tüyü		2																							
açık kahve		6																							
koyu kahve		8																							
kızıl kahve		1																							
açık mavi		8																							
orta mavi		12																							
turkuaz		6																							
kobalt		6																							
lacivert		2																							
lila		6																							
mor		8																							
TOPLAM RENK SAYISI			11	9	8	14	15	17	14	19		15	11	14	13	13	8	8	9	6	7	7	14	8	8

Tablo.2: Gagavuzeli Dokumalarında Renk Sayısı ve Kullanım Sıklığı.

Gagavuz kilimleri desen ve renk özellikleri bakımından incelendiğinde; ağırlıklı olarak bitkisel, figüratif, geometrik ve çizgili desenler kullanılmaktadır. Desenlemede gül ağırlıkta olmak üzere zambaklar, karanfiller, mine çiçekleri, yapraklar ve figürlerin son derece gerçekçi bir üslupla dokunduğu izlenmektedir.

GAGAVUZELİ DOKUMALARINDA DESEN YAPISI		30 senelik	80 senelik	60 senelik	60 senelik	50 senelik	25-30 senelik	25 senelik	35 senelik	İNCELEME YAPILAN YAR	58 senelik (1962)	100-160 senelik	40 senelik (1980)	60 senelik (1960)	50 senelik (1970'ler)	50 senelik (1970'ler)	50 senelik (1970'ler)	?	?	?	78 senelik (1942)	84 senelik (1936)	70 senelik	90 senelik	
GRUP SAYISI	ÖRNEK NO	1	2	3	4	5	6	7	8		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
1. GRUP	BITKİSEL (13)	X			X	X	X	X	X		X	X	X	X	X				X				X		
2. GRUP	FIGÜRATİF (5)		X			X								X							X		X		
3. GRUP	GEOMETRİK (7)			X												X	X		X		X		X	X	
4. GRUP	ÇİZGİSEL (3)			X				X								X									

Tablo.3: Gagavuzeli Dokumalarında Desen Yapısı.

Bu grupları tek tek incelersek; bitkisel desenli olarak üretilen dokumalara en güzel örnek günümüzden 30 sene önce dokunmuş olan Resim. 5’de yer alan çeyiz kilimidir. Gaidar (Haydar) Köyü’nde 1954 doğumlu Elena Ceban (ortaokul kütüphanecilik mezunu) tarafından ilikli kilim tekniği ile dokunmuştur. Desenin yöresel ismi “üç açıklı gül”dür.

Resim.5: Çeyiz kilimi (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Kilim 151 x 249 cm. boyutlarında olup; çözüğü 4 kat beyaz pamuk, atkısı ise iki kat yündür. Desimetredeki iplik sayısı 30 x 105’dir. Dokumada kenar kilimi, çiti, başlangıç ve bitiş kilimi ile saçak örgüsü bulunmamaktadır. Saçaklar örnek nispeten yeni sayılabileceği için henüz çok fazla hasar görmemiştir ve 6 cm.’dir. Desen yapısı olarak bakıldığında; kilimde köşelerinde karanfil motiflerinin yer aldığı geniş bir çiçekli bordür ve zeminde üst üste yerleştirilmiş iki gül göbeği vardır. Renk olarak siyah zemine, pembe, bordo, kırmızı, açık yeşil, koyu yeşil, lacivert, turkuaz, sarı, turuncu, kahve olmak üzere toplamda 11 renk kullanılmıştır. Dokuyucu Elena Ceban ipleri annesinden öğrendiği şekilde, kendileri toz boyayla yani kimyasal boyarmaddelerle boyadıklarını ve ara tonları renkleri karıştırarak elde ettiğini belirtmiştir.

İkinci grup olan figürlü dokumalarda gerek insan gerekse çeşitli hayvan figürleri son derece natüralist olarak yer almaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri Çeşmeköyü Çocuk Müzesi’nde sergilenen ve 1936 yılında Kilikya Fitiş tarafından dokunmuş olan duvar kilimidir (Resim.6). Örnek müzeye 2012 yılında gelini Fedora Fitiş tarafından bağışlanmıştır. Yöresel ismi “Kızılı anneli”dir. Dokuma ilikli kilim tekniği ile gücülü tezgâhta dokunmuştur ve boyutları 160 x 395 cm.’dir. Çözüğü beyaz pamuğun siyah kılla bükülmesi ile yapılan iplikten çekilmiştir. Atkısı kırmızı yündür. Desimetredeki iplik sayısı 30 x 90’dır. Dokumada

kenar kilimi, çiti, başlangıç ve bitiş kilimi ile saçak örgüsü bulunmamaktadır. Saçaklar 6 cm., örgüsüdür. Dokumada siyah zemine, 2 ton pembe, 2 ton kırmızı, bordo, 3 ton yeşil, mavi, krem, kahve, sarı ve liladan oluşan 14 renk kullanılmıştır.

Resim.6: Kızlı anneli duvar kilimi (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Geometrik desenli dokumaların birçok çeşidi bulunmaktadır. Günümüzde Vulcanesti Müzesi'nde korunan Resim.7'deki yastık yüzünün dokuyucusu ve dokunduğu yıla dair bilgiler bulunmamaktadır. Köyün yaşlıları onların çok eski desenlerinden olduğunu fakat savaşlar ve açlık zamanı bunun desenini kaybettiklerini söylemişlerdir. Kilim gücülü tezgâhta dokunmuş olup; 48 x 108 cm. boyutlarındadır. Çözü ve atkısı sarı yündür. Desen atkılarında $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{7}$ atlamalı cicim tekniği kullanılmıştır. Desimetredeki iplik sayısı 80 x 80 olup, bezayağıdır. Dokumanın kenarları dikişli olup, arka yüzü bulunmamaktadır. Sarı, yeşil, siyah, narçiçeği, mor ve krem olmak üzere 6 renk vardır.

Resim.7: Geometrik desenli yastık yüzü (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Son olarak çizgili dokuma grubu gelmektedir. Bu tür dokumalarda yüzey çeşitli kalınlıklarda bantlarla oluşturulmuş olup, bir kısmında bantlar arasında çiçek desenleri veya geometrik formlar bulunmaktadır.

Resim.8: Üç göbekli kilim (Foto: Didem Atış arşivi, 2013).

Cazaclia’da Katerina Uzun’un evinde bulunan duvar kiliminin yöresel ismi “üç göbekli kilim”dir (Resim.8). Katerina Uzun 4 Mart 1923 tarihinde Trişpoli’de doğmuş ve 1949 yılında Cazaklia’ya gelin gelmiştir. Okuma yazması yoktur. Gençliğinde soğan ve ceviz kabuklarıyla boyama yaptığını, yer düzeninde (gücülü tezgâh) dokuduğunu söylemiştir. Kendisinin dokumadığı bu örneği 1970’lerde aldığını belirtmiştir. Kilimin 142 x 200 cm. boyutları vardır. Çözgüsü 2 kat beyaz pamuk, atkısı ise 2 kat yündür. Desimetredeki iplik sayısı 32 x 110’dur. Kenar kilimi, çitisi ve saçakları olmamasına rağmen; 1’er cm. başlangıç ve bitiş kilimi vardır. Pembe, bordo, kırmızı, açık mavi, siyah, gri, turuncu, nefti yeşilden oluşan 8 renk kullanılmıştır.

SONUÇ

Türk topluluklarının yaklaşık 4000 yıllık tarihi geçmişi, yayıldıkları coğrafi alanın genişliği, göç ettikleri bölgelerde kurdukları güçlü devletler; Orta Asya’dan başlayan Asya, Avrupa, Afrika kıtalarında bıraktıkları izler mevcuttur. Buna bağlı olarak; Gagavuz Türklerinin tarihinin bir kısmı tespit edilmiş olsa dahi, hala tartışılan noktalar bulunmaktadır. Günümüzde Gagavuz Özerk Bölgesi’nde yaşayan Gagavuz Türklerinin dokuma sanatı için yapılmış olan alan araştırmasında; 25 dokuma örneği tespit edilmiştir.

Yazılı kaynaklar, Gagavuz Türklerinin 15.-20. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşadığını fakat 1957’de kendi alfabelerini kullanmaya başlayana kadar yazılı bir edebiyatları olmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda 1945 yılında başlayan kuraklıkla birlikte, 1946-47 yıllarında her kasabada açlıktan 1000’in üstünde ölüm olduğu, sağ

kalanların erzak için her şeylerini sattıkları da öğrenilmiştir. Bu süreçte dokuyucular hem eski örneklerini kaybetmiş hem de hayatta kalma mücadelesi verdikleri için dokumacılıkla bağlarını koparmışlardır. Öyle ki; Katerina Dilsiz'in (Nikli) (1921 doğumlu) “Eskiden kokulu sabunlar Rusya'dan kağıda sarılmış olarak gelirdi ve üstünde de gül deseni vardı. Zamanla kadınlar gülleri kilimlere aktardı, bu nedenle güllü kilimlere “sabunlu kilim” de deriz” cümleleriyle neden bu derece yoğun olarak gül deseni kullandıkları açığa çıkmıştır.

Tarihsel gelişim süreci içinde Orta Asya ve Çin'de yaşayan toplulukların sanatlarında güçlü bir stilizasyon görülürken; Avrupa ülkelerinin sanatsal gelişimi, sanat akımlarına da bağlı olarak hem ikonografik, hem de gerçekçi olarak gelişmiştir. Ne yazık ki, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç edip, yerleşen ve hatta Avrupa'ya geçen Türk topluluklarında arşivciliğin gelişmemiş olması, bazı önemli bilgi kaynaklarının yüzyıllar içinde yok olmasına neden olmuştur. Bazı arşivler ise hala gün ışığına çıkmayı veya çevrilmeyi beklemektedir.

Gagavuzlarda dokuma sanatı anadan kıza, tezgâh başında öğrenilen ve ne yazık ki kaydı tutulmayan, günlük kullanım objeleri olarak gelişmiştir. Yüzyıllar içinde yaşanan savaş ve doğal afetler sonucu önemli bir kısmı yok olmuş, dolayısıyla da günümüzde çok az üretilir duruma gelmiştir. Burada akademisyenlere düşen görev, her yönüyle Gagavuz Türklerini araştırmak, gerek tarihlerini gerekse sanatlarının kökenlerini gün ışığına çıkartmaktır.

KAYNAKÇA

- Anzerlioğlu, Y. (2004). “Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hıristiyan Türkler”, Karadeniz Araştırmaları, http://www.karam.org.tr/Makaleler/819676370_anzerlioglu.pdf, 21.04.2013.
- Biedermann, H. (1992). Dictionary of Symbolism Cultural Icons and the Meanings Behind Them. USA, (Çev: Didem Atış).
- Demir, N. (2011). “Saltık-Name ve Selçuk-Name Işığında Gagauz Türkleri”, Zeitschrift Für Die Welt Der Türken. Vol.3, No.2. Almanya.
- Görgünay Kırzioğlu, N. (1997). XVI.-XVII. Yüzyıl Saray Kilimlerinin Bardız, Karabağ, Moldovya/Komrat ve Bulgaristan'da Benzerleri. V. Türk Halk Kültürü Kongresi. Ankara. s. 248-260.
- Özhekim (Atış), D. (2015). “Moldova-Gagauz Otonomisi'nde Yaşayan Türklerin Kilim Dokumaları”, VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri Bildiri Kitabı, 15-17. Mayıs.2013, Konya.
- Perçemli,V. (2011). Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, İzmir. s.7.
- Radova-Karanastas, O. (2012). “Osmanlı-Rusya-Moldovya Davranışları Çerçevesi İçerisinde Güney-Doğu Avrupa Gagauzlarının Etnik Tarihi”. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 4(15): 87-98.

Röportajlar:

Dilsiz (Nikli), Katerina (2012). Cazaklia Köyü, 29. Mayıs

Kov, Constantin (2012). Cazaklia Köyü, 28. Mayıs.

Stiyefo, Matyona (2012). Congaz Köyü, 02. Haziran.

Kazancı (Dimitrivna), Anna (2012). Congaz Köyü, 01. Haziran.

RODOSCUKLU TEREKE SAHİPLERİ HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER (1785-1790)¹

Pınar DOĞANAY²

Özet

Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi hakkında önemli bilgiler içeren arşiv belgelerinden birisi de Şer'îye Sicilleridir. Söz konusu bu siciller içerisinde çok sayıda farklı belge türü ihtiva ederler. Bu belge türlerinden birisi de bu araştırmanın ana kaynağını oluşturan tereke kayıtlarıdır. Tereke kayıtları, vefat eden bir kimsenin ardından tutulan kayıtlar olup kişinin yaşadığı şehir, mahalle, sokak, karye, mesleği, ölüm nedeni, mirasçıları başta olmak üzere taşınır taşınmaz tüm mal varlığı hakkında detaylı bilgiler içerirler. Bu özellikleri sayesinde başta sosyal ve iktisadi alanlarda yapılan çalışmalar başta olmak üzere pek çok farklı alanda yapılan çalışmalarda ana kaynak olarak kullanılan bu kayıtların, şehir tarihi alanında yapılan çalışmalardaki rolü de yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamdan yola çıkarak Rodoscuk'a ait "1697" ve "1701" numaralı Şer'îye Sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtlarının incelendiği bu çalışmada; Rodoscuklu tereke sahipleri üzerinden şehrin sosyal ve ekonomik hayatına dair bazı çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmada ilk olarak tereke sahipleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunulmuş ardından tereke sahiplerinin kimlikleri, unvanları, ikamet yerleri, mal varlıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda; Rodoscuk'un mevcut dönemde Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de yoğun olarak yaşadığı bir yerleşim yeri olduğu, şehirde tek eşliliğin yaygın olduğu, ortalama çocuk sayısının iki olduğu, ekonomik ve iş gücü olanakları bakımından gelişmiş bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tereke sahipleri arasında Rodoscuk'ta ikamet eden kimselerin yanı sıra Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı nedeniyle cephede vefat edenler ile şehirde misafir olarak bulunduğu esnada vefat eden kimseler de olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rodoscuk, Şer'îye Sicilleri, Tereke Defterleri, Sosyal, Ekonomik.

SOME EVALUATIONS ON RODOSCUKLU TEREKE OWNERS (1785-1790)

Abstract

One of the archive documents containing important information about the Ottoman social and economic history is the Sharia Registers. They contain many different types of documents in these registers. One of these types of documents is the tereke records, which constitute the main source of this research. Tereke records are the records kept after a deceased person and they contain detailed information about the city, neighbourhood, street, village, occupation,

¹ Bu çalışma, doktora tez çalışmamda kullanılan kaynaklar çerçevesinde hazırlanmıştır.

² Dr. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, snprdoganay@gmail.com, [Orcid ID: 0000-0001-9733-2172](https://orcid.org/0000-0001-9733-2172).

cause of death, heirs, and all the assets of the movable immovable. Thanks to these features, it is an undeniable fact that these records, which are used as the main source for studies in many different fields, especially in the social and economic fields, in studies in the field of city history. Based on this context, in this research, where the tereke records included in the Sharia Registers numbered "1697" and "1701" belonging to Rodoscuk are examined; it has been tried to make some inferences about the social and economic life of the city from the owners of the tereke in Rodoscuk. In the study, firstly, a general evaluation was made about the owners of the tereke, and then the identities, titles, places of residence and assets of the tereke owners were tried to be determined. As a result of the study; it was determined that Rodoscuk was the settlement, where Muslims as well as non-Muslims lived intensely in the current period, monogamy was common in the city, the average number of children was two, and it was a developed settlement in terms of economic and labour opportunities. In addition, it was determined that among the owners of the tereke, there were people who lived in Rodoscuk as well as those who died at the front due to the Ottoman-Russian-Austrian War and those who died while staying in the city as guests.

Keywords: Rodoscuk, Sharia Registers, Tereke Registers, Social, Economical

Giriş

Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından yapılan yargılamalar sonucu verilen kararlar ile birlikte merkezî hükümetten gönderilen ferman, berat, buyruldu, kanunname gibi yazıların veya kadıların birbirleriyle ya da diğer mahalli idarecilerle yaptıkları yazışmaları içeren şer'îye sicilleri Osmanlı tarihi araştırmalarında kullanılan en önemli kaynaklardan birisidir.³ Özellikle yerel tarih alanında yapılan çalışmaların en önemli kaynaklarından olan şer'îye sicilleri, sosyal yapı ve idari teşkilâtın anlaşılmasının yanı sıra kamu hukuku, iktisat tarihi açısından da önemli bilgiler ihtiva ederler.⁴

İçerisinde pek çok konuyu ihtiva eden şer'îye sicillerinin bir bölümünü de bu çalışmanın da temelini oluşturan tereke kayıtları oluşturmaktadır. Tereke veya kassam, muhallefât, metrukât sözcükleri⁵ ile anılan bu kayıtlar, vefat eden bir kimsenin geride bıraktığı taşınır taşınmaz tüm mallarının yer aldığı ve varsa varisleri arasında paylaştırıldığı kayıtlardır.⁶ Şer'îye sicilleri içerisinde dağınık bir halde yer alan bu kayıtlar sadece İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirler için ayrı bir defter olarak tutulmuşlardır. Biçim yönünden tek düze olan bu defterlerin giriş kısmında vefat eden kimsenin ikamet yeri, varsa unvanı, ya da mesleği, ölüm yeri, ölüm şekli, varsa varislerinin isimleri, yakınlık dereceleri vb. bilgiler yer alırdı.⁷ Ardından kişinin geride bıraktığı mal varlığı ile alacakları madde madde yazılarak bu mal varlıklarının toplam

³ Uğur, Y. (2010). "Şer'îye Sicilleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 8-11.; Demir, A. ve Dönder, Y.(2017). "Gümüşhane Şer'iyye Sicili (1887-1892)", *Mavi Atlas*, 5(1), s. 161.

⁴ İnan, K. "(1999). 1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 120, Haziran, s. 105.

⁵ Özcan, T. "Muhallefât" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, C. 30, 406-407; Şemseddin Sami, Sami, Ş. (2009). "Muhallefât", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1310.

⁶ Öztürk, S. (1995). *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: OSAV, 27.

⁷ Öztürk, 1995, 25.

değerinin yer aldığı liste oluşturulurdu. Üçüncü kısmında vefat eden kişinin borçları cenaze vb. masrafları belirtilerek kişinin toplam servetinden düşülürdü. Son kısımda ise kalan miktar mirasçıları arasında pay edilirdi.⁸

Tereke kayıtları ilgili bilinmesi gereken bir diğer önemli husus ise bu kayıtların mevcut yerleşim yerindeki bütün ölümleri yansıtmadığı gerçeğidir. Ancak kadılığa intikal eden ölüm kayıtları tereke defterlerinde yer almaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de bazı şartlar bulunmaktadır. Bunlar; varisler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, varisler arasında buluş çağına girmemiş çocukların olması, vefat eden kimsenin varisinin olmaması şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca devlet hizmetinde çalışan ve “askerî” olarak nitelendirilebilecek kimselere ait miraslar ve onların taksimi de kadılık makamınca yapılırdı. Ancak bu şartların sağlanmadığı diğer durumlarda devlet miras paylaşımına dâhil olmazdı.⁹

Bütün bu hususlardan yola çıkarak incelenen bu çalışmada; H. 1200-1204/M. 1785-1790 yıllarına ait “1697” ve “1701” Rodosçuk Şer'iyye Sicilerine yansıyan tereke kayıtları ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 291 adet tereke kaydının incelendiği bu çalışmada; tereke sahiplerinin kimlikleri, ikamet yerleri, kullandıkları unvanlar, mal varlıkları tespit edilmiş ve elde edilen veriler sayesinde şehrin sosyo-ekonomik yapısı hakkında bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmada; Rodosçuk'un Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de yoğun olarak ikamet ettiği bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiş olup tereke kayıtlarının bir kısmının Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı nedeniyle cephede iken vefat edenlere bir kısmının ise şehre ticaret amacıyla geldikleri esnada vefat eden kimselere ait olduğu belirlenmiştir.

Tereke Sahipleri

İncelenen 291 tereke kaydının 204'ünün erkeklere ait olduğu Rodosçuk'ta, kadınlara ait tereke kaydı 82, çocuklara ait tereke kaydı ise 5 olarak belirlenmiştir. Erkeklere ait tereke kayıtlarının toplam sayı içerisindeki yüzdelik oranı % 70,10 iken, kadınlarda bu oran % 28,17, çocuklarda ise % 1,71'dir.

Erkeklere ait tereke kaydının 100 tanesinin Müslüman kimselere ait olduğu şehirde, 76 tereke kaydı da gayrimüslim tebaaya mensup kimselere aittir. Bunların yanı sıra bu dönemde Rodosçuk'ta misafir sakin olarak bulunduğu esnada vefat eden erkeklere ait tereke kayıtları da vardır. 28 olarak tespit edilen bu kayıtların 20'si Müslüman kimselere ait iken, 8 tane tereke kaydı da gayrimüslim tebaaya mensup kimselere aittir.

Kadınlara ait 82'i tereke kaydının ise 58'i Müslüman kadınlara ait iken, 22'si de gayrimüslim tebaaya mensup kadınlara aittir. Bunun haricinde kadınlar arasında da şehirde misafir sakin iken hayatı kaybeden kimseler bulunmaktadır. Sayıları iki olan bu kimselerin ikisi de Müslümandır.

Çocuklara ait 5 tereke kaydının dört tanesi erkek çocuklarına, bir tanesi de kız çocuğuna aittir. Erkek çocuklarına ait kayıtların 3 tanesi gayrimüslim erkek çocuğuna ait iken bir tanesi de

⁸ Öztürk, 1995, 27.

⁹ Er, İ. (2009). “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/21, 369.

Müslüman erkek çocuğuna aittir. Kız çocuğuna ait kayıt ise gayrimüslim tebaaya mensup bir kız çocuğunun kayıdır.

İncelenen 291 tereke sahibinin 239'unun evli olduğu şehirde tek eşlilik yaygındır. Ortalama çocuk sayısının ise iki ve üçü geçmediği şehirde dört ve üstü çocuk sayısına sahip olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek cinstendir. Çocukları ve eşlerine dair kayıtların bulunmadığı kimselerin bekâr olarak değerlendirildiği bu çalışmada, 12 tereke sahibinin bekâr olduğu tespit edilmiştir. Ancak çocuk terekeleri ve kimsesi olmayanlara ait terekeler bu sınıfa dâhil edilmemiştir. Öyle ki bu dönemde yukarıda da ifade edildiği üzere 5 çocuk terekesi, 35 de kimsesi olmayanlara ait tereke kaydı bulunmaktadır.

Tereke Sahiplerinin Kimlikleri

İncelenen bu tereke sahipleri arasında Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı esnasında hayatını kaybeden kimseler de bulunmaktadır. Bu başlık altında özellikle bunlar üzerinde durulacaktır.¹⁰ Kayıtlarda yer alan bilgilere göre, büyük çoğunluğu Bender Kalesi'nde bulunduğu esnada vefat eden bu askerlerin kimisi de kaleden dönüşleri sırasında boğularak vefat etmişlerdir. Daha ziyade Rodoskuk kaza merkezindeki mahallelerde ikamet eden bu askerlerin ikamet yerleri; Yunus Bey, İskender Çavuş, Kara Kâtip, Hoca Veli, Raziye Hatun, Hacı Musa, Hoca Bayezid ve Canpaşazâde Mahalleleri şeklinde sıralanırken askerlerden birine ait kayıta Ortaca karyesinde ikamet ettiği görülmektedir. Vefat eden bu askerleri isimleri ve ikamet yerleri ise aşağıdaki gibidir. (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1: Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı'nda Hayatını Kaybeden Askerlerin İsimleri ve İkamet Yerleri

İsim	İkamet Yeri
Debbağ Abdi Beşe	Kara Kâtip Mahallesi ¹¹
Saatçioğlu Hasan Beşe	Hoca Veli Mahallesi ¹²
Deli Abdullahoğlu Molla Ahmed	Yunus Bey Mahallesi ¹³
Berber Mehmed Beşe	Raziye Hatun Mahallesi ¹⁴
Darginoğlu Mustafa Beşe	İskender Çavuş Mahallesi ¹⁵
Darılmazoğlu Ali Beşe	Mahalle ismi belirtilmemiş ¹⁶
Halil Beşe	Hacı Musa Mahallesi ¹⁷
Mustafa Beşe	Ortaca Karye ¹⁸
Mehmed Beşe	Yunus Bey Mahallesi ¹⁹
Yeniçeri Seyyid Ahmed	Hoca Bayezid Mahallesi ²⁰

¹⁰ Çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle "291" tereke sahibinin kimliklerinin tamamının bu çalışma içerisinde verilmemesi uygun görülmüştür.

¹¹ BOA, RŞS, nr. 1701, 8/3.

¹² BOA, RŞS, nr. 1701, 9/1.

¹³ BOA, RŞS, nr. 1701, 9/3.

¹⁴ BOA, RŞS, nr. 1701, 10/2.

¹⁵ BOA, RŞS, nr. 1701, 11/2.

¹⁶ BOA, RŞS, nr. 1701, 12/2.

¹⁷ BOA, RŞS, nr. 1701, 13/1.

¹⁸ BOA, RŞS, nr. 1701, 15/3.

¹⁹ BOA, RŞS, nr. 1701, 15/6.

Ali-	İskender Çavuş Mahallesi ²¹
Ebubekir Alemdar	Canbeşeşâde ²²

Vefat eden bu askerin unvanlarına göz atıldığında bu kişilerin asker ve asker kökenli oldukları görülmektedir. Tereke sahiplerinin unvan ve lakaplarının irdeleneceği alt başlıkta detaylı görüleceği üzere yukarıdaki tabloda yer alan unvanların bazıları doğrudan askerî sınıfa mensup kimseler için kullanılmaktadır. Bu unvanlardan birisi de Beşe'dir. Tabloda görüldüğü üzere savaş esnasında hayatını kaybeden sekiz kişi için Beşe unvanı kullanılmıştır. Bu unvan onların asker veya asker kökenli olduğu göstermektedir. Diğer üç kayıta ise yine doğrudan askerlik ile ilgili olan Yeniçeri, Alemdar ve Deli unvanları kullanılmıştır.

Büyük çoğunluğu evli ve çocuk sahibi olan bu kişiler arasında henüz evlenmemiş veya eşi kendisinden önce vefat edenler de vardır. Örneğin; Kara Kâtip Mahallesi sakinlerinden iken Bender Kalesi'nde vefat eden Debbağ Abdi Beşe'nin varisleri arasında Mehmed ve Ahmed adında iki oğlunun olduğu görülmekte iken eşine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır.²³ Bu durum Debbağ Ali Beşe'nin eşinin kendisinden önce öldüğünü ve Debbağ Ali Beşe'nin vefat ettiği esnada dul olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Hoca Veli Mahallesi sakini iken Bender Kalesi'nde vefat eden Mehmed Beşe'nin de hiç evlenmediği şayet evlendi ise eşinin kendisinden önce öldüğü ve çocuklarının olmadığı varislerine bakılarak rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki Mehmed Beşe'nin terekesine bakıldığı varisleri arasında annesi Emine ile kız kardeşleri Aişe ve Fatıma'nın olduğu görülmektedir.²⁴ Geriye kalan tereke sahiplerinin ise varisleri arasında ise; eşleri, kız ve erkek çocukları, anne ve babaları ile birlikte kız ve erkek kardeşleri yer almaktadır.

Servet miktarlarına bakıldığında ortalama 5000 akçe servete sahip oldukları görülen bu kişilerin, mal varlıkları arasında evler, bağ ve bahçeler, dükkânlar, hayvanlar, tahıl ürünleri, ev eşyaları, nakit ve alacaklarla birlikte giyim kuşam süs eşyaları gibi şahsi eşyalar yer almaktadır.

Tereke Sahiplerinin Unvan ve Lakapları

Tereke kayıtlarında şehirde yaşayan insanların kimliklerinin yanı sıra kullanmış oldukları isim ve lakaplar da kolaylıkla tespit edilmektedir. Lakaplar, bilindiği üzere soyadı kanunu öncesinde aynı isme sahip kimselerin birbirlerinden ayırt edilmesini sağlamak amacıyla genellikle çevresi tarafından verilen isimlerdir.²⁵ Bu isimler kimi zaman kişinin fizikî özellikleri kimi zaman da kişinin sahip olduğu meslek ya da sanat dalı ile ilişkilidir. Kimi lakaplar ise babadan oğula geçerek aile adına dönüşmüşlerdir. Rodoscuk'a ait tereke kayıtlarında da çokça örneğine rastladığımız; Boduroğlu²⁶, Yörükoğlu²⁷, Sarioğlu²⁸,

²⁰ BOA, RŞS, nr. 1701, 16/3.

²¹ BOA, RŞS, nr. 1701, 19/4.

²² BOA, RŞS, nr. 1701, 98/5.

²³ BOA, RŞS, nr.1701, 8/3.

²⁴ BOA, RŞS, nr. 1701, 15/6.

²⁵ Kazak, Z. T. (2003). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer'iyye Scillerine Göre Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 205.

²⁶ BOA, RŞS, nr. 1697, 14/4.

Hancıoğlu²⁹ gibi isimler genellikle aile isimleri ile alakalı isimler iken Bodur Ahmed, Kara İbrahim ve Çolak Süleyman gibi isimler kişinin fizikî özellikleri ile alakalıdır.³⁰ Bu isimlerin yanı sıra kişilerin bu dönemde sahip oldukları meslek isimleri ile de sıkça anıldıkları görülmektedir. Yumurtacı Ömer, Debbağ Hüseyin, Fırıncı Ali ve Bakkal Agob'a ait kayıtlar bu durumu en güzel şekilde örneklendirmektedir.³¹

Lakapların yanı sıra bu dönemde özellikle Müslüman erkekler arasında yaygın olarak kullanılan unvanlar da vardır. Kişilerin isimlerin hemen öncesinde yer alan bu unvanlar, o kişinin toplum içindeki algılanışı ile bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Rodoscuk'a ait tereke kayıtlarında da çokça örneğine rastlanılan bu unvanların dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

(Bkz. Tablo 2)

Tablo 2: Tereke Sahiplerinin Kullandıkları Unvanlar

Unvan	Sayıları
Beşe	88
Ağa	35
Es-seyyid	39
Hacı	32
Molla	15
Efendi	13
Reis	4
Eş-şeyh	2
Bey	2
Alemdar	2
Baba	1
Deli	1

On iki farklı unvanın yer aldığı tabloda görüldüğü üzere en fazla kullanılan unvan “Beşe”dir. Neşeli, güler yüzlü, büyük ağabey anlamlarına gelen Beşe³², daha ziyade Paşa ile bağlantılı bir sözcüktür.³³ Osmanlı terminolojisinde Paşadan farklı olarak yeniçeri askeri veya küçük rütbeli zabıtlar ile eyaletlerin ileri gelenleri manasına da gelmektedir. Bu bağlamda Beşe'nin özellikle taşra teşkilatında görevli yeniçerileri adlandırırken kullanıldığı düşünülebilir. Ancak Rodoscuk'a ait tereke kayıtlarında bu unvanın askerî sınıfa mensup kimselerin yanı sıra reaya arasında da kullanıldığı görülmektedir.³⁴ Beşe unvanından sonra kayıtlarda en fazla geçen unvan “Ağa”dır. Osmanlı'da daha ziyade askerî sınıfa mensup kimseler ile yüksek mevki

²⁷ BOA, RŞS, nr. 1701, 69/3.

²⁸ BOA, RŞS, nr. 1701, 74/4.

²⁹ BOA, RŞS, nr. 1701, 70/2.

³⁰ BOA, RŞS, nr. 1697, 83/1.

³¹ BOA, RŞS, nr. 1697, 19/3.

³² Açıık, T. (2015). “Beşe Unvanı Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S.2, 57.

³³ Güldür, K. (2016), *Tereke Defterlerine Göre Rodoscuk Kazasında Sosyo-Ekonomik Hayat (1788-1790)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 27.

³⁴ BOA, RŞS, nr. 1697, 24/6.

sahibi kimseler için kullanılan unvan olan Ağa³⁵, zamanla reaya arasından kimseler için de kullanılmıştır. Kayıtlarda yer alan bir diğer unvan ise “Es-seyyid”dir. Kelime olarak “şerefli, soylu, asil, onurlu, kutsal, mübarek” manasına gelen şerif ile birlikte “nesl-i pâk-i Muhammedî’ye mensup olup yüceltmış olan” anlamında Hz. Muhammed’in soyundan gelen kimseler için kullanılan bir unvan olmuştur.³⁶ Kayıtlarda daha ziyade “Es-seyyid” şeklinde anılan bu kimselerin soy itibarıyla bu unvana sahip oldukları görülmektedir. Öyle ki Kara Evli karyesi sakinlerinden iken vefat eden Ümmühan Hatun’un varislerine bakıldığında eşi Halil Ağa başta olmak üzere çocukları Mehmed, Ali ve Hüseyin’den bahsedilirken “Es-seyyid” unvanının kullanıldığı görülmektedir.³⁷ Bu unvana sahip olanlar aynı zamanda esnaflık yapıp çeşitli mesleklere de sahiptirler. Kayıtlarda geçen bir diğer önemli unvan ise “Hacı”dır. Genelde kayıtlarda “El-hac” veya “hacı” şeklinde yer alan bu unvan daha ziyade Hac ibadetini yerine getiren kimseler için kullanılmaktadır.³⁸ Kayıtlarda yer alan “Hacı” unvanına sahip kişilere baktığımızda bu kişilerin “Hacı” unvanlarının yanı sıra “Ağa”, “Efendi” gibi unvanlarla da anıldıkları görülmektedir.³⁹ Geriye kalan unvanlar arasında sayıca fazla olan unvanlardan olan “Molla” ise Osmanlı Devleti’nde daha ziyade ilmî bir unvan olarak kullanılmaktadır.⁴⁰ Arapça “Seyyid” ve “Mevla” kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaya başlanan “Efendi” unvanı tahsil görmüş, saygıdeğer ve itibar sahibi kimseler için kullanılmaktadır.⁴¹

Bunların yanı sıra şehirde ayrıca “Reis”, “Eş-şehy”, “Bey” “Alemdar” ve “Baba” unvanlarına sahip kimseler de bulunmaktadır.⁴² Ancak bunların sayısı diğerlerine kıyasla daha azdır. Unvanların yanı sıra bu yıllarda Rodosçuk’ta kullanılan isimler ise Müslüman erkekler arasında; Ahmet, Mehmet, Mustafa, Ali, Hasan, Hüseyin, Ömer, Yusuf, Süleyman, İbrahim, Osman ve Abdullah şeklinde iken⁴³ Müslüman kadınlar arasında; Fatıma, Aişe, Rukiye, Şerife, Emine, Zeynep, Rahime, Ümmühan, Hatice, Hafize, Halime ve Nefise şeklinde sıralanmaktadır.⁴⁴

Gayrimüslim erkekler arasında Agob, Arvetin, Nikola, Yorgi, Yani, Yanaki, Dimitri, Ohanes, Dimo, Simon, Konstantır ve Esvador isimlerinin yoğun olarak kullanıldığı şehirde⁴⁵ gayrimüslim kadınların daha ziyade arasında Meryem ismini kullandıkları görülmektedir.⁴⁶

³⁵ Sümer, F. (1988). “Ağa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 451-452.

³⁶ Küçükbaşçı, M. S. (2009). “Seyyid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 40-43.

³⁷ BOA, RŞS, nr.,1701, 9/3.

³⁸ Harman, Ö. F. (1996), “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 382-386.

³⁹ BOA, RŞS, nr. 1697, 37/4.

⁴⁰ Algar, H.(2005). “Molla”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 238-239.

⁴¹ Köprülü, O. F. (1994). “Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 455-456.

⁴² BOA, RŞS, nr. 1701, 63/1.

⁴³ BOA, RŞS, nr. 1701, 65/3.

⁴⁴ BOA, RŞS, nr. 1697, 26/3.

⁴⁵ BOA, RŞS, nr. 1701, 81/1.

⁴⁶ BOA, RŞS, nr. 1697, 33/4.

Gayrimüslimler arasında Meryem ismi bu kadar yoğun olarak kullanmasına karşın Müslüman kadınlar arasında bu ismi kullananların sayısı çok değildir. Gayrimüslim kadınların Meryem haricinde en çok kullandıkları diğer isimler ise Marya, Serpuz ve Salitan'dır.⁴⁷

Tereke Sahiplerinin İkamet Yerleri

Tereke sahiplerinin iki yüz yirmi dokuzu kaza merkezindeki mahallelerde ikamet ederken otuz üçü de kırsal alanlardaki karyelerde ikamet etmektedir. Geriye kalan yirmi dokuz tereke kaydının sahibi ise Rodoscuk'ta misafir olarak bulunduğu esnada vefat etmiştir. Bu kişilere dair veriler, mahalle ve kırsal alanlardaki tereke kayıtlarının ardından verilecektir.

Kaza merkezinde ikamet eden kişilere ait tereke kayıtları incelendiğinde; yirmi dokuz mahalle ismi tespit edilmiştir. Bu mahallelerin on yedisi Müslümanlara ait mahalleler iken yedisi de gayrimüslim tebaaya ait mahallelerdir. Gayrimüslim tebaaya ait mahalleler de kendi içerisinde "Mahalle-i Ermeniyân"⁴⁸ ve "Mahalle-i Rumiyân"⁴⁹ şeklinde ayrılmıştır. Geriye kalan beş mahallede ise Müslim ve gayrimüslim tebaa bir arada yaşamaktadır. Bu mahallelerin mevcut nüfus yapısına göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir. (Bkz. Tablo 3)

Tablo 3: Tereke Sahiplerinin İkamet Ettikleri Mahalleler

Mahalle Adı	Nüfus
Behram Reis	Müslüman Gayrimüslim
Cami-i Atik	Müslüman
Cami-i Vasat	Müslüman
Canbeşeşâde	Müslüman
Cennet Hatun	Müslüman
Dizdarzâde	Müslüman
Dudu (Tuti) Hatun	Müslüman Gayrimüslim
Hacı Hürmüz	Müslüman Gayrimüslim
Hacı İsa	Müslüman
Hacı Mehmed	Müslüman Gayrimüslim
Hacı Musa	Müslüman
Hoca Bayezid	Müslüman
Hoca Veli	Müslüman Gayrimüslim
Hüseyin Çavuş	Müslüman
İbrahim Bey	Müslüman
İskender Çavuş	Müslüman
Kara Kâtip	Müslüman
Leb-i Derya	Müslüman

⁴⁷ BOA, RŞS, nr. 1697, 6/4.

⁴⁸ BOA, RŞS, nr. 1697, 22/2.

⁴⁹ BOA, RŞS, nr. 1697, 23/6.

Mahalle-i Cedid	Gayrimüslim
Mehmed Bey	Müslüman
Nebizâde	Müslüman
Papa Anglaki	Gayrimüslim
Papa İstikani	Gayrimüslim
Papa Pisko	Gayrimüslim
Papa Yanaki	Gayrimüslim
Papa Yorgi	Gayrimüslim
Raziye Hatun	Müslüman
Yeni Mahalle	Gayrimüslim
Yunus Bey	Müslüman

Müslim ve Gayrimüslim mahalleleri olarak ayrılan bu mahallelerden; Papa Anglaki ve Papa İstikani, Papa Pisko, Papa Yanaki, Papa Yorgi Rumlara ait mahalleler iken Mahalle-i Cedid ve Yeni Mahalle Ermenilere aittir. Bunlar arasında en fazla tereke kaydı Ermenilere ait Yeni Mahallede iken bunu sırasıyla; Ermenilere ait Mahalle-i Cedid, Rumlara ait Papa Yorgi, Papa Anglaki ve Papa Yanaki Mahalleleri takip etmektedir. Ermenilere ait tereke kayıtlarının Rumlara ait tereke kayıtlarından fazla olması mevcut dönemde Ermenilerin Rodoscuk'ta Rumlara kıyasla daha fazla nüfusa sahip olmalarıyla da ilişkilidir.⁵⁰ Müslümanlara ait mahallelerde ise tereke kaydının en fazla olduğu mahalle Hacı İsa Mahallesi'dir. Bu mahalleyi sırasıyla; İskender Çavuş, Nebizâde, Hoca Bayezid Mahalleleri takip etmektedir. Tereke kaydının en az olduğu mahalleler ise gayrimüslimlerde Papa İstikani, Müslümanlarda İbrahim Bey Mahallesi'dir. Geriye kalan mahalleler ise tabloda görüldüğü üzere Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı mahallelerdir. Bu mahallelerdeki en fazla tereke kaydı ise Hacı Hürmüz Mahallesi'ndedir. Bunu sırasıyla; Hacı Mehmed, Behram Reis ve Hoca Veli Mahalleleri takip etmektedir. Bu mahallelerdeki tereke kayıtlarının büyük çoğunluğu şehrin genelinde olduğu gibi Müslümanlara ait olmasına karşın Hacı Hürmüz Mahallesi'nde gayrimüslimlere ait kayıtlar Müslümanlara kıyasla daha fazladır.

Kayıtlarda kaza merkezindeki mahallelerin yanı sıra kırsal alandaki karyelerde ikamet edenlere ait kayıtlar da bulunmaktadır. Büyük çoğunluğu Müslümanlara ait yerleşim yeri olan bu karyelerin dağılımı aşağıdaki gibidir. **(Bkz. Tablo 4)**

Tablo 4: Tereke Sahiplerinin İkamet Ettikleri Karyeler

Karye Adı	Nüfus
Banados	Müslim-gayrimüslim
Banarlı	Müslüman
Çanakçı	Müslüman
Güzaroglu	Müslüman
Hacı	Müslüman

⁵⁰ Rodoscuk'un demografik yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Doğanay, P. (2020). *III. Selim Dönemi'nde Rodoscuk (1789-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 95.

İşıklar	Gayrimüslim
Kara Evli	Müslüman
Kara Halil	Müslüman
Kumbağı	Müslim-gayrimüslim
Nusretli	Müslüman
Ortaca	Müslüman
Osmanlı	Müslüman
Yazır	Müslüman

Toplam on üç karyenin yer aldığı bu kayıtlardaki karyelerin biri gayrimüslim tebaaya ait yerleşim yeri iken ikisi de Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı karyedir. Geriye kalan on karyede ise Müslümanlar yaşamaktadır. Müslümanlara ait karyelerde en fazla tereke kaydı Kara Evli karyesindeki iken bunu sırasıyla; Yazır ve Ortaca Karyeleri takip etmektedir. Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı Kumbağı ve Banados karyelerindeki kayıt sayısı ise birbirine eşittir. Toplam dört kaydın yer aldığı bu kayıtların üçü gayrimüslim tebaaya mensup kimselere mahsus iken bir tanesi Boşnak ahalisinden İbrahim Beşe isminde bir Müslüman'a aittir.⁵¹

Rodoscuk'ta ikamet edenlerin yanı sıra incelenen kayıtlarda şehre imparatorluğun farklı yerlerinden gelerek burada vefat etmiş olan insanların varlığından da bahsetmiştik. Bu kişilere ait kayıtlarda bu insanların nereden geldikleri, nerede vefat ettikleri net olarak belirtilirken şehre geliş nedenleri ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır.⁵² Genelde şehirde "misafir sakin" olarak buldukları belirtilmektedir. İncelenen bu kayıtlarda bu kişilerin; İstanbul, Konya, Amasya, İzmir, Bergos, Yanya, Kırım, Malkara, Filibe, Gümölcine, Varna, Edirne, Çorum, Arnavutluk, Kastamonu, Nevşehir gibi çeşitli yerleşim yerlerinden geldikleri görülmektedir. Her ne kadar şehre neden geldiklerine dair kayıtlarda bir ibare yer almasa da bu kişilerin terekeleri incelendiğinde birçoğunun şehre ticaret ve çalışmak amacıyla geldikleri görülmektedir.⁵³

Şehirde misafir olarak bulunduğu esnada vefat eden bu insanların vefat ettikleri yerler ise genellikle; Osman Ağa Hanı, Timur Hanı, Demir Hanı, Saraçzade Hanı, Körler Hanı, gibi hanlar ile birlikte Sarımsakçı Odaları, Bey Odaları, Küçük Odalar, Uzun çarşı Odaları gibi otel olarak kullanılan yerler olmuştur.⁵⁴ Bunun dışında şehirde, Hüseyin Ağa kahvehanesi, Osman Ağa hanesi, Mustafa Ağa konağı, Ali Beşe kahvehanesi, Çiftlik Önü nam mevzide vaki Simitçi fırını, Rüstem Paşa Camii tab hanegibi yerler de şehirde misafir sakin iken buldukları esnada hayatını kaybedenlerin vefat ettikleri yerler olarak belirtilmiştir.⁵⁵ Bazı kimselerin ise kayıtlarında nerede vefat ettikleri tam olarak belirtilmemiştir. Bu kişilere ait

⁵¹ BOA, RŞS, nr. 1697, 28/6.

⁵² BOA, RŞS, nr. 1697, 34/2.

⁵³ BOA, RŞS, nr. 1701, 17/1.

⁵⁴ BOA, RŞS, nr. 1701, 113/2.

⁵⁵ BOA, RŞS, nr. 1701, 120/4.

kayıtlarda: "Rodoscuk'ta ikamet üzere iken vefat ettikleri" şeklinde bir ifade yer almaktadırlar.⁵⁶

Bu kişilere ait kayıtlarda pek çoğunun varisi olmadığı görülmektedir. Varissiz ölen kişilerin terekesine beytülmal emini tarafından el konulmuş ve suk-ı sultani denilen pazarda satılarak masrafları ve varsa borçları terekeden ödenerek geriye kalan meblağ beytülmal eminine teslim edilmiştir.⁵⁷ Varisi olanların mal varlıkları da cenaze masrafları düşüldükten sonra kalan meblağ hak sahiplerinin memleketlerine gönderilmiştir.

Tereke Sahiplerinin Mal Varlıkları

Tereke sahiplerinin mal varlıkları arasında evler, dükkânlar, bağ-bahçeler, araziler gibi gayrimenkullerle birlikte ev eşyaları, ziynet eşyaları, giyim kuşam süs eşyaları gibi pek çok şahsi eşya yer almaktadır. Bunlar arasında ekonomik olarak en değerli olanları evlerdir. Tereke kayıtlarında daha ziyade "menzil" olarak yer alan bu evler, kayıtlarda detaylıca izah edilmemektedir. Ancak Şer'îye Sicillerinde yer alan mülk satış kayıtları incelendiğinde Rodoscuk evlerinin ekseriyetle klâsik Osmanlı-Türk kültürünün izlerini taşıdığı görülmektedir.⁵⁸ Klâsik Türk evi; çok katlı olmayan, önünde geniş bir avlu, avlunun içerisinde kuyu, çeşme, ağaçlar bulunan ev tipidir.⁵⁹ Bu ev tipinde zemin katlar dayanıklı ve uzun ömürlü malzemelerle inşa edilirken üst katlar ahşap ya da ahşap iskelet arasına kerpiç tuğlalar örülerek inşa edilmiştir. Zemin katta kiler, mutfak, depo, samanlık, çamaşır yıkama yeri, tuvalet gibi bölümlerin yer aldığı bu evlerin üst katında ise genellikle bir veya birden fazla oda yer almaktadır.⁶⁰ Bu odalar aynı zamanda yemek odası, yatak odası ve oturma odası şeklinde kullanılabilen odalardır. Bu odaların yanı sıra en büyüğüne baş ya da has adı verilen odalar da bulunmaktadır. Bunlar da daha ziyade misafirleri ağırlamak için kullanılmaktadır.⁶¹ Rodoscuk evleri de Türk evleri gibi tahtâni ve fevkâni olmak üzere tek ya da iki katlı evlerden oluşmaktadır. Tahtâni olarak adlandırılan tek katlı ev tipi, bir ya da daha fazla oda ve sofadan oluşurken, fevkâni olarak adlandırılan iki katlı ev tipi, bir adet tahtâni ve bir adet fevkâni olmak üzere her katta bir ya da daha fazla oda ve sofadan oluşmaktadır.⁶² Genellikle avlu ile çevrili olan evlerin bahçesinde bir adet pekmez ocağı, müstemilat, samanlık, ambar, tuvalet gibi kısımlar yer almaktadır. Kimi evlerde hayvanların barınması amacıyla kullanılan ahırlar bahçe içerisinde yer alırken kimi evlerde ise bu kısımlar evin alt katlarında yer almaktadır.⁶³ Günümüzde örneklerine az da olsa rastladığımız bu ev tiplerine Rodoscuk'un bugünkü Ertuğrul, Yavuz, Orta Camii, Eski Camii, Hürriyet, Aydoğdu, Gündoğdu, Turgut ve Zafer Mahallelerinin sınırları içerisinde görebilmek mümkündür.⁶⁴

⁵⁶ BOA, RŞS, nr. 1701, 38/2.

⁵⁷ BOA, RŞS, nr. 1701, 7/4.

⁵⁸ BOA, RŞS, nr. 1697, 5/2.

⁵⁹ Montagu, M. (2018). *Şark'tan Mektuplar*, (Çev. Selçuk Ünlü), Konya: Palet Yayınları, 58.

⁶⁰ BOA, RŞS, nr. 1697, 9/3.

⁶¹ Güldür, 2016, 81.

⁶² BOA, RŞS, nr. 1701, 5/2.

⁶³ BOA, RŞS, nr. 1697, 16/4.

⁶⁴ Satkın, M. (1996). *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*, Tekirdağ: Tekofset Matbaacılık, 18.

İncelenen tereke sahiplerinin büyük çoğunluğunun terekelerinden kayıtlı olan bu evlerin ortalama değeri 5.000-500.000 akçe arasında değişmektedir. Terekelerinde evlerine dair bir ifade rastlanmayan tereke sahipleri ise genellikle şehirde misafir olarak bulunduğu esnada vefat eden kimselerdir.

Tereke kayıtlarında yer alan bir diğer gayrimenkulün dükkânlar olduğu şehirde daha ziyade berber, nalbant, kasap, bakkal, değirmen, kahvehane, debbağhane, çilingir, marangoz vb. dükkânlar yer almaktadır. Dükkânların bir kısmı doğrudan bir kişiye ait iken kimisi de hisselidir. Ortalama değeri 10.000 akçe ile 300.000 akçe arasında değişen bu dükkânların sahipleri daha ziyade ticaretle uğraşan kimseler olup ekonomik gücü daha iyi olan kimselerdir.

Dükkânların yanı sıra şehirde arazisi olanların sayısı da az değildir. Rodoscuk'un çeşitli mahalle, köy ve mevkilerinde tarla, bağ, bahçe sahibi olan bu kişilerin bir kısmı Rodoscuk kaza merkezinde ikamet ederken bir kısmı da Rodosçuk'un köylerinde ikamet etmektedir. Araziler arasında en fazla yer tutanlar bağlardır.⁶⁵ Bunun en önemli nedeni Rodoscuk'ta bağ yetiştiriciliğinin fazla olmasıdır. Bağ yetiştiriciliğinin yanı sıra kayıtlarda önemli yer tutan bir diğer arazi çeşidi tarla ve bahçelerdir. Kayıtlara buldukları mevki, dönüm miktarları ayrıntılı olarak belirtilmiş olan bu arazilerin ortalama fiyatları arazinin bulunduğu mevki ve dönüm miktarı üzerinden hesaplanmıştır. Dönümü üzerinden sabit bir fiyat uygulamasının olmadığı şehirde bağların dönümü kimi zaman 600 akçeden alıcı bulurken kimi zaman da çok daha yüksek fiyattan alıcı bulabilmektedir.

Tereke sahiplerinin kayıtlarında çok sayıda inek, dana, öküz, tosun, düve, manda, at gibi büyükbaş hayvanla birlikte koyun, keçi, oğlak, kuzu gibi küçükbaş hayvanlar da yer almaktadır.⁶⁶ Bu kayıtların bir kısmı Rodoscuk kırsal alanda ikamet eden kimselere ait iken bir kısmı da şehir merkezindeki mahallelerde oturan kimselere aittir. Büyükbaş hayvanların değerinin ortalama 1.500-3.000 akçe arasında değiştiği şehirde, küçükbaş hayvanların 300-350 akçe arasında değere sahip oldukları görülmektedir.

Tereke sahiplerinin mal varlıkları içerisinde taşınmaz mallar ve hayvanların yanı sıra nakit para, alacak, ev eşyaları, ziynet eşyaları, tarla ve arazilerde kullanılan araç gereçler bulunmaktadır.⁶⁷ Bunlar arasında özellikle kadınlara ait kuşak, küpe, gerdanlık, yüzük ve bilezik gibi ziynet eşyaları önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁸ Ev eşyalarında daha ziyade kilim, hasır, keçe, şilte, sedir minderleri, yastık, döşek, yorgan, çarşaf gibi eşyaların bulunduğu kayıtlarda ayrıca mutfak araç gereçleri, ısınma amacıyla kullanılan mangallar ve aydınlatma amacıyla kullanılan fenerler bulunmaktadır.⁶⁹ Tarım aletleri olarak ise kayıtlarda bel küreği, bağ çapası, tırpan, kazma, bağ takımı gibi birtakım araç gereçler yer almaktadır.⁷⁰

⁶⁵ BOA, RŞS, nr. 1697, 8/5.

⁶⁶ BOA, RŞS, nr. 1697, 7/5.

⁶⁷ BOA, RŞS, nr. 1697, 7/5.

⁶⁸ BOA, RŞS, nr. 1697, 5/6.

⁶⁹ BOA, RŞS, nr. 1701, 6/2.

⁷⁰ BOA, RŞS, nr. 1701, 7/1.

Giyim eşyalarına bakıldığında ise kadınların terekelerinde ferace, entari, kürk, hırka, yelek, şalvar yer almakta iken erkeklerin terekelerinde kürk, entari, hırka, şalvar, gömlek, pantolon, ayakkabı yer almaktadır.⁷¹ Hem kadınların hem de erkeklerin terekelerin de karşımıza çıkan kürkler daha ziyade maddi geliri iyi durumda olan kimselere ait tereke kayıtlarında yer almaktadır.

Sonuç

Rodoscuk 1785-1790 yılları arasında Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin yoğun olarak bulunduğu bir yerleşim yeridir. Öyle ki tereke kayıtlarından tespit edildiği kadarıyla mahalle sayısının yirmi dokuz olduğu şehirde, bu mahallelerin on yedisi Müslümanlara ait iken on ikisi de gayrimüslimlere aittir. Gayrimüslimlere ait bu mahaller ise kendi içerisinde Ermeni ve Rum mahalleleri olarak ayrılmaktadır. Rumlara ait mahalle sayısı Ermenilere ait mahalle sayısından fazla olmasına karşın gayrimüslimlere ait en fazla tereke kaydı Ermenilere ait mahallelerde görülmektedir. Bu durum bir anlamda Ermeni mahallelerindeki nüfus yoğunluğunun anlaşılmasına da olanak sağlamaktadır. Ayrıca şehirde bu mahallelerin yanı sıra Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı mahalleler de bulunmaktadır. Bu mahallerdeki tereke kayıtlarının büyük çoğunluğu Müslümanlara aittir. Köylerdeki durum ise bundan farklı değildir. Büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu köylerin sadece bir tanesi gayrimüslim tebaaya ait yerleşim yeridir.

Tereke sahiplerinin büyük çoğunluğunun evli olduğu şehirde çekirdek aile yapısı hâkim olup ortalama çocuk sayısı ikidir. Ancak bu sayının üstünde veya altında çocuğa sahip olan kimseler de bulunmaktadır. Bu ailelerin ortalama ekonomik geliri ise 5000-500.000 akçe arasında değişmektedir. Müslümanların daha ziyade unvanları ile anıldığı şehirde gayrimüslimlerin ise ekseriyetle yaptıkları işlerle anıldıkları görülmektedir. Unvanlar arasında ise en fazla Beşe unvanının kullanıldığı şehirde bunun dışında Es-seyid, Ağa, Hacı, Reis, Molla, Bey gibi unvanlar kullanılmaktadır.

Şehir sakinlerinin terekelerinin yanı sıra Rodoscuk'ta misafir sakin olarak bulunduğu esnada vefat eden kimselere ait kayıtlar da bulunmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere Edirne, Çorlu, Malkara, Filibe, Gümölcine, Varna, Arnavutluk, Konya, Amasya, İzmir, Bergos, Yanya, Kırım, Kastamonu, Nevşehir gibi çeşitli yerleşim yerlerinden gelen bu kimselerin geliş nedenleri tam olarak tespit edilemese de terekeleri incelendiğinde birçoğunun şehre ticaret veya çalışmak amacıyla geldikleri görülmektedir. Ayrıca tereke sahipleri arasında 1787-1792 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı esnasında vefat eden kimseler de bulunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rodoscuk Şer'iyeye Sicili (RŞS): Sicil No: 1697, 1701.

Kitap ve Makaleler

Açık, T. (2015). "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S.2, 37-64.

⁷¹ BOA, RŞS, nr. 17/1.

- Algar, H.(2005). “Molla”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 238-239.
- Demir, A. ve Dönder, Y.(2017). “Gümüşhane Şerhiye Sicili (1887-1892)”, *Mavi Atlas*, 5(1), s, 160-171.
- Doğanay, P. (2020). *III. Selim Dönemi'nde Rodosçuk (1789-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Er, İ. (2009). “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/21, 368-376.
- Güldür, K. (2016), *Tereke Defterlerine Göre Rodosçuk Kazasında Sosyo-Ekonomik Hayat (1788-1790)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Harman, Ö. F. (1996), “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 382-386.
- İnan, K. “(1999). 1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 120, Haziran, s. 103-124.
- Kazak, Z. T. (2003). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer’iye Scillerine Göre Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köprülü, O. F. (1994). “Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 455-456.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). “Seyyid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 40-43.
- Montagu, M. (2018). *Şark’tan Mektuplar*, (Çev. Selçuk Ünlü), Konya: Palet Yayınları.
- Özcan, T. “Muhallefât” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, C. 30, 406-407.
- Öztürk, S. (1995). *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: OSAV.
- Satkın, M. (1996). *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*, Tekirdağ: Tekofset Matbaacılık.
- Sümer, F. (1988). “Ağa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 451-452.
- Şemseddin Sami, Sami, Ş. (2009). “Muhallefât”, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). “Şer’iye Sicilleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 8-11.

KUR'AN'DA ESMÂÜ'L-HÜSNÂ ÇERÇEVESİNDE ALLAH'IN MERHAMETİ VE GAZABI

Ayşe Nur Seza Uslu

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-9132-4945>

ÖZET

İnsan için doğru bir Allah tasavvuru yaratılışını anlamlandırması ve kulluk imtihanını ebedi saadetle neticelendirebilmesi için zorunludur. Bu açıdan merhamet ve gazap, insanın yaratıcısıyla irtibat kurmasına ve hayatını şekillendirmesine etki eden iki temel kavramdır. Yaratılış bakımından sınırlı kabiliyetlere sahip olan insanın doğru Allah tasavvuruna ulaşabilmesi ise yine onun vahyinin rehberliği ile mümkündür. Çalışmamızda merhamet ve gazap kavramlarının Allah için kullanıldığında neyi ifade ettiği, Kur'an'da Allah'ın kendisini tanıttığı isimlerinin yol göstericiliği ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Allah'ın kullarına olan merhamet ve gazap vasfını yansıtan esmâü'l-hüsnânın geçtiği ayetler değerlendirilerek, onun kendini kullarına nasıl ve hangi vasıflarla tanıttığına dikkat çekilmiştir. Allah'ı hakkıyla bilme ve tanımının önemi ile kulluk hayatında havf ve recâ dengesini kurmada ve korumada, yaratıcının merhamet ve gazap özelliklerini bilmenin katkısı ortaya konulmuştur. Çalışmamızda öncelikle esmâü'l-hüsnâ konusuna değinilmiştir. Merhamet ve gazap kavramsal çerçevede işlenmiş, Allah için kullanıldığında ne ifade ettiği açıklanmıştır. Kur'an'da Allah'ın merhamet ve gazap vasfını ifade eden isimlerin anlamları ve bize verdikleri mesaj, geçtikleri ayetler bağlamında ele alınmıştır. Merhamet ve gazap isimleri ayetlerde diğer geçtikleri isimler ile beraber de değerlendirilerek aralarındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Merhamet ve gazap yönünden esmâü'l-hüsnâya baktığımızda Allah'ın kullarına muamelesinde rahmet vasfının öncelik teşkil ettiği görülmektedir. Gazap ise onun yine rahmet ve adaletin tecellisi olarak kulları için söz konusudur. Allah, merhametiyle insanları sırat-ı müstakim üzere yaşamaya davet etmekte ancak bu çağrıya muhalefet edip kendine zulmeden kulları için gazap vasfıyla cezalandırmasının da kaçınılmaz olduğunu hatırlatarak ikaz etmektedir. Allah'ın merhamet ve gazap vasıflarını doğru şekilde anlamak, kullukta her konuda ifrat ve tefritten uzak, itidal ve denge içinde bir tavır sergileyebilmede bize temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Esmâü'l-Hüsnâ, Allah, Merhamet, Gazap.

GİRİŞ

İslam inancının temelini bir olan Allah'a iman oluşturur. Mümin kimse için doğru bir Allah tasavvuru hayatının odak noktasıdır. Çünkü Allah'ı hakkıyla bilmek, tanımak kişiyi

doğru bir imana ve bu imanın gerektirdiği doğru davranışlara yönlendirir. Yaratılış özellikleri bakımından Allah'ı bilme ve tanıma yetisi sınırlı olan insana Kur'an, esmâü'l-hüsna ile rehberlik etmekte; yaratıcısını hakkıyla bilmeye ve razı olacağı şekilde kulluk etmeye çağırmaktadır.

Kur'an'da isim kelimesinin çoğulu olan "Esmâ" (اسماء) ve "güzel, en güzel" anlamında ismi tafdîl kalıbındaki "Hüsna"¹ (حسنى) kelimelerinden oluşan "Esmâü'l-Hüsna" (اسماء الحسنی) terkihi Allah'ı nitelemektedir. Dini literatürde esmâü'l-hüsna, zat-ı ilâhiyeye nisbet edilen mana ve kavramlar şeklinde ifade edilmiştir. Kur'an'da esmâü'l-hüsna terimi dört ayette geçmekte ve Allah'a nispet edilmektedir.² Uluhiyetin keyfiyeti bilinemeyecek aşkın bir alem olduğu kabul edilmekle birlikte bu konuda insana düşen, Allah'ın zatı ile naslarda geçen onu niteleyen kavramlarla irtibat kurarak yaratıcısını bilmeye, tanımaya çalışmasıdır. Kur'an, esmâü'l-hüsna ile Allah'ı varlığını ve birliğini ortaya koyarak onu vasıflarıyla tanıtmaktadır. Esmâü'l-hüsna duyular ötesi olan yaratıcıyı duyular âleminin kavramlarıyla kâinat ve insanla olan ilişkisi bakımından tanıtarak Allah-âlem ilişkisine ışık tutmaktadır. Mâtürîdî (v.333/944); duyular ötesinde olanı bilmenin ancak duyular âleminin kılavuzluğu ile mümkün olduğunu ifade ederek, insanın isimler olmadan zat-ı ilâhiyeyi tanıması ve rububiyeti gerektirdiği şekilde açıklamasının mümkün olmadığını söylemektedir.³

İtidal dini olan İslam, kulun her halinde denge içinde olmasını istemektedir. Bu denge Allah'ı doğru tanıma ve anlama konusunda da geçerlidir. Bu noktada merhamet ve gazap, Allah'a iyi kul olma yolunda kişinin havf/korku ve recâ/ümit dengesini sağlamada bizi etkileyen iki önemli kavramdır. Allah'ın merhamet ve gazap vasfını doğru şekilde anlayabilmek, kulluğunda dengeyi yakalayabilen mümin olmanın anahtarıdır.

Kur'an'da Allah'ın merhamet ve gazap vasfı esmâü'l-hüsna ile birçok ayette zikredilmektedir. Allah için cezalandırma ve azap gibi menfi durumların Kur'an'da zikredilmesi kulları iyiliğe teşvik etme ve kötülüklerden sakındırma temeline dayanır. Hedeflenen, tüm kulları Allah'ın sonsuz merhametiyle ebedi kurtuluşa davet etmektir. İnsanı dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak formül, ilahi merhamet ve gazabı kavrayarak ifrat ve tefritten uzak şekilde havf ve recâ dengesinde hayatını sürdürmesidir.

Merhamet kavramı "r-h-m" (رحم) kökünden türemiştir. Sözlükte "acımak, şefkat göstermek, hassasiyet" anlamında masdar, "acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf" anlamında isim olarak geçmektedir.⁴ "Rahmet" kavramı da merhamet ile eş

¹ Râgıp el- İsfehânî, *Müfredât Kuran Kavramları Sözlüğü*, çev. Aldulbâki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 284, 285; Mecduddin Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, (Beyrut: Al Resalah, 2005), 1189.

² A'râf 7/180; İsrâ17/110; Tâhâ 20/8; Haşr 59/24.

³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 97, 98.

⁴ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, (Beyrut: Daru'l Fikr), 2/498; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, (Beyrut: Dar Sader), 12/230; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 1111; Mustafa Çağrıçı, "Merhamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/184.

anlamlıdır.⁵ Râgıb el- İsfahânî'ye (v.502/1108) göre rahmet kavramı rahmet edilene iyilik yapmayı gerektiren bir hassasiyettir/duyarlılıktır. Bu kelime bazen sadece rikkat/duyarlılık bazen de rikkatten soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır.⁶ Merhamet, mastar olarak Kur'an'da bir ayette geçmektedir ve insanlar arasındaki ilişkiler ile ilgilidir.⁷ Aynı kökten gelen "ruhm" mastarı da yalnız bir ayette geçmekte ve insandaki merhameti ifade etmektedir.⁸ Rahmet ise 114 yerde geçmekte ve her zaman Allah'a nispet edilmektedir.⁹ Rahmet kavramı Allah'a nispet edildiğinde tüm yarattıklarına yönelik lütfunu ve ihsanını ifade etmektedir. Rahmet, Allah'ın yaratmada ve nimetlendirmede temel vasfıdır.

Elmalılı Hamdi Yazır (v.1362/1942) merhamet ve rahmeti, bir muhtaç ya da müptelayı beladan kurtaran ve yerine hayır ve nimeti ikame etmeyi amaçlayan bir iyilik duygusu olarak açıklar. Rahmet kavramının ilahi, merhamet kavramının ise beşerî manada kullanıldığını da ifade eder.¹⁰ Elmalılı'ya göre Allah rahmeti kendine ahlak edinmiştir. "O Allah ki kendine rahmeti yazdı"¹¹ ayetinde de ifade edildiği gibi Allah; mahlukata istediği gibi davranmasına karşı çıkan, engel olan olmayacağı halde fazlı ihsanıyla rahmeti kendi zâtına vacip kıldı. Allah ile mahlukat arasında halk ve rububiyette temel ilişki rahmet üzerinde kuruldu şeklinde açıklamaktadır.¹²

Kur'an'da Allah farklı ayetlerde, rahmetinin her şeyi kapsadığını, ilmi ile birlikte her şeyi kuşattığını, merhameti kendine gerekli kıldığını ve kendi üzerine rahmeti yazdığını ifade etmektedir.¹³ Kur'an'da Allah'ı nitelemek için "rahmet" köküyle bağlantılı olarak rahmân ve rahîm isimleriyle birlikte "zü'r-rahme,¹⁴ zû rahmetin vâsia,¹⁵ hayrû'r-râhimin,¹⁶ erhamü'r-râhimîn"¹⁷ gibi terkipler de kullanılmıştır.

Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben müminlerin Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri emredilmekte,¹⁸ ona kavuşmayı inkâr eden kafirler ile hak yoldan sapanların onun rahmetinden ümit kestikleri zikredilmektedir.¹⁹ Ümitsizlik inkârcıların özelliğidir.²⁰ Allah, mümin kullarını kendilerine zarar verecek bu duygudan uzaklaştırmak için havf ile recâ arası dengeli duygu hali ile kulluğun gereklerini yerine getirdikleri bir hayat sürdürmelerini emretmiştir.

⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 2003), 2/107.

⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 20.

⁷ Beled 90/17.

⁸ Kehf 18/81.

⁹ Mahmut Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1986), 207,208.

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 1960), 1/74-76.

¹¹ En'am 6/12; bkz. A'râf 7/156; Mü'min: 40/7.

¹² Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 3/1886.

¹³ En'am 6/12, 54; A'râf 7/156; Mümin 40/7.

¹⁴ En'am 6/123, Kehf 18/58.

¹⁵ En'am 6/147.

¹⁶ Mü'minûn 23/109, 118.

¹⁷ A'râf 7/151; Yusuf 12/64, 92; Enbiya 21/83.

¹⁸ Zümer 39/53.

¹⁹ Ankebût 29/23; Hicr 15/56.

²⁰ Yusuf 12/87.

Gazap (غضب) kavramı sözlükte “öfke, hiddet, kızgınlık, sinirlenme” gibi anlamlara gelmektedir. Memnuniyetin, razı olmanın zıddıdır.²¹ Gazap kavramı Kur’an’da 14 yerde geçmektedir.²² İki ayet dışındaki diğer geçtiği tüm ayetlerde Allah için kullanılmıştır.

Allah, tüm kâinatı rahmetiyle yaratmış, her canlıya rızıkını vererek yaşamasına elverişli ortamı sunmuştur.²³ Eşref-i mahlukat olarak yarattığı insana akıl ve irade vererek ondan kulluk etmesini istemiştir. Dünya imtihanında insanları başıboş bırakmamış, gönderdiği peygamberler ve ilahi kitaplarla doğru-yanlış bilgisini vermiştir. İlahi çağrıya uymayarak haddi aşan kullarını ise, hikmet ve adaletinin gereği olarak cezalandıracağını bildirerek uyarmıştır. Mükâfat ve cezalandırma insanın dünyada kendi iradesiyle Allah’ın buyruklarına uyması veya uymamasına karşılık hak ettiği sonuçlardır.²⁴ İşte Allah’a gazap fiilinin nispet edilmesi burada söz konusu olmaktadır.

Kur’an’da Allah birçok ayette kulları için mağfiret sahibi olduğunu zikrettikten sonra azabının da şiddetli olduğunu hatırlatmaktadır. Kendisine uyanlara dünya ve ahiret mutluluğuna götürecek yolları gösteren Kur’an, haddi aşan ve kendisini inkâr edenlere ise uyarıcı öğütlerle doludur. Yine Kur’an’da Allah kuluna zulmetmez buyrulmakta, ancak insanların işledikleri günahlar sebebiyle kendi kendilerine zulmettikleri ifade edilmektedir.²⁵ Merhameti geniş olan Allah, kullarına mühlet verip hatalarının farkına varmalarını istemektedir. Ancak insanoğlu kendi eliyle kendine zulmederek ilahi azabı hak etmektedir.²⁶

1. KUR’AN’DA ALLAH’IN MERHAMET VE GAZAP VASFINI İFADE EDEN İSİMLER

1.1. Kur’an’da Allah’ın Merhamet Vasfını İfade Eden İsimler

Esmâü’l-hüsânın bir kısmı taşıdıkları sevgi, lütuf, ihsan, af ve mağfiret gibi anlamlarla Allah’ın rahmet vasfını çeşitli yönlerden ortaya koymaktadır. Allah’ın merhamet esmalarının tecellisi hem dış dünyada hem de insanın kendisinde görülmektedir. Allah, sonsuz rahmetiyle insanların itaatkâr ya da isyankâr olmalarına bakmaksızın tüm kâinatı hepsinin hizmetine sunmuş, tüm ihtiyaçlarını sağlamaları için ortam hazırlamıştır.²⁷ Yaratma ve rızıklandırmada rahmet vasfı galip olmakla birlikte yeniden dirilişin yaşanacağı kıyamet gününde de Allah’a itaatsizlikten sakınıp emirlerini yerine getirenler yine onun engin rahmetine mazhar olacaktır.²⁸

²¹ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 4/428; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/648; Firûzâbâdî, *Kâmûsü’l-Muhit*, 120.

²² A’râf 7/150; Şura 42/37.

²³ En’am 6/ 141; Nahl 16/ 5,14; İsrâ 17/ 6, 20; Lokman 31/ 20; Fatır 35/ 12.

²⁴ Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’an* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2001), 299.

²⁵ Yunus 10/44.

²⁶ Kehf 18/49.

²⁷ İsrâ 17/20.

²⁸ En’am 6/12, 54; Meryem 19/61.

1.1.1. Rahmân

Rahmân ismi “merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek, affetmek ve bağışlamak” anlamlarındaki “r-h-m” (رحم) kökünden türemiştir. Fa’lân vezninde mübalağa ifade eden rahmân “çok merhametli, sürekli merhamet eden” gibi anlamlara gelmektedir. Allah’a nispet edildiğinde lütuf ve ihsanda bulunan anlamını içerir.²⁹ Rahmân, lafza-i celal gibi sadece Allah’a özgüdür ve özel/alem isimler kategorisindedir.³⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, Allah’ın isimlerini zat ismi ve sıfat ismi olarak ikiye ayırır. Ona göre “Allah” hepsini içine alan zâti ismi diğerleri sıfat ismidir. Rahmân ismi de ism-i sıfat olmakla beraber Allah’tan başkasına verilmesi caiz olmayan has isimdir demektedir.³¹ Rahmân ismi dini literatürde, Allah’ın rahmetinin enginliğini, kulluk görevini yapsın yapmasın bütün kullarına nimet vermesini ifade eder.³²

Kur’an’da “Allah” ve “rahmân” uluhiyetin özel isimleri olarak bazen aynı ayette bazen de art arda gelen ayetlerde birlikte de kullanılmıştır.³³ Kur’an’da rahmân isminin lafza-i celâl yerine kullanıldığı ayetlere baktığımızda bazı uluhiyet özelliklerinin bu ismin ardından zikredildiğini de görmekteyiz.³⁴ Kur’an’da “kullar” anlamına gelen “İbâd” (عباد) kelimesi esmâü’l-hüsûnadan yalnızca Allah ve rahmân isimlerine muzaf olarak kullanılmıştır. “İbâdü’r-rahmân” terkihiyle iki yerde rahmân ismine,³⁵ “ibâdillâhi’l-muhlesîn” ve “ibâdullah” şeklinde yedi yerde de Allah³⁶ ismine muzaf olarak geçmektedir.

Kur’an’da rahmân ismi hem Mekki hem Medeni surelerde geçmektedir. Vahyin her döneminde kullanmıştır. Cahiliye döneminde de Mekkelilerin rahmân inancına sahip oldukları ve Allah anlamında kullandıkları bilinmektedir.³⁷ Kur’an’da rahmân isminin geçtiği ayetlere bakıldığında önceki peygamberlerin ve ümmetlerinin de bu isme aşina olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Pek çok ayette rahmân isminin lafza-i celâl yerine kullanıldığı görülmekle birlikte,³⁹ Mekki bir sure olan Meryem suresi bu konuda dikkat çekicidir.⁴⁰ Kur’an’da, mushaf sırasına göre 55. sure ayetinde geçen, ilahi rahmetin işareti “Rahmân” ismi ile adlandırılmıştır. Surenin genel muhtevası ilahi rahmete vurgu yapmaktadır. Surede az da olsa

²⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 2/106; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 2/498; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/230.

³⁰ İsfehânî, *Müfredât*, 420; İbn Arabî, *Allah’ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2019), 39.

³¹ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 7/4877.

³² Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 5/197.

³³ Bakara 2/163,164,165; R’ad 13/30,31; Meryem 19/58-63; Furkan 25/63-68; Mülk 67/28,29.

³⁴ Tâhâ 20/5, 108-110; Furkan 25/59; Zuhruf 43/45; Mülk 67/3, 29.

³⁵ Furkan 25/63; Zuhruf 43/19.

³⁶ Saffât 37/40, 74, 128, 160, 169; Duhân 44/18; İnsan 76/6.

³⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 1/65,66.

³⁸ Neml 27/30; Furkan 25/59; Zuhruf 43/45.

³⁹ Taha 20/5, 108; Enbiya 21/26, 36; Furkan 25/ 26, 60, 63; Yasin 36/11, 23; Zuhruf 43/ 17, 19, 20.

⁴⁰ Meryem 19/18, 26, 41, 44, 45, 49, 51, 53, 54, 56, 58, 75, 85, 86, 88.

cehennem tasvirleri geçmekle birlikte bu ayetler ilahi azaptan sakındırma amacı taşıdığı için yine temelde rahmeti barındırmaktadır.

1.1.2. Rahîm

Rahîm ismi de rahmân ismi gibi “r-h-m” (رحم) kökünden türemiştir. Mübalağa sigalarından faîl veznedir. Kur’an’da geçtiği ayetlere bakıldığında sıfat konumunda olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Allah’ın ismi olarak “esirgeyen, bağışlayan, engin merhamet sahibi, dünyada kendisine inanıp emirlerine uygun bir şekilde yaşayanları ahirette ebedî nimetlerle mükâfatlandırarak olan” anlamları verilmektedir.⁴² Rahmân isminden farklı olarak rahîm, Allah dışındaki varlıklar için de kullanılır.⁴³ Bir ayette Hz. Peygamber’i tavsif etmiştir.⁴⁴ Kur’an’da 114 yerde geçmektedir. Dört ayette “erhamu’r-râhimîn” terkihiyle Hz. Musa, Hz. Yusuf, Hz. Yakup ve Hz. Eyyub’un dualarında⁴⁵, iki ayette de “hayru’r-râhimîn” terkihi ile mümin kulların duasında geçmektedir.⁴⁶ Rahîm ismi Kur’an’da üç yerde tek kullanılmıştır.⁴⁷ Diğer geçtiği ayetlerde ise esmâü’l hüsnâdan başka isimlerle birlikte geçmektedir.

İslam alimleri, Allah’ın kendisini Kur’an’da rahmân ve rahîm olarak ayrı ayrı nitelendirmesini dikkate alarak; bu iki ismin hemen hemen aynı anlamı ifade eder gibi görünse de birbirinden ince farklılıkları olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır.⁴⁸ Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü bu yöndedir. Bu görüşte olan müfessirler, rahmânın rahîme göre daha mübalağa ifade ettiği konusunda da hem fikirdir.

Dini literatürde yaygın kabul gören tanımla Allah “Dünya’nın rahmânı, ahiretin rahîmi” şeklinde ifade edilmektedir. Kainattaki her şeyin ilk yaratılışında almış olduğu fitrî kabiliyetler ve ihsanlar Allah’ın rahmân oluşunun gereğidir. Allah kendi iradesiyle tüm varlıkları yaratıp nimetlendirmiştir. Yaratıkları içinde insana irade vermiş; rahmân olarak iyi-kötü, mümin kafir ayırt etmeden nimetlerinden faydalandırmıştır. İnsanın kendi iradesi ile iyi veya kötüyü tercih etmesinde ise Allah’ın rahîm ismi devreye girmektedir.

Elmalılı, rahmânın rahmetini, başlangıçta iyiliği dilemeye yönelik zatına ait bir sıfatken, rahîmin rahmetinin de sonunda iyilik yapmaya yönelik bir fiili sıfat olarak kabul edilmesini uygun görmektedir. Ona göre Allah’ın “Dünya ve ahiretin rahmânı ve ahiretin rahîmi yahut mümin ve kafirin rahmânı, müminin rahîmi” olarak nitelendirilmesinin sebebi

⁴¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 2/106; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/230; İsfehânî, *Müfredât*, 420.

⁴² Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah’ın İsimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 22.

⁴³ İsfehânî, *Müfredât*, 420.

⁴⁴ Tevbe 9/128.

⁴⁵ A’râf 7/151; Yusuf 12/64, 92; Enbiya 21/83.

⁴⁶ Mü’minûn 23/109, 118.

⁴⁷ Nisâ 4/29; İsrâ 17/66; Ahzâb 33/43.

⁴⁸ bkz. Et- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halbi, (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1954), 1/55; Zemahşeri, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâr’ul Mağrife, 1430/2009), 26, 27; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/33; İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 2/49.

budur.⁴⁹ Bu tanımdan anlaşıldığı üzere rahmânın bütün varlıkları kapsayan rahmetinin sağladığı imkanları onun rızasına uygun şekilde kullananlar, Allah'ın rahîm isminin ifade ettiği ilahi rahmete kavuşacaklardır.

Kur'an'da rahmân ve rahîm isimlerinin geçtiği ayetlere baktığımızda muhtevaları farklı olsa da temelde Allah'ın kullarına olan rahmetinin vurgulandığı görülmektedir. Yarattıkları üzerinde umumi ve hususi rahmet ve merhametini ortaya koyarak böyle bir sevgi ve rahmetin ancak uluhiyet makamından olacağını hatırlatır. Ayetlere göre bu iki ismin tecellileri hem dünyada hem de ahirette görülebilir. Ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğin atfedilebileceği söylenebilir.⁵⁰ Allah'ın Kur'an'da kendini tavsif için aynı anlamdaki iki kelimeyi tekrar etmeyeceği düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda aralarında ince bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.3. Gafûr- Gaffâr

Gafûr ve gaffar isimleri “g-f-r” (غفر) kökünden sıfattır. Gafr “örtmek, gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek, bir kimseyi bağışlamak” manasındadır.⁵¹ Gafûr ve gaffâr isimleri mübalağa ifade eder ve Allah'ın ismi olarak “çok bağışlayan, çok affeden” anlamlarındadır. Kur'an'da gafr kökünden türemiş 234 kelime bulunmaktadır.⁵² Bu kelimeler fiil kalıbında veya gâfir, gafûr, gaffâr, gufrân, mağfîret gibi isim ve sıfat olarak geçmektedir ve doğrudan Allah'a yöneliktir. Yine aynı kökten “Allah'tan af dilemek” anlamındaki “istiğfar” kavramı da Allah'a nispet edilmektedir. Beş yerde ise “affetmek, bağışlamak” anlamında insanlar için kullanılmıştır.⁵³ Kur'an'da gafûr ismi 91 yerde, gaffâr ismi ise 5 yerde geçmektedir. Kur'an'da aynı kökten gâfiru'z-zenb,⁵⁴ zû mağfire,⁵⁵ vâsiu'l-mağfire,⁵⁶ ehlü'l-mağfire,⁵⁷ hayru'l-gâfirîn⁵⁸ terkipleri farklı ayetlerde Allah'ın bağışlayıcılığını vurgulamaktadır. Gafûr isminin Kur'an'da geçtiği ayetlere bakıldığında mağfîret eyleminin ilahi rahmet ile yakın ilişkisi anlaşılmaktadır.

Gafûr ve gaffâr; Allah'ın tövbe eden, af dileyen kullarını bağışlayan, günahlarını silen, onları tekrar tekrar çok affeden anlamındaki isimleridir. İnsan yaratılış itibariyle hataya düşebilen, günah işleyen bir varlıktır. Bu sebeple insandan beklenen hiç hataya düşmemesi değil, kusurlarının farkına vararak pişmanlıkla bu hatalardan geri dönüş sağlamasıdır. Kur'an'ın tamamına baktığımızda Allah'ın bağışlamasını gafûr- gaffâr isimleri zemininde konu edinen ayetlerin yer almadığı sureler oldukça azdır. Kur'an'da geçtiği üzere Allah'ın

⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/36-37.

⁵⁰ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

⁵¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 4/385; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/25; İsfahânî, *Müfredât*, 757; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 451.

⁵² Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, 351,352.

⁵³ Şûrâ 42/37; Câsiye 45/14, Tegâbun 64/14.

⁵⁴ Mü'min 40/3.

⁵⁵ Râ'd 13/6; Fussilet 41/43.

⁵⁶ Necm 53/32.

⁵⁷ Müddessir 74/56.

⁵⁸ A'râf 7/155.

şirk ve inkâr dışındaki diğer günahları bağışlayacağı umulur.⁵⁹

Kur'an'da geçen “gafr” kökünden diğer bir isim de “Gâfir” dir. İki ayette geçen gâfir,⁶⁰ “hata ve kusurları örten, günahkarı dünyada da ahirette de cezalandırmayan, onun iç yüzünü insanlara bildirmeyen” anlamlarına gelir.⁶¹ Mü'min suresi, 3. ayetinde “Gâfir” ismi geçmesi nedeniyle bu adla da anılır.

Tövbe günahlardan dönerek Allah'a yönelme, istiğfar ise kişinin kusurunun bağışlanmasını Allah'tan talep etmesidir. Kur'an'da Allah, kullarının işledikleri günahlar sebebiyle kendisinden mağfiret dilemesini istemektedir.⁶² Gafûr ismi istiğfara teşvik etmektedir. Günahlardan tövbe edip Allah'ın mağfiretine sığınan, halini düzelten herkese yaptıkları iyi amellerin karşılığı dünyada da ahirette de verilecektir. Ayetlerden anlaşıldığı üzere istiğfar sadece dilde kalmayacak iman ve salih amel ile hayata geçirilecektir. Tam bir ihlasla günahlardan nedamet duyup dönmek kişiyi kurtuluşa erdirecektir.⁶³

Kur'an'da Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Şuayb, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Yakup'un yakınlarına ve kavimlerine günahlarından mağfiret dilemeye davet etmeleri geçmektedir.⁶⁴ Ümmetlerine her konuda örnek olan peygamberler, istemeden yaptıkları hataları konusunda Allah'ın mağfiretine sığınarak, yapılması gereken doğru davranışı bizlere göstermişlerdir.⁶⁵ Kur'an'da müminler için meleklerin de dua ederek mağfiret talebinde bulunduğu geçmekte,⁶⁶ Muhammed suresi 19. ayette mümin kimsenin kendi günahı ile birlikte mümin kardeşlerinin günahı için de mağfiret dilemesi öğütlenmektedir. Mağfireti talep edilmeyecekler kimseler ise “*Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için bağışlanma dilemek ne peygambere yaraşır ne de müminlere.*”⁶⁷ ayetiyle bildirilmektedir.

1.1.4. Vedûd

Vedûd, “sevmek, temenni etmek, arzu etmek, muhabbet etmek, dilemek” anlamlarındaki “vüdd” (ود) ve “mevedde” (مودة) mastarlarından “vâdd” ism-i fâilinin kökünden türemiş mübalağa sigasıdır.⁶⁸ Fe'ül vezninde olan vedûd, Arapçadaki gramer kaidelerine göre, hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl manasını ifade eder. Bu sebepten klasik kaynaklarda vedûd ismine anlam verirken söz konusu ihtimallere göre “salih kullarını çok

⁵⁹ Nisâ 4/48-116; Mü'min 40/43.

⁶⁰ A'râf 7/155; Mü'min 40/3.

⁶¹ Bekir Topaloğlu, “Gafûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/286.

⁶² Hud 11/3, 90.

⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2753; Tâhâ 20/82.

⁶⁴ Hud 11/52, 61, 90; Yusuf 12/98; Meryem 19/44, 45, 47; Nuh 71/10.

⁶⁵ A'râf 7/23; Tevbe 9/43; Tâhâ 20/115; Enbiya 21/87,88; Kasas 28/15, 16; Sâd 38/21-26.

⁶⁶ Şûra 42/5; Mü'min 40/7.

⁶⁷ Tevbe 9/113.

⁶⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 4/357; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 6/75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/453; İsfahânî, *Müfredât*, 1143; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, 325; Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor* (İzmir: Nil Yayınları, 1994), 135; İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2010), 340.

seven” ve “kulları tarafından çok sevilen” anlamlarının verildiği görülmektedir.⁶⁹

Kur’an’da iki ayette geçen vedûd isminde⁷⁰, Allah’ın mümin kullarını çok sevmesi, güzel amelleri sebebiyle onlardan razı olması anlamının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Sâbûnî (v. 580/1184) tefsirinde vedûd ismini dostlarına iyilik ve lütufta bulunan ve onları sevendir diye açıklar ve İbn Abbas’tan şu rivayeti ekler: Allah dostlarını, sizden birinizin, kardeşini sevdiği gibi, güler yüzle ve muhabbetle sever.⁷¹ Gazzâli göre, Allah’ın bir kulunu sevmesi ona şeref ve nimet vermesi, ihsanda, ikramda bulunmasıdır. Bununla beraber o, sevgi hissi duymaktan münezzehtir. Yaptığı ihsan ve ikramı sonradan duyduğu bir sevgi hissinden dolayı yapmaz. Kullarına sevgiyi faydası için murat eder demektedir.⁷²

Allah’ın nimet verici, hidayet edici, af, merhamet, mağfiret sahibi, rızık veren ve ihsanda bulunan olduğunu ifade eden uluhiyet isimleri temelinde sevgi barındırmaktadır. Vedûd, esmâü’l-hüsnâdan raûf, velî, rab, mevlâ, rahmân ve rahîm isimleriyle yakın anlam ilişkisi içerisinde. Vedûd isminin anlamına diğer ilahi isimlerle anlam ilişkisi temelinde baktığımızda, rahmet ve mağfiretle ilişkili olarak Allah’ın hem tüm yaratılmışlar arasında ayırım gözetmeksizin tasarrufu ile hem de sadece müminlere yönelik fiillerini içeren tasarrufunu ihtiva ettiğini görmekteyiz.

Allah rahmet ve sevgisiyle yarattığı kullarıyla arasındaki karşılıklı sevgiye önem vermekte ve dünya imtihanında kullarının kendi iradeleriyle iman ve salih amelle onun sevgisini, rızasını kazanacak davranışlarda bulunmalarını talep etmektedir.⁷³ Yaratma aşamasından sonra sevgiyi hak etmek ve dâim olmasını sağlamak insanın iradesindedir. Kul, Allah’ın yaratmadaki sevgisine karşılık vererek ona sevgiyle yönelmeli, başta iman ve ardından ibadetle kulluk sorumluluklarını yerine getirmelidir. Kur’an’da Allah ile insan arasındaki karşılıklı sevgiye önem verilmekle birlikte, Allah’ın sevdiği kişilerin özellikleri bildirmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte Kur’an’da Allah’ın sevmediği kişiler ve özellikleri de zikredilerek onun sevgisini kazanmada hangi davranışlardan uzak durmamız gerektiği hatırlatılmaktadır.⁷⁵

1.1.5. Halîm

Halîm ismi, “yumuşaklık, mülayemet, nefsi ve tabiatı öfkenin heyecanına karşı kontrol etmek, yavaşlık, sabırlı, temkinli, akıllı ve ağırbaşlı olmak” anlamlarındaki “h-l-m” (حلم) kökünden türemiştir.⁷⁶ Hilm Kur’an’da, lügat anlamı olan yumuşak huyluluk,⁷⁷ ağır başlılık⁷⁸

⁶⁹ Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah’ın İsimleri*, 53.

⁷⁰ Hûd 11/90, Burûc 85/14.

⁷¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefasir*, (İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts), 3/542.

⁷² İmam-ı Gazzâlî, *İlahi Ahlak*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Uyanış Yayınları, 2007), 241.

⁷³ Zâriyât 51/56.

⁷⁴ Bakara 2/195, 222; Âl-i İmran 3/76, 146, 159; Mâide 5/42, 93; Tevbe 9/4, 7, 108; Hucurat 49/9; Saf 61/4.

⁷⁵ Bakara 2/190, 205, 276; Âl-i İmran 3/32, 57; Nisa 4/107, 148; Maide 5/64, 87; Araf 7/31, 55; Enfâl 8/58; Nahl 16/23; Hac 22/38; Şura 26/40; Kasas 28/76, 77; Lokman 31/18; Hadid 56/23.

⁷⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 1/351; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 2/93; İbn Manzûr, *Lisânu’l-*

ve rüya⁷⁹ anlamlarında geçmektedir. Halîm; Allah'ın ismi olarak “gücü yettiği halde suçluların cezasını hemen vermeyen, cezada acele etmeyen, teenni ile hareket eden, çok sabırlı, müsamahakâr davranarak gerekli cezayı bir süre erteleyen” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁰ Kur'an'da 15 yerde geçen halîm hem Allah'ı hem de insanları nitelemek için kullanılmıştır.⁸¹ On bir ayette Allah için kullanılan halîm, yumuşak huyluluk anlamıyla iki ayette Hz. İbrahim'in, bir ayette Hz. Şuayb'ın ve bir ayette de Hz. İsmail'in özelliği olarak zikredilmektedir.⁸² Allah'ın ismi olarak ayetlerde tek kullanılmamış diğer isimlerle beraber zikredilmiştir. Esmâü'l-hüsna'dan daha çok “gafûr” ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Fahreddin Râzî (v. 606/1210), halîm ismini açıklarken “Hilm” vakar ve ağırbaşlılık manasına gelir ve teenni halinde görülür demek ve “ceza vermede acele etmeyip, aksine kafir ve facirlerin cezasını geriye bırakan” anlamını vermektedir.⁸³ Halîm, Allah'ın kullarına karşı muamelesinde hoşgörüsünü ortaya koymaktadır. Allah halîm ismiyle hemen cezalandırmaya kudreti yettiği halde acele etmez, kullarına mühlet verir. Bu açıdan hilm, güç ve kudretin göstergesidir. Çünkü cezalandırmaktan aciz olanın bunu ertelemesinin bir anlamı yoktur. Nahl suresinde geçen, “Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler.”⁸⁴ ayeti ve aynı muhtevadaki Fâtır suresi 45. ayet Allah'ın halîm ismine delil olarak kullanılmıştır.⁸⁵ Kur'an'da günahkarların, iman etmek ve Allah'tan bağışlanmayı dilemek yerine öncekilerin başlarına gelen felâketlerin kendi başlarına da gelmesini bekledikleri, kendilerine anlatılan azabı hemen görmek istedikleri, fakat Allah'ın hikmeti gereği belirlenmiş olan süre dolmadan bunun gerçekleşmeyeceği bildirilmektedir.⁸⁶ Allah halîm olarak teenni etmekte, insanlara verdiği irade hürriyeti ile yapacakları için mühlet vermektedir.

Halîm ismi, Allah'ın günahkarları hemen cezalandırmadığını, pişmanlık duyup tövbe ederler diye onlara süre tanıdığını ifade etmekle birlikte; Allah'ın cezayı tamamen terk etmeyip gelişmelere göre hareket edeceğini, suça ve suçluya gereken cezayı verme konusunda ihmalinin de olmadığını ifade etmektedir.⁸⁷ Allah'ın mühlet vermesinin nedeni onun rahmetidir; onun rahmeti zalimlere gidişatlarını düzeltmeleri için süre verilmesini gerektirir.⁸⁸

Arab, 12/146; İsfahânî, *Müfredât*, 305; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîr*, 1096.

⁷⁷ Hûd 11/75; Saffât 37/10.

⁷⁸ Nur 24/59.

⁷⁹ Yusuf 12/44.

⁸⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/351.

⁸¹ Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, 154.

⁸² Tevbe 9/114; Hûd 11/75, 87; Saffât 37/101.

⁸³ Fahreddin Râzî, *Mefatihü'l Gayb Tefsir-i Kebir*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), 5/176.

⁸⁴ Nahl 16/61.

⁸⁵ Gazzâlî, *İlahi Ahlak*, 200.

⁸⁶ Enfâl 8/32; Yunus 10/11; Râd 13/40; Hac 22/47; Ankebût 29/53.

⁸⁷ Kehf 18/58.

⁸⁸ Ebu'l âl'a Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/181.

Halîm isminin, Kur'an'da geçtiği ayetlere baktığımızda genel olarak müminlerin yaptığı veya yapabileceği hatalarla ilgili ayetlerin ardından geldiği görülmektedir.⁸⁹ Kur'an'da müminlerin güzel davranışlarından bahsedilen iki ayette de halîm ismi geçmektedir.⁹⁰ Kur'an'da geçtiği ayetlerdeki genel muhtevadan farklı olarak halîm, İsrâ suresi 44. ayette müşriklerin hallerinden bahsedilen pasajdan sonra kullanılmıştır. Allah, müşriklerin kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını söyledikleri tanrılardan çok yüce ve büyük olduğunu ifade etmekte ardından yedi gök, yer ve bunlarda bulunanların Allah'ı tespih ettiğini ancak insanların bunu anlayamayacağını belirtmektedir. Ayetin sonunda ise Allah engin merhametini ve bağışlayıcılığını halîm ve gafûr esmalarını birlikte kullanarak vurgulamakta, insanlara tövbe edip cenneti hak edebilmeleri için mühlet verdiğini hatırlatmaktadır.⁹¹

1.1.6. Tevvâb

Tevvâb, “geri dönmek, rücu etmek, tövbe etmek, ma’siyetten dönmek” anlamındaki “t-v-b” (توب) kökünden türemiştir.⁹² Tövbe kelimesinin rücu anlamı kul için “ma’siyeti terk edip itaate dönüş”, uluhiyet makamı için ise “kulun bu dönüşünü kabul edip onu cezalandırmaktan vazgeçmesi” anlamı taşımaktadır.⁹³ Tevvâb, “Tâib” ism-i fâilinin mübalağa şeklini ifade eder. Tâib kelimesi hem tövbe eden için hem de tövbeyi kabul eden için kullanılır.⁹⁴ Tevvâb Allah'ın ismi olarak “kullarını tövbeye teşvik ederek onların tövbesini her seferinde çokça kabul eden” anlamındadır. Tâbe fiili “alâ” harf-i ceriyle kullanıldığında müteaddi olarak Allah'a izafe edilir. Tevvâb ismi 11 yerde Allah'ı tavsif etmektedir. Bir ayette tek kullanılmış, geçtiği diğer ayetlerde başka esmalarla birlikte geçmektedir. Kur'an'da çeşitli ayetlerde Allah'ın kullarının tövbesini kabul edeceği bildirilmekle birlikte Mü'min suresi 2-3. ayetlerde bu durum “kâbilü't-tevb” terkihiyle geçmektedir.

Dini ıstılahta tövbe, insanın işlediği günahı itiraf edip pişman olması, günahı terk edip Allah'a yönelmesi ve ondan kötülüğü ve işlediği günahı affedip bağışlamasını dilemesidir. Tevvâb ismi, insanların hata yapıp günah işleyeceklerine işaret ederken, pişman olup tövbe ettikleri takdirde de bağışlanacaklarını ifade eder. Kur'an'da Allah'ın tövbe edenleri sevdiği bildirilmekte, kullarını tövbe etmeye yönlendirmektedir.⁹⁵ O, kullarına tövbe yollarını kolaylaştıran tevvâbdır.

Mâtürîdî'ye göre tevvâb, tövbe eden kimseyi tövbesinde muvaffak kılandır. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder.⁹⁶ Tövbelerin kabul edilmesi ilahi iradeye bağlıdır.⁹⁷ Ancak

⁸⁹ Bakara 2/225, 235, 263; Al-i İmran 3/155; Nisa 4/12; Maide 5/101.

⁹⁰ Hac 22/59; Teğâbun 64/17.

⁹¹ İsrâ 17/41-44.

⁹² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 1/357; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/232; İsfehânî, *Müfredât*, 200, 201.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/232; Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, 70.

⁹⁴ Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 6/448.

⁹⁵ Nur 24/31.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/307, 448; Tevbe 9/15.

⁹⁷ Tevbe 9/15, 117; Ahzâb 33/24.

yaptıklarından pişmanlık duymayarak tövbe etmeyenler ise Kur'an'da zalimler olarak geçmektedir.⁹⁸ Kişinin Allah'ın affından ve rahmetinden ümit kesmeye sevk edebilecek şey işlenen günah değil o günahta ısrar etmek ve tövbeyi unutmaktır.

Tevvâb isminin geçtiği ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah'ın kulunun tövbesine karşılık vermesi için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Tövbenin makbul olabilmesi için öncelikle kulun halis niyetle rabbine karşı gafletinden ve nankörlüğünden nedamet duyması gerekmektedir. Tövbe nedametle ve günahlardan vazgeçmekle başlar, tövbenin ciddi ve sağlam bir tövbe olduğunu ispat eden salih amelle son bulur.⁹⁹ Kulun görevi tevvâb olan Allah'ın merhametine sığınarak tövbesinin kabul edildiğini ümit etmekle birlikte, rabbine karşı sorumluluğunun bilincinde kendine verilen ömrü değerlendirmeye çalışmaktır.

1.1.7. Raûf

Raûf, “rahmet, şefkat ve merhamet göstermek, acımak” anlamlarındaki “r-e-f” (رَأْف) kökünden türeyen “râif” kelimesinin fa’ül vezninde mübalağalı şeklidir. Allah'ın ismi olarak “merhametin en ileri derecesiyle muttasıf”¹⁰⁰, çok merhametli, çok şefkatli, pek müşfik” anlamlarına gelmektedir.¹⁰¹ “Re’fet” mastarı “rahmet” kavramından daha güçlü bir şefkat barındırmaktadır.¹⁰² Rahmetin en ileri üstün derecesini ifade eder. Raûf ismi Kur'an'da 11 ayette geçmektedir. Bir ayette Hz. Peygamber'e rahmet sıfatıyla birlikte izafe edilmiş, onun müminlere karşı raûf ve rahîm olduğu vurgulanmıştır.¹⁰³ Raûf, diğer geçtiği tüm ayetlerde ise Allah'a nispet edilerek onun kullarına olan şefkatini ifade etmektedir.

Allah'ın yarattığı tüm mahlukata re’fet ve rahmetini bahsettiği bilinmekle birlikte içlerinden ekmel varlık olarak yarattığı insana bu konuda lütfu ve ihsanı büyüktür. Kur'an'da raûf isminin geçtiği ayetlere bakıldığında, Allah'ın re’fedinin hem müminleri hem de tüm yarattığı insanları kapsadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Raûf ismi, yalnızca 2 ayette tek kullanılmıştır.¹⁰⁵ Bu iki ayette “raûfun bi'l-ibâd” (رَأْفُ بِالْعِبَادِ) şeklinde geçerek Allah'ın kullarına olan şefkatini ortaya koymaktadır. Diğer geçtiği tüm ayetlerde ise rahîm ismiyle birlikte kullanılmıştır. Raûf isminin esmâü'l-hüsnâdan rahmân, rahîm, latif ve vedûd isimleriyle anlam yakınlığı bulunmaktadır.

1.1.8. Afuv

Afuv, “silip süpürmek, gizlemek, affetmek, cezalandırmaktan vazgeçmek, bağışlamak”

⁹⁸ Hucurât 49/11.

⁹⁹ Seyyid Kutub, *Fizilâl-il Kur'an*, çev. İsmail Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts), 10/567; Bakara 2/160; Mâide 5/39; Hûd 11/114; Furkân 25/70;

¹⁰⁰ Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, 71.

¹⁰¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 2/82; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/471; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/112; İsfehânî, *Müfredât*, 451; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 811, 812.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/112.

¹⁰³ Tevbe 9/128.

¹⁰⁴ Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, 199.

¹⁰⁵ Bakara 2/207; Âl-i İmran 3/30.

anlamlarındaki “a-f-v” (عفو) kökünden türemiş mübalağa ifade eden bir sıfattır. Afuv, Allah’ın ismi olarak “kullarını sürekli affeden, çok affeden, çok bağışlayan, affi çok, hak ettikleri cezayı vermeyi terk eden” anlamındadır.¹⁰⁶ Kur’an’da afuv 4 yerde geçmektedir. Bunun dışında Kur’an’da af konusuna dikkat çekilmiş, “afâ” fiili pek çok ayette Allah’ı nitilemek için kullanılmıştır. Allah’ın bu vasfı bir ayette ... وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَهُوَ الذِّي / “...günahları affeden odur” sıla cümlesi ile ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Cezayı hak eden kullarını cezalandırmaktan vazgeçerek günahını silmesi, yok sayması olan af; Allah’ın kullarına olan lütfudur. Afuv isminin tecellisi cezalandırmaya güç yetirebildiği halde affetme halidir. Kur’an’da Allah’ın şirk ve küfür dışındaki tüm günahları bağışlayacağı ifade edilmekte,¹⁰⁸ Nisa suresi 48. ayette, “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları ise, dilediği kimseler için bağışlar.” buyrulmaktadır. Allah, kullarından günahlarına pişmanlık duyarak bağışlanma dileyen ve ardından salih ameller işleyenleri bağışlayacağı müjdesini verirken; uluhiyet-ubudiyet ilişkisine aykırı olan şirki ayırmaktadır.

Kur’an’da Allah’ın afuv olduğu zikredilmekle birlikte bu, tüm günahkarları affetmeye mecburdur şeklinde anlaşılmalıdır. Tövbenin kabulünde olduğu gibi af da Allah’ın iradesine bağlıdır. “Dilediği kimseyi bağışlar” (يَغْفِر لِمَن يَشَاءُ) ifadesiyle af umumilikten çıkarılarak, Allah’ın meşietinde olduğu ifade edilmiştir.

Allah kendini afuv olarak tavsif ederken, kullarına da kendinden af dilemesini öğütlemektedir. Afuv isminin geçtiği ayetlerin muhtevalarına baktığımızda genel olarak müminlerin sorumlulukları ve yaşadıkları durumlar ile ilgili konular olduğunu görmekteyiz. Sarhoş ve cünüp iken namaza yaklaşmama, su bulamadığında teyemmümle abdest alma,¹⁰⁹ insanın hataları affedici olmasına karşılık olarak Allah’ın affına mazhar olması,¹¹⁰ haksız saldırıya karşılık veren kimsenin Allah katındaki yeri¹¹¹ ve zihar yapan müslümanların durumu¹¹² afuv isminin geçtiği ayetlerde işlenen mevzulardır.

Kur’an’da pek çok ayette Allah’ın affediciliğine ve mağfiretine vurgu yapılmakla birlikte af iki boyutta, uluhiyet ve ubudiyet açısından ele alınmaktadır. Affetmek, Allah dışında insanların da vasfı olarak Kur’an’da zikredilmektedir. İnsanlarla her türlü ilişkide karşı karşıya kalılabilecek kötü, çirkin davranışlara, haksızlıklara aynıyla karşılık vermemek; öfkeyi yenerek affedici olmak, iyilikle muamelede bulunmak ilahi ahlakın mümindeki yansımasıdır.¹¹³ Allah’ın kullarına bahsettiği en güzel nimetlerden biri olan acıma ve

¹⁰⁶ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 4/56; İbn Manzûr, *Lisânu’l- Arab*, 15/72; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-Muhît*, 1313.

¹⁰⁷ Şûra 42/25.

¹⁰⁸ Nisa 4/116; Zümer 39/53.

¹⁰⁹ Nisa 4/43.

¹¹⁰ Nisa 4/149.

¹¹¹ Hac 22/60.

¹¹² Mücadele 58/2.

¹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 268.

bağışlama duygusu, tüm yaratılanlara kullanıldığı gibi kişinin Allah'ın rahmetini ve rızasını kazanmasına da vesile olmaktadır. Allah onlara mükafat olarak cenneti hazırlamıştır.¹¹⁴

1.1.9. Velî

Velî, “bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak, birine yaklaşmak, iyilik etmek, yardım etmek” anlamındaki v-l-y (ولى) kökünden türemiştir. Allah'ın ismi olarak “yardımcı, dost, seven, bütün varlıkların hükümdarı, mutasarrıfı ve yöneticisi, yaratıkların işlerini tekeffül eden”¹¹⁵ demektir. Velî ve aynı kökten gelen “Mevlâ” ve “vâli” Kur'an'da pek çok ayette Allah'ı tavsif etmek için kullanılmıştır.¹¹⁶ Velî, tekil ve çoğul olarak (evliyâ) yer aldığı seksen yedi ayetin kırk altısında Allah'ın insanlara dostluğu, iki ayette insanların Allah'a dostlukları, on ayette insanlarla şeytan arasındaki dostluk, diğerlerinde ise iyi veya kötüler arasındaki dostluklar için kullanılmıştır.¹¹⁷

Mevlâ, velî ile aynı anlamdadır.¹¹⁸ Ancak mevlâ Kur'an'da yalnız Allah hakkında kullanılmıştır. Her iki kelime de aynı kökten türemiş ve aynı manaya gelmekle birlikte mevlâda ayrıca velîden farklı olarak “efendi, seyyid” anlamı da vardır. Bu sebeple Kur'an'da velî hem Allah'a hem kula nisbet edildiği halde mevlâ sadece Allah'a izafe edilmiştir. Kur'an'a göre mümin Allah'ın dostu, Allah ise müminlerin hem dostu hem de efendisidir. Yaratılmışların efendisi olan Allah göklerin ve yerin kayyumu, idarecisidir. Mevlâ ismi 12 yerde Allah'ı tavsif etmektedir.

Kur'an'da velî, iman-inkâr çerçevesinde yer almaktadır. Kur'an'a göre Allah iman edenlerin velisidir. Allah'ın mümin kuluna dost olması onu sevmesi, kötülüklerden esirgemesi ve ona karşı lütüfkâr olmasını ifade eder. Kafirlerin velisi ise tağuttur.¹¹⁹ Kur'an'da Allah'ın müminleri şirk ve sapıklığın karanlıklarından, imanın aydınlığına çıkaracağı; nankörlerin velisi olan şeytanın da onları imanın aydınlığından batıl düşünce ve inançların karanlığına götüreceği vurgulanmaktadır.¹²⁰ Kim Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinirse hüsrana uğrar.¹²¹ Allah'ın dosdoğru yoluna uyan müminler için Kur'an'da, “*Rableri katında selam yurdu(cennet) onlarıdır. Allah, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların velisidir.*”¹²² buyrulmaktadır. Allah ile müminler arasında karşılıklı bir sevgi, dostluk ilişkisi vardır. Allah gönderdiği peygamberler ve ilahi kitaplarla müminlerin yolunu aydınlatmakta, onların dostu olmaktadır; müminler de ilahi hitaba iman ve ameli salih ile güzel karşılık vererek Allah'ı

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/133, 134; Şûrâ 42/40.

¹¹⁵ İbn Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 6/141; İsfehânî, *Müfredât*, 1181; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 310.

¹¹⁶ Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, 561, 562, 563.

¹¹⁷ Mustafa Çağrı, “Dostluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/511.

¹¹⁸ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Tarifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 236.

¹¹⁹ Bakara 2/257; Âl-i İmrân 3/68; A'râf 7/30; Nahl 16/63.

¹²⁰ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/369.

¹²¹ Nisa 4/119.

¹²² En'am 6/127.

kendilerine dost edinmektedirler. Kur'an'da geçen peygamber dualarında Allah'a velî ismi ile sesleniş vardır.¹²³

Kur'an'a göre zalimler birbirinin dostu, Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınan muttakilerin dostudur.¹²⁴ Kur'an'da Allah'ın acizlikten kendisine yardımcı olacak bir veliye, destekçiye asla ihtiyacı olmadığı vurgulanarak; müminlerin her türlü ihtiyaçlarını ona arz ederek hayatlarını buna göre düzenlemeleri hatırlatılmaktadır.¹²⁵ Kur'an'da Allah'ın müminlerin dostu olduğu belirtildiği gibi müminlerin de kendilerine dost edinmesi gereken kimseler zikredilmektedir.¹²⁶ Şeytanı dost edinen kafirlerin aksine müminlerden beklenen Allah'ı, resulünü ve diğer müminleri dost edinmelidir ki bu dostluk onlar için ebedi cennet hayatının anahtarıdır.¹²⁷

1.1.10. Sabûr

Sabûr, “darda tutmak, hapsetmek, alıkoymak, sabretmek, dayanmak” gibi anlamlara gelen s-b-r (صبر) kökünden türemiştir. Sabîr kelimesinin mübalağalı şeklidir.¹²⁸ Fe'ül vezindedir. Kur'an'da zikredilmeyen bu isim Tirmizi'nin Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği meşhur esmâü'l-hüsna hadisinde geçmektedir.¹²⁹ Allah'a izafe edildiğinde “çok sabırlı, kullarının isyanlarına, itaatsizliklerine karşı aceleci olmayan, hallerini düzeltmeleri için onlara fırsat ve mühlet veren¹³⁰” anlamlarına gelir. Onun sabrında herhangi bir meşakkat, zorlanma yoktur. Allah sabûr olarak haddi aşan kullarına mühlet tanır, onları nimetlendirmeye devam eder.

Sabûr ismine de kudreti yettiği halde haddi aşan kullarına mühlet veren, sabreden anlamı verilmektedir.¹³¹ Allah'ın isimlerinden “halîm” ile yakın anlamlıdır.¹³² Halîm ismi daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah'ın kullarını hemen cezalandırmayıp bir süre mühlet verdiği, cezaya kudreti yettiği halde müsamahakâr davrandığı anlamlarını ihtiva etmektedir. İnsanlar için düşünüldüğünde duygusal unsurlar taşıyan halîm ve sabûr, Allah'ı tavsif ettiğinde uluhiyetin kemal vasfına uygun tüm noksanlıklardan uzak bir muhteva kazanır.

Allah'ın fiillerinde acelecilik söz konusu değildir. Her işin gerçekleşeceği belli bir zaman belirlemiştir ve zamanı gelince de onu halk eder (وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ).¹³³ Kur'an'da farklı ayetlerde Allah'ın kullarına hatalarının karşılığını hemen vermediği, belirli bir süreye kadar

¹²³ A'râf 7/155; Yusuf 12/101.

¹²⁴ Câsiye 45/19.

¹²⁵ İsrâ 17/111.

¹²⁶ Mâide 5/55.

¹²⁷ Nisa 89; Tevbe 71.

¹²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 3/329; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 4/437; İsfehânî, *Müfredât*, 576; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîr*, 421.

¹²⁹ Ebu İsa Muhammed Tirmizi, *el- Câmiu'l-Kebîr*, nşr. Beşar Avvad Mağruf, (Beyrut: Daru'l Arab'ul-İslâmî, 1417/1996), “Deavât”, 82.

¹³⁰ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 341.

¹³¹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîr*, 422.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 4/ 437, 12/146.

¹³³ En'am 6/73.

ertelediği belirtilmekte fakat zamanı gelince yaptıklarının karşılığı olan gerekli cezayı vereceği de vurgulanmaktadır.¹³⁴ Allah rahmetiyle kullarına zulümleri sebebiyle İkâbda acele etmemekte ve kendilerini düzeltebilmeleri için mühlet vererek ihsan buyurmaktadır.

Allah, peygamberlerinden ve mümin kullarından da sabırlı olmalarını, aceleci davranmalarını istemekte,¹³⁵ sabredenleri mükafatlandıracağını haber vermektedir.¹³⁶ Kur'an'a göre ulü'l-azm peygamberlerin de özelliği olan sabır,¹³⁷ mümini Allah'ın rızasına ulaştıracak bir haslettir. Allah bize sabredenleri sevdiğini bildirmektedir.

1.2. Kur'an'da Allah'ın Gazap Vafını İfade Eden İsimler

Kur'an, Allah'ın engin merhametinin her şeyi içine aldığı bildirilmekle beraber aynı zamanda insanın onun rahmetine güvenerek gaflete kapılıp başı boş hareket etmesine de mâni olmak için merhametinin yanında azabının da şiddetli olduğunu hatırlatmaktadır. Gazap isimleri diye adlandırdığımız isimler Allah'ın kudretini ortaya koymakla birlikte aynı zamanda Allah'ın tecziye ediciliğini ifade eder. İlahi ceza kulun işlediği fiillerine, amellerine karşılıktır. İlahi çağrıya uymayarak haddi aşanlar için Allah şedidü'l-ikâbdır. Ancak Allah'ı tavsif eden isimler rahmet-azap, sevgi-korku ya da lütuf-kahır açısından incelendiğinde görülecektir ki bunlardan çok azı rahmet ve lütufla yorumlanmaya müsait değildir.

Tabiattaki karşılıklı etki-tepki içindeki dengeyi kurup sürdüren Allah için korku ve kahır kavramlarını tek başına kullanmak uygun görülmemekle birlikte müntakim, kahr gibi insanlar için düşünüldüğünde psikolojik tatmin unsuru içeren kavramlar Allah için düşünüldüğünde onun kemal vasfına uygun şekilde yorumlanmaktadır. Allah'ın cezalandırması kişiyi ve toplumu ıslah etme ve adaleti tesis etme amacına yöneliktir. İhtiyarî fiillerinden hem dünya hayatında hem de ahirette sorumlu olan insan, fiillerine karşılık mükafat ya da ceza görecektir.

1.2.1. Kâhir-Kahhâr

Kahhâr, “Birine galip gelmek, yenmek, boyun eğdirmek, tezlil, üstün olmak, yenilmez güce sahip olmak ve icbâr/zorla istediğini yaptırmak” anlamlarındaki “k-h-r” (كهر) kökünden türemiş, “Kâhir” kelimesinin mübalağalı şeklidir.¹³⁸ İbn Manzûr (v. 711/1311) da geçtiği üzere “Kâhir” bütün yaratılmışlar üzerinde galip olandır. Allah kâhirü'l-kahhârdır, gücü ve kudretiyle yaratıkları üzerinde hâkimdir ve istesinler veya istemesinler onlar üzerinde dilediği gibi tasarruf eder. Yaratıkları üzerinde galip gelmesi onların rızası dışındadır.¹³⁹ Kur'an'da 6 yerde kahr, 2 yerde kâhir ismi Allah'ı tavsif etmiş, bir yerde de kâhir insanlara nispet

¹³⁴ Nahl 16/61; Kehf 18/58; Hac 22/48.

¹³⁵ Âl-i İmran 3/200; Müzzemmil 73/10; Asr 103/1-3; Özsoy- Güler, *Konularına Göre Kur'an*, 443-445.

¹³⁶ Ra'd 13/23,24; Kasas 28/54; İnsan 76/12.

¹³⁷ Ahkâf 46/35.

¹³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/438; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 5/35; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/120; İsfahânî, *Müfredât*, 871; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 467; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 167.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/120.

edilmiştir. Kahrî ismi geldiği tüm ayetlerde “vâhid” ismi ile birlikte (الواحد القهار) şeklinde geçmektedir. Kâhîr ismi ise geçtiği iki ayetin birinde hakîm ve habîr isimleri ile birlikte kullanılmıştır. Kahrî ismi Tirmizî'nin rivayetindeki, kâhîr ismi ise İbn Mâce'nin rivayetindeki esmâü'l-hüsnâ listesinde yer almaktadır.¹⁴⁰

Kahrî kavramına temelde tezlil ve galebe yani birini zelil ve hakir bulma, boyun eğdirip galip gelmek manası verilmektedir. Allah'ın kahrî ismiyle isimlendirilmesi onun; kâinatı tüm yarattıkları üzerinde mutlak hakimiyet sahibi olmasını, kendi iradesi dışında iş yapmaktan alıkoymasını ve tüm kâinatı iradesine uygun şekilde nasıl intizam ile yönettiğini ortaya koymaktadır. Kahrî ismindeki özellik asla başka bir gücün ona üstün gelmemesi, galebe altına alamamasıdır. Öyle ki Allah'ın kahrî ve kudreti karşısında herkes ve her şey acizdir.

Kur'an'da kahrî isminin geçtiği ayetlerin muhtevasına bakıldığında her şeye galip kahrî olan Allah'ı bırakıp hiçbir faydası olmayacak putlara tapmanın anlamsızlığı, yaratma fiilinin göklerin ve yerin sahibi Allah'a ait olduğu, kıyamet günü tüm insanların yegane galip Allah'ın huzuruna çıkarılacağı, tapılmaya layık tek zatın ancak Allah olduğu, insanlar gibi evlat sahibi olduğunu düşünmenin anlamsızlığı, insanların hesap günü yaptıkları her şeyin hesabını vermek üzere tek hükümler olan Allah'ın huzuruna çıkarılacağı vurgulanmaktadır.¹⁴¹ Yine kâhîr isminin geçtiği iki ayette de Allah'ın kulları üzerinde her türlü tasarrufa sahip yegâne kudret sahibi olduğu hatırlatılmaktadır.¹⁴² Ayetlerin muhtevasından anlaşılacağı üzere kahrî; Allah'ın tek hüküm, hikmet sahibi yegâne güç olduğunu ortaya koymaktadır. Her şey ona muhtaçtır. Kahrî ismi Allah'ın yaratılmışlara benzemeyen kudret ve azamete sahip olduğunu bildirerek bize tevhidin aslını haber vermektedir.¹⁴³ Kâinatı tek tasarruf sahibi, tek hâkim olması cihetiyle eşi, benzeri olması imkânsızdır.

Kahrî ismini “mutlak otorite sahibi, tek hükümler” anlamları dışında “kahredici, yarattığı gibi yok eder”¹⁴⁴ anlamları verildiğinde ise kahr-lütuf ilişkisine dikkat çekilmiştir. Allah lütfü için de kahrî için de sebepler yaratmıştır. İman, amel-i salih, doğruluk, adalet, güzel ahlak gibi hasletler Allah'ın lütfuna ulaştıran sebeplerdir. Ancak küfür, şirk, zulüm, yalan gibi kötü hasletler ise kahrî sebeptir. Kahrî ve lütuf Allah'ın eseridir ve o kahrîda da lütfüda da tektir. Kendi yarattığı her şeyi değiştirme, yaptıklarının tam zıddını yapma ancak onun kudretindedir. Allah var ettiği bir şeyi bozmak, değiştirmek isterse bunda ilahi bir hikmet vardır.

Kahrî ismi ile esmâü'l-hüsnâdan azîz, kadîr, muktedir, kavî, metîn, cebbâr ve

¹⁴⁰ Tirmizî, “Deavât”, 83; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, nşr. Faysal İsa el-Bâbî'l-Halebî, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1431/2010), “Deavât”, 10.

¹⁴¹ Yusuf 12/39; Ra'd 13/16; İbrahim 14/48; Sâd 38/65; Zümer 39/4; Mü'min 40/16.

¹⁴² En'âm 6/18, 61.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/27.

¹⁴⁴ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 5/2239.

mâlikü'l-mülk isimleri arasında anlam yakınlığı ilişkisi bulunmakla birlikte anlam açısından kâhâra en yakın isim “Gâlib” dir. Allah’ın ismi olarak “galip olan, üstün gelen ve kazanan” anlamlarındaki gâlib,¹⁴⁵ Yusuf suresi 21. ayette Allah’a nispet edilmiştir.

1.2.2. Hâfid

Hâfid, “Aşağı indirmek, alçaltmak, alçaklık, değerini düşürmek” anlamlarındaki “h-f-d” (خفف) kökünden türemiştir. “Yükseklik” anlamındaki “rafea” (رفع) kelimesinin zıddıdır. Hâfid fâil vezindedir ve Allah’ın ismi olarak “aşağı indiren, alçaltan, değerini azaltan” demektir.¹⁴⁶ Kur’an’da 4 yerde geçmektedir. Bunlardan ikisinde Hz. Peygamber’e hitaben müminlere merhamet kanatlarını indirmesi,¹⁴⁷ bir ayette de müminlere hitaben anne-babaya alçak gönüllülikle merhamet kanatlarını gemesi emredilmektedir.¹⁴⁸ Bu isim Vâkıa suresi 3. ayette Allah’ı nitelediği şekilde yorumlanmıştır. Allah’ın ismi olarak “dünya ve ahirette inkâr ve isyan edenleri şan, şeref ve itibar bakımından alçaltan, değersiz yapan ve cezalandıran, alçaltan, zillete düşüren”¹⁴⁹ anlamlarında Tirmizî ve İbn Mâce ’nin esmâü’l-hüsna ile ilgili rivayetlerinde geçmektedir. Hâfid ismi esmâü’l-hüsna’dan dâr, kâbız ve müzil isimlerine anlam bakımından yakındır.

Esmâü’l-hüsna içinde birbirine yakın anlamlı isimler olduğu gibi karşıt anlamlı ikileme şeklinde kullanılanlar da vardır. Doksan dokuz isimden oluşan meşhur esmâü’l-hüsna listesinde birbirine zıt anlamlı isimler müzdevce/çift¹⁵⁰ isim şeklinde geçmektedir. Bu isimlerin Allah hakkında beraber kullanılması gerekmekte, tek başına kullanımları uygun görülmemektedir. Bu isimlerden olan hâfid ismi doksan dokuz isimden oluşan esmâü’l-hüsna listesinde “yücelten, izzet ve şeref bahşeden”¹⁵¹ anlamlarındaki “Râfi” ismi ile birlikte geçmektedir.

Kıyametin kopuşunun tasvir edilmesiyle başlayan Vâkıa suresinde 3. ayette, “(O) Kimini yükseltir, kimini alçaltır” buyrulmaktadır. Ayette geçen alçaltma ve yükseltme bazı müfessirlere göre kıyametle birlikte evrende meydana gelecek fiziki değişikliklerdir. Bu yorum 4-5 ve 6. ayetlerde geçen, “Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman” tasvirine de uygunluk göstermektedir.¹⁵² Genel görüş ise kıyametin bazı insanları alçaltacağı, bazılarını yükselteceği şeklindedir.¹⁵³ Burada kopacak olan kıyametin

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/651; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 4/388; İsfehânî, *Müfredât*, 761; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, 166.

¹⁴⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 1/426; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 7/145; İsfehânî, *Müfredât*, 350; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-Muhîf*, 641; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 2/423.

¹⁴⁷ Hicr 15/88; Şuarâ 26/215.

¹⁴⁸ İsra 17/24.

¹⁴⁹ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, 353; Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, 37; Bekir Topaloğlu, “Hâfid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/73,74.

¹⁵⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Doğu Matbaası, 1970), 946.

¹⁵¹ Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, 37.

¹⁵² Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, 5/2596; Kutup, *Fizilâl-il Kur’an*, 14/244; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/219.

¹⁵³ Bekir Topaloğlu, “Hâfid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/74; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*,

kendisinin yükseltici ve alçaltıcı özelliği olmadığı açıktır. Kıyamet günü iman ehlini, dostlarını fazlı rahmetiyle cennete koyarak yükseltecek, inkâr ehlini, düşmanlarını ise adaleti ile cehenneme atarak alçaltacak olan gerçek fail Allah'tır.¹⁵⁴ Ayetlere siyak-sibak açısından bakıldığında; kıyametle birlikte evrende meydana gelecek fiziki değişikliklerle düzenin alt üst olacağı anlaşılrsa da bunu yapacak olanın Allah olduğu aşikardır ve hâfid-râfi kavramlarının asıl faili Allah'tır. Allah gerçekleşmesi kesin olan bu vakia ile yeryüzünü alt üst edeceği gibi ardından kullarını dünyada yaptıklarının karşılığı olarak cennet veya cehenneme koyarak alçaltıp zillete düşürecek ya da yükseltip izzetli kılacaktır. Aynı zamanda Allah bu isimleri ile daha dünyada iken insanları ve toplumları da ilahi hikmetine binaen buldukları halden alçaltıp yükseltendir.

1.2.3. Müzil

Müzil, “zelil olmak, hor, hakir görülme, boyun eğmek” anlamlarındaki “z-l-l” (ذليل) kökünden türemiştir. “İf’âl” babındandır ve “zelil, hakir ve alçak duruma düşüren, boyun eğdiren” demektir.¹⁵⁵ Allah'ın nispet edildiğinde onun kullarından dilediğini hakir, değersiz, itibarsız, zayıf yapması manasına gelir. Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerinde yer alan müzil, esmâü'l-hüsnâda “dilediği kimseyi yücelten, güçlü ve değerli kılan” anlamındaki “Muiz” ismi ile birlikte geçmektedir. İzzetin zıddı zillettir.¹⁵⁶ Alimler tarafından muiz ve müzil isimlerinin diğer karşıt anlamlı isimlerde olduğu gibi birlikte kullanılması uygun görülmüştür. Allah düşmanlarını dünya ve ahirette zelil kılandır. Müzil isminin esmâü'l-hüsnâdan dâr, hâfid, kâbız isimleri ile anlam ilişkisi vardır.

Müzil, Kur'an'da türetildiği kökün masdarından gelen fiil şeklinde Allah'a izafe edilmektedir. Âl-i İmran suresi 26. ayette, “De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin.’” buyrulmaktadır. Ayette muiz-müzil isimleri birlikte Allah'ı tavsif etmektedir.

Kur'an'da Allah bizi, insanların ahiret hayatında amelleri sebebiyle dünya hayatındaki konumlarından çok farklı hallerde olabileceğini ifade ederek uyarmaktadır. Öyle ki dünya hayatında fakir, güçsüz ve zelil gibi görünen insanlar, ebedi hayatlarında işledikleri salih ameller karşılığında Allah'ın rızasına nail olarak büyük izzetlere erdirilecektir. Dünya hayatında zengin, güçlü ve mevki sahibi sayılanlar ise kötü amelleri sebebiyle ebedi hayatlarında pişmanlık içinde zelil ve perişan olacaklardır.¹⁵⁷

İsra suresi 111. ayette “zül” kavramı Allah'tan nefyedilmektedir. Uluhiyetin başlıca

6/197; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/93. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1074.

¹⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Beyrut: er-Risale, 1427/2006), 20/177.

¹⁵⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/345; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/258; İsfehânî, *Müfredât*, 401; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, 1001.

¹⁵⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/345; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/374.

¹⁵⁷ Yunus 10/26, 27.

özelliklerinden biri mutlak izzet sahibi olmaktır. A'râf suresi 152. ayette ise buzağıyı tanı edinen İsrailoğullarına Allah'tan bir gazap geleceği ve zillete uğrayacakları ifade edilirken dolaylı olarak "izlâl" kavramı Allah'a nispet edilmektedir. Ayetle sünnetullâh olarak sadece İsrailoğullarını değil, Allah'ın kendisi dışında başka ilâhlara tapan toplumları da cezalandırıp zillete düşüreceği haber verilmektedir.

Kur'an bize zillete, aşağılanmaya mahkûm olanları haber vermektedir.¹⁵⁸ İman edip güzel amel işleyenler ise zillete bulaşmayacaktır. Onlar kendilerini utandıracak, haysiyetlerini kırarak her türlü kederden emin olacaklardır.¹⁵⁹ Gerçekten iman etmiş kimse Allah'tan başkasına muhtaç olma zilletinden kurtulur. Allah bu kullarını dünyada aziz kıldığı gibi ahirette de aziz kılacak ve cennetiyle mükafatlandıracaktır.¹⁶⁰

1.2.4. Müntakım-Zü'ntikâm

Müntakım, "İntikam almak, suçluyu cezalandırmak, ceza ile karşılık vermek, şiddetle ayıplamak, razı olmamak" anlamlarındaki "n-k-m" (نكَم) kökünden "iftiâl" babında türemiştir.¹⁶¹ Müntakım Allah'ın ismi olarak, "Suç ve günah işleyenleri adaleti ile layık ve müstahak oldukları şekilde cezalandıran, yadırgayıp ayıplayan" anlamındadır. "Nakm" kavramı Kur'an'da on üç yerde Allah'a nispet edilmekte, bunlardan üç yerde "müntakım" şeklinde, dört yerde de "zü'ntikâm" olarak geçmektedir. İbn Arabî, müntakım bağışlanmayan ve hoş görülmeleyen günahlardan dolayı sorguya çeken demektir şeklinde yorumlamıştır.¹⁶² Râzi, intikam kelimesine "cezalandırmak" anlamı vererek, bir kimse bir kimseyi cezalandırdığında (انتقم منه إنتقام) denilir demektir.

İntikam insanlar için kullanıldığında "ukubetle karşılık verme, öç alma" şeklinde açıklanmakta ve cezalandırma ile psikolojik olarak ferahlamayı ifade etmektedir. Bu ismin anlamını ele almadaki güçlük, intikamın bir insan davranışı olarak beğenilmemiş ve aşağılanmış bir davranış olmasıdır. Allah söz konusu olduğunda intikam için bu şekilde bir anlam verilemez. İntikam kavramının Allah'a nispet edildiği ayetlere bakıldığında asla öfke ile öç almak isteyen bir ilah tasviri yoktur. Allah'ın cezalandırması; kullarını gönderdiği kitaplar ve resullerle tekrar tekrar uyarması, azabı haber verdikten sonra mağfiretini ve affediciliğini vurgulayarak tövbe etmelerini istemesi, halim ve sabûr olarak kullarına mühlet vermesi sonunda gerçekleşir. Cezalandırma ve azap gibi menfi durumların Kur'an'da zikredilmesi Allah'ın kullarını iyiliğe teşvik etmesi ve kötülüklerden sakındırması temeline dayanır. Allah terbiye edici rabdir. Hedeflenen, tüm kulları Allah'ın sonsuz merhametiyle ebedi kurtuluşa davet etmektir.

¹⁵⁸ Mücâdele 58/20.

¹⁵⁹ Yunus 10/26.

¹⁶⁰ Fecr 89/27-30.

¹⁶¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 4/261; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 5/464; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/590; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, 1164; Bekir Topaloğlu, "Müntakım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/23.

¹⁶² İbn Arabî, *Allah'ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*, 137.

Kur'an'da Allah'ın zü'ntikâm oluşu; insanlara hidayet olarak indirdiği kitabının ayetlerini inkâr edenlere azap edeceğinin haber verildiği,¹⁶³ iman etmeyen, şirk koşan, ahireti yalanlayanlar için peygamberleriyle haber verdiği azabın geleceğini hatırlatıldığı,¹⁶⁴ Allah'ın hidayete ulaştırdığı kimseyi şaşırabilecek bir güç olmadığını vurgulandığı¹⁶⁵ ayetlerde zikredilmektedir. Mâide suresi 95. ayette ise müminler için ihram yasaklarından bahsedilmekte ve Allah'ın bu konuda geçmişteki hatalarını affettiği, tekrar işleyip yasağı delenler için ise Allah'ın zü'ntikâm olduğu hatırlatılmaktadır.

Rahmet ve intikam ilişkisine genellik ve özellik açısından bakıldığında, Allah'ın rahmeti -intikamından ve cezalandırmasından farklı olarak- genel ve mutlaklıdır. Buna mukabil intikam sınırlı ve duruma bağlı bir cezalandırmadır. Allah için “zü'ntikâm-intikam sahibi olma”; yoktan var eden, gücü ve kudreti her şeyin üzerinde olan ve insanlara kurtuluş ve saadet yollarını gösteren yüce yaratıcının temelde kulları için adalet ve faydayı da barındıran cezalandırmasıdır. Müntakim oluşuyla azaplandırmak istediği kimseye azap etmesine hiçbir şey engelleyemez.

1.2.5. Dârr

Dârr, “zarar vermek, mecbur etmek” anlamındaki “d-r-r” (ضرر) kökünden türemiştir. “Zarar veren, zarar verici olanlar da dahil olmak üzere her şeyi yaratan” anlamlarında Allah'ın ismidir. Dârr, esmâü'l-hüsna'da “fayda veren, faydalı olan” karşıt anlamındaki “Nâfi” ismi ile birlikte geçmektedir.¹⁶⁶ Kur'an'da sıfat sigasıyla “dâr” şeklinde Allah'a nispet edilmemekle birlikte, esmâü'l-hüsna içerisinde “nâfi” ismiyle birlikte yer alarak Allah'a nispet açısından bu isimden bağımsız olamayacağı anlaşılmaktadır.

Allah kâinatta her şeyi etki-tepki ilişkisi içinde yaratmış ve bu düzende yönetmektedir. Yaratılmışların her biri Allah'ın emri altındaki bir sebeptir. Allah'ın ezeli ilminde hangi sebep için yaratıldılarsa onu ortaya çıkarırlar. Allah insanlara menfaatlerine olan ve kendilerine zarar verecek şeyleri ayırt edecek akıl ve ilim verdiği gibi, bunlardan herhangi birinin sebebini tutabilecek serbestlik, hür irade de vermiştir. İnsan iradesiyle hangi tarafın sebeplerini tutarsa akıbeti ona göre olur. Allah dünya imtihanında hür irade verdiği insanın seçtiği, istediği tarafta sebeplerini yaratır. İnsan akıbetini kendi arzusuyla seçmiş olur. Bu bakımdan dârr ismi Allah için sadece zarar veren anlamında değil, kâinatta her şeyi zarar verici şeyler de dahil olmak üzere ve karşılıklı ilişki içerisinde düzenleyip yöneten şeklinde anlaşılmalıdır.

Kur'an'da zarar kavramı Allah'a nispet edildiğinde onun kudretini ifade etmektedir.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/4.

¹⁶⁴ İbrahim 14/47.

¹⁶⁵ Zümer 39/37.

¹⁶⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/13; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 3/360; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 482; İsfahânî, *Müfredât*, 615; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 428; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 321; Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, 75.

Ayette geçtiği üzere zarar ve fayda vermede tek kudret sahibi Allah'tır.¹⁶⁷ Her şartta fayda da zarar da ondan gelir ve bu kudret başkası için söz konusu değildir. Allah bir kimseye zarar dokundursa bunu ondan başka giderecek olmadığı gibi bir fayda, hayır dilediğinde de onu kimse gideremez.¹⁶⁸

1.2.6. Muazzib-Zû'ikâb-Serî'ul-ikâb

Muazzib, “terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek, şiddetli eziyet vermek” anlamlarındaki “a-z-b” (عذب) kökünden türemiştir.¹⁶⁹ Kur'an'da azap türevleriyle birlikte 490 yerde geçmektedir ve Allah'ın mücrimlere dünya ve ahirette vereceği ceza, sıkıntı ve eziyet anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁰ Allah'ın suçlulara azap ettiği Kur'an'da “azzebe-yü'azzibû” fiiliyle ifade edilmektedir. Muazzib “suçluları, günah işleyenleri, zalimleri cezalandıran, onlara azap eden” demektir.¹⁷¹ Kur'an'da 4 yerde Allah'ı tavsif etmektedir.¹⁷² İkâb “bir şeyin arkasından gelmek, yerine geçmek” manasına gelen “a-k-b” (عقب) kökünden türemiştir. “İlâhî emirlere uymayanlara dünyada, ahirette veya her iki yerde de verilen ceza” anlamındadır.¹⁷³ Zû'ikâb “ceza sahibi, suçluları günahkarları cezalandıran” demektir ve Kur'an'da bir ayette geçmektedir. Serî'ul- ikâb ise “cezalandırması çok süratli olan” anlamındadır. Kur'an'da 2 yerde geçmektedir.¹⁷⁴

Ceza kelimesi Arapçada karşılık anlamındadır. Kişi yaptığı şeyin niteliğine göre karşılık alır. Buna göre eğer iyilik yapıldıysa karşılığı iyilik, kötülük yapıldıysa karşılığı kötülüktür.¹⁷⁵ Allah yaptığı inkâr ve isyanın karşılığında kuluna azap edebilir. Bu kulun pişmanlık duyup tövbe etmediği günahlarının karşılığıdır. Bu azap; bir işkence veya intikam değil, ilahi emirlere uymayarak yeryüzünde azgınlık yapan, bozgunculuk çıkaran, suç işleyenlerin hak ettiği sonuçtur.

Kur'an azaba sebep olan davranışları bize bildirmiştir. Buna göre küfür, Allah'a şirk koşmak, münafıklık, Allah'ı, peygamberi ve getirdiği ilahi emirleri yalanlama, fasıklık, zulüm, kibir, bozgunculuk/fesat çıkarmak, günahlara dalma, haddi aşma, sefihlik/beyinsizlik, yetim hakkı yeme, ölçüde ve tartıda hile, şımarıklık, haset, iftira ve nankörlük insanın azaba düçar olmasının sebepleridir.¹⁷⁶ Kur'an mücrimlere yönelik azabı; yakıcı/harîk, acıklı/elîm, alçaltıcı/muhîn, büyük/azîm, şiddetli/şedîd-eşedd, be's/çetin, devamlı/mukîm-ebkâ,

¹⁶⁷ Yunus 10/107.

¹⁶⁸ En'âm 6/17.

¹⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1/585; İsfehânî, *Müfredât*, 684; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 113.

¹⁷⁰ Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, 321, 322.

¹⁷¹ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 346.

¹⁷² İsrâ 17/15, 58; Enfâl 8/33; A'râf 7/164.

¹⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1/612; İsfehânî, *Müfredât*, 713; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 117.

¹⁷⁴ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 347.

¹⁷⁵ İsfehânî, *Müfredât*, 232; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 1280.

¹⁷⁶ Bakara 2/6,7, 39, 81, 205; Âl-i İmrân 3/10; Nisâ 4/10, 48, 116, 123, 145, 173; Mâide 5/33, 86; En'âm 6/135; 140; A'râf 7/155; Enfâl 8/25; Tâhâ 20/127; Enbiyâ 21/9, 11; Kasas 28/58; Rûm 30/10; Zümer 39/65; Ahkâf 46/20; Mutaffifîn 83/1-7

mustekır/kalıcı, z'ıf/kat kat ve uzun süreli/huld-ebed gibi kelimelerle tavsif etmektedir.¹⁷⁷

1.2.7. Şedîd

Şedîd, “Sağlam düğüm, bir şeyi sağlam bağlamak, bağı kuvvetlendirmek, bedenen ve ruhen kuvvetli ve şiddetli olmak, kuvvet, sertlik” anlamındaki “ş-d-d” (شدد) kökünden türemiştir. “Şâdd” ism-i failinin mübalağalı şeklidir.¹⁷⁸ Allah’ın ismi olarak şedîd “çok güçlü, çok kuvvetli, azabı ve cezası çok kuvvetli” demektir. Allah’ın isimleri arasında İbn Mâce’nin esmâü’l-hüsna rivayetinde geçmektedir.¹⁷⁹ Kur’an’da şedîd, şedîdü’l-ıkkâb/cezalandırması çok şiddetli, şedîdü’l-azâb/azabı çok şiddetli, şedîdü’l-mihâl/kuvvetinin, hile ve tuzağının çok şiddetli olması, eşeddü be’sen/gücü çok şiddetli, eşeddü azâben/azabı çok şiddetli, eşeddü tenkîlen/cezalandırması çok şiddetli şeklinde geçmektedir.¹⁸⁰

Kur’an’a göre dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Ahirette ise dünyadaki amellere göre çetin bir azap ya da Allah’ın mağfiret ve rızası vardır.¹⁸¹ Allah kullarına şiddetli azaptan önce ondan korunmaları için uyarıcı olarak peygamberleri göndermiştir.¹⁸² Kur’an’da Allah’ın kuluna zulmetmeyeceği bildirilmiş, ancak insanların kendilerine zulmettiğine dikkat çekilmiştir.¹⁸³ Peygamberleri kendilerine apaçık deliller getirdiği halde inkarda ısrar ederek kendine zulmedenleri bu dünyada Allah’ın azabı yakalamış, onlar ahirette de şiddetli bir azabı hak etmişlerdir. Allah’ın azabı geldiğinde bundan kaçacak yer olmadığı gibi ondan koruyacak kimse de yoktur.¹⁸⁴ Onun yakalaması çok elem verici ve şiddetlidir.¹⁸⁵

Kur’an’da birçok ayette Allah’ın azabının pek şiddetli olduğu ifade edilmekle birlikte bu azabın kimleri yakalayacağı da geçmektedir. Zulmedenler olarak nitelendirilen Allah’a ortak koşanlar, Allah’ın ayetlerini inkâr edenler, Allah’ın elçilerine inanmayarak onları kışkırtan ve inkarda ısrar ederek suç işleyen, hile yapanlar, nankörlük edenler, Allah’ın yolundan saparak hesap gününü unutanlar, kötülük yapanlar, münafıklar, Allah’ın ve elçilerinin emirlerine karşı gelenler şiddetli azap ile cezalandırılacak kimselerdir.¹⁸⁶ İman edip salih amel işleyen kullarına ise Allah lütfuyla muamele edecek, şükreden kullarına nimetlerini arttıracaktır.

Şedîdü’l-ıkkâb terkibi Kur’an’da 14 yerde geçmektedir. Ayetlerde Allah ve resulüne karşı gelenleri Allah’ın şiddetle cezalandıracağı ifade edilmektedir.¹⁸⁷ Enfâl suresi 48. ayette

¹⁷⁷ A’râf 7/38, 165.

¹⁷⁸ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 3/179; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/232; İsfehânî, *Müfredât*, 542.

¹⁷⁹ İbn Mâce, “Deavât”, 10.

¹⁸⁰ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, 348.

¹⁸¹ Hadîd 57/20.

¹⁸² Sebe 34/46.

¹⁸³ Rûm 30/9.

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/56; Rûm 30/9; Fâtır 35/44, Mü’min 40/21; Kâf 50/36,37.

¹⁸⁵ Hûd 11/102; Hac 22/2; Burûc 85/12.

¹⁸⁶ Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/4, 56; En’âm 6/124; Yûnus 10/70; İbrâhim 14/2, 7; Mü’minûn 23/74-77; Fâtır 35/10; Sâd 38/26; Kâf 50/26; Mücâdele 58/14-16; Talâk 65/8-10.

¹⁸⁷ Enfâl 8/13.

şeytanın dilinden Allah'ın cezasının çetin olduğu geçmektedir. Şedîdü'l-ikâb terkinin geçtiği bazı ayetler iman edenlere de uyarı niteliği taşımaktadır.¹⁸⁸ Ra'd suresi 6. ayette Allah'ın bağışlamasının yanında azabının da şiddetli olduğu hatırlatılmakta, Nisa suresi 147. ayette ise şükreden ve iman eden kulları için Allah'ın rahmetinin gazabına galip olduğu hatırlatılarak müminlere ümit verilmektedir. R'ad suresi 13. ayette ise "şedîdü'l-mihâl" terkinin ile Allah'ın kudretli ve azabının şiddetli olduğu zikredilmektedir.

2. MERHAMET VE GAZAP İFADE EDEN İSİMLERİN AYETLERDE DİĞER İSİMLERLE KULLANILMASI

Kur'an'da esmâü'l-hüsna, geçtiği ayetlerin ve o ayetlerin içerisinde yer aldıkları pasajların muhtevasıyla sıkı bir ilişki ve uygunluk içindedir. Ayetlerde ikili olarak geçen isimler, ilk bakışta kafiye için edebi amaçla kullanılmış gibi görünse de ayetlerin muhtevası incelendiğinde bunun temel nedeninin anlam ve ayetle olan münasebet olduğu görülmektedir. Ayetlerde birlikte kullanılan isimlerde ayetin muhtevasını pekiştirme dışında, bu isimler arasında birbirini teyit etme ve dengeleme münasebeti de vardır. Kur'an'da merhamet ve gazap isimlerinin birlikte kullanıldığı diğer isimlere baktığımızda ağırlıklı olarak Allah'ın birliğini, rububiyetini, güç ve kudretini yansıtan isimler karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Rahmân-Rahîm

Rahmân; Kur'an'da 114 surede geçen besmele kullanımları hariç, 57 yerde zikredilmektedir.¹⁸⁹ Geçtiği ayetlerde genelde tek kullanılan rahmân, sadece 6 yerde rahîm ismiyle birlikte kullanılmıştır. Rahmân isminin çalışmamızın 3. bölümünde geçtiği üzere lafza-i celâl gibi uluhiyete has özel isim olduğu göz önünde bulundurulduğunda, rahîm ismi onu niteleyen zat-ı ilâhiyenin vasfı yerinde olmaktadır.

Allah'ın yarattıklarına karşı merhamet ve şefkatinin genişliğini, lütuf ve ihsanının bolluğunu dile getiren rahmân ve rahîm, Fâtiha ve Haşr suresinde besmelede olduğu gibi Allah lafzının ardından zikredilmiştir. Diğer geçtiği ayetlerde de Allah ismine râcîdir. Rahmân ve rahîm isimleri sure başlarındaki besmele dışında, Kur'an'da Neml suresi 30. ayette besmele terkininle geçmekte, ayette Hz. Süleyman'ın mektubunun başında geçen besmele ile rahmân ve rahîm Allah ismine nispet edilmektedir.

Tevhid inancının pekiştirildiği Bakara suresi 163. ayette rahmân ve rahîm birlikte geçmekte; tüm insanlığın ilahının, mabudunun eşsiz, benzersiz tek ilah olduğu, ondan başka bir ilah bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu iki isim ile uluhiyetin rahmet vasfı, tevhid inancı ile birlikte vurgulanmaktadır. Allah'ın rahmetinin tecellisi olarak insanlara gönderdiği Kur'an'ın indirilişi, Fussilet suresi 2. ayette rahmân ve rahîm isimleri ile birlikte zikredilmiştir. Bu iki rahmet ismiyle Kur'an'ın indirilişinin anılması, onun insanlık için büyük bir nimet ve lütuf olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁸⁸ Bakara 2/196; Mâide 5/2; Haşr 59/7.

¹⁸⁹ Fatiha suresinin başındaki besmele ayet kabul edildiği için hariç tutulan besmelelere dahil değildir.

2.2. Rahîm-Gafûr, Azîz, Raûf, Tevvâb, Vedûd, Berr, Rab, Şedîdü'l-ikâb

Rahîm ismi, Kur'an'da 115 yerde Allah'a nisbet edilmiş ve daha çok esmâü'l-hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanılmıştır. Kur'an'ın sadece 3 yerinde¹⁹⁰ tek başına rahîm ismi Allah'a izafe edilirken, diğer geçtiği ayetlerde esmâü'l-hüsnâdan sekiz isim ile birlikte zikredilmiştir. Rahîm, "Gafûr" ismi ile 72 yerde, "Azîz" ismi ile 13 yerde, "Raûf" ismi ile 9 yerde, "Tevvâb" ismi ile 9 yerde, yukarıda geçtiği üzere "Rahmân" ismi ile 6 yerde, "Vedûd" ismi ile 1,¹⁹¹ "Berr" ismi ile 1¹⁹² ve "Rab" ismi ile yine 1 yerde¹⁹³ birlikte geçmektedir.

Kur'an'da rahîm isminin birlikte en çok kullanıldığı ismin gafûr olduğu dikkat çekmektedir. Sebe suresinde bir ayette rahîm-gafûr şeklinde, beraber geldiği diğer ayetlerde ise gafûr-rahîm terkibiyle gelmiştir.¹⁹⁴ İnsan günah işleyerek nefesine zulmetmektedir. Allah ise kötülük işleyip nefesine ettiği zulmün ardından tövbe edip bağışlanma dileyen kulları için gafûr ve rahîm olduğunu Kur'an'da çokça zikretmektedir.¹⁹⁵ Bu iki ismin birlikte geçtiği ayetler Allah'ın kullarına olan rahmetinin büyüklüğünün habercisidir.

Kur'an'da rahîm ve azîz isimlerinin birlikte geçtiği 13 yerden 9 Şu'ârâ suresindedir.¹⁹⁶ Azîz, Allah'ın ismi olarak "dengi ve benzeri bulunmayan güçlü, daima galip, hiçbir zaman yenilmeyen" anlamlarındadır.¹⁹⁷ Bu iki ismin ayetlerde birlikte kullanımı uluhiyette güç ve rahmet dengesine dikkatleri çekmektedir.¹⁹⁸ Allah, cezalandırma kudretine sahip olduğu halde rahmeti nedeniyle cezalandırmakta acele etmez ve kul pişman olup tövbe ettiği takdirde günahlarını bağışlamaya hazırdır. Elmalılı Allah'ın azîz ve rahîm olmasıyla ilgili, dilediği anda kafirlerden intikamını alır, tehir ediyorsa rahîm olduğu için ediyordur demektedir.¹⁹⁹

Kur'an'da "kullarına iyilik yapan, çok şefkatli ve kerem sahibi, lütfu ve ihsanı bol" anlamlarına gelen²⁰⁰ "Berr" ismi rahîm ile birlikte bir yerde Tûr suresi 28. ayette geçmektedir. Surede önceki ayetlerde öncelikle azabı hak eden toplulukların kıyametteki durumu tasvir edilmekte, ardından cennetliklerin mükafatlarından bahsedilmektedir. 28. ayette de cennetliklerin dilinden Allah'ın berr ve rahîm olduğu zikredilmektedir.

Rahîm ismi "bütün varlıkları yaratan, yetiştiren, terbiye eden, ihtiyaçlarını gideren, her

¹⁹⁰ Nisâ 4/29; İsrâ 17/66; Ahzâb 33/43.

¹⁹¹ Burûc 85/14.

¹⁹² Tûr 52/28.

¹⁹³ Yasin 36/58.

¹⁹⁴ Bakara 2/129, 173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; İbrahim 14/36; Nahl 16/18; Zümer 39/53.

¹⁹⁵ Nisa 4/110; Mâide 5/39, 74; A'râf 7/153; Kehf 18/58.

¹⁹⁶ Şu'ârâ 26/ 9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

¹⁹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 4/38; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 5/374; İsfehânî, *Müfredât*, 696; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 163.

¹⁹⁸ Secde 32/6, Yâsîn 36/5; Duhân 44/42; Rûm 30/5.

¹⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 5/3620.

²⁰⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 1/177; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 4/52; İsfehânî, *Müfredât*, 128; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 348; Ali Toksarı, "Birr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/204; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 317; Karaman, *Kur'an Yolu*, *Kur'an Yolu*, 5/145.

şeyin maliki” anlamlarındaki²⁰¹ “Rab” ismi ile Yâsîn suresi 58. ayette birlikte geçmektedir. Yâsîn suresinde cennetle mükafatlandırılan kulların hallerinden ve cennet nimetlerinden bahseden ayetlerin ardından, hepsinden değerli olan Allah’ın hoşnutluğunu kazanmış olma ile ondan gelen selam sözünün muhatabı olma durumu, rahîm ve rab isimleri zikredilerek ifade edilmiştir. Allah’ın merhametini ifade eden rahîm ismi ayetlerde manasına uygun olarak yine onun sevgisini, şefkatini, affediciliğini anlatan raûf, tevvâb ve vedûd isimleri ile birlikte geçmektedir.

2.3. Gafûr-Rahîm, Halîm, Afuv, Şekûr, Azîz, Vedûd, Rab

Kur’an’da yoğun olarak kullanılan ve 91 ayette Allah’a nisbet edilen gafûr ismi; çoğunlukla esmâ’ül- hüsnâdan bazı isimlerle birlikte terkip oluşturmak suretiyle Allah’a nisbet edilmektedir. Kur’an’ın sadece iki yerinde tek başına yalın olarak Allah’a izafe edilirken, 72 yerde rahîm, 6 yerde halîm, 4 yerde afuv, 3 yerde şekûr, 2 yerde azîz ve birer yerde de vedûd ve rab isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.

Kur’an’da Allah’ın kullarına olan merhameti ve bağışlayıcılığı, gafûr-rahîm terkihi ile pekiştirilerek anlatılmaktadır. Allah rahîmdir sonsuz merhamet sahibidir ve merhametiyle kullarının günahlarını örten gafûrdur.²⁰²

Gafûr ismi Kur’an’da “kullarına yaptıkları ibadetlerinin karşılığı olarak çok mükâfat ve nimet veren, az veya çok her itaati ödüllendiren, çok ve devamlı nimet ihsan eden” anlamlarına gelen²⁰³ “Şekûr” ismi ile birlikte 3 yerde geçmektedir.²⁰⁴ Fâtır suresi 34. ayette cennettekilerin dilinden Allah’ın gafûr ve şekûr olduğu zikredilmektedir. Allah iyi ve güzel işler yapan mümin kullarına mağfiret ederek onlara lütfuyla bolca mükâfat veren, amellerini karşılıksız bırakmayandır. Bağışlanmaları zorunlu olmadığı, halde onları bağışlayan gafûr ve onların iyiliklerini kabul edip karşılığında sevap veren şekûrdur.

Azîz ismi gafûr ile iki ayette, üç ayette de gaffâr ile birlikte geçmektedir. Rahîm ismiyle birlikte geçtiği ayetlerde olduğu gibi gafûr ismi ile birlikte olduğu ayetlerde de güç-rahmet ilişkisine vurgu vardır. Azîz-gafûr isimleri bize Allah’ın üstün, galip ve kahir olduğu halde rahmetiyle bağışlamasını anlatır.²⁰⁵ Allah’ın celâl vasfını ortaya koyan azîz, Allah’tan hakkıyla korkmayı hatırlatmakla birlikte rahmetini ifade eden gafûr ismi kulların hataları karşısında onun mağfiretinden ümitvar olmalarına vesiledir.

Gafûr, Sebe suresi 15. ayette “Rab” ismi ile birlikte geçmekte, nankör bir toplum olan Sebe halkının yaşadıklarının anlatıldığı surede onlara verilen nimetlere atıf yapılarak bunların gafûr bir rab olan Allah tarafından bahşedildiğine dikkat çekilmektedir. Gafûr anlamıyla

²⁰¹ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, 2/381; İbnü’l- Arabî, *Lisânu’l- Arab*, 1/399; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 1/13, 14.

²⁰² Bakara 2/226; Âl-i İmrân 3/129; Nur 24/22.

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu’l- Arab*, 4/424; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, 268.

²⁰⁴ Fâtır 35/30, 34; Şûrâ 42/23.

²⁰⁵ Fâtır 35/28; Sâd 38/ 66; ez-Zümer 39/ 5; Mü’min 40/ 42; Mülk 67/2.

uyumlu olarak Allah'ın ceza vermede acele etmeyip kulun pişman olarak halini düzeltmesine imkân veren halîm, günahları affeden afuv ve bu vasıflarının hepsini kapsayan kullarına sevgisini ifade eden vedûd ile birlikte farklı ayetlerde kullanılmıştır.

2.4. Vedûd-Rahîm, Gafûr

Vedûd ismi, çalışmamızın üçüncü bölümünde de geçtiği üzere Kur'an'da 2 yerde, rahîm ve gafûr isimleri ile birlikte geçmektedir.

Vedûd isminin geçtiği Hûd suresi 90. ayette Hz. Şuayb'ın kavmine seslenişi anlatılmaktadır. Şirk ve küfürde ısrar eden kavmini doğru yola çağırırken vedûd ve rahîm isimleri birlikte kullanılarak Allah'ın kullarına olan sevgi ve merhameti vurgulanmıştır. Burûc suresi 14. ayette vedûd ismi gafûr-vedûd terkibi ile geçmektedir. Ayette Allah bize kendini çok bağışlayan/gafûr ve sevgisi geniş/vedûd olarak tanıtmaktadır. Burûc suresi 14-16. ayetler, surenin başında anlatılan işkence olayıyla bağlantılı olarak değerlendirildiğinde insanoğlu zalim, inkârcı ve nankör de olsa yaptıklarına pişman olup tövbe ettiği takdirde yüce Allah'ın, ona karşı sevgi, şefkat ve merhametle muamele edeceğini, günahlarını bağışlayacağını gösterir.²⁰⁶

Vedûd isminin gafûr ve rahîm isimleri ile birlikte geçmesi bize Allah'ın kullarını sevdiğini, sevgisi ve merhametiyle bağışlanma dileyen kullarını mağfîret etmeyi tercih ettiğini hatırlatmaktadır.

2.5. Halîm-Gafûr, Alîm, Ganî, Şekûr

Halîm, Kur'an'da gafûr, alîm, ganî ve şekûr isimleriyle birlikte geçmektedir.

Halîm, Kur'an'da gafûr ismi ile birlikte 5 yerde birlikte geçmektedir.²⁰⁷ Gafûr, günahları örtme ve onların cezasını düşürmede ileri dereceyi ifade eden bir sigadır.²⁰⁸ Halîm ismi ile birlikte kullanılarak Allah'ın günahları örtme, kulların hatalarına karşı tahammül ve hoşgörüsü ile onlara olan sabrı ve rahmetinin büyüklüğü vurgulanmaktadır. Allah'ın gönderdiği peygamberi yalanlamalarına ve eziyet etmelerine rağmen asi kullarını hemen cezalandırmayıp yıllarca mühlet tanınması da onun halîm ve gafûr olduğunun delilidir.²⁰⁹

“Kendisinde hiçbir şey gizli kalmayan, ilmi zahir, batın, büyük, küçük her şeyi kuşatan” anlamındaki “alîm” ismi Kur'an'da 3 yerde halîm ile birlikte kullanılmıştır.²¹⁰ Allah'ın alîm olarak insanların tüm durumlarını, hareketlerini, niyetlerini bilmesi; ahiret gününde herkesin dünyada yaptıklarının tam karşılığını almaları sonucuna râcîdir. Allah, razı olmayacağı davranışlarda bulunan kullarına halîm olarak cezada acele etmemekte, yanlışlarından dönmeleri için mühlet vermektedir. Ancak hesap günü geldiğinde alîm olan

²⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/593.

²⁰⁷ Bakara 2/225, 235; Âl-i İmran 3/155; Mâide 5/101; İsrâ 17/44; Fâtır 35/41.

²⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/176.

²⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 5/199.

²¹⁰ Nisâ 4/12; Hac 22/59; Ahzâb 33/51.

Allah'ın her şeyi bilmesinin neticesinde ilahi adalete uygun olarak kimse zerre kadar zulüm görmeyecek, yaptığı için karşılığını alacaktır.²¹¹ Halîm ve alîm isimlerinin birlikte geçtiği ayetlere bakıldığında Allah'ın her şeyi en iyi bilen, her şeyden her an haberdar olan olmasına rağmen kullarına karşı muamelede yumuşak, hoşgörülü davrandığı anlaşılmaktadır.

Esmâü'l-hüsnâ'dan “kendi hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeye müstağni, kendi dışındaki her şey ise ona muhtaç” anlamındaki “Ganî”²¹² ve “şekûr” isimleri, halîm ile birer ayette birlikte geçmektedir.²¹³ Halîm isminin diğer isimlerle kullanımına bakıldığında, Allah'ın kullarına rahmetini önceleyerek her şeyi bilen, haberdar olan olduğu halde hoşgörü ve yumuşaklıkla cezada acele etmeden muamelede bulunduğu; kendisi hiçbir şeye muhtaç değilken onlara yaptıkları iyiliklerin karşılığını kendi katından rahmetle kat kat verdiği ve mühlet verdiği kullarından pişman olup tövbe edenlere bağışlamasının bol olduğu mesajının verildiği görülmektedir.

2.6. Tevvâb-Rahîm, Hakîm

Tevvâb ismi Kur'an'da 11 yerde geçmektedir. Sadece 1 ayette tek kullanılan tevvâb,²¹⁴ diğer 10 ayette uluhiyet isimlerinden rahîm ve hakîm ile birlikte zikredilmiştir.

Tevvâb-rahîm terkibi Kur'an'da; Hz. Adem'in tövbesinin kabulünden bahsedilirken, Hz. Musa'nın kavmini buzağıyı ilah edindikleri için tövbeye çağırırken, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kabe'yi inşa ederken dualarında, Allah'tan gelen apaçık delilleri ve kutsal kitapta açıklananları gizledikleri için lanetlenenlerin tövbe ederse bağışlanacağını anlatan ayetlerden sonra, zekat veren müminlerden bahseden ayetten sonra, müminlerin zan ve gıybetten uzak durmasını emreden ayette, Tebük seferine katılmayan üç sahabenin bağışlanmasını konu alan ayetlerde, zina yapanların tövbelerinin kabul edileceğini bildiren ayette ve kendilerine zulmedenlerin bağışlanma dilemesiyle affedileceğinin belirtildiği ayette geçmektedir.²¹⁵ Tevvâb isminin rahîm ile birlikte çokça geçmesi Allah'ın affının, şefkat ve merhametinin iç içe olduğunun göstergesidir.

Tevvâb isminin rahîm ile birlikte kullanılması konusunda kulun cüz-i iradesi ile arasında irtibat kurulabilir. Allah, verdiği cüz-i irade çerçevesinde özgür seçimini yapan kullarına seçtikleri yolu kolaylaştırmaktadır. Öyle ki hayrı isteyen ve yaptıklarından nedamet duyan kullarına tövbeye yönelmeyi nasip eden ve rahmet vasfıyla tövbelerini kabul eden Allah'tır.

Nûr suresinde mülâane ayetlerinden sonra gelen 10. ayette tevvâb ve hakîm isimleri bir

²¹¹ Âl-i İmrân 3/29; Nahl 16/19, 77; Zilzâl 99/7, 8.

²¹² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 4/397; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/135, 136; İsfehânî, *Müfredât*, 765; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 1319.

²¹³ Bakara 2/263; Tegâbun 64/17.

²¹⁴ Nasr 110/3.

²¹⁵ Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisa 4/16; Tevbe 9/104, 118; Hucurât 49/12,

arada kullanılmıştır. Hakîm, Allah'ın ismi olarak “her işi, her hükmü, her emir ve yasağı hikmetli, doğru, isabetli ve bir amaca yönelik olan, irade ettiği her şeyi bilen” anlamındadır.²¹⁶ Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır ve onun hükmünde yanılma, hata ve zulüm yoktur. Allah, zina isnadında bulunmanın hükümlerini belirledikten sonra bu ayet ile insanlara tövbe edip hatalarından dönme fırsatı verdiğini hatırlatmaktadır. Her ne kadar büyük bir günah işlense de pişman olup tövbe edene Allah merhametiyle muamele edecektir.

2.7. Raûf-Rahîm

Raûf ismi Kur'an'da geçtiği 11 yerden sadece 2 yerde tek kullanılmıştır. Diğer tüm geçtiği yerlerde “raûfu'r-rahîm” terkibi ile geçmektedir. Raûf ve rahîm Allah'ın rahmetine delalet eden isimleridir. Tevbe suresi 128. ayette raûf ve rahîm Hz. Peygamber'i tavsif etmek için kullanılmıştır.

Kur'an'da pek çok ayette Allah'ın kullarına olan şefkati çeşitli örneklerle anlatılmakta ve bu örneklerin ardından ayetler raûf ve rahîm ismi ile son bulmaktadır.²¹⁷ Allah'ın tüm mahlukatı yaratması ve rızıklandırması başlı başına merhameti ve şefkati barındırmaktadır. O, raûf ve rahîm vasfıyla yaptığı yanlıştan tövbe ederek dönen kullarını bağışlamaktadır. Nahl suresi 45-47. ayetlerde Allah kendine karşı nankörlük eden kullarına dahi bu hallerine rağmen nimetlendirdiğini, yaptıklarının karşılığı olarak hemen cezalandırmayıp mühlet vermesini raûf ve rahîm olmasıyla ilişkilendirmektedir.²¹⁸ Kur'an'ın bize öğrettiği dualardan biri de Haşr suresi 10. ayette geçmekte ve raûf-rahim isimleriyle sonlandırılan dua, Allah'tan bağışlanma dilerken şefkat ve merhamet isimleriyle iltica edilmenin doğru olacağı konusunda bizlere örnek teşkil etmektedir.

2.8. Afuv-Gafûr, Kadîr

Kur'an'da geçtiği 4 yerde hiç tek kullanılmayan afuv ismi, ayetlerde gafûr ve kadîr isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Afuv isminin gafûr ve kadîr ismi ile birlikte geçmesi ve “kâne” (كان) fiili ile kullanılması Allah'ın cezalandırmaya gücü yettiği halde lütfunun eseri olarak sürekli ve çok bağışladığını ifade eder.²¹⁹

Afuv ile gafûr isimlerinin birlikte geçtiği üç ayetin muhtevası da müminlerin kulluk mükellefiyetlerinde hata ve noksanlık gösterebilecekleri konulara karşı Allah'ın af ve mağfiretini hatırlatmaktadır.²²⁰

Afuv ismi Nisa suresi 149. ayette “her şeye gücü yeten, tam kudret sahibi, hikmetin gerektirdiği ölçüde ondan ne fazla ne de eksik olarak dilediğini yapan”²²¹ anlamındaki “kadîr”

²¹⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, 2/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 12/140; İsfehânî, *Müfredât*, 299; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, 1095; Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 244.

²¹⁷ Nahl 16/7; Hac 22/65; Hadîd 57/9.

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, 14/114.

²¹⁹ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 325.

²²⁰ Nisa 4/43; Hac 22/60; Mücadele 58/2.

²²¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, 5/62; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 5/74; İsfehânî, *Müfredât*,

ismi ile birlikte geçmektedir. Önceki ayette Allah'ın kötü sözün açığa vurulmasını sevmediği ifade edilmiş, ardından 149. ayette müminlere Allah'ın razı olacağı davranışlar sıralanmıştır. Allah tek hükümran, her şeye gücü yeten kudret sahibi olarak affedicidir. Aksini gerçekleştirmekte onu engelleyecek hiçbir şey olmadığı halde kendisi için affediciliği seçmiştir.

2.9. Velî-Nasîr, Şefî, Mürşid, Hamîd

Velî ismi Kur'an'da nasîr, alîm, hakîm, hak, şefî, mürşid isimleriyle birlikte geçmektedir. Birlikte en çok zikredildiği isim "nasîr" dir.

Nasîr, Allah'ın ismi olarak "yardım eden, yardımcı" anlamlarındadır. Velî ve nasîr on bir yerde birlikte geçmektedir. Kur'an'da Allah'ın mümin kulları için dost ve yardımcı olduğu farklı ayetlerde sıkça zikredilmekte, velî ve nasîr isimleri birlikte kullanılarak Allah'tan başka kulları için dost ve yardımcı olmadığı vurgulanmaktadır.²²² Müminler için onlara düşmanlık besleyen her kesime karşı Allah'tan başka velî ve dost yoktur.²²³

Kur'an Allah'tan gelecek bir faydayı veya zararı engelleyecek kimse olmadığı, ondan başka dost ve yardımcı bulunmadığı zikredilerek müminlere moral verilmektedir.²²⁴ Nisâ suresi 123. ayette, dünya hayatında yapılan kötülüklerin cezasının verileceği, Allah'ın dostu ve yardımcısı olduğu mümin kullarının ise hiçbir haksızlığa uğramayacağı hatırlatılmaktadır. İlahi azaba çarptırılacak olanlar dünyadayken de ahirette de hiçbir dost ve yardımcı bulamayacaklardır.²²⁵

Allah, peygamberleri aracılığıyla kullarını hak dine ve sırat-ı müstakim üzere yaşamaya davet etmektedir. Bunun dışında onun hükümleriyle bağdaşmayan her türlü hayat tarzını tercih edenler için Allah dost ve yardımcı değildir.²²⁶ Kur'an'da müminler; inkarcılar, münafıklar ve kendi dinlerini tahrif etmiş ehli kitaba karşı dikkatli olmaya davet edilmekte, kendisinden başka dost ve yardımcı edinmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır.²²⁷ Allah müminlerin dostu ve yardımcısı, şeytan ise batılda saplanıp kalanların dostudur.²²⁸

Velî ismi ile ayetlerde birlikte geçen diğer bir isim "dünya ve ahirette mümin kullarının yardımcısı ve onları sıkıntılardan koruyan" anlamındaki "şefî" ismidir.²²⁹ Kur'an'da velî isminin nasîr, şefî, mürşid gibi isimlerle geçmesi Allah'ın dünya ve ahirette müminlerin dostu olarak²³⁰ onları sevdiği için yardımcı, koruyucu, kurtarıcı ve yüceltici olduğu anlaşılmaktadır.

826.

²²² Bakara 2/107; Tevbe 9/116; Ankebût 29/22.

²²³ Nisa 4/45.

²²⁴ Ahzâb 33/17.

²²⁵ Tevbe 9/74; Ahzâb 33/65; Şûrâ 42/31.

²²⁶ Bakara 2/120; bkz. Ra'd 13/37.

²²⁷ Nisâ 4/89.

²²⁸ Nisâ 4/75, 76; Fetih 48/22, 23.

²²⁹ En'âm 6/51, 70; Secde 32/4.

²³⁰ Fussilet, 41/31.

Şûrâ suresi 28. ayette velî “övülen, övgüye lâyık bulunan”²³¹ anlamındaki “hamîd” ismi ile birlikte geçmektedir. Allah tüm kâinatı rahmetiyle yaratmış ve yine rahmetiyle yarattıklarına nimetlerini bahşetmektedir. O, rahmetiyle yarattıklarına karşı dost ve koruyucu olarak kulları nezdinde hamîd/hamde layık olandır.

2.10. Müntakım/Zü’ntikâm-Azîz

Zü’ntikâm Kur’an’da geçtiği 4 ayette de “Azîz” ismi ile birlikte gelmiştir. Allah’ın kudretini ortaya koymasına cihetinden zü’ntikâm isminin aziz ismi ile birlikte geçmesi anlamlıdır. Çünkü bir kötülüğü cezalandırmak kudretine sahip olmayan acizin, affettim demesinin bir anlamı ve önemi yoktur. Allah azizdir, mutlak galiptir. Yarattıklarının ona muhalefetiyle bir zarara ve zillete uğramaz. Kendi emrine muhalefet edip isyan edenden ya da uluhiyeti ve rububiyeti konusunda başkasını kendisine ortak koşandan intikam alır.²³²

Zü’ntikâm Kur’an’da ilk geçtiği yer olan Âl-i İmrân suresi 4. ayette Allah’ın ayetlerini inkâr edenler için kullanılmıştır. Bir önceki ayetle birlikte burada Allah, Hz. Peygamber’in risaletini kabul etmeyen ehl-i kitap ve diğer münkirlere cevap vermekte ve risaletin Allah tarafından gönderildiğini ispatlamaktadır.²³³ Ayette kesin bir üslupla Allah’ın ayetlerini inkâr edenlerin cezalandırılacağı vurgulanmaktadır. Allah mutlak güç sahibi azîz ve suçlunun hakkından gelen intikam almaya muktedir zü’ntikâmdır.²³⁴ Mâide suresi 95. ayette ihramlıyken av hayvanlarının öldürülmesi ile ilgili hüküm bildirilmekte ve ardından Allah’ın koyduğu sınırlara uymayanlar için onun azîz ve zü’ntikâm olduğu, yani tek galip olarak suçluları cezalandırmaya kâdir olduğuna işaret edilmektedir. Zümer suresi 36-37. ayetlerde ise azîz ve zü’ntikâm ile Allah’ın bir hayır veya şer dilediğinde buna hiçbir şeyin engel olamayacağı hatırlatılmaktadır. Allah’ın peygamberlerine ve doğru yolda olan kullarına her zaman yardımcı olacaktır. Haddi aşan kullar, batıl inançlar ve haksız eylemler için ise Allah azîz ve zü’ntikâmdır. Hak eden cezasını hemen verebileceğini ifade eden azîz vasfı, rahmeti sebebiyle onlar iman etsin diye zaman tanıyarak intikam alma gücünü ertelemek üzere de tecelli etmektedir.²³⁵

2.11. Müzil-Azîz/Muiz

Müzil, Allah’ın zelil, güçsüz ve yardıma muhtaç olmadığını ifade etmekle birlikte Kur’an’da anlamına uyumlu olarak “azîz” vasfı ile birlikte zikredilmiştir. Allah’ın bu vasfı Âl-i İmrân suresi 26. ayette “tüzillu” (تُذِلُّ) fiili ile ifade edilmekte ve “tu’izzu” (تُعِزُّ) fiili ile birlikte geçmektedir. Ayette izzet verme ve zillete düşürme Allah’a nispet edilerek şöyle buyrulmaktadır: “De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kadırsın.’”

²³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l- Arab*, 3/155, 156; İsfehânî, *Müfredât*, 308; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-Muhîd*, 278.

²³² Mâtürîdî, *Te’vîlatü’l-Kur’ân*, 11/181.

²³³ Kutub, *Fî Zilâl’il-Kur’an*, 2/218.

²³⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/465-484.

²³⁵ İbrahim 14/47; Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 17/335.

Allah azîz ve muiz yani şerefli, üstün, güçlü olan, şeref ve üstünlük veren olmakla birlikte aynı zamanda asla zelil olmayan, güçsüz duruma düşmeyen müzildir. Allah azîz oluşuyla güçlü, kuvvetli, her istediğini yapandır. Dostlarını azîz kılarak onlara üstünlük, şeref vererek güçlü yapmakta yani onlara nâsır/yardımcı olmaktadır. Azîz ismi ile mülkünde söz sahibi olan odur. İlahi emirlere karşı gelen, inkâr eden kimseleri ise tek güç sahibi galip olarak zelil kılandır. Onların inkarcılığı Allah'ın izzetinden hiçbir şey eksiltmemektedir.

2.12. Kâhîr/Kahhâr-Vâhid, Hakîm, Habîr

Kahhâr ismi geldiği tüm ayetlerde “eşi, benzeri olmayan, kadim ve ezeli oluşta tek, yegâne varlık” anlamındaki “vâhid” ismi ile birlikte geçmektedir.²³⁶ Ayetlerde Allah'ın vâhid ismiyle tek ilah olduğu vurgulanarak onun kakhhâr olarak yaratılmışlara benzemeyen bir yücelik ve azamet sahibi olduğu ortaya konulmaktadır. Allah zatında olduğu gibi azametinde, celalinde ve yüceliğinde, yaratılmışlara benzememek açısından birdir.²³⁷ Kâhîr ise geçtiği iki ayetten birinde hakîm ve habîr isimleri ile birlikte kullanılmıştır.

Kur'an'da Allah'ın ilah ve rab oluşu onun vâhid ve kakhhâr oluşuyla irtibatlandırılmıştır.²³⁸ Allah; kâinatın yaratıcısı vâhiddir, şirk ve her türlü benzetmeden münezzehtir ve kakhhâr olan her yönüyle kâmil bütün mahlukatına galip ve hâkim olan ancak odur. Allah bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzehtir.²³⁹

En'âm suresi 18. ayette Kâhîr, hakîm ve habîr isimleri ile birlikte geçmektedir. Allah kulları üzerinde, onlardan daha güçlü ve onları yöneten hakîm olarak üstün ve tam tasarruf sahibidir. Allah kâhirdir, mahlukata benzemeyen azamet ve yüceliğe sahiptir. Hakîmdir, hatasız her şeyi yerli yerinde yapandır. Her şeyi bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkîf olan habîrdir²⁴⁰, gizli aşikâr ne varsa hepsinden haberdardır. Ayet, bağlamında değerlendirildiğinde birlikte kullanılan isimlerin Allah'ın kulları üstünde her türlü tasarrufa gücü yeten, gücü her şeyin üstünde, her şeyden haberdar, asla aciz olmayan ve her yaptığını hikmetle yapan bir yaratıcı imajını ortaya koyduğu görülmektedir.

2.13. Şedîd/Şedîdü'l-azâp/Şedîdü'l-ikâb-Rahîm, Azîz, Gafûr, Kavî, Gâfiri'z-zenb, Kâbili't-tevb, Zî't-tavl

Kur'an'da şedîd; şedîdü'l-azâp ve şedîdü'l-ikâb şeklinde Allah'ın merhamet isimlerinden rahîm, gafûr, kudretini ifade eden azîz, tecziye ifade eden zü'ntikâm ve gâfiri'z-zenb, kâbili't-tevb, zî't-tavl terkipleri ile birlikte geçmektedir.

²³⁶ Sâd 38/65, 66; Yusuf 12/39; Ra'd 13/16; İbrahim 14/48; Zümer 39/4; Mü'min 40/16.

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/295.

²³⁸ Sâd 38/65, 66.

²³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 6/3062.

²⁴⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/239; İbnü'l-Arabî, *Lisânu'l-Arab*, 4/226; İsfehânî, *Müfredât*, 328.

Al-i İmrân suresi 3. ve 4. ayetlerde ilâhî kitaplar hakkında kaynak birliğinden bahsedilmekte ve muhtevasına uygun olarak ayetin sonunda şedîdü'l-azâp, azîz ve zü'ntikâm isimleri geçmektedir. Muhakkak ki Allah güçlü, üstün, kudretli, asla aciz olmayan azîzdir. Sözünde durur ve suçlulara adaleti ile hak ettikleri cezayı veren zü'ntikâmdır. Azîz olan Allah'ın azabı önceden haber vererek uyardıktan ve tövbeye fırsat verdikten sonra, zulüm ve isyanlarında ısrar edenler içindir.

Kur'an'da Mü'min suresi 3. ayette Allah'ın birden fazla ulûhiyet vasfı sıralanmıştır. Ayette öncelikle onun merhametini ortaya koyan gâfîrî'z-zenb/günahları bağışlayan ve kâbili't-tevb/tövbeleri kabul eden vasıfları gelmekte, ardından hem şedîdü'l-ikâb/cezalandırması şiddetli hem de zi't-tavl/lütuf sahibi olduğu belirtilmektedir. Önceki ayette azîz ve alîm isimleri de geçmekte ve Allah'ın her şeyi bilen alîm ve her şeye gücü yeten azîz olduğu hatırlatıldıktan sonra buna rağmen ne kadar mağfiret edici, bağışlayıcı olduğu hatırlatılmaktadır. Ayetlerde Allah'ın şedîdü'l-ikâb vasfının dışında, kudreti ile merhametinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Mâide suresinde ihramdakiler için av yasağını açıklayan ayetlerin ardından gelen 98. ayette şedîdü'l-ikâb, gafûr ve rahîm ile geçmektedir. Ayette, Allah'ın koyduğu sınırları geçenler için ikâbın/cezanın şiddetli olduğu ifade edilirken bununla beraber onun gafûr ve rahîm olduğu vurgulanmaktadır. Ayet, “şedîdü'l-ikâb” ile korkutma, “gafûru'r-rahîm” ile de müminlere ümitvar olmayı hatırlatmayı ihtiva etmektedir.²⁴¹ Bununla müminlerin Allah'ın hükümlerine sadece ceza korkusu ile değil tutarlı, yerinde bir korku ve ümit ile onun rahmetini umarak uymaları gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'an'da Allah'ın azâb ve cezasının şiddetli olduğunu ifade eden şedîdü'l-azâp ve şedîdü'l-ikâb terkipleri ile merhametini ortaya koyan gafûr ve rahîm isimleri ayetlerde, kulların Allah karşısında havf ve recâ dengesini sağlayabilmeleri amacıyla uyum içinde kullanılmıştır.²⁴²

Şedîdü'l-ikâb terkiplerinin ayetlerde birlikte geçtiği diğer bir isim Allah'ın tek ve yegâne güç sahibi olduğunu ifade eden “kavî” ismidir.²⁴³ Allah'ın dostlarına yardım etmeye ve düşmanlarından intikam almaya da gücü yeter.²⁴⁴ Şedîdü'l-azâp ve şedîdü'l-ikâb terkiplerinin geçtiği ayetlerde kullanılan diğer isimlere bakıldığında Allah'ın cezasının, azabının şiddetli olmasının yanında, onun bu cezayı verecek güce, kudrete sahip olduğu ve aynı zamanda lütfu ve rahmetinin de genişliğinin vurgulandığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Merhamet ve gazap, kulluk imtihanında olan insanın yaratıcısıyla irtibat kurmasına ve hayatını şekillendirmesine etki eden iki temel kavramdır. Allah'ı beşerî akıl ve anlayışa esmâü'l-hüsna ile yaklaştıran Kur'an, onun bu iki vasfını anlama yolunda bize isimleriyle

²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, 8/224.

²⁴² En'âm 6/165; A'râf 7/167.

²⁴³ Enfâl 8/52; Mü'min 40/22.

²⁴⁴ Musa Koçar, *Mâtürîdî 'de Esmâ-i Hüsnâ* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 85.

rehberlik etmektedir. Allah'ı hakkıyla tanımak kişiyi doğru bir imana ve bu imanın gerektirdiği doğru davranışlara yönlendirir. Bu sebeple insanın ilahi rızaya ulaşabilmesi, öncelikle doğru bir Allah tasavvuruna sahip olmasını gerekli kılar.

Kur'an'da Allah'ın merhamet ve gazap vasfı esmâü'l-hüsnâ ile birçok ayette zikredilmektedir. Esmâü'l-hüsnâya baktığımızda Allah'ın kullarına olan re'fet ve rahmetinin ön planda olduğu açık şekilde görülmektedir. Bu ilahi merhamet vurgusu, Allah'ın yaratılmışlarla ilişkisinde temeli, gazap ve ikâb değil rahmetin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ancak diğer yaratılanlardan farklı olarak akıl ve irade verilen insan, yaptıklarından sorumludur ve sonucunda merhametle mi yoksa gazapla mı muamele göreceği kendi seçimlerine bağlıdır. Allah merhametiyle, kendi rızasını kazanma ve azabından korunma konusunda kullarını uyarmaktadır.

Allah'ın rahmetinin farklı isimlerle ifade edilmesi, onun rahmetinin genişliğini ve kulları için çeşitli şekillerde tecelli ettiğini ortaya koymaktadır. Rahmân bize onun engin merhametini haber verir, rahîm ismi onun rahmetiyle kullarına olan lütuf ve ihsanını ortaya koyar. Raûf olan Allah kullarına çok şefkatlidir. Hata yaptıklarında gafûr olarak hatalarını örter, afuv olarak kullarının günahlarını bağışlar. Yanlış düşüp pişman olan kullarının tövbesini tevvâb vasfıyla kabul eder. O; halîmdir, sabûrdur. Kullarına kendini düzeltmeleri, hatalarından dönebilmeleri için mühlet verir. Allah kullarını seven, onlar tarafından da sevilen vedûddur. Müminlere velî olan Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı da yoktur.

Allah için yaratmada ve rızıklandırmada rahmet vasfı öne çıkmakla birlikte birçok ayette onun azabının da şiddetli olduğu hatırlatılmaktadır. Öyle ki Allah tüm yarattıkları üzerinde mutlak galip olan kâhârdır. Hâfid ve râfidir. Kıyametin kopması ile yeryüzünü alt üst edeceği gibi ardından kullarını dünyada yaptıklarının karşılığı olarak cennet veya cehenneme koyarak alçaltıp zillate düşürecek ya da yükseltip izzetli kılacaktır. O, dilediğine izzet veren dilediğini de zelil kılan muiz-müzildir. Zarar ve fayda vermede tek kudret sahibi Allah'tır. O, haddi aşan kullarını adaleti ile müstahak oldukları şekilde cezalandıran müntakim, muazzib ve şedîdü'l-ikâbdır. Allah'ın azabı onun hikmet ve adaletinin tecellisidir. Merhamet ve gazap isimlerinin ayetlerde birlikte geçtiği diğer isimlere bakıldığında ise bu iki vasfı destekleyici nitelikte oldukları görülmektedir. Allah'ın affediciliği, bağışlaması gibi rahmet vasıfları ya da şiddetli cezalandırması gibi gazap yönü onun mutlak galip, sonsuz güç ve kudret sahibi olmasıyla ilişkilidir.

Allah'ın rahîm, gafûr, tevvâb, velî gibi vasıflarının üzerinde tecelli edeceği kullarının hangi hal üzere olması gerektiği Kur'an'da zikredilmektedir. Gazap isimlerinde verilen mesaj ise günahta ve isyanda ısrar edenler için cezanın kaçınılmaz olduğudur. Onun cezalandırması ancak kullarını gönderdiği kitaplar ve resullerle tekrar tekrar uyarması, azabı haber verdikten sonra mağfiretini ve affediciliğini vurgulayarak tövbe etmelerini istemesi, halîm ve sabûr olarak kullarına mühlet vermesi sonunda gerçekleşir. Kişinin mükafat ya da azaba uğraması ilahi çağrıya uyup uymama konusundaki tutumunun sonucudur.

Allah'ın merhamet ve gazap vasıflarını doğru şekilde anlamak, kullukta her konuda ifrat ve tefritten uzak, itidal ve denge içinde bir tavır sergileyebilmede bize temel oluşturur. Allah'ın merhamet yönünü yansıtan isimlerin geçtiği ayetler bağlamında bakıldığında; Allah'ın rahmeti, sevgisi, şefkati ve affediciliği kişiye ümit vermekle birlikte kulluk sorumlulukları konusunda dikkatli olması gerektiği mesajı da çıkarılmaktadır. Allah yalnız merhameti yüce gafûr-rahîm değil; üstün ve güçlü olan azîz, hiçbir sebebe mağlup olmayan, hiçbir kanun altına alınmak ihtimali bulunmayan, dilediğini dilediği anda kahreden kuvvetli, çok azametli olan galip ve kahrî olan bir mağfîret edicidir. Allah'ı her iki yönünü de doğru bilmeyenler hata edebilirler. Akli selim ve bilgili bir kul kendi sorumlulukları konusunda gaflete düşmemeli, gayretsiz bir tevekkül ve ye's barındırmayan sonsuz bir ümit içinde olmamalıdır.

KAYNAKLAR

Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 6 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

el-Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Tarifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

Çağrı, Mustafa. "Merhamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004. 29/184-185.

"Dostluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9/511-513.

Çanga, Mahmut. *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1986.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğu Matbaası, 1970.

el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub. *Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Al Resalah, 2005.

el-Gazzâlî. *İlahi Ahlak*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Uyanış Yayınları, 2007.

İbn Arabî, Muhyiddîn. *Allah'ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2019.

İbn Fâris, b. Zekeriyya. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1399/1979.

İbn Kesir. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. nşr. Faysal İsa el-Bâbi'l-Halebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1431/2010.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dar Sader, ts.

el- İsfehâni, Râgıp. *Müfredât Kuran Kavramları Sözlüğü*. çev. Aldulbâki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*. İstanbul: DİB Yayınları, 2010.

Karaman, Hayrettin-Çağrı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Koçar, Musa. *Mâtürîdî 'de Esmâ-i Hüsnâ*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 23 cilt. Beyrut: er-Risale, 1. Basım, 1427/2006.

Kutub, Seyyid. *Fîzilâl-il Kur'an*. çev. İsmail Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Te'vilâtü'l-Kur'an. 18 Cilt. nşr. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

el-Mevdûdî, Ebu'l âl'a. *Tefhimü'l Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Özsoy, Ömer – Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2001.

er-Râzî, Fahreddin. *Mefatihü'l Gayb Tefsir-i Kebir*. çev. Lütfullah Cebeci, Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Sadık Doğru. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefsir*. 3 Cilt. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts.

et- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an*. nşr. Beşar Avvad Maruf-İsam Faris el-Harşani. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1415/1994.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed. *el- Câmiu'l-Kebîr*. nşr. Beşar Avvad Mağruf. Beyrut: Daru'l Arab'ul-İslamî, 1417/1996.

Toksarı, Ali. "Birr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 6/204-205.

Topaloğlu, Bekir. "Gafûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. 13/286-287.

"Hâfid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 15/73-74.

"Müntakım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. 32/23-24.

"Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 34/ 415-417.

Ulutürk, Veli. *Kur'an-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*. İzmir: Nil Yayınları, 1994.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 1960.

Yurdağur, Metin. *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

ez-Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâr'ul Mağrife, 1430/2009.

BALKAN ÜLKELERİNİN DİN EĞİTİMİNE BAKIŞ AÇISI**Osman Kâmil ÇORBACI**İstanbul Üniversitesi
0000-0002-7608-068X**Cavit ERDEM**İstanbul Üniversitesi
0000-0001-8837-1700**Özet:**

Balkan ülkeleri, 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve değişen dünya düzeniyle bağımsızlıklarını ya da özerkliklerini kazanmışlardır. Bu özerklik, her zaman ülkelerin lehine olmamış, asırlardır süren barış ortamına sekte vurulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinde iken, bölgenin çoğulculuk ve hoşgörü esasına göre yönetilmesinin getirdiği özgürlük ve refah ortamından eser kalmamıştır. Osmanlı, yönettiği ülkelerde, her milletin kendi kültürünü, geleneklerini ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamasına müsaade etmesinin yanı sıra dilden, müziğe ve hatta yemeğe kadar uzanan sosyal alanlarda da onları etkilemiştir. Bu etkileşimi bir kültür emperyalizmine dönüştürmediği için ardında göz ardı edilemez bir miras bırakmıştır. Bu miras Balkan ülkelerin bağımsızlık kazanmalarından sonra siyasal bir bilinç ile kasıtlı olarak yok edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu yok edilme çabasına rağmen Osmanlı'nın mimari izlerini hala balkan ülkelerinde görebilmekteyiz.

Balkan ülkelerinde, fethedilen yerlerde Osmanlı'nın uyguladığı nüfus politikasının etkisi ile Müslüman nüfusunda artış gözlenmiştir. Bu artış Anadolu halkının bölgeye getirilmesi ve yerleşik halkın din değiştirmesi ile olmuştur. Bu din değiştirmelerin çoğu gönüllü olmakla birlikte bir kısmı da devşirme politikası sayesinde. Gayrimüslimlere tanınan haklar neredeyse Müslümanlardan daha fazla olmasına rağmen, vergi ödemek istemeyen bazı insanlar da bu nedenle Müslümanlığı tercih etmişlerdir. Bu artış hiçbir zaman Müslüman toplumu bölgede baskın toplum haline getirmemiştir.

Osmanlı idaresinde şekillenen sosyo-kültürel yapı İkinci Dünya Savaşından sonra gelen sosyalist rejimler yüzünden değişime uğramış, baskılar yüzünden uzun yıllar boyunca dini eğitim sekteye uğramıştır. 20.yüzyılın son çeyreğinde bu rejimlerin yıkılmaya başlamasıyla dini grupların statüleri de değişmiştir. Balkanlar, Avrupa'nın doğuya açılan kapısı olduğu için çok kültürlü yapısı göz ardı edilmeden bölgeye özgü eğitim modelleri uygulanmıştır. Balkanlarda eğitim politikası devlet ve dini gruplar arasında yapılan anlaşmalarla şekillendirilip devletin her guruba eşit mesafede kalması amaçlanmıştır. Dini grupların bu doğrultuda korunmasına ve gözetilmesine çalışılmıştır. Balkan ülkelerinde

çoğunluğu oluşturan etnik grupların, aynı zamanda din eğitiminde de baskın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden teorik düzenlemeler her zaman pratik uygulamalara yansımamıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yunanistan, Bulgaristan; Batı Trakya, Romanya, Balkanlar, Eğitim Modelleri

Giriş:

Balkanlar bölgesi, tarih boyunca birçok devletin ve kavmin etki alanına girmiş ve medeniyetlere beşiklik yapmış bir bölgedir. Osmanlı'nın Rumeli'ye ayak basması ve ilerleyen yıllarda bölgeye hâkim olmasından sonra Anadolu'dan Müslüman halk getirilerek bölgenin Müslümanlaşması sağlanmıştır. Balkan savaşlarından sonra bölge hâkimiyetini tamamen yitirmesinden Osmanlı Devleti'nden sonra sosyalist rejimlerle iktidara gelmiş baskıcı yönetimler ve savaşlar yüzünden bölge en zor yüzyılını geçirmiştir. Bu zor yıllar toplumsal hayatı derinden etkilediği gibi din eğitimini de etkilemiştir. Bölgedeki savaşlardan sonra imzalanan antlaşmalarla yeni devletler kurulmuş, ekonomik ve toplumsal hayat canlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte karşılaşılan en büyük sorunlardan biri devlet okullarında din eğitiminin verilip verilmeyeceği ya da ne şekilde verileceği konusudur. Yaşanan tartışmalar din eğitiminin modeli ve içeriği etrafında dönmektedir. Tarihsel geçmişi ve sosyo-kültürel dokusu birbirinden farklı olan ülkelerde hâkim toplum yapısı din eğitimi uygulamalarını şekillendirmede etkin rol oynamıştır. Çalışmada, ülkelerin geçmişten bugüne din eğitimiyle ilgili geçirdiği aşamalar, din derslerinin devlet okullarındaki konumu ele alınmıştır. Balkan ülkelerinde günümüzde verilen İslam eğitiminin bölgenin dini ve kültürel kodlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı ve Türkiye'deki din eğitimi çalışmalarına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

1- Bulgaristan

14 yüzyılda Türklerin Rumeli'ye geçmesiyle Osmanlı idaresine geçen Bulgarlar, 1878 yılında özerklik 1908 yılında da tam bağımsızlık kazanmışlardır. Birinci ve İkinci Dünya savaşından yenik olarak ayrılan Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşından sonra sosyalist bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır. 2019' da 7,1 milyon olan ülke nüfusunun yüzde 76'sını Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Doğu Ortodoks Hıristiyanlar oluşturmaktadır. 156 dini grubun kayıtlı olduğu ülkede İkinci büyük dini grup olan Müslümanlar nüfusun yaklaşık yüzde 10'unu, Protestanlar %1,1'ini, Katolikler %0,8'ini oluşturmaktadır. Ülkedeki Ermeni Apostolik Ortodoks Kilisesi, Yahudiler, Mormonlar, Yehova Şahitleri, Hare Krishna ve

diğerleri nüfusun yüzde 0,2'sini oluştururken yüzde 4,8'lik kısım ateist olduklarını belirtmiştir.¹

1951 yılında devlet okullarında tamamen yasaklanan din dersi 1998 yılında yeniden verilmeye başlanmıştır. Bulgaristan Anayasasının 13. Maddesinde, hiçbir dine kısıtlama getirilemeyeceği, dini kurumların devletten bağımsız olduğu, Doğu Ortodoks inanç sisteminin Bulgaristan Cumhuriyeti'nin geleneksel dini olduğu, dini kurum ve toplulukların politik amaçlar için kullanılmayacağını belirtmektedir. Bu maddeden Bulgaristan Anayasasında din ve devlet ayrımı ilkesinin benimsendiği söylene de Ortodoksluğun geleneksel inanç olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.² 2002 yılında yürürlüğe giren Mezhepler Kanunu'nda dini grupların statüleri ve faaliyet alanları tanımlanmaktadır. Bu kanunda, tüzel kişilik hakkı kazanan grupların eğitim kurumları açabilecekleri belirtilerek, din derslerinin, sosyal bilimler ve vatandaşlık eğitimi grubunda bulunan sekiz mecburi seçmeli derslerden biri olduğunu kabul edilmiştir. Ancak 2003 yılında alınan kararla, din dersleri ailelerin talepleri doğrultusunda okul idaresinin kararına bırakılmıştır. En az 13 öğrencinin isteğiyle okullarda verilen din dersleri, profesyonel bir yaklaşımla "Din-Hıristiyanlık", "Din-İslam" "Din-Katoliklik" şeklinde verilmektedir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından onaylanan bu özel din derslerinin kitapları, devlet tarafından sağlanmaktadır.³

Bulgaristan Patriği ve Bulgar Ortodoks Kilisesi dünyanın en eski ve önemli Ortodoks kiliselerinden birisidir. IX. Yüzyılda kurulan Bulgar Ortodoks Kilisesi 1870 yılında Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılmış ve 1961 yılında Patriklik sıfatını kazanmıştır. Anayasa'da, Bulgaristan Ortodoks Kilisesi, devletin "geleneksel" dini olarak tanımlanmakta olup kiliseye ülke tarafından finansal destekte bulunmaktadır. Dini okulları ve yüksek eğitim birimleri de olan Patrikliğin merkezi Sofya'dadır.⁴ Ülkede 25.000 civarında Ermeni Kilisesi'ne mensup cemaat, yaklaşık 70.000 kişilik Katolik ve son yıllarda faaliyetlerini oldukça artıran 10.000 civarında bir Protestan mevcuttur.⁵ Yüzyıllarca Bulgaristan'da yaşamış Yahudiler bugün de mevcudiyetlerini devam ettirmektedir. Yahudiler bu ülkede iyi bir şekilde ağırlanmıştır ve halen de Bulgaristan ile İsrail arasındaki ilişkiler çok iyidir. En büyük sinagogları

¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan> 03.04.2020

² Ayşe Zişan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 73

³ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/> 04.04.2020

⁴ Ramazan Erhan GÜLLÜ, Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Sayı,17 (1),s. 358,

⁵ <https://freedomhouse.org/country/bulgaria/freedom-world/2020> 03.04.2020

Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da bulunana Yahudilerin yaklaşık nüfusu 5000 civarındadır.⁶

Bulgaristan'da yaşayan İslami kesimi Türkler ve Pomaklar oluşturmaktadır. İstatistiklere göre ülkede yaşayan Müslümanların oranı % 13 olarak ifade edilse de bu rakam Yüzde % 17 civarındadır. Ülkedeki Müslüman nüfus üzerinde 1980li yıllardan itibaren "Bulgarlaştırma" süreci başlatılmıştır. Bunun sonucunda Müslümanlar göç etmeye mecbur bırakılmış, özellikle de Türkiye'ye yüz binlerce Müslüman göç etmiştir. Sadece 1989 yılında yaklaşık 300.000 Müslüman'ın göç ettiği belirtilmektedir.⁷ 2002 yılında yayınlanan Mezhepler Kanunu'nun 104. maddesine göre, Bulgaristan Müslümanlarının dini teşkilatı, Bir başmüftü ve 9 bölge müftülüğünden oluşan Bulgaristan Başmüftülüğü'dür. Başmüftülük, 1999-2000 yılından itibaren dersin içeriğinden çok işleyişi ile alakalı eleştiri alan İslam dersleri vermektedir. Ülkede, Sofya'da açılan din eğitimiyle alakalı en yükseköğretim kurumu olan Yüksek İslam Enstitüsü'nün yanında Müslümanların din eğitimi alabileceği çok sayıda cami ve dini cemaat merkezleri mevcuttur.⁸

2- Romanya

1878 Berlin Antlaşmasıyla kurulan ve II. Dünya Savaşı sonrasında komünist bir rejimle yönetilmeye başlanan Romanya 1990 yılında Cevuşescu rejiminin yıkılmasından 2004 yılında NATO, 2007 yılında ise Avrupa Birliğine tam üye olmuştur. 21.6 milyon nüfus, 17 farklı etnik topluluk ve 18 farklı dinden insanın yaşadığı ülkede, Ortodokslar ülke nüfusunun yaklaşık % 87'ini oluşturmaktadır. Romen Katolikler nüfusunun % 4.5'ini ve Yunan Katolikler % 1'ini, Müslümanlar yaklaşık % 0.6'sını oluştururken, Protestan cemaatler ve diğer gruplar geri kalanını oluşturmaktadır.⁹ 300 kişiden oluşan topluluklar ülkede dini birlik olarak nitelendirilirken 12 yıl kesintisiz faaliyet ve 19.000 üye şartını yerine getiren oluşumlar din statüsünde değerlendirilmektedir. Balkan ülkeleri arasında Müslüman nüfusunun en az sayıda yaşadığı ülke Romanya'dır. Romanya Anayasası'na göre dini grupların faaliyetlerinde özgür oldukları belirtilirken, her dinin kendi inanç sistemine uygun olarak din eğitimi verebilme özgürlüğünü sağlamakla görevli olan kurumun devlet olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda devletin inançlara ve ateist görüşlere tarafsız olduğu da ifade edilmiştir. 2002 yılında yürürlüğe giren Mezhepler Kanunu'nda din özgürlükleri, dini grupların hukuki

⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan%27daki_Yahudilerin_tarihi 03.04.2020

⁷ Osman Nuriler, Balkanlarda Din Eğitimi, Bulgaristan ve Yunanistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.11

⁸ Hüseyin Alptekin, İdlir Lika, Merve Dilek Dağdelen, Viktorya Erdoğan, Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri Seta Yay, Ankara 2020, s. 44-47

⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Romanya> 05.04.2020

statüleri ve faaliyet alanları detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Kanunlara riayet eden dini grupların tüzel kişilik hakkına sahip olacakları ve eğitim kurumları açabilecekleri bildirilmektedir. Tüzel kişilik hakkına sahip olan dini gruplar nüfustaki yoğunluklarına göre devletten maddi destek almaktadırlar. Romanya’da, Çavuşesku döneminden sonra din dersleri ilköğretim okullarında seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır. 1995 yılında yürürlüğe giren eğitim kanunu okullara din eğitimi zorunlu hale getirmiştir. Ülkedeki din dersleri, ilkokullarda 1. ve 4. sınıflarda din dersi mecburi, ortaokul 5. ve 8. sınıflarda zorunlu seçmeli, lise ve meslek liselerinin 9. ve 12. sınıflarında seçmeli olarak verilmektedir. Din dersleri profesyonel yaklaşımla verilmekte olup, din dersinin müfredatı dini gruplar tarafından belirlenmektedir.¹⁰

Ortodoksların çoğunlukta olduğu ülkede Ortodoks Kilisesi devamlı desteklenmiştir. Devletin bütün inançları tanıdığı ve saygı gösterdiği anayasada belirtilmesine rağmen Romanya Ortodoks kilisesinin diğer dinlere karşı bazen tahammülsüz bir şekilde davrandığı, bazı okullarda Ortodoks olmayan öğrencilerin Ortodoks mezhebinin kurallarının uygulamaya zorlandığı söylenebilir. Devlet milli bayram olarak sadece Ortodoks paskalyayı kabul etmektedir. Ülke nüfusunun %4.5’ini oluşturan Romen Katolikler’in hakları Vatikan’ın desteği olmasına karşın Ortodokslara nazaran daha azdır. Yunan Katolikleri ülke nüfusunun yaklaşık % 1’ini oluşturmaktadır ve Transilvanya bölgesinde yaşamaktadır. Nüfusunun yaklaşık % 2’sini teşkil eden Protestanlar, ülke dışından gelen finansman desteğiyle faaliyetlerini hızla arttırmaktadır. Çoğunluğu Bükreş’te yaşayan ve 3500 civarında olduğu tahmin edilen Yahudi nüfusunun ülke içinde etkinliği fazladır. Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra el konulan tüm mülkleri iade edilmiştir. Ülkede Hare Krishna, Yedinci Gün Adventist’leri ve Budizm’de son yıllarda varlığından da söz ettirmektedir.¹¹

Romanya’da Müslümanlar Köstence’deki müftülük tarafından temsil edilmektedir. Müftüler imamların oylarıyla seçilmekte ve ömür boyu bu makamda kalabilmektedir. Müslümanlar çoğunluk olarak Türk, Tatar, Arnavut ve Boşnaklardan oluşmaktadır. Türk öğrenciler okullarda haftada iki saat cumartesi günleri din derslerini Türkçe dersi alabilme imkânına sahiptir. Müslümanlar devlet okullarında ya da dini grupların okullarında din eğitimi alabildikleri gibi cami, dernek ya da vakıflarda da din eğitimi alabilmektedirler.¹²

¹⁰ Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.76

¹¹ <https://freedomhouse.org/country/romania/freedom-world/2020> 03.04.2020

¹² Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.77

3- Yunanistan

Balkanlar'da resmi bir dine sahip tek ülke Yunanistan 1829 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Yüzde 98'inin Rum Ortodoks, yüzde 1.3'ünün Müslüman ve yüzde 0.7'si diğer din mensupları olmak üzere 10.8 milyon nüfusu olan ülkenin 1975 yılında yaptığı anayasada, devletin resmi dinini ortodoksluk olarak belirtmiştir. Ülkede 2015 yılında yapılan bir araştırmada nüfusun yüzde 81,4'ü kendisini Rum Ortodoks, yüzde 14,7'si de ateist, yüzde 2,9'u diğer din mensupları olarak görmektedir.¹³ Yasal bir statüye ve tüzel bir kişiliğe sahip olan Yunan Ortodoks Kilisesi, iç işlerinde bağımsız ve kendi kendini yönetebilme yeterliliğine sahiptir. Kutsal Kilise Meclisi tarafından yönetilen kilise, Danıştay tarafından denetlenir. Ancak bu denetleme dini konuları kapsamamaktadır. Kilise'nin kendine ait mahkemesi bulunmaktadır. Yunanistan Anayasası'nın 13. maddesinde dini inanç ve özgürlüklerin garanti altında olduğu ifade edilerek "bilinen" bütün dinlerin tüzel kişilik hakkına sahip olabileceği bildirilmektedir. Tüzel kişilik alan dini grupların devlet nezdinde eşit olduğu ve faaliyetlerini devam ettirme de özgür oldukları belirtilmektedir. Yunanistan, vatandaşlarının dini inançlarını öğrenme gibi konuları devletin görevi olarak görmektedir. Bu yüzden ilk ve orta dereceli okullarda Doğu Ortodoks kilisesi öğretisine dayalı mecburi din dersi verilmektedir. İlköğretimin 3. Sınıfından itibaren başlayan din dersleri öğretimin son sınıfına kadar zorunlu olarak devam etmektedir. Ortodoks Kilisesi tarafından müfredatı hazırlanan ve konfesyonel yaklaşımla verilen din dersleri son sınıfta haftada 1 saat diğer sınıflarda ise haftada iki saat olarak yapılmaktadır. Ortodoks olmayan öğrencilerin din derslerini almak zorunluluğu yoktur.¹⁴

Balkan ülkeleri arasında Yahudilerin en fazla bulunduğu ve en iyi örgütlendiği ülke Yunanistan'dır. 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin bir kısmının Atina ve Selanik bölgesine yerleşmesiyle oluşan Yahudi topluluk etkisini ve nüfuzunu yıllar boyunca artırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda 77.000 olan Yahudi sayısı İsrail devletinin kuruluşuyla 48000'e kadar gerilemiştir. Günümüzde ülkedeki Yahudi nüfusu 18.000 civarındadır. Ülkede son yıllarda Protestan, Bahailik, Hare Krishna ve scientology dini cemaatleri etkinliklerini artırmaktadır.¹⁵

¹³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Greece> 05.04.2020

¹⁴ Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.72

¹⁵ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/greece/> 09.04.2020

4- Batı Trakya

Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde olan Batı Trakya bölgesi, önce Bulgaristan'a verilmiş, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kısa süreli bir özerklik dönemi yaşadıktan sonra Yunanistan idaresi altına girmiştir.¹⁶ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzalanan Lozan Antlaşmasına göre nüfus mübadelesinin dışında bırakılan bölgedeki Türklere azınlık statüsü verilmiştir. Batı Trakya bölgesinde Müslüman Türkler, Pomaklar ve Çingener olmak üzere 140.000 ile 150.000 arasında olduğu düşünülmektedir. Türk yurdu olan ve nüfusunun ekseriyetini Türklerin oluşturduğu Batı Trakya bölgesindeki Türk azınlığının hakları tarihsel süreçte Londra Protokolü, İstanbul Milletlerarası Sözleşmesi, Atina Antlaşması ve 1923 Lozan Antlaşması ile garanti altına alınmıştır. Lozan Barış Antlaşması'ndaki "Azınlıkların Korunması" başlığında Yunanistan'daki Türklerin statüsünü belirleyen temel hükümler yer almaktadır. Antlaşmaya göre Türk ve Yunan hükümetleri ırk, dil, din, milliyet ve doğum yeri farkı gözetmeksizin vatandaşlarının hepsine hayat ve özgürlüklerini sağlamayı garanti etmektedir. Antlaşmanın 39. Maddesine göre, azınlıkların tümü din, inanç veya mezhep farklılığına bakılmaksızın bütün siyasî ve medenî haklardan istifade edebileceği belirtilmektedir.¹⁷ 40. maddeye göre azınlıklar her türlü hayrı, dini, sosyal ve eğitim-öğretim kurumu kurmak, yönetmek, denetlemek, kurumlarında kendi dillerini özgürce kullanma hakkına sahip oldukları ifade edilmektedir. 42. maddede azınlıklara ait ibadet yerleri, mezarlıklar ve dinî kurumlar devlet tarafından korunacağı taahhüt edilirken, 43. maddede azınlıkların dinî inançlarına aykırı bir davranışa zorlanmayacağı garanti edilmektedir.¹⁸ Batı Trakya Bölgesi'nde yaşayan Türkler, uluslararası antlaşmalarla azınlık statüsü kazanarak belli haklara sahip olsalar da günümüzde bu haklar Yunanistan tarafından askıya alınmış, aşındırılmış ve uygulama da zorluklar çıkarılmıştır.

1950'li yıllarda iki ülke arasında esen barış rüzgârları, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki Enosis hayalleri ve Türkiye'deki 6-7 Eylül olayları sebebiyle dağılmıştır. 1967 yılındaki askeri darbeye kadar iki yılda yapılan müftü seçimleri daha sonra kaldırılmıştır. 1967'deki Albaylar Cuntasından sonra Yunanistan, ülkedeki Türk kültürü ve din eğitimini azaltmaya ve Batı Trakya'nın tamamen Türkiye'den koparılmasına yönelik çabalar içine girmiştir. Lozan antlaşmasına aykırı olarak Türk köylerinde ortaokullar açmaya başlanmış ve Türk azınlık

¹⁶ Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.73

¹⁷ <http://www.mehmethasanoglu.com/genel-baskan/bati-trakya-turkleri.html> 10.04.2020

¹⁸ Mehmet Bahçekapılı, Yunanistan Ve Batı Trakya'da Din Ve Eğitim, Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, izmir 2016, Sayı3, s.18

okullarında Türkçe işlenen hayat bilgisi dersi tamamen müfredattan çıkarılmıştır. Hayat Bilgisi dersinde aile ve kültür gibi konular olması dolayısıyla azınlık öğrencilerinin tamamen kendi kimlik ve kültürel değerlerine yabancılaşması hedeflenmiştir. Türkçe işlenen toplam ders saatleri 48'den 30 saate düşürülmüş bunun yanında Yunanca ders saatleri ise 20'den 30'a çıkarılarak iki dilde işlenen ders saatleri eşitlenmiştir. Ülkedeki Türklerin ilkokullarında verilen din dersinin kitap ve içerik bakımından azınlık öğrencilerinin seviyesinin çok üzerinde olması, sağlıklı bir din eğitimi almalarına engel teşkil etmektedir. Aynı zamanda ilkokullara zorunlu İngilizce dersi konularak Türkçe ders saatleri azaltılmış, beden eğitimi, resim ve müzik gibi dersler Yunanlı öğretmenler tarafından vermeye başlanmıştır. Bu derslerin Yunan öğretmenler tarafından Yunanca verilmesiyle, azınlığın kendi dilini, sanatını, türkülerini, folklorunu ve müziğini unutup kolayca asimile olması, kültür kargaşası içinde bilgisiz ve güvensiz bir azınlık nesli yetiştirilmesi amaçlamıştır.¹⁹

Yunanistan ve Batı Trakya bölgesinde, müftülerin ve cemaat başkanlarının iş başına gelmesi gibi haklar Lozan Antlaşması'nda yer almaktadır. Günümüzde atanmış ve seçilmiş müftü ve baş müftü atanması konusunda tartışmalar sürse de Bakan tarafından Başbakan'a önerilerek seçilen Müftü, cami, din görevlileri, vakıflar ve azınlıkların din eğitimi konularından ve camilerdeki Kur'an-ı Kerim, ilmi hal derslerini planlamaktan sorumludur. Batı Trakya'da yaklaşık 258 cami, 78 dini kuruluş ve birçok Bektaşî tekkesi bulunmaktadır. Batı Trakya'da azınlık gençliğinin din eğitimi Camilerde ve Kur'an kurslarında verilmektedir. Kur'an okuma, ilmi hal bilgileri öğrenimi, vaazlar, düğün-ölüm gibi dini merasimler buralarda yapılmaktadır. Böylece bölgedeki Türk azınlığın Yunan Hıristiyan kimliği karşısında asimilasyonu önlenmeye çalışılmakta, kimlik bilincinin korunması sağlanarak bir arada yaşamının en güzel örnekleri sergilenmektedir.²⁰

Sonuç:

Günümüzde Balkan ülkelerine baktığımızda; Yunanistan din ibaresini Anayasa'sında belirten tek Balkan ülkesidir. Konfesyonel bir eğitim anlayışıyla ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu din eğitimi dersi verilmektedir. Bulgaristan'da 1991 yılında kabul edilen Anayasa'ya göre Doğu Ortodoks inancı geleneksel din olarak görülmekte ve din eğitimi konfesyonel yaklaşımla verilmektedir. Romanya'da 1991 yılında kabul edilen Anayasa'da devletin her

¹⁹<https://burasibatitrakya.com/ar/bati-trakya/22860-trakyada-az%C4%B1nl%C4%B1k-e%C4%9Fitimi-2002-y%C4%B1ll%C4%B1nda-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-aray%C4%B1%C5%9F%C4%B1lar%C4%B1n-%C3%A7in-yeni-bir-perspektif.html> 17.04.2020

²⁰ Osman Nuriler, a.g.m s.13

dinin kendi inançlarına uygun bir şekilde din eğitimi sağlama yükümlülüğünden bahsedilir. Kısmi zorunlu olan din dersleri ülke de profesyonel yaklaşımla verilmektedir. Çalışmamızda istisnalar olmasına rağmen ele aldığımız ülkelerinin dini yapısının şekillenmesinde bölgenin tarihi ve demografik yapısının etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Uzun yıllar Osmanlı devletinin yüzyıllarca süren Osmanlı din ve kültürünün etkisinde kaldıktan sonra kazanılan özerklik ya da devlet oluşumları, II. Dünya savaşından sonra sosyalist rejimler tarafından idare edilme dini grupların başkalaşım geçirmesine yol açmıştır. Sosyalist rejim döneminde dini gruplar üzerinde kurulan baskılar din eğitimi faaliyet alanlarının daralması ile sonuçlanmıştır. Bölgedeki sosyalist rejimlerin yıkılmasından sonra dini grupların faaliyet alanları ve statüleriyle alakalı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Din eğitimi konusunda iyileşmeler olmasına rağmen bölgede Müslümanların aleyhine yaşanan din temelli çatışmalar sorunların tam anlamıyla çözümlenemediğini göstermektedir.

Kaynakça:

Ayşe Zişan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 67-109

Hüseyin Alptekin, İdlir Lika, Merve Dilek Dağdelen, Viktorya Erdoğan, Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri Seta Yay, Ankara 2020

Mehmet Bahçekapılı, Yunanistan Ve Batı Trakya'da Din Ve Eğitim, Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, İzmir 2016, Sayı 3, s.1-58

Osman Nuriler, Balkanlarda Din Eğitimi, Bulgaristan ve Yunanistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016

Ramazan Erhan GÜLLÜ, Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Satı,17 (1),s. 350-361

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan> 03.04.2020

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/> 04.04.2020

<https://freedomhouse.org/country/bulgaria/freedom-world/2020> 03.04.2020

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan%27daki_Yahudilerin_tarihi 03.04.2020

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Romanya> 05.04.2020

<https://freedomhouse.org/country/romania/freedom-world/2020> 03.04.2020

<https://en.wikipedia.org/wiki/Greece> 05.04.2020

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/greece/> 09.04.2020

<http://www.mehmethasanoglu.com/genel-baskan/bati-trakya-turkleri.html> 10.04.2020

<https://burasibatitrakya.com/ar/bati-trakya/22860-trakyada-az%C4%B1n%C4%B1k-e%C4%9Fitimi-2002-y%C4%B1n%C4%B1nda-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-aray%C4%B1%C5%9F%C4%B1lar%C4%B1n-%C3%A7in-yeni-bir-perspektif.html> 17.04.2020

BALKAN VE AVRUPA ÜLKELERİNDE DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI**Hakan ÖZKAN**İstanbul Üniversitesi
0000-0003-2023-6873**Cavit ERDEM**İstanbul Üniversitesi
0000-0001-8837-1700**GİRİŞ**

Balkan ülkeleri, 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve değişen dünya düzeniyle bağımsızlıklarını ya da özerkliklerini kazanmışlardır. Bu özerklik, her zaman ülkelerin lehine olmamış, asırlardır süren barış ortamına sekte vurulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinde iken, bölgenin çoğulculuk ve hoşgörü esasına göre yönetilmesinin getirdiği özgürlük ve refah ortamından eser kalmamıştır. Osmanlı, yönettiği ülkelerde, her milletin kendi kültürünü, geleneklerini ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamasına müsaade etmesinin yanı sıra dilden, müziğe ve hatta yemeğe kadar uzanan sosyal alanlarda da onları etkilemiştir. Bu etkileşimi bir kültür emperyalizmine dönüştürmediği için ardında göz ardı edilemez bir miras bırakmıştır. Bu miras Balkan ülkelerin bağımsızlık kazanmalarından sonra siyasal bir bilinç ile kasıtlı olarak yok edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu yok edilme çabasına rağmen Osmanlı'nın mimari izlerini hala balkan ülkelerinde görebilmekteyiz.

Balkan ülkelerinde, fethedilen yerlerde Osmanlı'nın uyguladığı nüfus politikasının etkisi ile Müslüman nüfusunda artış gözlenmiştir. Bu artış Anadolu halkının bölgeye getirilmesi ve yerleşik halkın din değiştirmesi ile olmuştur. Bu din değiştirmelerin çoğu gönüllü olmakla birlikte bir kısmı da devşirme politikası sayesinde. Gayrimüslimlere tanınan haklar neredeyse Müslümanlardan daha fazla olmasına rağmen, vergi ödemek istemeyen bazı insanlar da bu nedenle Müslümanlığı tercih etmişlerdir. Bu artış hiçbir zaman Müslüman toplumu bölgede baskın toplum haline getirmemiştir. Balkanların çok dinli ve kültürlü yapısının korunmasında coğrafi konumun da etkisi büyüktür. Dağlık bir alanda konumlanan milletler, bu sayede kendi kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Yan yana birbirinden hem etkilenen, hem de kendi kültürünü koruyabilen heterojen yapıda çok kültürlü uluslar haline gelmişlerdir.¹

Osmanlı idaresinde şekillenen sosyo-kültürel yapı İkinci Dünya Savaşından sonra iktidara gelen rejimler yüzünden değişime uğramış, baskılar yüzünden uzun yıllar boyunca dini eğitim sekteye uğramıştır. 20.yüzyılın son çeyreğinde bu rejimlerin yıkılmaya başlamasıyla dini grupların statüleri de değişmiştir. Balkanlar, Avrupa'nın doğuya açılan kapısı olduğu için çok kültürlü yapısı göz ardı edilmeden bölgeye özgü eğitim modelleri uygulanmıştır.

1- BALKANLARDA DİN EĞİTİMİ

1975 Anayasa'sıyla Doğu Katolik inancının devletin resmi dini olduğunu açıklayan Yunanistan din ibaresini Anayasa'sında belirten tek Balkan ülkesidir. Profesyonel bir eğitim anlayışıyla ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu din eğitimi dersi verilmektedir. Öğretmenlerin maaşı devlet tarafından verilmekte olup müfredat Kilise tarafından

¹Ayşe Zişan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 68

belirlenmektedir. Yunanistan'da Batı Trakya'daki Müslümanlar Lozan Antlaşması ile azınlık olarak görüldüğü için uygulamada sıkıntılar olsa da din eğitimi Türkçe almaktadır.² Bulgaristan'da ise 1991 yılında kabul edilen Anayasa'ya göre Doğu Ortodoks inancı geleneksel din olarak görülmekte ve ülkedeki tüm dini özgürlüklerin devlet garantisi altında olduğu söylenmektedir. 1951 yılında yasaklanan din dersi 1997 yılında tekrar okullarda okutulmaya başlanmıştır. Profesyonel yaklaşımla verilen din dersleri İslam ve Hıristiyanlık dersi şeklinde benimsenmiştir. 2003 sonrası alınan kararla din dersleri ailenin taleplerine göre zorunlu ya da serbest geçmeli olarak okutulmaya başlansa da verilen din derslerinde öğrenciler arasında bölünme olacağı kaygısı mevcuttur.³ Romanya'da 1991 yılında kabul edilen Anayasa'da devletin her dinin kendi inançlarına uygun bir şekilde din eğitimi sağlama yükümlülüğünden bahsedildikten sonra 2006 yılında kabul edilen kanunla devletin dini inanışlara ve ateistik görüşlere karşı tarafsız kalacağı belirtilmiştir. Bu yüzden din dersleri dini gruplarla devlet arasındaki anlaşmalara göre verilmektedir. Profesyonel yaklaşımla anlatılan din dersleri ilkokullarda zorunlu, ortaokul ve liselerde seçmeli olarak verilmektedir. Romanya'da Dobruca bölgesindeki Müslümanlara kendi dillerinde din dersi verilmektedir. Ülke genelinde hukuki altyapının mevcut olmasına rağmen İslami din eğitimi için özel bir ders yoktur.⁴ Slovenya'da 1991 yılında ilan edilen Anayasa'da din özgürlükleri garanti altına alınsa da dinden en uzak Balkan ülkesi konumundadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Katolik olan ülkede azımsanamayacak kadar çok ateist bulunmaktadır. Katolik kilisesinin profesyonel olarak vermek istediği din eğitimi dersleri toplumda kabul görmemiş bunun yerine öğrencilerin dünya dinleri ve ahlakları konusundaki bilgilerini artırmaya yönelik din ve ahlaklar dersi verilmeye başlanmıştır.⁵ Nüfusunun büyük çoğunluğu Katolik olan Hırvatistan'da Dini Gruplar Siciline kaydolup tüzel bir kişilik kalan her dini gruba eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra finansal destek sağlanmaktadır. Okullarda zorunlu / seçmeli olarak verilen Profesyonel Katolik din eğitiminin yanında 2002 de Hırvat İslam Birliği ile devlet arasında imzalanan antlaşmaya göre İslam din eğitimi bu birlik tarafından anlatılmaktadır.⁶ 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra Anayasa'sında da dini özgürlükler konusunda garanti veren Makedonya'da, 5 dini grup (Makedonya Ortodoks Kilisesi, Makedonya İslam Birliği, Roma Katolik Kilisesi, Yahudi Birliği, Evanjelic Metodist Kilise) devletten ayrı ve kanun önünde eşit olarak görülüp dini eğitim vermek için eğitim kurumu açma izni verilmiştir. Makedonya'da din eğitimin devlet okullarında verilmesi yasaklandığı için Dinde Ahlak gibi seçmeli dersler okutulmaya başlanmıştır.⁷

Bosna-Hersek'te ise, kilise ve dini gruplar (Katolik Kilisesi, Bosna-Hersek İslam Birliği, Sırp Ortodoks Kilisesi, Bosna-Hersek Yahudi birliği) Adalet Bakanlığına başvuru yapıp tüzel kişilik kazandıktan sonra din eğitimi verebilmektedirler. Din dersleri Bosna-Hersek'te farklı bir idari yapı olduğu için Federasyon bölgesinde seçmeli, Sırp bölgesinde ise zorunludur. Müslümanlar isterse zorunlu din derslerine katılmamaktadır. 2006 yılında kabul edilen Sırbistan Anayasa'sında dini özgürlüklerin garanti altına alındığı belirtildikten sonra kendisini seküler bir devlet olarak tanımlamıştır. Bütün dini gruplara kanuna uygun bir şekilde dini okul ya da sosyal kurum açıp yönetme izni verilmiştir. Dersin müfredatı ve işlenişinden Eğitim ve Din bakanlığı sorumludur.⁸ Arnavutluk'ta 1967 yılında din illegal hale

² Osman Nuriler, Balkanlarda Din Eğitimi, Bulgaristan ve Yunanistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.12

³ Osman Nuriler, a.g.e s.14

⁴ İsmail Sevil, Romanya'da İslam Dini Ve Bölgedeki Müslümanların Din Algısına Etki Eden Faaliyetler, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 42

⁵ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.78

⁶ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.80

⁷ Kadir Arif, Bağımsızlıktan Günümüze Makedonya'da Din Eğitimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2010, S,73

⁸ Vladimir Lasica Nihad Dostovic Asmir Maleskic Semir Focic, Balkanlarda Din Eğitimi, Bosna Hersek ve

getirildiği için tüm dini kurumlar kapatılmıştı. 1990 yılındaki çok partili sisteme geçişle birlikte dini özgürlükler artmış, dini gruplara eğitim kurumu açma ve yönetme hakkı tanınmıştır.⁹ Karadağ ve Kosova'da Katolik, Ortodoks ve Müslüman dini gruplar ise din eğitimini kendi eğitim kurumlarında vermektedirler. Bu üç ülke zorunlu din derslerinin, bölgede yaşayan gruplar arasında çatışma çıkarabileceğini düşündüğü için müfredatlarında yer vermemişlerdir.¹⁰

Balkanlarda eğitim politikası devlet ve dini gruplar arasında yapılan anlaşmalarla şekillendirilip devletin her guruba eşit mesafede kalması amaçlanmıştır. Genelde laik sistem tercih edilmiştir. Din ve devlet ilişkisi anayasal çerçevede belirlenmiştir. Dini grupların bu doğrultuda korunmasına ve gözetilmesine çalışılmıştır. Balkan ülkelerinde çoğunluğu oluşturan etnik grupların, aynı zamanda din eğitiminde de baskın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden teorik düzenlemeler her zaman pratik uygulamalara yansımamıştır.

2- DÜNYA'DA DİN EĞİTİMİ

Ülkemizde din eğitimi, Cumhuriyetin kuruluşundan beri üzerinde en çok tartışılan konulardan biridir. İdeolojik eksende ilerleyen bu tartışmalar genel anlamda toplumdaki huzursuzluk ve kargaşa iyi din ve ahlâk eğitimi verilmediğinden kaynaklanmaktadır ya da Türkiye laik bir ülke olduğu için devlet okullarında zorunlu din dersi yer alamaz ana fikirli iki görüş ekseninde yaşanmaktadır. Bu tartışmalardan uzak kalınarak, dinin, insanların ihtiyaçları gözetilerek nasıl eğitim-öğretime entegre edilebileceği, insanların davranışlarını değiştirip geliştirebilecek bilgilerin nasıl verilmesi gerektiği, din dersinin içeriğini bilimsel ve rasyonel temellere nasıl dayandırılması gerektiğinin ortaya konup, buna göre bir eğitim politikası belirlemek gerekmektedir.

Her ülkedeki din eğitimi kendisine özgü bir karakter taşımaktadır. Din eğitiminde kullanılacak olan yaklaşımın seçilmesinde ve içeriğinin belirlenmesinde ülkenin kültürel ve sosyal yapısının etkisi büyüktür. Günümüzde, Batıda yaşanan hızlı ve köklü değişiklikler sonucunda insanların dine bakış açısı değişmiştir. Bu da din eğitiminde yeni arayışlar ve yeni yaklaşımlar ortaya konması gerekliliğini doğurmuştur. Dünyadaki din eğitim yaklaşımlarını incelediğimizde toplumların ihtiyaçlarına göre değişik yaklaşımları benimsedikleri ya da bu yaklaşımları kendilerine göre düzenleyerek okullarda din eğitimi verdikleri görülmektedir. Yapılan araştırmalar halkın talepleri doğrultusunda dünyada din eğitiminin giderek arttığı ve hükümetlerin, vatandaşlarına tüm dinleri öğretme gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir. Demokratik toplumlarda din eğitiminin bir hak olup olmadığını tartışmak yerine din eğitiminin nasıl ne kimler tarafından verileceği tartışılmaktadır. Din eğitimi, devlet tarafından tanınan dinî özgürlük alanı olarak mı görülecektir yoksa vatandaşın dinî hakları çerçevesinde mi ele alınacaktır? Amerika ve Avrupa ülkelerinin çoğunda din eğitimi, dinî özgürlük olarak algılanmaktadır. Devlet, vatandaşlarının dinine karışmayı onların özgürlük alanına müdahale olarak gördüğü için din eğitimini özel ya da resmi okullarda, ilgili dinin temsilcisi kurumlara bırakmakta olup masrafları karşılama yoluna gitmektedir. Dünya genelinde okullar, devletin eğitimle ilgili birimlerine bağlı, içeriği bu kurumlar tarafından belirlene resmi okullar ya da şahıs, dini vakır ya da cemaatler tarafından açılan okullar şeklinde tasnif edilmektedir. Özel okulların programı ve ders kitaplarının içerikleri devlet tarafından kontrol edilse de resmi okullara göre geniş bir serbestlik alanı tanınmıştır. Dünyadaki ülkelerde din dersinin statüsü ile alakalı uygulamalara baktığımızda:

Hırvatistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.84

⁹ Edmond Neza, Ferid Piku, Balkanlarda Din Eğitimi, Arnavutluk'ta İslami Eğitim Araştırması, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.67

¹⁰ Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.92

- Devlet okullarında din öğretimi vermeyip özel okullarda veren ülkeler: ABD, Japonya, Fransa
- Din öğretimine sadece seçmeli ders olarak yer veren ülkeler: Avusturya, İngiltere, Hollanda, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, Romanya
- Resmî ve özel okullarda öğrencilerin din ya da ahlak derslerinden birisini seçmek zorunda olduğu ülkeler: Almanya, Belçika, Finlandiya, İspanya, İrlanda, Fransa, Kanada, Polonya
- Resmî okullarda din dersinin zorunlu olduğu ülkeler: Danimarka, İsrail, İsveç, Norveç, Yunanistan, İslam ülkeleri ve Türkiye¹¹ şeklinde tasnif etmemiz mümkündür.

3- DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI

Din eğitimiyle ilgili dünyada yeni yaklaşımlardan ziyade yaygın olarak uygulanan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar;

- **Mezhebe/dine dayalı/ Doktriner/ confessional yaklaşım:** Bu yaklaşımda, dersin konuları, işlenen dinin sevdirmesi ve benimsetilmesi amacıyla seçilir. Öğrencilerin 'inançlı' bireyler yapılması amaçlanır. Bu yüzden din dersinin adı da ilgili dinin adıyla anılır.¹² İslâm, Protestan, Katolik din dersi şeklinde isimlendirilir. İspanya, Portekiz, Almanya, Finlandiya, Avusturya, Hollanda, Belçika, İrlanda, İtalya gibi ülkelerde uygulanır.
- **İspanya:** İspanya halkının çoğu Katolik'tir ve ülkede 6 ila 16 yaşlar arasında zorunlu eğitim verilmektedir. İlk ve orta devlet okullarında zorunlu olarak okutulan din dersleri mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşımda olup, içerikleri ilgili dinin temsilcileri tarafından belirlenmektedir. 2000 yılından sonra okullarda Katolik Din Dersinin yanında İslâm, Protestan ve Yahudilik dersleri de okutulmaktadır.¹³
- **Portekiz:** Çoğunluğu Katolik olan ülkenin devlet okullarında, din dersleri seçmelidir. Din dersini almak istemeyen öğrenciler, Kişisel ve Sosyal Gelişme dersini okumak zorundadırlar. Seçmeli olarak alınan din dersi Katolik Kilisesi tarafından hazırlanmakta ve confessional yaklaşımla uygulanmaktadır.¹⁴
- **İtalya:** İtalya din devlet ilişkileri açısından Katolikliğin en etkin olduğu ülkelerden biridir. Anayasanın 7. maddesine göre, "Devlet ve Katolik Kilisesi'nin her biri kendi alanında bağımsız ve egemen olduğu için Katolik Kilisesi" millî bir nitelik kazanmıştır. Ülkede, din dersleri, -üniversiteler hariç- devlet tarafından güvence altına alınmış anaokulu ve ilkokullarda haftada 2 saat okutulan dinler ortaokul ve liselerde 1 saat okutulmaktadır. Ülkede okutulan din dersi confessional yaklaşımla verilen seçmeli bir derstir.¹⁵
- **Yunanistan:** Hristiyan Ortodoks mezhebinin resmî din olarak kabul edildiği ülkede zorunlu eğitim, 6 yılı ilkokul ve 3 yılı ortaokul olmak üzere 9 yıldır. Ülkede, din eğitimi, anaokulundan itibaren başlamaktadır. İlkokul 1 ve 2. sınıflarda haftada 1 saat ve sonraki sınıflardan lise sona kadar haftada 2 saat olan din dersleri, non confessional yaklaşımla verilmesine karşın içeriğinde Ortodoks mezhebi ağırlığı görülmektedir.¹⁶
- **Bulgaristan:** Bulgaristan'da 1991 yılında kabul edilen Anayasa'ya göre Doğu Ortodoks inancı geleneksel din olarak görülmekte ve din eğitimi konfesyonel yaklaşımla verilmektedir.¹⁷

¹¹ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması, C. ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, Cilt:11, Sayı, 2, s.16

¹² Pınar Usta Doğan, Din Öğretimi Modelleri Ve Mezhepler Üstü Bir Program Tasarımının Nitelikleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 74

¹³ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, s.32

¹⁴ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, s.34

¹⁵ Mehmet Zeki Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Eğitimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması, Diyanet Avrupa, Sayı:29, Ankara 2001, s.29

¹⁶ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, s.35

¹⁷ Ayşe Zişan Furat, a.g.m s.74

Öğrenci, din dersini seçmeli olarak alıyorsa, bu ders mezhebe/dine dayalı/ doktriner/ confessional yaklaşımla verilmektedir. Bu dersin içeriği ya o dini temsil eden kurum tarafından bizzat hazırlamakta ya da kurumun onayı alınmaktadır. Zorunlu din derslerinde ise din eğitimi, non confessional mezhebe/dine dayalı yaklaşımıyla yapılmaktadır.¹⁸

• **Mezhebe/dine dayalı olmayan/ non confessional yaklaşımı:** Dersin içeriğinin genelde devlet tarafından hazırlandığı bu yaklaşımda, derslerde herhangi bir din esaslarını sevdirmek benimsetmek ve öğrencileri o dinin mensubu yapma amacı bulunmamaktadır. Ancak bu yaklaşımda verilen din derslerinde, ilgili ülkenin mensup olduğu din öğretimine ağırlık verilmektedir. Türkiye, Yunanistan ve Danimarka bu yaklaşıma göre ders vermektedir.

• **Danimarka:** 1953 yılında hazırlanan Danimarka Anayasası'nda, Lüteryanlığın ülkenin resmi dini olduğu belirtilip devlet tarafından desteklendiği açıklanmıştır. Kilise Bakanlığı tarafından yönetilen Halk Kilisesi, mensuplarının ücretlerinden otomatik olarak kesilen, "Kilise vergisi" sayesinde, doğum, ölüm, evlilik gibi kayıtları tutarak "nüfus müdürlüğü" görevini de yapmaktadır. Halkın % 86'sı, Halk kilisesine üyedir. Zorunlu eğitimin 9-10 yıl olduğu ülkede, okula devam değil, dersleri öğrenme ve sınavlara girme zorunlu olduğu için ev okulu uygulaması vardır. Ülkede, din dersleri ilköğretim okullarının 1-9. sınıflarında "Hristiyanlık Bilgisi", 10. sınıfta ve liselerde "Din Bilgisi" adı altında mezhebe/dine dayalı olmayan non confessional yaklaşımla okutulmaktadır.¹⁹

• **İsveç:** Halkın çoğunluğunun Protestan olduğu ülkede zorunlu eğitim 9 yıldır. 5.sınıftan itibaren devlet okullarında, haftada iki saat "Din Bilgisi" dersi okutulmaktadır. 1969 yılından önce, confessional yaklaşımla okutulan din dersleri bu tarihten itibaren non confessional yaklaşımla verilmektedir.²⁰

SONUÇ

Din eğitimi ile ilgili mezhebe/dine dayalı/doktriner ve mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımların dışında özellikle Avrupa ülkeleri, yeni arayışlar içindedir. İngiltere, Almanya, Norveç'te geliştirilmeye çalışılan çoğulcu, çok kültürlü, fenomenolojik, holistik, yorumlayıcı, eleştirel gibi resmî bir statüye kavuşmamış fakat üzerinde çalışmaların sürdürüldüğü yaklaşımlarda mevcuttur.²¹

İngiltere'ye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı Hint adalarından, Hindistan'dan, Pakistan'dan ve Bangladeş'ten göç dalgası başlamıştır. Gelenler kendi dini inançlarını yaşamaya başlamış ve çocuklarını da inançları doğrultusunda yetiştirmek istemişlerdir. Bu yüzden İngiliz toplumunun çok kültürlü topluma dönüşü sırasında eğitimde yeni yaklaşımlar denenmiştir. Bunlardan biri olan fenomenolojik yaklaşımda, belli bir inancı yüceltmek ya da öğrencileri din inanırı yapma amacı yoktur. Derslerde bazen inanç esaslarından, bazen de gelenekle ilgili konulardan bahsedilebilir. Daha sonra bu konuyla ilgili çeşitli dinlerin görüşlerinin açıklaması yapılır, bu arada öğrencilerin yaşadıkları tecrübelerden yararlanılır. İngiltere ve Galler gibi çoğulcu toplumlarda din eğitimine çeşitlilik getirme amacıyla Robert Jackson tarafından geliştirilen yorumlayıcı yaklaşımda, kişinin kendi inancıyla diğer dinlerin inançları, değerleri ve uygulamalarını anlama ve bunlar üzerinde düşünme hedeflenir. Andrew

¹⁸ Pınar Usta Doğan, a.g.e s.85

¹⁹ Mehmet Zeki Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde. s. 30

²⁰ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, s.31

²¹ Fatma ÇAPCIOĞLU, Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.69

Wright tarafından geliştirilen eleştirel din eğitiminde ise, nihai gerçekliğin doğru bilgisinin araştırılması ve üzerinde düşünülmesi savunulur. Bu yeni yaklaşımlar İngiltere’de deneme aşamasında olup, din öğretimi eski anlayışla verilmeye devam etmektedir.

Türkiye’deki din dersleri son yıllarda yapılan müfredat değişiklikleri ile dinler arası açılımlı/mezheplerüstü olarak tanımlanmaktadır. Din dersini içeriği açısından ele aldığımızda Türkiye’deki din derslerinde non confessional yaklaşım uygulanmaktadır. Ülkedeki din dersleri, resmî Danimarka, İsveç, Yunanistan, Norveç’te uygulanan din dersleriyle aynıdır. Türkiye’deki din eğitimi ile ilgili yaklaşımlar toplumsal ve siyasal yapımıza göre şekillenmiştir. Türk toplumunun dini İslâm’dır. Din eğitiminin yeterince karşılanmadığı durumlarda dinlerini öğrenmek isteyenler farklı kanallardan öğrenme yolunu seçmektedir. Doğal olarak bu durum birçok sakıncayı da beraberinde getirmektedir. Sağlıklı din eğitimi verilmediğinde, din adına yanlış oluşumlar ve anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Demokratik toplumların ülkedeki politik süreç ve değişen demografik yapıları dikkate alarak oluşturmaya çalıştıkları yeni yaklaşımlar, dünyada yaşanan değişim ve dönüşüm sonucunda ortaya çıkmış ve karşılaşılan veya karşılaşılabilecek problemlere cevap üretme amacı taşımaktadır.

Kaynakça:

Ayşe Zişan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 67-109

Edmond Neza, Ferid Piku, Balkanlarda Din Eğitimi, Arnavutluk’ta İslami Eğitim Araştırması, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016

Fatma ÇAPCIOĞLU, Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006

İsmail Sevil, Romanya’da İslam Dini Ve Bölgedeki Müslümanların Din Algısına Etki Eden Faaliyetler, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015

Kadr Arif, Bağımsızlıktan Günümüze Makedonya’da Din Eğitimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2010

Mehmet Zeki Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Eğitimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması, Diyanet Avrupa, Sayı:29, Ankara 2001, s. 14-21

Mehmet Zeki Aydın, Okulda Din Dersi Tartışmaları, Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması, C. ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, Cilt:11, Sayı, 2, s.7-51

Osman Nuriler, Balkanlarda Din Eğitimi, Bulgaristan ve Yunanistan’da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016

Pınar Usta Doğan, Din Öğretimi Modelleri Ve Mezhepler Üstü Bir Program Tasarımının Nitelikleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015

Vladimir Lasica Nihad Dostovic Asmir Maleskic Semir Focic, Balkanlarda Din Eğitimi, Bosna Hersek ve Hırvatistan’da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016

BALKANLARDAKİ DİN EĞİTİMİ: BENZER İNANÇLARDA FARKLI UYGULAMALAR**Osman Kâmil ÇORBACI**

İstanbul Üniversitesi

0000-0002-7608-068X

Hakan ÖZKAN

0000-0002-7608-068X

ÖZET:

Balkan ülkeleri, son yüzyılda şekillenmeye başlayan yeni Dünya düzeniyle birlikte bağımsızlıklarını kazanarak idari değişimler yaşamışlardır. Osmanlı devleti, yönettiği ülkelerdeki milletlerin kendi kültürünü, geleneklerini ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamasına çağdaşlarına göre daha fazla izin verdiği için her ulus bir ölçüde kendi kültürünü korumuştur. Balkanların çok dinli ve kültürlü yapısının korunmasında coğrafi konumun da etkisi büyüktür. Dağlık bir alanda konumlanan milletler, bu sayede kendi kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Yan yana birbirinden hem etkilenen, hem de kendi kültürünü koruyabilen heterojen yapıda çok kültürlü uluslar haline gelmişlerdir.

Balkanlardaki sosyo-kültürel yapı İkinci Dünya Savaşından sonra sosyalist rejimler yüzünden değişime uğramış, baskılar yüzünden uzun yıllar dini eğitime ara verilmiştir. 20.yüzyılın son çeyreğinde bu rejimlerin yıkılmaya başlamasıyla her bölgede dini özgürlükler konusunda iyileşmeler yaşanmıştır. Teorikle pratik arasında farklar olsa da hukuki düzenlemeler yapıldıktan sonra her balkan ülkesi kendi yapısına uygun bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar benzer tarihi alt yapıda ülkeler olsalar da her bölgenin kendine has kültürel yapısı onları din eğitimi konusunda farklı politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Bu politikaların oluşmasında bölgenin tarihi ve demografik yapısı, kültürel gelenekler, devletlerin dine yüklediği anlamlar, nasıl bir vatandaş yetiştirmek istedikleri hususu, ülkelerdeki eğitim sistemlerinin yapısı, var olan dini grupların statüsü, mevcut yönetimlerin din algıları ve ülkelerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalar ve çok etkilidir. Balkan ülkelerinin son yıllarda yaşadığı idari değişimler zamanla bölgede azınlık hala gelmiş olan Müslümanları etkilemiştir.

Ülkemizde, karşılaştırmalı eğitim programları incelendiğinde çalışmaların Amerika ve Avrupa Birliği ülkeleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda Balkanlarda birbirine hem yakın hemde uzak olan ülkelerin okullarında verilen din eğitimlerinin hukuki yapısı ve öğretim yaklaşımlarının tanıtılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Din dersi, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Kosova, Kuzey Makedonya, Bosna

Giriş

Balkan ülkeleri, son yüzyılda şekillenmeye başlayan yeni Dünya düzeniyle birlikte bağımsızlıklarını kazanarak idari değişimler yaşamışlardır. Osmanlı devleti, yönettiği ülkelerdeki milletlerin kendi kültürünü, geleneklerini ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamasına çağdaşlarına göre daha fazla izin verdiği için her ulus bir ölçüde kendi kültürünü korumuştur. Balkanların çok dinli ve kültürlü yapısının korunmasında coğrafi konumun da etkisi büyüktür. Dağlık bir alanda konumlanan milletler, bu sayede kendi kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Yan yana birbirinden hem etkilenen, hem de kendi kültürünü koruyabilen heterojen yapıda çok kültürlü uluslar haline gelmişlerdir.

Balkanlardaki sosyo-kültürel yapı İkinci Dünya Savaşından sonra gelen sosyalist rejimler yüzünden değişime uğramış, baskılar yüzünden uzun yıllar dini eğitime ara verilmiştir. 20.yüzyılın son çeyreğinde bu rejimlerin yıkılmaya başlamasıyla her bölgede dini özgürlükler konusunda iyileşmeler yaşanmıştır. Teorikle pratik arasında farklar olsa da hukuki düzenlemeler yapıldıktan sonra her balkan ülkesi kendi yapısına uygun bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar benzer tarihi alt yapıda ülkeler olsalar da her bölgenin kendine has kültürel yapısı onları din eğitimi konusunda farklı politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Bu politikaların oluşmasında bölgenin tarihi ve demografik yapısı, kültürel gelenekler, devletlerin dine yüklediği anlamlar, nasıl bir vatandaş yetiştirmek istedikleri hususu, ülkelerdeki eğitim sistemlerinin yapısı, var olan dini grupların statüsü, mevcut yönetimlerin din algıları ve ülkelerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalar ve çok etkilidir.¹

1- Sırbistan

Osmanlı devletinden ayrılıp 1878 yılında bağımsızlığını ilan eden Sırbistan kendisini bölgedeki Slav kökenli ülkelerin hamisi olarak görmektedir. Bölgede Slav kökenli herhangi bir oluşum ortaya çıktığında bunun belirleyicisi konumunda olan ülke, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Karadağ'la birlik oluşturmuş, Karadağ'ın 2006 yılında birlikten kopmasıyla Sırbistan Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmektedir.²

2016 verilerine göre 7.1 milyon olan nüfusun etnik olarak dağılımı % 82.9'u Sırp, % 3.9'u Macar, % 1.4'ü Romen, % 1.8'i Boşnak ve diğerleri şeklindedir. Dini dağılım ise % 85'i Sırp Ortodoks, % 5'i Katolik, % 3'ü Müslüman, %1'i Protestan, geri kalan %6'luk kısım Yahudiler, Budistler, Hindu, ateist ve diğer Hıristiyanlar şeklindedir. Devletin resmi bir dini olmamakla birlikte ülkede geleneksel olarak Sırp Ortodoks Kilisesi, Roman Katolik Kilisesi, Slovak Evanjelik Kilisesi, Reform Hıristiyan Kilisesi, Evanjelik Hıristiyan kilisesi, İslam ve Yahudi birlikleri olmak üzere toplam yedi dini oluşum, resmi statüde kabul edilmektedir. Ülkede bunun yanında geleneksel olmayan dini grup mevcuttur. Bunlardan bazıları; Yedinci Gün Adventist Kilisesi, Evanjelik Metodoloji Kilisesi, Son Gün Azizleri İsa Mesih Kilisesi, Protestan Kilisesi, İsa'nın Sevgisi Kilisesi, Mesih'in Spiritüel Kilisesi, Protestan Hristiyan Topluluğu ve Mesih'in Evanjelik Kilisesi'dir.³ Geleneksel olmayan bu dini grupların kayıt işlemleri Dini İşleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Zorunlu olarak din dersi okutulan ülkenin anayasasına göre, ebeveynlerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun din eğitimi verme hakkı olduğu beyan edilerek ilk ve ortaokulda geleneksel olarak kabul edilen dinlerin birini veya alternatif bir sivil eğitim dersini seçmek zorunda olduklarını belirtmiştir.

¹ Ayşe Zişan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 69

² <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1rbistan>

³ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/serbia/> 25.10.2019

Ülkede din derslerindeki müfredat dini grupların temsilcileri, Eğitim Bakanlığı, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından belirlenmektedir.⁴

Sırbistan'da devlet tarafından tanınan Katolıklara Sırp milliyetçileri tarafından dönem dönem saldırılarda bulunmaktadır. Ülkede 110 civarında Katolik kilisesi bulunmaktadır ve okullardaki din eğitimine ek olarak kendi dini merkezlerinde de din eğitimi alabilmektedirler. Ülkede son yıllarda halka yaptıkları para yardımları sayesinde Protestan cemaatlerinin faaliyetleri ve merkezleri artmıştır. Yahudi cemaati ülkede çok etkindir ve nüfusu 2000 ile 2500 civarındadır. II. Dünya savaşında tahrip edilen ve el konulan binaları Yahudilere geri verilmiştir. Sırbistan genelinin % 3'ünü teşkil eden Müslümanlar çoğunluk olarak Boşnak ve Arnavut kökenlidir. Arnavutlar Kosova'nın kuzeyinde, Boşnaklar ise genel olarak Sancak bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadır. Sırp milliyetçilerin saldırıları, Ortodoks Kilisesi ve devletin engellemeleri Müslümanlar için ciddi zorluklara neden olmaktadır. Bosna ve Kosova savaşlarında camiler ve Müslümanların mezar taşları sistematik olarak yok edilerek bölge İslamiyet'in izlere silinmeye çalışılmıştır. Sırbistan'da yaşayan Müslümanların sayısı 2016 sayımına göre 229.000 civarındadır. Sırbistan'da Sancak ve Belgrad merkezli iki İslam cemaati Saraybosna'daki Riyasete bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Kendi aralarında iç çekişmeler olsa da okulda verilen dini eğitime ek olarak kendi merkezlerinde din eğitimi verebilmektedirler.⁵

2- Karadağ

Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk ve Sırbistan'la çevrili olan Karadağ, Yugoslavya'nın dağılması sonucu Balkanlar'da oluşan yeni devletlerden biridir. 2016 verilerine göre 645.000 olan nüfusun yüzde 72'si Ortodoks, yüzde 19'u Müslüman, yüzde 3'ü Roman Katolik ve geri kalanı da ateist ve diğer dini gruplardan oluşmaktadır.⁶ Ülkede, Karadağ İslam Cemiyeti (ICM) ve Roma Katolik Kilisesi de dâhil olmak Mesih'in İncil Kilisesi, Hristiyan Adventist Kilisesi, Evanjelistler Kilisesi, Malezya için Franciscan Misyonu, Karadağ Adventist Kilisesi'nin yanı sıra Budist, Protestan ve Yahudi Cemaatleri gibi 22 grup mevcuttur. 2007 yılında hazırlanan anayasa, din ve devlet ayrılığı ilkesi üzerine inşa edilerek din özgürlüklerinin garanti altında olduğu bildirilmiştir. Karadağ Anayasası'nda dini kurumların devletten bağımsız olduğu ve dini işlerin düzenlenmesinde cemaatlere eşitlik ve serbestlik tanındığı bildirilmektedir. Karadağ Devleti 2011 yılından beri dini gruplarla ikili anlaşmalar imzalayarak grupların hukuki statü kazanmalarını sağlamıştır.⁷ Karadağ Anayasası'nın din ve devlet ayrılığı ilkesine göre devlet okullarında din dersi verilmemektedir. Din eğitimiyle ilgili tüm faaliyetler dini grupların sorumluluğu altında yapılmaktadır.⁸

Ortodoks Hristiyanların kendini Karadağlı olarak tanımlayanların bir bölümü Sırp Ortodoks Kilisesi yerine Karadağ Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmışlardır. Ülkedeki bazı siyasilerin bağımsız Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin varlığının Karadağ'ın çıkarlarına daha uygun olduğunu düşündükleri için bu ayrılığı söylemelerinde desteklenmektedirler. Buna rağmen devlet tarafından desteklendiği için Sırp Ortodoks Kilisesi'ne bağlılık daha yaygındır. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından 1994 yılında Karadağlı Müslümanlar, Karadağ İslam Birliği'ni kurmuşlardır. Ocak 2012'de Karadağ Hükümeti ile Karadağ İslam Birliği arasında

⁴ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.89

⁵ <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020> Erişim Tarihi: 03.09.2019

⁶ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karada%C4%9F>

⁷ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/montenegro/> Erişim Tarihi: 06.09.2019

⁸ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.91

imzalanan bir protokolle hükümet, ülkedeki Müslüman cemaatini resmen tanımıştır. Bu anlaşmada İslam Birliği'nin kendi başına çözemediği meseleleri için Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'na danışılması kabul edilmiştir. Az sayıda Protestan halkın bulunduğu bölgede Adventistler, Baptistler Evanjelist Hıristiyanlar ve İsa Kilisesi gibi diğer cemaatler misyonerlik faaliyetinde bulunmaktadır. Ülkede 350 civarında Yahudi varlığı söz konusudur.⁹

3- Arnavutluk

Balkanlar'ın önemli ülkelerinden biri olan Arnavutluk'un 2016 verilerine göre nüfusu 3 milyon civarındadır. Bunun yanı sıra Kosova, Makedonya, Yunanistan ve Karadağ'da ana vatanları olarak Arnavutluk'u bilen milyonlarca Arnavut yaşamaktadır. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra hazırlanan anayasada da devlet, inanç ve vicdan özgürlükleri konusunda tarafsız olduğunu aynı zamanda kamusal alanda vatandaşlarına inanç ve vicdan özgürlüklerini ifade edebilme hakkını verdiğini bildirmiştir. Devlet, laik bir yapıya sahip olduğu için üniversite öncesine kadar din eğitimi yasaklanmıştır. Dini gruplar arasındaki ilişkileri planlama ve sürdürme görevini Devlet İnançlar Komitesi'ne vererek dini grupların hepsini eşit olarak tanımıştır. Devlet, 2002 yılında Katolik Kilisesi, 2009 yılında Müslüman Toplumu, Ortodoks Kilisesi ve Dünya Bektaşî Merkezi ile ve 2010 yılında Evanjelik Kilisesi ile anlaşmalar imzalayarak bu dini gruplara eğitim kurumu açma ve yönetme hakkı vermiştir. Okullarda verilmeyen din eğitiminin, cemaatlerin kendi okul ya da merkezlerinde verilebileceği, dini faaliyetlerinde ve iç işlerinde özgür oldukları belirtilmiştir.¹⁰ Arnavutluk'un büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. İlk olarak Arnavut İslam Birliği kurulmuş sonraki yıllarda kendilerini Bektaşî olarak kendilerini tanımlayan Arnavut Bektaşîler kendi cemaatlerini kurmuşlardır. Ülke nüfusunun yaklaşık % 7'sini oluşturan Ortodokslar, Arnavutluk'un güney kısmında yaşamaktadırlar. Ülke nüfusunun % 10'unu oluşturan Katolikler, İtalya'nın da desteğiyle ülke içinde çok etkin durumdadırlar. Protestan nüfusun son yıllarda arttığı ülkede 200 civarında Yahudi yaşamaktadır. Ülkenin yüzde 20 den fazlası kendini ateist olarak kabul etmektedir.¹¹

4- Kosova

İliryalılar'ın önemli kabileleri arasında yer alan Dardanlar ve Dardania bölgesi bugünkü Kosova ve Kosovalıların hem coğrafyası hem de ataları olarak sayılmaktadır. Bu yüzden Kosovalılar ve Arnavutlar birbirlerini kardeş olarak görmektedirler ve Kosova, Balkanlar'da Arnavutların yaşadığı ikinci ülke olarak tanımlanmaktadır. Kosova, 1990'lı yılların başında Yugoslavya'dan ayrılmış ve bağımsızlığını ilan ettikten sonra uzun süren iç karışıklıklarla boğuşmuştur. NATO ve BM'nin kontrolünde tutulan ülke 2008 yılında Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlığını ilan ederek ayrılmıştır. 2011 verilerine göre 1.9 milyon olarak tahmin edilen ülke nüfusunun yüzde 95,6'sını Müslümanlar, yüzde 2,2'sini Roma Katolikler, yüzde 1,4'ünü Sırp Ortodokslar geri kalanını da Protestan ve ateistler oluşturmaktadır. Kosova, %88 çoğunlukla Arnavutlardan oluşmaktadır. Geri kalan % 7 halk Sırp ve % 5'i de Türk, Boşnak ve Goran'dır.¹² Kosova Anayasası'na göre devlet seküler bir devlettir ve dini inançlar konusunda tamamen tarafsızdır. Anayasaya göre, dini gruplar dini faaliyetlerinde ve iç işlerinde özgürdür ve dini okullar açarak din eğitim verme hakkına

⁹ Mehmet Uğur Ekinci, Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu, Seta Yayınları, Ankara 2014, s.53-57

¹⁰ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.94

¹¹ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/albania/> E.T: 14.10.2019

¹² Fahri Avdiija, Riad Domazeti, Balkanlarda Din Eğitimi, Kosova'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.44

sahiptirler. Yani din eğitimi devlet okullarında verilmemekte olup dini grupların bünyesinde yapılmaktadır.¹³

Ülkedeki resmi olarak tanınan beş dini grup vardır. Katolik topluluklar Gjakove / Cekovica, Janjeve / Janjevo, Kline / Klina, Priştine ve Prizren'de yaşamaktadır. Vatikan'ın desteğini arkasına alan Katolikler son yıllarda misyonerlik faaliyetlerine hız kazandırmışlardır. Ortodoks kesim ülkenin iç kısmında yaşamakta olup Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırbistan'dan destek alarak ayakta kalmaktadır. Evanjelist Protestanların 20.000'e yakın nüfusu vardır ve Priştine ve Cekovica bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Yahudi halk çok az olup Prizren ve Priştine'de ikamet etmektedir. Ülkedeki Hanefi ve Sünni Müslüman halk Kosova İslam Birliği tarafından temsil edilmektedir. Aynı zamanda ülkede Bektaşî cemaatinin eğitim kurumları da mevcuttur.¹⁴

5- Kuzey Makedonya

14. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde kalan Makedonya sonraki yıllarda Yugoslavya'nın parçası haline gelmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden ülkede 2019 nüfus sayımına göre 2.100.000 kişi yaşamaktadır.¹⁵ 1991 yılında yürürlüğe giren Makedonya Anayasası'na göre dini özgürlükler garanti altına alınmış, Makedon Ortodoks Kilisesi ve diğer dini grupların kanunlar önünde eşit oldukları vurgulanarak dini gruplara kanunlara uydukları müddetçe okul ve hayır amaçlı kurumlar açma özgürlüğü tanınmıştır. Ülkede 2001 yılında anayasa değişikliği yapılmış ve dini grupların statüleri belirlilik kazanmıştır. Anayasada dini grupların statüleri ve faaliyetleri konusunda detay verilmediği için 2008 yılında dini topluluklar ve dini grupların statülerine ilişkin detaylı bir kanun daha çıkarılmıştır. Bu kanun çerçevesinde Dini Topluluklar ve Gruplarla İlişkiler Komisyonu'na kayıt olan dini grupların eğitim faaliyetlerini sürdürülebileceği belirtilmiştir. Aynı kanunun 27.maddesine göre devlet okullarında seçmeli konfesyonel din dersi verilebileceği ve dersin içeriğinin belirli dini gruplar tarafından hazırlanacağı belirtilse de anayasa mahkemesinin kararıyla bu madde yürürlükten kaldırılmıştır. İlerleyen yıllarda devlet ilkokullarında din eğitim dersi verilmesi yasaklanmıştır. 2011 yılından itibaren halkın talebi doğrultusunda 5.sınıftan sonra din dersi yerine Dinlere Giriş, Dinde Etik dersi verilmektedir. Bu dersleri almak istemeyenlere Avrupa Medeniyetlerinde Klasik Kültür dersi verilmektedir. Bu derslerde sadece din, ahlak ve kültür hakkında bilgilendirmeler yapılmaktadır.¹⁶

Makedonya devleti günümüzde 33 dini kuruluşu yasal olarak tanımaktadır. Kayıt olan kilise, dini cemaat veya dini gruplar vergilerden muaftır ve bu gruplar daha önceki yıllarda devletleştirilen mülklerin iadesini talep edebilmektedir. Ülkedeki en yaygın din olan ortodoksluğu Makedon Ortodoks Kilisesi' temsil etmektedir. Ülkedeki en yaygın ikinci din İslam'dır ve Makedonya İslam Birliği tarafından temsil edilmektedir. Makedonya, oran olarak bakıldığında Türkiye, Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'tan sonra Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfusu barındıran ülkedir. Makedonya Müslümanlarının büyük çoğunluğu sünnidir ve Hanefi mezhebine mensuptur. Makedonya'da Bektaşî ve Halvetî tarikatlarının da var olduğu bilinmektedir.¹⁷

¹³ Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.93

¹⁴ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/kosovo/> 16.10.2019

¹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/North_Macedonia#EU_and_NATO_path 16.10.2019

¹⁶ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/north-macedonia/> 18.10.2019

¹⁷ Mumin Omerov Abdulnentor Musliu, Balkanlarda Din Eğitimi, Makedonya'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.24

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 11 bin Yahudi nüfusu barındıran Makedonya'da günümüzde 200-300 civarında Yahudi yaşamaktadır. Ülkedeki Yahudiler, 2001 yılındaki anayasa değişikliğinde zikredilen Yahudi Birliği tarafından temsil edilmektedir. Din eğitimlerini Üsküp'teki Beth Yakoov Sinagogu'nda alan birliğin hahambaşısı, İsrail'de yaşamaktadır ve sadece özel dini günler için Üsküp'e gelmektedir. Ülkedeki Yahudiler günümüze kadar devletle ya da diğer dini gruplarla karşı karşıya gelmemişlerdir.¹⁸ Uzak doğu dinlerinden olan Budizm ülkede yaygın değildir. Sadece Üsküp'te bir merkezi vardır. Ülkedeki kayıtlı dini gruplardan olan Hinduizm'in Üsküp'te 3 kayıtlı merkezi vardır ve 1600 civarında mensubu bulunmaktadır.¹⁹

6- Bosna-Hersek

500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bosna-Hersek, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'nın 6 federe devletinden biri olmuştur. Doğu bloğunun çökmesiyle Yugoslavya'dan ayrılan ülke 1992 yılının şubat ayında yaptıkları referandumla bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırp tarafından tanınmayan referandumdan sonra ülkede 1995 yılına kadar sürecek olan Bosna Savaşı başlamıştır. Savaşın sonunda imzalanan Dayton Antlaşması'yla ülke Bosna-Hersek Federasyonu, Sırp Cumhuriyeti ve Brcko özerk bölgesi şeklinde 3 idari yapıya ayrılmıştır.²⁰ Bosna-Hersek Federasyonu Anayasası'na göre düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler arasında yer almaktadır. Sırp Cumhuriyeti Anayasası'nın göre dini grupların hukuk önünde eşit olup okullarında din eğitimi verebilecekleri belirtilmiştir. Bosna Hersek Federasyonu'nda 2004 yılında çıkartılan detaylı yasayla din özgürlükleri ve dini grupların hukuki statüleri belirlenmiş Bosna-Hersek İslam Birliği, Sırp Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi ve Bosna-Hersek Yahudi Birliği tüzel kişilik hakkı kazanmışlardır. Ülkedeki en büyük dini çoğunluğu Müslüman Boşnaklar oluşturmaktadır. Sonra Ortodoks Sırp, Katolik Hırvatlar, Protestanlar, Yahudiler ve diğer gruplar gelmektedir.²¹ Ülkede ulusal bir din eğitim politikası yoktur. Bosna-Hersek Federasyonu bölgesinde din dersleri ilk ve ortaöğretimde seçmeli olarak verilmektedir. Bu dersler haftada iki saat ve konfesyonel olarak işlenmektedir. Sırp Cumhuriyeti bölgesinde ise ilköğretimde din dersleri zorunlu olup, Hırvat ve Müslüman öğrencilerin dersi alma zorunluluğu yoktur. Sırp Cumhuriyeti'nde ortaöğretimde zorunlu ya da seçmeli din dersine yer verilmemektedir.²²

Bosna-Hersek'teki Müslümanlar, İslam Birliği tarafından temsil edilmektedir. Ülke çapında büyük belediyelerde - Saraybosna, Bihac, Travnik, Tuzla, Gorazde, Zenica, Mostar ve Banja Luka'da sekiz müftülük bulunmaktadır. Bosna-Hersek'teki muhafazakâr gruplar daha çok Travnik, Bocinja / Zavidovici, Tesanj, Maglaj, Bugojno ve Zenica gibi şehirlerde ikamet etmektedirler. Hırvatların daha yoğun olduğu Saraybosna, Mostar, Banja Luka'da ikamet eden Katolik halk, Katolik Kilisesi tarafından temsil edilmektedir. Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp Cumhuriyeti bölgesinde daha etkindir. Ülkedeki kayıtlı dini cemaatler II. Dünya Savaşı'ndan sonra kamulaştırılan mülklerini geri alabilmektedirler. Aynı zamanda savaş sırasında tahrip olan 618 cami ve 129 kilisenin bakımı ya da yeniden inşası devlet tarafından yapılmıştır. Bosna-Hersek'te din dersleri hem devlet okullarında hem de özel okullarda dini grupların temsilcileri tarafından yürütülmektedir.²³

¹⁸ http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/MK_18.10.2019

¹⁹ <https://www.diamondway-buddhism.org/diamondway-buddhist-centers/country/macedonia/> 19.10.2019

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Bosnia_and_Herzegovina%E2%80%93North_Macedonia_relations 22.10.2019

²¹ Vladimir Lasicca Nihad Dostovic Asmir Maleskic Semir Focic, Balkanlarda Din Eğitimi, Bosna Hersek ve Hırvatistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016, s.83

²² Ayşe Zişan Furat, a.g.e s.85

²³ <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bosnia-and-herzegovina/>

Bosna-Hersek'te Yedinci Gün Adventistleri, Yehova Şahitleri, Mormonlar, Hare Krishna Bilinci ve Vahhabi'liğe katılım halkın yaşadığı ekonomik sorunlara parasal yardımda buldukları için son yıllarda artış göstermektedir. İkinci dünya savaşından önce 14 bin olan Yahudi nüfusu savaştan sonra 3 bine düşmüştür. Yugoslavya'nın dağılma sürecinden sonraki Bosna savaşında Yahudiler, İkinci Dünya Savaşında kendilerini gizleyen Bosna'lılara insani yardımlarda bulunmuşlardır. Savaş sürecinde çoğu İsrail'e göç eden Yahudiler savaşın bitmesine rağmen geri dönmemişlerdir. Günümüzde Bosna – Hersek Federasyonu'nda 1000 civarında Yahudi yaşamaktadır. Sayıları az olmasına rağmen toplumda etkin konumda olan Yahudileri, Bosna-Hersek Yahudi Birliği temsil etmektedir. Bosna'daki Yahudilerin yarısı Saraybosna'da yaşamaktadır. Geri kalan Yahudi halk Mostar, Zenica, Tuzla, Doboc ve Sırp Cumhuriyeti'ndeki Banja Luka'da ikamet etmektedirler.²⁴

Sonuç:

Balkanlar, son dönemde idari ve coğrafi yapısındaki değişimlerin yanında etnik köken dil, din ve köken açısından da farklı bir yapı arz etmektedir. Bu nedenden dolayı bölgeyle alakalı çalışmalar yapılırken genelleme yapmak hatalı sonuçlara neden olabilmektedir. Genel olarak Balkan ülkelerini incelediğimizde devletler, anayasalarında dini inançlar konusunda tarafsız olduklarını beyan etmişlerdir. Bu devletlerde din eğitimi devlet okullarında zorunlu bir ders olarak yapılmayıp dini grupların kendi okullarında ya da merkezlerinde verilmektedir. Dar ve dağlık bir alan olmasına karşın bölgedeki etnik unsurları ve dinleri bir arada tutabilen Osmanlı devletinden bölge ülkelerinin milliyetçilik rüzgârlarıyla koparılması sonucunda Balkanlar her daim patlamaya hazır bir bomba halindedir. Dinlerin kışkırtıcı bir çatışma unsuru olarak kullanıldığı bölgede son 30 yılda çıkan savaşlarda halk büyük zararlar görmüştür. Bölgede yaşayan dinlerin mensupları, yapıcı diyaloga girmeye ve birbirlerini anlamaya çalıştığı zaman bölge huzur ortamına kavuşup Avrupa'nın cehennemi olmaktan çıkacaktır.

Kaynakça:

- Ayşe Zışan Furat, Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri, Journal of Intercultural and Religious Studies, Sayı 2, s. 67-109
- Fahri Avdiya, Riad Domazeti, Balkanlarda Din Eğitimi, Kosova'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016
- Mehmet Uğur Ekinci, Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu, Seta Yayınları, Ankara 2014
- Mumin Omerov Abdulnenteor Musliu, Balkanlarda Din Eğitimi, Makedonya'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016
- Vladimir Lasica Nihad Dostovic Asmir Maleskic Semir Focic, Balkanlarda Din Eğitimi, Bosna Hersek ve Hırvatistan'da İslami Eğitim Araştırması Raporu, Değerler Eğitimi Merkezi, Çınar Yay, İstanbul 2016
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1rbistan>
- <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/serbia/>
25.10.2019
- <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020> Erişim Tarihi: 03.09.2019
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karada%C4%9F>

24.10.2019

²⁴ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/BA>

02.12.2019

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/montenegro/>Erişim Tarihi: 06.09.2019

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/albania/> E.T: 14.10.2019

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/kosovo/> 16.10.2019

https://en.wikipedia.org/wiki/North_Macedonia#EU_and_NATO_path 16.10.2019

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/north-macedonia/> 18.10.2019

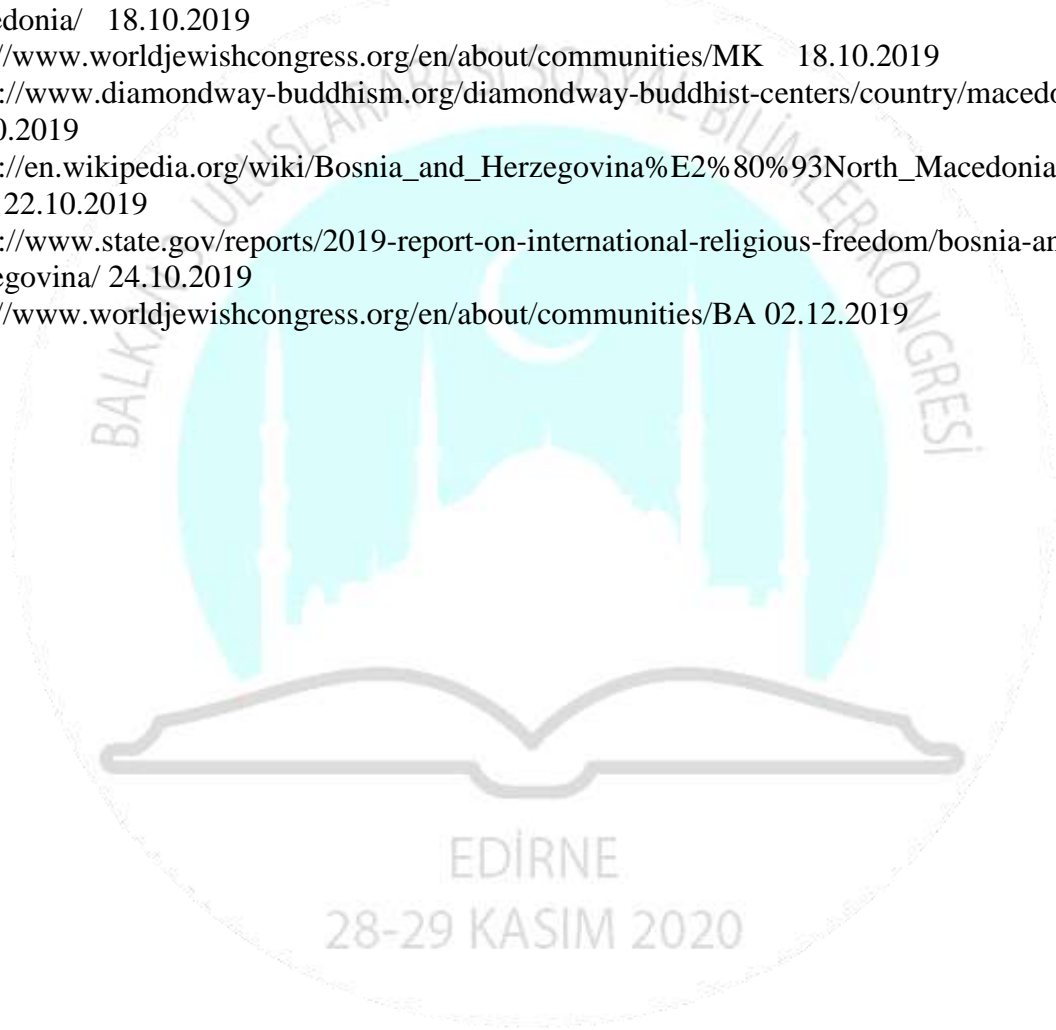
<http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/MK> 18.10.2019

<https://www.diamondway-buddhism.org/diamondway-buddhist-centers/country/macedonia/> 19.10.2019

https://en.wikipedia.org/wiki/Bosnia_and_Herzegovina%E2%80%93North_Macedonia_relations 22.10.2019

<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bosnia-and-herzegovina/> 24.10.2019

<http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/BA> 02.12.2019

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI'NIN KURUMSAL İMAJ ALGISININ AKADEMİSYENLER ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ¹

Nazif Kutay ERDEN

Fırat Üniversitesi

0000-0002-2677-6953

Doç. Dr. Göksel GÖKER

Fırat Üniversitesi

0000-0002-5794-1122

ÖZET

Eğitim birden fazla basamağı olan ve her basamağın birbiriyle etkileşim içinde olduğu bir yapıdır. Bu yapının son basamağında ise üniversiteler yer almaktadır. Üniversitelerden mezun olan bireyler, ülkenin çeşitli kurumlarında ve çeşitli coğrafyalarında hizmet vermeye başlamaktadır. Bu da ülkenin sosyo - ekonomik yapısını derinden etkileyen bir durumdur. Her yıl binlerce mezun veren ve ülkenin iş gücünün belli bir kısmını sağlayan üniversitelerde eğitim veren akademisyenlerin bağlı oldukları kuruma olan tutumlarının da bütün süreci etkilediği düşünülmektedir. Öğretim üye ve elemanlarının hizmet verdikleri kuruma olan tutumlarının eğitim sürecindeki mutluluklarıyla orantılı olduğu düşünülmektedir.

İmajın, günümüzde hem bireysel yaşamda hem de kurumsal anlamda önemi giderek artan bir kavrama dönüştüğü düşünülmektedir. Bir kişinin, kurumun ya da herhangi bir nesne veya markanın, bireysel ve toplumsal olarak nasıl algılandığı, değerlendirildiği ve ne gibi çağrışımlara neden olduğu konusu, imajın bileşenleri olarak kabul edilebilir. İnsanların ve kurumların sahip oldukları imajlar, aynı zamanda insanlar ve kurumlar arasındaki ilişkileri de şekillendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Bireylerin çevresine ilişkin sahip oldukları izlenimler olarak imaj; düşünceler, tutumlar ve davranışlar üzerinde de belirleyici olabilmektedir.

GİRİŞ

Robins'e göre imaj kelimesi bir kişi veya nesnenin zihnimize çağrıştırdığı fotoğraflar olarak adlandırılabilir. Fotoğraflarda tek taraflı olmayıp zihinsel, sözel, algısal, optik, grafik imajlardan söz edebiliriz (Robins, 1999: 21). İmaj başlı başına bir kavramken alt dallara da ayrılmıştır. Zamanla imajın birçok çeşidi kendini göstermiş ve toplum içinde imaj kavramı

¹ Bu çalışma, "Kamuda Kurumsal İmaj ve İmajı Etkileyen Faktörler: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Kurumsal İmaj Algısının Akademisyenler Örneğinde İncelenmesi" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

sıkça kullanılır ve değerlendirilir olmuştur. Kurumsal imaj, şemsiye imaj, pozitif imaj, ürün imajı, marka imajı gibi çok sayıda imaj türü mevcuttur.

İnsanın doğumundan ölümüne kadar yaşamının her devresinde ve anında var olan iletişim, karmaşık ve çok boyutlu bir süreç niteliği taşımaktadır. Biyolojik bir varlık olmasının yanı sıra, toplumsal ve kültürel bir varlık olan insanın sağlıklı iletişim süreçleri içinde bulunması kazanılan deneyimlerin kuşaktan kuşağa aktarılması için gereklidir (Güler, 1990:479-487). Bu bağlamda iletişim tek taraflı düşünülmemelidir. İnsanların kazandıkları deneyimler onların hem hayata bakışlarını, iş yaşamlarını ve çevresindekiler ile olan iletişimlerini de etkilemektedir.

İşletmeler için kültür, inançlar, değerler, örf ve adetler ve diğer kişiler arası ilişki, kuruluşun çalışma şeklini ve faaliyetlerin sonucunu etkileyen, belirli insan topluluklarıca oluşturulan sonuçlarının tamamıdır (Kozlu 1998, 64). Bu nedenlerle işletmeler, kurumlar ve kuruluşlar kurumsal kültüre büyük önem arz etmeye başlamışlardır. Kurum kültürü ile Kurumsal İmaj birbirlerine yakın gibi algılsa da farklı manalara gelmektedirler. Kurumsal imaj, kurumun içten ve dıştan ne şekilde görüldüğüdür (Küçük ve Bayuk 2007, 802). Kurumsal imajın öneminden bahseden Kasımoğlu, bu imajın ortaya çıkardığı sonuçların insanların o işletmeye yönelik gösterdikleri ilgi sıklığını ifade ettiğini beyan etmektedir (Kasımoğlu 2009, 51).

Kurumsal imajın genel bir tarihçesi göz önüne alındığında Olins, bu konuda ilk akla gelen isimlerin başında Peter BEHRENS olduğunu belirtir. Behrens 1907 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde kurulan AEG fabrikasında tanıtım işlerinden sorumlu olarak işe alınmıştır. Lojmanlardan fabrika binalarına, tüketici ürünlerinden katalog ve fuarlara kadar çok geniş yelpazede çalışarak her alanda, AEG'nin görsel açıdan tanınması, mutlaka isim veya logosunun görülmesi için çaba harcamış, güçlü bir kurum kimliği ve bu yolla da kurum imajının temellerini atmıştır. AEG ile başlayan kurum kimliği oluşturma ve bu yol ile kurum imaja ulaşma çabaları dalga dalga yayılmış ve İtalya'da Olivetti, İngiltere'de London Transport, Amerika Birleşik Devletleri'nde IBM ile devam etmiştir (Olins, 1989: 48-50).

Genel olarak tüm kurum ve kuruluşlar kurumsal imaj ve imaj gibi kavramların önemini anlamış ve mevcut imaj durumlarını korumaya veya daha ileriye götürmeye hedefledikleri düşünülmektedir. Bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın (YÖK) akademisyenler nezdinde nasıl bir imaja sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. YÖK'ün akademisyenler tarafından nasıl algılandığı, kurumsal imaj algısının oluşmasında etki eden faktörler ve imaj algısında ortaya çıkan farklılıkların nedenleri araştırılmıştır. Ülkemizde şu an itibari ile 207 üniversite görev yapmaktadır. Araştırmayı ülke genelinde tüm üniversitelere yaymak adına,

Türkiye'nin her coğrafi bölgesinden en az bir üniversite olmak kaydıyla, 20 üniversiteden 1123 akademisyene ulaşılmıştır. Araştırmada veri toplama aşamasında anket tekniğine başvurulmuştur.

Anket uygulamasından elde edilen veriler, istatistiksel teknikler ile yorumlanmıştır. Yapılan ölçüm ve analizlerin sonucunda akademisyenlerin YÖK'e yönelik kurumsal imaj algıları ile çalıştıkları üniversitelere ve mesleklerine bağlılıkları konusunda anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır.

GELİŞME

Ülkemizde kamu kurumları üzerine çok sayıda araştırma yapılmış ancak kurumsal imaj ve akademik personeli bir araya getiren araştırmaya denk gelinmemiştir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın kurumsal imaj bağlamında bir değerlendirmesi de yapılmamıştır. Bu çalışma ile önemli ve farklı bir alana ışık tutulduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında ülkemizde görev yapan akademisyenlere ulaşmak hedeflenmiştir. Ancak 207 adet üniversitenin ülkemizde faal durumda olması ve akademisyen sayısının fazlalığı göz önüne alındığında örneklem seçiminde bir sınırlılığa gidilmiştir. Devlet ve vakıf üniversitesi olarak herhangi bir ayırım ise yapılmamıştır.

Araştırma konusunun kapsamı ise akademisyenlerin YÖK'ün kurumsal imajının belirlenmesi olarak sınırlandırılmıştır. Araştırma 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Güz döneminde ülkemizde bulunan toplam 20 üniversitedeki ankete katılım sağlayan 1123 akademisyen ile gerçekleştirilmiştir.

Anket tekniği ile verilerin elde edilmesi sağlanmıştır. Uygulama ile ulaşılan veriler kurumsal imaj çerçevesinde analiz edilmiştir. Analizde basit frekans dağılımlarının yanı sıra Kİ Kare testi ve açımlayıcı faktör analizi testleri uygulanmıştır. Analizler içinse YÖK'e yönelik algı ve kategoriler düzenlenerek gruplanmıştır. Çalışmada, öncelikle akademisyenlerin mevcut algılarını tespit edebilmek için geçerlik, güvenilirlik ve kullanılabilirlik delillerine ulaşılmış ve bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Betimsel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülen çalışma, ikinci etapta genel tarama modeline evrilmiş ve bu aşamada da ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir.

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla iki temel işlem gerçekleştirilmiştir. Araştırmada uzman sayısı 2'den fazla olduğu için Cohen değil Feliss'in kappa katsayı formülü baz alınmıştır. Katsayı hesaplaması sonucunda güvenilirlik değeri 0.82 çıkmıştır (>69), bu sebeple sonuçların güvenilir olduğu anlaşılmış ve araştırmacının kategorileri çalışmaya konmak üzere temel alınmıştır.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin bazı demografik özelliklerine göre dağılımlarının incelenmesi amacıyla frekans ve yüzde değerleri incelenmiş, sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan akademisyenlerin bazı demografik özelliklerine göre dağılımları

Özellik	Değişken	f	%
Cinsiyet	Kadın	419	37,3
	Erkek	704	62,7
Medeni durum	Bekâr	362	32,2
	Evli	761	67,8
Yaş	18-25	21	1,9
	26-35	412	36,7
	36-45	380	33,8
	46-55	240	21,4
	56 ve üzeri	70	6,2
Mesleki kıdem	1 yıldan az	72	6,4
	1-5 yıl	183	16,3
	6-10 yıl	283	25,2
	11-15 yıl	185	16,5
	16 yıl ve üzeri	400	35,6
Kurumundaki çalışma süresi	1 yıldan az	101	9,0
	1-5 yıl	303	27,0
	6-10 yıl	272	24,2
	11-15 yıl	149	13,3
	16 yıl ve üzeri	298	26,5
Akademik unvanı	Araş. Gör.	272	24,2
	Öğr. Gör.	197	17,5
	Dr. Öğr. Üye.	258	23,0
	Doç. Dr.	177	15,8
	Prof. Dr.	219	19,5
Üniversitesinden memnuniyet düzeyi	Memnun değil	46	4,1
	Az memnun	95	8,5
	Orta düzeyde memnun	551	49,1
	Çok memnun	431	38,4

Tablo 1 deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyet, medeni durum, yaş skalası, üniversitelerinde çalışma süreleri gibi demografik özellikleri gözler önüne serilmiştir.

Tablo 2. Akademisyenlerin YÖK'e yönelik algılarına yönelik hesaplanan betimsel istatistikler

Boyutlar	N	En düşük	En yüksek	\bar{X}	S_x
YÖK'ün işleyişine yönelik algı	1123	25,00	125,00	83,24	22,03
YÖK'ün kurumsal özelliğine yönelik algı	1123	10,00	50,00	35,11	8,66
YÖK'e yönelik algı (toplam)	1123	35,00	175,00	118,35	29,71

Tablo 2' deki veriler eşliğinde, akademisyenlerin YÖK'ün işleyişi, kurumsal özelliği ve YÖK'e yönelik algılarına yönelik değerlerin hesaplandığı ve YÖK' e yönelik nötr bir algı düzeyinde bulunduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Akademisyenlerin cinsiyetlerine göre YÖK'e yönelik algılarına yönelik hesaplanan ilişkisiz ölçümlerde t testi sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	N	\bar{X}	S_x	t	sd	p	d'
YÖK'ün işleyişine yönelik algı	Kadın	419	83,18	20,93	0,077	1121	0,393	---
	Erkek	704	83,28	22,68				
YÖK'ün kurumsal özelliğine yönelik algı	Kadın	419	35,46	8,01	1,052	1121	0,293	---
	Erkek	704	34,90	9,02				
YÖK'e yönelik algı (toplam)	Kadın	419	118,63	28,04	0,249	1121	0,803	---
	Erkek	704	118,18	30,68				

*p<0,05

Tablo 3' deki veriler incelendiğinde akademisyenlerin YÖK'ün işleyişine yönelik algıları, cinsiyetlerine göre anlamlı bir değişiklik göstermemektedir ($t_{(1121)}=0,077$; $p>0,05$).

Tablo 4. Akademisyenlerin yaşlarına göre YÖK'e yönelik algılarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler

Ölçek	Yaş	N	En düşük	En yüksek	\bar{X}	S_x
YÖK'ün işleyişine yönelik algı	18-25	21	54,00	124,00	88,29	19,48
	26-35	412	25,00	125,00	81,57	22,03
	36-45	380	28,00	125,00	82,07	21,19
	46-55	240	25,00	125,00	85,95	21,82
	56 ve üzeri	70	25,00	125,00	88,64	26,24
YÖK'ün kurumsal özelliğine yönelik algı	18-25	21	22,00	49,00	38,86	7,25
	26-35	412	10,00	50,00	34,37	8,78
	36-45	380	10,00	50,00	34,90	8,17
	46-55	240	10,00	50,00	35,80	8,89
	56 ve üzeri	70	13,00	50,00	37,06	9,55
YÖK'e yönelik algı (toplam)	18-25	21	76,00	165,00	127,14	25,30
	26-35	412	35,00	175,00	115,94	29,84
	36-45	380	38,00	175,00	116,97	28,29
	46-55	240	35,00	175,00	121,75	29,72
	56 ve üzeri	70	39,00	175,00	125,70	35,27

Tablo 4 incelendiğinde akademisyenlerin yaşlarına göre, YÖK'ün işleyişine yönelik algılarında farklılıklar tespit edilmektedir.

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

Tablo 5. Akademisyenlerin akademik unvanlarına göre YÖK'e yönelik algılarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler

Ölçek	Akademik unvan	N	En düşük	En yüksek	\bar{X}	S_x
YÖK'ün işleyişine yönelik algı	Araš. Gör.	272	25,00	125,00	76,93	22,66
	Öğr. Gör.	197	26,00	125,00	85,19	19,81
	Dr. Öğr. Üye.	258	29,00	125,00	84,30	20,42
	Doç. Dr.	177	25,00	125,00	82,25	24,29
	Prof. Dr.	219	25,00	125,00	88,88	21,27
YÖK'ün kurumsal özelliğine yönelik algı	Araš. Gör.	272	10,00	50,00	32,82	8,77
	Öğr. Gör.	197	10,00	50,00	36,04	8,24
	Dr. Öğr. Üye.	258	11,00	50,00	35,43	8,41
	Doç. Dr.	177	10,00	50,00	34,89	9,15
	Prof. Dr.	219	10,00	50,00	36,90	8,23
YÖK'e yönelik algı (toplam)	Araš. Gör.	272	35,00	175,00	109,76	30,43
	Öğr. Gör.	197	36,00	175,00	121,23	27,11
	Dr. Öğr. Üye.	258	42,00	175,00	119,73	27,78
	Doç. Dr.	177	35,00	175,00	117,14	32,43
	Prof. Dr.	219	35,00	175,00	125,78	28,52

Tablo 5 değerlendirildiğinde akademisyenlerin akademik unvanlarına göre YÖK'ün işleyişine yönelik algı puanlarının ortalamasının 76,93 ($\pm 22,66$) ile 88,88 ($\pm 21,27$) arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 6. Akademisyenlerin üniversitelerinden memnun olma düzeylerine göre YÖK’e yönelik algılarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler

Ölçek	Üniversiteden memnuniyet	N	En düşük	En yüksek	\bar{X}	S_x
YÖK’ün işleyişine yönelik algı	Memnun değil	46	25,00	120,00	69,35	28,56
	Az memnun	95	25,00	124,00	70,80	25,93
	Orta düzeyde memnun	551	25,00	125,00	80,62	21,38
	Çok memnun	431	28,00	125,00	90,82	18,13
YÖK’ün kurumsal özelliğine yönelik algı	Memnun değil	46	10,00	49,00	28,22	11,16
	Az memnun	95	10,00	49,00	29,96	9,89
	Orta düzeyde memnun	551	10,00	50,00	34,10	8,58
	Çok memnun	431	10,00	50,00	38,26	6,70
YÖK’e yönelik algı (toplam)	Memnun değil	46	35,00	169,00	97,57	39,42
	Az memnun	95	35,00	171,00	100,76	34,50
	Orta düzeyde memnun	551	35,00	175,00	114,72	28,98
	Çok memnun	431	38,00	175,00	129,08	23,64

Tablo 6 da bulunan akademisyenlerin üniversitelerinden memnun olma düzeylerine göre YÖK’e yönelik algılarına ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler incelendiğinde yine anlamlı farklılıklar göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Akademisyenlerin kurumsal imaj boyutunda YÖK’ e yönelik tutum ve algılarının ne durumda olduğu incelenmiş ve anket verileri değerlendirilmiştir. Bu veriler çerçevesinde kadın ve erkek akademisyenler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Genel itibari ile fiziksel güç istemeyen akademisyenlik mesleği araştırmaya ve ders anlatmaya yönelik bir meslektir. Gerek kadın gerekse erkek bünyesine uygun bu meslek dalında farklılığın olmamasının temel sebebinin bu olduğu kanaatine varılmıştır. Yaş ile ilgili değerlendirmeler yapıldığında ise yine olumsuz bir sonuca rastlanmamıştır. Çeşitli yaş skalasında bulunan akademisyenlerin genel olarak YÖK’e ve mesleklerine yönelik algılarında olumsuz bir değer saptanmamıştır. Akademisyenlere, üniversitelerinden memnun olup olunmadığı sorulduğunda ise genel olarak memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Araştırmaya katılan akademisyenlerin neticede YÖK’ e karşı olumsuz bir algı düzeylerinin olmadığı anlaşılmıştır. YÖK’ ün de bu sonuçlar çerçevesinde gelecek yıllarda yapacağı imaj ve kurumsal imaj çalışmalarını eksiltmeden devam ettirmesinin kuruma ve akademisyenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İmaj, YÖK, Akademisyen, Üniversite

KAYNAKÇA

Güler, M., Endüstri İşletmelerinin İş Doyumu ve Depresyon, Kaygı ve Diğer Bazı Değişkenlerin Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Kasımoğlu, E., Sosyal Sorumluluk Kapsamında Eğitim Faaliyetlerinin Kurum İmajına Etkisi ve Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Kozlu, C., Kurumsal Kültür, 2. basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 1998.

Küçük, F. M. Bayuk, N. “Kriz Ortamında Bir Başarı Faktörü Olarak Çalışanların Kurum İmajı”. İstanbul: Journal of Yasar University. Cilt: 2, Sayı.7 2007, s. 795- 808.

Olins, W., Corporate Identity, Thames & Hudson, London, 1989.

Robbins, S. P., Örgütsel Davranışın Temelleri, (çev. Sevgi Ayşe Öztürk) Etam A.Ş., Eskişehir, 1994.

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

BOSNA HERSEK'TE İMAM BİRGİVİ'NİN ET-TARİKATU'L-MUHAMMEDİYYE VE VASIYETNAME ADLI ESERLERİ HAKKINDADIR

Mr. İbrahim Coziç

Sarajevo Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Fakültesi'nde doktora öğrenci.

ORCID ID: 0000-0002-5951-7480

ÖZET

Osmanlı tarihinde, İmam Birgivi (ö 981/1573) en meşhur ve en tanınan alimlerden birisidir. Onun çok önemli ve kıymetli iki eseri, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Vasiyetname Bosna Hersek'te çok kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Bosna Hersek'te zikredilen imam Birgivi'nin iki eseri hakkında yazmak isterim. Bu eserler Bosna Hersek'te ne zaman geldiler? Kim bunları kullanmıştır? Eserlerin alimler ve halk arasındaki yeri vb.

Bugün, Saraybosna'da Gazi Hüsrev bey Kütüphanesi'nde, Tarîkat-i Muhammediyye ve Vasiyetname'nin yüz'den fazla nüshası bulunmaktadır. En eski nüshası on sekizinci yüzyılın son yıllardandır. Tarîkat-i Muhammediyye kitabı medreselerde ve tekkelerde ahlak dersi için kullanılmıştır. Vasiyetname kitabı ise, medreselerde akaid ve ahlak dersleri için kullanılmıştır.

Bir akademik araştırmaya göre, Saraybosna'da, yirminci yüzyılda Kur'an-ı Kerim'den sonra, ikinci en meşhur ve en kullanan kitabı imam Birgivi'nin Vasiyetname'si imiş.

Gazi Hüsrev bey Kütüphanesi'nde sadece Tarîkat-ı Muhammediyye kitabın nüshalarını değil, kitabın şerhleri nüshalarını da bulunmaktadır.

İmam Birgivi'nin Vasiyetname'si ne kadar önemli olduğunu bir detay gösterebilir. Reisü'l-Ulema Mehmed Cemaleddin Çauşeviç Efendi, halkın ve talebelerin okutması için, imam Birgivi'nin Vasiyetname'si Osmanlı Türkçesi'nden Boşnakça'ya çevirip, dört defa arap harfleriyle basılmıştır. Bosna Hersek'te Vasiyetname ilmihal kitabı olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler : İmam Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, Vasiyetname, Bosna Hersek.

GİRİŞ

Bu makalenin konusu Bosna Hersek'te İmam Birgivi'nin Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Vasiyetname adlı eserleri hakkındadır. Malum olduğu gibi, bazı yazarlar ve eserler halk arasında "saygın" yeri taşırlar, ve bu saygın taşıyan eserlerden ve yazarlardan birisi muhakkak imam Birgivi ve onun *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *Vasiyetname* adlı eserleridir. Bu çalışmada, en başında imam Birgivi'nin hayatı hakkında özetle birkaç kelime söyleyeceğiz ve ondan sonra Bosna Hersek'te *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *Vasiyetname* hakkında söz konusu olacaktır.

Bu konuda Bosna Hersek'te yazılan eserleri dikkate aldığımızdan dolayı, düşünüyoruz ki, bu çalışma hem akademik hem de Bosna Hersek'teki müslüman geleneğine bir katkıda bulacaktır çünkü şimdiye kadar, İmam Birgîvî hakkında sadece birkaç makale (biz beş tanesi bulduk) var ve bunların çoğu Muhamed Ždravović'in "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj" makalesine dayanıyor. Son yıllarda *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* kitabını üzerine yapılan tercümelemleri hakkında Bosna Hersek'te (yazılı olarak) hiç kimse bahsetmemiş ve bu bilgiler makalemizin değeri artıracaktır.

İmam Birgîvî'nin Hayatı

Takîyüddin Muhammed b. Pîr Ali Birgîvî 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. İlk tahsilini babasının yanında yaptı. Sonra İstanbul'a gidip ilk olarak Küçük Şemseddin Efendi'den ders aldı. Ardından Haseki Medresesi'ne girip orada zamanındaki en tanıyan hocalardan Ahizade Mehmed Efendi ve daha sonra Rumeli kazaskeri olan Abdürrahman Efendi'den derslerine katıldı. Onlardan da icazeti aldı. İcazeti aldıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Onun hocası Abdürrahman Efendi'nin vasıtasıyla Kanûnî döneminde Edirne'de kassâm-ı askeri süresince dersleri da okutmaya devam etti. İmam Birgîvî bu arada camilerde vaaz veriyor, halkı Kur'an ve Sünnet'e uymaya davet ediyor. Halkın bid'atları terketmesinden ümidi kesen İmam Birgîvî İstanbul'a gidip, orada Bayrâmî tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'ye intisap edip inzivaya çekildi. Öğrencilerine ve müritlerine ders faaliyetleri geri dönmeye isteyen Şeyh Karamani'nin tavsiyesi üzerine, Birgîli Ataullah Efendi'nin Birgi'de yaptığı medresesine müderris tayin edildi. Kısa zamanı içerisinde İmam Birgîvî müderris olarak meşhur olup, ülkenin her taraftan öğrencileri gelip, onun derslerine katılmak istediler. İmam Birgîvî hayatını kalan kısmı Birgi'de tedris, irşad ve telif faaliyetleriyle meşgul olduğundan dolayı, Birgîvî nisbesiyle şöhret buldu.

İmam Birgîvî İstanbul'a giderken vebaya yakalanarak 1573 vefat etti. Birgi'ye getirilerek burada defnedildi.¹

Hayatını kısaca olduğu rağmen, İmam Birgîvî elliye yakın kitap telif etti.² Bunlardan, bizim için en önemli ise *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *Vasiyetname*'sidir.

Bosna Hersek'te İmam Birgîvî ve onun eserleri

Sultan Mehmed Fatih Han Bosna'yı 1463 fethettiği itibaren, özellikle Osmanlı döneminde, halkı İslam'a öğreten kişiler İstanbul ve diğer ilmi merkezlerden geldiler.

¹ Bkz: Emrullah Yüksel, "Birgîvî", **DİA Ansiklopedisi**, C.6, 1992, s. 191-194; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgîvî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 25-40; Katharina İvaniy, "Birgîvî, Mehmed", **Brill**, 3rd Edition, C.3, 2017, Leiden-Boston, s. 7-11;

² Muhamed Ždravović, "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj", **Trave od srca – Hrvatske Indije 2, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu**, Zagreb, 2000, s. 212.

Bosna'dan öğrenciler İstanbul'a eğitim almaya gidip Bosna'ya dönüyorlardı. Böylece, bu yoluyla İmam Birgivi ve onun eserleri Bosna'ya "geldi".

Osmanlı döneminde Bosna Hersek'te tıpkı diğer Osmanlı ülkelerinde ve şehirlerinde medreselerde bazı dersler için İmam Birgivi'nin kitapları kullanılırdı.

Özellikle Arapça dersleri için onun kitapları kullanılırdı çünkü yabancılar Arapça'yı öğrenmek için güzel Arapça kitapları telif etti.

Osmanlı'nın son döneminde, Bosna Hersek'teki medreselerde kullanılan kitapları arasında İmam Birgivi'nin *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* Ahlak dersleri için ve *İzhârü'l-Esrar* Arapça sentaks için kitapları bulunmaktadır. Ayrıca, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye (Bergivi Şerhi)* adlı kitabı Akâid ve İbâdât için kullanıyordu. Eserin telifi Kadizâde'dir ve Türkçede yazılmıştır. Tekrar, Niyazi İsmâ'il Efendi'nin *Niyazi İsmâ'il Efendi* kitabı kullanıyordu. Bu kitap Türkçe'de yazılıp, *Birgivi Şerhi* kitabın şerhisidir.³

Bosna Hersek'te İmam Birgivi ve onun eserleri hakkında konuyu araştırırken, gördük ki *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* kitabı ve özellikle Munla Receb Efendi tarafından yazılan kitabın şerhi *El-Vesîletü'l-Ahmediyye ve'z-zerîatu's-semmediyye fî şerhi Tarîkat-i Muhammediyye* Bosna Hersek'teki tekkelerde kullandı. Eğer dikkatli bakarsak, göreceğizi ki, Şeyh Sırrî – baba'nın Oglavak Tekkesi'nde bu iki kitap kullandı.⁴ Ayrıca, Ali paşa Rizvanbegoviç Stolac (Stolats) şehrinde yaptırdığı Nakşî tekkesi'nde vakf ettiği kitapları arasında *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *El-Vesîletü'l-Ahmediyye ve'z-zerîatu's-semmediyye fî şerhi Tarîkat-i Muhammediyye* kitapları bulunmaktadır.⁵

Bosna Hersek'te şimdiye kadar İmam Birgivi ve onun eserleri hakkında sadece birkaç makale (biz beş tanesi bulduk) yazılmıştır. Aslında bu makaleler Muhamed Ždralović'in 'Bosna ve Hırvatistan'da Birgivi' makalesine dayanıyor. Bu yüzden diyebiliriz ki, İmam Birgivi, onun eserleri ve onların Bosna'da katkısı araştırmamış bir alandır.

Şuan, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde İmam Birgivi'nin kitaplarından 225 nüshası bulunmaktadır.

Bunlardan: *Vasiyetname* 87 nüshası ve *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'nin 20 nüshasıdır.

Osmanistika bölümünde bu iki kitap ile ilgili 17 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Şeyh Hacı Recebin *El-Vesîletü'l-Ahmediyye ve'z-zerîatu's-semmediyye fî şerhi Tarîkat-i Muhammediyye* 7 nüshası ve *Tekmile-i Tercüme-i Tarîkat-i Muhammediyye* 10 nüshası bulunmaktadır.

Hadimî'nin *El-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'nin şerhi 27 nüshası bulunmaktadır.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde diğer bazı *Tarîkat-i Muhammediyye* kitabının şerhleri de bulunmaktadır.

³ Bilal Hasanović, *İslamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, *İslamski pedagoški fakultet u Zenici*, Bemust, 2008, s. 92-93.

⁴ Osman Laviç Bey ile 14.11.2019 yılında yapılan rapörtaj.

⁵ Osman Laviç, "Rukopisi Karağoz-begove biblioteke u Mostaru", *Anali GHB*, Sarajevo, sayı 29-30, 2009, s.156;

El yazıları bakımından, *Vasiyetname*'nin en eski nüshası 1692/93 senesindedir ve *Tarikat-i Muhammediyye*'nin en eski nüshası 1748 senesindedir. El yazıların yazıyı temize çeken çoğu medresedeki öğrencilerdir. Onlar ders ücreti ödemek için kitapları yazıyı temize çekiyorlardı.

Araştırdığımız kadarıyla, *Tarikat-i Muhammediyye*'nin Boşnakça'ya ilk çevirileri Hafız Zaim Puška Efendi yapmıştır. O *Tarikat-i Muhammediyye*'nin sadece ikinci babını çevirmiştir.⁶

Şeyh Mustafa Çoliç Efendi İmam Birgivi'nin *Et-Tarikatü'l-Muhammediyye* kitabını Hadimi'nin *El-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye* şerhi ile çevirip üç ciltlik kitap olarak basılmıştır.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, genel olarak, tekkelerde *Et-Tarikatü'l-Muhammediyye* ve *El-Vesiletü'l-Ahmediyye ve 'z-zerîatu's-sermediyye fî şerhi Tarikat-i Muhammediyye* kullandı.

Reisü'l-ulema Mehmed Cemaleddın Çauşeviç Efendi 1908'de *Vasiyetname*'yi Boşnakça'yı çevirip, arap harfleriyle 1908'den 1913'e kadar dört defa basıldı. Bugüne kadar, *Vasiyetname* latin harfleriyle basılmamıştır, lâkin, prof.dr. Enes Kariç ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin müdürü Osman Laviç Bey onu latin harfleriyle basılmak için hazırlanıp, yakında basılacaktır. Şüphesiz ki, şu basılacak latin harfleriyle *Vasiyetname*'si diğer gelecek olan araştırmalar için başlangıç nokta olacaktır.

Sonuç

Gördüğümüz gibi, bazı alimler ve bazı kitaplar yüzyıllar boyunca kullanmakta hala hayatta devam etmektedir. Bugün özellikle *Tarikat-i Muhammediyye* kitabı hala kullanılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Temel İslam Bilimleri Fakültesi'nde Yüksek Lisans yaparken, Tasavvuf dersleri için *Et-Tarikatü'l-Muhammediyye* kitabı kullandık. Sayın hocamız, Ahmet Turan Arslan, bize büyük aşkıyla ve sevinciyle bu kitaptan tasavvuf dersleri okutuyordu. Aynı hoca, International Islamic University of Malasiya'da müderrislik yaparken, her hafta sonu İmam Birgivi'nin *Vasiyetname*'sinden diğer hocalara ders veriyordu. Bugün Bosna Hersek'te Şeyh Mustafa Çoliç Efendi Boşnakça'ya çevirdiği İmam Birgivi'nin *Et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinden bazı tekkelerde ders vermektedir.

Allah'ın izniyle, yakında da *Vasiyetname*'sinden de dersler vermye başlayacaktır.

Şüphesiz ki, Bosna Hersek'teki müslümanların İslam'ı daha iyi anlamak ve İslam'ın temellerini yakından daha iyi öğrenmek için, İmam Birgivi'nin bu iki kitabı büyük bir rol oynadı.

⁶ Bkz. Mesud Puška, Hafız Zaim ef. Puška Sa Šehadetom na Golom Otoku, Dobra knjiga, Visoko-Sarajevo, 2017, s.109-246;

Kaynakça

- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 25-40;
- Yüksel, Emrullah, “Birgivî”, **DİA Ansiklopedisi**, C.6, 1992, s. 191-194;
- İvanyi, Katharina, “Birgivî, Mehmed”, **Brill**, 3rd Edition, C.3, 2017, Leiden-Boston, s. 7-11;
- Hasanović, Bilal, *İslamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, İslamski pedagoški fakultet u Zenici, Bemust, 2008;
- Lavić, Osman, “Rukopisi Karadžoz-begove biblioteke u Mostaru”, **Anali GHB**, Sarajevo, sayı 29-30, 2009, s.143-162;
- Lavić, Osman, “Biblioteka Mehmed – paše Kukavice u Travniku”, **Anali GHB**, Sarajevo, sayı 40, 2019, s.63-78;
- Doziç, İbrahim, “*XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Tasavvufî Şahsiyetler ve Etkinlikleri*”, Basılmamış Yüksek Lisans tezi; İstanbul, 2018;
- Ždravović, Muhamed, “Bergivi u Bosni i Hrvatskoj”, **Trave od srca – Hrvatske Indije 2, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu**, Zagreb, 2000, s.207-229;
- Puška, Mesud, *Hafiz Zaim ef. Puška Sa Şehadetom na Golom Otoku*, Dobra knjiga, Visoko-Sarajevo, 2017;

EDİRNE

28-29 KASIM 2020

ÜNİVERSİTE ÖĞRNECİLERİNDE PSİKOLOJİK ESENLIK İLE ÜNİVERSİTE YAŞAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Gülden Aynacı

Trakya Üniversitesi

ORCID ID 0000-0002-2112-8631

ÖZET

Psikolojik stres, bireyin algısı ile dış çevresel talepler arasındaki dengesizlikten kaynaklanır. Psikolojik stres; anksiyete, depresyon ve kardiyovasküler hastalıklar gibi fiziksel durumlarla ilişkilidir. Psikolojik stres kişinin taleplerle başa çıkma yeteneğinin öznel değerlendirmesini yansıtır. Üniversite öğrencileri, hepsi önemli psikolojik işlev bozukluklarına yol açabilen, değişken çevre, yaşam tarzı değişiklikleri, akademik yükler ve kişiler arası ilişkiler gibi birçok stres kaynağıyla karşılaşır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde çoğu üniversite öğrencisinin baş etmek zorunda kaldığı, yeni bir yaşama başlama ile, strese karşı hassastırlar. Öğrencilerin okul süresince, psikolojik esenlik durumlarını belirleyebilmek için algılanan stres düzeylerini değerlendirdik. Tanımlayıcı kesitsel tipteki bu çalışmanın örneklemini, Trakya Üniversitesi'nden 254 sağlık yüksekokulu öğrencisi oluşturdu. Çalışma Aralık 2019- Nisan 2020'de gerçekleştirildi. Katılımcılar kişisel bilgi formu ve Beck Anksiyete Ölçeği (BAÖ) ile değerlendirildi. Sosyodemografik, yaşam stili sorularını içeren formlar dolduruldu.

Kızların sayısı 163; erkeklerin 91 idi. BAÖ için değerlere bakıldığında; Kızların ortalama puanları 24.38; erkeklerin 21.49 idi. Katılımcıların memleketlerine göre dağılımı ile; BAÖ arasında anlamlı ilişki bulunamadı. Sınıf düzeylerine göre; farklılık bulunamadı. BAÖ ile; baba eğitim düzeyi arasında, istatistiksel anlamlılık saptandı. BAÖ ile sosyoekonomi arasında bir ilişki bulunamadı. Aile tutumuna göre; istatistiksel anlamlılık saptandı. Farklılık; geleneksel ve modern arasındaydı. Çalışmamız Türkiye'nin kuzeybatısındaki üniversite öğrencilerinde yüksek düzeyde algılanan stres olduğunu; bunun da kaygı ve depresyonla korele olduğunu ortaya koydu. BAÖ'nin katılımcılarda anksiyete ve depresyon ile anlamlı ve orta derecede ilişkili olduğu belirlendi. Araştırmamız, hedef odaklı bir bağlamda öğrencilerin, özgörü, öz düzenleme ve çözümü ortaklaşa geliştiren bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Üniversite lisans öğrencilerinin ulusal ve uluslararası bağlamda geliştirilmelerini kolaylaştırmak için çözüm odaklı düşünme sağlanmalıdır. Daha fazla psikometrik sonuçlar için, ülkenin diğer bölgelerindeki öğrencilerde değerlendirilmesini öneriyoruz. BAÖ ile stres durumlarını, sağlık bilimleri üniversite öğrencilerinin, kültürel bağlamda değerlendirdik. Kaygı ve depresyon ile ilişkili olan üniversite öğrencilerinde, yüksek algılanan stres düzeylerini belirledik.

Gençlerin eğitiminde çözüm odaklı düşünmenin temel eğitime entegre edilmesi gereklidir. Bu model, öğrencilerin, problem analizinde çok fazla zaman harcamak yerine, çözüm odaklı bir düşünme yeteneği oluşturmalarını önermektedir. Refahı artırma ve hedef ilerlemesini kolaylaştırma açısından çözüm odaklı yaklaşımlar daha etkilidir.

Anahtar kelimeler;

Sağlık lisans öğrencileri, anksiyete, stres, Beck Anksiyete Ölçeği, üniversite yaşamı

GİRİŞ

Psikolojik stres, bireyin algısı ile dış çevresel talepler arasındaki dengesizlikten kaynaklanır. Çalışmalar, psikolojik stresin anksiyete, depresyon ve kardiyovasküler hastalıklar ve kanser gibi fiziksel durumlarla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Psikolojik stres kişinin taleplerle başa çıkma yeteneğinin öznel değerlendirmesini yansıtır. İnsanlar, kaynaklarının bir durumla başa çıkmak için yetersiz olduğunu algıladıklarında stres yaşarlar. Üniversite öğrencileri, hepsi önemli psikolojik işlev bozukluklarına yol açabilen, değişken çevre, yaşam tarzı değişiklikleri, akademik yükler ve kişiler arası ilişkiler gibi birçok stres kaynağıyla karşılaşır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde çoğu üniversite öğrencisinin baş etmek zorunda kaldığı, aileleri ve kendileri için yeni bir yaşama başlama ile, strese karşı hassastırlar. Gerçekten de, çalışmalar geliştirmekte olan ülkelerde üniversite öğrencilerinde, sosyokültürel değişimlere bağlı yüksek düzeyde stres ve depresyon olduğunu göstermiştir.

Amaç

Üniversite öğrencilerinin, şehir ve yaşam değişimleri ile hissettikleri olumsuzluk ve sosyal kaygı ile gençler arasında sosyal bir krize yol açabilmektedir. Bu nedenle, Trakya Üniversitesi Sağlık Yüksekokulundaki, öğrencilerin yaşanan sıkıntılı günlerinde psikolojik esenlik

durumlarını belirleyebilmek için algılanan stres düzeylerini değerlendirdik. Algılanan stres bu popülasyonda, araştırdığımız kadarıyla bu bakış açısıyla ölçülmemiş ve doğrulanmamıştır.

Materyal ve Metod

Tanımlayıcı kesitsel tipteki bu çalışmanın örneklemini, Trakya Üniversitesi'nden 254 sağlık yüksekokulu öğrencisi oluşturdu. Çalışma Aralık 2019'dan Nisan 2020'ye kadar gerçekleştirildi. Öğrencilerin yaş aralığı 18-29 idi.

Çalışmamız da 1 ölçek kullanıldı. Katılımcılar kişisel bilgi formu ile değerlendirildi. Çalışmamızda kullandığımız ölçek, Beck Anksiyete Ölçeği (BAÖ) idi. Bu çalışmada, BAÖ de anksiyete ve depresyon gruplarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Beck Anksiyete Ölçeği

Beck ve ark. (1988) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin, yeterli düzeyde güvenilirlik ve geçerliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Hazırlanan sorular arasında belli başlı öğeler, öğrencileri tanımaya yönelikti. Öge örnekleri arasında “Gerilemelerin başarısızlığı başarıya dönüştürmek için gerçek bir fırsat olduğunu düşünüyor musunuz?”, “Nereye bakacağınızı biliyorsanız, bir sorunu çözmek için her zaman yeterli kaynak var mıdır?” ve “Her sorunun her zaman bir çözümü var olduğuna inanıyor musunuz” gibi belirlemeleri vardır. Sosyodemografik, reproduktif sağlık ve yaşam stili davranışları sorularını içeren formlar dolduruldu.

SONUÇLAR

Çalışmamıza 254 öğrenci katıldı. Kızların sayısı 163; erkeklerin 91 idi.

Yaşamını daha çok sürdürdükleri yerler sorulduğunda, 199 kişi ilçe merkezlerinden gelmekte idi. PSS-10 puan ortalamaları 28.02 (± 0.02) idi. İl merkezlerinden gelen 41 kişinin ortalaması 28.02 (± 0.15) idi. 14 kişi köylerden gelmekte idi ve ölçek ortalama puanı 27.42 (± 3.15) idi.

BAÖ için değerlere bakıldığında; Kızların ortalama puanları 24.38 (± 14.15); erkeklerin ortalama puanları 21.49 (± 11.47) idi ($p=0.296$). Katılımcıların memleketlerine göre dağılımı ile; BAÖ arasında anlamlı ilişki bulunamadı ($p=0.354$).

Sınıf düzeylerine göre BAÖ ortalamaları değerlendirildiğinde; 1.sınıfların puanı 21.28 (± 12.22); 2.sınıfların puanı 24.26 (± 14.19); 3.sınıfların puanı 23.20 (± 11.23); 4.sınıfların puanı 24.83 (± 14.77) saptandı. Sınıflar arasında anlamlı bir farklılık bulunamadı ($p=0.458$).

BAÖ puanları ile Anne eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık yoktu ($p=0.939$).

BAÖ ortalamasına bakıldığında; Baba eğitim düzeyine göre, istatistiksel anlamlılık saptandı ($p= 0.023$). Baba eğitim düzeyi ilköğretim seviyesinde olanların ($n=108$) BAÖ puan ortalaması $23.53 (\pm 12.26)$; ortaöğretim seviyesinde olanların ($n=127$) puan ortalaması $22.07 (\pm 13.37)$; üniversite ve üstü olanların ($n=19$) puan ortalaması $30.73 (\pm 16.53)$ idi.

Kardeş sayısı artışı ile BAÖ arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı ($p=0.942$). Katılımcıların eşitliğe bakış açısı ile BAÖ arasında anlamlı bir ilişki yoktu ($p=0.632$).

BAÖ ile sosyoekonomik düzey arasındaki ilişkiye bakıldığında, anlamlı bir ilişki bulunamadı ($p=0.943$).

Aile tutumunun geleneksel ya da modern olmasına göre incelendiğinde; BAÖ puanları açısından istatistiksel anlamlılık saptandı ($p=0.005$). Aile tutumu geleneksel olanların ($n=147$) BAÖ puan ortalamaları, $24.89 (\pm 13.58)$ idi. Aile tutumu orta düzeyde olanların ($n=31$) BAÖ puan ortalamaları $23.19 (\pm 14.56)$ idi. Aile tutumu modern olanların ($n=76$) BAÖ puan ortalamaları $20.40 (\pm 11.81)$ idi. Farklılığın geleneksel ve modern arasında olduğu görüldü.

Yaşamını daha çok sürdürdükleri yerler sorulduğunda, 199 kişi ilçe merkezlerinden gelmekte idi. BAÖ puan ortalamaları $24.44 (\pm 13.64)$ idi. İl merkezlerinden gelen 41 kişinin ortalaması $18.00 (\pm 9.31)$ idi. 14 kişi köylerden gelmekte idi ve ölçek ortalama puanı $27.88 (\pm 17.73)$ idi ($p<0.001$).

BAÖ ile yaş arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, aralarında anlamlı ilişki bulunamadı ($p=0.463$).

Çalışmamız Türkiye'nin kuzeybatısındaki üniversite öğrencilerinde yüksek düzeyde algılanan stres olduğunu ve bunun da kaygı ve depresyonla korele olduğunu ortaya koydu.

Çalışmalarda, BAÖ'nin katılımcılarda anksiyete ve depresyon ile anlamlı ve orta derecede ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Bizim çalışmamızda da BAI ile aynı yönde pozitif ilişki göstermekteydi.

TARTIŞMA

Sağlık bilimleri öğrencilerine dair pek çok konu literatürde birçok kez tartışılmıştır. Bununla birlikte, mevcut araştırmamız, hedef odaklı bir bağlamda infeksiyonlarla çalışacak ve hatta

yeni pandemilerle karşılaşabilecek öğrencilerin, özgörü, öz düzenleme ve çözümü ortaklaşa geliştiren bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Üniversite lisans öğrencilerinin ulusal ve uluslararası stres olaylarında değişim bağlamında geliştirilmesini kolaylaştırmak için çözüm odaklı düşünme sağlanmalıdır.

Türk üniversite öğrencilerinin tatmin edici psikometrik sonuçları için, ülkenin diğer bölgelerinde de sağlık bilimleri üniversite öğrencilerine yaygın olarak uygulanması gerektiğini öneriyoruz. Bununla birlikte, üniversite seviyelerindeki farklılıklar ve bölgeler arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklar nedeniyle, sonuçlarımızın genelleştirilebilirliğini doğrulamak için bu bölgelerde ek çalışmalar yapılmalıdır.

Çalışmamıza katılanların tümü sağlık bilimleri üniversite öğrencileri olmasına rağmen, farklı lisans öğrencilerin, farklı düzeylerde ve türde stresleri olabilir ve bu da farklı değerlendirme gerektirebilir.

Üniversite öğrencileri de eğitim düzeylerine bağlı olarak farklı algılanan psikolojik baskılara sahip olabilirler, ancak bizim çalışmada katılımcılar liseden sonra benzer yaşlarda benzer eğitim almıştır. İkinci olarak, yapı geçerliliği bildirilen ölçüm karşılaştırmaları ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, ülkemizde ve dünyada çeşitli popülasyonlarda bu soruları ele almalı ve sonuçların psikometrik kalitesini artırmak için daha objektif önlemler uygulanmalıdır.

Sonuç olarak, BAÖ ile stres durumlarını, sağlık bilimleri üniversite öğrencilerinin, Türk kültürel bağlamındaki, stres düzeylerini değerlendirdik. Ayrıca, kaygı ve depresyon ile ilişkili olan üniversite öğrencilerinde, yüksek algılanan stres düzeylerini belirledik.

Bu çalışmadaki ikinci önemli sonuç, hedefe yönelik bir değişim bağlamında sağlık mensubu olacak gençlerin akut durumlara karşı geliştirilmesinde önemlidir.

Gençlerin eğitiminde çözüm odaklı düşünmenin temel eğitime entegre edilmesi gereklidir. Bu model, öğrencilerin, problem analizinde çok fazla zaman harcamak yerine, çözüm odaklı bir düşünme yeteneği oluşturma konusunda dikkatli olmalarını önermektedir. Sorun odaklı eğitim yaklaşımlarının refahı artırma ve hedef ilerlemesini kolaylaştırma açısından çözüm odaklı yaklaşımlardan daha az etkilidir.

Teşekkür:

İstatistiksel analiz için Dr.Öğr.Üyesi Selçuk Korkmaz'a teşekkür ederiz.

Trakya Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu öğrencilerine, çalışmaya katılımları için teşekkür ederiz.

Finansal destek:

Çalışma için hiçbir kurum ve/veya kuruluştan mali destek alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Al-Ahdal M N, Al-Qahtani A A, and Rubino S (2012) Coronavirus respiratory illness in Saudi Arabia. *The Journal of Infection in Developing Countries* 6(10): 692-94.
2. Beck A T, Epstein N, Brown G, and Steer R A (1988) An inventory for measuring clinical anxiety: psychometric properties. *Journal of consulting and clinical psychology* 56(6): 893.
3. Cohen S, Kamarck T, and Mermelstein R (1983) A global measure of perceived stress. *Journal of health and social behavior*: 385-96.
4. del Carmen Neipp M, Tirado S, Beyebach M, and del Carmen Martinez-Gonzalez M (2017) Spanish adaptation of the solution-focused inventory (sfi). *terapia psicológica* 35(1): 5-14.
5. Eskin M, Harlak H, Demirkıran F, and Dereboy Ç (2013) Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik analizi. in *New/Yeni Symposium Journal*.
6. Grant A M, Cavanagh M J, Kleitman S, Spence G, Lakota M, and Yu N (2012) Development and validation of the solution-focused inventory. *The Journal of Positive Psychology* 7(4): 334-48.
7. Kelvin D J and Rubino S (2020) Fear of the novel coronavirus. *The Journal of Infection in Developing Countries* 14(01): 1-2.
8. Lu W, Bian Q, Wang W, Wu X, Wang Z, and Zhao M (2017) Chinese version of the Perceived Stress Scale-10: A psychometric study in Chinese university students. *PloS one* 12(12).
9. Organization W H (2020) Laboratory testing of 2019 novel coronavirus (nCoV)-2019 in suspected human cases: interim guidance, 17 January 2020.
10. Wang H, Li X, Hu X, Chen H, Gao Y, Zhao H, and Huang L (2011) Perceptions of nursing profession and learning experiences of male students in baccalaureate nursing program in Changsha, China. *Nurse education today* 31(1): 36-42.
11. Wongpakaran N and Wongpakaran T (2010) The Thai version of the PSS-10: an investigation of its psychometric properties. *BioPsychoSocial medicine* 4(1): 6.
12. Zhong N, Zheng B, Li Y, Poon L, Xie Z, Chan K, Li P, Tan S, Chang Q, and Xie J (2003) Epidemiology and cause of severe acute respiratory syndrome (SARS) in Guangdong, People's Republic of China, in February, 2003. *The Lancet* 362(9393): 1353-58.
13. Zhu N, Zhang D, Wang W, Li X, Yang B, Song J, Zhao X, Huang B, Shi W, and Lu R (2020) A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. *New England Journal of Medicine*.

POSTKOLONYAL FEMİNİZM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Armağan ÖRKİ¹

ÖZET

Hem Türkçe yazına postkolonyal feminizmin uluslararası ilişkilerle olan bağlantısını kazandırabilmek hem de alışlageldik feminizme farklı bir pencereden bakan ve onun tekdüze durumunu eleştiren postkolonyal feminizmi tanıtabilmek amacıyla bu bildiri kaleme alınmıştır. Zira postkolonyal feminizm, feminizm çalışanlar tarafınca da uluslararası ilişkilerle ilgilenenlerce de görece arka planda kalmıştır. Bu çalışmayla, mümkün mertebe yeni bir çerçeveye içinde farklı bir bakış açısı sunulmak istenmiştir.

Sömürgeciliğin (kolonyalizmin) sosyal sınıflar, siyasal kültür, toplum ve devlet üstündeki belirleyiciliği farklı akademik çalışmalarda kanıtlanmıştır. Güçlü olanın güçsüzden genellikle zorlayarak (askeri güç kullanımı gibi) faydalandığı ve kendi çıkarlarını maksimize ettiği sömürgecilik, yazına göre geride kalmıştır. Buna karşın, yeni bir görünüm elde edip “post” (sonraki) sürecinde yeni bir akım hâlini almıştır.

Çalışmada Türkçe uluslararası ilişkiler yazınına postkolonyal feminizme ilişkin katkı sunulması amaçlanarak oluşumu, farkı ve yaklaşımı üstünde durulmuştur. Çalışmada öncelikle “postkolonyalizm” kavramına değinilmiş, ardından feminizm ve uluslararası ilişkiler konusuna yer verilmiştir. Ardından ise postkolonyal feminizm konusu olabildiğince yalın şekliyle hazırlanmıştır. Kolonyalizm tarihine ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte binlerce yıldır bir şekilde varlığını sürdürdüğünü savunanlar da, görece daha yakın tarihe odaklananlar da olmuştur. Buna karşın kolonyal dönemin tamamlandığı tarihe ilişkin görüşler daha sabittir. Bu tarihler ise genellikle iki savaş arası döneme veya doğrudan İkinci Dünya Savaşı'na işaret etmektedir. Postkolonyalizm ise yeni başlayan dönemi ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla postkolonyal feminizm, liberal feminizm veya diğer feminist yaklaşım ve kuramlardan farklı olarak, dönemsel ve bölgesel bir bakış açısı sunan ve aslında alışlageldik feminizme de bir eleştiri sunan yaklaşım olarak uluslararası ilişkilerde yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: postkolonyal feminizm, uluslararası ilişkiler, uluslararası ilişkilerde feminizm

Postkolonyal feminizm, uluslararası ilişkiler ve feminizm kapsamında diğer kuram ve yaklaşımlara göre daha az üstüne çalışılmış bir alandır. Ayrıca Türkçe yazında da yeterince kendisine yer bulamamıştır. Bu çalışmada Türkçe uluslararası ilişkiler yazınına postkolonyal feminizme ilişkin katkı sunulması amaçlanarak oluşumu, farkı ve yaklaşımı üstünde durulmuştur. Çalışmada öncelikle “postkolonyalizm” kavramına değinilmiş, ardından

¹ Dr. Öğr. Üyesi, T. C. İstanbul Rumeli Üniversitesi İİSBF Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0002-6906-0031

feminizm ve uluslararası ilişkiler konusuna yer verilmiştir. Ardından ise postkolonyal feminizm konusu olabildiğince yalın şekliyle hazırlanmıştır.

Postkolonyalizm

Kolonyalizm, yeni bir coğrafyaya yerleşen; ancak geldiği topraklarla da bağımlı koruyan toplulukları ifade eden bir terimdir (İplikci, 2017, s. 1529). Türkçe olarak sömürgecilik² ile eşanlamlı kullanılan kolonyalizm, farklı anlamlarda kullanılabilir. Günümüzde genel olarak, sanayileşme sürecini tamamlamış bir toplumun kendisinden daha zayıf olan bir başka toplum üstünde politik, ekonomik ve kültürel anlamda üstünlük kurması (genellikle askerî güç kullanarak) ve kurduğu egemenlik sayesinde özellikle ekonomik çıkarlarına dönük olarak oradan yararlanılması anlaşılmaktadır. Türkçe karşılığı olarak ise, ekonomik anlamda sömürmesi anlamı daha ön planda yer almaktadır. Sömürü düzeninde herhangi bir aksaklık yaşanmaması için toplumu kendisinden farklılaştırıp kimliğini yok etme (asimilasyon), geçerli ve geçersiz farkları öne sürüp toplumun sömüren yerine kendi içindeki farklılıklara odaklanmasını sağlama (din, mezhep, etnik çatışmaları körüklemek) gibi çeşitli yöntemler kullanılabilir. Ayrıca ilk aşamada olduğu gibi, ilerleyen dönemlerde de askerî güç kullanılması kolonyalizmde olağan ve alışıldık bir durumdur. Afrika özelindeki kolonileştirme hareketlerinde gezginlerin (seyyah) kullanılması, kıtanın paylaşımına 19ncü yüzyılın ikinci yarısında nasıl başlandığı, haritaların cetvelle nasıl özenle çizildiği ve misyonerlik gibi faaliyetlerin nasıl kullanıldığı konusunda genel tabloyu Aksoy (2019) ayrıntılı olarak kaleme almıştır. Söz konusu kaynak Afrika özelinde oluşturulmuş olsa da, Güneydoğu Asya ile Orta ve Güney Amerika hakkında da fikir verebilecek kapsamdadır. Ayrıca Erol ve Bingöl'ün (2014, s. 192) Birinci Dünya Savaşı sırasında Afrikalı yerlilerden yararlanılması durumunun Afrika'daki koloni döneminin bitişine etkisiyle ilgili tespitleri de anılmaya değerdir:

“Afrikalılar savaşın nedenlerini, emperyalizmin doğasını anlamışlar ve sömürgeciliğin kendi ülkelerindeki etkilerini düşünmeye başlamışlardır. Afrikalılar savaş sırasındaki yakın etkileşim ile beyaz adamın zayıflıklarını görmüş, bu durum ise beyaz adamın mutlak üstünlüğü algısını sarsmıştır.

Savaş yıllarında sömüren ve sömürülenlerin muharebe meydanlarındaki yakınlığı bir taraftan Avrupa'da ırkçılığı yaygınlaştırırken; diğer taraftan, Afrika'da sömürge ilişkisine etkide bulunmuş ve ulusal kurtuluş hareketlerine katkı yapmıştır.”

Kolonyalizm tarihine ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte binlerce yıldır bir şekilde varlığını sürdürdüğünü savunanlar da, görece daha yakın tarihe odaklananlar da olmuştur. Buna karşın kolonyal dönemin tamamlandığı tarihe ilişkin görüşler daha sabittir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık savaşlarının ortaya çıkması ve ek olarak bozulan ekonomilerden ötürü kolonilerin ayrı masraf oluşturduğu, yabancı topraklar yerine kolonicilerin kendi ülkelerine harcama yapmayı daha kârlı gördükleri görüşü genel kabul gören bir yaklaşımdır (Altınbaş, 2011, s. 34).

Postkolonyalizm ise sömürgeciliğin ardında oluşan durumu ele alan bir kuram ve/veya yaklaşımdır. Sinemadan edebiyata, halkla ilişkilerden politikaya kadar farklı alan ve disiplinlerde kendisine kısıtlı da olsa yer edinen postkolonyalizm, uluslararası ilişkilerde ve feminizm içinde de yer almaktadır. Postkolonyalizmin sanattan uluslararası ilişkilere etkisini

² Çalışmada ele alınan kuram Türkçe'de “Postkolonyal Feminizm” olarak geçtiği için çalışmanın genelinde “Sömürgecilik Sonrası” yerine “Postkolonyalizm” ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Aynı şekilde “sömürgecilik” yerine de “kolonyalizm” ifadesi kullanılmıştır.

göstermesinde yatan üç başlıca neden ise tarihsel süreç ve yaşanan değişimle ilgilidir. İlki, koloniciliğin her ne kadar İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemle karşılaştırıldığında bitmiş olduğu gerçeğine karşın, sömürülen ülkelerde kültürel, siyasal ve ekonomik etkilerinin devam edişidir. İkincisi ise, koloniciliğin isim ve yöntem değiştirip neokolonializmin (yeni sömürgecilik) ismiyle devam edişidir. Üçüncüsü de önceden koloni olan toprakların sakinlerinin kolonicilerinin ülkelerine göç etmesi ve oradaki genel tabloyu değiştirmesidir. Durum buyken de “kolonyal dönem sonrası” sürecin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada ayrıca Dikmen-Alsancak’ın (2019, s. 19) tespiti de değerlidir: “(...) sömürgecilik bitmiş bir dönem değildir, çünkü Batı’yı “üstün” nitelikli olarak üreten sömürgeci pratikler devam etmektedir.” Kolonyalizmin yeni dönemine ilişkin bir diğer tespit ise, “sömürülmekte olan halkların sömürge olduklarının farkında olmaması, bunu hissetmemesi, kendilerini tam bağımsız millet olarak” düşünmesi şeklinde ifade edilmiştir (Altınbaş, 2011, s. 39).

Feminizm ve Uluslararası İlişkiler

Feminizm, en yalın şekliyle “kadın ve erkek arasında mutlak eşitliği öngören bir düşünce” şeklindedir (Baştan, 2015, s. 174). Tarihsel süreçteyse feodalizmin yerini kapitalizme bırakmasıyla paralellik göstermiş ve sanayileşmenin toplumlar üstündeki etkisi sonucu orta sınıf kadınlarının talepleriyle ortaya çıkmıştır (Özüdoğru, 2018, s. 306). Örneğin Fransa’daki 19ncü yüzyılda yaşanan feminist harekete, özellikle orta sınıf kadınlarıyla işçi kadınların destek vermiştir (Michel, t.y. s. 62). Bunun nedeni olaraksa, ekonomik ve toplumsal yaşamda görünen değişimdir.

Uluslararası ilişkilerde başvurulan farklı kuramlar (teoriler) bulunmaktadır. Klasik realizm, yapısal realizm (neo-realizm), neoklasik realizm, klasik liberalizm, neoliberalizm, Marksizm, yeşil teori gibi klasik ve çağdaş kuramlarla birlikte feminizm de bu kuramlar arasında yer almaktadır. Feminizmin uluslararası ilişkilerde yer edinmesi 1960’lı yıllardaki gelişmelerle ortaya çıkmaya başlamış ve 1980’li yıllarda iyice somutlaşmıştır (Yüksel Çendek, 2020, ss. 12-13). Öte yandan uluslararası ilişkilerdeki feminizm, doğal olarak feminizmin kendi içindeki gelişiminden de bağımsız olmamıştır. Daha çok ulusal nitelikteki kadın hareketlerinin ve örgütlenmelerin zaman içinde uluslararasılaşması, feminizmin uluslararası ilişkilerde bir kuram hâlini almasında rol sahibidir (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010, s. 5). Kuşkusuz feminizmin uluslararası ilişkilerde daha yoğun yer kaplamasında kadın temsiline artmasına dönük girişilen eylemlerin de etkisi olmuştur (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010, s. 8).

Feminizm, (en azından şimdilik) tarihsel süreçte üç dalgadan oluşmaktadır ve bu süreçlerin kesin tarihlerinin belirlenmesi pek mümkün değildir. Genel olarak ilk dalganın 1848’de başladığı ve 1960’lı yıllara dek devam ettiği savunulur (Baştan, 2015, s. 174). İkinci dalga feminizm savaş karşıtlığı ve çağdaş haklar arayışı gibi ayrıntılarla kendisini göstermiş, 1960’lı yıllarda başlayıp 90’lı yıllara kadar sürmüştür (Özdemir ve Aydemir, 2019, s. 1708). Feminizmin uluslararası ilişkilerdeki yeri de bu döneme karşılık gelmektedir. Ayrıca Durutürk’ün (2018, ss. 79-80) belirttiği ikinci dalga destekçilerinin birlikte hareket etme isteğinden hareketle üçüncü dalgayı eleştirdiklerinin de altı çizilmelidir. Üçüncü dalgayı ayıran temel fark ise “ırk, sınıf, kültür, cinsiyet arasındaki kesişimleri dikkate alan ve bu bağlamda baskın ve beyaz kadın merkezli feminist yaklaşımları eleştiren bir anlayış ortaya” koyması olmuştur (Yükselbaba, 2016, s. 127).

Feminizm, genel olarak uluslararası ilişkilerde yer edinmiş bir kuramdır. Bununla birlikte farklı feminist yaklaşımlar da bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler içinde tek bir feminist duruşun bulunduğunu savunmak Yalvaç’a (2011, s. 92) göre olanaksızdır. Yüksel

Çendek (2020, s. 26) ise eserinde on farklı yaklaşıma (liberal feminizm, Marksist feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm, ampirik feminizm, feminist duruş yaklaşımı, feminist postmodernizm, analitik feminizm, normatif feminizm, postkolonyal feminizm) yer verip bazı farklarına da değinmiştir. Savaş, milliyetçilik ve güç gibi bazı kavramlar 1980’li yıllarda kadınların gözünden tekrar incelenmiş ve özellikle bu süreçte feminizmin uluslararası ilişkilerdeki yer edinimi sağlanmıştır (Arman ve Şerbetçi, 2012, ss. 65-66).

Kadınlar, toplum içinde kendi evleriyle ilgili konular dışında dışlanmış ve zaman içinde egemenler tarafından da bu durum doğal ve evrensel olarak kabul görmeye başlamıştır (Atmaca ve Gözen Ercan, 2018, s. 22). Feminist uluslararası ilişkilerin temelinde uluslararası ilişkilerin kadınları içermiyor olması yatmaktadır ve bu çerçevede kavram ve kuramlar eleştirilmektedir (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010, s. 9). Ayrıca ırk, din ve benzer ayrımlar dikkate alınmadan her tip baskı, sömürü ve ayrımcılığa karşı bir duruş bulunmaktadır (Biter, 2017, s. 496). Kavramlarla ilgili olarak, savaş ve şiddet gibi olguların doğal bir durum olmadığı, erkek bakış açısının birer sonucu oldukları eleştirilmektedir (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010, s. 13). Buna ilişkin bir örnekse Birinci Dünya Savaşı sırasında hazırlanan propaganda afişlerinden verilmiştir. Işık ve Eşitti (2015, s. 670) ele aldıkları bir afişle³ ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Erkek çocuk annesine hem bağımlıdır hem de onu emmek suretiyle sömürmektedir. İlk başlarda anneye tamamen bağlı olan erkek çocuk, zamanla annesinin vücudunu sömürerek büyüyecek; hatta zamanla güçlenerek onu da tahakküm altına alacaktır. Kız çocuk ise fiziksel olarak erkek olana göre anneden biraz daha uzaktır ve toplumsal cinsiyet rolüne uygun olarak elinde bir oyuncak bebek bulunmaktadır. O da annesi gibi büyüyünce ülke için gürbüz çocuklar yetiştirecektir. Kız çocuğun elindeki mektup ise babanın cephede olduğuna işaret etmektedir. Babanın mektup yazmış olması onun ailesine düşkün bir kişi olduğunu, bununla birlikte ülke sevgisinin ailesine olan sevgisine baskın geldiğini ifade etmektedir.”

Ek olarak, güvenliğe olan bakış açısı da feministlerce eleştirilmiştir. Realizm gibi geleneksel kuram ve yaklaşımların devlet güvenliği temelli yaklaşımları eleştirilip güvenliğin bireysel ve toplumsal boyutu vurgulanmıştır (Aydın Koyuncu, 2012, s. 118).

Feminizme göre politik söylemlerde de erkekler koruyucu bir şekilde gösterilirken, kadınlarsa güçsüz ve savunmasız olarak betimlenmiştir (Gürpınar, 2017, s. 473). Natalja Zabeida’dan (2010) aktaran Ülgül (2017, ss. 445-446), savaşlarda kadınlara tecavüz edilmesinin nedenleri arasında uzun süreli tahribat yaratma isteğinin ve karşı tarafa kendine ait olanı koruyamadığı mesajının verilmek istendiğini aktarmıştır. Yani kadınlara tecavüz edilmesi bile birer savaş aracı olarak kabul edilmiştir. Anlaşılacağı üzere savaş ve iç savaşlarda, hem öncesindeki aşama için hem çatışmanın yaşandığı aşama için hem de sonrasındaki aşama için kadınlar birer bireyden öte araç konumuna itilmiştir. Savaş sonrası dönem için kadınları bekleyen ise genellikle zorla evlendirilme, göç edip cinsel saldırıya maruz kalma gibi doğrudan veya dolaylı şiddet olmuştur (Ülgül, 2017, s. 447). Feminizme göre doğrudan şiddet, bir öznenin ötekenden zarar ve üzüntü yaratma amacıyla uyguladığı saldırıyı tanımlarken, dolaylı şiddet ise ekonomi, hukuk gibi yapılardaki eksiklerden doğan ailevi, ulusal, uluslararası bağları bulunan sorunları ifade etmektedir (Aydın Koyuncu, 2012, ss. 128-130).

³ Afişte beş kişi bulunmaktadır. Afişin sağ ve sol tarafında birer kadın çalışırken, ortada oturan kadın erkek bebeğini emzirmekte ve kız çocuğu ise annesine mektup uzatmaktadır. (İlgili Kaynak’ta sayfa 668).

Postpozitivist bir kuram olan feminizm, çözümlemesinde toplumsal cinsiyet kavramını temel almış ve alçak politikaya ilişkin konuların da uluslararası ilişkiler gündemine daha sık girmesiyle etki ivmesini artırmıştır (Biter, 2017, s. 497). Feminist uluslararası ilişkilerde yansıyan bir başka ayrışma cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olmuştur (Atmaca ve Gözen Ercan, 2018, s. 22). Cinsiyet, biyolojik açıdan erkek veya kadın olarak doğma anlamında kullanılırken, toplumsal cinsiyet, erkeklik veya kadınlık olarak toplumlar tarafından dayatılan, sonradan öğrenilmiş kavramlardır (Vatandaş, 2007, s. 31). Tarihsel süreçte kadınların erkeklere göre ikincil konumda oluşunun nedeni olarak toplumsal cinsiyet gösterilmiştir (Doğan ve Özlük, 2016, s. 46). Feminizmin eleştirisi ise doğal olana değil, sonradan olana dönüktür; çünkü eşitsizliği oluşturan önceden beri varlığını sürdüren öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rolleridir.

Feministlerin uluslararası ilişkiler kapsamında çözümlemeye çalıştıkları farklı konu ve sorunlar bulunmaktadır. Uluslararası güvenlik politikalarında kadınların hiç bulunmamasının veya çok az bulunmasının nedenlerini sorgulayan feminizm, bazı temel kavramların da yeniden tanımlanması gerektiğini savunmaktadır (Atmaca ve Gözen Ercan, 2018, s. 25).

Uluslararası ilişkilerde genel kabul gören Batılı düşünceyle oluşturulmuş feminizmin eksik ve/veya yanlış durumuna olan bir tepki gibi okunan postkolonyal feminizm, bu eksikliği ve/veya yanlış düzeltme çabasıdır. Postkolonyal feminizmin hangi motivasyonla ortaya çıktığına ilişkin Arman ve Şerbetçi'nin (2012, s. 80) şu tespiti bu noktada değerlidir:

“Batılı feminizm ırkçılık ve sömürgeciliğin kadın üzerindeki etkisini göz ardı ederek eşitlik idealine odaklanmıştır. Oysaki eşitliği sağlamak her zaman adaletli bir çözüm getirmeyebilir. Farklılıklar ırkçılık ve kolonyal önyargılar tarafından beslenmeye devam etmekte ve mutlak eşitlik aslında dezavantajları çoğu zaman daha da belirginleştirmektedir.”

Postkolonyal Feminizm

Postkolonyalizm, uluslararası ilişkilerde, “ırkçılık, cinsiyet, ultra-milliyetçilik, ayrımcılık, ötekileştirme, asimilasyon, sömürgecilik, yeni-sömürgecilik, kölelik ve kimlik inşası gibi farklı” konulara odaklanmış, eleştirel bir kuramdır (Eyrice Tepeciklioğlu, 2013, ss. 80-81). Yani uluslararası ilişkilerde, feminizmden bağımsız olarak postkolonyal kuram çalışmalarının da yeri bulunmaktadır. Örneğin güvenlik çalışmalarıyla ilgili olarak, Dikmen-Alsancak'ın (2019, s. 19) ifadesiyle postkolonyalizm şu temel üstüne inşa edilmiştir:

“Postkolonyal güvenlik yaklaşımlarına göre, Üçüncü Dünya, Güney ya da çevre gibi kavramlar, Batı'daki kullanışlarında temelde ikili bir dünya sistemini tanımlamak için kullanılır: modern olan ve diğeri. Diğeri her zaman “eksik” ve “aşağı” olarak sunulan Üçüncü Dünya'dır.”

Uluslararası göçle ilgili bir çalışmada ise Ertuğrul (2017, s. 93) şu tespiti yapmıştır:

“Göçün öznesi, Batılı Beyaz özne olduğunda, küresel eşitsizliklerden kaynaklı yapısal imtiyazlarla kuşanmış olan bu göç, kolonyal temaların hala işlerlikte olduğu ‘fark’a dair tahayyüllerle anlam kazanmaktadır.”

Güvenlik ve göç konusundaki iki tespit ve görüşten de anlaşılacağı üzere postkolonyal dönemin kendine özgü bir yaklaşımı ve savı bulunmaktadır. Postkolonyal süreçle feminizmin kesişim noktası ise uluslararası ilişkilerde postkolonyal feminizmin olduğu noktaya işaret etmektedir. Postkolonyal feminizm, özellikle postkolonyal kökenli kadın aktivist ve

akademisyenlerin bir ürünü olarak kabul edilebilir ve kuramın amacında ise Üçüncü Dünya ülkelerindeki kadınların sorunlarına çözüm bulabilme arayışının yattığı savunulabilir (Mishra, 2013, s. 129).

Bir önceki bölümde feminizmin üç dalgasının yıllarına kısaca değinilmiştir. Söz konusu yıllardan bağımsız bir şekilde, dönem ve süreçlerin eşleşmesi dikkate alınmak istendiğindeyse Araz'ın (2003, s. 264) tablosu feminizm ile postkolonyalizmin eşleşmesini çok daha kolay anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Araz, kolonyalizm ile feminizmin dönemlerini kısaca şöyle eşleştirmiştir: Kolonyal dönem ve erkek egemen (ataerkil) düzen, kolonyal düzene direniş ve feminist direniş, postkolonyal dönem ve ikinci dalga feminizm, neokolonyalizm ve yeni feminizm. Postkolonyal feminizm, anlaşılacağı üzere neokolonyalizm dönemiyle eşleşmiş ve bir yandan aslında bu dönemin koşullarına yanıt veremeyen Batılı feminizme “tepki” olarak doğmuştur.

1990'lı yıllarda Batılı görüşlere olan eleştirel yaklaşım, beraberinde feminizme de Batı dışı bir yorum katılmasına olanak tanımış ve Batı dışındaki kadının da kurama eklenmesine odaklanılması için zemin hazırlamıştır (Arman ve Şerbetçi, 2012, s. 68). Ayrıca Arman ve Şerbetçi (2012, s. 69), postkolonyal feminizmin doğuşunda koloniciliğin erkeklerden daha çok kadınları olumsuz etkilediği ve postkolonyal feminizmin buna karşı bir tepki olarak doğduğunu aktarmıştır. Yüksel Çendek (2020, s. 44) ise Batılı feminist anlayışın Batılı kadınların beklentileri ışığında geliştiğini; ancak bunun da tüm kadınları kapsayamadığını belirtmiştir. Bir diğer ifadeyle Batılı feministlerin ırksal, kültürel, tarihi özellikleri göz ardı ettiği savunulmuştur (Tyagi, 2014, s. 47). Kısacası postkolonyal feminizm, ırkçılık ve cinsiyetçilikten kaynaklanan ataerkillik ve cinsiyet eşitsizlikleri gibi baskı biçimlerine odaklanmaktadır (Neimneh, 2014, s. 51). Bu odak noktasında ise coğrafyanın geçmişteki siyasal tarihinin de etkisi bulunmaktadır. Ayrıca cinsiyet eşitsizliğiyle ifade edilen de kadın veya erkek olarak doğmak değil, toplumsal cinsiyet rolleridir. Bu roller, toplumdan topluma kendi kültürlerinden ötürü farklılık göstermektedir ve belli bir süreç içinde medeni hukuktan iş hukukuna kadar sosyal yaşamı düzenleyen metinlere kadar etkisini genişletebilmektedir.

Yaklaşımın somutlaştırılması için 2006 tarihli Blood Diamond (Kanlı Elmas) filmindeki olay örgüsü aslında bir örnek olarak sunulabilir. Film, 1991'de başlayıp 2003'e dek süren Sierra Leone İç Savaşı sırasında değerli bir elmasa sahip olabilmek ve o elması kendi hayatları için kullanabilme arayışı üstüne oluşturulmuştur. Beyaz paralı asker için ekonomik zenginlik, siyah baba için ailesinin geri kalanını kurtarabilme, beyaz gazeteci kadın için Dünya'ya gerçekleri gösterebilme arayışı bir uyum içinde sunulmuştur. Bu noktada postkolonyal feminist açıdan eleştirel bir yaklaşım gerekli olduğunda düşünülmesi gerekenler ise çocukları asker olan anneler, tecavüze uğrayan kadınlar, aileleri ellerinden alınan ve şiddet gören kadınlar olacaktır.

Postkolonyal feminizmin bakış açısının somutlaştırılmasına ilişkin sunulan film örneğinden daha gerçekçi bir başka veri ise kadınların yaşam süreleridir. Alptekin (2006, s. 67) Özgüç'ten (1998) şöyle aktarmıştır:

“Kadınların ortalama ömrünün en yüksek olduğu ülke Japonya ile en düşük olduğu ülke Afganistan arasındaki fark 38 yıldır. Ortalama ömür ülkelere göre çok farklılıklar göstermektedir. Örneğin Kanada'da ya da Avustralya'da doğan bir kız çocuğunun yasama süresi beklentisi 81 yıl (hatta daha fazla) olabilirken, Uganda'da doğanındaki ancak 46 yıldır.”

Alptekin (2006, ss. 69-71) ayrıca kız çocuk ölümlerinin (daha doğru ifadeyle öldürülmelerinin) bazı ülke gruplarında daha sık görüldüğüne işaret etmiş ve eğitimde de

ayırma maruz kaldıklarını aktarmıştır. Postkolonyal feminizmin işaret ettiği nokta da tam olarak Batılı feministlerce anlaşılabilen, kabul görmeyen, unutulmuş ya da görmezden gelinen bu durumdur.

1800'lü yıllardan 1957'ye kadar koloni olarak varlığını sürdüren Gana da postkolonyal feminizm adına somut örneklerden birisini oluşturmuştur. Gana'daki cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin olarak Appiah-Kubi ve diğerleri (2020, ss. 78-82) kültürel değerlerden ötürü kız çocuklarının okutulmasının erkekler kadar önemli bulunmadığını, kadınların yemek yapıp ev temizlemek ve çocuk bakmak için saatlerini harcadıklarını, çalışsalar bile çok az gelir sağladıklarını, siyasi katılım ve yönetimde yok denecek kadar az bulduklarını aktarmıştır. Eğitim yaşamındaki ve sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamdaki bu sorunlar postkolonyal feminizmin odaklandığı ayrıntılar olmuştur. Öte yandan Batı menşeli feminizmi sunan ABD, İngiltere veya Fransa gibi ülkelerdeki kadınlar açısından bu sorunlar söz konusu değildir.

Sonuç

Tarihteki askerî, sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler toplumların kaderlerini olduğu gibi bireylerin kaderlerini de etkilemiştir. Coğrafi keşiflere sağlamış ekonomik nedenler, keşifleri gerçekleştirenlerin buldukları yerlerle ticaret yapmalarına yol açmış ve bu ekonomik süreç (merkantilizm) sonunda Sanayi Devrimi'ni doğurmuştur. Kolonyal devletlerin motivasyonu ücretsiz (veya düşük maliyetli) işgücü (kölelik) ile hammadde ihtiyacı olurken, yerli orta sınıfın talepleri sendikacılıktan kadın hareketlerine kadar kimi toplumsal gelişmelere de neden olmuştur.

Aslında Batılı feminizm, postkolonyal feminizm açısından düşünüldüğünde tümüyle “yanlış” olarak ifade edilmemektedir. Öte yandan “eksik” olduğu kapsayıcı olmamasından ötürü kabul edilebilir. Batılı bir aktivist, her hâlükârda önce kendi yüzleştiği sorunu dile getirecektir. Bunun Batı veya Doğu, Kuzey veya Güney ile bir ilgisi de bulunmamaktadır. Bireyler, öncelikle sıkıntısını yaşadıkları, deneyimledikleri veya çevrelerinde gördükleri sorunları tanımlamaya ve çözüm üretmeye meyillidir.

Postkolonyal feministlerin önemli bir kısmının koloni geçmişi olan toplumlardan çıkması da tam olarak bununla ilgilidir. Feminizme olan eleştirilerindeki haklılıkları, Batı'da gelişen feminizmin “diğer” yerdeki kadından habersiz olmasıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde, postkolonyal feminizmin feminizme katkısı da onun kapsamını genişletmek, bazı sorunların evrensel olduğunu kabul edip yerle özgül sorunların da olduğunu hatırlatmaktır.

Kaynakça

Aksoy, E. (2019). Afrika'da misyonerlik çalışmaları ve sömürgecilik. AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 1(1), 11-22.

Alptekin, D. (2006). *Üçüncü Dünya ülkelerinde kadın hakları bağlamında feminizm*. (Yüksek Lisans Tezi). T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Altınbaş, D. (2011). İnsanlığa karşı suçlar ve yeni-sömürgecilik. Uluslararası Suçlar ve Tarih, 11, 33-76.

Appiah-Kubi, J., Ceter, A. ve Luboder, Z. (2020). Gana'daki kilit sektörlerde cinsiyet eşitsizliği: Mevcut gidışat, sebepler ve müdahaleler. Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi, 4(1), 75-87.

Araz, T. (2003). Feminizm ve sömürgecilik sonrası söylemlerin örtüşmesi. *Litera*, 15, 263-275.

Arman, N. M. ve Şerbetçi, D. (2012). Postkolonyal feminist teoride milliyetçilik, militarizm ve savaş karşıtlığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 65-83.

Atmaca, A. Ö. - Gözen Ercan, P. (2018). Uluslararası güvenliği yeniden düşünmek: Uluslararası ilişkiler disiplinde feminist eleştiriler. *Uluslararası İlişkiler*, 15(59), 19-31.

Aydın Koyucu, Ç. (2012). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları açısından güvenlik konusunun analizi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 111-139.

Baştan, A. (2015). Feminizm ve İngiliz feminist tiyatro. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, 173-185.

Biter, İ. T. (2017). Uluslararası ilişkilerde feminist dış politika söylemi ve İsveç örneği. *Alternatif Politika*, 9(3), 495-524.

Dikmen-Alsancak, N. (2019). Üçüncü Dünya güvenlik ve postkolonyal güvenlik yaklaşımları arasındaki farklılıklar: Devlet, kültür ve modernite. *Uluslararası İlişkiler*, 16(63), 13-31.

Doğan, F. ve Özlük, D. (2016). Feminist uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler eleştirisi: Cinsiyet, devlet ve güvenlik. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 43-60.

Durutürk, B. (2018). Feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Bilgi*, 20(2), 76-90.

Erol, M. S. ve Bingöl, O. Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve sömürgecilğe etkileri. *Gazi Akademik Bakış*, 7(14), 177-196.

Ertuğrul, G. (2017). Beyazlık ve göç. *Mülkiye Dergisi*, 41(2), 71-98.

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2013). Postkolonyal kuram uluslararası ilişkiler disiplinini dekolonize etmek. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 80-97.

Gürpınar, B. (2007). Feminist uluslararası ilişkilerde güvenlik ve barış: Suriye İç Savaşı ve kadınlar. *Alternatif Politika*, 9(3), 471-494.

Işık, M. ve Eşitti, Ş. (2015). I. Dünya Savaşı propaganda afişlerinde kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet bağlamında göstergebilimsel incelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 655-682.

İplikci, A. (2017). Kolonyalizm ve emperyalizm üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1527-1540.

Michel, A. (t. y.). *Feminizm*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları.

Mishra, R. K. (2013). Postcolonial feminism: Looking into within-beyond-to difference. *International Journal of English and Literature*, 4(4), 129-134.

Neimneh, S. (2014). Postcolonial feminism: Silence and storytelling in J. M. Coetzee's *Foe*", *Journal of Language and Literature*, 5(2), 49-55.

Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019). Dördüncü dalga feminizm üzerine. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(32), 1706-1711.

Özüdoğru, B. (2018). Beyaz feminizm ve öteki kadınlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 304-319.

Tür, Ö. ve Aydın Koyuncu, Ç. (2010). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı: Temelleri, gelişimi, katkı ve sorunları. *Uluslararası İlişkiler*, 7(26), 3-24.

Tyagi, R. (2014). Understanding postcolonial feminism in relation with postcolonial and feminist theories. *International Journal of Language and Linguistics*, 1(2), 45-50.

Ülgül, M. (2017). Suriye İç Savaşı'na feminist bir yaklaşım. *Alternatif Politika*, 9(3), 442-470.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, 35, 29-56.

Yalvaç, F. (2011). Uluslararası ilişkilerde temel kavramları yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99.

Yüksel Çendek, S. (2020). *Feminist uluslararası ilişkiler ve Avrupa Birliği güvenlik politikaları*, Nobel Bilimsel Eserler.

Yükselbaba, Ü. (2016). Feminist perspektiften hukuk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(1), 123-138.

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

İNSAN KAYNAKLARI EĞİTİMİNİN ÇALIŞANLARIN İÇ VE DIŞ MOTİVASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yeşim Bayındırcı¹,
Dr. Öğr. Üyesi Melek Yurdakul²

¹İstanbul Gedik Üniversitesi

²İstanbul Gedik Üniversitesi,

ÖZET

İnsan kaynakları yönetiminin (İKY) esası işletmelerde iş yaşamının kalitesini yükselterek çalışanların verimliliğini arttırmak, verimli olarak çalışmasını sağlamaktır. Artan rekabet koşulları altında işletmelerin karlılıklarını artırmak ve devamlılıklarını sürdürmek için gerekli olan unsurlardan biri olan çalışanlarının motivasyonlarının sağlanması eğitim seviyelerini artırmak yoluyla olur. İKY kapsamındaki eğitimlerle işten kaytarma, iş yapmama ve işe gelmeme isteklerinin de önüne geçilebilir ve çalışanların işletmede verimli çalışması gerçekleştirilebilir. İşletmelerin eğitimdeki esas amacı, değişen durumlara uyum sağlayarak, her hal ve durumda düşük maliyetlerle, en yüksek çıktıyı elde etmek suretiyle işletmenin karlılığını ve hayatını devam ettirmektir. Bu çalışmanın amacı, insan kaynakları eğitiminin iç ve dış motivasyon olarak çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırma modelinde iki temel değişken olarak insan kaynakları eğitimi çalışmanın bağımsız değişkeni olarak ele alınırken iç ve dış motivasyon alt boyutlarından oluşan motivasyon araştırmanın bağımlı değişkeni olarak ele alınmıştır. Çalışmada insan kaynakları yönetimi ve insan kaynakları eğitime ilişkin kavramsal ve terimsel detaylar, motivasyonun kavramı, çeşitleri ve teorilerine ilişkin açıklamalar ve İstanbul'da bulunan bir gıda şirketinin 400 çalışanı ile anket çalışması yapılmış ve çalışmanın sonuçları SPSS programı ile analiz edilmiştir. Çalışmaya katılanların aldıkları insan kaynakları eğitimi, iç ve dış motivasyon algısı üzerinde etkisini değerlendirmek için yapılan regresyon analizinin sonucu, pozitif istikamette orta şiddette anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler:İnsan kaynakları yönetimi, Motivasyon, İnsan kaynakları eğitimi, İç ve dış motivasyon.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu, çalışan motivasyonunun yükseltilebilmesi için eğitim ve geliştirme etkinliklerinin önemini idrak edebilmek amacıyla insan kaynakları yönetimi işlevlerinden biri olan eğitim etkinliklerinin çalışanların hem iç hem de dış motivasyonları üzerindeki etkisinin araştırılması oluşturmaktadır.

Bu çalışmada bir örgütte çalışan tarafından alınan eğitimin kişide nasıl bir motivasyon etkisi oluşturulmasıyla ilgili daha önceki yapılan çalışmalarda yeterince değinilmeyen hususların araştırılması amaçlanmıştır. Bu hususlar, bir örgütte çalışanların örgütün temel işlevini yerine getirirken o işlevlerini gerçekleştirmelerini sağlayan motivasyon unsurlarının ne yönde etkisinin olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma bu yönüyle, İK eğitiminin iç ve dış motivasyon olarak çalışan motivasyonu üzerindeki etkisi araştırılmış ve literatüre katkı sunulmuştur.

Bu bağlamda, İstanbul'da bulunan bir gıda şirketinin 400 çalışanı ile anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada yapılan anketlerde araştırmaya katılmış olan kişilerin özellikleri korunarak hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Bu yönüyle de araştırma nitel olarak betimsel bir tarama modelidir. Anket sonuçları SPSS programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların aldıkları İK eğitimi, iç ve dış motivasyon algısı üzerinde etkisini değerlendirmek için regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçların pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu tez çalışmasının literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışma; örgütlerde çalışanları işe özendirmek için neler yapılabilir? Eğitimin örgütteki yeri nedir?

Yani yapılacak işin hakkında çalışanın bilgili olmasının önemi nedir? Bir örgüt için çalışanlarının motivasyonu neden önemlidir? İKY tarafından verilen eğitim, çalışan iç ve dış motivasyonu için nasıl bir etki sağlamaktadır? Bu çalışmada, küreselleşen dünyada sürekli değişim ve yenilikler karşısında örgütlerin ayakta durması için ne yapması gerektiğini ayrıca çalışan bilgisinin ne kadar önemli olduğu ve bu yeniliklere karşı çalışanların neden eğitilmesi gerektiği gibi konulara cevaplar verilerek, literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İnsan kaynakları kavramı 1817’de tanınmış bir iktisatçı olan Springer tarafından ilk kez kullanıldığı bilinmekte olup Taylor ve Fayol tarafından yönetim alanında öne sürülen fikirler ile gelişmiştir (Aykaç, 1999).

İnsan kaynakları yönetimi, örgütün amaçları yönünde insan gücünün verimli şekilde kullanılması, uygun biçimde sağlanması ve geliştirilmesini içeren tüm teknikler ve yöntemlerdir (Luthans, 1992). İnsan kaynakları yönetimi işyerinde oluşabilecek sorun ve problemleri çözmez, örgüt içerisinde bir güç unsuru olarak rol oynar. Kısacası insan kaynakları, personelin örgüt için verimliliğini sağlayan ve çalışanlarını yönlendirici işlevi olan bir departmandır (Sezen, 2011). İnsan kaynakları yönetim anlayışının gören bulma ve seçme, performans değerlendirme, eğitim, ücret, motivasyon ve ödüllendirme olarak beş temel işlevi bulunmaktadır (Gök, 2006).

Bir örgütte çalışan motivasyonunu, dolayısıyla örgüt üretkenliğini ve devam edilebilirliğini etkileyen ilkeler mevcuttur. Bu ilkelerin ortaya konulması ve uygulamaya alınması başarılı bir İKY için önem arz eder. Bunlardan bazıları sırasıyla şu şekildedir; insana saygı ilkesi, eşit olma ilkesi, yeterli olma ilkesi, kariyer ilkesi, gruplandırma ilkesi, güven ilkesi, adaletli ücret ilkesi, bilgilendirme ilkesi, disiplin ilkesi, yönetim-geliştirme ilkesi ve bilimsellik ilkesi olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2011). Altok (2009) yapmış olduğu çalışmada, çalışanların motivasyon düzeylerini etkileyen faktörleri genel itibarıyla incelemiş ve insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından ücret yönetimi, eğitim, kariyer, iş sağlığı ve güvenliği konularının çalışan motivasyonunu etkilediği sonucuna varmıştır.

Motivasyonun insan ilişkilerine yön veren en ciddi kavramlardan olduğu bilinmektedir (Yüksel, 1998). Motivasyon, kişinin içinden gelen, onu davranışa yönlendiren bir manayı anımsatmaktadır. Bu, bir gereksinim, tutku ya da duygu olabilir, ama kesin bir biçimde bireyi eyleme geçmeye zorlamaktadır (Adair, 2013). Motivasyon, bir kişinin içinde olan, o kişinin müspet veya menfi belirli kimi fiillerde bulunmasını ve belli kişisel arzularına erişmesini ve böylelikle doyumuna ulaşmasını temin eden güç olarak tanımlanabilir (Trevor, 2006).

Motivasyon sayesinde birey, örgüt içerisinde verim açısından üst seviyeye ulaştıkça, çalışanların doyum düzeyi de artmış olur. Örgütün başarısı çalışanların başarısı ile olmaktadır. Bu nedenle, başarısının devamı ve her daim olması için yetenekli elemanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Motivasyon unsurunun temel hedefinden biri örgütsel hedeflerin gün yüzüne çıkartılması için çalışanları motive edebilmektedir. Çalışanın örgüte ait olduğunu ve örgütün hedeflerine ulaşmak için çok çalışması gerektiğini ve örgütsel hedeflere yönlendirilmesi gerekmektedir (Şimşek vd., 1998).

Motivasyon, iş tatminini ayrılmaz unsurdur ve örgütsel bağlılığı sağlar. Örgüte bağlılığı olan bir kişi, örgüte katkıda bulunur örgütün yararına olabilecek işlerde hizmet eder ve örgütünü her pozisyonda savunacaktır. İnsan kaynakları yönetiminin önemli diğer bir görevi, çalışanların örgütün bir üyesi olduğunu hissettirmektir. İnsan kaynakları, bünyesinde bulunan çalışanlarının, bireysel istek, amaç ve değerlerine katkı sağlayacak ve örgütün lehine özverili davranmasını sağlamak ile yükümlüdür. Kısacası örgütsel bağlılık, örgütün amaç ve kurallarına uyma, örgütü benimsemek ve örgüt stratejilerine saygı gösterme davranışını

gerektirir. Bu davranış biçimi söyleneni yapma davranışından farklı olarak bireyin örgüt ile özdeşleşmesi anlamına gelmektedir (Erol, 2012). Örücü ve Kanbur(2008)'a göre çalışanların motivasyonunu sağlayan unsurlar; ekonomik, psiko-fosyal ve örgütsel- yönetsel faktörlerdir.

Yapılan literatür taraması çalışmaları sonucunda motivasyon çeşitlerinin farklı yazar ve araştırmacılara göre farklı şekilde yapıldığı belirlenmiştir. Bireylerin ihtiyaçlarından doğan motivler, bölgeden bölgeye, insandan insana farklı olması nedeniyle çeşitli şekillerde sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmaların temelinde oluşma biçimleri, yönleri ve şiddetleri yer almaktadır. Sabuncuoğlu ve Tüz'ün (2009) yaptığı çalışmada motivasyon çeşitleri dört başlığa ayrılmış olup bunlar, iç motivler, fiziki motivler, sosyal yönden motivler ve psikolojik yönlü motivler gibi sınıflandırılmıştır. Wu (2003) tarafından yapılan çalışmada ise motivasyonun dışsal ve içsel kaynakları olduğu belirtilmiş, davranışın nedenselliğinin kişinin haricinde, çevrede ise, bunun dışsal motivasyon olduğunu ve içsel motivasyonda davranışın nedenselliğinin bireyin içinde olduğunu belirtmiştir. Motivasyon çeşitleri Wu (2003) tarafından yapılan çalışmadaki motivasyon çeşitleri temel alınmıştır. Bunlar; içsel ve dışsal motivasyonlardır. Çalışma kapsamında, Wu (2003)'nun sınıflandırmasına dayalı olarak motivasyon içsel ve dışsal motivasyon bağlamında ele alınmaktadır.

Eğitim, örgütte çalışanların işleri ile aralarındaki motivasyonu sağlayacak insan kaynakları uygulamalarının başında yer almaktadır. Eğitim en yalın anlatımıyla bilgilenme süreci olarak yaşamın başlangıcıyla başlayan ve yaşam itibarıyla süren süreçtir (Bingöl, 1990).Eğitim işlevi çalışanların örgütsel problemleri çözümü, çalışanların oryantasyon gibi faaliyetleri etkin kılma, beceri güncelleme ve bilgi güncelleme işlevleri etkili bir şekilde getirebilmektedir (Tortop ve diğ., 2007).

Örgütlerin eğitim olarak temel amacı, değişen durumlara uyum sağlayarak, her durumda düşük maliyetle, en yüksek çıktıyı elde etmek suretiyle örgütün karlılığını ve hayatını devam ettirmektir (Özçelik vd., 2000). İnsan kaynakları eğitim programlarından beklenen yararlarşağıdaki gibidir (Ayan, 2011; Karalar, 2008):

- Eğitim programlarının ve katılımcıların kolaylıkla belirlenmesi.
- Personelin ihtiyacı olan eğitimin alınmasını sağlar.
- Eğitim hakkında daha doğru bilgi edinmesini sağlar örgütün karar verme ve problem çözme potansiyelini artırır.
- Üretime ait miktarı ve niteliği yükseltir.
- Personelde güven ve başarı duygularının gelişimi sağlar.
- Yönetici ve iş gören ilişkilerini geliştirir.

Konya (2013), tarafından yapılan çalışmada hizmeti içi eğitimlerinin çalışanların motivasyonu üzerindeki etkilerinin belirlenmesi araştırılmıştır. Çalışmada banka çalışanlarının iş harici faktörlerden motivasyon sağlama seviyelerinin hizmet içi eğitime dönük tutumlarının etkisinde olmadığı, işin kendisiyle alakalı faktörlerden motivasyon sağlama seviyelerininse istatistiki olarak etkilendiği tespit edilmiştir. Sonuç itibarıyla çalışmada banka çalışanlarının hizmet içi eğitime dönük tutumları genişlediğinde işin kendisine ait faktörlerden motivasyon sağlama seviyeleri de yükselmekte olduğu görülmektedir. Şener (2009) yapmış olduğu çalışmada, sınıf öğretmenlerine yönelik yapılan hizmet içi eğitimlerin onların mesleki motivasyon düzeylerine etkisini belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki hizmet içi eğitimin öğretmenlerin mesleki motivasyon düzeylerine olumlu bir etkisi bulunmaktadır.

Uygun (2015) tarafından yapılan bir çalışmada ise insan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin çalışan motivasyonuna etkileri ve sağlık sektöründen bir vaka analizi incelenmiştir. Çalışmada çalışan motivasyonunun arttırılabilmesinde eğitim ve geliştirme

faaliyetlerinin yerini anlayabilmek için, insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile motivasyon arasındaki ilişki araştırılmış, çalışanların motivasyonlarının kişisel özelliklerine göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur.

Şener (2009) yapmış olduğu çalışmada sınıf öğretmenlerine yönelik yapılan hizmet içi eğitimlerin onların mesleki motivasyon düzeylerine etkisini belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki hizmet içi eğitimin öğretmenlerin mesleki motivasyon düzeylerine olumlu bir etkisi bulunmaktadır.

Altok (2009) yapmış olduğu çalışmada, çalışanların motivasyon düzeylerini etkileyen faktörleri genel itibarıyla incelemiş ve insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından ücret yönetimi, eğitim, kariyer, iş sağlığı ve güvenliği konularının çalışan motivasyonunu etkilediği sonucuna varmıştır.

3. METODOLOJİ

3.1 Çalışmanın Örnekleme ve Yöntemi

Araştırma, İstanbul ilinin Anadolu yakasında faaliyette bulunan Midpoint isimli bir gıda şirketine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, basit tesadüfi örnekleme yoluyla şirketin rastgele üç şubesi seçilmiştir. Araştırmanın yapılması için gereken katılımcı sayısı üç şube ile elde edildiği için örnekleme sadece üç şube ile sınırlandırıldı. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda birtakım kısıtlar yer almaktadır.

Anketimizin uygulandığı gıda şirketi olan Midpoint 2002 yılında kurulmuş olup, 48 şubesi bulunmaktadır. Bu çalışmada istatistiki yönden sağlanan verilere ait anlamlılık seviyesinin temini için toplam 450 kişi ile anket yapılmıştır. Fakat araştırmaya katılan kişilerden 50 kişinin anket formunu belirtilen kıstaslara uygun olarak doldurmadığı anlaşılmıştır. Netice olarak, toplam 400 adet ankete istatistiksel analiz uygulanmıştır.

Araştırmada yapılan anketlerde araştırmaya katılmış olan kişilerin özellikleri korunarak hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Bu yönüyle de araştırma nitel olarak betimsel bir tarama modelidir. Betimsel tarama modelinde araştırma için veriler toplandı ve anket sonuçları elde edildiği bu araştırmada çalışanların cinsiyet, yaş, medeni durumu, eğitim seviyeleri ve işyerinde çalışma süreleri işyerinde insan kaynakları tarafından verilen eğitime bağlı olarak motivasyonlarını etkileyip etkilemediğine bakılmıştır.

Çalışma sürecinde veri toplama aracı olarak anket kullanılması yoluna gidilmiş ve şirkete uygulanan toplam anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Şirket ile yapılan görüşme sonucu İK departmanı aracılığıyla çalışanlara anketler uygulandı ve iki gün içinde anketler teslim alındı ve incelendi. Kullanılan anket sayısı dağıtılan anket sayısının %95'ini oluşturmaktadır. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde IBM SPSS paket programı kullanılmıştır. Analizlerde ölçeklerle ilgili faktör analizleri ve güvenilirlik analizleriyle katılımcıların demografik verileriyle ilgili frekans analizleri yapılmış olup katılımcıların demografik verilerine göre aldıkları insan kaynakları (insan kaynakları) eğitim düzeylerindeki ve motivasyon düzeylerindeki farklılaşma durumu incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler öncelikle normallik testine tabi tutulmuştur. Maddelerin normal dağılımı için çarpıklık ve basıklık değerleri esas alınmış ve analiz sonucunda tüm maddelerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bu yüzden araştırmamıza parametrik analizler ile devam edilmiştir.

Hipotezlerin testinde bağımsız örneklem t testi, one way anova testleri kullanılmıştır. Daha sonra çalışanların insan kaynakları eğitim düzeylerinin, motivasyonları üzerindeki etkisini incelemek için regresyon analizi yapılmıştır. Tüm değişkenlerin birbiri ile tutarlılığını ortaya koymak için ölçeklere ait güvenilirlik analizi yapılmıştır ve faktör analizi için (KMO-Barlett

Küresellik) testleri yapılmıştır. Son olarak ölçeklerin birbiri ile olan ilişkisini ve iki değişkenin değişimlerinde ne dereceye kadar uygunluk olduğunu belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kavramsal Modeli ve Hipotezi

Araştırma modelinde iki temel değişken bulunmaktadır. İK eğitimi çalışmanın bağımsız değişkeni olarak ele alınırken iç ve dış motivasyon alt boyutlarından oluşan motivasyon çalışmanın bağımlı değişkeni olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak gerçekleştirilen model Şekil 1’ de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Çalışanların aldığı insan kaynakları eğitimlerinin çalışan üzerinde nasıl bir motivasyon etkisi oluşturduğunu belirlemeyi amaçlayan bu araştırmada, örgütlerde eğitim çalışmalarının uygulanması sonucunda çalışan motivasyonunun pozitif olarak artacağı kabul edilmiştir. Ayrıca, kontrol değişkeni olarak ele alınan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve çalışma sürelerinin İK eğitimi ve motivasyon üzerinde anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu varsayım altında, çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1= İK eğitiminin çalışanların motivasyonu üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır.

H1.1.= İK eğitiminin çalışanların iç motivasyonu üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır.

H1.2.= İK eğitiminin çalışanların dış motivasyonu üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır.

H2= Çalışanların aldıkları İK eğitimi, çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3= Çalışanların motivasyonu, çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3.1.= Çalışanların iç motivasyonu, çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3.2.= Çalışanların dış motivasyonu, çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H4= Çalışanların aldıkları İK eğitimi, çalışanların yaşlarına göre anlamlı farklılaşmaktadır.

H5= Çalışanların motivasyonu, çalışanların yaşlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5.1.= Çalışanların iç motivasyonu, çalışanların yaşlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5.2.= Çalışanların dış motivasyonu, çalışanların yaşlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H6= Çalışanların aldıkları İK eğitimi, medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H7= Çalışanların motivasyonu, medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H7.1.= Çalışanların iç motivasyonu, medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H7.2.= Çalışanların dış motivasyonu, medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H8= Çalışanların aldıkları İK eğitimi, çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H9= Çalışanların motivasyonu, çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H9.1.= Çalışanların iç motivasyonu, çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H9.2.= Çalışanların dış motivasyonu, çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H10= Çalışanların aldıkları İK eğitimi, çalışanların çalışma sürelerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H11= Çalışanların motivasyonu, çalışanların çalışma sürelerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H11.1.= Çalışanların iç motivasyonu, çalışanların çalışma sürelerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H11.2.= Çalışanların dış motivasyonu, çalışanların çalışma sürelerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmakta ve 51 madde içermektedir. Birinci bölümde beş adet demografik özelliklerini ölçmeye yarayan 5 soru sorulmuştur. Çalışanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma süresi, sorularından oluşmaktadır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise eğitim ölçeği kullanılmıştır. Eğitim ölçeği literatürden faydalanılarak (Nassazi, 2013) oluşturulmuş ve yirmi iki ifadeyi içermektedir. Bu ölçek için; (1) kesinlikle katılıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum, (5) kesinlikle katılıyorum, seçeneğini temsil eden 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde motivasyon ölçeği kullanılmıştır. Motivasyon ölçeğinin oluşturulmasında, Doğuç (2007) tarafından yapılan araştırmadan yararlanılmıştır. Ölçeğin alt boyutları: iç motivasyon ve dış motivasyon olarak ele alınmıştır. Toplam 24 maddeden oluşmaktadır. (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum, (5) kesinlikle katılıyorum. 5'li likert ölçeği kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Örnekleme Ait Demografik Göstergeler

Araştırma konusu şirketin çalışanlarına uygulanmış olan anket formunda 5 adet demografik özelliklerini ölçmeye yarayan 5 soru sorulmuştur. Bu bölüm cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma süresi sorularından oluşmaktadır. Analizlerde 400 katılımcının verileri incelenmiştir.

Katılımcılara ait cinsiyet dağılım verileri analiz edilerek Çizelge 2'de açıklanmıştır.

Çizelge 2: Katılımcıların Cinsiyetleri Frekans Analizi

		N	%	Geçerli %	Birikimli %
Cinsiyet	Erkek	273	68,3	68,3	68,3
	Kadın	127	31,8	31,8	100,0
	Toplam	400	100,0	100,0	

Çizelge 6.1'e göre ankete katılan 400 kişinin 273'ü (%68,3) erkek, 127'si(%31,8) kadındır.

Katılımcıların yaşlarına ait dağılım verileri analiz edilerek Çizelge 3'de açıklanmıştır.

Çizelge 3: Katılımcıların Yaşları Frekans Analizi

		N	%	Geçerli %	Birikimli %
Yaş	18-25	118	29,5	29,5	29,5
	26-35	167	41,8	41,8	71,3
	36-45	78	19,5	19,5	90,8
	46 ve üzeri	37	9,3	9,3	100,0
	Toplam	400	100,0	100,0	

Çizelge 2'ye göre ankete katılan 400 kişinin 118'i (%29,5) 18-25, 167'si(%41,8) 26-35, 78'i (%19,5) 36-45 ve 37'si(%9,3) 46 ve üzeri yaş grubundadır.

Katılımcıların medeni durumlarına ait dağılım verileri analiz edilerek Çizelge 3'de açıklanmıştır.

Çizelge 3: Katılımcıların Medeni Durumları Frekans Analizi

		N	%	Geçerli %	Birikimli %
Medeni Durum	Evli	165	41,3	41,3	41,3
	Bekar	235	58,8	58,8	100,0
	Toplam	400	100,0	100,0	

Çizelge 3'e göre ankete katılan 400 kişinin 165'i (%41,3) evli, 235'i(%58,8)

Katılımcıların eğitim durumlarına ait dağılım verileri analiz edilerek Çizelge 4'te açıklanmıştır.

Çizelge 4: Katılımcıların Eğitim Durumları Frekans Analizi

		N	%	Geçerli %	Birikimli %
Eğitim Durumu	Orta okul	59	14,8	14,8	14,8
	Lise	155	38,8	38,8	53,5
	Ön lisans	83	20,8	20,8	74,3
	Lisans	86	21,5	21,5	95,8
	Lisans üstü	17	4,3	4,3	100,0
	Toplam	400	100,0	100,0	

Çizelge 4'e göre katılımcıların 59'u(%14,8) orta okul, 155'i(%38,8) lise, 83'ü(%20,8) ön lisans, 86'sı(%21,5) lisans ve 17'si(%4,3) lisans üstü eğitim seviyesine sahiptir.

Katılımcıların buldukları iş yerlerindeki çalışma sürelerine ait dağılım verileri analiz edilerek Çizelge 5'de izah edilmiştir.

Çizelge 5: Katılımcıların İşyerlerindeki Çalışma Süreleri Frekans Analizi

		N	%	Geçerli %	Birikimli %
Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	101	25,3	25,3	25,3
	1-5 Yıl Arası	167	41,8	41,8	67,0
	6-10 Arası	85	21,3	21,3	88,3
	11-15 Arası	47	11,8	11,8	100,0
	Toplam	400	100,0	100,0	

Çizelge 5'egöre katılımcıların 101'i (%25,3) 1 yıldan az, 167'si(%41,8) 1-5 yıl arası, 85'i(%21,3) 6-10 yıl arası, 47'si(%11,8) 11-15 yıl arası hizmet süresine sahiptir.

4.2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Anket çalışmasına katılan 400 katılımcının ölçeklere verdikleri cevaplar baz alınarak katılımcıların aldıkları İK eğitim işlevi, motivasyon düzeyleri ile iç ve dış motivasyon düzeyleri ayrı ayrı hesaplanarak Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: Katılımcıların Aldıkları İK Eğitim Düzeyleri, Motivasyon Düzeyleri, İç ve Dış Motivasyon Düzeyleri

	N	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma
İK Eğitim Düzeyi	400	2,05	4,95	3,97	,63655
Motivasyon Düzeyi (Genel)	400	1,92	4,96	3,90	,64993
İç Motivasyon Düzeyi	400	2,67	5,00	4,17	,58517
Dış Motivasyon Düzeyi	400	1,25	5,00	3,75	,78906

Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeyi ortalaması 3,97, motivasyon düzeyleri ortalaması 3,90, iç motivasyon düzeyleri ortalaması 4,17 ve dış motivasyon düzeyleri ortalaması 3,75 olarak tespit edilmiştir.

4.3. Normallik Testleri

Araştırmada kullanılan motivasyon ölçeği ve alt boyutları ile eğitim ölçeğine dönük ayrı ayrı yapılmış olan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testlerinde anlamlılık (p) kısmında yer alan değerler verilerin normal dağılmadığı ($p < ,05$) anlaşılmaktadır. Yine de verilerle ilgili histogramlara bakıldığı zaman tüm verilerin normal dağılıma yakın oldukları tespit edilmiştir.

Çizelge 7: Ölçeklere Ait Normallik Testleri

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p
İK Eğitim Düzeyi	,113	400	,000	,928	400	,000
Motivasyon Düzeyi (Genel)	,096	400	,000	,938	400	,000
İç Motivasyon Düzeyi	,109	400	,000	,943	400	,000
Dış Motivasyon Düzeyi	,114	400	,000	,932	400	,000

Yalnızca test neticelerine göre verilerin normal dağılmadığına karar verme doğru olmayacağından test neticelerine ilave olarak verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine de bakmak önemlidir. Çizelge 8'de ölçeklere ait çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir.

Çizelge 8: Ölçeklere Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Çarpıklık		Basıklık	
	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
İK Eğitim Düzeyi	-,994	,122	,683	,243
Motivasyon Düzeyi (Genel)	-,886	,122	,358	,243
İç Motivasyon Düzeyi	-,715	,122	,029	,243
Dış Motivasyon Düzeyi	-,886	,122	,236	,243

Çarpıklık ve basıklık değerleri ± 1 aralığında olan verilerin normal dağıldığı söylenebilir (Hair Jr J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2016), S.54). Eğitim ve motivasyon ölçeklerine ait çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiği zaman değerlerin ± 1 aralığında bulunduğu görülmüş ve verilerin normal dağılımda olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle analizlere parametrik testler ile devam edilmiştir.

Ölçeklerin birbirleri ile olan ilişkisi pearson korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucu bağımlı değişken, insan kaynakları ve bağımsız değişken motivasyon ilişkisinin ne yönlü değiştiği araştırılmıştır.

Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeylerinin motivasyonları üzerindeki etkisi basit lineer regresyon analizi ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenlerin ölçekler bakımından analizleri için bağımsız örneklem t-testi (Independent Samples t-Test) ve tek yönlü varyans analizi (One-Way Anova) testleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık değeri $p < ,05$ olarak kabul edilmiştir.

4.4. Ölçeklere Ait Güvenilirlik Analizleri

Bu çalışmadaki kullanılan olan motivasyon ölçeği ve alt boyutları ile eğitim ölçeğinin güvenilirliğinin test edilmesinde de Cronbach alfa katsayısı kullanılmış ve sonuçlar Çizelge 9'da yer almaktadır.

Çizelge 9: Ölçeklere Ait Güvenilirlik Analizleri

	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
Eğitim Ölçeği	,950	22
Motivasyon Ölçeği (Genel)	,938	24
İç Motivasyon Alt Boyutu	,898	9
Dış Motivasyon Alt Boyutu	,914	15

Çizelge 9'daki sonuçlar incelendiğinde ölçeklere ait Cronbach Alfa değerlerinin ,898 ile ,950 arasında olduğu tespit edilmiş ve tüm ölçeklerin güvenilir bir şekilde ölçümlendiği anlaşılmıştır.

4.5. Ölçeklere Ait Faktör Analizi

Faktör analizinin ön şartlarını test etmekte analizlerde kullanılan eğitim ölçeği ve motivasyon ölçeğine Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmış ve bulgular aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 10: Ölçeklere Ait KMO ve Bartlett Testi

		Motivasyon Ölçeği	İK Eğitim Ölçeği
Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,929	,946
Bartlett Testi	Yaklaşık Ki-kare	5677,071	5575,857
	Serbestlik derecesi	276	231
	P	,000	,000

Çizelge 10'da motivasyon ve İK eğitim ölçeğine ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri görülmektedir. Bu değeri 0,60'den büyük olması verilere ait faktör analizine uygun olduğunu sergilemektedir. Küresellik testi oranlarının (p) ,000 olmasıyla verilerden anlamlı faktörler çıkabileceğini göstermektedir. Netice itibarıyla analizlerde kullanılan ölçeklerin KMO ve Barlett testleri neticeleri faktör analizleri için yeterli bulunmuştur.

4.6. Motivasyon ve Eğitim Ölçeklerinin Birbirleri ile Olan İlişkisi

Katılımcıların motivasyon düzeyleri ve alt boyutlarının, aldıkları İK eğitim düzeyleri ile olan ilişkilerini tespit edebilmek için pearson korelasyon analizleri yapılarak neticeleri Çizelge 11'de gösterilmiştir.

Çizelge 11: Katılımcıların Motivasyon Düzeyleri ve Alt Boyutlarının, Aldıkları İK Eğitim Düzeyleri ile Olan İlişkileri

		Motivasyon		
		Düzeyi (Genel)	İç Motivasyon Düzeyi	Dış Motivasyon Düzeyi
İK Eğitim Düzeyi	Pearson Korelasyon (r)	,569**	,585**	,491**
	<i>P</i>	,000	,000	,000
	<i>N</i>	400	400	400

** $p < ,001$

Çizelge 11'deki pearson korelasyon analizleri incelendiğinde;

- Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeyleri ile motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönde istatistiksel açıdan anlamlı ilişki vardır. ($r(400)=,569$, $p < ,001$)
- Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeyleri ile iç motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönde istatistiksel açıdan anlamlı ilişki vardır. ($r(400)=,585$, $p < ,001$)
- Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeyleri ile dış motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönde istatistiksel açıdan anlamlı ilişki vardır. ($r(400)=,491$, $p < ,001$)

4.7. İnsan Kaynakları Eğitiminin Motivasyon Üzerindeki Etkisi

İK eğitim düzeyinin motivasyon düzeyleri ve alt boyutlarına olan etkisini araştırmak için basit lineer regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Çizelge da 12'de verilmiştir.

Çizelge 12: İK Eğitim Düzeyinin Motivasyon Düzeyleri ve Alt Boyutlarına Olan Etkisi

Model	B	Standart Hata	Beta(β)	t	<i>p</i>	R^2	F
1 (Sabit)	1,600	,169		9,451	,000	,324	190,378**
İK Eğitim Düzeyi	,581	,042	,569	13,798	,000		
Bağımlı Değişken: Motivasyon Düzeyi (Genel) / ** $p < ,001$							
2 (Sabit)	2,041	,150		13,583	,000	,342	207,068**
İK Eğitim Düzeyi	,538	,037	,585	14,390	,000		
Bağımlı Değişken: İç Motivasyon Düzeyi / ** $p < ,001$							
3 (Sabit)	1,332	,218		6,121	,000	,241	126,604**
İK Eğitim Düzeyi	,609	,054	,491	11,252	,000		
Bağımlı Değişken: Dış Motivasyon Düzeyi / ** $p < ,001$							

Çizelge 12'deki regresyon analizleri incelendiğinde;

Model 1'e göre İK eğitimi, motivasyon algısının %32,4'ünü açıkladığı ve bu değişkenler arasında kurulan denklemin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. ($R^2 = ,324$; $F = 190,378^{**}$). Ayrıca İK eğitimi, motivasyon algısı üzerinde pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahiptir. ($\beta = ,569$; $p < ,001$).

Model 2'ye göre İK eğitimi, iç motivasyon algısının %34,2'sini açıkladığı ve bu değişkenler arasında kurulan denklemin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. ($R^2 = ,342$; $F=207,068^{**}$). Ayrıca İK eğitimi, iç motivasyon algısı üzerinde pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahiptir. ($\beta = ,585$; $p < .001$).

Model 3'e göre İK eğitimi, dış motivasyon algısının %24,1'ini açıkladığı ve bu değişkenler arasında kurulan denklemin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. ($R^2 = ,241$; $F=126,604^{**}$). Ayrıca İK eğitimi, dış motivasyon algısı üzerinde pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahiptir. ($\beta = ,491$; $p < .001$).

Bu sonuçlara bakıldığında H_1 , $H_{1.1}$, $H_{1.2}$ hipotezleri desteklenmektedir.

5. SONUÇ

Çalışmanın amacı çalışan tarafından alınan eğitimin kişide nasıl bir motivasyon etkisi oluşturduğu araştırılmak istenmiştir. Çalışanların eğitim aldığı takdirde iç ve dış motivasyonlarında nasıl bir değişim olduğu hakkında bilgi toplamak için bu araştırma yapılmıştır.

Uygun (2015) tarafından insan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin çalışan motivasyonuna etkileri ve sağlık sektöründen bir vaka analizine ilişkin yapılan çalışmanın faktör analizi sonucunda ölçeklerin alındığı çalışmaları destekler nitelikte, eğitim fonksiyonuna ilişkin altı faktör (algılanan amir desteği, öğrenme motivasyonu, kariyer beklentileri, bireysel kazançlar, algılanan eğitim, olanakları, algılanan çalışma arkadaşları desteği) ve motivasyon fonksiyonuna ilişkin üç faktör (ekonomik araçlar, psiko-sosyal araçlar, örgütsel ve yönetsel araçlar) elde edilmiştir.

Altok (2009) yapmış olduğu çalışmada, çalışanların motivasyon düzeylerini etkileyen faktörleri genel itibarıyla incelemiş ve insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından ücret yönetimi, eğitim, kariyer, iş sağlığı ve güvenliği konularının çalışan motivasyonunu etkilediği sonucuna varmıştır.

Çalışmada ölçeklere ait güvenirlilik analizi Cronbach katsayısı kullanılmıştır. Ölçeklere ait Cronbach Alfa değerlerinin, 898 ile, 950 arasında olduğu görülmektedir. Tüm ölçekler güvenilir ölçümlendiği anlaşılmıştır. Faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik ile incelenmektedir. Eğitim ve Motivasyon ölçeği faktör analizi olarak Varyans analizi ANOVA t- testi kullanıldı. Ölçeklere ait test sonuçları eğitim ölçeğinde, ,929 motivasyon ölçeğinde ise, 946 KMO değeri görülmektedir. Sonuç olarak verilerin faktör analizine uygunluğu görülmektedir. Bartlett testi sonucuna bakıldığında ise ölçeklere ait değerlerin, 000 olması ise verilerde anlamlı faktörler olduğunu ifade etmektedir.

Katılımcıların aldıkları insan kaynakları eğitim düzeylerinin motivasyonları üzerindeki etkisini araştırmak için basit lineer regresyon analizi ile incelenmiş ve sonuçlar şu şekilde verilmiştir: Katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeylerinin, motivasyon düzeyleri, iç motivasyon düzeyleri ve dış motivasyon düzeyleri üzerinde pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahiptir.

H_1 İK eğitiminin çalışanların motivasyonu anlamlı pozitif etkisi olduğu görülmektedir.

$H_{1.1}$ İK eğitiminin çalışanların iç motivasyonu üzerinde anlamlı pozitif etkisi görülmektedir.

$H_{1.2}$ İK eğitiminin çalışanların dış motivasyonu üzerinde anlamlı pozitif etkisi görülmektedir.

İnsan kaynakları eğitimi, motivasyon ve iç, dış algısı üzerinde pozitif yönde orta şiddette anlamlı etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak araştırmada, İnsan kaynakları eğitimi, motivasyon ve alt boyutları etkisi hakkında ilişkinin düzeyi de ortaya konulmuştur. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda söz konusu ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı bir düzeyde olduğu görülmüştür.

400 kişinin 273'ü (%68,3) erkek, 127'si(%31,8) kadındır. 400 kişi içerisinde yapılan anket sonuçlarına bakıldığında örgütte erkek çalışanların kadın çalışanlara oranla fazla olduğu görülmektedir. Yani çalışanların "cinsiyetleri" (erkek veya kadın) aldıkları İK eğitim, motivasyon, iç ve dış motivasyon düzeylerini etkilememiştir. Katılımcıların cinsiyetleri ile aldıkları İK eğitim düzeylerinin, motivasyon düzeylerinin, iç motivasyon düzeylerinin ve dış motivasyon düzeylerinin anlamlı ilişkisi yoktur. Katılımcıların medeni durumları ile aldıkları İK eğitim düzeyleri arasında anlamlı ilişki yoktur. Evli katılımcıların motivasyon düzeyleri, iç motivasyon düzeyleri ve dış motivasyon düzeyleri bekar katılımcılara göre anlamlı şekilde yüksektir.

400 kişinin yaş durumlarına bakıldığında ise 118'i(%29,5) 18-25, 167'si(%41,8) 26-35, 78'i(%19,5) 36-45 ve 37'si(%9,3) 46 ve üzeri yaş grubundadır. Yaş durumlarına bakıldığında ise çalışan kesimin çoğunlukla 26-35 yaş grubu olduğu, en az çalışan yaş grubunun ise 46 ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Bu demek oluyor ki bu çalışma, 400 kişi içinde genç çalışanların aktif olduğu anket değerlendirmesidir. Analiz sonuçlarına göre 400 katılımcının "yaş" durumları hangi grupta yer alırsa alsın çalışanların motivasyon düzeylerini ve dış motivasyon düzeylerini etkilememektedir. Bu demek oluyor ki 400 katılımcının yaşları, İK eğitim düzeyleri ile iç motivasyon düzeylerini etkilemektedir. Katılımcıların yaş durumları ile motivasyon düzeyleri ve dış motivasyon düzeyleri arasında anlamlı ilişki yoktur. 46 ve üzeri yaş grubu katılımcıların aldıkları İK eğitim düzeyleri, 18-25 yaş grubu katılımcılara göre anlamlı şekilde yüksektir. 18-25 yaş grubu katılımcıların iç motivasyon düzeyleri, 36-45 yaş grubu ve 46 ve üzeri yaş grubu katılımcılara göre anlamlı şekilde düşüktür.

Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 400 kişi içerisinde 165'i(%41,3) evli, 235'i(%58,8) bekarıdır. Evli kişilerin bekar çalışanlara göre sayıca fazla olduğu görülmektedir. Fazla olması ya da az olması katılımcıların İK eğitim düzeyini etkilememektedir. Diğer hipotezler (H_7 H_{71} H_{72}) kabul edilmiştir. Katılımcıların motivasyon düzeyleri $t(398)=2,756;p<05$, iç motivasyon düzeyleri $t(398)=2,765;p<05$, dış motivasyon düzeyleri $t(398)=2,328;p<05$ medeni durumlarına göre anlamlı farklılaştığı görülmektedir. "Medeni durum" bulgularına bakıldığında, 400 katılımcının evli ya da bekar olması onların motivasyon, iç ve dış motivasyon düzeylerini etkilemektedir.

Katılımcıların eğitim seviyeleri tespiti şu şekilde belirtilmiştir 400 katılımcının 59'u(%14,8) orta okul, 155'i(%38,8) lise, 83'ü(%20,8) ön lisans, 86'sı(%21,5) lisans ve 17'si(%4,3) lisans üstü eğitim seviyesine sahiptir. Örgütte 400 kişi arasında yapılan anket değerlendirmesi sonucunda, çalışanların eğitim seviyelerine göre aldıkları İK eğitim $F(4)=2,021;p>0,5$, motivasyon $F(4)=1,895;p>0,5$ ve iç motivasyon $F(4)=1,895:p>0,5$ düzeyleri ile anlamlı farklılaşmamakta, bu ilişkiler arasında bağlantı kurulmamıştır. H_8 H_9 $H_{9,1}$ hipotezleri reddedilmiştir. Yani eğitim seviyesi" (orta okul, lise, ön lisans, lisans ve lisans üstü) hangi grupta yer alırsa alsın İK eğitim, motivasyon ve iç motivasyon düzeylerini etkilememektedir.

Fakat katılımcıların dış motivasyon düzeyleri eğitim seviyelerine göre anlamlı farklılaşmaktadır. Çünkü $H_{9,2} F(4)=2,953; p<0,5$ hipotezi kabul edilmiştir. Buda demek oluyor ki çalışanların dış motivasyonları eğitim seviyelerinden etkilenmektedir. Katılımcıların eğitim seviyeleri ile aldıkları İK eğitim düzeyleri, motivasyon düzeyleri ve iç motivasyon düzeyleri arasında anlamlı ilişki yoktur. Lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcıların dış motivasyon düzeyleri, orta okul, lise ve ön lisans mezunu katılımcılara göre anlamlı şekilde yüksektir. Katılımcıların 101'i(%25,3) buldukları işyerinde 1 yıldan az, 167'si(%41,8) 1-5 yıl arası, 85'i(%21,3) 6-10 yıl arası, 47'si(%11,8) 11-15 yıl arası hizmet süresine sahiptir. Örgütte çoğunlukla 1-5 yıl arası çalışmakta olan çalışanlar bulunmaktadır. 11-15 yıl arası uzun sürede çalışan sayısı az olduğu görülmektedir. Fakat bu grupların katılımcı sayılarının az olup olmaması veya çok olup olmaması $H_{10} H_{11} H_{11,2}$ Hipotezlerini desteklememektedir. Bulgulara bakıldığında İK eğitim H_{10} . ($F(3)=1,019; p>0,5$), motivasyon H_{11} ($F(3)=2,290 ; p>.05$) ve dış motivasyon düzeyleri $H_{11,2}$. ($F(3)=1,281; p>.05$) hipotezleri reddedilmiştir. Yani 400 Katılımcının “çalışma süreleri” hangi yıl grubuna ait olursa olsun İK eğitim, motivasyon ve dış motivasyonlarını etkilememektedir. Fakat çalışma süresi katılımcıların iç motivasyon düzeylerini etkilemektedir. Bunu $H_{11,1}$ $F(3)=2,290; p>0,5$) hipotezine bakıldığında görmek mümkündür. Katılımcıların çalışma süreleri ile aldıkları İK eğitim düzeyleri, motivasyon düzeyleri ve dış motivasyon düzeyleri arasında anlamlı ilişki yoktur. Bulduğu örgütte 11-15 yıl arası çalışan katılımcıların iç motivasyon düzeyleri, çalışma süresi 1 yıldan az ve 1-5 yıl arası olan katılımcılara göre anlamlı şekilde yüksektir.

Katılımcıların demografik verilerine göre insan kaynakları eğitim, motivasyon ve alt boyutları düzeylerinin anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için bağımsız örneklem t testleri ve one way anova testleri yapılmıştır.

Motivasyon ölçeğinde katılımcıların en çok katılım sağladığı (4,25) ‘yaptığım işle ilgili sorumluluğa sahibim maddesidir’. Bu madde kişinin işiyle ilgili sorumlulukları alması için o işle ilgili gerekli bilgi ve deneyime sahip olmalıdır.

Eğitim ölçeğine bakıldığında katılımcıların en çok katılım sağladığı 20. madde olmuştur. Bu da örgüt içerisinde, eğitimin verilmesi yoluyla çalışanların maaşlarının artırılması ile motive olacakları göstermektedir. Motivasyon ölçeği 24. madde, çalışanların işten aldığı ücretin yeterli olduğuna inanıyorum cevabına katılımcıların en az katılım sağladığı cevap olmuştur. Bu iki farklı ölçek cevaplarından anlaşıldığı üzere, insan kaynakları eğitim yoluyla artacak olan maaşların motivasyonunda beraberinde arttırdığını göstermektedir. Maaş ile motivasyonun doğru orantıda artış veya azalış sağladığı görülmektedir.

Bu tez çalışması, İKY eğitim ve çalışanların motivasyonu adına yapılacak araştırmalara kaynak olabileceği düşünülerek yapılmıştır. Bu çalışma; örgütlerde çalışanları işe özendirme için neler yapılabilir? Eğitimin örgütteki yeri nedir? Yani yapılacak işin hakkında çalışanın bilgili olmasının önemi nedir? Bir örgüt için çalışanlarının motivasyonu neden önemlidir? İKY tarafından verilen eğitim, çalışan iç ve dış motivasyonu için nasıl bir etki sağlamaktadır? Küreselleşen dünyada sürekli değişim ve yenilikler karşısında örgütlerin ayakta durması için ne yapması gerektiğini ayrıca çalışan bilgisinin ne kadar önemli olduğu ve bu yeniliklere karşı çalışanların neden eğitilmesi gerektiği gibi konulara cevaplar verilerek, literatüre katkısı olabileceği düşünülmüştür.

Bu çalışma, gelecek İKY eğitim işlevleri ve çalışan iç- dış motivasyonları adına yapılabilecek çalışmalar için ışık tutmaktadır. Çalışmanın insan kaynakları yönetimi alanında çalışan araştırmacılara katkı yapmasını dileriz.

KAYNAKÇA

- Acar, A.C.**, (2007). *İşletmelerde Ücret Yapısının Oluşturulması ve Bir Uygulama*. Literatür Yayıncılık: İstanbul
- Açıkalın, A.** (1994). *Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi*. Pegem Yayıncılık: Ankara.
- Adair, J.**, (2013). *Etkili Motivasyon*, Çev. Salih Uyan, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Alaç, A. E.** (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*. S. Gültekin (ed.), Organizasyon Teorileri: Klasik ve Modern Perspektifler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aldemir, C., Ataol, A., Budak, G.** (1996). *Personel Yönetimi*, 2. Baskı İzmir-Barış Yayınları Fakülteler Kitap Evi.
- Aldemir, C., Ataol, A., Budak, G.** (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Şafak Yayınları: İstanbul
- Altok, T.**, (2009), *Çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörlere ilişkin hizmet ve imalat işletmelerindeki karşılaştırmalı bir araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Argon, T., Altay, E.** (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi* Nobel Basım Evi İstanbul.
- Armstrong, M.**, (2012). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*, 12th Edition, London and Philadelphia.
- Ayan, F.** (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İlyaz İzmir Yayınevi 1. Basım.
- Aydın V.**, (1977) *Örgüt Gerçeği ve Personel Sorunları*. SBF Yayınları: Ankara.
- Aykaç, B.** (1999). *İnsan Kaynakları Yönetim ve İnsan Kaynakları Planlaması*, Nobel Yayınları: Ankara
- Bek, H.**, (2007). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme Etkinliği (Örnek Bir Uygulama)*. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 107-120.
- Bilgin, K. U.** (2011). *İnsan kaynakları yönetimi ve Türk kamu personel sistemi*. Filiz Kartal (ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, 221-240. Ankara, TODAİE Yayınları
- Bingöl, D.** (1990). *Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Bingöl, D.** (2014). *İnsan kaynakları yönetimi* 9. Baskı İstanbul beta basım yayım
- Bowditch, J. L. and Buona, A. F.**, (1990). *Organizational Behavior*, Second pres, New York, Wiley.
- Büyüköztürk, Ş.** (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., & Karadeniz, Ş. ve Demirel, F.** (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.

- Can, H. ve Kavuncubaşı, Ş.,** (2005). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Canman, D.** (2000) *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Yargı Yayınevi, Ankara
- Çetin, C. ve Özcan E.** (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Basım Yayınları Dağıtım A.Ş., 2. Baskı, İstanbul.
- Dangizer, J. and Dunkle, D.,** (2005). *Methods of Training in the Workplace*, <http://escholarship.org/uc/item/9r88t4f2>, Erişim Tarihi: 26.10.2020
- Defgaauw, J. ve Dur, R.,** (2004), “Incentives and Workers’ Motivation in The Public Sector”, Cessifo Working Paper, No:1223, Category 1, Public Finance, 1-28.
- Doğani, O.,** (2010). *Yönetim Bilinç ve Motivasyon*. Karma Kitaplar: İstanbul
- Eren E.** (1993). *Yönetim Psikolojisi*, 4. Baskı, Beta Yayınları, No.95, İstanbul.
- Ergeneli, A.** (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. 2. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara
- Erol, E.** (2012). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. Beta Yayınları, İstanbul
- Ertürk, M.** (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Geylan, R.** (2002). *Personel Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Eskişehir- Birlik Ofset
- Gök, S.** (2006). *21. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi*, Baskı 1, Beta Yay., İstanbul.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M.** (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage publications.
- Helvacıoğlu, E.** (2018). *İnsan kaynaklarında çalışan ilişkileri yönetimi, motivasyonu ve mutluluğu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Hinton, P.R., Browlow, C. and McMurray I.,** (2004). *SPSS Explained*. Routledge: London
- Kantar, H.** (2013). *Örgütte Motivasyon*, Kum Saati Yayınları. İstanbul.
- Kaptangil K.** (2012). Örgütlerde İnsan Kaynakları Eğitiminin Çalışanların Performansları Üzerine Olan Etkileri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı.2, S.25-44.
- Karalar, R.** (2008). *Genel İşletme*, Anadolu Üniversitesi, 8. Baskı Eskişehir.
- Kaya, A.** (2000). Japon Yönetim ve Yöneticilik Tarzı, *Standard*, Yıl:39, Sayı:461,
- Koçel, T.,** (2005). *Örgüt Yöneticiliği*, 10. Baskı, Arıkan Basım Yayın Ltd. Şti İstanbul.
- Konya, E. V.** (2013). *Bankalarda hizmet içi eğitimin çalışan motivasyonu üzerine etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtuluş, K.** (2010). *Araştırma Yöntemleri*, İstanbul, Türkmen Kitapevi
- Kuşlvan, Z.** (1999). Örgütlerde Motivasyonun Önemi ve Kullanılan Motivasyon Araçları, *Human Resources: İnsan Kaynakları ve Yönetim Dergisi*, Yıl:3, Sayı:3, 55-64.
- Küçük A. L.** (2003). Öğretimde Planlama ve Değerlendirme. Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Lewis, P.S., Goodman, S.H., Fandt, M.,** (1995). *Management*, West Publishing Company, Minneapolis.

- Luthans, F.** (1992). *Organizational Behavior*, Sixth Edition, McGraw-Hill Inc, New York.
- Mathis, R.L. ve Jackson, J.H.**, (1997). *Human Resource Management*, 8th Edition, Minneapolis: West Publishing Company.
- McFarland, D., E.**, (1974). *Management: Principles and Practices*, Macmillan Publishing Co., New York.
- Mottaz J.C.** (1985). The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction, *The Sociological Quarterly*, 26(3), No.365-385s.
- Örücü, E., Kanbur, A.** (2008). (Örgütsel-Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri Örgütleri Örneği) *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.* Manisa, Cilt:15 Sayı:1
- Özçelik, O. vd.** (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Örgüt Fakültesi Örgüt İktisadi Enstitü Araştırma ve Yardım Vakfı Yayınları No:7 İstanbul.
- Özgen, H., Öztürk A. ve diğ.** (2001). *İnsan kaynakları yönetimi* Nobel kitapevi, Adana.
- Özkal, E.** (1984). *Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış*, Eskişehir İTİA
- Palmer, M. ve Kenneth T. W.**, (1993). *İnsan Kaynakları*, Çev. Doğan Şahiner, Rota Yayıncılık, İstanbul.
- Palmer, M.**, (1996). *“İnsan Kaynakları”*, Çev: Doğan Şahiner, Rota Yayınları, İstanbul,
- Randall S. Schuler**, (1983). *Personnel and Human Resource Management*, West
- Rosman, Md. Shah, F.A. ve diğ.** (2013). "Factors Affecting the Role of Human Resource Department in Private Healthcare Sector in Pakistan; A case Study of Rehman Medical Institute", *Research Journal of Recent Sciences*, Vol: 2, pp. 84-90.
- Sabuncuoğlu, Z.** (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)*, Alfa Aktüel Basım, Bursa.
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz M.** (2009). *‘Örgütsel Psikoloji’*. Alfa Aktüel Basım Yayın Dağıtım. Bursa.
- Sadullah, Ö., Uyargil, C. ve diğ.** (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 6. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Scarpella, V., G., & Ledwinka, J.**, (1988). *“Personnel / Human Resources Management”*, PWS – Kent Publishing Company.
- Schoell, W. F.**, (1993). *Introduction to Business*, Allyn and Bacon, Massachusetts.
- Schuler, S.R. and Vandra L. H.**, (1990). *“Personnel and Human Resource Management”*. West Publishing Company, New York.
- Sezen, B.** (2011). *Üretim Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Uygulamalar*. Efil yayınevi 1. Basım.
- Sezici, E.** (2008). *“Motivasyon”*, *Örgüt Beceri Grup Çalışması*, (Ed. Kenan Mehmet Ekici ve Tarık Zeki Şahim), Savaş Yayınları, Ankara, ss:178-184.
- Steers, R. M.**, (2004). *“The Future of Work Motivation Theory”*, *Academy of Management Review*, Vol:29/3, 379-387

- Şener, M.**, (2009), *Hizmet içi eğitimin sınıf öğretmenlerinin motivasyon düzeyine etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şıklar, E., Yüzer, A.F.** (Ed.) (2006). *İstatistik*, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Yayınları, Eskişehir.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., Çelik, A.** (1998). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Ankara: Nobel yayınları
- Tortop, N., Aykaç, B., Özer, M. A., Yayman, H.** (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Trevor B.**, (2006). *Takımınızın Yeteneklerini Geliştirmede İnsanları Motive Etme*, Çev. Onur Yıldırım, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Uyargil C. ve Sadullah ve diğ.**, (2010). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 5. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Uygun, H.** (2015). *İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin çalışan motivasyonuna etkileri ve sağlık sektöründen bir vaka analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wayne, F. C.**, (1997). *Applied Psychology in Human Resource Management*, Fifth Edition, Prentice Hall.
- Wu, X.** (2003). Intrinsic motivation and young language learners: the impact of the classroom environment, *System*, 31, 501-517. 21.
- Yılmaz, A.** (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar*, 3. Baskı, Ankara Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, Ö.** (1998) “*İnsan Kaynakları Yönetimi*” Gazi Yayınları, İkinci Baskı, Ankara.

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

ORTA ASYA'DA YAŞANAN ETNİK SORUNLAR**Hasan Gök**

Kocaeli Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0003-3012-6117>**ÖZET**

18. yüzyıla gelindiğinde Batı da istediği yayılmayı gerçekleştiremeyen Çarlık Rusya, yüzünü Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine döndürmüştür. Bu tarihten sonra Çarlık Rusya'nın bölgeye olan ilgisi giderek artmış ve 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise bu ilgi yerini işgale bırakmıştır. Çarlık Rusya, Orta Asya hanlıklarını işgal ettikten sonra siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarda hızlıca bölge halkını denetim altına almaya çalışmıştır. Çarlık Rusya, yürüttüğü bu politikalarla bölge halkları arasında oluşabilecek milli birlikteliği ve bu yolla da kendisine yönelebilecek tehditleri bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Esasında Orta Asya hakları arasında güçlü bir birlikteliğin olmaması da Rusya'nın bu işini kolaylaştırmıştır. Uzun yüzyıllar bir arada yaşayan bölge halkları, işgalden sonra her türlü zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Çarlık Rusya, bölge halkının topraklarını ellerinden almış, asimile etmeye çalışmış ve başka bölgelere sürgüne göndermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Orta Asya hakları için yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın etkisiyle 1917 yılında Rusya'da devrim gerçekleşmiş ve Çar rejimi yıkılmıştır. Devrimin lideri olan Lenin, savaş sürecinde bölge haklarına temel hak ve özgürlüklerini vereceğini belirtmişti. Lenin'in ortaya koyduğu bu söylem, bölge haklarının devrimi sahiplenmesini sağlamıştır. Bu sahiplenme, 1920 yılında Komünistlerin ülkede denetimi sağlamasına yardımcı olmuştur. Orta Asya hakları, komünistlerin iktidarında bağımsızlıklarını alabileceklerini düşünmekteydiler. Fakat kısa süre sonra bunun böyle olmayacağını anladılar. Komünist rejimin öncü kadroları, iktidara geldikten sonra verdikleri sözlerin hiçbirini tutmadılar. Bu süreçte Orta Asya bölgesinde de bağımsızlık lehinde bir kıpırdanma söz konusu olmaktaydı. Bu kıpırdanma üzerine Rusya'daki Sosyalist rejimin öncü kadroları bu durumu birer tehdit olarak nitelendirmiş ve bölgeyi sınırlar dahilinde de bölmeye başlamışlardır. Nüfus olgusu göz önünde bulundurulmadan çizilen yapay sınırlar, bölge haklarını her alanda birçok sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin uygulamış olduğu böl ve yönet politikalarının amacı, bölgedeki homojenliği engellemek ve bölge haklarını daha kolayca yönetebilmek olmuştur. Sovyetler Birliği, iki savaş arası dönemde yüz binlerce Türk işçisini, iş gerekçesiyle başka bölgelere göndermiştir. Yine bu dönem zarfında binlerce Rus vatandaşını Orta Asya bölgesine göndermiştir. Özellikle göç ettirme politikasında en büyük nasibi Ahıska Türkleri almıştır. Göç ettirme politikaları her ne kadar ekonomik gerekçeler kapsamında sunulmuşsa da asıl sebep siyasiydi. Yıllarca bölgede uygulanan sürgün etme, asimile etme, sınırları değiştirme gibi uygulamalar 1990 yılına gelindiğinde çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1989 yılında Fergana'da başlayan olaylar, Kırgız-Özbek, Tacik iç savaşıyla devam etmiştir. Bu çalışma, bu doğrultuda Orta Asya'da yaşanan etnik sorunların nedenlerini ve sonuçlarını irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Orta Asya, Etnik Çatışmalar, Ahıska Türkleri

GİRİŞ

Etnik kimlik, bireyin içinde yaşadığı toplumun genel kültür yargılarından farklı olarak, toplumun orijinal değer yargılarını nitelik olarak yaşamasıyla ortaya çıkan kimlik türüdür. Etnik kimlik, bir devletin veya bir toplumun istikrarında önemli bir yere sahiptir.

Farklı etnik kimliklere sahip çoğu devlet ve toplumlar, geçmişte sorun yaşadıkları gibi günümüzde de sorun yaşadıkları görülmektedir. Farklı etnik kimlikler üzerinde gelişim bulan etnik sorunlar, bölgeselden yerele kadar devletleri ve toplumları etkilenmektedir.

Etnik sorunlar, ortaya çıktıkları ülkelerde bazen kısa sürede çözüme ulaştırılırken bazen de çözümsüzlüğünü beraberinde taşıyarak uzun yıllar sürebilmektedir. Etnik sorunların baş gösterdiği Orta Asya ülkelerinde de bu durum söz konusu olacaktır. Orta Asya bölgesinin Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi ve Çarlık Rusya sonrasında bölgenin Sovyetler Birliği'nin politikalarıyla yeniden dizayn edilmesi bölge devletlerini ciddi derecede etkileyecektir. Sovyetler Birliği'nin bölgede uygulamış olduğu milliyetler politikası, Sovyet dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlere etnik sorunlar olarak geri dönecektir. Sovyetler Birliği'nin bu politikayı uygulamadaki istemi, belli sınırlar içerisindeki oluşabilecek homojenliği engellemek ve bunun üzerinde de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bölge ülkelerini denetim altında tutabilmek olmuştur.

İzlenen bu politika, Sovyetler Birliği dağılma aşamasındayken ilk meyvesini verecektir. Özbek-Ahıska Çatışması ile başlayan süreç Kırgızistan ve Tacikistan çatışmalarıyla devam edecektir. Bu çatışmalar neticesinde birçok insan ölmüş ve yaşadığı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bağımsızlık ilanından sonra Orta Asya devletleri etnik sorunlar dışında su, sınır vb. birçok sorunla daha karşı karşıya bulunmuş bulunmaktadır. Bağımsızlık ilanlarının yeni olması da bu süreç üzerinde önemli etkide bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da izlemiş olduğu milliyetler politikasının bölge devletlerindeki etkilerini ortaya koymaya yöneliktir. Bu çalışmada genel olarak Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da etnik gruplara yönelik izlemiş olduğu politikalar irdelenecek ve bu politikanın Sovyet sonrası bölge ülkelerine olan yansımaları ortaya konulacaktır.

1.Orta Asya'nın Konumu ve Önemi

Orta Asya bölgesi Asya kıtasının merkezinde, Hazar Gölü Rusya, Çin, Pakistan, Afganistan ve İran arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu bölgede beş yeni (Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan) devlet kuruldu. Bu devletlerin içindeki etnik nüfus oranının % 80'ni Türkler oluşturmaktadır. Yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Asya kıtası 444 milyon km² sahip olup dünyanın en büyük kara kıtası durumundadır. Dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan Hindistan ve Çin bu kıtada yer almaktadır. Dünyanın en büyük alan sahasına sahip iki ülke, Rusya ve Çin yine Asya kıtasında yer almaktadır. Asya kıtası birçok medeniyete ev sahipliği yapmış dünyayı değiştiren birçok önemli gelişme (Kavimler Göçü vb.) bu kıtada yaşanmıştır. Asya kıtasının orta merkezinde yer alan Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistemdeki ilgiyi tekrardan üstüne çekti. Bu bölgenin dünyanın ilgi alanına

girmesinin nedeni sahip olduğu enerji kaynaklarının varlığından kaynaklanmaktadır. Orta Asya bölgesi, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm, İslamiyet gibi dinlerin kesiştiği yer olmakla birlikte Türk, Çin, Fars, Hint Slav gibi milletlerinde tampon bölgesi konumunda olmuştur (Kara,2006:s.103-105). Bölgede bulunan beş Orta Asya devletinin nüfus çoğunluğu Türklere olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan bu beş devlet, petrol, doğalgaz gibi enerji kaynaklarına ve altın, pamuk, pirinç, buğday, ipek, koyun vb. ürünlere sahiptir. Yeraltı kaynak zenginliğinin nüfusa oranla çok fazla olması, dünyadaki genel ilgiyi bu bölgeye özelinde bu beş genç devlete çevirmektedir. Özellikle Hazar Gölü'nün sahip olduğu enerji kaynakları bu ilginin artmasında önemli bir paya sahiptir. Dünya'nın ilgisini bu bölgeye çeken etken sadece enerji kaynakları değildir. Beş genç devletin de dahil olduğu Asya kıtası, dünyadaki en büyük nüfusa sahip kıtadır. Özellikle Çin ve Hindistan'ın bir milyarı aşan nüfusu bu bölgeye olan cazibeyi arttırmaktadır. Nüfus çoğunluğunun ucuz iş gücünü yaratması ve Çin, Hindistan gibi devletlerin yüzlerini bu Türk devletlerine çevirmesi bu beş devletin varlığını daha da önemli kılmaktadır (Kara,2006: s.105). Sovyetler Birliği sonrası süreçte kendine yetebilen, birer devlet olmak isteyen beş Orta Asya ülkesi, 70 milyonu aşan bir nüfusa sahiptir. Pazar olma konusunda önemli bir yere sahip olan bu devletler, Rusya tarafından da stratejik üçgen olarak nitelendirilmektedirler. Rusya'nın bu tabiri kullanmasındaki nedeni bu beş devletin, Rusya, Çin, Hindistan çemberinin tam orta merkezinde yer almasıdır (Kara,2006:s.105).

2001 Eylül saldırılarıyla beraber dünyanın gündemine terör kavramı köklü bir şekilde yerleşmeye başladı. 2001 Eylül saldırısıyla terörün merkezi Ortadoğu bölgesi olurken daha sonraki süreçte terör sorunu Orta Asya'nın güneyine kaymaya başladı. Terör merkezinin Orta Asya'ya doğru kayması, enerji alanındaki ilgi dışında güvenlik alanındaki ilgi ve endişeleri de bu bölgeye yöneltmeye başladı. ABD'nin Afganistan, Irak işgalleri bölgede yaşayan ülkeler için güvenlik meselesi olmaktan çıkmış ve birer tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Pakistan ve Hindistan arasındaki Keşmir sorunu, Kafkaslardaki çatışmalar, Afganistan'ın ABD işgalinden sonra düzelmeyen durumu, Çin'in Doğu Türkistan'a uyguladığı baskı politikaları, bu beş genç devleti büyük bir risk ve tehdit faktörüyle karşı karşıya bırakmaktadır (Kara,2006: s. 105-106). Orta Asya bölgesinde yaşayan beş devlet, buldukları konum ve sahip oldukları enerji kaynaklarıyla son derece avantajlı durumda görülüyor olsalar da birçok olumsuz durumdan da etkilenmektedirler. Bölgenin güvenlik nedeniyle, enerji kaynaklarının varlığı sebebiyle dünyanın ilgi alanına dahil olması bu ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Yine aynı şekilde kendi bölgelerinde yaşadıkları, su, sorunu, çevre sorunu, sınır sorunu gibi meseleler bu ülkeler adına olumsuz bir durumu sergilemektedir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde etnik yapı gözetilmeksizin ülke sınırlarının belirlenmesi Sovyet sonrası süreçte büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkeler arasında yaşanan etnik sorunlar genel olarak bölgeyi etkilemekte ve meşgul etmektedir.

2. Çarlık Rusya'dan Sovyet Birliği Dönemine Orta Asya ve Etnik Yapısı

2.1 Çarlık Rusya Dönemi ve Politikaları

IV. Ivan zamanında 1552'de kazan daha sonra 1556'da Astrahan'ın işgal edilmesiyle birlikte Rusya için yeni bir devir başlamış ve bölgeye olan yaklaşımı değişmeye başlamıştır. Rusya 18

ve 19. yüzyılda kurduğu ilişkilerle bölgeye girmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Orta Asya hanlıklarının arasında bir birliğin olmaması da Rusya'nın bölgeye girmesini kolaylaştırmıştır. Rusya'nın tarih boyunca izlediği yayılma stratejisi genel olarak bu politikaların benimsenmesinde önemli olmuştur. Rusya'nın batıya doğru yayılmasında sorunlar yaşaması ve İngiltere'nin sömürge girişimleri neticesinde Hindistan üzerinde denetim kurma çabası, Rusya'yı güvenlik alanında güney sınırlarını koruma mücadelesine itmiş, bu da bölgeyi işgal etmesini beraberinde getirmiştir. İngiltere'nin 1839 yılında Kandihar ve Kabil şehirlerini işgal etmesi, bölgenin Rusya ve İngiltere arasında mücadele ve rekabet alanına dönüşmesine neden oldu. Yürütülen mücadelede Kazan ve Astrahan hanlıklarını ele geçiren Rusya, büyük bir avantaj elde etmiştir (Yılmaz,2008:s.15-16). 1853-1854 Kırım Savaşı'nın sonucunda Batı devletleriyle mücadele edemeyeceğini anlayan Rusya, Orta Asya politikasına tamamen dönmüş ve bölgeyi işgal etmeye hazırlanmıştır. Rusya, işgal hazırlıklarını tamamladığı gibi en başta Kafkasya'yı işgal etmiştir. Daha sonra Orta Asya'ya dönerek buradaki hanlıkları işgal etmeye başlamıştır. 1864'te Çimkenti, 1865'te Taşkenti işgal etmiştir. Bu işgalleri tamamladıktan sonra Buhara'ya doğru yönelmeye başlamıştır ve neticede 1868'te Buhara'nın işgalini tamamlamıştır. 1884 yılına gelindiğinde ise Rusya Türkmenistan'ı da işgal ederek Orta Asya işgal hareketini tamamlamıştır (Yılmaz,2008:s.16-17).

Rusya, Orta Asya işgalini tamamladıktan sonra bölgedeki kontrolünü tamamen yerleştirmeye başlamış ve buna yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Rusya'nın bölgede yaşayan Müslüman nüfusa yönelik izlediği politikalar bu kesimin kültürel, dini, dili, toplumsal ve siyasal değerlerini yitirmelerine yol açmaya başlamıştır. Rusya 1905 ihtilali öncesine kadar kendisine bağlı olan Türklere söz, toplantı, teşkilat kurma, gösteri yapma hakkını tanımamıştır. Basın, din, eğitim hizmetlerini de çok sıkı denetime tabi tutmuştur. Yerel yöneticiler bölgede Rusya'nın politikalarını yürütecek kişilerden seçilmiş verimli bölge toprakları halkın elinden alınıp devletin tekeline geçirilmiştir. Eğitim alanında Türkistan'da Ruslaştırma politikası uygulanmış ve Türkler asimile edilmeye çalışılmıştır. Yine aynı şekilde farklı Türk boylarına arı ırk oldukları düşüncesi empoze edilmiş bu da ileriki süreçte yaşanacak çatışmaları beraberinde getirmiştir. Rusya'nın uluslaştırma düşüncesi ileriki süreçte uygulayacağı tüm politikalarına temel dayanak noktası oluşturmuştur (Yılmaz,2008: 16-18).

2.2. Sovyetler Birliği Dönemi ve Politikaları

1917 yılında Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşti ve Çar rejimi yıkıldı. Devrimin lideri olan Lenin, devrimin Orta Asya'da yerleşmesi için temel hak ve özgürlüklerinin tanınacağını, her milletin kendi ulusunu seçmede özgür olacağını beyan etti. Çarlık Rusya'nın zulmüne uğrayan bölge halkları, Lenin'in bu söylemini bir kurtuluş olarak değerlendirip, devrimi sahiplenmeye başladılar. Bu dönemde Sovyet yöneticileri Orta Asya'da bir birlik kuramamış halklarla karşılaştılar. Orta Asya'da bir birliğin olmadığını gören Sovyet yöneticileri, bölgenin eski dinamiklerini korumaya çalıştılar. Yalnız bu süreçte bölge halklarında birleşmeye yönelik kıpırdanmalar mevcuttu. Sovyet yöneticileri devrimi iyice yerleştikten sonra bu meselenin üzerine eğilmeye başladılar ve bölge halklarının yeni rejime tabi olması için hamleler gerçekleştirdiler. Sovyetler Birliği, Buhara ve Hive hanlıklarının düşmesi gibi

bunları halk cumhuriyetlerine dönüştürdü. Bu hanlıklar 1920’de yeni rejime tabi oldular. Sovyetler Birliği bu iki cumhuriyeti 1923’te Buhara ve Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirdi. 1918’de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, 1920’de de Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini kurdu (Yılmaz,2008:s.18). 1924 yılında Eski Stepler Genel Valiliğin idari yapısı değiştirilerek Kırgızistan Otonom Cumhuriyeti şekline dönüştürüldü. Yine aynı şekilde Türkistan Genel Valiliği’nin adı da değiştirilerek Türkistan Otonom Cumhuriyeti haline getirildi. 1924 yılına gelindiğinde ise daha önce sınırlara karışmayan Sovyetler Birliği bu tarihten sonra yönetim birimlerini parçalamaya başladı. Bölgede yaşayan halkların iç içe yaşaması bu bölünmeyi belirsizleştirmekte ve zorlaştırmıştır. Bu zorluklara rağmen Sovyetler Birliği, amacını nihayete ulaştırmakta başarılı oldu. 1924 idari reformunda Buhara, Harezm ve Türkistan cumhuriyetleri ortadan kaldırıldı. Yerine ise Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu. Tacikistan Otonom bölgesine 1929 yılında Tacikistan Sovyet Sosyalist adı verildi. Kazak- Kırgız Otonom bölgesi, 1935 yılında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak kuruldu. Bu idari yapılanma SSCB’nin dağıldığı 1991 yılına kadar bu şekilde devam etti (Yılmaz,2008: s.19).

Çarlık Rusya Ruslaştırma politikası uygularken Sovyetler Birliği’de Sovyetleştirme politikası uygulamaktaydı. Bolşevikler, ulusal politikalarını Sovyet halkını oluşturma düşüncesi üzerinden temellendirdiler. Sovyetler Birliği, bölgedeki halklar üzerinden denetimi kurduktan sonra bölge haklarını kendi sınırları içerisinde dağıtmaya başladı. Sovyetler Birliği ekonomik gerekçelerle yüz binlerce Türk işçisini başka bölgelere gönderdi. Yine aynı şekilde yüz binlerce Rus vatandaşını Türklerin yaşadığı Türkistan bölgesine iş bahanesiyle gönderdi. Yıllarca devam ettirilen bu politikalar, ekonomik gerekçelerden ziyade siyasi gerekçelerden uygulandı. Uygulanan politikaların amacı da bölgede yaşayan ve Rus olmayan diğer tüm hakları ortak bir potada eriterek, milliyet duygularını ortadan kaldırabilmektir (Güneş:2011 s. 40-41). Yürütülen stratejiler neticesinde bölgede yaşayan birçok Türk öz kimliğini yitirmiş ve kendini Rus olarak tanımlamaya başlamıştır.

Bugün Orta Asya’da yaşanan etnik sorunların temelinde Sovyetler Birliği’nin hayata geçirmek istediği politikalar bulunmaktadır. Sovyetler Birliği, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra bölgede yaşayan her halkın farklı bir ulus olduğu düşüncesiyle hareket etti.. Sovyetler Birliği bu düşüncesini sınıflandırma esasına dayandırdı. Bu sınıfın en üst katında Ruslar bulunurken son sırasında da Türk ve Müslüman haklar bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği’nin bölgede uyguladığı en önemli politikaların biri Orta Asya’yı Sovyet Cumhuriyetlerine bölmesi oldu. Yaratılan bölünme, bölgede yaşayan hakları birbirinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin izlemiş olduğu bir diğer politika, cumhuriyet yönetimlerine kendi otoritesinin dışına çıkmayan kişileri ataması oldu. Sovyetler Birliği’nin son aşamada izlediği politika ise cumhuriyetlere Rus ve Slav nüfusunu yerleştirmesi oldu. Bu politikayla Ruslar bölgeye gönderilmekte ve Rus nüfusu aracılığıyla cumhuriyetler denetim altında tutulmaya çalışılmaktaydı. Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde bu göçe en çok maruz kalan ülke, Kazakistan olmuştur (Yılmaz,2008: s.20-22).

Sovyetler Birliği’nin izlemiş olduğu milliyetler politikasının en önemli etkisi ulusal kimlikler üzerinde oldu. Yürütülen politika, çoğulcu etnik kimliğe sahip olan bölge hakları arasındaki

milliyetçilik ideolojisini güçlendirdiği gibi Türk ve Müslüman kimliğine de zarar vermiştir. Sovyetler Birliği'nin üst Sovyet ulusunu inşa etmede Rus nüfusunu ön plana koyması, etnik krizi derinleştirmiştir. Sovyetler Birliği bu politikalarını kültür ve din alanlarında da sürdürdü. Eğitim alanında Orta Asya halklarının, tarih bilinçleri yok edilmeye çalışıldı. Eğitimde farklı olma düşüncesi sürekli vurgulandı ve empoze edildi. Farklı bir kimlik oluşturma adına Özbek, Kazak, Türkmenlik, Kırgızlık, Taciklik kimliği ayrı tutularak yeni bir bilinç oluşturmaya çalışıldı. Dil alanında Arapça alfabeye basım ve yazımlar yasaklandı. Daha sonrasında ülke alfabesi sırasıyla Latin ve Kiril alfabesine dönüştürüldü. Bunun nedeni de milli dil üzerinde Rusçayı egemen kılmak ve diğer dilleri parçalamak isteğinden kaynaklanmıştır. Eğitim alanında bu düşünceler üzerinden hareket edilirken din alanında da, Müslümanlar devletin ideolojisine tehdit olarak görülmüş ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Müslüman halklar kısa bir rahatlama yaşamışsa da savaş sonrasında yeniden baskı altına alınmışlardır. Sovyetler Birliği'nin İslam dinini denetim alma çabası istenileni vermemiş, tam tersine Müslümanlar bu süreçte içe kapanarak dinlerini yaşamaya devam etmişlerdir (Yılmaz,2008: s.22-26).

Çarlık Rusya'sından Sovyetler Birliği'ne değin izlenen politikalar, Soğuk Savaş sonrasında bölge haklarını içinden çıkılması zor sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle en etkin şekilde yürütülen milliyetler politikası, bölge devletlerinin bağımsızlık ilanlarında sorun yaratıcı etki olarak ortaya çıkmıştır.

3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Orta Asya Ülkelerinin Bağımsızlıklarını kazanması süreci

Andropov'dan sonra 1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov, Sovyet siyasetinde birçok değişikliği beraberinde yaptı. Bu değişikliklerin en önemlisi 1985 yılında uygulanmaya koyulan Glasnot (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılandırma) uygulamaları oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılma emarelerini gösterdiğini fark eden Gorbaçov uygulamaları yürürlüğe sokarak Sovyetler Birliğini liberalleştirmeye başladı. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde ABD ile girdiği mücadelede uyguladığı politikalar, ekonomisine büyük derecede zarar verdi. Ekonominin bozulması, yönetimde yapılan değişiklikler, oligarşik bir yapının ülkede ortaya çıkmasına neden oldu. Ortaya çıkan bu tablo, yönetime olan tepkileri arttırdı. Gorbaçov'un yürürlüğe soktuğu liberalleşme politikaları da sonuç vermeyince Sovyetler Birliği 1991 yılında dağıldı (Yardımoğlu, 2013: s.50). Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla bağımsızlığını ilan eden beş devletin, (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) bağımsızlık süreçleri hemen hemen aynıdır. Bunun nedeni de beş devletinde aynı siyasi birlik ve aynı coğrafyada bulunmalarıdır. 19 Ağustos 1991 tarihine gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde bir darbe gerçekleştirildi. Yapılan darbe sonrasında Mihail Gorbaçov, 24 Ağustos'ta görevinde istifa etti. Garbaçov'un istifasından sonra yüksek mahkeme verdiği kararla komünist partiyi ortadan kaldırdı. Darbe girişiminin hemen sonrasında bağımsızlığını ilan eden ilk devlet Ukrayna (24 Ağustos) oldu. Sonrasında Beyaz Rusya (25 Ağustos), Azerbaycan (30 Ağustos), Kırgızistan (31 Ağustos), Özbekistan (1 Eylül), Türkmenistan (27 Ekim), Kazakistan (16 Aralık) tarihlerinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla Sovyet üst kimliği ortadan kalktı. Oluşan yeni siyasal ortam yeni bir kimlik krizini ortaya çıkarttı. Orta Asya

devletlerinin kozmopolit yapısı yeni kimlik oluşturmada büyük bir sorun olarak ortaya çıktı (Mamytov,2016: s.59-60).

3.1. Sovyet Dönemi Sonrası Orta Asya Devletlerinin Etnik yapısı

Sovyetler Birliği'nin Sovyet üst kimliğini oluşturma adına uyguladığı ülkeler arası yer değiştirme politikası Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında sorun olarak ortaya çıkmaya başladı. Orta Asya devletlerinin Etnik yapısı genel olarak heterojen bir yapıdadır.

3.1.1. Özbekistan'ın Etnik yapısı

Aral Gölüne Dökülen Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasındaki zengin tarım potansiyelinin yanında önemli miktarda da doğal kaynağa sahip olan Özbekistan, 447.400 km² coğrafi yüz ölçümü ile Orta Asya'nın en büyük 3. Ülkesidir. Sovyet döneminde Özbekistan'ın etnik yapısı; % 73, 1 Özbek, % 8,3 Rus, % 4,7 Tacik, % 4 Kazak'tan oluşmuştur. Özbekistan'ın etnik yapısının çoğunluğu Özbeklerden oluşmaktadır. Özbeklerin ülkede çoğunluk oluşturmalarının nedeni geçmiş dönemlerde izlenen birlik ve aidiyet politikalarının etkili olmasından kaynaklanmıştır. Bağımsızlık sonrası güncellenen verilere göre etnik dağılım şu şekilde olmuştur; % 80 Özbek, % 5,5 Rus, % 5 Tacik, % 3 Kazak % 2,5 Kalpaklar ve % 4 diğerleri olmuştur. Yıllar içerisinde Özbekistan'daki, nüfus oranı giderek homojenleşmeye başlamıştır. Bunun sebebi de hızlıca yükselen nüfus artışı olmuştur (Sarmış, 2016: s.98-104).

3.1.2. Türkmenistan'ın Etnik Yapısı

Türkmenistan, Hazar Denizinin doğu sahillerinden Ceyhun Nehrine, Kazakistan ve Özbekistan'ın güneyinden İran ve Afganistan'ın kuzeyine doğru uzanan 488.100 km² yüzölçümüne sahip bir ülkedir. Türkmenistan, Çarlık Rusya tarafından ele geçirilen son toprak parçasıdır. Rusya, ilk dönemlerde Türkmenistan'ın pamuk üretiminden yararlanırken sonraki yıllarda enerji kaynaklarından yararlanmaya başlamıştır. Enerji temini için bölgeye Slav göçünü gerçekleştirmiştir. Slav nüfusu daha çok başkent Aşabat'a yerleştirilmiştir. Gerçekleştirilen göç hareketinden sonra Türkmenistanlı olmayanların nüfusu giderek artmaya başlamıştır. Buna rağmen Türkmenistan, diğer Orta Asya devletlerine göre nüfusu en homojen olan ülke konumundadır. 1989 nüfus verilerine göre 3,512190 milyonluk nüfusunun % 72 Türkmenistan, % 9 Slav ve Slavlarla aynı oranda olan Özbekler ve diğerleri gelmektedir. Bağımsızlıktan sonraki süreçte Türkmenistan'da yaşanan sorunlar etnik kimlikten ziyade istihdam alanında yaşanmıştır (Sarmış,2016: s.105-108).

3.1.3. Kazakistan'ın Etnik Yapısı

1991'de bağımsızlığını kazanan Kazakistan, 2.724.900 km² yüzölçümüyle dünyanın en büyük 9. Ülkesidir. Hazar Denizi'ne ve Aral Gölü'ne kıyısı olan Kazakistan, Doğuda Çin'e, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan'a, batıda Türkmenistan'a, Kuzeyde de Rusya'ya sınırdadır. Kazakistan'da Çarlık Rusya döneminden bağımsızlık sürecine kadar uygulanan göç politikalarının etnik yapıya dağılımı şu şekildedir; % 63,1 Kazak, % 23,7 Rus, % 2,9

Özbek, % 2,1 Ukrayna, % 1,4 Uygur, % 1,3 Tatar, % 1,1 Alman, % 4,4' de diğer etnik kökenlerden oluşmaktadır. Merkezi yönetimle anlaşmazlığa düşen ilk devlet Kazakistan olmasına rağmen, ülkede Kazakların büyük çoğunluk oluşturamamalarından dolayı bağımsızlığını ilan eden son ülke olmuştur. Ayrıca Kazakistan diğer ülkelere göre nüfusu en heterojen olan ülke konumundadır (Sarmış, 2016: s.86).

3.1.4. Kırgızistan'ın Etnik Yapısı

1999.951 km² yüzölçümüne sahip olan Kırgızistan, coğrafi olarak Orta Asya'nın en küçük ikinci ülkesidir. Orta Asya'nın iki büyük dağı olan Tanrı Dağları ve Pamir Dağları arasında uzanan Kırgızistan, Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güney batıda Tacikistan, güney doğuda da Çin'e sınırdadır. Kırgızistan'ın dağılmadan önceki etnik yapısı şu şekildedir; % 52,4 Kırgız, % 21 Rus, % 12,5 Özbek, % 13,2'lik kesimi de diğer otuz farklı gruplarından oluşmaktadır. Çok etnikli yapıya dayanan Kırgızistan'da teknik meslekler kentlerde yaşayan Slavların denetiminde iken tarımsal alanlarda kırsal kesimde yaşayan diğer etnik grupların denetiminde olmuştur. Bu durumda ülkede kentli kırsal ayrımına dayanan bir toplumsal yapının doğmasına neden olmuştur. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte ülkede etnik yapı dağılımı şu şekilde olmuştur; % 70,9 Kırgız, % 14,3 Özbek, % 7,7 Rus, % 7,1 diğer etnik kökene mensup olanlar oluşturmuştur (Sarmış, 2016: s. 90-93).

3.1.5. Tacikistan'ın Etnik Yapısı

Dağlık bir alana sahip olan Tacikistan, 143, 100 km² yüz ölçümüyle Orta Asya'nın en küçük ülkesi konumundadır. Kuzeyinde Kırgızistan, doğusunda Çin, güneyinde Afganistan, batısında da Özbekistan'la sınırdadır. Tacikistan'daki etnik yapı şu şekildedir; % 84,3 Tacikler, % 13, 8 Özbekler, % 2'lik kesimi de Ruslar, Kırgızlar, Türkmenler, Tatarlar, Araplar ve diğer gruplar oluşturmaktadır. Tacikistan'da genel olarak homojen yapıya sahip bir ülke konumundadır. Tacikistan Halkının % 85 Sünni % 5'de Şii Müslüman1'dır (Sarmış,2016: s.113).

4. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya' ya Miras Bıraktığı Etnik Sorunlar

Etnik kimlik, birey ve grupların yaşadığı toplumun genel kültür yargılarından farklı olarak, orijinal kültürel yapıyı nitel olarak taşımasına denir. Etnik sorun ise bir toplum içerisinde yaşayan farklı birey ve gruplar arasında çıkan anlaşmazlıklardır. Etnik sorunlar, ortaya çıktığı ülke ve toplumlarda büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Etnik sorunlar, devletlerin ulusal bütünlüğüne tehdit oluşturmakta, iç savaş ve parçalanmalarla karşı karşıya bıraktırmakta ve doğrudan ülkelerin ulusal güvenliğine ve istikrarına etki etmektedir.

Etnik sorunların ülkelerde yarattığı istikrarsızlıklardan genel olarak Orta Asya ülkeleri de etkilenmiştir. Orta Asya'da yaşanan etnik sorunların nedeni Sovyetler Birliği'nin bölgede yürüttüğü uygulamalar olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da etnik kimliklere yönelik izlediği politika, ayrıştırma olmuştur. Bölge ülkelerini cumhuriyetlere bölerek nüfus yapılarını değiştirmiştir ve homojenliği engellemeye çalışmıştır (Yılmaz, 2008: s.43).

4.1. Özbeklerle Ahıska Türklerinin Çatışması: Fergana Olayları

XVI. yüzyıldan 1828 Rus işgaline kadar Anadolu'dan bölgeye yerleştirilen ve Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska Türklerinin anavatanı, Gürcistan toprakları içerisindeki Ahıska bölgesidir. Buraya yerleşen Türklere Ahıska Türkleri demesinin nedeni, bölgeye Ahıska isminin verilmesinden ileri gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin, Ahıska Türklerini tehlikeli haklar olarak nitelendirmiş ve Orta Asya'ya sürmüştür. Orta Asya'ya sürülen Ahıska Türkleri, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan çöllerine yerleştirilmişlerdir. Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliği'nin son dönemine kadar sürüldükleri Orta Asya bölgesinde yaşamışlardır. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasına az bir süre kala Ahıska Türkleri Özbekistan'dan kovulmuşlardır. Ahıska Türkleri, Özbekistan'dan kovulduktan sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkeler kendilerine göçmenlik statüsü tanıyarak ülkelere almıştır. Bu bağlamda yaklaşık 6000.000 Ahıska Türkü anayurtlarından sürgün edilmiştir (Seferov ve Akış,2008: s. 396-400). Stalin, Ahıska Türklerini Orta Asya'ya sürdüğünde Özbekistan Ülkesine gelen Ahıska Türklerinden pek hoşnut olmamıştır. Özbekistan'ın hoşnutsuzluğu 1989 yılında şiddete dönüşmüştür. 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Gürcistan bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Bu süreçte anayurtlarına dönmek isteyen Ahıska Türkleri'ne Sovyetler Birliği izin vermemiştir. Ve durumu Gürcistan'a baskı yapmak için bir koz olarak kullanmıştır. Sovyetler Birliği'nin böl ve yönet politikası neticesinde 45 yıl boyunca bir arada yaşan Ahıskalılar ve Özbekler bu tarihten sonra karşı karşıya gelmeye başlamışlardır. Özbekistan sınırları içerisinde yaşayan Ahıskalı Türkler, her yerden tehdit edilmiş, işlerinden çıkarılmış ve sevilmeyen halk olarak nitelendirilmişlerdir. 1989 Haziran ayında Ahıska Türklerinin yoğun yaşadığı Fergana bölgesinde Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında çatışmalar başlamış ve bu çatışmalar kısa sürede hızla yayılmıştır. Bu çatışmalar sırasında Ahıska Türklerinin evleri yakılmış, işkenceye maruz bırakılmış ve öldürülmüşlerdir. Yaşanan çatışmalar sonucunda 100 bin Ahıska Türkü tekrardan sürgün edilmiştir. Ahıska Türkleri, sürgün edildiklerinde daha önce kabul edildikleri Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'a gitmişlerdir. Yaşananları neticesinde Fergana'da 45 yıl süren sürgün hayatı son bulmuştur (Seferov ve Akış, 2008:s. 400-401). Rusya kentlerine yerleştirdiği Ahıska Türklerine herhangi bir hak ve özgürlük tanımamıştır. Ahıska Türklerinin yaşadıkları zorluklar karşısında, ABD devreye girerek Ahıska Türklerini mülteci olarak ülkesine kabul etmiştir. ABD'nin girişiminden sonra Ahıskalı Türkler, 2004 yılında kafiler halinde ABD'ye göç etmişlerdir. Ahıska Türklerinin bugün anavatanlarına dönmelerine engel olan Ermenilerdir. Ermenistan, Ahıska Türklerinin Gürcistan'a dönmesiyle etnik çatışmaların yaşanacağını dile getirmektedir. (Seferov ve Akış,2008: s.404-406).

4.2. Oş Olayları: Kırgızistan'daki etnik Çatışma

1990 yılına gelindiğinde bölgede baş gösteren bir diğer sorun Özbekistan Kırgızistan sorunu olmuştur. Bu sorun 2010 yılından sonrada devam etmiştir. Kırgızistan, güney bölgesinde yer alan Fergana Vadisi sebebiyle bağımsızlıktan beri komşularıyla sorun yaşamaktadır. Fergana Vadisi, Kırgız-Özbek çatışmasının en önemli etkenlerinden birini oluşturmaktadır. Fergana Vadisi'nde Kırgızistan'ın Oş, Celal-Abad, Batken Oblastları, Özbekistan'ın ise Namongon, Andijan, Fergana şehirleri bulunmaktadır. Nüfus çoğunluğu Özbeklerden oluşmasına rağmen Güney Kırgızların sanayisi olmaması nedeniyle 1924 yılında Oş, Calal-Abad şehirleri ve

Özgen Kasabası Kırgızistan'a verilmiştir. Sorun Kırgızistan'ın Oş kentinde baş göstermiştir. Kırgızistan'da yaşanan ekonomik kriz köyden kente olan göçü arttırmış bu durumda kentlerde evsizliğe ve işsizliğe yol açmıştır. Yerel yetkililer Kırgızistan'dan Kolhoz topraklarının dağıtılmasını istemiş, Kırgızlarla yerel yetkililer Özbekistan'ın yakınında yaşadığı Oş topraklarının dağıtılmasında anlaşmışlardır. Bu anlaşma Özbekistan'ı rahatsız etmiştir. Toprak talebinde bulunan Kırgız sayısının artması, dağıtılan toprak miktarını da arttırmıştır. Yaşanan hadiseler sonrasında, dağıtılan arazi bölgelerinde hem Kırgızlar hem de Özbekler Toplanmaya başlamıştır. Toprak sebebiyle başlayan gerginlik, Özbeklerin otonomi ve resmi dil istemesiyle birleşince, sorun büyümeye başlamıştır. İki tarafın anlaşmaya varamaması sonucunda sorun kısa sürede büyüüp çatışmaya varmıştır. Farklı bölgelerde yaşayan Kırgızların Oş'a yürümesiyle Özbek ölümleri yaşanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin devreye girmesiyle birlikte çatışmalar durmuştur. Çatışmaların sonunda 300 kişi ölmüş binlercesi de evlerini terk etmek zorunda kalmıştır (Abuşoğlu,2015: s,79-80). Sovyetler Birliğinin çıkarları doğrultusunda belirlediği sınır ve nüfus politikaları, sorunun çözümüne engel olmuştur. Kırgızistan'da ileriki süreçte yaşanan bir diğer hadise, Lale Devrimi olarak nitelendirilen Kuzey-Güney çekişmesi olmuştur. Bu çekişme neticesinde güneyli Kurmabek Bakiyev, 2005 yılında Kırgızistan'ın başına geçmiştir. 2005 yılına kadar güneyde yaşayan Özbekler, sahip oldukları nüfus çoğunluğu sayesinde bazı siyasal haklar elde etmişlerdi. Fakat Özbekçenin resmi dil olması yönündeki çabaları sonuçsuz kalmıştır. 2010 yılına gelindiğinde Kırgızistan'da yine iktidar değişikliği yaşanmış, iktidardan düşen Bakiyev, kendi bölgesi olan güneye gidince taraftarlarıyla, Özbekler arasında çatışma çıkmıştır. 10 Haziran'da başlayan olaylar Kırgızlarla- Özbekleri tekrardan karşı karşıya getirmiştir. Olay, Özbeklerin Oş hükümet binasını ele geçirip otonomi istemesiyle büyümeye başlamıştır. Farklı bölgelerden gelen grupların olaya müdahil olmasıyla çatışma şiddetlenmiştir. Çatışma sonucunda yüzlerce kişi ölmüş, 100 bin Özbek'te yaşadığı bölgeden kaçmak zorunda kalmıştır (Abuşoğlu, 2015: s.80-81).

Kırgızistan'da yaşanan bir diğer önemli sorunda dil sorunudur. Kırgızistan, 2001 yılında Rusçayı ülkenin ikinci resmi dili olarak ilan etti. Kırgızistan'ın yaptığı bu hamle Özbekleri rahatsız etmiştir. Özbeklerin rahatsızlık duymasının nedeni kendilerine de bu hakkın tanınmasını istemeleriydi. Özbekler, Kırgızistan'da nüfus çoğunluğuna göre ikinci sırada yer almaktadır. Özbekler, sahip oldukları nüfus çoğunluğunu dile getirerek dillerinin resmi dil olarak kabul edilmesini istemektedirler. Kırgızistan'ın bu konuda herhangi bir adım atmaması, hemen yanı başında yaşayan komşusu, Özbekistan'ı rahatsız etmektedir. Kırgız-Özbek çatışması bölgede büyük bir risk taşımaktadır. Ülkede çıkacak herhangi bir çatışma Özbekistan'ının doğrudan müdahale etmesine yol açacaktır. Ayrıca Kırgızistan'da giderek artan Özbek nüfusu ileride Kırgızistan'ın Özbekistan'a katılacağı yorumların (Güneş, 2011: s. 83-80).

4.3 Tacikistan'da Etnik Sorunlar: Tacikistan İç Savaşı

Tacikler, Arapların İran bölgesini VII yüzyılda işgal etmeleriyle birlikte VII. IX. yüzyıllarda Orta Asya'ya yerleştiler. Tacikler diğer Türki cumhuriyetlerinden farklı olarak Fars kimliğine sahiptiler. Fars kimliğine sahip olmaları İran'ın etkisinde kalmalarını sağlamıştır. Daha sonraki süreçte Tacikler Özbek hanlıklarının etkisi altına girdi. Sovyetler Birliği döneminde

Tacikler Özbeklerden ayrıldılar. 1936 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği idari yapılanma sonucunda Tacikler Sovyet cumhuriyeti haline getirildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Tacikistan 9 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etti (Yardımoğlu,2013: s,77-78). Bağımsızlığın ardından muhalefetin hileli olarak nitelendirdiği seçim sonuçlarının galibi Nabiyev iktidara geldi. Nabiyev iktidara geldikten sonra ülkedeki İslamcı kesim bu duruma karşı çıkarak protesto hareketleri gerçekleştirdi. Bu protestolar karşısında Nabiyev İstifa etmek zorunda kaldı. Bu gelişmenin hemen ardından Sosyalist Halk Cephesi silaha başvurarak ulusal hükümete savaş ilan etti. İslami muhalefetin gelişmesinden endişe duyan Rusya, Kazakistan, ve Kırgızistan'da silahlı güçleriyle savaşa dahil oldular (Musahan,2019: s.59).

Tacikistan iç savaşının asıl nedeni, dışlanmış bölgeselci kesimle, amaçları komünist düzene karşı çıkmak olan İslamcı kesim ve muhalefet arasındaki anlaşmazlıktı. İç savaşın başladığı 1992 yılında Duşanbe'deki olaylar bastırılırken bu seferde güney bölgesinde Kolhozlar savaşı gelişmeye başladı. Yaşanan şiddetli çatışmalar neticesinde İslami muhalefet Afganistan'ın içine çekildi. İslami muhalefet bu süre zarfında Bedeşan'da ve Pamiriler'de özerklilerini korudu. Duşanbe'deki yönetimde Kulyabilerin elinde kaldı. Kulyabiler, 1994 ülkenin anayasasını değiştirerek istekleri doğrultusunda bir idari yapı kurdu. 1996 yılında halkın bu duruma tepki göstermesiyle Kulyabilerin etkisi kırıldı. Bölgenin Afganistan'ın sınırında olmasından dolayı Taliban'ın etkisi altına gireceği endişesi duyan Rusya, denetimi kendi eline aldı. Rusya denetimi sağladıktan sonra İslamcı muhalefet ve yeni başkan Rahmanov arasında bir antlaşma imzalanmasına onay vermiştir. Rusya'nın bu politikası Afganistan'da olduğu gibi Tacikistan'da da bölgeselciliği geliştirdi. İkinci bir durumda Rusya'nın izlemiş olduğu politika bölgeselciliği güçlendirdi. (Yardımoğlu,2013: s. 78-80).

1992- 1997 yılları arasında Tacikistan'da tezahür eden iç savaş, Tacikistan gelişiminin önünü önemli derecede kesmiştir. İslamcı Birleşik Tacik Muhalefeti Silahlı Güçleri ile Sosyalist Halk Cephesi arasındaki savaş sona erdiğinde geride 30 bin ölü kalmıştır. Aynı zamanda 60 bin kişi ülkeyi terk etmiştir. Tacikistan iç savaştan sonra alt yapısı yok olmuş, ülkedeki ekonomi çökmüş ve yolsuzluklar artmıştır. Tacikistan'daki iç savaşın etkileri hala da atlatılamamıştır (Musahan,2019: s.59-60).

Tacikistan iç savaşı sırasında nüfusun belli bir kesimi Afganistan'a sığındı. Afganistan'daki Tacik nüfusunun varlığı, bu ülkede yaşanan sorunların bizzat Tacikistan'a sirayet etmesine neden olmaktadır. Tacikistan'ın aynı zamanda belli bir oranda Özbek nüfusunu bünyesinde barındırması ve kendi nüfusundan bir bölümünün de Özbekistan sınırları içinde kalan Semerkant ve Buhara kentlerinde yaşaması, Tacikistan'ı rahatsız etmektedir.

Tacikistan'ın yaşadığı bir diğer önemli etnik sorunda, Hocent bölgesinde yaşayan Özbeklerdir. Hocent bölgesinde yaşayan Özbekler Tacikistan'dan ayrılmak istemektedirler. Tacikistan bu duruma sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Tacikistan'ın bu tutumuna karşılık Özbeklerde eylemler gerçekleştirmekte ve kargaşalar çıkartmaktadır (Yılmaz,2008: s.48).

5. Türkmenistan'ın Durumu

Türkmenistan nüfusunun büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşmaktadır bu nedenle Orta Asya ülkeleri içerisinde nüfusu en homojen olan ülke konumundadır. Türkmenistan'ın nüfusu içinde az sayıda Rus ve Özbek azınlığı da bulunmaktadır. Türkmenistan, ülkedeki Rus azınlığı nedeniyle bağımsızlıktan sonra Rusya ile en yakın işbirliğine giren ülke olmuştur. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler, Aralık 1993'te çifte vatandaşlık anlaşmasını, Mayıs 1995'te de Rus vatandaşlarına eğitim verme anlaşmasının yapılmasını sağlamıştır. Türkmenistan'da azınlıklar kendi dillerinde eğitim görebilmekte, gazeteler çıkarabilmekte, kültürlerini ve dini inançlarını yaşayabilmektedir. Türkmenistan'daki nüfusun homojen bir yapıda olması, ülkede çıkabilecek etnik sorunların önüne geçmektedir. Ayrıca Türkmenistan'ın diğer Orta Asya ülkelerine göre, kendi azınlıklarına tanıdığı haklar da bu olumlu tablonun oluşmasında büyük bir payı vardır (Yılmaz,2008:s.46-47).

6. Kazakistan'ın Durumu:

Kazakistan, 100'ün üzerinde etnik grubun bir arada yaşadığı ülkedir. Ülkede Kazaklardan sonra çoğunluğu Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan, sahip olduğu etnik nüfus çeşitliliğinden dolayı bağımsızlığını ilan eden son ülke olmuştur. Bağımsızlık ilanının etnik gruplar üzerinden milliyetçilik ideolojisini güçlendireceği düşüncesi bu gecikmenin üzerinde önemli bir etkisi olmuştur (Arslan, 2020 Tasam). Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan, önemli oranda etnik ve kimlik sorunuyla karşı karşıya kalırken, Devlet başkanı Nazarbayev'in dengeli siyaseti sayesinde yaşanan sorunlar atlatılmıştır. Nazarbayev'in izlemiş olduğu denge siyaseti, etnik grupların ülkenin istikrarını bozacak seviyeye gelmesini engellemiştir (Yılmaz, 2008: s. 46). Nazarbayev, Kazakistan'ı ulus devlet temelleri üzerinden inşa ederken etnik grupların varlığını da göz önünde bulundurmıştır. Nazarbayev, kazak dil, tarih ve kültüre dair unsurları devlet eliyle desteklerken ülkede yaşayan diğer etnik grupları da dışlamamaya özen göstermiştir. Bağımsızlıktan sonra kabul edilen 1993 Anayasası ve sonrasında 1995'te yapılan yeni Anayasayla, Kazakistan'da yaşayan tüm etnik grupların devlet güvencesi altına alındığı ve etnik grupların kendilerini geliştirmeleri hususunda destekleneceği belirtilmiştir. 1995 Anayasa'nın 14. Maddesine göre "herkes kanun önünde eşittir" yine aynı madde çerçevesinde ırk, milliyet, cinsiyet, mali durumu, görüşü ne olursa olsun kimse dışlanamaz ve ayrımcılığa uğrayamaz ibareleri kabul edilmiştir. 19. Maddeye göre de ülkede yaşayan her yurttaşın kendi dilini konuşmada, kendi kültürünü yaşamada ve eğitim, iletişim alanında istediğini seçebilme özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir (Duman, 2009: s. 2001-2003). Kazakistan'da azınlık haklarının korunmasındaki en önemli etken ülkede yaşayan Rusların varlığıdır. Kazaklardan sonra ülkede büyük çoğunluğu Rusların oluşturması, ülkede uygulanacak politikalarda azınlıkların hesaba katılmasını gerekli kılmaktadır. Soğuk Savaş Sonrasında yeniden sahneye çıkan Rusya, bölgede varlığını hissettirmekte, diğer ülkelerde yaşayan vatandaşlarının haklarını korumakta da kendini yükümlü hissetmektedir. Rusya, kendi soydaşlarına yönelik yapılan hukuksuz yaklaşımları kabul etmemekte ve diğer ülkeler üzerinde baskı kurmaktadır. Rusya ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Kazakistan, bu minvalde ülkede yaşayan Rus azınlığını hedef alacak politikalar üretmekten kaçınmakta ve bağımsızlık girişimlerini engelleyecek adımlar atmaktadır. Attığı adımlarda birisi Rus azınlığının çoğunluk olarak yaşadığı bölgelerin sınırlarını değiştirerek kazakları dahil etmektedir. Ayrıca

ayrılıkçı hareketlerin önlenmesine yönelik anayasada bazı hükümler de konulmuştur (Duman, 2019: s. 2003-2004). Kazakistan, ülkesinde yaşayan Rus azınlığının ülkeye olan aitlik duygularını arttırmak için Kazakçayı devlet dili, Rusçayı'da resmi dil olarak kabul etmiştir. Kazakistan'da 13 farklı dil, okullarda okutulmakta, devlet radyosunun da farklı dillerde yayın yapılmaktadır. Kazakistan, baskıcı politikalar uygulamak yerine etnik gruplar arasında uyumu sağlamaya çalışmaktadır. Hayata geçirilen tüm bu uygulamalar, Kazakistan'da etnik çatışmaların ortaya çıkmasını engellemektedir. Kazakistan'ın yakaladığı bu başarının altında hiç şüphesiz ki Nazarbayev'in liderliği bulunmaktadır (Arslan, 2020 Tasam).

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan beş Orta Asya devleti, Sovyetler Birliği'nin kendilerine bıraktığı mirasla yüzleşmeye başlamıştır. Bu miras, devasa sorunlar yığını olmuştur. Başta su olmak üzere, sınır, terör ve çevre gibi birçok alanda sorun yaşamaya başlamışlardır. Bu çalışmanın konusu oluşturan etnik sorunlarda, bu sorunlardan bir tanesini oluşturmaktadır. Orta Asya devletlerinde yaşanan etnik sorunlar, Sovyetler Birliği'nden miras kalma milliyetler politikasını sonucudur.

Orta Asya'da yaşanan etnik sorunlar, ülkelerin iç istikrarını bozmakta ve ikili ilişkileri etkilemektedir. Kazakistan ve Türkmenistan, ülkedeki azınlık haklarını gözetip buna yönelik adımlar atarken Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan azınlık haklarını göz ardı etmektedirler. Kazakistan ve Türkmenistan'daki bu özel durumun oluşmasında Rusya faktörü önemli bir yere sahiptir. İki devlette Rusya ile olan ilişkileri geliştirmek istemektedir. Öte yandan Rus müdahalesinden de çekinmektedirler. Kazakistan ve Türkmenistan'ın dışındaki diğer üç devlet, daha farklı politika izlemektedirler. Üç devletinde farklı politikalar izlemesinde sahip oldukları sosyal ve siyasal yapıların farklılığı önemli olmaktadır. Bir diğer önemli mesele de bölge ülkelerinin sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarıdır. Bölgenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olması, dünyanın ilgisi de buraya yönelmektedir. Bölge ülkelerinin yaşadıkları etnik sorunları, bazı devletler kendi politika ve çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedir. Özellikle Rusya bölgeyi arka bahçesi olarak görmekte ve Orta Asya ülkelerindeki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bazen yeri geldiğinde sorunlara dahil olabilmektedir. Ayrıca Rusya bölge ülkelerindeki soydaşlarının haklarını korumakta, soydaşlarına yönelecek bir olumsuz durumu müdahale gerekçesi olarak kabul etmektedir. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının yeni olması, ayrıca köklü bir devlet tecrübelerinin olmaması gibi etkenler sorunların çözümünde bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Asya ülkeleri, kendi sınırları içerisinde yaşadıkları ve karşılıklı olarak yaşadıkları etnik sorunları, daha çok işbirliği yaparak çözebilirler. İşbirliğinin güçlendirilmesi sorunların çözülmesinde birinci basamağı oluşturacaktır. Yine aynı şekilde ülke sınırları içerisinde yaşayan azınlıklara temel hak ve hürriyetlerin tanınması da etnik sorunların varlığını azaltacaktır. Öte yandan sahip oldukları enerji kaynaklarını doğru bir planlamayla ve adil bir şekilde bölüşebilmeleri, ilişkileri sorunlar yumağından çıkartıp ileriye dönük güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

ABUŞOĞLU, M. Ç. (2015). *Orta Asya Bütünleşmesi Engeller ve Teorik Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Arslan, M. (2020, Şubat). *Tasam*. Mayıs 12, 2020 tarihinde Tasam.Org, TR adresinden alındı

Duman, L. (2019). Kazakistan'da değişim ve Dönüşüm: Yeni Bir Uluslaşma Başarısı mı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* , 10 (17), 1995-2026.

GÜNEŞ, Y. (2011). *Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Demografik Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KARA, H. (2006). Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* , IV (I), 103-111.

MAMYTOV, B. (2016). *Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Ulus Devlet İnşa Süreci ve Rus Azınlığın Temel Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

MUSAHAN, A. (2019). *SSCB'nin Orta Asya'daki Demografik Stratejisi ve Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kayseri.

SARMIŞ, N. (2016). *Orta Asya'da Ulusal Kimlik ve Ulus İnşa Süreçleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kırıkkale.

SEFEROV, R., & AKIŞ, A. (2008). Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* (24), 393-411.

YARDIMOĞLU, S. (2013). *Sovyet Orta Asya'sında Uluslaşma ve Devletleşme Süreci*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

YILMAZ, İ. (2008). *Orta Asya'da güvenlik sorunları ve bölgeye yönelik işbirliği girişimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

KORONAVİRÜS (COVID-19) SALGININ HAVAYOLU YOLCULARININ SEYAHAT ETME NİYETLERİNE ETKİSİ

Öğr. Gör. Mustafa Fatih YÜCEL

Gümüşhane Üniversitesi

fatih.yucel@gumushane.edu.tr - 0000-0002-6896-7395

Arş.Gör. Mevlüt ÜZÜLMEZ

Erciyes Üniversitesi

mevlutuzulmez@erciyes.edu.tr - 0000-0002-4606-7468

Alkan KOTRO

Kocaeli Üniversitesi

alkankotro@gmail.com - 0000-0003-1031-6220

ÖZET

2020 Yılı başlarında ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 bulaşıcı hastalığı birçok sektörü ciddi şekilde etkilemiştir. Özellikle taşımacılık alanında büyük değişikliklerin meydana gelmesine sebebiyet veren bu salgın, havayolu taşımacılığını da birçok açıdan etkilemiştir. Bu çalışmanın temel amacı Koronavirüs (COVID-19) salgınının havayolu yolcularının seyahat etme niyetlerine olan etkisini ortaya koymaktır. Bunun yanında yaş, cinsiyet, gelir, yıllık yapılan ortalama uçuş ve uçuş amacı (iş, turizm veya ziyaret) değişkenlerine göre havayolu yolcularının algıladıkları koronavirüs tehdidi ve yolcuların havayolu ile seyahat etme niyetlerinin farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi de amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında kolayda örnekleme yöntemiyle havayolu seyahatini tercih eden 244 yolcuya anket uygulanmıştır. Kullanılan “algılanan koronavirüs tehdidi” ve “havayolu ile seyahat etme niyeti” ölçekleri açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Açıklayıcı faktör analizlerine göre örneklem ölçüm yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerlerinin sırasıyla 0,823 ve 0,913 olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre RMSA değerleri sırasıyla 0,075 ve 0,056 olarak bulunduğu için her iki ölçek de yeterli uyumu göstermektedir. Algılanan koronavirüs tehdidi yolcuların uçuş yapma niyetini $R^2 = 0,217$ olacak şekilde, $R = 0,466$ oranında negatif yönlü olarak etkilemektedir ($\beta = -0,466$). Araştırma sonucunda yolcuların seyahat etme niyetlerinin; yaşlarına, gelirlerine, cinsiyetlerine ve seyahat amaçlarına göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca yolcuların algıladıkları koronavirüs tehdit düzeyi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu Taşımacılığı, COVID-19, Seyahat Etme Niyeti

THE EFFECT OF THE CORONAVIRUS (COVID-19) ON THE TRAVEL INTENTION OF THE PASSENGERS

ABSTRACT

COVID-19 infectious disease, which emerged at the beginning of 2020 and affected the whole world in a short time, seriously affected many sectors. This epidemic, which caused great changes especially in the field of transportation, also affected airline transportation in many ways. The main purpose of this study is to reveal the impact of the Coronavirus (Covid 19) epidemic on travel intention of airline passengers. In addition, it is aimed to determine whether the coronavirus threat and intention of the passengers to travel with the airline differ according to the variables of age, gender, income, flight frequency and flight purpose (business, tourism, or visit). Within the scope of the research, a questionnaire was applied to 244 passengers who preferred air travel by convenience sampling method. The "perceived coronavirus threat" and "intention to travel by airline" scales used were subjected to exploratory and confirmatory factor analyzes. According to the exploratory factor analysis, it was determined that Kaiser Maiyer Olkin MSA values, which indicate the adequacy of sampling measurement, were 0.823 and 0.913, respectively. According to the results of the confirmatory factor analysis, the RMSA values were found as 0.075 and 0.056, respectively, so both scales are sufficiently fit. The perceived coronavirus threat negatively affects the intention of the passengers at a rate of $R = 0.466$, with $R^2 = 0.217$ ($\beta = -0.466$). As a result of the research, the travel intention of the passengers differs according to their age, income, gender, and travel purpose. In addition, the level of coronavirus threat perceived by passengers differs according to gender.

Key words: Airline Transportation, COVID-19, Travel Intention

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

1. Giriş

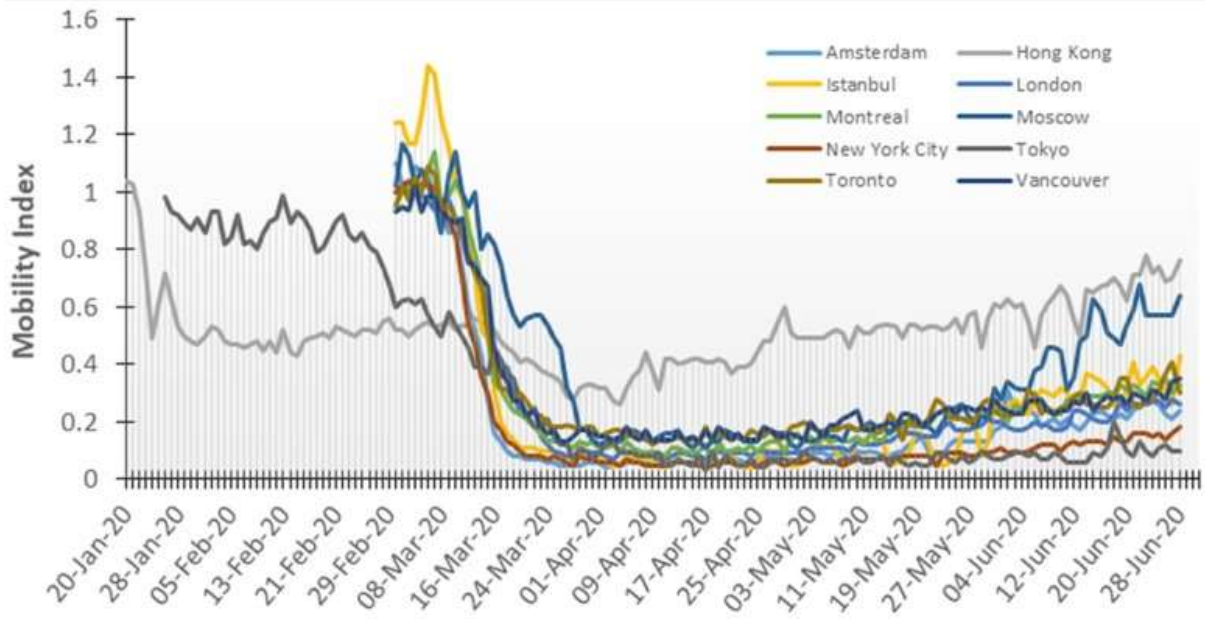
Globalleşen dünyada, salgın hastalıklar, terör saldırıları ve benzer etkenler insanların seyahat etme isteklerini azaltmaktadır. Havayolu endüstrisi özellikle 21. Yüzyılda olmak üzere terör saldırıları, salgın hastalıklar vb. etkenlerle birçok defa güç kaybetmiştir. Örneğin 11 Eylül saldırıları, SARS salgını, 2008'deki küresel kriz gibi olağan dışı durumlarda pek çok sektörde olduğu gibi havayolu taşımacılığı sektöründe de ekonomik düşüşler yaşanmıştır. Benzer olarak 2020 yılı itibarıyla ortaya çıkan pandemi sürecinin (COVID-19) havayolu ile seyahat eden yolcuların seyahat niyetlerine olan olumsuz etkileri birçok araştırmada yer almıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamında ilk olarak salgın hastalıklar ve küresel krizler hakkında bilgilendirme yapılacak, ikinci olarak bu konuda yapılan akademik araştırmalara değinilecek ve son olarak potansiyel havayolu yolcularının algıladıkları koronavirüs tehdidinin havayolu ile seyahat etme isteklerine olan etkisi araştırma kısmında incelenecektir.

2. Tarihte Salgın Hastalıklar ve Hava Taşımacılığı

Yirmi birinci yüzyıl ile 11 Eylül saldırısının etkisi ile birlikte insanların havayolu endüstrisiyle seyahat etme düşünceleri değişmeye başlamıştır. Ticari hava taşımacılığını doğrudan etkilemenin yanı sıra, bu saldırılar, gelecekteki saldırı olasılığından duyulan korkular nedeniyle potansiyel yolcuların kaybedilmesine neden olmaktadır. Sonraki süreçte ilk panik durumu ortadan kalkmasına rağmen, havayollarında artan güvenlik önlemleri hava taşımacılığına olan talebi olumsuz etkilemiş, alınan önlemler toplam seyahat sürelerinin ve işletme maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, birçok havayolu finansal krize girmiş ve ciddi maliyet azaltma uygulamalarına başlamıştır (Drakos, 2004).

Geçmişte baktığımızda, SARS salgınının son zamanlarda trafik hacimlerini etkileyen en ciddi salgınlardan biri olduğu söylenebilir. Salgının zirvesinde (Mayıs 2003), Asya-Pasifik havayollarının aylık kilometre başına gelirleri, kriz öncesi seviyelerinden yaklaşık %35 düşmüştür. Genel olarak, 2003 yılında, hava taşımacılığına olan güven kaybı ve salgının küresel yayılma korkusu, bölgeye ve bölgeden iş ve eğlence amaçlı seyahatleri etkiledi. Bunun sonucunda Asya-Pasifik hattında faaliyet gösteren havayollarında yıllık kilometre başına gelirlerinin %8'ini ifade eden 6 milyar dolar gelir kaybı oluşmuştur (IATA,2020).

2005 ve 2013'te meydana gelen kuş gribi olayları çok daha hafif ve daha kısa vadeli bir etki yaratmış, bu nedenle virüsün küresel yayılma korkusu hafifledikçe hava yolculuğu hızla gelişmiştir. SARS salgınında bile, aylık uluslararası yolcu trafiği dokuz ay içinde kriz öncesi seviyelere dönmüştür (IATA,2020).

Şekil 1: Koronavirüsün şehirlere göre uçuşlara etkisi (Kaynak: www.citymapper.com)

COVID-19 küresel krizi, büyüklüğü bakımından olağanüstüdür. Bu nedenle, ortaya çıkan etkiler de benzersizdir. Salgından bu yana küresel hareketlilik durmuştur ve dünya genelindeki yetkililer tarafından getirilen kısıtlamalar nedeniyle ulaşım araçlarının yolcu ve acil amaçlarla kullanımı sınırlandırılmıştır. Şekil 1, dünya çapında seçilen şehirler için Citymapper Mobilite Endeksi sonuçlarını göstermektedir. Şekilde de görüldüğü gibi dünya çapında büyük bir seyahat hareketliliği potansiyeline sahip bu şehirler pandemi döneminde seyahat hareketliliği açısından dramatik bir düşüş göstermiştir (Rayash ve Dinçer, 2020).

Havayolu, demiryolu, karayolu ve denizyolu taşımacılığı karmaşık arz ve talep eğilimleri nedeniyle pandemiden olumsuz etkilenmiştir. Küresel karayolu taşımacılığı aktiviteleri, Mart 2020'nin sonunda 2019 ortalamasının yaklaşık %50 altında seyretmiştir. Ticari uçuş faaliyetleri ise 2020 Nisan ortası itibarıyla 2019 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %75 altında kalmıştır. Ayrıca, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan Birleşik Krallık'ın toplu taşımadaki kısıtlamaları, Londra'daki şehir içi metro taşımacılığında %95'lik bir azalmaya yol açmıştır (Rayash ve Dinçer, 2020).

COVID-19 kısıtlamaları göz önünde bulundurulduğunda uçaklar birkaç hafta uçuştan uzak bir şekilde yerde beklemek zorunda kalmıştır. Bu belirsizlik durumunda havayolları milyonlarca lira zarar etmiştir (Fernandes, 2020).

3. Koronavirüs ve Taşımacılık Faaliyetlerine Etkisi Hakkındaki Çalışmalar

Lamb ve diğerleri (2020) COVID-19 salgın süreci ve sonrasında hava taşımacılığını kullanan yolcuların uçuş istekliliğini tahmin etmeye yönelik faktörleri ortaya koymak üzere bir çalışma gerçekleştirmiştir. Tanımlayıcı regresyon denklemi ve tahmin modeli kullanılarak analizin gerçekleştirildiği çalışmada COVID-19'dan algılanan tehdit, uyumluluk, etki ve korkunun uçuş isteği üzerinde etkisi ortaya koyulmuştur.

Bölge sakinlerinin turizm faaliyetlerinden kaynaklı algılarını açıklamayı hedefleyen ve üçlü sınırlı ikili seçim koşullu değerlendirme yöntemi kullanılarak hipotetik senaryolara dayalı gerçekleştiren bir başka çalışmada, araştırmacı bireylerin salgın etkilerini düşürücü ve riskleri azaltıcı önlemler için fazladan ücret ödemeye istekli olduğu ortaya çıkmıştır.

Bir başka çalışma, Avrupa Birliği'ndeki hava taşımacılığı hareketliliğini analiz etmek üzere gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada uçuşların yolcuların isteklerine bakılmaksızın birçok hatta yasaklandığı ve yaklaşık %89 oranında düştüğü belirtilmiştir (Nižetic, 2020).

Thai Airways'in ele alındığı COVID-19 kapsamında hava taşımacılığı süreçlerindeki değişiklikleri ve bunların yolcu ve görevli personel açısından nasıl karşılandığına yönelik yapılan bir başka çalışmada (Pongpirul, Kaewpoungngam, Chotirosniramit, & Theprugsa, 2020), protokollerin, geri dönüş uçuşlarının yolcuları ve uçuş ekipleri tarafından bazı iyileştirme önerileriyle birlikte olumlu karşılandığı ortaya çıkmıştır.

İnsan hareketliliği ile koronavirüs hastalığı sayısı arasındaki bağlantıyı inceleyen Oztig ve Askin (2020), hava yolculuğu hacmi, havaalanı sayısı ve Schengen sistemine odaklanarak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda bir ülkede taşınan havayolu yolcu trafiği hacmi ile COVID-19'lu hasta sayısı arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ayrıca, daha fazla sayıda havalimanına sahip ülkelerin daha yüksek COVID-19 vakası ile ilişkili olduğunu bulunmuştur.

Wuhan'ın uluslararası yolcuları ve tahliyeleri arasında COVID-19 riskinin incelendiği bir başka çalışma tahliye edilen enfeksiyon oranları ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Tahliye zamanlaması ve COVID-19 testlerinin devreye girmesinin de enfeksiyon oranlarında önemli bir etkiye sahip olduğu ve buna ek olarak vaka sayılarının eksik olabileceği iddia edilmiştir (Luo vd., 2020).

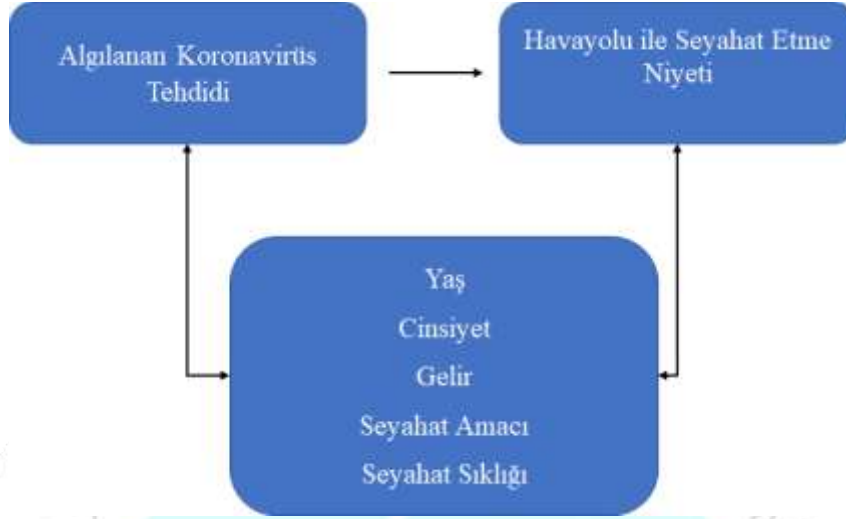
Rutynskyi ve Kushniruk tarafından Lviv (Ukrayna) şehrindeki COVID-19 salgınından kaynaklı karantinanın turizm endüstrisine etkisini araştıran bir çalışma yapılmıştır (2020). Salgın nedeniyle karantinanın Lviv turizm endüstrisi üzerindeki etkisini en aza indirmek için şehir yetkililerinin bazı yerel vergi ve harçları kaldırması önerilmektedir.

İki saatlik bir uçuştaki enfeksiyon risklerini yerde iki saatlik olanlarla karşılaştırıldığı ve uçuşun daha büyük tehlike arz ettiğinin bulunduğu bir diğer çalışma Barnett ve Fleming tarafından ortaya koyulmuştur (Barnett & Fleming, 2020). Çalışmada ayrıca enfekte yolcuların uçakta olan ve olmayanlara da hastalığı bulaştırabileceğini göz önünde bulundurarak, uçaklarda görülen COVID-19 enfeksiyonlarının neden olduğu ölüm riskleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu sayının 800,000 yolcuya bir gibi düşük bir oran olmasına rağmen uçak kazaları ve havacılık terörü sonucu ortaya çıkan ölüm sayısından yüksek olduğu görülmüştür.

4. Araştırma

Bu çalışmanın temel amacı Koronavirüs (COVID-19) salgınının havayolu yolcularının seyahat etme niyetlerine olan etkisini ortaya koymaktır. Bunun yanında yaş, cinsiyet, gelir, yıllık yapılan ortalama uçuş ve uçuş amacı (iş, turizm veya ziyaret) değişkenlerine göre havayolu yolcularının algıladıkları koronavirüs tehdidi ve yolcuların havayolu ile seyahat etme niyetlerinin farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Araştırma modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Araştırma modeli

Araştırma kapsamında kolayda örnekleme yöntemiyle havayolu seyahatini tercih eden 244 yolcuya anket uygulanmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında analizlerin yeterli sayıda birey üzerinde yapılması gerektiğinden dolayı ölçekteki toplam madde sayısının 5 ile 10 katı arası sayıda bireye anket uygulanması gerekmektedir (Esin, 2014). Bu bağlamda kolayda örnekleme yöntemiyle toplanan 244 anket, altı ve yedi maddeden oluşan ölçeklerin on katından fazladır. Yaş, cinsiyet, gelir, uçuş amacı ve seyahat etme sıklığına göre farklılık analizleri yapılması için (t-test ve ANOVA) Shapiro-Wilk normallik testinin $p>0.05$ olmadığı durumlarda çarpıklık ve basıklık değerlerinin mutlak değerlerinin 1.5'ten küçük veya eşit olması gerekmektedir. Bu değerlerin mutlak değerleri araştırma özelinde 1.5'ten küçük olması parametrik testlerin uygulanabileceğini göstermektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan "algılanan koronavirüs tehdidi" ve "havayolu ile seyahat etme niyeti" ölçekleri açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları aşağıda Tablo 1 'de ifade edilmiştir:

Tablo 1: Açımlayıcı Faktör Analizine Göre Faktör Yükleri

Algılanan Koronavirüs Tehdidi KMO Testi (Ortalama MSA=0.823)	
	Faktör Yükleri
K1: Koronavirüs hakkında düşünmek beni tedirgin ediyor	0.710
K2: Koronavirüse yakalanmaktan korkuyorum.	0.875
K3: Koronavirüs beni endişelendirmiyor.	0.522
K4: Kendim veya sevdiğim insanların koronavirüse yakalanmalarından endişe duyuyorum.	0.441
K5: Başkalarının yanındayken koronavirüs kapma endişesinden dolayı kendimi gergin hissediyorum	0.776
K6: Hasta olmaktan korktuğum için başkalarından mümkün olduğunca uzak durmaya çalışıyorum	0.662

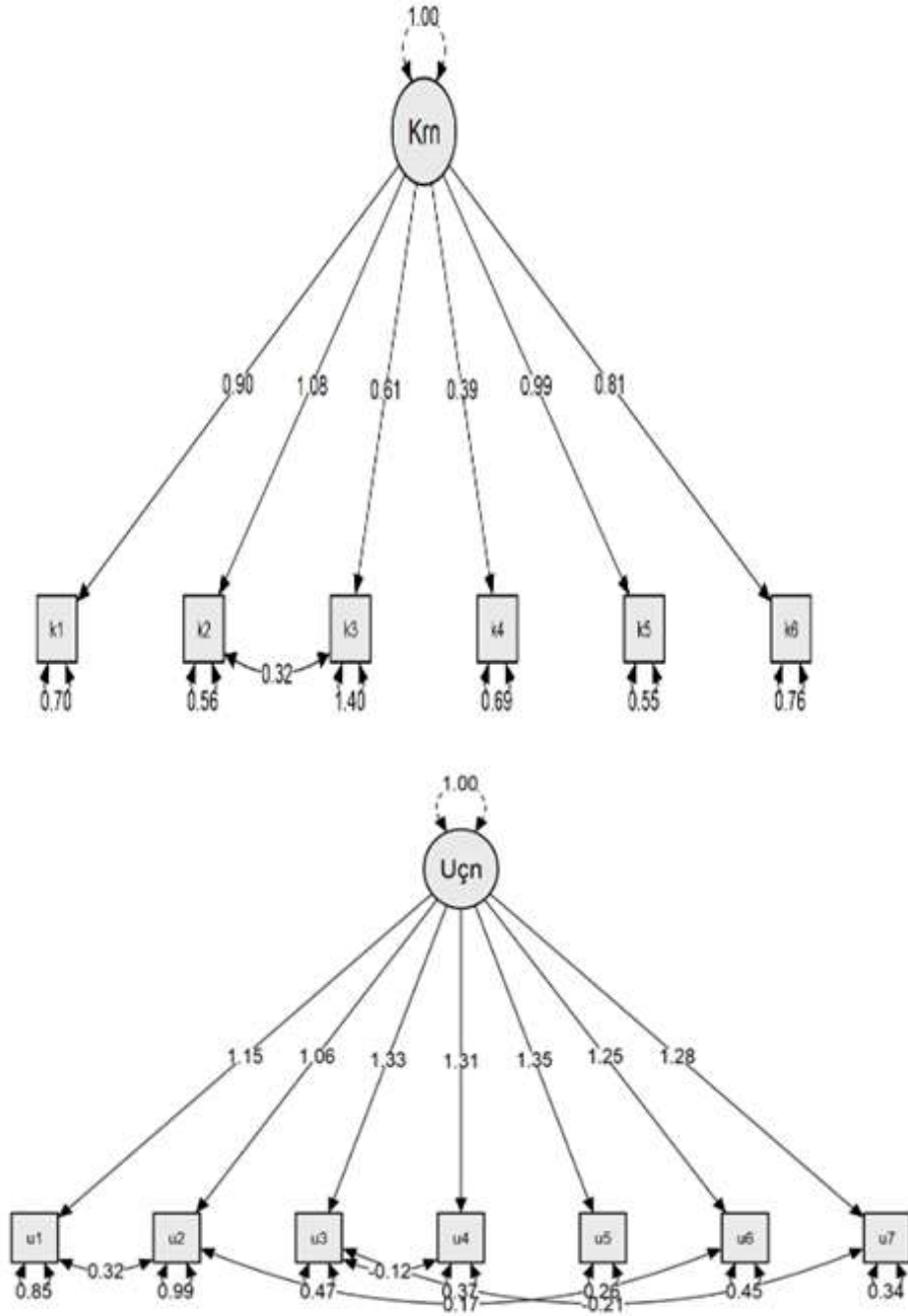
Havayolu İle Seyahat Etme Niyeti KMO Test(Ortalama MSA=0.913)

	Faktör Yüklere
U1: Mevcut durumda(pandemi) uçuş yapmaktan mutlu olurdum.	0.805
U2: Mevcut durumda(pandemi) havayolu seyahatine istekliyim.	0.777
U3: Mevcut durumda(pandemi) uçuş yapmaktan korkmam.	0.851
U4: Mevcut durumda(pandemi) uçuş yaparken rahat hissedirim.	0.903
U5: Mevcut durumda(pandemi) havayolu seyahati yapmakta herhangi bir sorun görmezdim.	0.928
U6: Mevcut durumda(pandemi) uçuş yaparken kendimi emin hissedirim.	0.894
U7: Mevcut durumda(pandemi) seyahat ederken kendimi emniyette hissedirdim.	0.889

Örnekleme ölçüm yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) MSA değerleri sırasıyla 0,823 ve 0,913 olarak tespit edilmiş; ki-kare değerleri ise sırasıyla $p=0,01$ güven aralığında anlamlı olacak şekilde 39.489 ve 84.851 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin uyumunu gösteren RMSA değerleri sırasıyla 0,075 ve 0,056 olarak bulunduğundan her iki ölçek de yeterli uyumu göstermektedir. Her iki ölçek için aralarında açıklanamayan ilişki bulunan maddeler Şekil 3’de gösterilmektedir.

EDİRNE
28-29 KASIM 2020

Şekil 3: Doğrulayıcı Faktör Analiz Çıktıları

Krn: Algılanan Koronavirüs Tehdidi
Uçn: Havayolu ile Seyahat Etme Niyeti

Araştırmaya katılan yolcular yaşlarına göre 18-25, 26-35, 36-45 ve 46 üstü olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Sırasıyla bu yaş gruplarından 135, 75, 19 ve 15 kişi ankete katılmıştır. Seyahat etme sıklığına göre sınıflandırma yapıldığında ise anketi cevaplayan bireylerin 174'ü yılda ortalama 1-3 arası, 35'i 3-5 arası ve son 35'i yılda 6'dan daha fazla havayolu ile seyahat ettiklerini belirtmişlerdir. Yolcuların pandemi durumunda havayolu ile seyahat etme niyetleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir ($F=3.193$, $p=0.024$). Faktör skorlarına göre en düşük seyahat etme niyetine sahip yolcular 36-45 yaş aralığında (ortalama faktör skoru=-0.32), en yüksek seyahat etme niyetine sahip yolcular ise 46 yaş ve üzeri (ortalama faktör skoru=-0.61) yaş aralığındadır. Yolcular gelirlerine göre 0-3000, 3001-6000, 6001 ve üstü olmak üzere

üç gruba ayrılmıştır. Gelir seviyelerine göre katılım sırasıyla 138, 65 ve 41 olmuştur. Yolcuların pandemi durumunda havayolu ile seyahat etme niyetleri gelirlerine göre farklılık göstermektedir ($F=3.823$, $p=0.023$). Gelirlerine göre yolcular arasında pandemi durumunda seyahat etme niyeti en düşük ve en yüksek olan gelir grupları sırasıyla aylık geliri 6000 TL üstünde olanlar (ortalama faktör skoru=-0.28) ve 3000 TL'ye kadar gelire sahip olanlardır (ortalama faktör skoru=0.14). Çalışmaya katılan yolcuların 124'ü kadın 120'si erkek olmak üzere %90 ($p=0.07$) güven aralığında yolcuların algıladıkları koronavirüs tehdidi cinsiyetlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Çalışmaya katılan kadın yolcuların (ortalama faktör skorları= 0.23) algıladıkları koronavirüs tehdidi, erkeklerinkinden (ortalama faktör skorları= -0.24) daha fazladır. Yolcuların 197'si turizm veya ziyaret amacıyla 47'si ise iş amaçlı seyahat ettiklerini belirtmektedir. Seyahat etme amacına göre yolcuların havayolu ile seyahat etme niyetleri ($F=3,376$, $p=0.053$) %90 güven aralığında farklılık göstermektedir. Bu doğrultuda, iş amaçlı seyahat eden yolcuların (ortalama faktör skorları = 0.25), turizm veya ziyaret amaçlı seyahat eden yolculara kıyasla (ortalama faktör skorları= -0.06) seyahat etme niyetleri daha fazladır. Seyahat etme sıklığına göre gruplar arasında ise algılanan koronavirüs tehdidi ve havayolu ile seyahat etme amacı arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

5. Sonuç

Araştırmanın temel amacı olan algılanan koronavirüs tehdidi yolcuların uçuş yapma niyetini negatif yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir. ($R^2= 0,217$; $\beta = -0,466$, $p<0.001$). Negatif yönlü bir etkinin varlığı, algılanan koronavirüs tehdidinin artmasının havayolu ile seyahat etme niyetini azaltacağını göstermektedir. Bunun yanında, yüksek gelir gruplarına sahip yolcuların pandemi durumunda alternatif ulaşım veya iletişim yollarını tercih etme eğilimleri yüksektir. Pandemi durumunda kendilerini risk grubunda görmesi muhtemel orta ve üstü yaştaki havayolu yolcularının seyahat etme niyetlerinin alt yaş gruplarına nazaran daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Toplantılara, görüşmelere veya ihalelere katılmak için birçok iş insanı veya yönetici seyahat etmek durumunda kalabilir. Günümüzde sanal ortamlardan yapılan görüşmeler yavaş yavaş uzun yolculuklara ikame olmaya başlasa da iş için seyahat etmenin turizm için seyahat etmeye oranla daha elzemdir. Bu bağlamda iş amacıyla seyahat eden yolcuların pandemi durumunda havayolu ile seyahat etme niyetlerinin turizm veya ziyaret amaçlı yolculardan fazla olması da bu durumu destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Abu-Rayash, A., & Dincer, I. (2020). Analysis of mobility trends during the COVID-19 coronavirus pandemic: Exploring the impacts on global aviation and travel in selected cities. *Energy research & social science*, 68, 101693.
- Barnett, A., & Fleming, K. (2020). Covid-19 Risk Among Airline Passengers: Should the Middle Seat Stay Empty? *medRxiv*, 1-31.
- Citymapper (2020). 20 Kasım 2020 tarihinde www.citymapper.com adresinden erişilmiştir.
- Drakos, K. (2004). Terrorism-induced structural shifts in financial risk: airline stocks in the aftermath of the September 11th terror attacks. *European Journal of Political Economy*, 20(2), 435-446.
- Esin, M. N. (2014). Veri toplama yöntem ve araçları & veri toplama araçlarının güvenilirlik ve geçerliği. *Erdoğan*
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504.
- IATA (2020). 20 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iata.org/> adresinden erişilmiştir.
- Lamb, T. L., Winter, S. R., Rice, S., Ruskin, K. J., & Vaughn, A. (2020). Factors that predict passengers willingness to fly during and after the COVID-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 1-10.
- Luo, G., McHenry, M., & Letterio, J. (2020). Estimating the prevalence and risk of COVID-19 among international travelers and evacuees of Wuhan through modeling and case reports. *Scholarly Journals*, 1-13.
- Nižetic, S. (2020). Impact of coronavirus (COVID-19) pandemic on air transport mobility, energy, and environment: A case study. *SHORT COMMUNICATION*, 1-9.
- Oztig, L., & Askin, O. E. (2020). Human mobility and coronavirus disease 2019 (COVID-19): a negative binomial regression analysis. *Scholarly Journals*, 364-.
- Pongpirul, K., Kaewpounggam, K., Chotirosniramit, K., & Theprugs, S. (2020). Commercial airline protocol during COVID-19 pandemic: An experience of Thai Airways International. *PLOS ONE*, 1-8.
- The impact of quarantine due to COVID-19 pandemic on the tourism industry in Lviv (Ukraine). (2020). *Problems and Perspectives in Management*, 194-205.
- Qiu, R., Park, J., Li, S., & Song, H. (2020). Social costs of tourism during the COVID-19 pandemic. *Annals of Tourism Research*, 1-14.

TÂCUDDİN ES-SÜBKÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINA GÖRE MÛNASİB VASİF MASLAHAT İLİŞKİSİ

Rifat Yıldız

Muş Alparslan Üniversitesi

0000-0002-3126-7854

ÖZET

Memlûkler döneminin en meşhur âlimlerinden biri, hiç şüphesiz birçok ilim dalında nitelikli eserler kaleme almış olan Tâcuddin es-Sübkîdir (öl. 771/1370). O, kendi dönemine kadar yazılmış olan birçok İslamî ilim dalına ait ve günümüze ulaşmayan eserlerde yer alan görüşlerin günümüze ulaşmasını sağladığı gibi kendisi de bu görüşlere yönelik eleştiri ve değerlendirmelerde bulunarak bu görüşlerin anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bilindiği gibi kıyas konusunda Şâfiî fakih ve usûlcülere özellikle de İmam Şâfiî'ye (öl. 204/820) yönelik birçok eleştiri yapılmış ve hala yapılmaktadır. Bu eleştirilerin başında içtihadı kıyasa eşitlediği meselesi ve fikhî çalışmalarında maslahatı göz önünde bulundurmadığı konusu yer almaktadır. Bu eleştiri ve değerlendirmelerin gerçeği yansıtmadığının tespiti hem Mütakellimin ekolünün usûlî yöntemlerinin tespiti açısından hem de Şâfiî usûlcülerin, maslahat ve makâsîd yöntemlerine yönelik bakış açılarını yansıtmaması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Şâfiî usûlcülerin çalışmalarında maslahat ve makâsîd konularına yer verip vermedikleri ve şayet bu yöntemlere yer vermişlerse bunları hangi konu başlıkları altında ele alıp değerlendirildiklerinin tespit edilip ortaya konması gerekmektedir. Bu amaçla Memlûkler döneminde yaşamış olan Tâcuddin es-Sübkî'nin ve yaşadığı dönemin maslahat ve makâsîd anlayışını yansıtan usûlî kaidelerin tespiti konusu bu konunun açıklığa kavuşturulması açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla Tâcuddin es-Sübkî'nin yazmış olduğu usûl çalışmalarından onun maslahat anlayışını yansıtan görüşleri tespit edilip ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken öncelikle Tâcuddin es-Sübkî'nin usûl çalışmaları incelenerek maslahat anlayışının esasları tespit edilecek daha sonra da bu anlayışını yansıtan fûru' fıkıh örnekleri verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca konunun daha iyi açıklanması için gerektiğinde konunun incelendiği başka usûl kitaplarından da faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Usûl, Münasebe, Makâsîd, Maslahat.

GİRİŞ

Münâsib kelimesi sözlükte uyumlu, yerinde ve yakınlık anlamlarına gelmektedir.¹ Örneğin Kışın kalın elbiselerin giyilmesi münasıptır. cümlesi bu hususu ifade için uygun bir misaldir. Benzer bir şekilde fıkıh ilminde; şu vasıf, özellik bu hükme münasıptır/uygundur tabirleri

¹ Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, Lisânü'l-'Arab (Beyrut: Dâru Sadr), "nsb", 1/756.

çokça görülür. Ayrıca sözlük manasına uygun olarak Âmidî (öl. 631/1233) gibi bazı usûlcü ve fakihler herhangi bir şeyle ilgili ve irtibatlı olan her şey için münasip lafzının kullanılabileceğini ileri sürerler.² Dolayısıyla aklî ve örfî olarak bir şeyin başka bir şeyle irtibatlı olması ya da ona uygun ve elverişli bulunması durumunu ifade için münâsebe kelimesini kullanmak yerinde olacaktır. Münâsebe lafzının ıstılahî anlamına gelince konuyla ilgili usûlcülerin yapmış olduğu bir birine yakın birkaç tanımın bulunduğu görülür. Bu tanımlardan öne çıkanlardan bir Hânefi usûlcü Debûsî'ye (öl. 430/1039) aittir. Ona göre münâsebe kavramı: “Akıl sahibi olan kimselere sunulduğunda ya da sorulduğunda olumlu karşılayacağı ve kabul edeceği şeylerdir.”³ Bu tanımda münasip olanın tespitinde aklın rolüne vurgu yapılırken Mütetekellimin metoduna mensup usûlcülerin yaptıkları tanımlarda ise maslahat ve mefsedet tabirleri öne çıkarılmaktadır. Nitekim Âmidî yapmış olduğu tanımda şunları söylemektedir: “Münâsebe; zahir, istikrarlı bir vasıf ile maslahatı elde etme ve mefsedeti giderme yöntemidir.”⁴ Ayrıca Râzî (öl. 606/1210) de yaptığı tanımda münâsebe terimini şöyle izah eder: “Maslahatı elde etme ve mefsedetten uzaklaştırma bakımından insanı uygun olana götüren şeydir.”⁵ Münâsebe kavramıyla ilgili Şâfiî usûlcü Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) tanımı ise “Münâsib, insanlara menfaat sağlayıp onlardan mefsedeti uzaklaştıran vasıftır”⁶ şeklindedir. Mâlikî usûlcü Karâfî (öl. 684/1285) de Şâfiî usûlcülere yakın bir tanımda bulunarak şöyle demektedir: “Münâsebe, menfaatin elde edilmesi ve mefsedetin uzaklaştırılmasını sağlayan şeydir.”⁷ Aktarılan bu tanımlarda da görüldüğü gibi vasfın yarar sağlayıp sağlamadığı ya da bir zararı giderip gidermediği yönü öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla aklî melekeleri yerinde insafı bir kimsenin detaylı bir şekilde yapacağı bir inceleme sonucunda insanlara herhangi bir fayda sağlayan veyahut herhangi bir zararı gideren şeyin münasip vasıf kapsamına girdiği söylenebilir. Netice olarak “münâsebe, yararlı ve faydalı olan şeylerin elde edilmesini ve zararlı olan olumsuz şeylerden kaçınmayı, insanın aklına uygun şekilde sağlayan özelliştir” denebilir.

Maslahat, kelimesi de sözlükte “kusursuz, düzgün ve doğru olma; yararlılık, uygunluk ve iyilik” gibi anlamlara gelen salâh lafzından türetilmiş olup, “bir şeyin bir amaca ve maksada münasip ve uygun vasıfta olması, fesadın ve zararın zıddı, iyi, yararlı, uygun, münasip, elverişli, faydalı, iyiye ulaştıran”⁸ manalarına gelmektedir. Ayrıca hem vezin hem de anlam yönünden menfaatle maslahat lafızları arasında uygunluk ve uyum bulunmaktadır. Şöyleki menfaat kelimesi “hazzın elde edilmesi ve korunması” biçiminde ifade edilir. Bu iki kelimenin zıddı olarak mefsedet ve mazarrat lafızları kullanılır. Daha kapsamlı bir açıdan bakıldığında maslahat kelimesiyle “faydanın elde edilmesi ve sağlanmasının yanı sıra zararın defedilmesi ve savılması”, menfaat lafzıyla da “haz ve lezzetin elde edilmesi ona götüren şeyin temin edilmesi ve korunması ayrıca acı ve elemi defetme ve ona götüren yolları

² Ali b. Muhammed el-Âmidî, *İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Riyad: Dâru's-Samî'î, 1424/2003), 3/339.

³ Celaleddin es-Süyûtî, *Şerhu kevkebi's-sâti'*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî (Mansure: Mektebetü'l-imân, 1420/2000), 242.

⁴ Âmidî, *İhkâm*, 3/339.

⁵ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi uşûli'l-fıḫḫ*, thk. Taha Cabir Feyyâd el-'Alvânî (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, ts), 5/158.

⁶ Nasirüddin Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Minḥâcu'l-vûsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1429/2008), 204.

⁷ Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Tenkîhu'l-Fusûl*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1993), 303.

⁸ İbn.Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “slh”, 2/516-517.

kapatma” anlamı kastedilmektedir. Dolayısıyla maslahat lafzının fıkıh ilminde gerek dünyevî gerekse uhrevî olsun bireysel ve sosyal yararların elde edilmesi, zararların giderilmesi ve engellenmesini ifade için kullanılan bir kavram olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca fıkıh literatüründe kavram olarak geliştirilmesi aşamasında şer‘i açıdan tutarlı, geçerli, sürekli ve kanun koyucunun amaçlarıyla uyumlu olma yönünden kayıtladığı görülmektedir. Dolayısıyla fıkıh ilminde kullanılan maslahat kavramıyla salt yarar ve fayda değil şâriin amaçlarıyla bir bütünlük arz eden ve onlara benzer olan yararların kastedildiği söylenebilir. Bu amaçla meşru ve geçerli bir maslahatın dinî hükümlerin konuş amaçlarından olan dinin, canın, malın, aklın ve neslin korunmasına yönelik bir yararı barındırıyor olması gerekir.⁹

Münâsebe ve maslahat kavramları fıkıh usûlü eserlerinde kıyas konusunda illetin tespiti meselesinde ele alınıp incelenmektedir. Özellikle münâsebe konusu Müttekellimin usûl eserlerinin hemen hemen tamamında kıyas konusunda illetlerin tespiti meselesinde detaylı bir şekilde incelenmektedir. Dolayısıyla Sübkî’ye göre münâsebe ve maslahat kavramlarının ne anlama geldiği ve aralarında ne tür bir bağ olduğunun tespiti yapılmaya çalışılırken usûl eserlerinin “illetin tespit” yolları konu başlığı incelenecek ve daha sonra makâsîd ve maslahatla ilgili yazılmış müstakil eserlere müracaat edilecektir.

1. İBN SÜBKÎ’YE GÖRE MÜNÂSEBE KAVRAMI

Sübkî münâsebeyle ilgili birçok tanım aktarmaktadır. Bu tanımlardan birine göre münâsebe; “faydayı celbeden veyahut zararı gideren şey” demektir.¹⁰ Debûsî’ye atfettiği bir diğer tanıma göre ise münâsebe “akla sunulduğunda aklın onu kabul etmeye karşılayacağı şey” anlamına geldiğini söylemektedir.¹¹ Bir başka aktardığı tanıma göre ise münâsebe: “Hükmün kendisine teretüp etmesiyle maslahatın elde edilmesi veyahut mefsetin giderilmesi şeklinde şâriin maksudu olabilen şeyin meydana gelmesini sağlayan zahir ve istikrarlı bir vasıftır.”¹² anlamına gelmektedir. Sübkî’nin tercih ettiği tanıma göre ise münâsebe: “Akıllı olanların fiillerine adeten uygun olan vasıf.”¹³ anlamına gelmektedir. Yani akıl sahibi olanların özel bir amacı gerçekleştirmek için kastettikleri ve yöneldikleri vasıftır. Normal şartlarda, bozulmamış selim bir akılla hareket eden ve detaylı düşünen kişinin herhangi bir tercihte bulunurken göz önünde bulunduracağı özellik anlamına gelmektedir. Aslında Sübkî’nin tercih ettiği bu tanımla Debûsî’nin yaptığı tanım bir birine yakın durmaktadır. Bu iki tanımın ortak özelliği, münâsebe kavramı aklın kabul edip onaylayabileceği bir özellik olmasıdır.

⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 28/79.

¹⁰ Tacuddin Abdulvahhab b. Ali es-Sübkî, Cem’u’l-cevâmi’ fî usûli’l-fıkh, (Beyrut: Dâru Kütubi’l-İlmiyye, 1424/2002), 91.

¹¹ Sübkî, Cem’u’l-cevâmi’, 91.

¹² Sübkî, Cem’u’l-cevâmi’, 91; İbhâc fî şerhi’l-minhâc, (Ebu Dabî: Dâru’l-bühûs), 2324-2326.

¹³ Sübkî, Cem’u’l-cevâmi’, 91.

2. SÜBKÎ'NİN MÜNÂSİB VASFI TAKSİM YÖNTEMİ

İmam Sübkî, münâsib vasfı incelerken değişik amaçlarla onu farklı yönlerden taksim yoluna gitmiştir. Ona göre münâsib vasfı değişik açılardan dört kısma ayrılır. Sübkî'ye göre münâsib vasfı; zatı, geçerli sayılıp sayılmaması, kendisine terettüp eden hükümden kaynaklanan maksat yönünden ve şer'i hükümden maksadın meydana gelişi açısından münâsib vasfı olmak dört gruba ayrılmaktadır.¹⁴

2.1. Zatı Bakımından Münâsib Vasfı

Sübkî'ye göre münâsib vasfı, zatı açısından da gerçek ve iknaî (sanal) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gerçek münâsib vasfı düşünme ve araştırma aşamasından sonra da hükümle olan bağı ve münasebeti devam eden vasfıdır. Bu tür münâsib vasfın hükümle var olan bağı, açık ve süreklidir. Dolayısıyla ilk incelemede illet ve hüküm arasındaki ilgi fark edildiği gibi bu ilgi ve bağı araştırma ve düşünme sonucunda da sürdüğü görülmektedir. Örnek olarak içkinin yasaklanmasının illeti olan “sarhoşluk”, kısasın illeti olan “bilinçli öldürme” ilk anda tespit edilip anlaşıldığı gibi hükümle arasında bulunan münâsebetin araştırma ve inceleme sonucunda da kesilmeyip devam ettiği görülmektedir.¹⁵

Zatı bakımından iknaî (sanal) olan vasfı ise ilk etapta tespit edildiği sanılan fakat, gerekli düşünme ve araştırma sonucunda hüküm ve illet arasında gerçek anlamda bir ilginin bulunmadığı fark edilen münâsib vasfı çeşididir. Misal olarak Şâfiî fakihler, içki ve ölü hayvanın satışının caiz olmamasının illeti olarak “necaset” vasfını ileri sürmüşlerdir. Bu vasa kıyasla da aynı illetin mevcudiyetinden dolayı köpek ve tezeğin satışının da uygun olmadığını iddia etmişlerdir. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda zikredilen şeylerin necis olmaları hasebiyle, değersiz oldukları ilk etapta anlaşılmaktadır. Fakat bunların herhangi bir necis olmayan mal ile değiştirilmeleri de onların bir değerinin olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmenin sonucunda bu eşyaların değerli ve değersiz olmaları gibi iki farklı durum ortaya çıkmaktadır ki bu iki durum arasındaki bu farklılık da bir çelişki arz etmektedir. Dolayısıyla farklılık gösteren bu iki durumun görüldüğü meselelerde iknaî münâsebetin var olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilk aşamada *necaset vasfının* illet olmaya elverişli olduğu zanedilmektedir. Fakat daha sonra yapılan araştırma ve tetkikten sonra bu vasfın illet olmaya uygun olmadığı görülür. Zira bu maddelerin necis olmaları hususu bunların bulaşmasıyla namaz kılınamayacağına işaret eder. Dolayısıyla bu maddelerin satımı ile necis olmaları arasında gerçek bir ilgi bulunduğu sonradan farkedilmektedir.¹⁶

2.2. Geçerli Sayılıp Sayılmaması Bakımından Münâsib Vasfı

Münâsib vasfı ile ilgili bu kısım, araştırma ve inceleme sırasında dikkate alınması gereken en önemli konulardan biri olarak görülebilir. Zira bu meseleye kıyasın ana direği de denilebilir. Çünkü bu konuda yapılacak çalışmayla Şâriin nass veya icma vasıtasıyla itibar ettiği veya etmediği vasıflar aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca yapılan bu çalışmayla nass veya icma

¹⁴ Sübkî, Cem'u'l-cevâmi', 91-93.

¹⁵ Sübkî, İbhâc, 2327-2328; Ayrıca bk. Sadrettin Buğda, Beyân ile Fıkıh Usûlü İlişkisi (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 247.

¹⁶ Sübkî, İbhâc, 2338.

ile kabul edilip edilmediği ifade edilmeyen meseleler de açıklanmaktadır. Bu hususun da usûlcülerin en çok çaba sarf edip yoğunlaştıkları konu olduğu söylenebilir. Usûlcüler, Şâriin itibar edip veya etmediği münâsib vasfın çeşitleri konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlar farklı yöntemler geliştirip çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş ve bunun sonucunda konuyla ilgili farklı tutumlar sergilemişlerdir.¹⁷

Sübki, münâsib vasfı geçerli sayılıp sayılmaması açısından da Şâriin nass veya icma vasıtasıyla itibar ettiği veyahut etmediği vasıflar şeklinde taksim etmektedir. Ona göre şayet muteber vasıf, Şâri tarafından nass ya da icma yoluyla itibar ediliyorsa bu vasfa müessir münâsib vasıf denir. Nitekim küçüklük ile ta'îl örneğinde olduğu gibi şayet Şâri tarafından itibar edildiği bilinmiyor ve hakkında icma da yoksa bizzat bu vasfın kendisinin, bu hükümde etkisi görünmeyip, cinsinin zikredilen hükümün cinsinde tesiri bulunduğu görülmüşse bu tür vasıflara da mülaim münâsib vasıf denmektedir.¹⁸

Sübki, şayet vasıf nass ve icma yoluyla itibar edilmemiş ve de bu vasfın geçersizliğini gösteren bir delil de mevcutsa bu vasıfla ta'îl yapılamayacağını söylemekte ve bunu mülğa/ğarib vasıf olarak nitelemektedir. Şayet vasıf nass ve icma vasıtasıyla itibar edilmediği halde geçersizliğini bildiren bir delil de yoksa bu vasfa mürsel münâsib vasıf denmektedir.¹⁹ Örneğin ölüm hastalığında (maradu'l-mevt) karısını üç talakla boşayan kimse örneğinde olduğu gibi tesiri ve Şer'in tasarruflarının cinsine mülayimliği nass ve icma yoluyla belirlenmediği bu vasfa mürsel vasıf denmektedir. Sübki'ye göre usûlcülerin çoğunluğu kabul etmemesine rağmen İmam Mâlik (öl. 179/795) bu vasfın muteber olduğunu mutlak olarak kabul etmektedir. Cüveynî (öl. 478/1085) ise İmam Mâlikle rededenler arasında orta bir yol izleyerek bir takım şartlarla bu tür vasıfların bir kısmının muteber olabileceğini ileri sürmüştür. Sübki'ye göre şayet bu tür münâsib vasfın mefset yönü daha fazla olur veyahut mefsetle maslahat seviyesi aynı düzeyde bulunursa bu tür vasfa itibar edilmez.²⁰

2.3. Kendisine Teretüp Eden Hükümden Kaynaklanan Maksad Açısından Münâsib Vasıf

Sübki gerçek münâsib vasfı, içerdiği bazı maksadlar açısından dünveyî ve uhrevî diye ayırdıktan sonra bu maksadların gerçekleşmesi açısından da münâsib vasfı zarurî, hacî ve tahsinî diye üçe taksim etmektedir.²¹ Bu tür uhrevî maksadlar, ifa edilmeleri durumunda insanlara ahirete yönelik fayda sağlamakla birlikte dünya açısından da fayda veren kötülükten alıkoyan münâsebettir. Misal olarak namaz, oruç, hac v.b. ibadetlerin meşru kılınması nefsin kötü düşünce ve tutumlardan arındırılması açısından dünyevi bir münâsebettir. Ayrıca bu ibadetlerin gereği gibi yerine getirilmesinden dolayı meydana gelen faydası da olan mükafat elde etmek ve cezadan kurtulmak da ahirette gerçekleşir. Sübki'ye göre dünyevî maslahatlar da insan hayatındaki gereksinim düzeyine göre de ihtiva ettiği maksad açısından da zarurî, hacî ve tahsinî diye üçe ayrılmaktadır. Zarurî olanları da hemen hemen yeryüzünde yaşayan

¹⁷ Abdurrahman Candan, İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2005, 159.

¹⁸ Sübki, Cem'u'l-cevâmi', 93.

¹⁹ Sübki, Cem'u'l-cevâmi', 93.

²⁰ Sübki, İbhâc, 2632-2638.

²¹ Sübki, Cem'u'l-cevâmi', 92.

her milletin ittifakla kabul ettiği dinin, canın, aklın, neseb, mal, ırzın korunması ve bunların tamamlayıcısı olan unsurlardır.²² Korunması “zorunlu” olan maslahatların dışında, “normal ihtiyaç” düzeyinde kabul gören maslahatlara da “hâcî” maslahatlar denmektedir. Hacı maslahatların belirlenmesi hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar arasında yaygın olarak kabul gören tutum da şu şekilde ifade edilebilir: Hacıyat, zaruret düzeyinde olmasa da insanların onlardan vazgeçemedikleri ihtiyaçlardır.²³ Örneğin ibadetlerde gözetilen hacî maslahatlar için; hastalık ve yolculuktan dolayı oluşan zorlukları hafifletmeye yönelik olan ruhsatları örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim yolculuk ve hastalık, namazları kısaltabilmek ve ramazan ayında orucu bozmak için münâsib vasıflardır. Bu nedenle de hükme illet olabilecek uygun vasıflar da “hastalık” ve “sefer”dir. Şer’i maksatların üçüncüsü ise “tahsinîyyat”tır. Tahsinî maksatlar, zarurî ve hacî maksatların tamamlayıcısı olan hükümlerdir. Bunlar müstakil olarak kendi başlarına bir maksat olmayıp zarurî ve hacî maslahatları tekmil eden, olgunlaştıran ve güzelleşmelerini sağlayan özelliklere sahiptir.²⁴ Tahsiniyyat için yapılan birçok tanımdan Râzî’nin yaptığı tarife göre tahsiniyyat, insanların güzel ahlak ve güzel huylara bağlanmalarını sağlayacak şeylerdir.²⁵ Örneğin ibadetlerde nafiler, gönüllü sadaka ve benzeri ifa edilmeleriyle Allah’a yaklaşma ümit edilen fakat zorunlu ibadetler kapsamına girmeyen şeyler tahsiniyyat türündendir.

2.4. Şer’i Hükümden Maksadın Meydana Gelişi Açısından Münâsib Vasıf

Şer’i hükümler incelendiğinde insan hayatı için gerekli olan maslahatların bu hükümlerle gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülecektir. Bu nedenle şer’i hükümlerle insanoğlunun maslahatları arasında mutlak bir şekilde uygunluk ve münâsebet bulunmaktadır. Şâri tarafından vazedilen bu hükümlerin bir kısmı maslahatı gerçekleştirirken, bir kısmı mefsedeti gidermekte, diğer bir kısmı ise maslahatı gerçekleştirirken aynı zamanda mefsedeti de önlemektedir. Yalnız münâsib vasfın bulunmasıyla gerçekleşen maslahatların tamamı sağladıkları fayda yönünden aynı düzeyde değildir. Bu maslahatların bir kısmı kesin bir şekilde gerçekleşirken bir kısmı ise zanni bir biçimde meydana gelmektedir. Ayrıca münâsib vasıf yoluyla bazı maslahatların gerçekleşip gerçekleşmemesi durumu eşit olurken bazı durumlarda da zayıf bir ihtimalle maslahat gerçekleşmektedir.²⁶

Kat’i bir biçimde maslahatın gerçekleşmesini sağlayan münâsib vasfa örnek olarak mülkiyetin naklini gerektiren alışveriş verilebilir. Zira münâsib bir şekilde yapılan alışveriş yoluyla bir eşyanın mülkiyetinin diğer tarafa geçmesi kesindir. Dolayısıyla alışverişin kat’iliğine hükmetmek kesin bir şekilde maksadın gerçekleştiği anlamına da gelmektedir. Maslahatın zanni bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan münâsib vasfa örnek olarak da kasten ve bilinçli bir şekilde işlenen cinayetlerde kısasın meşru kılınması verilebilir. Zira bu tür cezaların uygulanması insan canının/nefsinin korunmasında maslahat olduğu zannını vermektedir. Genelde bir insanı öldüren kimse bu eyleminden dolayı öldürüleceğini bilse büyük bir ihtimalle birini öldürmekten kaçınacaktır. Fakat bu hal her kes için kesin bir durum değildir.

²² Sübkî, İbhâc, 2326-2328.

²³ Sübkî, İbhâc, 2328-2330.

²⁴ Sübkî, İbhâc, 2330-2337.

²⁵ Râzî, Mahsûl, 5/161.

²⁶ Sübkî, Cem’u’l-cevâmi’, 92.

Çünkü bu cezalara rağmen bazı kimselerin öldürme fiilini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bir diğer durum da maslahatı gerçekleştirip gerçekleştirilmemesi eşit olan münâsib vasıftır. Bu duruma da içki içene uygulanan had cezası örnek verilebilir. Zira bu ceza, akli bozulmaktan korumak için uygun bir maksattır. Fakat bu cezanın insanları içkiden menetme meselesi kesin bir husus değildir. Çünkü pratikte neredeyse içkiye yeni başlayanlarla ondan vazgeçenlerin sayısı birbirine eşittir. Bu meseleyle ilgili en son durum ise maslahatı gerçekleştirme durumu güçlü olmayan münâsib vasıftır. Bu meseleye de menopoz dönemine girmiş ayise kadın ile evlenmenin meşru olmasının çocuk doğurma ve çoğalma/tenasül amacıyla gerekçelendirilmesi verilebilir. Zira her ne kadar bu durumdaki kadınlarda çocuk doğurma isteği ve çoğalma imkanı münâsib bir vasıf olup bunun aklen gerçekleşmesi mümkün olsa da bu durumun gerçekleşme ihtimali çok azdır. Aktardığımız bu kısımların tamamı her ne kadar münâsib kabul edilseler de birinci ve ikinci durumdaki münâsib vasıflarla ta'lilin gerçekleşmesi ittifak ile mümkün görülürken üçüncü ve dördüncü durumlarda ta'lilin yapıp yapılmayacağı hususunda usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. Sübkî'ye göre üçüncü ve dördüncü durumdaki münâsib vasıflarla da ta'lil yapılabilir. Ona göre Hânefîlerin aksine bu durumların dışında zayıf da olsa bir maksadı gerçekleştiremeyen vasıfla ta'lil yapılamaz.²⁷

3. SÜBKÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINA GÖRE MÜNÂSİB VASIF MASLAHAT İLİŞKİSİ

Maslahat kavramının anlamını belirleyici değerlendirmeler ve tartışmalar, fıkıh usûlü eserlerde genellikle illet kavramının tespit edilmeye çalışıldığı konu başlıklarıyla maslahatın kendi başına müstakil bir delil kabul edilip edilemeyeceğinin incelendiği konularda görülür. Bu nedenle usûl çalışmalarında Sübkî, kıyas işleminde illeti ele aldığı ve illetin tespitinde riayet edilmesi gereken hususları farklı yönlerden geniş bir şekilde incelemeye tâbi tuttuğu usûl bölümlerinde maslahat kavramının üzerinde yoğun bir biçimde durduğu kısım illetin tespitinde kullanılan “münâsebe” kavramıdır. Bu nedenle gerek nassların yorumunda gerekse de nassların kapsamına girmeyen yeni meselelere çözüm üretirken maslahat kavramının üstlendiği rolü daha iyi anlayabilmek ve ortaya koyabilmek için bu konularda Sübkî'nin yapmış olduğu çalışmalarda birçok açıdan incelemeye tabi tutmuş olduğu münâsebe terimiyle ilgili yapılan tartışmaları dikkatle incelemek gerekmektedir.²⁸

Yukarıda ifade edildiği gibi sözlük anlamı “uygunluk” demek olan münâsebe kavramı, illetin tespiti işleminde meseleyle meseleye bağlanan hüküm arasında akli bir irtibatın bulunmaya çalışılmasını ifade etmektedir. Meseleyle hüküm arasında tespit edilmek istenen bağlantının tespitinde temel kabul edilen özellik “münâsib vasıf” diye nitelendirilir. Ayrıca bir vasfın münâsib olarak kabul edilmesinin esas ölçütü olarak da dinî ve dünyevî açıdan gerçek manada maslahatı içermesi gerekmektedir. Bazı usûlcülerce belirtilen bu özelliğin aklen kabul edilen kriterlere göre herhangi bir maslahatı, Sübkî gibi usûlcülerce de akla uygunluğuyla birlikte hükmün va'zedilmesiyle amaçlanan maslahatı gerçekleştirme özelliği esas alınmıştır.²⁹ Aslında bu tartışmanın merkezinde kelâm ilmini ilgilendiren Allah'ın fiilleri ve teşri' kılınmış

²⁷ Sübkî, Cem'ul-Cevami', 92.

²⁸ Ali Pekcan, İslâm Hukukunda Gaye Problemi, İstanbul: Ek Kitap, 2012, 68; Candan, İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri, 138.

²⁹ Sübkî, Cem'u'l-cevâmi', 91-93.

hükümlerin gâî illetleri içerip içermediği tartışması bulunsa da fıkıh usûlünde bir vasfın münâsib sayılıp sayılmayacağına temel ölçütünü, maslahatı içerip içermediği hususu oluşturmaktadır.

Usûl çalışmalarında münâsebe kavramı dar anlamıyla hükmün dayandığı illetin ortaya çıkarılması için başvurulan bir metot olarak kullanılmaktadır. Şayet şer'î bir hükmün dayandığı illet nas veya icmâ vasıtasıyla ortaya konamıyorsa bu durumda illetin tespiti için istinbat yoluna gidilir. İletinin icthad yani istinbat yoluyla tespit edilmesinin en önemli şekli münâsebe metodudur. Örneğin hamrın (şarap) içilmesinin Kur'an'da yasaklandığı açıkça belirtilmektedir. Bu meselede haram olma hükmüyle bu hükmün kendisine ilintilendiği şarap içme meselesi arasında akılla anlaşılabilir bir bağlantı bulunmaktadır. Bu nedenle bu irtibatın tespit edilmesinde bize yardımcı olan esas kriter yani münâsib vasıf, zikri geçen içeceğin insan aklına menfi yönden etki etme ve bunun sonucunda da hem bireye ve hem de bireyin sosyal ilişkilerine olumsuz etki etme özelliği taşımasıdır. Ayrıca tespit edilen bu münâsib vasfın dışında "İçilen şarabın köpürdüğü veyahut küpte muhafaza edildiği için yasaklanmıştır" dememiz uygun olmayacaktır.³⁰ Bu meselede sadece vasıfla vasfa ilintilenen hüküm arasında akli bir bağlantının olduğunu tespit etmek, zikri geçen tespitinde temel kabul edilen özelliğin illet kabul edilip, varlık ve yokluğu hasebiyle hükmün bu özellik ile ilintili olduğunu söylemek ve yeni hükümler çıkarmak için bu vasıflara dayanmak doğru ve tam bir yöntem olmayacaktır. Ayrıca tespit edilen bu vasfın şer'î olarak da dikkate alınıp alınmadığının belirlenmesi gerekmektedir.³¹

Sübkî, şer'î hükümlerde münâsib vasfa nasslardaki düzenlemelerde itibar edilip edilmediğini tespit için yaptığı tasnifte nass tarafından dikkate alınan vasfa "mu'teber münâsib", geçersiz kabul edilene "mülgâ münâsib", hakkında olumlu veya menfi bir delil ve değerlendirmenin bulunmadığı niteliklere de "mürsel münâsib" demektedir.³² Ayrıca Sübkî "mu'teber münâsib" olarak isimlendirilen vasfı da nasslardaki düzenlemelere uygunluk yönünden dörtlü bir kademe halinde incelemektedir.

Bunlardan nass ve icmaya uygun olarak tespit edilen uygunluğa "el-münâsibü'l-müessir" adını vermektedir. Daha alt derecedeki uygunluk durumlarını ise usûl çalışmalarında izah ederken farklı ve karmaşık bir terminoloji kullandığı da görülmektedir. Bu aşağı derecedeki durumları tasvir için bir alt dereceyi ifade amacıyla "el-münâsibü'l-mülâim" ifadesini kullanırken diğerleri için "el-münâsibü'l-mürsel" tabirini kullanmaktadır.³³

Sübkî maslahatın diğer deliller gibi kendi başına bağımsız bir yöntem kabul edilip edilmeyeceği konusunu mürsel maslahatlara dayalı icthad konusunu işlediği yerde ele alır ve konuyla ilgili değerlendirmede bulunur. Ona göre mesâlih-i mürsele anlayışına dayalı olarak mutlak manada bir yöntem olarak icthad yapma hususunda İmam Mâlik'in şöhret kazandığını zikretmektedir. Sübkî'ye göre Cüveynî bu konuda biraz daha ihtiyatlı bir yol izleyerek bazı şartlar dairesinde maslahata başvurulabileceğini aktarmaktadır. Bu konuda görüşlerini benimsediği Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) konuyla ilgili istislâh delilini ele alış

³⁰ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, Mısır: Matbaatu'l-Emiriyye, 1334, 2/297.

³¹ Dönmez, 28/80.

³² Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 93.

³³ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 93.

şeklini izah ettikten sonra maslahat teriminin, faydayı sağlama ve mefsedeti giderme şeklindeki meşhur anlamı olduğuna değindikten sonra hayatın devamı yönünde insanların bir eğilim göstermesi anlamında değil de şer‘in maksadlarını koruma anlamını öne çıkararak, dinin mükellef kimselerle alakalı maksadlarının da o kimselerin din, can, akıl, nesil ve mallarını muhafaza etmek üzere beş temel meselede yoğunlaştığını ifade eder. Ona göre zikredilen bu beş esasın muhafazasını ihtiva eden her şey maslahat olduğu gibi bunların ihlâlüne neden olan her şey de mefsedet olarak değerlendirir bu nedenle bu ihlalleri gidermek de maslahattır. Nitekim konuyla ilgili Sübkî, naas veya icmâ kapsamında bulunmayan dinî-hukukî bir olayda sadece aklı uygunluğu baz alarak ve yaygın anlamı gözetilerek sadece maslahatı gözetme yoluyla hüküm verilemeyeceğini ileri sürer. Dolayısıyla ya belirli bir nasstaki bir hükümlerle yeni meseleye verilecek hüküm arasında bir gaye birlikteliğinin mevcut olduğu tespit edilmeli veyahut nasların genel maksadları gözden geçirilerek bunlar arasında benzer bir maksad ortaklığından emin olunmalıdır. Bu nedenle kabul edilebilir bir maslahat; vazgeçilemez, kesin ve bütün müslümanları kapsayacak şekilde şümullü (külli) olmalıdır.³⁴

Gazzâlî'nin belirttiği şekliyle Sübkî'nin de benimsediği anlayışa göre, belirli bir nassta hakkında olumlu veya menfi bir tabir bulunmadığından mesâlih-i mürsele olarak kabul edilen ve mutlak bir şekilde değerlendirilerek kabul veyahut reddi yönünde görüş bildirilen maslahatlar öncelikle detaylı bir tetkike tabi tutulmalıdır. Şayet daha önce açıklanan ıstılahî anlamına uygunsuz, bir diğer deyişle şer‘in maksadlarını muhafazaya dönük bir maslahat ise zaten bu husus Kitap ve Sünnet'te yer alan birçok hüccetle deasteklenip teyid edilen bir delildir. Zira belirli bir nassa dayalı olmadığından kıyas diye isimlendirilmeyip mürsel maslahat şeklinde nitelendirilmesi ona riayet edilmesini tartışmalı hale getirmez, aksine bunun kesin bir delil olduğunun kabul edilmesi yoluna gidilmemesi gerektiğini ifade içindir. Sübkî de Gazzâlî'nin konuyu açıklamak için maslahatın, kesin ve genel olma şartlarını açıklarken faydalandığı, bir grup müslümanın düşman askerler tarafından kalkan olarak kullanılması örneğinde, şer‘î düzenlemelerle uyumlu olmadığını söylediği maslahatın özünde masum birinin öldürülmesi gibi yasaklanmış bir fiilin bulunması nedeniyle bu konudaki görüşleri farklı yorumlara sebep olmuştur. Sübkî, Gazzâlî'nin bu ifadelerinden maslahat, şayet zikredilen hususları içeriyorsa kabulünde görüş birliği olduğunu, içermiyorsa duruma göre değişik görüşlerin ileri sürülebileceği şeklinde yorumlamak gerektiğini söylemektedir.³⁵ İmam Gazzâlî, maslahatla ilgili dile getirdiği örneklerdeki tartışmalarında maslahata riayet edilmesi gerektiği şeklindeki eğilimi dikkate alınarak onun istislahî beşinci delil saydığı söylenebilir de kendisi bazı nedenlerden dolayı bu tür bir görüşün kabul edilemeyeceğini ileri sürer. Dolayısıyla kaynak değeri taşıyan şer‘i delillerin Kitap, Sünnet, icmâ ve akıl olmak üzere dört temel delil olduğunu söyler. Bu nedenle yeni oluşan hukukî veya dinî bir olaya ya Kitap, Sünnet ve icmâ aracılığıyla onaylanan belirli bir maslahata dayalı ya da birçok nassın teyit ettiği ilke düzeyindeki temel maslahatlar esas alınarak çözülebilir.³⁶

³⁴ Sübkî, İbhâc, 2633-2635.

³⁵ Sübkî, İbhâc, 2641, 2648; Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtfî, Devâbitü'l-maslaha fi's-şer'fatî'l-İslamiyye, by.: Müessesetü'r-Risâle, ts., 340-346.

³⁶ Gazzâlî, el-Müstaşfâ, 2/305-306; Sübkî, İbhâc, 2648

SONUÇ

Yapılan araştımda Mütakellimin yöntemini benimsemiş olan şâfiî usûlcülerden Sübkî aynı ekole mensup diğer usûlcülerin münâsebe ve maslahat konularını kıyas işleminde illetin tespit edilme yollarında ele alıp inceledikleri görülmüştür. Sübkî'ye göre tüme varım yoluyla yapılan bir inceleme sonucunda tespit edilen şer'î gayeler, hakkında nass ve icmada bir delil bulunmayan ve geçersiz olduğuna dair bir hüccet bulunmayan maslahatların tespiti için bir ölçüt olabilir. Ona göre bir vasfın geçerli maslahat olarak kabul edilebilmesi için salt maslahat olması yeterli olmayıp şâriin hükümlerde gözettiği genel maksatlarla uyumlu olması gerekmektedir. Dolayısıyla yeni meydana gelmiş bir hukukî veya dinî mesele ya Kitap, Sünnet ve icmâ vasıtasıyla tasdik edilen belirli bir maslahata dayalı bir şekilde veya –daha önce açıklanan ilkeler çerçevesinde kalmak şartıyla- birçok nassın onay verdiği temel prensip seviyesindeki maslahatlar baz alınarak çözülebilir. Yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi gerek şâfiî usûlcülerden Sübkî gerekse de diğer Mütakellimin metodunu benimsemiş usûlcülerin takip edikleri yönetime göre maslahat meselesi, kıyas işleminde illetin tespit yollarından biri olan münâsebe konusunda ele alınıp incelenmektedir. Bu nedenle şâfiî usûlcülerin hüküm tespitinde maslahatı gözetmedikleri yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ali b. Muhammed. *İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1424/2003.
- Beydâvî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer. *Minhâcu'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk, şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1429/2008.
- Buğda, Sadrettin. *Beyân ile Fıkıh Usûlü İlişkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. *Devâbitu'l-maslaha fi ř-şer'îati'l-İslamiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Candan, Abdurrahman. *İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi*, 28/79-94. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*. Mısır: Matbaatu'l-Emiriyye, 1334.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sadr.
- Karâfi, şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris. *Tenkîhu'l-Fusûl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1993.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*. İstanbul: Ek Kitap, 2012.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyâd el-'Alvânî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, ts.
- Sübkî, Tacuddin Abdulvahhab b. Ali. *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru Kütubi'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Sübkî, *İbhâc fi şerhi'l-minhâc*. Ebu Dabî: Dâru'l-Bühûs, ts.
- Süyûtî, Celaleddin. *şerhu kevkebi's-sâtu'*. thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî. Mansure: Mektebetü'l-İmân, 1420/2000.

BİR İNSAN EYLEMİ OLARAK ÇEVİRİ

Coşkun DOĞAN

Trakya Üniversitesi

coskundoğan2002@yahoo.de - ORCID ID: 0000-0002-6072-2721**ÖZET**

Uzun yıllar dilbilimin bir alt disiplini olarak görülen çeviri eylemi, bağımsız bir bilim olarak kuramsal bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda çeviri eylemini anlayışı da değişmiştir. Çeviri eylemi, sadece dilsel ve metinsel sorunlardan oluşmamaktadır. Çeviri eylemi artık dillerarası bir aktarım süreci olmaktan çıkarak, çok yönlü işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Çeviri eylemini tek başına tüm boyutlarıyla gerçekleştirmesi beklenen çevirmen, artık toplumsal iş olarak işbirliği bağlamda çeviriye yön vermektedir.

Çeviri eyleminin merkezine çevirmeni alan bu yeni çeviri anlayışı, çevirmene toplumsal bir sorumluluk yüklemektedir. Çevirmen bir uzman kişi olarak çeviri eylemini planlayarak toplumsal bir rol üstlenmektedir. Kaynak metinden kültürel bir aktarım eylemi olan çeviri erk kültürde işlevine uygun yansıtılması beklenmektedir. Bu anlamda çevirmenin bir insan olarak duyguları, yaratıcılık yeteneği ve içerisinde bulunduğu koşullar, çeviri eylemi yoluyla kültürel aktarımı etkilemektedir.

Çeviri eylemi, çevirmen tarafından planlanmış bir süreçtir. Bu süreç kişiye yönelik olarak belirlenmektedir. Bu yönüyle çeviri eylemine yön veren çevirmenin bireysel yapı özellikleri ve deneyimleri de büyük önem taşımaktadır. Çevirmenin çeviri sürecinde metin çözümlemesi yaparken, metin farklılıklarına göre çeviri stratejileri de gerçekleştirmesi zorunludur. Aksi takdirde kaynak metinle erek metin arasındaki denge bozulacaktır.

Bir düşünce eylemi olarak çeviri eylemi, farklı sosyo- kültürel yapılar arasında köprü oluşturan çevirmenin insani bir eylemidir. Bu çalışmada, çevirmenin bir insan olarak çeviri eylemini gerçekleştirirken yaşadığı sorunlar incelenecektir. Çeviri eylemini toplumsal işbirliği bağlamında kültürel bir aktarım işlevi olarak gerçekleştiren çevirmen kimliğinin önemi irdelenecektir. Çeviri eyleminin bir insan eylemi olmasından kaynaklanan sorunları ilgili kaynaklar taranarak nitel bir araştırma şeklinde yorumlanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çeviri, İnsan, Toplumsal İşbirliği, Kültür

TRANSLATION AS A HUMAN ACTION**ABSTRACT**

Translation act, which has been regarded as a sub-discipline of linguistics for many years, has a theoretical structure as an independent science. In this context, his understanding of translation act has also changed. The act of translation does not only consist of linguistic and

textual problems. The act of translation is no longer an interlanguage transfer process and is carried out within the framework of multilateral cooperation. The translator, who is expected to perform the translation act in all its dimensions alone, now directs translation in the context of cooperation as a social business.

This new understanding of translation, which puts the translator at the center of the translation act, imposes a social responsibility on the translator. As an expert, the translator undertakes a social role by planning the translation act. Translation, which is an act of cultural transference from the source text, is expected to be reflected in accordance with its function in culture. In this sense, the emotions, creativity and conditions of the translator as a person affect the cultural transfer through the act of translation.

Translation act is a process planned by the translator. This process is determined individually. In this respect, the individual structure characteristics and experiences of the translator who directs the translation act are also of great importance. While analyzing the text in the translation process, the translator must also implement translation strategies according to text differences. Otherwise, the balance between the source text and the target text will be disrupted.

The act of translation, as an act of thought, is a human act of the translator that bridges different socio-cultural structures. In this study, the problems experienced by the translator while performing the translation act as a human will be examined. The importance of the identity of the translator who performs the act of translation as a cultural transfer function in the context of social cooperation will be examined. Problems arising from the fact that translation act is a human act will be interpreted as a qualitative research by scanning the relevant sources.

Keywords: Translation, Human, Social Cooperation, Culture

1. Giriş

Çeviri eylemi insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanoğlu kendi yaşam alanı içerisinde bulunan diğer canlılarla ve diğer toplumları tanımak istemesi, onlarla iletişim kurma çabalarının hepsi bir çeviri eylemidir. Diğer canlılardan insanı ayıran düşünme ve dil aracılığı ile düşüncesini ifade etme yetisi, insanı toplumsal bir varlık olmasını sağlamıştır. Önceleri kendinden farklı olan toplumları tanıyarak onlarla iletişim kurma istekleri, daha sonra kendisini anlatma şekline dönüşmüştür. Bu bağlamda her zaman insana özgü olan çeviri eylemine ihtiyaç duyulmuştur.

Çeviri eylemi insanlığın gelişmesi ve yeni medeniyetlerin oluşmasına da katkı sunmuştur. Farklı kültürler ve medeniyetler arasındaki bilgi akışının sağlanması çeviri aracılığı ile olmuştur. Her toplumun yaşamsal deneyimlerinden oluşan birikimlerin nasıl oluştuğu ve yaşamın içerisinde uygulandığı anlaşılması açısından çeviri eyleminin ne kadar önemli bir insani olgu olduğunun göstergesidir. Çeviri eylemini sadece dilsel iletişimi sağlandığı bir

eylem olarak görmek yanlış bir algı oluşturmaktadır. Çeviri eylemi, farklılıklar arasında güvenin oluşturulmasına ve önyargıların kaldırılmasına da yardımcı olmaktadır.

Çevirmenlik bir düşünce etkinliğidir. Düşünce ise bir insani eylemdir. Çevirinin bir insan eylemi olarak görevi, farklı kültüre ve dile sahip iki farklı toplumu düşünsel bağlamda buluşturmadır. Her türlü zorluğa rağmen bu buluşmanın baş mimarı çevirmendir. Çevirmen, çeviri eylemini zihinsel bir uğraşı ile yerine getiren ve kendi oluşturduğu erek metinden herkesin ortak anlamasını sağlayan kimsedir. Farklı kültürler arasında iletişim uzmanlığı yapan çevirmenin kendi birikimi, kişisel yetenek ve teknikleri çeviri eyleminin insani bir göstergesidir.

Çevirmen, çeviri eylemini gerçekleştirirken, çevirinin metinlerarası bir aktarımdan çok kültürlerarası bir aktarım gerçekleştirmektedir. Bu aktarımın kahramanı olan çevirmen bu eylemini kendi öznel donanımlarının yanında belli bir işbirliği içerisinde gerçekleştirir. Çevirmen çeviri eylemini çevirinin amacına uygun olarak erek toplumun beklentilerini göz önüne alarak yapmak zorundadır. Bu anlamda hemen hemen her alanda oldukça çok çeviri eylemi gerçekleştirilirken, tüm anlama engellerini ortadan kaldırma yükümlülüğü olan çevirmenin nesnel bir çeviri eylemi gerçekleştirmesi bir insan olarak zor görünmektedir.

2. Çevirinin Tarihsel Süreci ve Bir Bilim Dalı Olarak Ortaya Çıkışı

Çeviri eylemi, tarih boyunca var olmuş ve çok çeşitli sosyal bağlantılarıyla her zaman gündemde kalmıştır. Çeviri eylemi, insanlar, kültürler, medeniyetler arasında bir köprü görevini yerine getirerek, farklı dil ve kültürlerle sahip toplumları buluşturmuştur. Bu bağlamda toplumlararası deneyimlerinin alış verişini sağlayarak onların gelişmesine de katkı sağlamıştır. İnsanlık tarihine bu kadar hizmet eden çeviri eylemcileri, bazen ağır bedeller de ödemişlerdir. Çeviri eylemi yazının bulunması sürecine kadar sözlü olarak özellikle o çağın düşünürleri tarafından yapılmıştır. Ancak yazının bulunmasıyla birlikte insanlığın çeviri eylemine daha çok ihtiyaçları olmuştur. Özellikle dinsel metinlerin farklı olan dillere çevirileri ile birlikte taraftar kazanma istekleri çevirinin o dönem için yaşamsal önemini ortaya koymaktadır. Çeviri eylemi birçok bilim dalının bağımsız olarak gelişmesini sağlarken kendisi hak ettiği yeri bulamamıştır. Bu anlamda Yazıcı şöyle düşünmektedir.

Tarihte yaşanan yoğun çeviri etkinliği birçok bilim dalının gelişmesine ve bilginin yayılıp paylaşılmasına aracılık etmiştir. Bu kimi zaman siyasal nedenler yüzünden, kimi zamanda disiplinlerarası özelliği nedeniyle bu yoğun etkinlik kendini sorgulamaya fırsat bulamamış ve özerk bir bilim dalı olarak öteki bilim dalları arasında yer edinememiştir (Yazıcı, 2005:38).

Çeviri tarihine kısa bakıldığında, çevirinin tarihin akışına, bilimin gelişmesine ve sosyo-kültürel dönüşümlere olan katkıları görülmektedir. Yazılı çeviri metninin ilk örneği sayılan (Yalçın 2015) üzerinde Mısırca ve eski Yunanca aynı içerikte metninin bulunduğu Rosetta (M.Ö.196) taşı olduğu düşünülse de, en eski Yunancaya çevrilen Tevrat'ın (Septuagint, M.Ö. 247) 72 çevirmen tarafından çevrilmesi olarak bilinmektedir. Daha sonra Bağdat'ta kurulan Beyt-ül Hikme = Bilgi Evi (M.S. 830) adında kurulan bir çeviri enstitüsü gibi olan kuruluş çeviri eyleminin o dönemki temsilcisi olmuştur. 12. ve 13. yüzyıllarda İspanya'nın Toledo

şehrinde kurulan ve Arapça bilimsel eserlerin Avrupa ülkelerinin birçok diline çevrildiği çeviri okulu çevirinin merkezi hale gelmiştir. Rönesans döneminde matbaanın bulunması kitapların çoğalmasını ve bilgi akışını kolaylaştırmıştır. O dönemlerde günümüz çeviri anlayışına ışık tutan İncil çevirisi ve Reform hareketinin fikir adamı m. Luther en önemli çevirmenidir. Yine Romantizm döneminde, dini eserlerin yanında, edebiyata ait eserlerin de çevirileri yapılmıştır. Ülken bu anlamda şöyle demektedir.

Eski Yunanlılar, Uygurlar, İslam milletleri, Rönesans milletleri, Alman romantizmi eğer yeni bir şey yarattılar ve medeniyetin sürekli açılışına katıldılarsa; bu ancak onlara hazırlık olarak yaptıkları çok zengin tercüme faaliyetlerinden ve bu yabancı tesirlerin aşısıyla karşılaşan derin ve içten gelme aksülamellerden ileri gelmiştir (Ülken, 2016: 6).

20.ve 21. Yüzyıllarda teknolojinin inanılmaz bir hızla gelişmesiyle birlikte, dünya üzerinde yaşanan olaylara paralel, bilgi alış verişinin de hızlandığı bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda çeviri eyleminin kapsam alanı oldukça genişleyerek, çeviriye olan ihtiyaç artmıştır. Çeviri eylemine yönelik artan talebin karşılanması bir profesyonel çalışmayı getirmektedir. Yaşanılan yüzyılın ilk yarısına kadar karşılaştırmalı dilbilimin bir alt disiplini olarak görülen çeviri eylemi, bağımsız bir bilimsel disiplin olarak disiplinlerarası çalışma şekline dönüşmüştür. Bu anlamda Eruz şöyle düşünmektedir.

Çeviribilim, bir sosyalbilim alanı olarak, filoloji ve dilbilim alanlarından dünya ölçeğinde kopuşunu, 1970'lerde gerçekleştirdi. Bu tarihlerde bir paradigma değişikliği yaşandı, bunun sonucunda, bu bilim alanı bağımsız bir bilim alanı olarak tanımlandı ve bu bilim dalı görgül, betimleyici ve disiplinlerarası bir çalışma yöntemini benimsedi. "Çeviri olgusunu" açıklamak için filolojik, dilbilimsel ve eğitimbilimsel yaklaşımlar yetersiz kalmaktaydı. 1972'de James S. Holmes, "The Name and Nature of Translation Studies" adlı öncü makalesiyle, bu yeni bilimsel alanın adını pekiştirdi ve tartışmaya açtı. Böylece uygulamayla paralel yürütülen çeviriye özgül kuramsal ve betimleyici çalışmalara başlandı (Eruz, . http://ceviribilim.com/?page_id=1496).

Çeviri eyleminin bağımsız bir bilimsel disiplin olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, klasik çeviri anlayışı kelimedenden tümceye yapılan çeviri yerine, çevirinin kültürel boyuta ve toplumsal yaşama yaklaşımı açısından hareket eden bir çeviri anlayışı gelişmiştir. Çeviri eyleminin sosyal ve kültürel yaklaşımlardan hareket ederek gerçekleştirilmesi, çevirinin çok yönlü bir disiplinlerarası çalışmayı gerektirdiğini göstermektedir. Çeşitli alt kavramların oluşturulması ve çeviri alanında yapılan araştırmaların artmasıyla birlikte, "Çeviribilim" adı altında bağımsız bir bilim ortaya çıkmıştır.

3. Çeviri Kültür İlişkisi

Toplumların ve onun temel yapı taşı bireylerin kültürel deneyimlerinin nesilden nesile aktarımı dil aracılığı ile olmuştur. Dil farklı süreçlerde yaşamış birikimleri olan insanları belli bir notada buluşturmaktadır. Dil sadece kendi ait olduğu kültürün aktarılmasına aracılık etmez, farklı kültürlerin de buluşmasına katkıda bulunmaktadır. Dil sadece bir dilden bir dile iletişim sağlamak için aktarım şekli değildir. Dil, ait olduğu toplumun düşünce biçimini, dilin

mantığını ve o dilin kültürel değerlerini dışa yansımalarıdır. Çevirinin de dillerarası bir aktarım olduğu düşüncesinden hareketle, her iki dilinde dışa vurum şeklini ifade etmek gibi bir görevi söz konusudur. Çeviri ile kültür ilişkisini Hönlğ şu şekilde ifade etmiştir.

Hönlğ'e göre çeviri bir kültürden diğetine bir köprüdür. Çevirmenler ise anlaşma köprüsünü inşa eden uzamanlardır. Çeviri köprüsü, iki taraflı kültürü ve dil toplumunu birbirine bağlar ve böylece sözcüklerin ve düşüncelerin iki kültür arasında serbest değişimini mümkün kılar. Çeviri köprüsü metinleri sorunsuz bir şekilde bir taraftan diğere tarafa aktarmaya yarar (Akt. Tosun; 2017: 266).

Çeviri eylemi, sözcüklerin aktarımın farklı bir dile aktarılması şeklinde düşünülmektedir. Ancak sözcüklere kaynak dilde yüklenen anlamların kültürel olayların bir sonucudur. Çeviri eylemi, dil ve kültür bağlamından ayrı düşünülmemelidir. Sözcüklerin belli bir kültürel anlam çerçevesinde çeviri eylemi ile ilişkilendirilmelidir. Kültürlerarası eşdeğerliliği tam olarak sağlamak olası değildir. Ancak kültürlerin bulunduğu ortak nokta çeviri eyleminin gerçekleştiği yerdir. Bu anlamda Arı şöyle düşünmektedir.

Kültürler içinde kesişme, örtüşmenin gerçekleştiği alan, çevirinin de nüfuz ettiği ve kendisi aracılığıyla kendine yer bulduğu alan, diğere bir deyişle çevirinin gerçekleştiği yerdir. Kültürlerin kesişme noktaları, çeviri alanıdır. Kültürlerin tüm sahası bir anlamda çevirinin sahasıdır (Arı, 2016: 29).

Çeviri alanında değişen paradigma ile kültürel yönelim, çeviri metnini sadece sözcüklerinin çevirimini gerçekleştirmek yerine, sözcüklerin zaman ve mekan olarak da irdelenmesi gerekliliğini getirmiştir. Sözcüklerin toplumsal normlardan farklı olarak oluşmadıkları düşüncesinden hareketle, çeviri eylemi de kültürel bağlam çerçevesinde oluşturulmalıdır. Çeviri eyleminin kültürlerarası iletişimin aracılığı yapması pek yeni bir olgu değildir. Çünkü çevirinin gücünün gerek kültürel gerekse toplumsal gücünün dışa vurumu insanlık tarihini oldukça etkilemiştir. Sadece çeviri araştırmalarının kültürel boyutta yapılmaya başlanması çeviri alanı için yeni bir yaklaşım olarak başlamıştır. Çevirinin kültürel dönüşümü hakkında B.Mialet şöyle düşünmektedir.

Çeviri çalışmalarında kültürel dönüşüm, metinsel yaklaşımlardan daha geniş kültürel yaklaşımlara bir geçiş göstererek araştırmaları erek kültürde ne gibi işlevleri olduğuna, kültürel manipülasyon, ideoloji ve güç kavramlarının nasıl ele alındığına yönelmektedir. Sonuç olarak kültürel dönüşümün çeviri çalışmalarını disiplinlerarası bir alan haline getirerek kültürel etkileşim çalışmalarına odaklanmıştır (Akt.Arı, 2014:20-21).

Çeviri eyleminin bağımsız bir bilimsel disiplin olarak en çok kültürle ilişkisi söz konusudur. Özel bir dilsel iletişim şekli olan çevirinin, kültürün birleşenlerinin tümünün bağıntısını aktarmak zorunluluğu vardır. Çevirinin baş malzemesi olan dilin kültürün de başlıca taşıyıcısı olması, çeviri eyleminde iki farklı dilin karşılaşması demek iki farklı kültürün karşılaşması anlamına gelmektedir.

4. Çeviri Eyleminin Öznesi Çevirmen

Çevirmen, çeviri eyleminin merkezinde olan kimsedir. Tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak iki dil arasında olan çevirinin bir nesnesi olarak görülen çevirmen, çeviri eyleminde ki paradigma değişimi sonucu artık çevirinin merkezinde yer almakta ve önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda, çevirmen, çağdaş çeviri kuramlarına göre kültürlerarası iletişimin uzmanıdır. Çeviri eylemiyle ilgili kararları bağımsız olarak alabilmesi öngörülen çevirmen, kültürlerarası iletişim konusunda sorumluluk alabilecek düzeyde donanıma da sahip olması gerekmektedir. Çağdaş kuramalar çevirmeni çeviri eyleminin öznesi yaparken, kendisine her iki dil ve kültür için yetkin olma konusunda sorumluluklarda yüklemiştir. Yalçın'a (2015) göre, çevirmen kaynak ve hedef kültürü çok iyi tanıması gerekmektedir. Sadece kelimelerin anlamlarını vermeye dayalı bir çeviri hedef kültür okuyucusu için anlaşılabilir olmaktadır. Arı, bu konuda şöyle düşünmektedir.

Metin odaklı çeviri araştırmalarından kültür odaklı çeviri araştırmalarına geçiş ile birlikte, bugüne kadar fazla üzerinde durulmayan çevirmen öznesi, araştırmaların merkezine oturmuştur. Bununla birlikte, çeviri sürecinde aktif rol oynayan, çevirmenin sahip olması gereken özellikler ile donanımlar, çevirideki rolü; çevirmeni etkileyen ve etkilenen olarak sosyal sistem içindeki rolü gibi bir dizi etken gündeme gelmiştir (Arı, 2014: 40).

Çeviri eyleminin öznesi çevirmen, Kaynak metnin erek okur tarafından en az kültür kaybı ile anlaşılmasını sağlamakla yükümlüdür. Bunun için, çevirmenin kaynak metnin iyi okunması ve yorumlanması gerekmektedir. Çevirmen, kaynak metinde her bir cümleyi çözümleyip, ne anlatmak istediğini kültürel bağlamda neyi anlatmak istediğini irdelemek zorundadır. Böylece sonunda çevirmen kaynak metni yorumlamaya ve yeniden yazmaya başlayacaktır. Eco'ya göre kaynak metin ölü bir metindir ve çevirmen onu kendi donanımıyla yeniden canlandırarak yaşama döndüren kimsedir. Çevirmen hem kaynak metni tüm yönleriyle anlayan iyi bir okur hem de erek kültüre kazandıran bir yazardır. Tosun, Eco'nun ağzından çeviri eyleminin, çevirmen tarafından hem örnek bir okur hem de örnek bir yazar olarak gerçekleştirildiğini şu şekilde ifade etmektedir.

Çevirmen, Eco'nun örnek okurudur. Çevirmen, metni okumakla görevlendirilmiş bir okur ve yorumcudur. Örnek okur, diğer ampirik okurlardan, konunun kendisine göre tasarlaması ve kendisinin konunun uzmanı olması yönüyle ayrılır. Örnek okur, metni yorumlayıp, yönlendirecek bir donanıma sahiptir. Eco anlamında çevirmen, metni bir örnek okur olarak yorumladığı gibi, erek metni oluştururken de örnek yazardır (Tosun, 2007:284).

Çevirmen, kendi öznel düşünceleri ve nesnel tutumlarıyla sürekli olarak çeviri eyleminin merkezindedir. Ancak çevirmenin her kaynak metin çevirisinde tek bir yöntem uygulaması, zihinsel ve algılama sürecinde sorunlar yaratacaktır. Çevirmenin amacı erek kültür sistemine uygun bir metin üretmesi beklenirken, kaynak metnin kültürel özelliklerini de göz ardı etmemesi beklenmektedir. Bir insan olarak çevirmen, çeviri eyleminin her zaman içerisinde olmalı ve kültürlerarası iletişimi sağlayan uzman aracı rolünü oynamalıdır.

5. Çeviri Stratejileri ve Çevirmen

Bireyin bir işin yapımıyla birlikte belli bir hedefe ulaşmak istemektedir. Bunun için işe başlamadan önce belli planlama yapması gerekmektedir. İşte bireyin hedefine ulaşması için bu yönde yaptığı planlamalara strateji adı verilmektedir. Bir işin daha iyi yapılarak verimli bir sonuca ulaşılması için, belli bir plan dahilinde hareket edilmesi ön görülmektedir. Bu bağlamda, çeviri işi ile uğraşan çevirmenin başarılı bir çeviri eylemi gerçekleştirebilmesi için, belli bir yol ve yöntemler kullanması çeviri stratejileri ile mümkündür. Çeviri stratejisi Suçin'e göre şu anlama gelmektedir.

Çeviri stratejisi, Çevirmenin metni çevirmeden önce okuma sırasında ve çeviri yaptığı süreçte, çevirinin amaçlarına ve normlarına göre belirlediği bir dizi seçenekleri ve kararları ifade etmek için kullanılmaktadır (Akt.Yalçın,2015:96).

Çeviri stratejileri, çevirmenlere kaynak metinden erek metne çeviri yaparken, en az çeviri kaybı konusunda yardımcı olmaktadır. Farklı metin türleri ile karşı karşıya kalan çevirmenin, başarılı bir çeviri işlemi gerçekleştirebilmesi için çeviri stratejilerine başvurması gerekmektedir. Çeviri eylemi esnasında karşılaşılabilecek çeviri sorunları, çevirmenin uygun çeviri stratejisi kullanmasıyla en az kayıpla giderilebilmektedir. Bu nedenle çevirmen, çeviri eylemi öncesi bir dizi planlamalar yaparak kaynak ve erek metinler arasında en yakın eş değeri sağlama zorundadır. Çeviri eylemini gerçekleştirirken çevirmenin işini kolaylaştıran ve karanlık yolunda kendisine ışık olacak ve Mona Baker'e göre (1992) çeviri geliştirilen çeviri stratejileri Yalçın tarafından şu şekilde verilmiştir.

Yabancılaştırma yoluyla çeviri, Öykünme yoluyla çeviri, Yerlileştirme/Yerelleştirme yoluyla çeviri, Kültürel ödünçleme yoluyla çeviri, Telif (ikame) yoluyla çeviri, Özelleştirme yoluyla çeviri (Alt anlamlı çeviri), Genelleştirme yoluyla çeviri (Üst anlamlı çeviri), Açıklama yoluyla çeviri, Ekleme (genişletme) yoluyla çeviri, Çıkarma (daraltma) yoluyla çeviri, Çıkarım yoluyla çeviri, Yer değiştirme yoluyla çeviri, Uyarılma yoluyla çeviri, Standartlaştırma yoluyla çeviri, Perspektif kaydırma (değiştirme) yoluyla çeviri, İletişimsel Çeviri, Birebir (sözcüğü sözcüğüne) çeviri (Yalçın, 2015:100-101).

Çevirmen, kaynak metinden erek metne diller- ve kültürlerarası aktarım yaparken, tam olarak özgür değildir. Erek metin, erek okurun beklentilerini karşılayacak şekilde oluşturulmalıdır. Erek okurun yaşadığı toplum kuralları, etik kurallar ve çeviri işini çevirmene yükleyen kurumun istekleri, çeviri sürecinde etkili olmaktadır. Bunun için çevirmen, çeviri eylemini gerçekleştirirken stratejisini iyi belirlemelidir. Çeviri her ne kadar erek toplum içerisinde okunacak olsa da, çeviri ürününün amaçladığı hedefe ulaşması çok önemlidir. Bu anlamda Eruz çevirmenin şu konuya dikkat etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Çevirmen ise, erek metni oluşturmadan önce, metnin erek kültür için yeniden oluşturulma sürecini saydamlaştıran kişidir. O, erek metnin oluşması için geçerli olan normları güncelleştiren uzaman konumunda, erek metni yeniden yazmak zorundadır. Bu anlamda çevirmen, kendisini çeviri sürecini kuşatan egemen normlardan soyutlayamaz ve bu normları dikkate alarak çeviri kararını alır, çünkü egemen

normlar çeviri kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Onun metne müdahale oranı ise ancak çevirmenin etik yaklaşımı ve uzmanlık edici çerçevesinde olanaklıdır (Eruz, 2008:49).

Çeviri eyleminin daha iyi gerçekleştirilmesi için, çevirmenlerin kaynak metinlerin erek metinlere dönüştürülmesi esnasındaki tutumları ve çeviri yöntemleri stratejilerini belirlemektedir. Çeviri eylemi öncesi belli zihinsel analizler yapan çevirmenin hedeflediği yol kendisinin stratejileridir. Çeviri stratejileri yardımıyla, çevirmen en nesnel şekilde, kaynak metinle erek metin arasında herhangi bir dilsel ve kültürel yanlış anlaşılmaya neden olmadan çeviri eylemini gerçekleştirmektedir.

6. Sonuç

Çeviri eyleminin, çevirmenin bir obje olarak doğrudan sözcüklerin bir dilden bir dile aktarımına aracılık eden konumdan çıkması ve toplumsal- kültürel açılardan değerlendirecek bir uzman durumuna gelmesi, çevirinin insani bir eylem olarak en büyük göstergesidir. Çeviri eyleminin hangi okura ulaşmak istediği ve kaynak metinle erek metin arasındaki kurulacak toplumsal ilişkinin niteliği çevirmenin donanımına bağlıdır. Çevirmen, çeviri eyleminin sadece metin içi değil, özellikle metin dışı etkilerin işlevselliğini göz önünde bulundurması ve çeviri metnini anlaşılabilirliğini sağlaması çok önemli bir olgudur.

Çevirmen, kültürlerarası bir iletişimi gerçekleştiren bir insan olarak bireysel özelliklere sahiptir. Çeviri eylemini gerçekleştirirken, metin ve okur tipine göre karar alma sürecinden, yaratıcılığı, sezgisi ve deneyimleri büyük rol oynamaktadır. Çevirmen, hangi metni hangi çeviri stratejisi kullanarak erek kültüre aktaracağını, kaynak metinde kültürel kayıpların olmamasını göz ardı etmemesi ve buna çevirmenin bağımsız olarak kendisinin karar verecek olması çeviri eylemine ayrı bir insani boyut katmaktadır.

Çeviri yöntemleri ve teknikleri çevirmene çeviri eylemini gerçekleştirirken yardımcı olan öğelerdir. Çeviri yöntemleri, çevirmenin eğitimi sürecinde aldığı kuramlara dayanırken, çeviri teknikleri tamamen öznel ve çevirmenin sürekli kullandığı ve içselleştirdiği deneyimlerine dayanmaktadır. Bu durum, çevirmen tarafından üretilen metnin kendisine özgü strateji ve insani tavırlarla inilti olduğu bir kanıttır. Bir insani düşünce eylemi olan çeviri eylemi, yine insan medeniyetlerinin ürünleri olan farklı kültürleri buluşturan bir aracı rolü üstlenmesi, tamamen bir insani bir davranış şeklidir.

Son yüzyılda dünyada yaşanan küreselleşme nedeniyle her alanda farklı görevler üstlenmiş ve farklı boyutlar kazanarak kapsam alanı genişlemiş çeviri eylemi, toplumsal- kültürel alanlarda yerine getirmiş olduğu hizmetlerle dünya barışına katkı sunmaktadır. Toplumlararası iletişimin ve ulaşımın çok hızlı hale geldiği bu çağda, çeviri eylemi insanlığın her türlü dilsel iletişim ihtiyacını karşılayarak insani bir eylem olduğunu göstermektedir.

7. Kaynakça

Arı, Sevinç. (2014). “Çeviri Sosyolojisi”, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Arı, Sevinç. (2016). “Çeviri ve Kültürel Semboller”, Değişim Yayınları,, İstanbul.

Dinçay, Köksal (2005). “Çeviri Eğitimi: Kuram ve Uygulama” Nobel Yayın Dağıtım No: 582. Ankara

Ersoy, Hüseyin (2012). “Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği” Araştırma Yayınları:75 Ankara

Eruz, Sakine (2008). “Akademik Çeviri Eğitimi Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi”, Multilingual Yayınevi, İstanbul

Eruz, Sakine (2010). “Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler”, Multilingual Yayınları, İstanbul

Göktürk, Akşit (2018). “Çeviri: Dillerin Dili”, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul

Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2016). “Çevirinin ABC’si” Say Yayınları, İstanbul

Stolze, Raegundis (2013). “Çeviri Kuramları”, Çev. Durukan, Emra, Değişim Yayınları, İstanbul

Tosun, Muharrem (2007). “Çeviri Eleştirisi Kuramının Temelleri”, Sakarya Yayıncılık, Sakarya

Tosun, Muharrem (2017). “İşlevsel Çeviribilim”, Değişim Yayıncılık, İstanbul

Yalçın, Perihan (2015). “Çeviri Stratejileri Kuram ve Uygulama”, Grafiker Yayınları, Ankara

Yazıcı, Mine (2005). “Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları”, Multilingual Yayınevi, İstanbul

http://ceviribilim.com/?page_id=1496 Erişim Tarihi: 12.11.2020

ÇEVİRİNİN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ROLÜ

Coşkun DOĞAN

Trakya Üniversitesi

coskundoğan2002@yahoo.de - ORCID ID: 0000-0002-6072-2721

ÖZET

Dünyada bulunan her canlı değişir ve ya çevresindeki olan olaylara birlikte değişime uyum sağlamaktadır. Doğada düşünülebilen ve düşüncesini dil aracılığı ile ifade eden insan da yaşam koşullarına uygun olarak kendini değiştirmek zorundadır. Toplumsal bir varlık olan insan ait olduğu toplumun değişimine de neden olabilmektedir. Değişmeden dünyada varlığını sürdürebilen hiçbir toplum yoktur. Toplumların çeşitli nedenlerle birbirleri ile olan temasları, medeniyetlerinin etkileşimine ve toplumsal olarak değişimlerine yol açmıştır.

Tarihin ilk dönemlerinde dünyada kurulmuş imparatorlukların ve medeniyetlerinin birbirleri ile çok fazla ilişkileri olmaması nedeniyle çok fazla etkileşimleri söz konusu olmamıştır. Ancak çeşitli nedenlerle uluslararası karşılıklı ilişkilerin oluşmasıyla, farklı kültürlere sahip olan toplumlar birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşimin en önemli aracı dildir. Medeniyetlerin oluşturduğu deneyimlerarası bilgi alış verişini sağlayan ve iletişimin oluşmasını köprüünün adı çeviridir.

Çeviri, farklı kültürlerin karşılıklı olarak etkileşimine olanak sağlayan çok güçlü bir etkinliktir. Çevirinin toplumsal değişimin gerçekleşmesi için yaratıcı bir rol oynamaktadır. Çeviri, uygarlıkların oluşmasında, uyanışında ve toplumsal dönüşümlerin kaynak noktası olmuştur. Çevirinin bu sihirli gücü ve gittikçe genişleyen kapsam alanı insanlık tarihine yön vermiştir. Toplumlararası etkileşimin en büyük aracı olan çeviri, farklılıkların ortak dilidir. Bu ortak dil toplumların değişimine yön veren en büyük güçtür.

Bu çalışmada, çevirinin farklı kültürel yapıya sahip toplumların etkileşerek, yeni uyanış hareketlerine kaynaklık etmesi ve toplumsal dönüşüme olan katkısı incelenecektir. Çevirinin, toplumsal dönüşümün bir aracı olarak yeni medeniyetlerin oluşmasına katkıda bulunması tarihsel süreç içerisinde olan örnek olaylar yardımıyla kısaca irdelenecektir. Çeviri olgusunun insanlığın bilinen tarihinden bugüne kadar gelmesinde oynadığı rol ilgili kaynaklar taranarak nitel bir araştırma şeklinde yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Toplumlararası Etkileşim, Dönüşüm,

THE SOCIAL TRANSFORMATION ROLE OF TRANSLATION

ABSTRACT

Every living thing in the world changes or adapts to the events around it. The human who can think in nature and express his thought through language has to change himself in accordance with the living conditions. As a social entity, human beings can also cause the change of society to which they belong. There is no society that can sustain its existence in the world

without changing. The contact of societies with each other for various reasons has led to the interaction and social changes of their civilizations.

Since the empires and civilizations established in the world in the early periods of history did not have much relationship with each other, there were not many interactions. However, with the formation of international mutual relations for various reasons, societies with different cultures have affected each other. The most important tool of this interaction is language. The name of the bridge that enables the exchange of information and communication between the experiences created by civilizations is translation.

Translation is a very powerful activity that allows different cultures to interact. Translation plays a creative role in bringing about social change. Translation has been the origin of civilizations, awakening and social transformations. This magical power of translation and its ever-expanding scope has guided human history. Translation, which is the biggest tool of inter-communal interaction, is the common language of differences. This common language is the greatest force driving the change of societies.

In this study, the interaction of societies with different cultural structures and the source of new awakening movements and its contribution to social transformation will be examined in this study. The contribution of translation to the formation of new civilizations as a tool of social transformation will be briefly examined with the help of case studies in the historical process. The role of translation phenomenon in bringing humanity from its known history to today will be interpreted as a qualitative research by scanning the relevant sources.

Keywords: Translation, Inter-Community Interaction, Transformation,

1. Giriş

Dünyada kurulduğundan beri her alanda yaşanan sürekli bir değişim süreci olmaktadır. İnsanoğlu, kendini, çevresini ve diğer canlıları keşfederek başladığı değişim sürecini, kendi ait olduğu toplumun dışında olan toplumları da tanıma içerisine girerek sürdürmüştür. Toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşimler arttıkça, beraberinde getirdiği sosyo-kültürel dönüşümler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, medeniyetlerin oluşması ve insanlığın her anlamda yaşamsal gelişiminin sağlanması için yeni düşünceler ortaya çıkmıştır. Yeni düşünceler ve farklı toplumların yaşamsal deneyimleri, insanı diğer canlılardan farklı kılan doğal yeteneği dil ile ifade biçimini bularak paylaşarak, değişimlere neden olmuştur.

Farklı dilleri kullanan toplumların birbirleri ile olan iletişimi ortak bir dil olan “çeviri” yoluyla gerçekleştirmiştir. Deneyimler arasında bir köprü rolü olan çeviri, farklı kültürleri buluşturarak birbirlerinden etkilenmelerini ve bilgi birikimlerinden faydalanmalarını sağlamıştır. Çevirinin anlaşılmayan olguları anlaşılır kılma özelliği, farklılıkların birbirlerine yaklaşmalarını ve yaşamsal zorlukların ortadan kaldırılması konusunda işbirliği yapmalarına katkıda bulunmuştur. Çevirinin bu sihirli gücü toplumların daha özgür ve refah içerisinde yaşayabilmeleri için, kendilerine yeni yaşanılır bir toplumsal düzen kurmalarını teşvik etmiştir.

Tarihin akışı içerisinde her bir farklı etnik yapıya veya dini düşünceye sahip toplumun varlıklarını güven ve huzur içerisinde geçirmek için kurdukları yönetsel anlamda sahip oldukları imparatorluklar, devletler olmuştur. Özellikle baskıcı yönetimlerin dönüşümünde iletişime dayalı toplumlararası etkileşim aracı olan “çeviri”, büyük rol oynamıştır. Toplumların uyanış dönemlerinde ve insani şekilde yeni düzenlerin kurulmasında çeviri eyleminin insanlığa sunduğu hizmet tartışılmaz niteliktedir.

İnsanlık tarihi akışına bu kadar etki eden çeviri eylemi, farklılıkların ortak dili olarak toplumların arzularının dışavurumlarını tetiklemiştir. Çeviri eylemi, insanlığın geçmişini unutturmuyarak güncellenmesine, toplumsal uyanışlara, dinsel reformlara, yeni ulusların oluşmasına, içerisinde yaşanan çağın sorunlarının üstesinden gelme bilmesi için toplumlararası işbirliğine ve toplumsal barışa katkı sunarak toplumsal yaşamın her zaman merkezinde olmuştur.

2. Çevirinin Tarihin Akışına Etkisi

İnsanoğlu yaşadığı ortamda çözümleyemediği ve kendisi için bilinmeyen olan her olguya korkuyla yaklaşmıştır. Bilinmeyen her olgunun çözümünü tanrılaştırarak, onunla kendi arasına yorumcular koymuştur. Bu yorumcular tanrı ile insan arasında iletişimi sağlayan kişiler, yani dönemin çevirmeni olmuştur. O dönemlerde, çevirmen sadece dillerarası iletişim uzmanı değil, doğaüstü olayların gizemini ve insanların anlamlandıramadıkları açıklayan aynı zamanda korktukları ortadan kaldıran kutsal sayılan kimselerdi. Bu anlamda Yücel şunları söylemektedir.

İlkel insanın kendi varlığını sürdürebilmek adına içinde bulunduğu dünyaya karşı duyumsadığı yabancılığı ve korkuları başkalarıyla paylaşabilmeyi ve anlatmayı çeviri edimi ile aşmış olduğu ileri sürülebilir. Ancak bir anlamda bu “insanlaşma” olgusunun gelişimini yansıtan süreçte iç ve dış dünyadaki karışık imgeleri anlamak ve anlamlandırmak hiçte kolay olmamıştır. Bazı insanlar kuşkusuz bu konuda başkalarından daha yetenekliydi ya da daha zengin bir hayal gücüne sahiptiler (Yücel, 2016:18).

İnsanlık tarihi ile başlamış olan çeviri eyleminin gerçekleştiğine dair ilk belgeler, bilimin merkezi olan çok dilli Mezopotamya’da bulunmuştur. Çeviri eylemi, doğal sesler, mağaralara çizilen resimler ve çeşitli nesnelere kazınan simgelerle başlamış, insanlık tarihinin gelişimine paralel olarak zamanla gelişmiştir. Yine eski medeniyetlerin ilk olarak kurulduğu varsayılan Eski Mısır’da ve Kapadokya’da çeviri yapıldığına ilişkin izlere rastlanmıştır. Ancak o dönemlerde çeviri eyleminin yapıldığını gösteren ilk yazılı metin, iki dilli olarak yazılan bir barış antlaşmasının (1273-Kadeş Antlaşması) metnidir. Çeviri eyleminin antik çağda geçirdiği süreç şöyle açıklanmaktadır.

M.Ö. 4500 yıllarında Mezopotamya’da çok dillilik egemendir. Bu durum, üç farklı dilde yazılmış kil levhalardan da anlaşılmaktadır. Bu üç dilin bir arada yaşıyor olması çeviri etkinliğinin de ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Eski Mısır’da M.Ö. 3000 yıllarında yoğun bir çeviri faaliyetinin olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır. Kapadokya’daki buluntularda ise M.Ö. 1800 yıllarında

“targumannu” diye adlandırılan çevirmenlerin olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 1200 yıllarından kalma iki dilli (Hititçe ve Eski Mısır Dili) bir sözleşme metni de (1273-Kadeş Antlaşması) dönemin çeviri konusundaki yaklaşımlarını aydınlatmaya yardımcı olmuştur((Aktaş, 2016:1).

Antik Roma döneminde çeviri düzenli olarak yapılmaya başlamıştır. Eski Yunan kültürünü anlamaya yönelik çeviri çalışmalarını ünlü düşünürler Horatius ve Cicero ölü bir dil olan Latinceye çevirmişlerdir. Bağdat’ın önemli bir bilim merkezi olması, Arapların bilim alanında çok ileri seviyede çalışmaları, Arapçadan dönemin en gözde eserleri ve daha önce Arapçaya çevrilmiş Eski Yunanca eserlerinin keşfedilerek Yunancaya çevrilmesine neden olmuştur. Çeviri eylemleri, belli bir dönem sonra dini metinlerin ve kitapların çevirileri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ortaçağ döneminde çevirinin özellikle kilisenin hâkimiyeti altında yapılmasını Yücel şöyle ifade etmektedir.

Hristiyanlığın yayılması ve iktidarlar tarafından resmi din olarak kabul edilmesiyle birlikte çevirinin işlevi farklı bir alana yönelmiştir. Çeviri etkinliklerinin bireysel bir edimden çok kurumsal bir yapı altında varlığını sürdürmesi, çeviriye ilişkin sorunların Ortaçağ’daki din adamları tarafından ele alınmasına yol açmıştır (Yücel, 2016:48).

Ortaçağ Avrupa’sında çeviri eyleminin en iyi gerçekleştiği yer eski Yunan ve Arapça bilimsel eserlerin çevrildiği ve Rönesans hareketlerinin temelini atıldığı Toledo okulu olmuştur. Daha sonra Martin Luther’in İncil’i Almancaya çevirmesi ve matbaanın bulunmasıyla çeviri eserlerinin çok sayıda herkese ulaşması, çeviri eserlerin herkes tarafından tanınmasına ve Avrupa’nın yönünü yeni bir çağa döndürmesine yol açmıştır. Aklın ön plana çıktığı ve insan merkezîyetçi düşüncenin hakim olduğu Aydınlanma döneminde çeviri, dönemin eleştirel yaklaşımını destekleyen eserlerin dili olarak, dönemin düşünürlerine büyük katkı sağlamıştır. Çeviri eyleminin değişime açık yapısının olması, Romantik dönem de çeviri metinlerinin daha iyi anlaşılmasına kaynaklık etmiştir. Özellikle çevrilemezlik düşüncesinden hareketle, dillerin çeviri metinleri aracılığı ile gelişmesine yol açmıştır. Böylece çeviri kendi kültürel değerlerine daha fazla yönelmelerini sağlamıştır. Fransız devrimi, bağımsızlığın ateşini yakarak yeni ulusların ortaya çıkmasına ve toplumsal değişimlerin olmasına kaynaklık etmiştir. Çeviri etkinliği ulusal düzeyde yapılan etkinlikleri herkesin ulaşmasına olanak sağlayarak bir ulus vatandaş olması rolünü oynamıştır. Sanayi devriminin ve endüstrileşmenin başlaması ile yeni bir dünya düzeni oluşmuştur. Teknik alanlarda gerekli olan uluslararası işbirliği için çevirinin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Çeviri, teknolojinin gelişimine de öncülük etmiştir. Küreselleşmenin dünyada yaşanmasıyla birlikte çeviri etkinliğinin kapsam alanı genişleyerek, her alanda hizmet vermeye başlamıştır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sorunların (özellikle uluslararası göç) çözümünde ve oluşan çokkültürlü toplumlarda toplumsal düzeninin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

3. Ulusal Uyanışlarda Çevirinin Rolü

Eski Mısır ve Mezopotamya’da kurulan uygarlıklar, varlıklarını sürdürebilmeleri için askeri ve siyasi düzenlemelerinin yanında, bilim ve felsefenin gerekliliğine de inanmışlardır. Özellikle yazı dilinin bulunması, bilimsel düşüncelerin kitaplarda kaybolmadan saklanması sağlamıştır. Bu bağlamda bu medeniyetler içerisinde Bağdat, Şam ve İskenderiye gibi kentler

bilim merkezi olmuşlardır. Bilgiye ulaşmak isteyen tüm bilim ve düşünce insanları bu merkezlere giderek çeviri dili aracılığı ile yeni düşüncelere ulaşmışlar ve kendi ülkelerine bu düşünceleri taşımışlardır. Böylece çevirinin ulusal dönüşüm işlevi o dönemden etkin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu anlamda Yazıcı şöyle söylemektedir.

Yunan kültürünün ekonomik ve kültürel üstünlüğünün, çeviri etkinliğine borçlu olduğu uygarlık başta yazı olmak üzere aritmetik, geometri, astronomi ve tıpta temel bilgileri ilk kez Babil ve Mısır uygarlığından çeviri yoluyla edinmiştir. Her ne kadar çevirinin varlığı ve kimliği öne sürülmese de, kültürel askeri ve ticari alanda olumlu yönde etkisi yadsınamaz (Yazıcı, 2010:39).

Özellikle kutsal dinlerin ilk ortaya çıktığı yer olan bu bölgede, önce kutsal dinlerin yayılması için, kutsal kitap çevirileri yapılmıştır. Üç büyük dinin yayılması, çoğu toplumların yapılarını ve kültürlerini yakından etkilemiştir. Özellikle Martin Luther'in İncil'i Almancaya çevirmesiyle hem bugün kullanılan Alman dilinin ortaya çıkmasını hem de tüm Hristiyan aleminde bir din reformunun gerçekleşmesine kaynaklık etmiştir. Batıda en büyük uyanışın, insanlığın ortaçağ karanlık zihniyetinden uzaklaştıran Rönesans hareketi olmuştur. İnsanlığın özüne dönüşü olan Rönesans, insanlığın kendini yeniden keşfidir. Bu uyanışa o dönem yaşanan birçok siyasal hareket neden olmuştur. Ancak düşünsel bağlamda, Asya'da özellikle İslam dünyasında ileri ilim ve felsefenin, Avrupa'da hüküm sürmüş ve kendini ölü bir dil olan Latince ifade etmiş Eski Yunan sanat ve edebiyatının çeviri aracılığı ile buluşması, bir toplumsal dönüşüme neden olmuştur. Bu birleşme, tüm katı kurallarıyla hüküm süren ve insanlığı düşünemez hale getiren Kilisenin hâkimiyetine son vermiştir. İnsanlık tarihi için yeni bir düzen başlamıştır. Ülken Bu konuda düşüncesini şöyle ifade etmiştir.

Rönesans hareketi, Eski Yunan'dan beri gördüğümüz uyanışa hareketleri arasında en tam ve etraflı olandır. Çünkü orada Latin alemi vasıtasıyla gelen sanat ve edebiyat kültürü, İslam medeniyeti yolundan gelen ilim ve felsefe kültürü ile birleşti. Sanat, müşahhasın gayrimuayyenliğinden; felsefede mücerretin suniliğinden kurtuldu. Hakikati yalnız "mücerret"te arayan İslam kültürü ile; hakikati yalnızca "müşahhas"ta arayan Latin kültürünün eksiklikleri birbiriyle tamamlandı. Bu büyük kaynaşma tam manasıyla Yunan medeniyetine bir dönüş oldu (Ülken, 2016: 215).

Sanayi devriminin gerçekleşmesi, toplumsal sınıfların oluşmasına ve ulusların siyasi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu oluşuma kaynaklık eden dil olgusu, bütün yeni fikirleri salt çeviri yoluyla almıştır. Nerdeyse bütün batı ülkelerinin (Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya gibi) uyanış hareketlerinin temelinde çeviri yatmaktadır. Ulusların, Latince yazılmış Eski Yunan eserlerinin yerine kendi edebiyat ürünlerine yönelmeleri, kültürel alışverişlerde çevirinin önemini arttırmıştır. Bu bağlamda, her bir dünya klasiği olan eserlerin kendi diline çevrilmelerini sağlamaları, yeni fikirlerin sürekliliğini arttırmıştır.

Fransız Devrimiyle birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm tüm Avrupa'da her yönden kendini hissettirmiştir. Ulus-devletler tek tek tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Çeviriler artık büyük oranda yerel dillerde yapıldığından tüm gelişmelerin, toplumun her kesimine ulaşması sağlanmıştır. Diğer taraftan, on sekizinci yüzyıl, Sanayi

Devrimi'nin temellerinin atıldığı, her alanda önemli gelişmelerin kaydedildiği bir dönemdir. Bu gelişmelerin birincisi, "nesir çevirisinde birebircilik ve serbestlik arasında bir dengeye ulaşılması" ve ikincisi "bol miktarda teknik çevirinin yapılmasıdır(Aktaş,2016:2).

Dilbiliminin bir alt disiplini olarak görülen çeviri etkinliği yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Çeviri eyleminin, bilimsel olarak disiplinlerarası bir çalışma alanı söz konusu olduğu için, daha çok kültürel ve toplumsal dönüşümlere katkı sunmuştur. Örneğin özellikle batıdan yapılan çeviriler Tanzimat döneminde başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun aydınlarının düşünce yapısını değiştirmiştir. Batıya yönelim Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Bu anlamda toplumsal bir bilinç oluşturulması ve uygar devletlerin seviyelerine ulaşabilmek için çeviri etkinliklerine hız verilmiştir. Batı ülkelerinde teknolojik gelişmelerin takibi ve işbirliğinin güçlendirilmesi açısından çeviri etkinleri toplumun dönüşümü açısından büyük önem taşımaktadır.

4. Çevirinin Toplumsal Dönüşüm Etkisi

Çeviri alanında paradigma değişimi ile birlikte erek odaklı yönelimler ve çeviri etkinliğinin sosyo- kültürel etkileri daha da artmıştır. Çeviri etkinliğinin sonuçları, bir metin olmaktan çıkarak toplumsal yaşamın her alanını etkilemektedir. Bu nedenle çeviri etkinliği diğer bilimsel alanlarla olan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çeviri artık bir edebiyat ürünü olmaktan çıkarak, tarihsel süreç içerisinde bir çok örnekte olduğu gibi, bir toplumsal dönüşüm aracı, yeni bir düzenin kurulmasının aracı niteliğindedir. Arı bu konuyla ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmektedir.

Çeviri, sosyolojik dönüşümle birlikte ne bir dil, ne salt çevirmen, ne salt metin, ne salt bir çeviri sürecidir artık. Çeviri sonuçları tüm toplumu etkileyen ve dönüştüren bir fenomen olarak toplumsal yaşamın merkezindedir (Arı,2014:36).

20. ve 21.yüzyılda teknolojinin her alanda çok hızlı gelişmesi ve iş alanlarının dünyanın her yerine dağılması, küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bilgi transferi ve ekonomik ilişkiler çeviri etkinliğine olan talebi arttırmıştır. Çeviri araştırmaları da bu yönde gelişme göstermiştir. Farklı ülkelerde aynı firmaların iş yerleri açmaları, fark kültürüne sahip insanların çalışmak amacıyla yabancı ülkelere giderek orada yaşayan toplumun sosyo- kültürel yapılarına dönüşüm olarak etki etmişlerdir. Bu anlamda Yüce şöyle düşünmektedir.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru çok kültürlü ve dili ortak yaşam alanlarının çağdaş toplumlarda çoğalması, çeviriyi vazgeçilmez bir olgu durumuna getirmiştir. Çevirinin salt dille ilgilenen kişilerin yaşantılarında değil, uluslararası alanda kurulan iş ilişkilerinde ve bilimsel araştırmalarda gerekli/önemli olması, ortak çalışmaların artması, çevirinin kuramsal düzlemde daha etkin biçimde yeni arayışlara girmesine yol açmıştır (Yücel, 3016:315).

Ayrıca dünyanın en eski olgularından biri ise, çeşitli nedenlerden ötürü yaşanan gerek iç gerekse uluslararası yaşanan dış göçlerdir. Bu göçler sonucunda da hedef ülkede oluşan

çokkültürlü toplumların ihtiyaçlarının karşılanması ve uyumu için çeviri etkinliğini gerekmektedir. Hem göç eden toplumun yapısı hem de göç alan toplumun yapısı karşılıklı etkileşim sonucunda değişime uğramaktadır. Çeviri etkinliğinin kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesi için bir köprü oluşturması toplumsal uyum yaşanırken birbirleri arasında kültürlenmede yaşanmaktadır. Kültürel olguların uygulandığı toplumsal yaşamda da bu olay toplumsal dönüşüm olarak karşılığını bulmaktadır.

Bugünün dünyasında çeviri etkinliğinin profesyonelce kullanılmasını gerektiren ve toplumsal dönüşümler neden olan bir diğer alan ise “medya”dır. Medya, teknolojinin bütün olanaklarını kullanarak toplumun en küçük yapı taşını oluşturan ailelerin tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Bu bağlamda, toplumu oluşturan bireylerin tutumlarının değişmesi demek toplumsal dönüşümün yaşanması anlamına gelmektedir. Bu süreçte farklı toplum yapılarının ve kültürel olgularının anlaşılabilmesi için çevirinin sihirli diller ve kültürlerarası iletişim aracılığı çok önemli rol oynamaktadır. Medya aracılığı ile verilmek istenen bilgilerin doğru ve erek alıcının anlayabileceği şekilde aktarımı, çeviri etkinliğinin toplumsal dönüşümün oluşmasında ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Çeviri etkinliği sadece sözcüklerin bir dilden başka bir dile aktarımı değildir. Çeviri, sözcüklerin oluşumunun sağlandığı kültürlerin birbiri ile buluşmasını sağlamaktır. Aynı zamanda her bir farklı kültürel farklılığın pratikte yaşandığı toplum yapısını tanınması demektir. Uluslararası kültürel farklılıkları buluşturmak çeviri etkinliği aracılığı ile olmaktadır ve hiçte kolay bir olay değildir. Toplumsal dönüşümlere kaynaklık eden çeviri etkinliğinin mimarları çevirmenlerin de sadece her iki dili de bilmesi yeterli değildir. Bunun yanında iki dilin de konuşulduğu toplumların yapılarını ve kültürel olgularını çok iyi tanınması gerekmektedir.

5. Sonuç

İnsanlık tarihinin başlamasından beri farklı toplumsal ve kültürel yapılara sahip toplumların çeşitli nedenlerle günün koşullarına göre iletişimleri olmuştur. Gerek sözlü gerekse yazılı olan bu iletişimler farklı kültürlerin ortak dili olan çeviri dili ile olmuştur. Bu iletişim sonucunda toplumlar değişik düşüncelerden etkilenerken, kendilerini yenilemek ve yeniden bir yaşam düzeni oluşturmak istemişlerdir. Çevirinin etkisiyle toplumsal dönüşüm yaşayan oldukça çok toplumlar vardır. Özellikle uzun süre dışarıya kapalı kalan toplumların dönüşümü, yeni düşüncelerin çeviri aracılığı ile aktarılmasıyla gerçekleşmiştir.

Bir toplumun, siyasi, ekonomik, kültürel yapısının değişmesine ve uygar ülkelerin seviyesine ulaşmasına çeviri etkinliğinin bir yol gösterici olarak katkısı oldukça büyüktür. Çeviri etkinliği, bir toplumun sürekli olarak kendini yenilemesini sağlarken, kendi olumsuz yönlerini de eleştirmesini sağlayan etmendir. Çevirinin sunduğu çözüme yönelik farklı bakış açıları, toplumun çalışmayan sistemlerinin işlerliğini yeniden kazandıracak ve işler hale getirecektir.

Son dönemlerde çeviri etkinliği toplumların tüm ihtiyaçlarının karşılanmasında çok büyük rol oynadığını görülmektedir. Hızlı teknolojik gelişmelere paralel olarak çeviri etkinliğinin kapsam alanı genişlemiş ve tüm alanlarla ilişki haline girmiştir. Bu nedenle, çeviri etkinliği

toplumların her alanda kendilerini yenilemesini sağlayan ortak bir kaynak haline gelmiştir. Bu anlamda çeviri, toplumsal sistemlerin kendilerine yeniden işlerlik kazandırma olanağını kazanmasında bir anahtardır

Çeviriler aracılığı ile dünyada güncel olan düşüncelerin yaygınlaşması, neredeyse olaylara bakış ve çözüm düşüncelerini eşit hale getirmiştir. Bu anlamda hangi siyasi rejim olursa olsun her bir ulusun yeni fikirlere kapalı bir yaşam içerisinde olamayacağı yaşanılan gerçeklerle sabittir. Toplumsal dönüşümlerin ve ulus bilincinin kazanılmasının en büyük kaynağı çeviri eserleridir. Yenilenen düşüncelerin karşılaştırma yoluyla içselleştirilmesi ve özdeşince çerçevesinde geliştirilerek korunması açısından çeviri büyük rol oynamaktadır.

6. Kaynakça

- Arı, Sevinç.** (2014). “Çeviri Sosyolojisi”, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Dinçay, Köksal** (2005). “Çeviri Eğitimi: Kuram ve Uygulama” Nobel Yayın Dağıtım No: 582. Ankara
- Ersoy, Hüseyin** (2012). “Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği” Araştırma Yayınları:75 Ankara
- Eruz, Sakine** (2010). “Çokkültürlülük ve Çeviri”, Multilingual Yayınevi, İstanbul
- Eruz, Sakine** (2010). “Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler”, Multilingual Yayınları, İstanbul
- Tosun, Muharrem** (2017). “İşlevsel Çeviribilim”, Değişim Yayıncılık, İstanbul
- Ülken, Hilmi Ziya** (2016). “Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü”, İkinci Basım Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sertifika No: 29619, İstanbul
- Yalçın, Perihan** (2015). “Çeviri Stratejileri Kuram ve Uygulama”, Grafiker Yayınları, Ankara
- Yücel, Faruk** (2016). “Çevirinin Tarihi”, Çeviribilim Yayınları (Yenilenmiş Edisyon), İstanbul
- Yazıcı, Mine** (2004). “Çeviri Etkinliği”, Multilingual Yayınevi, İstanbul
- Yazıcı, Mine** (2016). “Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuvarları”,2. Baskı, Multilingual Yayınevi, İstanbul

<https://www.nettercume.com.tr/dunyada-ve-turkiyede-cevirinin-tarihi/>

Erişim Tarihi:

05.11.2020

BİLGİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ENDÜSTRİ 4.0, BÜYÜK VERİ VE NESNELERİN İNTERNETİ¹

Mustafa YILMAZ

Kırıkkale Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0003-1117-8691>

Fahri ATASOY

Kırıkkale Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0001-9201-3586>

ÖZET

Endüstri öncesi toplumlarda insanın kas gücü ve tarımsal üretim için doğaya bağımlılığı önemlidir. Endüstri toplumlarından itibaren toplumun temel yapıtaşı sermaye ve enerji olmuştur. Bu durum enformasyon toplumunda ise işlenmiş ve anlamlandırılmış bilgi üzerine inşa edilmektedir.

Artık kapital yoğun üretim yerini bilgi yoğun üretime terk etmekte ve nitelikli iş ve işgücü gücü de özellikle ağlar üzerinden kullanılmaya başlanmaktadır. Toplumların geçirdiği endüstriyel süreçlerin içerisinde henüz yeni bir olgu olan endüstri 4.0 da bu ağlar üzerinden can bulmaktadır. Robotik, nesnelere interneti, yapay zekâ, makine öğrenmesi, bulut bilişim, büyük veri analitiği gibi katma değeri yüksek, ağ tabanlı teknoloji ve sistemler endüstri 4.0'ın görüntüleri olarak değerlendirilebilmektedir.

Geçmişte devlet otoritesi gibi kurumların elinde olan bilgi toplama, zahmetli süreçler içermekteydi. Günümüzde ise bilişim teknolojileri ile bilginin üstel artışının olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Verilerin bu artışı sonucunda ortaya çıkan büyük veri kavramı, veriyi kuşatan tüm süreçleri ifade etmektedir. Bunlar; çoğalan ve çöplük gibi büyüyen ham verinin sistematik bir ayırmayla işlenerek enformasyona dönüşüm ve geri dönüşüm süreçleridir.

İnternetin, nesnelere boyutuna taşınması, cansız araçların ve hatta canlıların da işin içine katılarak birbirine ağ ile bağlanması sonucu nesnelere interneti adı verilen kavram oluşmuştur. Nesnelere interneti, büyük verinin ve endüstri 4.0'ın, bilgi güvenliği ve gizliliği açısından da ele alınması gerekmektedir. Giyilebilir bir akıllı saatin sağlık verileri toplaması

¹ Bu bildiri, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Fahri ATASOY danışmanlığında yürütülen “Küreselleşme Sürecinde Otoriteye Direnme Yolu Olarak Bilgi İfşası” isimli tezden üretilmiştir.

yaşam konforunu artıran bir inovasyon olarak görülebilir fakat bir siber saldırı yoluyla bireysel gizliliğe yönelik bu verilerin elde edilmesi istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Yine akıllı fabrikaların oluşmasında da temel mekanizma nesnelerin internetidir. Bu akıllı fabrikalarda çalışanlar robotlar endüstri açısından ideal işçiler olarak görülebilir. Acıkmazlar, uyku ve izin talepleri yoktur, sosyal güvenlik ve gelecek sigortası arzulamazlar hatta zam istemezler. Sormazlar ve de sorgulamazlar. Fakat uzaktan gizlice gözetlenebilir hatta hacklenebilirler! Kritik ve inovatif verileri ise ele geçirilip rakip firmalara sızdırılabilir.

Veri güvenliği, genelde sosyal ağlarda gezinen bireylerin ilişkilerine ve kişiliklerinin analiz edilmesine odaklanmaktadır. Facebook ve Twitter gibi sosyal ağların topladıkları kişisel verileri reklam, pazarlama ve siyaseti yönlendirme amaçlı kullandığı ve hatta sattığı bilinmektedir. Ancak büyük veri sadece sosyal ağlarda üretilmemektedir. Nesnelerin ve endüstriyel süreçlerin tamamında üretilen büyük verilerin güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.

Bu bildiride bilgi güvenliği açısından endüstri 4.0, büyük veri ve nesnelerin interneti literatürde yer alan birkaç somut örnekle sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Güvenliği, Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti, Büyük Veri.

INDUSTRY 4.0 IN TERMS OF INFORMATION SECURITY, BIG DATA AND INTERNET OF THINGS

Abstract

In pre-industrial societies, human physical strength and dependence on nature are important. Capital and energy are the main building blocks of society since the time of industrial societies. In the information society, this situation is built on processed and interpreted knowledge.

Now the capital-intensive manufacturing place is abandoned to information-intensive manufacturing, and qualified labor and labor force are being used through cyberspace networks. Industry 4.0, which is a very new phenomenon in the industrial processes of societies undergone and represents the latest stage of digital transformation, also comes to life on these networks. High value-added network-based technologies and systems such as robotics, internet of things, artificial intelligence, smart systems, machine learning, cloud computing, big data analytics can be considered images of industry 4.0.

Information collection and analysis, which has been in the hands of institutions such as the state authority in the past, includes laborious processes. Today, computer and internet technologies and information is experienced in a process where there is an exponential growth. The concept of big data resulting from this increase of data means all the processes surrounding the data. These are the processes of making sense of raw data, increasing and growing like dumps, such as converting and recycling them into information by processing with a systematic distinction.

The concept called internet of things was formed as a result of moving of the Internet to the size of objects, connecting lifeless vehicles and even living things with the network. The Internet of Things, big data and industry 4.0, should also be addressed in terms of information security and privacy. Collecting health data of a wearable smartwatch may be seen as an innovation that enhances the comfort of life, but obtaining this data towards individual privacy through a cyber attack can cause unintended consequences to exist. The main mechanism for the creation of smart factories is the internet of things. Robots working in these smart factories can be seen as ideal industry workers. They don't get hungry, they don't sleep, they don't ask for permission, they don't have health and social security demands, they don't ask for raises. They don't ask and they don't question. But they can be kept under surveillance or even hacked from a distance! Critical innovative data can be seized and leaked to rival companies. In terms of big data security, the event focuses on analyzing the relationships and personalities of individuals who are often browsing social networks. Social networks such as Facebook and Twitter are known to use and even sell personal data they collect for advertising, marketing and directing politics. But big data isn't just produced on social networks. It is necessary to ensure the security of large data produced in all objects and industrial processes.

In this academic paper, industry 4.0 will be discussed sociologically with several concrete examples in the literature in terms of information security, big data and the internet of things.

Keywords: Information Security, Industry 4.0, Internet of Things, Big Data.

1. Giriş

Bilişim devrimi sonrasında yaşanan süreçler bilgi toplumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bilgi toplumu olanakları ile bilginin üstel artışının yaşandığı bir süreç yaşanmıştır. Bilgi toplumu endüstriyel süreçlerine ağ olanaklarının eklenmesi sonucunda da endüstri 4.0 kavramı ortaya çıkmıştır. Endüstri 4.0, insanlığın yaşadığı endüstriyel süreçlerin

içerisinde yeni olan bir kavramdır. Nesnelerin interneti ve büyük veriyi endüstri 4.0'ın görüntülerinden biri olarak düşünmek uygun görülebilmektedir. Bu görüntülerin bilgi güvenliği ekseninde de bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.

2. Bilgi Güvenliği

Son iki yıl içinde insanlığın önceki tüm tarih boyunca ürettiğinden daha fazla veri üretilmiş ve üretilen bu veri anlamlandırılıp bilgiye çevrilmiştir. Söz gelimi 2020 yılında dünya üzerindeki her insan için saniye başına yaklaşık 1.7 megabayt veri üretildiği tahmin edilmektedir. Bu veriler; e-posta, Facebook, WhatsApp, Twitter gibi sosyal medya platformlarından, çekilen milyonlarca fotoğraftan, fabrikalardaki ve hayatın her alanındaki sensörler ile algılayıcılardan ve mobil cihazlardan üretilmektedir. Ayrıca akıllı buzdolapları, akıllı saatler, akıllı sayaçlar da bu miktarı artırmaktadır (Marr, 2020:12).

Bu süreçte üretilen ham veriden, değerli veri elde etmek karmaşıklaşmakta, riskli ve pahalı hale gelmektedir. Bilgi ve verinin üstel seviyede artışının olduğu günümüzde bunların güvenliğini sağlamak ve gizliliğini korumak önem kazanmaktadır.

Bilgi güvenliği, elektronik ortamlarda saklanması ve taşınması esnasında bilgilerin bütünlüğü bozulmadan, izinsiz erişimlerden korunması için güvenli bir bilgi işleme platformu oluşturma çabalarının tümüdür.

Ayrıca “bilginin bir varlık olarak hasarlardan korunması, doğru teknolojinin, doğru amaçla ve doğru şekilde kullanılarak her türlü ortamda, istenmeyen kişiler tarafından elde edilmesini önleme olarak” da tanım görmektedir (Canbek ve Sağiroğlu, 2006:168).

3. Endüstri 4.0

İlk defa 2011 yılında literatüre Almanya Hannover'de bir fuarda tanıtılarak kazandırılan bu kavram hemen birkaç sene içinde oldukça popülerite kazanmıştır (Yıldız, 2018: 547). Yeni ürünlere ulaşmanın kolaylığı sayesinde tüketici taleplerinde yaşanan değişim ve artan bireysellik ile küresel piyasalarda rekabet şartları, kalifiye işgücünün gerekliliği, kusursuz üretim, azaltılmış maliyetler Endüstri 4.0'ın çıkışına zemin hazırlamıştır.

Endüstri 4.0, belirli bir ekonomik değere sahip canlı-cansız her nesnenin internet bağlantılarıyla diğer nesnelerle iletişime ve etkileşime geçebileceği akıllı üretim dönemine geçiş olarak değerlendirilmektedir. Üretimde dijitalleşmenin yaşanmaya başladığı bu dönemde sanal ve fiziksel sistemlerin birbirine entegre olduğu ve internete bağlı olan nesnelerin böylelikle akıllanacağı üretim sistemlerine geçilmektedir (Aksoy, 2017: 37).

Nesnelerin interneti, yapay zekâ, akıllı sistemler, robotik, makine öğrenmesi, bulut bilişim, büyük veri analitiği, nanoteknoloji yöntemleri, simülasyon teknolojileri ve 3D yazıcı ile modelleme gibi katma değeri yüksek, ağ tabanlı teknolojiler dördüncü sanayi devriminin görüntüleri olarak değerlendirilmektedir.

4. Büyük Veri

İnsanlığın ilk günlerinden itibaren iktidar ve otoritelerin elinde olan bilgi toplama ve zor ve zahmetli süreçleri ifade etmekteydi. Üstelik elde edilen bilgiler hem az idi hem de henüz kullanılabilir hale dahi gelmeden hızlıca eskimekteydi. Bugün, bilgisayar ve internet teknolojileri ile bilginin üstel artışının olduğu bir süreç yaşanmakta, bilgi eskimeye fırsat dahi bulamadan ayıklanması gereken çöp yığınlarına dönüşmektedir. Verilerin bu artışı sonucunda ortaya çıkan büyük veri (*big data*) kavramı bilim dünyasına henüz 2005 yılında kazandırılmıştır. Büyük veri, geleneksel veriye kıyasla daha hızlı, karmaşık ve çok daha hacimlidir. Üstelik geleneksel veri tabanı işleme teknikleri büyük veriyi depo ve analiz etmekte artık işe yaramamaktadır (Dülger, 2016: 503).

Büyük veri ve analizini somutlaştırmak amacıyla iki örnek verilebilir. İlk örnek, 2009 yılında ve domuzlarda yayılan H1N1 kod adlı bir virüsten verilebilir. Bu virüs ortaya çıktığında tüm dünya yeni bir pandeminin eşiğinde olunmasından korkmuştur. Başta ABD'dekiler olmak üzere tüm doktorlar virüsün sağlık sistemlerini felç etmeden kendilerine bildirilmelerini istemişlerdir. Bu süreçle eş zamanlı olarak Google mühendisleri, Nature isimli bilimsel bir dergide bu kış gribinin ABD'de belirli bölge ve eyaletlere kadar yayılmasının tahmin edildiğini açıklayabilen veri analitiğine dair bir makale yayınlamışlardır. Bahsedilen veri analitiğinin çalışma mantığı, özetle şu şekildedir:

Her gün üç milyardan fazla arama sorgusu alan Google veri tabanından, Amerikalıların en çok sorgulama yaptığı elli milyon arama terimi seçilmiş ve bunlar, ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin verileriyle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada ön amaç grip virüsünün bulaştığı bölgeleri, insanların internette söz gelimi “öksürük ve ateş için ilaç” gibi aramalarından yola çıkarak tespit etmektir. Belirlenen arama sorgularının sıklığı ile zaman ve mekân arasındaki korelasyon, bu sistemin özelliğidir. Sonuç veri analitiği açısından şaşırtıcı olmuştur. ABD Hastalık kontrol ve Önleme Merkezinin 2007-2008 yıllarındaki kayıtlara geçmiş grip vakaları ile ellerindeki 450 milyon farklı matematiksel modeli kullandıklarında merkezdeki verilerle örtüşürcesine gribin nerede yayıldığını tespit edebilmişlerdir.

Böylece H1N1 virüs salgını patladığında Google'ın sisteminin resmi devlet istatistiklerinden daha faydalı ve güncel olduğu ortaya çıkmıştır (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 9-10).

İkinci örnek, dünyadaki en büyük sosyal ağ olan Facebook'tan verilebilir. Bireyler, bir kullanıcılara ücretsiz sunulan bu platformu daha çok arkadaşlarıyla bağ kurmak, özel anlarını paylaşmak, sosyal etkinliklerini organize etmek ayrıca alışveriş kararları almak için kullanmaktadır. Bu sene Facebook'a 2 milyon firma, reklam vermek amaçlı başvurmuştur çünkü şirketler için eski usul ayakta kalma metotları olan gazete, TV, radyo ve reklam panolarının yerini sosyal ağlara bırakmıştır. Eski usulden farklı olarak Facebook reklamlarda, eriştiği kullanıcı verilerini (*user-data*) kullanmakta ve topladığı bu verileri ürüne dönüştürüp pazarlamaktadır.

Bireyin nerede çalıştığı, nerede yaşadığı, boş zamanlarında ne yaptığı, nerede eğlendiği, kaç arkadaşının olduğu, neleri beğendiği gibi sosyal davranış bilgilerine dair büyük veriye tam ve gerçek zamanlı erişimi bulunmaktadır. Bu tüketici verileri, istatistiksel olarak sınıflandırılmakta ve reklam vermek isteyen şirketler için ayırt edilerek bireylerle isabetli bir şekilde eşleştirilmektedir (Marr, 2020: 79-82). Büyük veri analitiğinin kullanıldığı kişiselleştirilmiş hedefli reklamdan 2011 yılında Facebook'un 2 milyar dolar kazandığı tahmin edilmektedir.

Ayrıca Facebook'un 2016 Amerikan seçimlerini ve İngiltere'deki Brexit kampanyasını etkilediği bilinmektedir. Büyük verinin ve güvenliğinin önemine bu örnekler isabetli görünmektedir.

5. Nesnelerin İnterneti

Bilgi toplumunun yapıtaşı olan internetin, nesnelere boyutuna taşınması; cansız araçların ve hatta canlıların da birbirine ağ ile bağlanması sonucu nesnelerin interneti (*Internet of Things-IoT*) adı verilen kavram oluşmuştur. Bilişim teknolojilerinin evde, işyerinde veya çevrede bulunan bir nesneye veya canlıya ağ aracılığıyla entegre edilerek kullanılması olarak da düşünülebilmektedir. Toplanan veriler, büyük veriyi oluşturarak fiziksel veya bulut sistemlerde depolanmakta, veri madenciliği yoluyla işleme ve anlamlandırma sürecine tabi tutulmaktadır.

Uygulama alanlarının ve örneklerinin her geçen gün çoğaldığı nesnelerin internetinde ağa bağlı bilgisayarların bilgi alışverişi yapması, bireysel ve toplumsal yaşam standartlarını

iyileştirmektedir. Nesnelerin internetinde nesne kavramı geniş bir yelpazede anlam kazanırken kullanım alanlarından bazıları da şöyle sıralanabilmektedir:

- Konfor ve güvenlik amacıyla; ev ve bina gibi yaşam alanlarının elektrik, elektronik ve mekanik sistemleri kontrol etmede; henüz endüstriyel tasarlama aşamasında olarak beyaz eşyalar ile küçük ev aletlerinin yönetim ve yönlendirilmesinde,
- Aydınlatma, güvenlik, alarm, gaz kaçağı algılama mekanizmalarında, video, ses gibi ev eğlence yönetimlerinde,
- Endüstride; akıllı makine, sensör ve denetleyiciler, enerji tüketen cihazların kumandası ile otomasyon ve kontrol sistemlerinde gerçek zamanlı izlemeye süreç kontrol ve veri toplama aşamalarında,
- Tıp ve medikalde; hastanın vücudundaki fizyolojik parametrelerin anlık gözlemlenebilmesinde,
- Ulaşımında; trafik denetimi, güvenlik ve yol yardımı ile acil kurtarma seçeneklerinde,
- Ekolojide; gürültü, hava kalitesi ve kirlilik kontrolü, yangın ve doğal afetler erken uyarı sistemlerinde,
- Tarımda; bitki sağlığı ve izlemesi, toprak, su iklim ve verimlilik kontrolü ile hayvancılıkta; yine verimliliğe dair gözlemlerde,
- Akıllı ölçüm sistemlerinde; ölçümün uzaktan sağlanmasının yanı sıra enerji maliyeti tahminlerinde ve enerji hırsızlığının önüne geçmek amacıyla kullanılabilmektedir (Gökrem ve Bozuklu, 2016: 49-55).

Endüstri 4.0'ın bir diğer görüntüsü olan akıllı fabrikalarda da temel mekanizma nesnelerin internetidir. İçerisinde insan çalışmaması nedeniyle karanlık fabrikalar (*lights out*) olarak da tabir edilen akıllı fabrikalar; işi sensörlerle algılayarak ekipmanlar ile internet aracılığıyla iletişim sağlamakta, üretimi bulut sistemlerdeki büyük veriden elde etmektedirler. Hatta makinalara bakım onarım yapacak kadar bilinçlenmişlerdir (Yıldız, 2018:552). Bu fabrikalarda yüksek sıcaklık veya zehirli gazlar altında insanların yerine akıllı robotların çalıştırılmasıyla insanî risklerin yok olması da amaçlanmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Buraya kadar verilen örneklerin tedirgin edici bir perspektiften; güvenlik ve gizlilik açısından da ele alınması gerekmektedir. Evdeki gaz ocağının dışardayken mobil cihaz uygulaması ile yemeği ısıtması veya klimanın uzaktan kontrolü, yaşam konforunu artıran bir inovasyon olarak görülebilir fakat bir siber saldırı ile insanlar uykudayken aynı gaz ocağının açılmasıyla zehirlenmemenin veya klimanın açılması sonucu ölümcül soğuk bir uykuya yatmamanın tedbirinin alınması gerekmektedir.

Bir başka örnekle evin her bir yanına güvenlik amaçlı konulan kameraların bir paradoksal döngü gibi kişiyi güvensiz bırakması ve sürekli izlenebilirliğine yol açması da muhtemeldir. Otonom bir araba ile yolculuk yaparken aracın kontrolünün ele geçirilmesi ile kişiye ölümcül kaza yaptırılabilirliği bu konudaki en bilindik örneklerdendir. Yine giyilebilir nesnelere vücut aktiviteleri, sağlık durumu ile bu nesnelere GPS takibi üzerinden anlık yer tespiti ve izleme yapabilmeleri bireyin gizliliğinin ifşasına dair tüm emareleri taşımaktadır.

Facebook ve Twitter gibi sosyal ağların topladıkları kişisel verileri reklam, pazarlama ve siyaseti yönlendirme amaçlı kullandığı ve hatta sattığı bilinmektedir.

Akıllı fabrikalarda çalışan robotlar endüstri açısından ideal işçilerdir; acıkmazlar, uyumazlar, izin istemezler, sağlık ve sosyal güvenlik talepleri yoktur, zam istemezler. Sormazlar ve sorgulamazlar (Aksoy, 2017:38). Sendikal hareketlere katılmazlar. Fakat izlenebilir hatta hacklenebilirler! Hatta kritik ve inovatif verileri ele geçirilip rakip firmalara sızdırılabilir.

Giyilebilir bir akıllı saatin sağlık verileri toplaması bir inovasyon olarak görülebilir fakat bir siber saldırı yoluyla bireysel gizliliğe yönelik bu verilerin elde edilmesi istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

Yine tüm kişisel bilgilerin tek bir şifreyle ulaşıldığı e-devlet sistemleri için de aynısı geçerlidir. İkamet, sağlık, aile, hukuk, tapu, eğitim, vergi ve borçlar, üye olunan siyasi parti veya dernekler gibi her türlü bilgiye ulaşılabilen e devlet uygulamaları hal dünyada gizlilik ve güvenlik endişesi ile tartışılmaktadır.

Bilgi toplumu olanakları ile birlikte ortaya çıkan kavramlar olarak endüstri 4.0, nesnelere interneti ve büyük veri üretim ve tüketimde toplumsal yaşamın her alanında kendini göstermektedir. Bireysel veya toplumsal fark etmeksizin bilgi güvenliğini sağlamak, gizliliğini korumak, ifşa edilmesini önlemek, saldırı ve izinsiz kullanımlar için tedbirler almak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. *Sosyal Araştırma Vakfı Katkı Dergisi*, Sayı 4, s. 34-44

Dülger, Ü. (2016). Büyük veri nedir? *Yeni Türkiye Dergisi*. 22(88). S.503-508.

Gökrem, L ve Bozuklu, M. (2016). Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizdeki Mevcut Durum. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, (13), 47-68. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gbad/issue/29709/319647>

Marr, B. (2020). Büyük Veri İşbaşında 45 Yıldız Şirket Büyük Veri'yi Nasıl Kullandı. (Başak Gündüz, Çev.). İstanbul: MediaCat Kitapları

Mayer-Schönberger V. ve Cukier K. (2013). Büyük Veri: Yaşama, Çalışma ve Düşünme Şeklimizi Dönüştürecek Bir Devrim. (Banu Erol, Çev.). İstanbul: Paloma Yayınevi.

Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar. *Sakarya University Journal of Science*, 22 (2) , 546-556. DOI: 10.16984/saufenbilder.321957

EDİRNE

28-29 KASIM 2020

الاعجاز القرآني و العلمي في قصة أيوب عليه السلام

EYYÜB ALEYHİSSELAM'IN KISSASINDAKİ BİLİMSEL MÜCİZELER¹

**THE SCIENTIFIC MIRACLES OF THE HOLY QURAN:
A CASE STUDY OF THE PROPHET JOB (PBUH)**

ASMAA YOUNIS

Dr. Öğretim. Üyesi, Atatürk Üniversitesi
0000-0002-2005-372 orcid.org/

EYYÜB ALEYHİSSELAM'IN KISSASINDAKİ BİLİMSEL MÜCİZELER

Öz:

Kur'an-ı Kerimde hiçbir kıssa yoktur ki içerisinde çokça faydalar, ibretler ve Kur'an-ı Kerim'in geliş gayesi olan değerli hükümler içermesin. Bu yüce kıssalardan biri de Hz. Eyyûb (a.s) kıssasıdır. Bu kıssa pek çok Kur'ân-î i'cazı barındırmaktadır. Peygamber (a.s) ve beraberindeki mü'minler, kafirlerin sıkıntı, zorluk ve şiddetine maruz kalırlarken onlara ümit kapılarını açmak ve bu sıkıntılardan sonra yüce hedeflere ulaşacaklarını, bu süreci aşacaklarını, teslim olmalarını, acizlik göstermemelerini, umut kesmemelerini ve bu süreci ancak Eyyûb (a.s)'ın sabır ve gayret göstererek aştığı gibi onların sabır, gayret ve ellerinden geldiği kadar dayanma ile aşabileceklerini söylemek için gelmiştir .

Buradan hareketle, Eyyûb (a.s)'ın kıssasında geçen âyetlerden edinilen hikmet ve ibretlerden bahsettim. Bunun yanı sıra nefsî ve cismi hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek Kur'ân-î ve ilmî i'cazları açıkladım.

Hz. Eyyûb (a.s)' dan bahseden âyetleri topladım, müfessirlerin bu konudaki görüşlerine göre şerh ettim ve genellikle tercih edilen görüşü ortaya koydum. Bunun yanı sıra Kur'ân-î ve ilmî açıdan deri hastalıkların ilacında kullanılabilecek soğuk suyun önemine ışık tuttum.

Aynı şekilde mü'minin hayatında sabrın önemini ve sabrın dünyadaki ve ahiretteki sevabını Hz. Eyyûb (a.s)' ın sabrı, Allah'ın onu dünyada mükafatlandırması ve onu mü'minlere kıymetli bir örnek yapması üzerinden beyan ettim.

Ayrıca bu araştırmayı Hz. Eyyûb (a.s)'ın kıssasında geçen kıymetli derslerin önemini ,kişi ve toplumun hayatındaki olumlu etkilerinin açıklanmasıyla sonlandırdım. Bu kıssanın anlatılmış olduğu âyet-i kerîmelerin iniş sebebi; kâfirler tarafından her türlü eziyete, işkenceye, sıkıntıya maruz kalan Hazreti Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) ve O'na inanan Mü'min kullara (Radiyallahu Anhum) umut kapısını açmak içindir. Şüphesiz ki bu kıssa Hazreti Peygamber (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) ve Ashabına (Radiyallahu Anhum) şunları öğretiyordu; zorluklar karşısında pes etmeyip mücadele etmeyi, müsibetler esnasında tevekkül etmeyi, tahammüllerini aşan olaylar karşısında Eyyûb Aleyhisselam'ın sabrını ve gayretini aşan olaylar karşısında

¹ Bu makale Eyyûb Aleyhisselam'ın Kıssasındaki Bilimsel Mücizeler kongresinde bildiri olarak sunulmuştur

ümitsizliğe düşmemesi gibi ümitsizliğe düşmemelerini öğretiyordu. Cismi ve ruhi hastalıkların ilacını ilmi ve Kur'an-î mucizelerle açıkladığım gibi Eyyûb Aleyhisselam'ın kıssası hakkında varid olan âyet-î kerimelerin ibretlik hükümlerinden de bahsettik.

Anahtar kelimeler - Eyyûb (as) ; Bilimsel Mücizeler – Eyyûb (as)'ın hastalığı - Eyüp (as)'ın yıkandığı su – sınanmadaki hikmet

The Scientific Miracles of the Holy Quran:A case study of The Prophet Job (PBUH)

Abstract:

There is hardly any story in the Noble Qur'an devoid of benefits, lessons and values. The story of Prophet Ayyub (PBUH) is an example. It provided hope for Prophet Mohammed (PBUH) and for his followers suffering dire straits and plight. The lessons learned from that tough bind and situation is that they are critical for reaching their goals and complete their mission. They must not surrender and do their best to overcome that situation and follow suit Prophet Jacob.

The Quranic research found that the story of Prophet Ayyub is full of psychological and physical therapies that are highly needed nowadays. And remember Ayyub, when He cried to his Allah, "Truly distress has seized me, but Thou art the Most Merciful of those that are merciful So We listened to him: We removed the distress that was on him, and We restored his people to him, and doubled their number,- as a Grace from Ourselves, and a thing for commemoration, for all who serve Us." God told Prophet Ayyub to treat his illness through two important things: Strike [the ground] with your foot. Allah also commanded him to wash himself in cold water, and to drink from it, "...this is a spring water for a cool bath and drink". It is concluded from the verse that the illness must be treated from its roots from inside and outside the body.

Keywords: Prophet Job, illness of Job, Scientific and Quranic miracles.

الاعجاز القرآني و العلمي في قصة أيوب عليه السلام

الملخص:

لا تكاد قصة في القرآن الكريم تخلو من الفوائد، والعبر، والقيم والتي تحمل في طياتها العديد من الحكم العظيمة التي جاء من أجلها القرآن ومن هذه القصص العظيمة قصة سيدنا أيوب عليه السلام فقد جاءت هذه القصة تحمل كثيراً من الاعجاز القرآني، لتفتح باب الأمل لرسول الله صلي الله عليه وسلم، و للمؤمنين الذين معه، خاصة وهم في مرحلة الضيق، والكرب، والشدة التي يلاقونها من الكفار، لتقول لهم أن هذه المرحلة لها ما بعدها، هي ضرورية للوصول للأهداف العالية التي ينشدونها وأن عليهم أن يتجاوزوها، ولا يستسلموا لها، أو يعجزوا عندها أو يياسوا أمامها وإنما يتجاوزوها بجهدهم وسلوكهم وحركتهم على قدر ما يستطيع كما تجاوزها أيوب عليه السلام بجهد وصبره، من هذا المنطلق تحدثت عن الحكم والعبر المستفادة من خلال الآيات القرآنية الواردة في قصته، كما بينت الاعجاز القرآني، والعلمي في علاج الأمراض النفسية، والجسدية، وقد جمعت الآيات القرآنية التي تكررت

سيدنا أيوب عليه السلام وشرحتها حسب آراء المفسرين, كما بينت المعنى الراجح منها , وسلطت الضوء على أهمية استخدام الماء البارد في علاج كثير من أمراض الجلدية من الناحية العلمية والقرآنية, كما وضحت أهمية الصبر في حياة المؤمن , وبيان ثواب الصبر في الدنيا والآخرة كما صبر سيدنا أيوب عليه السلام وكافأه الله في الدنيا وجعله نموذجاً ومثلاً قيماً للمؤمنين , كما اختتمت هذا البحث بأهمية الدروس العظيمة الواردة في قصة أيوب عليه السلام, وبيان أثرها الإيجابي على حياة الفرد والمجتمع, لذلك قامت الباحثة بدراسة قرآنية من خلال قصة سيدنا أيوب, وتبين لها أنها مليئة بأساليب العلاج النفسي والجسدي, والتي تهدف لتحسين حالة المؤمن النفسية, والذي يتأمل آيات القرآن يلاحظ أن أكثر من الثلث عبارة عن قصص, وعبر, وموعظة, وحوار بين الأنبياء, والناس, وبين الله تعالى وأتباعه, كلها تهدف الى تحسين الحالات النفسية التي يحتاجها الإنسان في هذا العصر, وقد وضحت الباحثة من خلال هذا البحث قصة سيدنا أيوب وتعرضه للبلاء الشديد, والمرض الذي كاد يصرفه عن ذكر الله, والشيطان الذي مسه بتعب وعذاب وعانى من الألم سنوات طويلة.. ولكن هل تركه الله دون شفاء, بل شفاه بأهون الأسباب تأمل معي قوله تعالى :

(وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ) (83) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى لِلْعَابِدِينَ) (84)²

وتأمل معي كيف يلجأ العبد الصالح لربه (أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ) وكيف تأتي الاستجابة من الله عز وجل (فَاسْتَجَبْنَا لَهُ) هذا هو حال المؤمن لا يفقد الأمل من الله تعالى.

وقد أمر الله تعالى سيدنا أيوب أن يتعالج من مرضه من خلال أمرين مهمين : الأمر الأول: أمره الله تعالى أن يركض برجله وذلك في قوله تعالى: اركض برجلك³ أي: اضرب الأرض برجلك, وبامتثاله ما أمره الله به نبعث بقدرة الله . تعالى . عين من الماء البارد.

الأمر الثاني: أمره الله تعالى أن يغتسل في الماء البارد, وأن يشرب منها فأذهب الله . سبحانه وتعالى . عنه كل ما كان بجسده من الأدوية الظاهرة والباطنة, وعاد سليماً معافياً كما كان قبل الابتلاء.

من خلال ذلك استنتجت الباحثة الاعجاز القرآني والعلمي المستنبط من الآيات وهو أنه لا بد من علاج جذور وأصل المرض الجلدي من الداخل ومن الخارج . فالماء القلوي القاعدي يعالج الجسد من الداخل , والماء الحمضي يعالج الأمراض الجلدية الخارجية ولذلك كانت دقة القرآن الكريم " هذا مغتسل بارد وشراب " أي هناك نوعين ماء قلوي بارد خير شراب, وماء حمضي خير مغتسل وشفاء.

الكلمات المفتاحية: الحكمة من الابتلاء, الاعجاز العلمي , مرض أيوب صبر أيوب, علاج أيوب.

المقدمة

يختبر الله سبحانه وتعالى الإنسان بالابتلاء بالشدائد والنوازل, فالمؤمن يصبر ويجزع تحسباً لوجه الله تعالى مهما

² الأنبياء 21 / 84/83.

³ ص 38 / 42.

كانت مصيبتها، وقد ورد في الكثير من الآيات القرآنية ذكر أوصاف المؤمنين أنهم صابرون شاكرون لله تعالى، يُظهرون الجَدَّ والصبر عند المصائب، حيثُ خصَّ الله تعالى الصابرين بالأجر الكبير والمكانة العظيمة في الدنيا والآخرة، كما وجعل للابتلاء حكماً عديدة جاء ذكرها وفهمها من الآيات القرآنية والأحاديث الشريفة، منها أن في المصائب والابتلاءات تربيةً لنفوس المؤمنين، واختباراً لقلوبهم، وحقيقة إيمانهم ، وتزويد المحن من الأجر والثواب عند الله، وترفع المقام، والدرجات، وتمحو الخطايا، والسيئات؛ ولذلك كان جديراً بالمؤمن عدم اليأس والقنوط من رحمة الله إن أصابته محنة ما؛ إذ تترتب العديد من الآثار على اليأس، ومنها: أن صفتي الجزع والقنوط لا تُعدان من صفات أهل الإيمان؛ فالمؤمن شاكراً لربه راضٍ بقضائه، فرحمة الله وسعت كل شيء، ويُعدُّ اليأس والقنوط من صور حبِّ الحياة الدنيا، وإيثارها على الحياة الآخرة، وعدم الاعتراف بفضل الله - سبحانه -، ونعمته، مما يؤدي إلى الكسل، والفتور عن العبادات، والطاعات، والغفلة عنهما، وبالتالي الاستمرار في ارتكاب الذنوب، والمعاصي. لذلك فالمؤمن في هذه الدنيا معرض لكثير من الابتلاءات، كالأمراض، والمصائب، والأحزان وغيرها، فهو يحتاج إلى ما يذكره ويصبره، وقد رأيت أن المؤمنين عامة - ونحن الفلسطينين خاصة - قد وقع علينا من الابتلاءات، والمصائب، والأحزان، والمحن الشيء الكثير، من ذلك: الجوع، والفقر، والحصار، والقتل، والدمار، والأسر، والتعذيب، والحرمان، والاعتداءات على الممتلكات، والمقدسات، وغيرها ، وقد ضرب الله عز وجل في كتابه العزيز نماذج عظيمة للمحن والابتلاءات التي تعرض إليها الأنبياء، والمرسلين، والصالحين ، وكان من أهم هذه النماذج قصة سيدنا أيوب عليه السلام ، وصبره على الشدائد والابتلاءات التي تعرض لها خلال حياته، وقد بين النبي ﷺ أن أشد الناس بلاءً هم الأنبياء .

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ" قَالَ : قُلْتُ : " يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَيُّ النَّاسِ أَشَدُّ بَلَاءً ؟ قَالَ : الْأَنْبِيَاءُ ، ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ ، فَيُبْتَلَى الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ ، فَإِنْ كَانَ دِينُهُ صُلْبًا اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ ، وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ ابْتُلِيَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ ، فَمَا يَبْرُخُ الْبَلَاءُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ مَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ"⁴.

1.المبحث الأول : سيدنا أيوب عليه السلام ، اسمه، نسبه، وذكره في القرآن وفيه مطلبين:

1.1.المطلب الأول: سيدنا أيوب اسمه ، ونسبه:

هو أيوب بن أموص بن تارخ بن روم بن عيص بن إسحاق بن إبراهيم، كان أيوب رجلاً من الروم، وأبوه ممن آمن بإبراهيم الخليل حين ألقى في النار⁵ ، وكانت أمه من ولد لوط بن هاران، وكان الله تعالى قد اصطفاه ونباهه ويسط له الدنيا، وكانت له البتنية⁶ من أرض البلقاء من أعمال خوارزم مع أرض الشام كلها سهلها، وجبلها، وكان له فيها من

⁴ أحمد بن حنبل أبو عبد الله الشيباني ، مسند أحمد، تح: شاكر ، الطبعة الأولى (القاهرة : دار الحديث، 1995) ، 2:228.

⁵ أبو القاسم علي بن الحسن بن هبة الله، تاريخ دمشق، تح: عمرو بن غرامة العمري (دار الفكر ، 1995) ، 10 : 58.

⁶ البتنية ويقال البتنة: اسم ناحية من نواحي دمشق وقيل :هي قرية بين دمشق وأذرعان وكان أيوب عليه السلام منها، ابن عساکر، تاريخ دمشق 10 : 58.

أصناف المال كله.⁷

وسيدنا أيوب هو نبي من بني إسرائيل من ذرية يعقوب عليه السلام، وهو نبي ابتلي في جسده، وماله، وأهله، ودينه ومعتقده، وروي أن الله سلط الشيطان عليه ليفتته عن دينه، فأصابه في ماله، وقال له: إن أعطتني رجع مالك، فلم يطعه، فأصابه في أهله وولده، فهلكوا من عند آخرهم، وقال له: لو أعطتني رجعوا، فلم يطعه، فأصابه في جسده، فثبت أيوب على أمر الله.⁸

2.1.2. المطلب الثاني: ذكر سيدنا أيوب في القرآن الكريم

ورد الحديث عن سيدنا أيوب عليه السلام في القرآن الكريم في أربعة مواضع في القرآن الكريم
الموضع الأول في قوله تعالى:

(إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا)⁹

الموضع الثاني في قوله تعالى:

(وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا وَمِنَ الذُّرِّيَّةِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ)¹⁰

الموضع الثالث في قوله تعالى:

(وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرْنَا لِلْعَابِدِينَ)¹¹

الموضع الرابع في قوله تعالى:

وَذَكَرْنَا عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (41) ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (42) وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذَكَرْنَا لِأُولِي الْأَلْبَابِ (43) وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا قَاصِرًا بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (44)¹²

2. المبحث الثاني: ابتلاء سيدنا أيوب عليه السلام ، أسبابه، مدته، صبره على البلاء ، وفيه أربعة مطالب:

1.2.1. المطلب الأول: الابتلاء الذي تعرض إليه أيوب عليه السلام

⁷ الخازن، علاء الدين علي بن محمد أبو الحسن الشيعي ، لباب التأويل، تح: محمد شاهين. (بيروت : دار الكتب العلمية، 1415) 3: 234 . ابن منظور ، أبو الفضل محمد بن مكرم بن علي الرويفعي ، مختصر تاريخ دمشق، تح: روحية النحاس. رياض عبد الحميد مراد. محمد مطيع . الطبعة الأولى.(سوريا: دار الفكر، 1984)، 5: 105.

⁸ ابن عطية ، أبو محمد عبد الحق بن غالب الأندلسي، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، تح: عبد السلام عبد الشافي. الطبعة الأولى.(بيروت : دار الكتب العلمية، 1422)، 4: 506. عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله السعدي، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، تح: عبد الرحمن بن معلا اللويحق. الطبعة الأولى . (مؤسسة الرسالة، 2000)، 1: 714.

⁹ النساء/4: 163.

¹⁰ الأنعام/6: 84.

¹¹ الأنبياء/21: 84/83.

¹² ص 44/41/38.

- لقد تعرض سيدنا أيوب عليه السلام للكثير من الابتلاءات , وقد ذكر الله في القرآن هذه الابتلاءات في كلمة (الضَّرِّ) , والتي اختلف العلماء في معناها حيث ورد لفظ (الضَّرِّ) في القرآن على أربعة أوجه:
- الأول: الضَّرُّ: يعني الفقر واستدل بقوله تعالى : **وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضَّرَّ دَعَانَا لِجَنبِهِ**¹³ وقوله تعالى **وَمَا بِكُمْ مِّنْ نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضَّرُّ**¹⁴ أي: الفقر¹⁵.
- الثاني: الضَّرُّ: يعني القحط؛ قال تعالى : **إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ**¹⁶ أي: قحطوا. أو قوله تعالى : **وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ**¹⁷ أي: قحط¹⁸.
- الثالث: قال قتادة والضحاك وابن جريج أن الضَّرُّ: يعني المرض؛ قال تعالى : **وَإِن يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ**¹⁹ أي: بمرض²⁰.
- الرابع: الضَّرُّ: يعني الأهوال؛ مثل خوف الغرق²¹ قال تعالى : **وَإِذَا مَسَّكُمُ الضَّرُّ فِي الْبَحْرِ**²² . وقال مقاتل في تفسيره أن الضَّرُّ هنا بمعنى البلاء والشدة²³ وقال الثعلبي في تفسيره : معنى مسني الضَّرُّ أي من شماتة الأعداء²⁴ قال البغوي في تفسير قوله : **مَسَّنِيَ الضَّرُّ** أي : **{مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ}**²⁵ .
- 13 . يونس 12/10 .
14 النحل 53/16 .
15 مجموعة من العلماء ،التفسير الوسيط للقرآن الكريم، الطبعة الأولى (مصر: الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، 1993). 4:59 .
16 الأعراف 7/ 94 .
17 يونس 21/10 .
18 الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير الأملی ،جامع البيان في تأويل القرآن ، تح: أحمد محمد شاكر. الطبعة الأولى،(مؤسسة الرسالة ، 2000) 15:49 .
19 يونس 10:207 .
20 يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة . تفسير يحيى بن سلام، تح: هند شلبي ، الطبعة الأولى.(بيروت: دار الكتب العلمية، 2004) ، 1 : 333 . الطبري ، جامع البيان ، تح: شاكر (350/3) .
21 الواحدي، أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد، الوسيط في تفسير القرآن المجيد، تح: أحمد محمد صيرة، أحمد عبد الغني الجمل. عبد الرحمن عويس. الطبعة الأولى ،(بيروت: دار الكتب العلمية 1994) 3 : 117 .
22 ة الإسراء /67 .
23 مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي، تفسير مقاتل بن سليمان، تح: عبد الله محمود شحاته. الطبعة الأولى ،(بيروت : دار إحياء التراث ، 1423) ، 3 : 89 السمعاني، أبو المظفر منصور بن محمد بن عبد المرزوي ، تفسير القرآن. تح: ياسر بن إبراهيم .غنيم بن عباس . الطبعة الأولى ،(الرياض: دار الوطن،1997) ، 3 : 398 .
24 الثعلبي، أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم، الكشف والبيان عن تفسير القرآن، تح: أبي محمد بن عاشور، الطبعة الأولى. (بيروت: دار إحياء التراث العربي، 2002) 6 : 298 .

وقيل: في معنى قوله «مَسْنِي الضَّرُّ» .

أنه لما ظهر به البلاء اجتمع قومه وقالوا لها: أخرجي هذا المريض من قريتنا، فإننا نخاف العدوى وأن يمسنًا بلاؤه، وأن نعدى إلينا علته، فأخرجته إلى باب القرية²⁶.

وقال الواحدي في تفسيره {أَيِّ مَسْنِي الضَّرُّ} أي أصابني الجهد²⁷.

ويذكر الرواة: أن أيوب - عليه السلام - كان واسع الثراء، ذا مالٍ وافر وأولاد، فأصابه البلاء في ماله، وفي ولده، ثم في صحته، واشتد به البلاء وحلَّ به الإعياء، فشكا إلى ربه متضرعاً قائلاً: {أَيِّ مَسْنِي الضَّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ}²⁸

قال الطبري في تفسيره:

يقول تعالى ذكره لنبيه محمد ﷺ: وذكر أيوب يا محمد، إذ نادى ربه أي دعا ربه ، وقد مسه الضرّ والبلاء (رب أني مسني الضر وأنت أرحم الراحمين فاستجبنا له) يقول تعالى ذكره: فاستجبنا لأيوب دعاءه إذ نادانا، فكشفنا ما كان به من ضرّ وبلاء وجهد، وكان الضر الذي أصابه والبلاء الذي نزل به امتحاناً من الله له واختباراً²⁹.

من خلال ما سبق : يتضح أن كلمة الضر تحتوي على عدة معاني كالفقر والقحط والبلاء والمرض، لكن ترجح الباحثة أن أقرب معنى للصواب حسب ما ذكره المفسرين هو المرض بدليل أن الله سبحانه وتعالى أمر أيوب بأن يغتسل بالماء البارد ليشفأ من مرضه.

2.2. المطلب الثاني : أسباب ابتلاء سيدنا أيوب عليه السلام

اختلف العلماء والمفسرين في سبب ابتلاء أيوب:

فقال وهب: استعان رجل أيوب على ظلم يدرأه عنه، فلم يعنه فابتلي.

وروى حبان عن الكلبي: أن أيوب كان يغزوا ملكا من الملوك كافرا، وكانت مواشي أيوب في ناحية ذلك الملك، فداهنه ولم يغزه فابتلي، وقال غيرهما: كان أيوب كثير المال فأعجب بماله فابتلي³⁰.

قال بعض الحكماء: (الآلام والأسقام الحاصلة في جسمه إنما حصلت بفعل الشيطان، وقيل: إنما حصلت بفعل الله تعالى. والعذاب المضاف في قوله (وَأَذْكَرَ عَبْدَنَا أَيُوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَيُّ مَسْنِي الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ³¹

هو عذاب الوسوسة وإلقاء الخواطر الفاسدة، أما تقرير القول الأول: فهو ما روي أن إبليس سأل فيه ربه فقال: هل في عبيدك من لو سلطتني عليه يمتنع مني؟ فقال الله تعالى: نعم عبيدي أيوب فجعل يأتيه بوساوسه وهو يرى إبليس

²⁵ البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي ، معالم التنزيل في تفسير القرآن، تح: محمد عبد الله النمر . عثمان جمعة ضميرية . سليمان مسلم الحرش، الطبعة الرابعة (دار طيبة ، 1997)، 346:5.

²⁶ عبد الكريم القشيري، لطائف الإشارات، تح: إبراهيم البسيوني، الطبعة الثالثة، (مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب) ، 2: 516.

²⁷ الواحدي، أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد، الوسيط في تفسير القرآن المجيد، تح: أحمد محمد صيرة. أحمد عبد الغني الجمل، عبد الرحمن عويس، الطبعة الأولى، (بيروت: دار الكتب العلمية 1994)، 3: 247.

²⁸ مجمع البحوث التفسير الوسيط 6: 1146.

²⁹ الطبري ، جامع البيان، تح: شاکر 18: 4830.

³⁰ الثعلبي ، الكشف والبيان: 8: 211.

³¹ ص 38 / 41.

عيناً ولا يلتفت إليه فقال: رب إنه قد امتنع عليّ فسَلَطني على ماله فكان يجيئه ويقول له: هَلْكَ من مالك كذا وكذا فيقول: الله أعطى والله أخذ ثم يحمده الله تعالى فقال: يا رب إنَّ أيوبَ لا يُبالي بماله فسَلَطني على ولده فجاءه وأخبره به فلم يلتفت إليه فقال: يا رب إنه لا يبالي بماله وولده فسَلَطني على جسده فأذن فيه فنفخ في جلد أيوب فحدث أسقام عظيمة وآلام شديدة فيه فمكث في ذلك البلاء سنين حتى استنقذَهُ أهلُ بلده فخرج إلى الصحراء، وما كان يُقربُ منه أحد فجاء الشيطان إلى امرأته، وقال: إنَّ زوجك إن استغاث إليّ خَلَصْتُهُ من هذه البلاء فذكرت المرأة ذلك لزوجها فحلف بالله لئن عافاه الله ليجلِّدُها مائةً جلده وعند هذه الواقعة قال: {أَتَيْ مَسْنِي الشيطان بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ} فأجاب الله دعاءهُ وأوحى إليه أن: «رُكِّضْ بِرِجْلِكَ» وأظهر الله تعالى من تحت رجله عيناً باردة طيبة فاغتسل منها فأذهب الله عنه كل داء في ظاهره وباطنه، ورد عليه أهله وماله.

وأما القول الثاني: أن الشيطان لا قدرة له البتة على إيقاع الناس في الأمراض والأسقام ويدل عليه وجوه:

الأول: أنا لو جوزنا حصول الموت، والحياة، والصحة، والمرض من الشيطان فلعل الواحد منا إنما وجد الحياة بفعل الشيطان، ولعل ما عندما من الخيرات، والسعادات قد حصل بفعل الشيطان وحينئذ لا سبيل (لنا) إلى معرفة معطي الحياة، والموت، والصحة، والسقم هو الله تعالى أم الشيطان.

الثاني: أن الشيطان لو قدر على ذلك فَلِمَ لا يَسْعَى في قتل الأنبياء والأولياء، ولم (لا) يخرب دورهم، ولم يقتل أولادهم.

الثالث: أن الله حكى عن الشيطان⁽³²⁾ أنه قال: {وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي} (33).

3.2. المطلب الثالث: حسد إبليس لسيدنا أيوب

ورد في تفسير السمرقندي: أن سيدنا أيوب عليه السلام كان بمنزلة الملك، وكانت له أموال من صنوف مختلفة، وكانت له ضياع كثيرة، وكان له ثلاثمائة زوج ثيران، وغلان، وأموال السوائم من الغنم والإبل والبقر، وكان متعبداً ناسكاً منفقاً متصدقاً، فحسده إبليس عدو الله وقال: إن هذا يذهب بالدنيا والآخرة. وأراد أن يفسد عليه إحدى الدارين أو كليتهما، فسأل الله تعالى وقال: إن عبدك أيوب يعبدك، لأنك أعطيته السعة في الدنيا، ولولا ذلك لم يعبدك قال الله تعالى: إني أعلم منه أنه يعبدني ويشكرني، وإن لم يكن له سعة في الدنيا. فقال: يا رب سلطني عليه، فسلطه على كل شيء منه إلا على روحه⁽³⁴⁾.

4.2. المطلب الرابع: مدة البلاء التي مر بها سيدنا أيوب

اختلف العلماء في ذلك

فقال الرازي في تفسيره: روى ابنُ شهابٍ عن أنسٍ τ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : «إِنَّ أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَقِيَ فِي الْبَلَاءِ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً، فَرَفَضَهُ الْقَرِيبُ وَالْبُعِيدُ إِلَّا رَجُلَيْنِ مِنْ إِخْوَانِهِ كَانَا يَغْدُونَ وَيُرْوَحَانِ إِلَيْهِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ دَاتِ

³² أبو حفص سراج الدين دمشقي، اللباب في علوم الكتاب، الطبعة: الأولى (دار الكتب العلمية: بيروت، 1419)، 16: 428.

³³ إبراهيم 14 / 22.

³⁴ السمرقندي، أبو الليث نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم السمرقندي، بحر العلوم، 2: 436. الخازن، لباب التأويل في معاني التنزيل

يَوْمٍ: وَاللَّهِ لَقَدْ أَذْنَبْتُ أَيُّوبُ ذَنْبًا مَا أَذْنَبْتُهُ أَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِينَ، فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: وَمَا ذَاكَ؟ فَقَالَ: مُنْذُ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً لَمْ يَرْحَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَلَمْ يَكْثِفْ مَا بِهِ. فَلَمَّا رَاحَا إِلَى أَيُّوبَ لَمْ يَصْبِرِ الرَّجُلُ حَتَّى ذَكَرَ ذَلِكَ لِأَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. فَقَالَ أَيُّوبُ: مَا أَدْرِي مَا تَقُولَانِ، غَيْرَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَعْلَمُ أَنِّي كُنْتُ أَمْرٌ عَلَى الرَّجُلَيْنِ يَتَنَازَعَانِ فَيَذُكُرَانِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَأَرْجِعْ إِلَى بَيْتِي فَأَكْفُرْ عَنْهُمَا كَرَاهِيَةً أَنْ يُذَكَّرَ اللَّهُ إِلَّا فِي حَقِّ³⁵.

وقال بعضهم: مكث أيوب في بلائه سبع سنين، وقال بعضهم: عشر سنين، وروي عن ابن شهاب، عن أنس بن مالك: أن النبي ﷺ قال: «إِنَّ أَيُّوبَ نَبِيَّ اللَّهِ لَبِثَ فِي بَلَائِهِ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً، فَرَفَضَهُ الْقَرِيبُ وَالْبَعِيدُ، إِلَّا رَجُلَيْنِ مِنْ إِخْوَانِهِ كَانَا يَبْغِدُونِ إِلَيْهِ وَيُرْوَحَانِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: وَاللَّهِ لَقَدْ أَذْنَبْتُ أَيُّوبُ ذَنْبًا مَا أَذْنَبْتُهُ أَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِينَ. فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: وَمَا ذَلِكَ؟ فَقَالَ مِنْ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً لَمْ يَرْحَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى، فَيَكْثِفُ مَا بِهِ. ثُمَّ رَاحَا إِلَيْهِ فَلَمْ يَصْبِرَا، حَتَّى ذَكَرَا ذَلِكَ لَهُ، فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ: رَبِّ مَسْنِي الصَّرُّ»³⁶

3. المبحث الثالث: الصبر على الابتلاء، وجزائه وفيه مطلبين:

1.3. المطلب الأول: صبر سيدنا أيوب على الابتلاء

رُوي أن إبليس جاء إلى أيوب ووسوس إليه، أن امرأته زنت، وأنه قطعت ذوابتها لذلك، فحينئذ عيل صبره لهذه الأشياء فدعا وقال: {أَنِّي مَسْنِي الصَّرِّ} .

فإن قال قائل: أليس أن الله تعالى سمأه صابراً، وقد ترك الصبر حين دعا؟ قلنا: لا، لم يترك الصبر، فإن ترك الصبر بإظهار الشكوى إلى الخلق، فأما بإظهارها إلى الله تعالى فلا يكون تركاً للصبر. وعن سفيان بن عيينة أنه قال: إذا أظهر الشكوى إلى الخلق، وهو راض بقضاء الله، فإنه لا يكون تاركاً للصبر أيضاً³⁷.

قال الجوزي في تفسيره أين الصبر، وهذا لفظ الشكوى؟

فالجواب: أن الشكوى إلى الله لا تنافي الصبر، وإنما المذموم الشكوى إلى الخلق، ألم تسمع قول يعقوب: إنما أشكوا بئني وحرزني إلى الله.

قال سفيان بن عيينة: وكذلك من شكوا إلى الناس، وهو في شكواه راض بقضاء الله، لم يكن ذلك جزعاً³⁸.

3. 2. جزء الصبر

³⁵ صحيح ابن حبان، مخرجا، كتاب الجنائز، باب ما جاء في الصبر وثواب الأمراض والأعراض، ح 2898، 7: 157.. مسند البزار، البحر الزخار، ح 6333، 13: 28. النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين، باب ذكر أيوب بن أموص نبي الله، ح 4115

2: 635. قال الألباني: صحيح، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده على شرط مسلم، صحيح ابن حبان(7: 157). الرازي، أبو عبد الله التيمي، التفسير الكبير، الطبعة الثالثة، (بيروت: دار إحياء التراث العربي 1420)، 22: 173. السمرقندي، بحر العلوم 2: 437.

³⁶ صحيح ابن حبان، مخرجا، كتاب الجنائز، باب ما جاء في الصبر وثواب الأمراض والأعراض حديث رقم: 2898، 7: 157.

³⁷ السمعاني، تفسير السمعي، 3: 399.

³⁸ الجوزي، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن، زاد المسير في علم التفسير، تح: عبد الرزاق المهدي الطبعة الأولى. (بيروت: دار الكتاب العربي، 1442)، 3/ 206، البغدادي، أبو بكر محمد بن الحسين الأجرى، الشريعة تح: عبد الله بن عمر بن سليمان الدميجي، الطبعة الثانية، (الرياض: السعودية: دار الوطن 1999)

أمر الله تعالى سيدنا أيوب أن يركض برجله ، في قوله تعالى { اركض برجلك } فعندما ركض برجله انبعت عين ماء فاغتسل منها، فلم يبق في ظاهر بدنه دابة إلا سقطت، ثم ضرب برجله مرة أخرى، فنبعت عين أخرى، فشرّب منها، فلم يبق في جوفه داء إلا خرج، وقام صحيحاً، وعاد إليه شبابه وجماله حتى صار أحسن ما كان³⁹.

وجاء في تفسير الركن عدة معاني مختلفة للعلماء والمفسرين منها :

قال القرطبي في قوله تعالى: " اركض برجلك " الركن الدفع بالرجل. يُقال: ركن الدابة وركض ثوبه برجله. وقال المبرد: الركن التحريك، ولهذا قال الأصمعي: يُقال ركن الدابة ولا يُقال ركنت هي، لأن الركن إنما هو تحريك ركبها برجله ولا فعل لها في ذلك. وحكى سيبويه: ركنت الدابة فركضت مثل جبرث العظم فجبرثه وحرثته فحرث، وفي الكلام إضمار أي قلنا له: " اركض " قال الكسائي. وهذا لما عاقاه الله. " هذا مغتسل بارد وشراب " أي فركض فنبعت عين ماء فاغتسل به، فذهب الداء من ظاهره، ثم شرب منه فذهب الداء من باطنه. وقال قتادة: هما عينان بأرض الشام في أرض يقال لها الجابية، فاغتسل من إحداها فأذهب الله تعالى ظاهر دائه، وشرب من الأخرى فأذهب الله تعالى باطن دائه⁴⁰.

قال الرازي في تفسير قوله تعالى: اركض برجلك فالمعنى أن أيوب لما شكى من الشيطان، فكأنه سأل ربه أن يُزيل عنه تلك البلية فأجابته الله إليه بأن قال له: اركض برجلك والركض هو الدفع القوي بالرجل، ومنه ركنك القرس، والتقدير قلنا له اركض برجلك، قيل إنه ضرب برجله تلك الأرض فنبعت عين فقيل: هذا مغتسل بارد وشراب أي هذا ماء تغتسل به فيبتر باطنك، وظاهر اللفظ يدل على أنه نبعت له عين واحدة من الماء اغتسل فيه وشرب منه⁴¹.

ومن جزاء الصبر لسيدنا أيوب قوله تعالى : {ووهبنا له أهله ومثلهم معهم} ثلاثة أقاويل: أحدها: أن أبنائه كانوا مرضى فشفاهم الله. الثاني: أنهم غابوا عنه فردهم الله عليه ، وهذا القولان حكاهما ابن بحر. والقول الثالث: وهو ما عليه الجمهور أنهم كانوا قد ماتوا. فعلى هذا في هبتهم له ومثلهم معهم خمسة أقاويل: أحدها: أن الله تعالى رد عليه أهله وولده ومواسيه بأعيانهم ، لأنه تعالى أماتهم قبل آجالهم ابتلاء ووهب له من أولادهم مثلهم، قاله الحسن. الثاني: أن الله سبحانه ردهم عليه بأعيانهم ووهب له مثلهم من غيرهم قاله ابن عباس. الثالث: أنه رد عليه ثوابهم في الجنة ووهب له مثلهم في الدنيا، قاله السدي. الرابع: أنه رد عليه أهله في الجنة، وأصاب امرأته فجاءته بمثلهم في الدنيا. الخامس: أنه لم يرد عليه منهم بعد موتهم أحداً وكانوا ثلاثة عشر ابناً فوهب الله تعالى له من زوجته التي هي أم من مات مثلهم فولدت ستة وعشرين ابناً، قاله الضحاك⁴².

³⁹ أبو حفص الحنبلي ، اللباب في علوم الكتاب 13: 570 ، يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة ، تفسير يحيى بن سلام، تح: هند شلبي. الطبعة الأولى. بيروت: دار الكتب العلمية، 2004)، 1: 333.

⁴⁰ القرطبي ، أبو عبد الله محمد بن أحمد شمس الدين ، الجامع لأحكام القرآن، تح: أحمد البردوني .إبراهيم أطفيش، (القااهرة : دار الكتب المصرية) ، 15: 211.

⁴¹ الرازي، مفاتيح الغيب 26: 398، ابن فورك، أبو بكر محمد بن الحسن، تفسير ابن فورك، تح: عاطف بن كامل بن صالح بخاري . الطبعة الأولى. ماجستير ، (جامعة أم القرى : السعودية، 2009) ، 2: 290.

⁴² الماوردي ، أبو الحسن علي بن محمد البصري ، النكت والعيون، تح: ابن عبد المقصود بن عبد الرحيم، (بيروت: دار الكتب العلمية)، 5: 102، يحيى بن سلام، تفسير يحيى بن سلام ، أبو القاسم محمود بن أبي الحسن ، باهر البرهان في معاني

4.المبحث الرابع: الإعجاز القرآني والعلمي, وفيه مطلبين:

1.4.المطلب الأول: الإعجاز القرآني والعلمي في قوله تعالى: ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ⁴³.

في هذه الآية مَلْمَحٌ من ملامح الإعجاز القرآني، فقد أصاب أيوب عليه السلام مرضٌ في جلده، وأراد له رَبُّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - الشفاء. فقال له: اضرب الأرض برجلك تُخرج لك ماءً بارداً، منه مُغْتَسَلٌ ومنه شراب، فالماء هنا دواء يعالج أمرين: يعالج الظاهر والباطن.

وَأَقَّةُ المعالِجين أنهم إذا رأوا مثلاً البثور والدمامل في الجلد يعالجونها بالمراهم التي يندملُ معها الجُرْح، لكنها لا تعالج أسباب الظاهرة من الداخل، أما العلاج الإلهي فمغتسلٌ لعلاج الظاهرة، وشرابٌ لعلاج أسباب الظاهرة في الجوف⁴⁴.

وَوَصَفُ الْمَاءِ بِذَلِكَ فِي سِيَاقِ النَّتَاءِ عَلَيْهِ مُشِيرٌ إِلَى أَنَّ ذَلِكَ الْمَاءَ فِيهِ شِفَاؤُهُ إِذَا اغْتَسَلَ بِهِ وَشَرِبَ مِنْهُ لِيُنْتَأَسَبَ قَوْلُ اللَّهِ لَهُ مَعَ نِدَائِهِ رَبَّهُ لِيُظْهِرَ أَنَّ الْقَوْلَ عَقَبَ النَّدَاءِ هُوَ قَوْلُ اسْتِجَابَةِ الدُّعَاءِ مِنَ الْمَدْعُوِّ⁽⁴⁵⁾.

ومن الإعجاز العلمي في قوله ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ، الإشارة لفائدة الماء البارد، وذلك أن الشيطان مخلوق من نار لذلك طبيعته هوائية حرارية ولا يستحمل الماء البارد المثلج وأن باستطاعتنا طرد الشيطان وصرفه من جسدنا، وذلك بأمر الواحد الأحد لكل مرض، نفسي وجسدي وذلك بالماء البارد مع الثلج. فالماء المثلج شفاء بأمر الله من كل داء نفسي وجسدي وعلاج للغيرة والخوف والحزن، والهَم والاكْتئاب وشُرور النفس والضيق والطفش. وقد أستخدمه العديد من الناس وعائلاتهم، ورأوا فيه شفاء وراحة لهم ولبشرتهم حيث يصفوها ويشدها ويجعلها تبدو أصغر⁴⁶.

ومن الإعجاز العلمي أيضاً

لَمَّا دَعَا رَبَّهُ أَنْ يَشْفِيهِ أَمْرَهُ سَبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ مِنَ الْعِلَاجِ الطَّبِيِّ أَنْ سَيَدْنَا أَيُّوبَ

الأول: هو ما يسمى في الطب الحديث بـ العلاج الطبيعي ، وذلك بقوله تعالى " اركض برجلك

والركض هنا غير المشي أو الحركة العادية إنه نوع من الجري أو الهرولة النشيطة والمقصود بها الرياضة البدنية، والحكمة في ذلك أن أيوب قد استلقى في الأرض من آلام الدمامل وأصبح كالمشلول، والمعروف في الطب الحديث أن الرقاد والاستسلام يؤديان إلى كسل الحركة الدموية وكسل جميع وظائف الأعضاء، وهذا يؤدي بدوره إلى نقص المناعة في الدم وتغلب المرض، وقد كان الأطباء حتى عهد قريب يأمرّون المريض بملازمة الفراش أطول مدة

مشكلات القرآن. تح: سعاد بنت صالح بن سعيد، (مكة المكرمة: جامعة أم القرى ، 1998) ، 2 / 1246، عبد الكريم يونس الخطيب. التفسير القرآني للقرآن، (القاهرة: دار الفكر العربي) ، 12 : 1096. السيوطي ، جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر، الدر المنثور، بيروت: دار الفكر، 5 : 655.

⁴³ سورة ص 38 / 42.

⁴⁴ الشعراوي، محمد متولي ، تفسير الشعراوي ، (الخواطر: مطابع أخبار اليوم، 1997)، 13 : 8039.

⁴⁵ ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد التونسي ، التحرير والتوير ، (تونس: الدار التونسية، 1984) ، 23 : 270.

⁴⁶ انظر: إبراهيم بن محمد الحنفي، نعمة الذريعة في نصره الشريعة، تح: علي رضا بن عبد الله. الطبعة الأولى، (الرياض: دار المسير، 1998) ، 140.

ممكنة وبخاصة بعد العمليات الجراحية ، ولكن الطب الحديث اكتشف ان هذا الرقاد يؤدي إلى نتائج عكسية ، وتأخر الشفاء ، فأصبحوا ينصحون المرضى الناقهين بالحركة المبكرة لأنها تساعد على زيادة المناعة، وتأخر الشفاء ، فأصبحوا ينصحون المرضى الناقهين بالحركة المبكرة لأنها تساعد على زيادة المناعة.

الأمر الثاني في قوله تعالى: (هذا مغتسل بارد) .

وهذا يحمل أكثر من معنى في الطب الحديث ، فالإغتسال معناه غطس الجسم كله في المياه المعدنية ، وقد جاء في تفسير هذه الآية أن الله تعالى قد فتح لأيوب عينا من الأرض فيها.

نوع من المياه الكبريتية والمعدنية لعلاج القرحة ، ويعني أيضا الدهون للجلد ، أو ما يسمى في الطب المعاصر الغسل ، وهي كلمة تستعمل في الطب الحديث عن الأدوية التي يدهن بها الجلد للعلاج ، ولاحظ قوله تعالى : (مغتسل بارد) حيث إن التبريد أيضا أصبح الآن أحد أهم عناصر العلاج .

الأمر الثالث: هو كلمة الشراب أي الأدوية التي تؤخذ بالفم وهي كلمة عربية

وردت أساسا في القرآن واستعملها أطباء المسلمين... ونقلتها أوروبا في الطب

الحديث وما يزال اسمها العربي (syrup) مستعملا في كتب الطب الحديث إشارة

إلى الأدوية التي تؤخذ عن طريق الفم ، فهذه ثلاثة أنواع من العلاج للأمراض الجلدية وردت في آية واحدة وفي

كلمات قليلة، وهي تشمل كل أنواع العلاج الجلدي المعروف في عصرنا وهذا إعجاز أدبي إلى جانب الإعجاز

الطبي⁴⁷ .

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَيْنَمَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُزَيَانًا، حَرَّ عَلَيْهِ رَجُلٌ جَرَادٍ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ يَحْتِي فِي تَوْبِهِ، فَناداهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى، قَالَ بَلَى يَا رَبِّ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ»⁴⁸

2.4. المطلب الثاني: العبر والحكم من قصة أيوب عليه السلام

إن قصة أيوب في القرآن تبين للنبي محمد صلي الله عليه وسلم والمؤمنين به من بعده سنن الله التي خلت في عبادته بشأن الابتلاء وهي ثلاث سنن حاكمة في الموضوع أظهرتها قصة أيوب في القرآن:

القاعدة الأولى :- إن الابتلاء سنة من سنن الله في عبادته وهو شرط للنجاح وعلى قدر ما يصبوا إليه الانسان من أهداف بقدر ما سيقع عليه من البلاء " (أم حسبتم أن تدخلوا الجنة ولما يأتيكم مثل الذين خلوا من قبلكم مستهم البأساء والضراء وزلزلوا حتى يقول الرسول والذين آمنوا معه متى نصر الله ألا إن نصر الله قريب⁴⁹، ولأن الانبياء

⁴⁷ انظر: أبو عبيدة، معمر بن المثنى التيمي البصري، مجاز القرآن، تح: محمد فواد سزكين، (القااهرة: مكتبة الخانجي)، 2: 185. وانظر: الألوسي، شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني، روح المعاني، تح: علي عبد الباري عطية. الطبعة الأولى. (بيروت: دار الكتب العلمية، 1415)، 9: 77. وانظر: محمد علي محمد إمام. صلاح البيوت، الطبعة الأولى، (مصر: مطبعة السلام، 2009)، 125.

⁴⁸ محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري، صحيح البخاري، تح: محمد زهير بن ناصر الناصر. الطبعة الأولى، (دار طوق النجاة، 1422)، ح 3391، 4: 151. القسطلاني، أحمد بن محمد بن أبي بكر بن عبد الملك، إرشاد الساري. الطبعة السابعة، (مصر: المطبعة الكبرى الأميرية، 1323)، 10: 443.

⁴⁹ سورة البقرة 2: 214.

كانت أهدافهم سامية وهي اخراج الناس من الظلمات إلي النور كان تعرضهم للابتلاء أكبر من غيرهم قال رسول الله " ﷺ أشد الناس بلاء الأنبياء، ثم الصالحون، ثم الأمثل فالأمثل، يبتلى الرجل على حسب دينه، فإن كان في دينه صلماً اشتد به بلاؤه، وإن كان في دينه رقة ابتلي على قدر دينه، فما يبرح البلاء بالعبد حتى يتركه يمشي على الأرض وما عليه خطيئة.⁵⁰

القاعدة الثانية :- عدم الاستسلام أو العجز بل تجاوز البلاء بكل حركة وجهد يملكه الانسان " اركض برجلك أي اضرب به ولا تحنث أي لا تظلم ولا تأثم، وكان النبي ﷺ يقول في دعائه : « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ »⁵¹.

وعن أبي هريرة، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ، حَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ، وَفِي كُلِّ خَيْرٍ اِخْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ، وَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجِزْ، وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ، فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا، وَلَكِنْ قُلْ قَدَّرَ اللَّهُ وَمَا شَاءَ فَعَلَ، فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ»⁵².

القاعدة الثالثة :- إن الابتلاء له ما بعده من النجاح، والنصر، والتمكين، وتحقيق الأهداف وإن ما يخسره الانسان من مال، أو ولد، أو صحة أثناء فترة الابتلاء يعوضه الله بأضعاف أضعاف ما فقد بعد النجاح في الابتلاء " وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَتَكَرَّرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ".⁵³

القاعدة الرابعة:- وجوب الكفارة على من حنث في يمينه وقد جاء في قوله تعالى (وَخَذْ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَأَضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ)⁵⁴.

القاعدة الخامسة :- أن العبد عليه دائماً وأبداً في السراء والضراء، وفي العسر واليسر وفي المنشط والمكروه أن يلجأ إلى الله، وأن يملأ قلبه اعتقاداً، أن لا مجيب له إلا الله سبحانه، وأن لا كاشف لما نزل به من البلاء إلا رب الأرباب، وخالق الأسباب، فهو المعين، وهو المجيب، وهو الذي بيده مقاليد كل شيء. وهذا الاعتقاد يُدخِلُ الراحة والطمأنينة في قلب المؤمن، ويجعل حياته هادئة مستقرة لا اضطراب فيها ولا قلق، ونفسه راضية مطمئنة، ترضى بما كتبه الله عليها، وتقبل بما قسمه الله لها.

القاعدة السادسة:- الأن قصة أيوب عليه السلام مليئة بأنواع الصبر، فالصبر على البلاء، والصبر على المرض، والصبر على مفاتن الدنيا، والصبر على ذهاب المال والولد، كل ذلك من أنواع الصبر ونحوها مما يبتلي الله بها عباده؛ ليعلم من يصبر منهم ممن لا يصبر، وليعلم المؤمن الحق من المنافق، وقد قال تعالى { (ولنبلونكم حتى نعلم المجاهدين منكم والصابرين ونبلو أخباركم) }⁵⁵.

⁵⁰ أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، تح: شعيب الأرنؤوط، محمّد كامل قره بللي، الطبعة: الأولى، (دار الرسالة العالمية، 1430 سنن أبي داود، كتاب الجنائز، باب الأمراض المكفرة للذنوب، 5:7).

⁵¹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الدعوات، باب التعوذ من فتنة المحيا والممات حديث رقم 6367، (8: 79).

⁵² مسلم بن الحجاج، أبو الحسين القشيري، المسند الصحيح، تح: مجموعة من المحققين، (بيروت: دار الجيل، 1334). حديث رقم 2052/4، 2664.

⁵³ ص38/38.

⁵⁴ الجزائري، أبو بكر جابر بن موسى بن عبد القادر، أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير، الطبعة الخامسة، (المدينة المنورة: مكتبة العلوم والحكم، 2003). 4: 453.

⁵⁵ سورة محمد/ 31.

وفي الحديث قوله : (ﷺ) واعلم أن في الصبر على ما تكره خيراً كثيراً، وأن النصر مع الصبر، وأن الفرج مع الكرب، وأن مع العسر يسراً⁵⁶.

الخاتمة

بعد عرض ما تناوله البحث استتبقت من خلال قصة سيدنا أيوب عليه السلام العلاج الجسدي والنفسي للأمراض الجلدية وخاصة في وقتنا المعاصر فقد كثرت الأمراض، فكان لابد لوجود العلاج النفسي والجسدي معاً.

لقد تناول هذا البحث اعجاز علمي وقرآني في قوله تعالى: ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ⁵⁷ وهي تشمل العلاج الذي وصفه الله لسيدنا أيوب من خلال الركض والاغتسال بالماء البارد، وفي ذلك جهد وحركة وعدم الاستسلام أو العجز عند المرض.

إن الاعجاز العلمي في القرآن لازال يحير عقول العلماء والمفسرين حتى يصلوا إلى الحقيقة، وإن الاكتشافات العلمية الحديثة لازالت مستمرة، وهذا يثبت أن العلم يوافق القرآن في كثير من الآيات القرآنية، فالقرآن صالح لكل زمان ومكان.

ورد في قصة أيوب الكثير من العبر والدروس للمؤمنين -على مر الزمان- في الصبر والرضا بقضاء الله ما فيه أكبر الفائدة لهم.

إن صبر المؤمن واحتسابه للمصائب والهموم لوجه الله تعالى يعد سبباً في إبداله ذلك خيراً وتعويضه عما قد أصابه، ودليل ذلك ما روته أم سلمة رضي الله عنها عن الرسول ﷺ أنه قال: (ما من مسلم تصيبه مصيبة فيقول: ما أمره الله: إنا لله وإنا إليه راجعون . اللهم! أجزني في مصيبي وأخلف لي خيراً منها - إلا أخلف الله له خيراً منها)⁵⁸

يستببط من خلال قصة أيوب أن الالتزام بدين الله هو الوقاية والعلاج من الأمراض والفتن، والابتلاءات الصعبة، كما أن الخطوة الأولى للعلاج من الأمراض هو اللجوء إلى الله تعالى دائماً بمختلف الظروف والأحوال، و على المؤمن أن يكون حريصاً على تقوى الله في السر والعلن، وفي الفرح والحزن، وأن يشكر الله تعالى دائماً على نعمة الصحة، ويحافظ عليها من خلال المداومة على الطاعات.

إن الابتلاء سنة من سنن الله في عباده وعلى قدر صبر الانسان، و عدم الاستسلام أو العجز على قدر ما يحقق من أهداف ونجاحات .

المصادر والمراجع

إبراهيم بن محمد الحنفي، نعمة الذريعة في نصرة الشريعة، تح: علي رضا بن عبد الله، الطبعة الأولى، الرياض: دار المسير، 1998 م.

ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد التونسي، التحرير والتنوير . تونس: الدار التونسية، 1984 هـ.

⁵⁶ رواه أحمد في مسنده 3: 246.

⁵⁷ ص/ 42.

⁵⁸ صحيح مسلم، دار الجيل، حديث رقم 2082، 3: 37.

- ابن عساكر, علي بن الحسن بن هبة الله , تاريخ دمشق. تح: عمرو بن غرامة العمري. دار الفكر , 1995 م .
- ابن عطية, أبو محمد عبد الحق بن غالب الأندلسي, المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز, تح: عبد السلام عبد الشافي. الطبعة الأولى. بيروت : دار الكتب العلمية, 1422 هـ .
- ابن فورك ,أبو بكر محمد بن الحسن , تفسير ابن فورك, تح: عاطف بن كامل بن صالح بخاري , الطبعة الأولى. ماجستير . جامعة أم القرى : السعودية, 2009 م .
- ابن كثير , أبو الفداء إسماعيل بن عمر القرشي, تفسير القرآن العظيم, تح: محمد حسين شمس الدين. الطبعة الأولى, بيروت : دار الكتب العلمية, 1419 هـ .
- ابن منظور , أبو الفضل محمد بن مكرم بن علي الرويفعي , مختصر تاريخ دمشق. تح: روحية النحاس. رياض عبد الحميد مراد, محمد مطيع , الطبعة الأولى. دمشق – سوريا: دار الفكر ، 1984م .
- أبو عبيدة, معمر بن المثنى التيمي البصري. مجاز القرآن تح: محمد فواد سرگين, القاهرة: مكتبة الخانجي .
- ابن حنبل, أحمد بن محمد أبو عبد الله الشيباني, مسند الإمام أحمد بن حنبل. تح: أحمد محمد شاكر, الطبعة الأولى. القاهرة : دار الحديث، 1995 م .
- الألوسي , شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني , روح المعاني , تح: علي عبد الباري عطية. الطبعة الأولى. بيروت : دار الكتب العلمية, 1415 هـ .
- البخاري, محمد بن إسماعيل أبو عبد الله الجعفي, صحيح البخاري. تح: محمد زهير بن ناصر الناصر. الطبعة الأولى, دار طوق النجاة، 1422 هـ .
- البغدادي,أبو بكر محمد بن الحسين بن عبد الله الأَجْرِيّ , الشريعة تح: عبد الله بن عمر بن سليمان الدميحي, الطبعة الثانية. الرياض / السعودية: دار الوطن , 1999 م .
- البغوي, أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي, معالم التنزيل في تفسير القرآن , تح: محمد عبد الله النمر . عثمان جمعة ضميرية . سليمان مسلم الحرش, الطبعة الرابعة. دار طيبة ، 1997 م .
- الثعلبي, أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم , الكشف والبيان عن تفسير القرآن, تح: أبي محمد بن عاشور. الطبعة الأولى. بيروت: دار إحياء التراث العربي، 2002 م .
- الجوزي , جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي, زاد المسير في علم التفسير, تح: عبد الرزاق المهدي الطبعة الأولى . بيروت: دار الكتاب العربي, 1442 هـ .
- الخازن, علاء الدين علي بن محمد أبو الحسن الشيحي, لباب التأويل في معاني التنزيل, تح: محمد علي شاهين. الطبعة الأولى بيروت : دار الكتب العلمية, 1415 هـ .
- الرازي, أبو عبد الله محمد بن عمر التيمي , مفاتيح الغيب , الطبعة الثالثة , بيروت : دار إحياء التراث العربي 1420 هـ .
- السعدي ,عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله , تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان تح: عبد الرحمن بن معلا اللويحق. الطبعة الأولى , مؤسسة الرسالة, 2000 م .

- السمرقندي , أبو الليث نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم السمرقندي, بحر العلوم .
 السمعاني, أبو المظفر منصور بن محمد بن عبد المروزي , تفسير القرآن, تح: ياسر بن إبراهيم .غنيم بن عباس .
 الطبعة الأولى . الرياض: دار الوطن, 1997م.
- السيوطي , جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر , الدر المنثور . بيروت: دار الفكر .
 الشعراوي, محمد متولي , تفسير الشعراوي , الخواطر: مطابع أخبار اليوم, 1997م.
- الطبري, أبو جعفر محمد بن جرير بن كثير بن غالب الأملي, جامع البيان في تأويل القرآن, تح: أحمد محمد شاكر .
 الطبعة الأولى. مؤسسة الرسالة , 2000 م.
- القرطبي , أبو عبد الله محمد بن أحمد شمس الدين , الجامع لأحكام القرآن. تح: أحمد البردوني , إبراهيم أطفيش .
 القاهرة : دار الكتب المصرية .
- القسطاني , أحمد بن محمد بن أبي بكر بن عبد الملك, إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري, الطبعة السابعة. مصر:
 المطبعة الكبرى الأميرية، 1323 هـ.
- القشيري, عبد الكريم بن هوازن بن عبد الملك , لطائف الإشارات, تح: إبراهيم البسيوني, الطبعة الثالثة , مصر:
 الهيئة المصرية العامة .
- الماوردي , أبو الحسن علي بن محمد البصري , النكت والعيون , تح: ابن عبد المقصود بن عبد الرحيم بيروت: دار
 الكتب العلمية .
- النيسابوري , أبو عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله , المستدرک على الصحيحين, تح: مصطفى عبد القادر عطا,
 الطبعة الأولى. بيروت: دار الكتب العلمية ، 1990 م .
- الواحدي, أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد, الوسيط في تفسير القرآن المجيد, تح: عادل أحمد عبد الموجود, علي
 محمد معوض, أحمد محمد صيرة, أحمد عبد الغني الجمل, عبد الرحمن عويس, الطبعة الأولى . بيروت: دار الكتب
 العلمية 1994 م.
- الجزائري , أبو بكر جابر بن موسى بن عبد القادر , أيسر التفسير لكلام العلي الكبير, الطبعة الخامسة. المدينة
 المنورة, مكتبة العلوم والحكم ، 2003 هـ.
- عبد الغني بن طالب بن حمادة بن إبراهيم الغنيمي .اللباب في شرح الكتاب, تح: محمد محيي الدين عبد الحميد ,
 بيروت: المكتبة العلمية.
- عبد الكريم يونس الخطيب ,التفسير القرآني للقرآن, القاهرة : دار الفكر العربي .
- مجموعة من العلماء ,التفسير الوسيط للقرآن الكريم, الطبعة الأولى , مصر: الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية,
 1993م.
- محمد علي محمد إمام , صلاح البيوت , الطبعة الأولى, مصر: مطبعة السلام , 2009 م .
- النيسابوري , أبو القاسم محمود بن أبي الحسن , إيجاز البيان عن معاني القرآن, تح: حنيف بن حسن القاسمي.
 الطبعة الأولى. بيروت : دار الغرب الإسلامي , 1415هـ.

النيسابوري , أبو القاسم محمود بن أبي الحسن , باهر البرهان في معانى مشكلات القرآن , تح: سعاد بنت صالح بن سعيد بابقي, مكة المكرمة: جامعة أم القرى , 1998 م.

مسلم بن الحجاج , أبو الحسين القشيري .المسند الصحيح , تح : مجموعة من المحققين , بيروت : دار الجيل , 1334 هـ.

مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي , تفسير مقاتل بن سليمان, تح: عبد الله محمود شحاته, الطبعة الأولى , بيروت : دار إحياء التراث , 1423 هـ.

يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة , تفسير يحيى بن سلام, تح: هند شلبي .الطبعة الأولى, بيروت: دار الكتب العلمية, 2004 م.

KAYNAKÇA

-İbrahim bin Muhammed, Al-Hanafi. nimet el- zeriha: Tahkik: Ali Rida bin Abdullah Dar Al-Masir - Riyad, 1998 .

-İbni Aşur, Muhammed el-Tahir ibni Muhammed .el-Tahir ibni Ashur el-Tunisi, et-Taḥrîr ve't-tenvîr. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

-İbni Asaker, Ali bin Al Hassan bin Hebat Allah Ebu El kasim. Tarih demaşk, Tahkik:: Amr bin garama Al Amravi, Dar Al Fikri.1995.

-İbni Atiyah, Ebu Muhammed Abdul Hak Bin Attiya Al Endülüs El Muharbi, elmuharar elvacez, Tahkik: Abdul Salam Abdul Shafi Muhammad, Dar Al Kutub el Alami - Beyrut, 1422 .

-İbni Fûrek, Ebu Bekir Muhammed bin Al Hassan Tahkik: Atef bin Kamel bin Saleh Buhari: Umm Al kura Üniversitesi - Suudi Arabistan 1430-2009.

-İbni Kateer, Ebu el-Fedaa İsmail bin Ömer bin Katier el-kuraşi el-Basri atefseer al kabeer. Tahkik : Muhammed Hüseyin Şems el-Din, Dar al-Kutub - - Beyrut, - 1419 .

-İbni Manzur: Muhammed bin Makram bin Ali, Ebu el-Fadıl. muhtaser Tarih demaşk,. Tahkik: Ravhiya al-Nahhas, Riyad Abdel Hamid Murad, Muhammad Mutee, Darül-Fiikr, Suriye 1402 - 1984 .

-Abu Ubaidah, Muammer Bin Al Mutanna Al-Taymi Al-Basri, Majaz Al-Kur'an, . Tahkik: Muhammad Favad Sezgin,- Kahire

-Ahmed bin Muhammed bin Hanbal -Müsnadı Ahmed bin Hanbal, Tahkik: Ahmed Muhammed şaker, Dar ül-Hadis – Kahire-1416 - 1995.

-Al-Alousi, Şihab El-Din Mahmud Bin Abdullah Al-Husseini Al-Alousi, Rooh Al-Maani, Tahkik: Ali Abdel-Bari Attia, Dar ül-Kutub Al-Alami - Beyrut, 1415.

-El-Buhari, Muhammed bin İsmail Ebu Abdullah El-Buhari El-Cavafi, Sahih El-Buhari, Tahkik:: Muhammed Zuhair bin Nasır El-Nasır , Dar Touk Al-Najat (Muhammed Fouad Abdel-Baki'nin .1422 .

-El Bağdadi, Ebu Bekir Muhammed bin El-Hüseyin bin Abdullah El-Aaceri El Bağdadi, el- Şeriat, Tahkik: Dr.Abdullah bin Ömer bin Süleyman El-Dumaici, Dar ül-vatan - Riyad / Suudi Arabistan, 1420 - 1999..

-Al-Bagavi, Ebu Muhammed el-Hüseyin ibni Maalem-el tanzeel -Tahkik: Muhammed Abdullah Al-Nimr - Otman Juma Damiriyyah - Süleyman Müslüman Al-Harash, daru-ateeba -1997 ,

-Al-Taalabi, Ahmed bin Muhammed bin Ibrahim, Abu Ishak,el-kaşif ve albayyan , Tahkik Muhammed bin Aşour, inceleme: Profesör Nazeer Al-Saadi, Dar Ihya . Beyrut - Lübnan, 1422, - 2002 .

-Al-cavzi, Jamal Al-Din Abu Al-Farac Abdul Rahman bin Ali bin Muhammed Al-cavzi,Tahkik : Abdul Razzak Al-Mehdi,: Dar ül-Kitab Al-Arabi - Beyrut, - 1422 .

-El-hazen, Aladdin Ali bin Muhammed bin İbrahim bin Ömer - Düzeltme: Muhammed Ali şaheen, Dar ül-Kutub Al-Alami - Beyrut, 1415 ..

-El-Razi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin El-Hassan bin Al-Hüseyin Al-Timi Mafateeh el ayab,Dar Ihya. Beyrut, 1420.

-El Saadi, Abdul Rahman bin Nasser bin Abdullah Al-Saadi, Teyseer el-kareem el-rahman fi-tefsir kalam el-manan , Al-Risala Vakfi, 1420 -2000 .

-El Samarkandi, Ebu Laith Nasr bin Muhammed bin Ahmed bin İbrahim Samarkandi, Bahr el-Ulum.

-El-Samani, Abu Al-Mudafar, Mansour bin Muhammed bin Abdul-cabbar İbni Ahmed Al-Marvazi Al-Samani,tefsir el-Kur'an- Tahkik: Yasser bin Ibrahim ve Goneim bin Abbas bin Goneim ar Al-vatan, Riyad - Suudi Arabistan, 1418 - 1997

-Al-Suyuti, Abd al-Rahman ibni Abi Bakr, Celal al-Din al-Suyuti, al-Durr al-Mantur, Dar ül-Fikir – Beyrut

-Al-Şaaravi, Muhammed Metwally Al- Al-Şaaravi, Tefsir Al- Al-Şaaravi – Al-Vater.

-Al-Tabari, Muhammed bin carir bin Yezid bin Kateer bin Galeb al-Amali, Abu Ca`far al-Tabari, Camii a Al-Bayan fı tefsir eL Kuran- Tahkik: Ahmed Muhammad şaker, El-Risala Vakfi, 1420 – 2000

-El-kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed ibni Ahmad Şems el-Din– Alcamı le ahkaam el-kuran –Tahkik- Ahmed Al-Bardouni ve İbrahim Atfish,: Dar Al-Kutub Al-Masria – Kahire

--Al-kastalani, Ahmad bin Muhammed bin Abi Bakr bin Abd al-Malik al-kastalani, Irşad al-Sari, Misir-1323

Abdul Karim bin Havazen bin Abdul Malik El-kushair- Lataaf , el- İşaretleri, Tahkik: İbrahim Al-Basyouni, Mısır .

-Al-Mavardi: Ebu El-Hasan Ali İbni Muhammed El-Basri, El nukat vel-uyoon-Tahkik Al-Seyyid İbni Abdel-Maksoud İbni Abdel-Rahim, Dar ül-Kutub Al-Alami - Beyrut / Lübnan

-Al-Nisaburi, Ebu Abdullah Al-Hakim Muhammed bin Abdullah bin Muhammed Al-Nisaburi, Al-Mustadrak Ala Al-Sahihin, Thkik: Mustafa Abdel kader Atta, Dar ül-Kutub Al-Alami - Beyrut1411 - 1990.

-Al-vahdi Abu Al-Hassan Ali bin Ahmed bin Muhammed bin Ali, *El vasıt fii tefsir el kuraan al maceed- Tahkik* - Adel Ahmed Abdel-Mavgoud, Ali Muhammed Moavad, Dr. Ahmed Muhammed Sira, Dr. Ahmed Abdel-Gani Al-camal, Dr. Abdul Rahman Ovais, , *Dar ül-Kutub Al-Alami, Beyrut - Lübnan, 1415 – 1994*

-Caber bin Musa bin Abdul kadir bin Caber Abu Bakr Al-Cazaeri, *Al- Ayser el-tafasır lekalam alaley elkabir -*, Medine, Suudi Arabistan, 1424 / 2003

-Abdel-Gani, bin Taleb bin Hamada bin Ibrahim Al-Ganimi - *Elubab fu şarahı el kitap- Beyrut - Lübnan ,*

